

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

KÜRDİSTAN TEÂLÎ CEMİYETİ:
KURULUŞ, AMAÇ VE FAALİYETLER

Bilal Altan

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mehmet Akbaş

Mardin 2017

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

KÜRDİSTAN TEÂLÎ CEMİYETİ:
KURULUŞ, AMAÇ VE FAALİYETLER

Bilal Altan

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mehmet Akbaş

İkinci Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ercan Çağlayan

Mardin 2017

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı 13757004 numaralı öğrencisi Bilal ALTAN'ın hazırladığı **“Kürdistan Teâlî Cemiyeti: Kuruluş, Amaç, Faaliyetler”** başlıklı doktora tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 29/11/2017 Çarşamba günü saat 11:00'de yapılmış, tezin onayına oy çokluğu/oybirliğiyle karar verilmiştir.

Üye :Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

Üye :Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Üye :Yrd. Doç. Dr. Fasih DİNÇ

Üye :Yrd. Doç. Dr. Metin ATMACA

Danışman :Doç. Dr. Mehmet AKBAŞ

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../2017 tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2017

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ömer BOZKURT

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖN SÖZ.....	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Problem Durumu-Bilimsel Sorun	1
2. Araştırmanın Amacı	17
3. Araştırmanın Önemi.....	17
4. Araştırmanın Yöntemi.....	18
5. Araştırmanın Sınırlılıkları	20
6. Konu İle İlgili Kaynaklar	20
7. Tezin Bölümleri	23
1. OSMANLI YIKILIRKEN KÜRTLER	25
1.1. Tanzimat ve Kürtler	27
1.2. II. Abdülhamîd ve Kürtler.....	31
1.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Kürtler	38
1.4. Birinci Dünya Savaşı ve Kürtler	42
1.5. İlk Dönem Kürt Örgütsel Yapılanmaları ve Milliyetçi Karakter	46
2. KÜRDİSTAN TEÂLÎ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE AMACI	55
2.1. Cemiyetin Kuruluşu	55
2.2. Cemiyetin İsmi ve Merkezi	60
2.3. Cemiyetin Üye Yapısı	63
2.3.1. Bedirhaniler.....	66

2.3.2. Şemdinanlar.....	67
2.3.3. Babanlar	68
2.3.4. Cemilpaşazâdeler	69
2.3.5. Diğer Kesimler	69
2.3.6. Üye Sayısı	70
2.4. Cemiyetin Nizamnamesi	71
2.5. Cemiyetin Amacı	73
2.6. Cemiyetin Şubeleri.....	79
2.6.1. Diyarbekir Şubesi.....	80
2.6.2. Arapkir [Malatya] Şubesi.....	86
2.6.3. Harput [Ma'mûret-ül-azîz] Şubesi	87
2.6.4. Dersim Şubesi	88
2.6.5. Siirt Şubesi	89
2.6.6. Diğer Şubeler	90
2.7. Cemiyete Bağlı Kuruluşlar.....	92
2.7.1. Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti.....	92
2.7.2. Kürd Talebe Hevi Cemiyeti	95
2.7.3. Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti.....	96
2.7.4. Kürd Millet Fırkası.....	97
3. KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ.....	99
3.1. Cemiyetin Siyasi Faaliyetleri	99
3.1.1. Dayanak Bağlamında Wilson Prensipleri	99
3.1.2. Barış Konferansı Görüşmeleri, Temsiliyet Sorunu ve Tepkiler.....	104
3.1.3. Cemiyetin İç Temasları	117
3.1.3.1. Osmanlı Hükümetleri İle İlişkiler	117
3.1.3.2. Hürriyet ve İtilâf Fırkası İle İlişkiler	135

3.1.3.3. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti İle İlişkiler	137
3.1.3.4. Mustafa Kemal ve Anadolu Hareketi İle İlişkiler	139
3.1.3.5. İngiliz Muhibleri Cemiyeti İle İlişkiler	146
3.1.4. Kürdistan Teâlî Cemiyeti Şubelerinin Siyasi Faaliyetleri.....	147
3.1.5. Cemiyetin Dış Temasları	163
3.1.5.1. İngiltere İle İlişkiler.....	164
3.1.5.2. ABD İle İlişkiler.....	173
3.1.5.3. Rusya İle İlişkiler	176
3.1.5.4. Fransa İle İlişkiler	179
3.1.5.5. Yunanistan İle İlişkiler	181
3.1.5.6. Diğer İlişkiler	185
3.2. Cemiyetin Kültürel ve Sosyal Faaliyetleri	191
3.2.1. Kültürel Faaliyetler	191
3.2.2. Sosyal Faaliyetler	196
3.2.3. Tarih, Köken ve Coğrafi Sınırlar Üzerine Görüşler.....	199
3.2.3.1. Tarih ve Köken.....	199
3.2.3.2. Coğrafi Sınırlar	205
3.2.3.3. Diğer Çalışmalar	207
4. KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ'NİN KAPATILMASI VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİ KİTLESELLEŞTİRMEDEKİ BAŞARISIZLIĞI	210
4.1. Cemiyetin Kapatılması.....	210
4.2. Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Kürt Milliyetçiliğini Kiteselleştirmedeki Başarısızlığı.....	214
4.2.1. Örgütlenme Geleneğinden Yoksunluk.....	214
4.2.2. Görüş Farklılıkları ve İç Çekişmeler.....	218
4.2.3. Halkın Tutumu ve Halkla İlişkiler	228

4.2.4. Osmanlı Devleti’nin Tutumu	240
4.2.5. Anadolu Hareketi’nin Tutumu	249
SONUÇ	262
KAYNAKÇA	269
EKLER.....	303
ÖZGEÇMİŞ.....	352
İNTİHAL RAPORU	353

ÖN SÖZ

Avrupa’da ortaya çıkıp gelişen ve Osmanlı Devleti’ni çok uluslu yapısından dolayı sarsan milliyetçilik akımından Kürtler de etkilenmiştir. Sağlam bir fikri temelden yoksun milliyetçiliğin Kürtlere yansması, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde etkin Kürt aile fertleri öncülüğünde cemiyet yapılanmaları sürecini ortaya çıkarmasıdır. II. Meşrutiyet’in getirdiği görece hürriyet ortamıyla birlikte imparatorluğun Müslüman tebaası da çok sayıda dernek ve cemiyet kurmuştur. Sözü edilen hürriyet rüzgârından etkilenen Kürtler de dernek ve cemiyet oluşumlarına gitmiştir. Kuşkusuz Kürt cemiyetleri içerisinde adından en çok söz ettireni yasal statüdeki Kürdistan Teâlî Cemiyeti’dir. Kürtleri temsil iddiasındaki Kürdistan Teâlî Cemiyeti, iç ve dış yoğun faaliyetleriyle siyasal bir hüviyet kazandığından hem Osmanlı hükümetlerinin hem de Mustafa Kemal öncülüğündeki Anadolu Hareketi’nin tepkisini çekmiştir. Taraflar arasındaki çekişmede Kürt halkı, Türklerle olan birlikteliklerini bozma mevzusunda aslında bir ikilem yaşasalar da İslami kimlik bağlamında Anadolu Hareketi’ni, siyasi konumunu tasvip etmediği Kürdistan Teâlî Cemiyeti’ne tercih etmiştir.

Bu çalışmada, ilk dönem Kürt örgütsel yapılanmalarının zayıf kültürel ve sosyal temeli üzerinden Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin; bir “*Kürt devleti*” kurma çabasını irdelemek ve soruna yaklaşımındaki milliyetçilik modelini belirlemek amaçlanmıştır. Diğer taraftan Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin ana kaynaklar ekseninde bütünsel bir çerçevede ele alınmamış olması çalışmamızı önemli kılmaktadır.

Tezin yazılması sürecinde ilgi ve desteğini esirgemeyip tüm içtenliğiyle yaklaşan danışman hocam Doç. Dr. Mehmet AKBAŞ’a, kaynaklara ulaşmamda ve tezin çerçevesini çizmemde belirleyici yönlendirmelerde bulunan ikinci danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN’a, tez konumu belirlememde yol gösterici olup motive eden Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR hocama, tezin her aşamasında moral destek veren Yrd. Doç. Dr. Ramazan Vedat SÖNMEZ ile Yrd. Doç. Dr. Canser KARDAŞ’a teşekkürlerimi sunarım.

Bilal ALTAN

ÖZET

Doktora Tezi

Kürdistan Teâlî Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler

Bilal Altan

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2017: 365 Sayfa

Kürtlerin muhtariyet elde etme veya tam bağımsız devlet kurma yönündeki çabaları, legal ya da illegal örgütlenmeler yoluyla XX. yüzyılın başından itibaren sistematik bir boyut kazanmakla birlikte, Birinci Dünya Savaşı öncesi Kürt örgütsel yapılanmalarının milliyetçi karakteri, Osmanlılık kimliği üzerinden şekillenmiştir. Savaş sonrası konjoktürün sunduğu şartlar, Kürt milliyetçi karakterinin Osmanlılık kimliğinin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Muhtariyet ya da tam bağımsızlık eksenindeki tartışmalarla ayrılıkçı bir mahiyet kazanan Kürt milliyetçiliğinde belirleyici olan kesimler, amaca ulaşma yolunda hem meşru Osmanlı hükümetleriyle hem de meşruluk kazanma çabasındaki Anadolu Hareketi'yle mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Kürt milliyetçi hareketi, Kürdistan Teâlî Cemiyeti aracılığıyla içsel mücadelede başarı sağlamanın önemli bir adımının İngiltere ve ABD gibi dış devletlerin desteğinden geçtiğini düşünerek, bu devletler nezdinde yoğun diplomatik teşebbüslerde bulunmuştur. Kürdistan Teâlî Cemiyeti, ABD reisi Wilson'un prensiplerinden ve Anadolu Hareketi ile doğrudan olmasa bile mücadelesini fırsat bilerek İngiltere'den büyük bir beklenti içerisine girmiştir.

İç ve dış farklı güçlerle yürütülen temaslarda Wilson Prensipleri, Barış Konferansı ve en nihayetinde Sevr Antlaşması, Kürdistan Teâlî Cemiyeti için bir umut ışığı olmuş, ancak Mustafa Kemal liderliğindeki Anadolu Hareketi, Cemiyete

karşı verdiği sert mücadele ile bu umut ışığını söndürmüştür. Anadolu Hareketi, Cemiyetin siyasal Kürt milliyetçiliğini, kurmak istediği yeni devlet için büyük bir tehdit olarak görmüştür. Anadolu Hareketi takip ettiği siyasetle Kürtlerin önemli bir kesiminin desteğini sağlayarak Cemiyeti önemli bir dayanaktan yoksun bırakmıştır. Halk desteğinden mahrum kalması, Cemiyetin akıbetinin seyrinde bir bakıma belirleyici olmuştur.

Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Kürt milliyetçiliğinin siyasallaşmasının yanı sıra Kürt milliyetçiliğinin kültürel yönüne de hizmet etme çabası vermiştir. Mesela Kürt tarihi, Kürtlerin kökeni, Kürt edebiyatı ve sosyal yaşantısına yönelik derin bilimsel analizler içermese de imkânları ve dönemin şartları ölçüsünde katkı sunmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Kürt milliyetçiliği, Anadolu Hareketi, Wilson Prensipleri, Barış Konferansı.

ABSTRACT

Ph. D. Thesis

Kurdistan Forward Society: Establishment, Aim and Activities

Bilal Altan

Mardin Artuklu University

Institute of Social Sciences

Department of History

2017: 365 Pages

Though Kurds' efforts to gain autonomy or found a fully independent state started to have a systematic dimension from the very beginning of the 20th century by means of either legal or illegal organizations, the nationalistic character of the Kurdish organizations before the First World War was shaped by the Ottomanism identity. The circumstances arising from the post-war conjuncture led the Kurdish nationalist character to reappraise the Ottomanism identity. To achieve their goals, the determinative parts in Kurdish nationalism, which turned into a separatist nature owing to the discussions with regard to autonomy or independency, were obliged to struggle against both the legal Ottoman governments and the Anatolian Movement making efforts for legal status.

Kurdish nationalism movement, via Kurdistan Forward Society, made intense diplomatic efforts with the countries such as England and the USA, believing that one of the important steps to success in the internal struggle pass through the support of these countries. The Kurdistan Forward Society hoped much from Wilson's principles and England, by taking the advantages of England's indirect struggle against the Anatolian Movement.

Wilson's principles, the Peace Conference and finally the Treaty of Sèvres became a ray of hope for the Kurdistan Forward Society during the contacts with various foreign and domestic forces, yet the Anatolian Movement led by Mustafa

Kemal extinguished this hope by a harsh struggle against the society. The Anatolian movement viewed the political Kurdish nationalism of the society as a threat to the new state that they wanted to found. The Anatolian movement deprived the society of an important support by getting the assistance of a significant proportion of Kurds through the policy pursued. Being deprived of public support determined the fate of the society in a sense.

The Kurdistan Forward Society strived for serving the cultural aspects of Kurdish nationalism as well as the politicization of it. The society tried to contribute to areas such as origins, history, literature and social life of Kurdish people, though lacked academic in-depth analysis, to the extent its means and the circumstances of the period permitted.

Key Words: Kurdistan Forward Society, Kurdish Nationalism, Anatolian Movement, Wilson's Principles, Peace Conference.

KISALTMALAR LİSTESİ

ATASE:	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
BEO:	Bâb-ı Âlî Evrâk Odası
Bkz:	Bakınız
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev:	Çeviren
Der:	Derleyen
DH. EUM. AYŞ:	Dâhiliyye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdîriyyeti Âsayiş Kalemi
DH. EUM. THR:	Dâhiliyye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdîriyyeti Tahrîrât Kalemi
DH. EUM. ŞB:	Dâhiliyye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdîriyyeti Şu'be Kalemi
DH. EUM. LVZ:	Dâhiliyye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdîriyyeti Levâzım Kalemi
DH. H:	Dâhiliyye Hukuk
DH. KMS:	Dâhiliyye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Evrâkı
DH. MKT:	Dâhiliyye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrâkı
DH. SAİD:	Dâhiliyye Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umûmiyyesi
DH. ŞFR:	Dâhiliyye Nezâreti Şifre Evrâkı
Ed:	Editör
FO:	Foreign Office [Britanya Dışışleri Bakanlığı]
Haz:	Hazırlayan
HR. İM:	Hâriciyye İstanbul Murahhaslığı
HR. SYS:	Hâriciyye Nezâreti Siyâsî

İ. DH:	İrâde Dâhiliyye
İ. DUİT:	Dosya Usûlü İrâde Tasnifi
İUM:	İdâre-i Umûmiyye Müdîriyyeti
MF. HUS:	Maârif Husûsî
MUI:	Muhaberat-ı Umûmiyye İdâresi
MV:	Meclis-i Vükelâ
İTC:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
KTC:	Kürdistan Teâlî Cemiyeti
KTTC:	Kürd Teâvün ve Terakki Cemiyeti
s:	Sayfa
TİTE:	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
ZB:	Zabtiyye

GİRİŞ

1. Araştırmanın Pobleml Durumu-Bilimsel Sorun

Kürtler, tarihi metinlerde Kürdistan veya Mezopotamya olarak adlandırılan Ortadoğu'nun önemli coğrafyasındaki otokton halklardan biridir. Güçlü bir devlet geleneğinden yoksun bulunan Kürtler, genelde başka devletlerin bünyesinde bağımlı ya da muhtar bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Öyle ki İshak Sukuti bu açıdan Kürtler ile Arnavutlar arasında bir bağ kurarak şöyle demektedir: *“Kürdler de Arnavudlar gibi müteferrik rüesâ idâresinde âzâde-ser yaşamayı, Arnavudlardan farklı olarak aşâir sûretinde imrâr-ı eyyâm etmeyi i'tiyâd eylediklerinden, târih-i beşerde mühimm bir mevki' ihrâz edememişlerdir... İşte bu hayât-ı sâdenin netâic-i ruhiyyesinden olarak Kürdlerde hiçbir zaman teşkîl-i hükûmet fikri uyanmamıştır...”*¹

Sukuti'nin söyleminden hareketle Kürtlerin, bugüne dek Kürt unsurunun etnik ve dinsel homojenliğinin ve baskınlığının sağlanmış olduğu uluslararası kabul görmüş bir devlet kurmayı başaramadıkları söylenebilir. Kürtler açısından bu eksiklik, Kürt sorununun önemli bir unsuru olduğu gibi sosyal, kültürel, siyasi ve iktisadi alanlarda sıkıntılar yaşamalarında etkendir². Kürtlerin devlet denen siyasi aygıttan mahrum olmalarının farkındalığıyla, Birinci Dünya Savaşı sonrasının Mütâreke ortamında kurulan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin [KTC] faaliyetlerinin ekseninde, mevcut soruna iç ve dış temaslarla bir çözüm getirme arayışı bulunmaktaydı. Bu cümleden olarak araştırmamızın temel bağlamı, KTC'nin soruna çözüm arayışındaki yaklaşımını ve sorunu nasıl bir milliyetçilik modeliyle ele aldığını belirlemektir.

Çalışmamızda, milliyetçiliği; siyasal egemenlik, muhtariyet veya bağımsızlık talebi fikrini esas alan anlamı ile kullanmayı tercih ettik. Çünkü KTC'nin, siyasi misyonuyla ayrılıkçı bir hareket olduğunu düşünüyoruz. Çalışmamız KTC'nin

¹ İshak Sukuti, “Arnavudlar ve Kürdler”, *Osmanlı*, Sayı: 51, 1 Ocak 1900.

*”Arnavudlar ve Kürdler” adlı yazının altında herhangi bir isim bulunmamaktadır. Yazının İshak Sukuti'ye ait olduğunu Şükrü Hanioglu aktarmaktadır. Hanioglu'nun aktarımına dayanarak biz de yazıyı Sukuti'ye ait kabul edeceğiz. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük [1889-1902]*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s. 628.

² Martin Strohmeier, Lale Yalçın Heckmann, *Kürtler Tarih Siyaset Kültür*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 10.

ayrılıkçılığı içeren temel çizgisini dikkate alarak yine şu sorulara cevap arama çabasıdır:

Balkanlardaki milliyetçi cereyanlar erken dönem milliyetçilikleri içinde kabul edilmektedir. Ancak Balkan uluslarından birini oluşturan Arnavutlar süreç dışında kalmıştır. Dolayısıyla Arnavutlarla birlikte Arap ve Kürt Müslüman unsurlardaki milliyetçi gelişim “geç milliyetçilikler” kategorisinde değerlendirilebilir mi?

Kürtlerin devlet kurmaya dönük teşebbüslerinin başlangıcını milliyetçi söylemlerle Bedirhan Bey ya da Şeyh Ubeydullah kalkışmalarına götüren veya bu eğilimde olan yaklaşımların irdelenmesi gerektiği gerçeğinden hareketle, devlet kurma teşebbüsünün milliyetçi mahiyetinin KTC ile başladığı söylenebilir mi?

XX. yüzyılın başı, dernekleşme veya cemiyetleşmenin adım adım Kürtler arasında yer edindiği tarihsel bir dönemdir. Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti ile başlayan ve Kürd Teâvün ve Terakki Cemiyeti [KTTC] ile devam eden bu süreç, KTC ile belirgin bir hal almıştır. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Kürt örgütsel yapılanmaları, siyasi argumanlara haiz Kürt milliyetçiliği ile bağdaştırılmalı mıdır ve savaş sonrasının kuruluşu KTC, milliyetçi karakteri ile belirgin bir kopuşu sembolize etmekte midir?

Kuruluş, amaç ve faaliyetleri çerçevesinde KTC, geç Osmanlı dönemindeki Kürt milliyetçiliğini nasıl karakterize etmiştir ve başarı noktasında nerede durmaktadır? Osmanlı hükümetleri nezdinde “yasal cemiyet” hüviyetine haiz, ancak Anadolu Hareketi temsilcilerince tamamen “zararlı” olarak atfedilen KTC’nin süreç içerisinde hem Osmanlı merkez ve taşra makamları hem de Anadolu Hareketi ile ilişkileri nasıl bir seyir izlemiştir?

KTC üzerine akademik disipline dayanan bir tarih yazımı henüz çok kısırdır. Aynı şekilde konuya akademik çerçevede temas eden oldukça sınırlı bir literatür mevcuttur. Diğer taraftan Kürt tarihinin özel alanları ya da Kürt milliyetçiliği üzerine yeterli olmasa da giderek artan oranda bir eğilim göze çarpmaktadır. İdeolojik çalışmaların genel yaklaşımının ötesinde akademik çalışmalar, daha ziyade Osmanlı devlet adamlarının Kürtlerle yoğun ilişkiler kurduğu XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarına odaklanmaktadır. Bedirhan Bey ve Şeyh Ubeydullah liderliğindeki XIX.

yüzyılın iki temel kalkışmasının spesifik; XX. yüzyıl başındaki ilk Kürt örgütsel yapılanmalarının da dönemsel araştırmalar içine yerleştirilerek ele alınma çabasından bahsedilebilir³. Djene Rhys Bajalan, “Jön Kürtler” eserinde 1898-1914 yılları arası Kürt hareketine odaklanırken, ilk dönem Kürt örgütsel yapılanmalarının -1908-1914- arka planını ve oturtulması gereken milliyetçi bağlamı sorgulamakta, dönem faaliyetlerinin Kürt milliyetçiliğinin siyasi boyutuyla açıklanamayacağını ileri sürmektedir. Mevzubahis yaklaşıma, yayınsal faaliyetler dışında kimi somut teşebbüslerle derinlik kazandırmaya çalıştık.

Dönemsel araştırmalara dâhil edilme KTC için de geçerlidir. Bazen Şerefhan ve Ahmedê Hanî’den başlatılmak üzere KTC’yi de içerecek çalışmalar yapılabilmektedir. Ağırlığın KTC’ye verildiği Hakan Özoğlu’nun “Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği” adlı eseri böylesi bir çalışmadır. Eserin önemli bir özelliği, çalışmamızın da bir boyutunun tespiti olacağı üzere, KTC’yi siyasi bir gündem izleyen ilk Kürt örgütü olarak görmesi ve ilk Kürt örgütsel yapılanmalardaki ön milliyetçiliğin cemiyetin faaliyetleri ile Kürt milliyetçiliği halini aldığını ileri sürmesidir.

KTC’yi doğrudan ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu kategoride ilk olarak ele alınabilecek çalışma, Zeynep Çamsoy’un “Millî Mücadele Dönemi’nde Kürdistan Teâlî Cemiyeti [1918-1927]” adını taşıyan 2007 tarihli yüksek lisans tezidir. Ancak tez, kimi ATASE ve TİTE belgeleri dışında ikincil kaynakların derlemesini içermektedir. Yine KTC’nin varlığını, Kürd İstiklâl Komitesi ve Hoybunla bütünleşmek suretiyle devam ettirdiği savından hareketle, 1927 yılına kadar götürmektedir ki biz bu sava katılmamaktayız. İlgili cemiyetlerin az sayıdaki ortak üyeleri dışında mezkûr son iki cemiyet, illegal yapılardır ve amaç bakımından daha keskin bir siyaset izlemişlerdir.

Zeynep Karadiş’in “II. Meşrutiyet Dönemi’nden Lozan Barış Antlaşması’na kadar Kürt Teâlî ve Teâvün Cemiyeti’nin Faaliyetleri” adlı tezi de 1908’de kurulan KTTC’nin 1909’da kapatılmasından sonra 1918 yılında bu defa “Kürd Teâlî ve Teâvün Cemiyeti” olarak tekrar çalışmalarına başladığını ileri sürmektedir. Ayrı

³Sözkonusu kaynakların önemli bir kısmından, tezimizin “Birinci Bölüm”ü irdelenirken yararlanılmıştır. Bkz. Birinci Bölüm.

siyasal şartlarda –biri II. Meşrutiyet Dönemi diğeri Mütâreke Dönemi- ortaya çıkan KTTC ile KTC’yi nizamnamelerinin, takip ettikleri siyasetin ve icraatlarının farklılık arz etmesine karşın, aynı cemiyetler değerlendirmesine tabi tutmak kanımızca sağlıklı görünmemektedir. Diğer taraftan Çamsoy ve Karadiş tezlerinde KTC’yi resmi tarih anlayışına uygun olarak “zararlı cemiyetler” kapsamında görmektedirler⁴.

İsmail Göldaş’ın “Kürdistan Teâlî Cemiyeti” adlı konuyu doğrudan ele alan eseri ise, Cemiyeti yücelten yanlı ve ideolojik bir bakış açısı sunmaktadır. Arşiv belgeleri kullanılmamakla birlikte sınırlı denilebilecek dönemin bazı gazetelerinden yararlanılmıştır. Ahmet Demir’in “Kürdistan Teâlî Cemiyeti ve Seyyid Abdülkadir” adlı bildirisi ile Abdulbaki Bozkurt’un “Kürdistan Teâlî Cemiyeti” makale çalışması da arşiv kaynaklarından yoksun olup, mevcut ve bilinen kaynaklar ışığında konuya temas etmektedir.

Yukarıda sıraladığımız çalışmalarla kıyaslandığında tezimizi farklı kılan en önemli husus, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki belgeler, İngiliz belgelerinin yanı sıra yoğun olarak dönemin gazetelerinden yararlanılmasıdır. Tezimizde bu birincil kaynakların ışığında KTC’nin; ilk dönem Kürt örgütsel yapılanmalarının oluşturduğu, ancak zayıf denilebilecek kültürel ve sosyal temel üzerinden bir “Kürt devleti” kurma çabasının irdelenmesine çalışılmıştır. Yine tezimizde son dönem akademik çalışmalarda benimsenilmeye başlanan Kürt milliyetçiliğinin siyasi mecraya, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kaydığı yönündeki söylemlere, KTC üyelerinin dönem gazetelerine verdikleri beyanatlarla daha somut bir katkı sunulmaktadır.

KTC’yi milliyetçiliğin hangi kıstas veya kıstasları bağlamında ele almak gerekmektedir? Bu soruya milliyetçiliği irdeleyerek cevap bulmaya çalışalım:

Milliyetçilik ve kimlikte olduğu gibi siyasi içerikli veya siyaset malzemesi işlevi kazanan kavramları kesin sınırlarla tanımlamak zordur. Bu kavramlar sorunsallık

⁴Değerlendirme için bkz. Zeynep Çamsoy, *Millî Mücadele Dönemi’nde Kürdistan Teâlî Cemiyeti [1918-1927]*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Zeynep Karadiş, *II. Meşrutiyet Dönemi’nden Lozan Barış Antlaşması’na kadar Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti’nin Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

teşkil ettiği için çok farklı tanımlar ve biçimler kazanabilmektedir. Milliyetçilik teriminin anlamı-anlamları genellikle belirsiz ve bulanık algılanmakta⁵, siyasi içeriğinden dolayı sorunsallık teşkil eden milliyetçiliğin doğası, tahmin edilen aşamaları ya da tipolojisi hakkında görüş birliği şaşırtıcı derecede azdır⁶. Öyle ki Anderson'a göre milliyetçilik tanımlanabilirlik açısından son derece kötü bir şöhrete haizdir⁷. Kavram ve ideolojisi XIX. yüzyıla ait olan milliyetçilik⁸, XIX. ve XX. yüzyıllarda giderek önem kazanan ve yayılan bir akım halini almıştır⁹.

Milliyetçilik ve kökenleri üzerine tartışmalar, ana hatları ile ilkö/özcü/primordialist, modernist ve ara yol denilen etno-sembolcü yaklaşımlar olmak üzere üç grupta değerlendirilmektedir. Bu ekollerden gelenler, milliyetçiliğin nasıl algılanması gerektiğine dönük bir çerçeve çizmektedir. Primordializmde, milletleri doğal ya da eski çağlardan beri var olan yapılar olarak görme eğilimi vardır ki bunun anlamı, milliyetçilikten önce milletlerin var olduğudur. Modernistlikte milliyetçilik; sanayileşme, kapitalizm, kentleşme, merkezi devletlerin kurulması laikleşme gibi süreçlerin bir ürünü olarak kabul edilmektedir. Temel özelliği, milletlerin milliyetçiliği değil, milliyetçiliğin milletleri yarattığı düşüncesine dayanmasıdır. Etno-sembolcü yaklaşım ise, milletlerin etnik kökenlerine, geçmişine, kültürüne önem atfetmektedir¹⁰.

⁵ Thomas Hylland Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik*, Ekin Uşaklı [Çev.], Avesta Yayınları, İstanbul 2004, s. 11.

⁶ Mahir A. Aziz, *Irak Kürtleri Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*, Zülal Kılıç [Çev.], Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 45.

⁷ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, İskender Savaşır [Çev.], Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 17.

*Milliyetçiliğin tanımına dair iki görüşe yer vermek gerekirse:

İnsanı milliyetçi kimlikle donatan ortak bir kültür vardır. Ortak kültür ve onları saran siyasal, iktisadi ve eğitim bürokrasileri arasındaki uyum yaşamlarının biricik gerçeği haline gelir. İnsanların bu uyumu sağlayabilmeye ve korumaya özen göstermesi onları milliyetçi kimlikle donatır. Siyasal alandaki ilk amaçları, kendi ifade biçimleriyle tanımlanan ve bu ifade biçiminin devamını, kullanımını ve savunmasını kesinleştiren siyasi bir birimin üyeleri olmak zorundadır ki bunun adına milliyetçilik denilir. Bkz. Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, Simten Coşar, Saltuk Özerktürk, Nalan Soyarak [Çev.], İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 8.

*Milliyetçilik çoğu zaman kendine bir millet arayan fakat kimi kez bir milletten yoksun olan veya kendi grubunu diğer gruplara üstün kılmaya çalışan bir ideolojidir. Bu yüzden milliyetçilik, siyasal ve kültürel bir kimliğe yaslanır. Bkz. Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*, Devrim Çetinkasap [Çev.], İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 27.

⁸ Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2000, s. 68.

⁹ Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, s. 12.

¹⁰ Edward Shils, Clifford Geertz, Walker Connor primordialist; John Breuilly, Tom Nairn, Ernest Gellner, John Armstrong, Eric Hobsbawm, Benedict Anderson modernist; Anthony D. Smith, John Hutchinson etno-sembolcü ekolün savunucularıdır. Milliyetçilik kuramları ve savunucuları üzerine

Gellner, milliyetçiliğin doğasını sanayi toplumunda aramaktadır. Milliyetçiliğin sanayi toplumunun kendine özgü yapısal gereksinimlerine dayanan kökleri çok derindir. Siyasal yönetimle kültür arasındaki ilişkinin oldukça kaçınılmaz bir biçimde köklü bir uyarlanışının dışı vurmuş bir görüntüsü¹¹ olan milliyetçilik; siyasal, kültürel süreçlere ve tarihsel olarak kapitalizm ve moderniteyle ilişkili uygulamalara dayanır¹². İstanbul ağırlıklı faaliyet alanıyla KTC, Kürt coğrafyasında şube yapılanması ve yayınlarıyla –yayınların bölgeye çok az ulaştığı hesaba katılmalı- Kürt ileri gelenleri ve aydınları öncülüğünde toplumu bilinçlendirme ve harekete geçirme çabası vermiştir. Çaba, aynı zamanda milliyetçi söylemi Kürt toplumuna aktarma ve birliği sağlamaya dönüktü.

Ancak Kürtlerin yaşadıkları coğrafya –en azından Kürtlere yansımaları bakımından- milliyetçiliğin dayandığı süreç ve uygulamalardan uzak kalmıştır. Kürt toplumunun sanayileşme bağlantılı ekonomik refahın getirisi kültürel gelişimden yoksunluğun yol açtığı zayıflık milliyetçi dinamikleri harekete geçirmenin önündeki engellerden biriydi.

KTC, üyelerinin görüş ayrılığının ürünü olarak muhtariyet ve tam bağımsızlık tartışmaları merkezinde ayrılıkçı bir yapıdır. Dolayısıyla KTC’yi milliyetçiliğin ayrılıkçı tanımlarıyla özdeşleştirmek gerektiği kanısındayız. D. Smith milliyetçiliği: *“Hâlihazırda ya da potansiyel olarak bir ‘millet’i kuracağı bazı mensuplarınca farz edilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir hareket”*¹³ olarak tanımlamaktadır. Milliyetçilikte temel amaç, ayrılma ya da muhtariyet yoluyla siyasi kendi kaderini tayin etmektir. Bir siyasi hareket, tarihi vatan olarak kabul edilen ve nüfusun çoğunluğunun aynı topluluğa ait olduğu bir bölgede, ayrılma veya muhtariyet için siyasi taleplerde

genel bir değerlendirme ve bakış açısı için Bkz. Umut Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999.

¹¹ Ernest Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk, Büşra Ersanlı, Günay Göksu Erdoğan [Çev.], Hil Yayınları, İstanbul 2013, s. 112.

¹² Abbas Vali, Kürt Tarihi Kimliği ve Siyaseti, İbrahim Bingöl [Çev.], Avesta Yayınları, İstanbul 2013, s. 13.

¹³ Anthony D. Smith, Millî Kimlik, Bahadır Sina Şener [Çev.], İstanbul 2014, ss. 121-129.

*Milliyetçiliğin KTC’nin iç ve dış temaslardaki iddiasına [muhtariyet ya da tam bağımsızlık] yansımaları, esasında Smith’in tanımlamasına uymaktadır. Böylesi bir düşünce ileride değinileceği üzere faaliyetlerinden çıkarsanabilecektir.

bulunduğu zaman milliyetçi olur¹⁴. KTC, Kürt halkını temsil ettikleri iddiasındaydılar. Bu iddiadan hareketle Kürtlerde kimlik bilinci ve birlik duygusu oluşturma uğraşısıyla muhtariyet ya da bağımsızlık için siyasi taleplerde bulunduğundan KTC, milliyetçi bir karaktere haizdir.

Max Weber milliyetçiliği tanımlarken: “Eğer milliyet duygusu homojen bir şey olarak ayırt edilip ortaya konmak istenirse, bu bağımsız devlete yönelik bir eğilime işaret edilerek yapılabilir. O halde millet, kendisine ait bir devlete sahip olma duygusu taşıyan cemaattir.”¹⁵ vurgusu yapmaktadır. John Breuilly de, bir hareketi milliyetçi olarak görmek için bu hareketin devletten ayrılmak, devleti ele geçirmek ya da başka devletle birleşmek gibi bir amacının olması gerektiğini söyler¹⁶. KTC, bağımsız devlet eğilimi veya kendisine ait bir devlete sahip olma duygusu ile hareket ederken Weber’in tanımına uymaktadır. Yine KTC, Breuilly’ nin tanımındaki devleti ele geçirme hariç tutulursa, Osmanlı Devleti’nden bir yönüyle ayrılmayı talep etti. Başka bir devletle birleşmek seçeneğini muhtariyet ya da mandacılık diye alırsak, Osmanlı Devleti sınırları içinde muhtariyetten yanaydı. Hatta dış temaslarıyla İngiliz mandasına da sıcak baktı.

Miroslaw Hroch milliyetçi hareketleri, akademik ilgiyle bütünleşik kültürel öğelerin kullanımına haiz A evresi; millet fikrini özümsemiş yurtseverlerin siyasi ajitasyon yaptıkları B evresi ve milli hareketin kitleselleşmesine karşılık gelen C evresi olmak üzere üçe ayırmaktadır¹⁷. Kürdistan gazetesinin çıkışını ve ilk dönem örgütsel yapılanmalarını esas alırsak, Kürt etnik bilinci farkındalığının oluşması - 1898 ile 1918 arası dönem- ilk evreye tekabül etmektedir. Millet fikrini savunan öncüleri, yurtsever topluluğuna dâhil edilebilecek radikal üyeleri ve siyasi icraatlarıyla KTC’nin B aşamasını temsil ettiğini söyleyebiliriz. Ancak KTC’nin, ileride açıklanacağı üzere farklı dinamiklerle kitlesel destekten yoksun kalmasıyla C aşamasına ulaştığını söylemek zordur.

¹⁴ Hakan Özoğlu, “ ‘Nationalism’ And Kurdish Notables In The Late Ottoman-Early Republican Era”, *International Journal of Middle East Studies*, Volume: 33, Issue: 3, Year: August 2001, s. 386.

¹⁵ From Max Weber: *Essays in Sociology*, H. H. Gerth, C. Wright Mills [Der.], Oxford University Press, Newyork 1973, s. 179.

¹⁶ John Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester 1982, s. 11.

¹⁷ Miroslav Hroch, *Avrupa’da Milli Uyanış [Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi]*, Ayşe Özdemir [Çev.], İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 51.

Yine milliyetçi ideolojilerin; ortak öz-yönetim, toprak bütünlüğü ve kültürel kimlik gibi iyi tanımlanmış amaçları ve bu amaçlara ulaşabilmek için de çoğunlukla açık bir siyasi ve kültürel programı vardır. Milliyetçi ideolojinin dindar, laik, muhafazakâr, köktenci, imparatorluğa özgü, ayrılıkçı gibi birbirinden farklı türleri bulunmaktadır¹⁸. Bu açıdan bakıldığında milliyetçi ideolojinin farklı türlerini içermekle heterojen bir hüviyet kazanan KTC'nin, iyi tanımlanmış amaçlara ve bu amaçlara ulaşmak için de açık bir siyasi ve kültürel programa görüleceği üzere haiz olduğu kanaatinde değiliz.

Milliyetçilerin çoğu, çok uluslu bir devlette muhtariyet ve kültürel eşitlik sorununa – her ne kadar aralarında tam bağımsızlık isteyen milliyetçiler olmuşsa da – tam bağımsızlıktan daha fazla ilgi göstermişlerdir¹⁹. KTC'nin Seyyid Abdülkadir'in etkisiyle muhtariyet kanadının daha ağır bastığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

Milliyetçiliğe benzer şekilde sorunlu bir kavram olan kimlik, esasında milliyetçilik çalışmalarından türeyen bir terminolojidir²⁰. Milliyetçilik ve kimlik arasında son derece yakın bir ilişki bulunmaktadır²¹. Kimlik ediniminin toplumsal konuma göre belirlendiği modern öncesi zamanlarda sorun yaratmaktan uzak olduklarından insanlar kimlikten ve tanınmaktan söz etmiyorlardı²².

Kimlik tanımları her zaman başka gruplarla ve rakip kimlik tanımlarıyla etkileşim içinde yapılır²³. Kimlik, benlik ile öteki arasında farklılık anlamında kullanılır²⁴. Kimlik duygusu, belirli bir etnik grubun, kendi farklılığını inşa etmek üzere kendisi için bir referans kaynağı olacak kollektif bir geçmiş yaratma çabalarıyla ilgilidir²⁵. Bu yöndeki çaba, kimliklerin ve farklılıkların tanınması ya da

¹⁸ Anthony D. Smith, *Milliyetçilik*, Ümit Hüsrev Yolsal [Çev.], Atıf Yayınları, Ankara 2013, s. 39.

¹⁹ D. Smith, *Milli Kimlik*, s. 122.

²⁰ Aziz, s. 45.

²¹ Suavi Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, Öteki Yayınevi, İstanbul 1998, s. 7.

²² Charles Taylor v.d., *Çok Kültürcülük*, Amy Gutmann [Haz.], Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, ss. 42-49.

²³ Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Ali Bertay [Çev.], İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 149

²⁴ Vali, s.45.

²⁵ Nuri Bilgin, *Kollektif Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 63.

kimliğe bağlı farklılıkların tanınması için verilen savaşın bir parçasını oluşturmaktadır²⁶.

Kimliğin farklı biçimleri arasında çalışma alanımızla bağlantılı olanı, kolektif kimlik teriminin de karşıladığı etnik kimliktir. Etnik kimlik, belirli bir topluluğun üyelerinin kendilerini diğer topluluk üyelerinden ayırt eden, farklılaştıran bir aidiyet duygusudur. Etnik veya millî kimlik, sosyal ve siyasi bütünlüğün güçlü bir aracıdır²⁷. Millî kimlik, milliyetçi hareketlerin ana amaçlarından birini oluşturmakta²⁸ ve kökeni itibari ile milliyetçiliklerin tanımladığı bir kimlik biçimidir²⁹.

Osmanlı Devleti'nde teritoryal temelli bir vatanperverliğe, bir yurttaşlık fikrine ve Osmanlı hanedanına bağlılığa denk düşen bir Osmanlı kimliği vardı ve imparatorluk makamları Tanzimat sonrasında bu kimliği geliştirmeye çalışmışlardı³⁰. Kürtler, en azından KTC'nin kuruluşuna kadar kendileri ile diğerlerinin etnik kimliklerinin bilincinde olmakla birlikte kendilerini daha çok üst kimlik-kimliklerle özdeşleştirmekteydi. Ancak üst kimliğe karşılık gelen, toplumsal ve siyasal ilişkilerde belirleyici olan Osmanlılık kimliği ve dinsel kimlik devam etse de KTC, milliyetçi kimlik ediniminin gerekliliğinin tartışıldığı platform olacaktır. Denilebilir ki KTC, etnik kimlikten milliyetçiliğe geçişi simgelemektedir.

Geleneksel, kendi başınlık ve dışa karşı yalıtılmışlık yapısından çıkarak dış dünya, bürokrasi, yayın faaliyetleri gibi kanallarla iletişime yönelim sürecine evrilmede Kürtler, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki gruplarla karşılaştırıldığında belirgin bir gecikme yaşadığından, milliyetçiliğin Kürtlere yansması oldukça ağır ilerlemiştir. Kürt kimliğinin tartışılabilmesine, *Kürdistan* gazetesi ile ilk dönem Kürt örgütsel yapılanmaları ve yayın faaliyetlerinin temel hazırladığı söylenebilir. Ancak bu süreçte benimsenen veya tartışılan hususun bağımsızlık talebi içeren siyasi milliyetçilik değil, etnik kimlik bilincine katkı sunan kültürel milliyetçilik olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

²⁶ Bhikhu Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, Bilge Tanrıseven [Çev.], Phoenix Yayınları, Ankara 2002, ss. 1-2.

²⁷ Bilgin, s. 65.

²⁸ D. Smith, *Milliyetçilik*, s. 33.

²⁹ Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, s. 50.

³⁰ Clayer, s. 41.

XIX. yüzyıla girildiğinde Osmanlı Devleti, kurumsal yapılarının işleyişinde meydana gelen aksaklıklar, dış dünyaya karşı yalıtılmışlığın etkisiyle sınırları dâhilinde bulunan milletleri, özellikle Balkan milletlerini bir arada tutmada güçlüklerle karşılaşmıştır. Diğer bir deyişle Osmanlı'nın heterojen yapısı, XIX. yüzyılda milliyetçiliğin ve ulus devlet sistemlerinin de yaygınlaşmasıyla sorun teşkil etmeye başlamıştır.

Anılan dönemde hem Avrupa'da hem de Osmanlı toplumunda ayrılıkçı fikir ve hareketler yaşanmıştır. Osmanlı'da ilk olarak yüzyılın başlarında gayrimüslim unsurlar arasında ortaya çıkan milliyetçilik fikrinin baskın özelliği, ayrılıkçı bir anlayışla ortaya çıkması³¹ ve radikal bir dönüşüm sürecini ifade etmesidir³². Yunan, Sırp, Bulgar gibi Balkan ulusları, XIX. yüzyılda imzalanan birçok uluslararası antlaşmada muhtar ya da bağımsız bir statü elde ederek Osmanlı Devleti'nden ayrılmışlardır³³.

XIX. yüzyılın en önemli akımı halini alan milliyetçilik, Osmanlı Devleti'ndeki tüm milletleri etkileyerek, bu milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin tayin etmelerine imkân hazırlamıştır. Ancak dönemin koşullarının Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan milletlere yansımaları, aynı zaman dilimi içerisinde olmamıştır. Kürtler; Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Yunanlılar, Sırp, Bulgarlar gibi milletlere nazaran birçok avantajdan –sosyal gelişmişlik, eğitim düzeyinin

³¹ Ercan Çağlayan, “Kürt Milliyetçiliği'nin Doğuşu ve Diyarbakır'deki Yansımaları [1908-1923]”, *Tarihte Kürtler ve Kürdistan: Osmanlı Dönemi Uluslar arası Sempozyum [16-18 Nisan 2013]*, Mardin Artuklu Üniversitesi&Selahaddin Üniversitesi, Erbil, s. 1.

³² Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler*, Ayşe Gür [Çev.], İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 3.

³³ XIX. Yüzyılın başlarından itibaren önce Balkan, ardından da Arap vilayetlerinde ortaya çıkan ve hızla yayılarak aşamalı bir şekilde başarıya ulaşan milliyetçilik akımları, Osmanlı Devleti'ni kemirmeye başlamıştı. Bu akımların arkasındaki itici güç, gelişen ve değişen katmanlaşma biçimleri olmakla birlikte daha sonra bu esas çeşitli faktörlerle beslenerek güçleniyor ve mevcut ayrılıkçı veya otonomist hareketleri başarıya doğru götürüyordu. Bu faktörler içinde belki de en önemlisi askeri olanlardır; zira bu faktör olgunlaşmaktaki bir oluşuma son katkıyı yapmaktadır. Çoğunlukla askeri harekâtlar sonunda Osmanlı Devleti'nin oturduğu anlaşma masaları, bu oluşumların birer ulus-devlet olarak ya da bağımsızlıkları için bir adım daha atmış olarak kalktıkları bir dağılma zemini olmaktadır. Bükreş Anlaşması [1812], Akkerman Anlaşması [1826], Edirne Anlaşması [1829], Kütahya Anlaşması [1833], Berlin Kongresi ve Anlaşması'nın [1878] sonuçları bu şekildedir. Bkz: Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, ss. 79-80.

düşüklüğü, aşiret yapılanması, coğrafya ve iklim koşullarının zorluğu, dış güçlerin desteğinden yoksunluk v.s.– mahrum bulunuyorlardı³⁴.

Osmanlı Devleti'nde milliyetçi hareketler, karmaşık ve çapraşık bir manzara arz ediyordu. Arap dünyası bazı yerel özelliklerle kısımlara ayrılıyor; şarkta hala aşiret bağlarını kıramamış Kürtler Ermenilerle yan yana ve kimi zaman çatışma içinde yaşıyor; Avrupa'da ise özellikle yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Arnavutlar giderek milli varlıklarının bilincine varıyorlardı³⁵.

Diğer Balkan uluslarının milliyetçiliklerine kıyasla Arnavut milliyetçiliği ile bu coğrafyanın dışındaki Arap ve Kürt milliyetçilikleri daha geç bir dönemin ürünüdür. Ancak Arap ve Kürt milliyetçiliklerinin ayrılıkçı mahiyeti ile zamansal yakınlıklarından nispeten bahsedilebilse de Arnavut milliyetçiliğini ayrı bir yere koymak gerekmektedir³⁶. İshak Sukuti 1900'ün hemen başı itibari ile yazdığı bir makalesinde Kürt ve Arnavut milliyetçiliklerinin durumuna kendi bakış açısından şöyle yaklaşmaktadır:

“...Arnavudlar bir taraftan Avusturya, deniz cihetinden İtalya ile münâsebâtta bulunduklarından ta'lîm ve terbiye görnüŧ, cihânı anlamıŧ hâl-i hâzır siyâsetine vâkıf birçok zevâta mâliktirler. Bunlar memleketlerinin hâl-i hüŧran-engizini görerek ve bu hâlin netîcesi olarak memleketlerinin ŧikâr-ı milletlerinin esir-i ecânib olacağı

³⁴ Avrupa'nın Arnavutluk ilgisi ve desteğine bir örnek 1897'de Rusya ve Avusturya arasında gerçekleşen görüşmedir. Görüşmede iki taraf, bir Arnavutluk prensliği konusunu gündeme getirmişlerdir. Bkz. Hasan Kayalı, Jön Türkler ve Araplar, Türkan Yöney [Çev.], Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 124.

³⁵ Taner Timur, “Osmanlı Mirası”, Geçiş Sürecinde Türkiye, Irvin C. Schink, E. A hmet Tonak [Der.], Belge Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 37-38.

*Arap milliyetçiliğinin doğuşunda Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasına paralel olarak merkezi ve mahalli yönetimdeki aksaklıklar, Avrupalı devletlerin şark sorunu içinde gördükleri Arap sorununa artan ilgisidir. Ancak Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde en etkili faktör, Arap dünyasının batı dünyasıyla kurduğu kültürel temaslardı. Teması sağlayanlar entelektüel ve fikri karakter gösteren misyonerler, batı okullarıydı. Bkz. Selçuk Günay, “II. Abdülhamid Dönemi Arap Milliyetçiliği ve Osmanlı Devleti”, Devr-i Hamid, Mehmet Metin Hülâgü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan [Haz.], Cilt:4, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 398.

³⁶ Clayer, Arnavut milliyetçiliğini diğer Balkan milliyetçilikleri ile aynı bağlam içine yerleştirmektedir. Ona göre, Balkan milliyetçilikleri gibi Arnavut milliyetçiliği de XIX. yüzyıl başında ortaya çıktı ve aynı yüzyılın ikinci yarısında önem kazandı. “Gecikme” kapsamında ele alınabilecek hususun Arnavut ulusal kimliğinin geniş çevreler içine doğru yayılmasıdır. Arnavut milliyetçiliğinin farklılığı, esas olarak ulusal kimlik inşalarının daha çeşitli olmasında ve hâkim söylemle bu çeşitli inşalar arasında diğer Balkan milliyetçiliklerinde olduğundan daha fazla fark bulunmasındadır. Geniş bir değerlendirme için Bkz. Clayer.

tahattur ettikçe (denize düşen yılanı sarılır) darbimeseli ile harekete kalkıyorlar. Arnavudluk için bir idâre-i mümtâze talebinde bulunuyorlar.

Vâkıa bunlar bugün ekalliyyette ise de ser-zede-i zuhûr olan vukuâtler Arnavudlukta bu fikirlerin gittikçe terakki etmekte olduğunu isbât ediyor.

...Kürdlere gelince: Bugün Kürdler Rusya hudûdu için pek kuvvetli bir fırka-i askeriye teşkîl etmektedir. Kürdistan'ın mesâvi-i idâresi Arnavudluğa rahmet okutacak derecede gaddâr-ânedir. Kürdler, İran ile Rusya hudûdu beyinde bulundukları için Avrupa medeniyetinden Arnavudlar kadar müstenîr olmadıklarından şimdilik heves-i istiklâl gibi bir hareketleri görülmüyorsa da ilcâât-ı zaman onları da bu yolda hareketlere mecbûr edeceği zuhûr eden mukaddemâttan anlaşılıyor... ”³⁷ Şüphesiz Sukuti, dönemin İstanbul ve Balkanları da içeren Avrupa kentlerindeki –Avrupa’da bulunması hasebiyle- gelişmelerin ve Kürt aydınlarının düşüncelerinin bilincindedir ve tespitinde haklıdır. XX. yüzyılın başı itibari ile Arnavutlar için kimlik edinme ve milliyetçi talepler mevcut iken, Kürtlerin henüz böylesi bir teşebbüsleri bulunmamaktaydı. Sukuti’nin söylemi, Müslüman unsurlar arasında bile kimlik bilincinin milliyetçi söylemlerle bütünleşmesini sağlayacak araç ve avantajlara haiz olma derecelerinin aynı olmadığını göstermektedir. Bunun bir yansıması, Arnavutların 1912’de bağımsızlık ilan etmeleridir; ancak milliyetçi tonlamalarının seyrindeki farklılığa karşın Kürtler ve Araplar, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar kendilerini devletle özdeşleştirdiler.

Etnik kimliklerin milliyetçi tezahürleri kendine has olmakla birlikte Müslüman unsurlar için benzer dinamiklerden bahsedilebilir. Ümmetçilik; Arnavut, Arap ve Kürtlerin ortak algısıydı. Arnavutlar, 1912 gibi daha erken bir dönemde milliyetçi akımla imparatorluktan ayrılırlar da, en azından XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın başına kadar ümmetçi algı, bu unsurlar arasında yaşamaya devam etmiştir. Arap ve Kürt milliyetçilikleri ise siyasal bir hareket olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası şekillenecektir. Merkezileşme siyasetine tepki, İTC’nin kurulmasıyla anayasal rejim ve meşruti sistemin geri getirilmesi arzusu da Kürtler, Arnavutlar ve Araplarda

³⁷ İshak Sukuti, “Arnavudlar ve Kürdler”, *Osmanlı*, Sayı: 51, 1 Ocak 1900.

*Gazetenin genel kanaati, Kürtlerle Arnavutların hususi emeller peşinde koşmalarının devlet adına felaket getireceğidir. Birleşme ve ittifakların devletin selameti adına olması gerektiğinden hareketle Osmanlılık düşüncesini yansıtmaktadır. Bkz. *Osmanlı*, Sayı: 52, 15 Ocak 1900.

ortaktı. Aynı unsurlarda milliyetçi hareketler için gelişimin herhangi bir dış güce dayanması gerektiği ortak bilincinden de bahsedilebilir. Müslüman unsurların benzer bir başka dinamiği aşiret yapısıdır. Aşiret yapısı milliyetçiliğin gelişiminde potansiyel bir engel gibi durmaktadır. Aşiretlerin temelde birbirlerine rakip veya düşman olmaları, birlik içinde hareket etmelerine imkân vermemekteydi.

Müslüman unsurlarda milliyetçiliğe geçişi sağlayabilen araçlarla –matbuat, cemiyet kurma gibi- tanışma veya bu araçlara haiz olma aynı sürece denk gelmemiştir. Arnavutlar ve Araplara kıyasla Kürtlerin, milliyetçiliğin ortaya çıkışında önemli rolü bulunan matbuatla tanışmaları gecikmiştir³⁸. Arnavutların ilk süreli yayını Pelasgos 1860'ta çıktı. İlk gazeteler, Arnavutçuluğun doğuşunda belirleyici bir aşamayı oluşturmaktadır³⁹. en-Nahla, el-Hilâfe, Türkiye el-Fetat gazeteleri de 1870'lerin sonundan itibaren yayımlanan Arapça gazetelerdir. Arap hilafet fikri ve reform dile getirilen hususlar olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu içinde birlik yeğlendi⁴⁰. Ancak görüleceği üzere ilk Kürt gazetesi ise XIX. yüzyılın sonunda 1898'de yayınlanabilecektir.

Müslüman unsurlar arasındaki bir başka farklılaşma cemiyet veya dernek kurma faaliyetlerinde kendini hissettirmektedir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren İslâm dünyasında ve özellikle Osmanlı Devleti'nde ilmî, sosyal ve siyasi amaçla cemiyetler kurulmuştur⁴¹. Belirli bir kimlik profili taşıyan ve değişik amaçlarla kurulan cemiyetlerin; kapsamına aldığı kitleleri herhangi bir mevzuda bilinçlendirme, yönlendirme ve kamuoyu oluşturma hususlarında büyük ve önemli rollere haiz olduğu kabul edilmektedir⁴². Cemiyetler, belirlenen ortak amaçlara ulaşabilme ihtiyacından doğup, toplumun çeşitli sorunlarına çözüm üretebilme görevini yerine

³⁸ Matbuatın milliyetçilik üzerindeki rolü için Bkz. Anderson.

³⁹ Clayer, ss. 116-119.

*1878'den itibaren ise Arnavutluk'ta gerçek bir basın boy göstermeye başladı. Öyle ki, 1878-1896 arasında on bir; 1897-1908 arasında da en az kırk altı süreli yayın çıktı. Basın ve matbuatta çoğalma ile birlikte siyasallaşma eğilimi de belirginleşmekteydi. Bkz. Clayer, ss. 187-261.

⁴⁰ Kayalı, s. 45.

⁴¹ M. Şükrü Hanioğlu, "Cemiyet", Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 7, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 329.

*II. Meşrutiyet sonrasında siyasi partilerin kurulmaya başlanması ile "cemiyet" sözü İttihat ve Terakki dışında siyasi olduğu kadar gizli faaliyet gösteren teşkilatlar için de kullanılır olmuştur. Bu dönemde gerek siyasi ve mesleki, gerekse ilmî ve dini pek çok cemiyet kurulmuş ve bunun bir sonucu olarak Ağustos 1909'da Cemiyetler Kanûnu düzenlenmiştir. Bu kanun, ticaret dışı amaçlara yönelik bütün teşkilatları cemiyet olarak kabul ediyordu. Hanioğlu, Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, s. 330.

⁴² Bayram Sakallı, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, ss. 140-141

getirmeye çalışmakta; kültürel, sosyal, siyasi, ekonomik sorun alanlarının bir veya birkaçına yoğunlaşabilmektedir. Üyeleri ortak çıkarlar bilinci ile hareket eden cemiyetlerin sorun alanlarına eğilimleri bakımından toplumsal gelişmeye katkı sunması beklenir. Daha keskin bir söylemle cemiyetler, birtakım haklar talep etmenin, muhtariyet ya da bağımsızlık elde etmenin aracı işlevine haiz olabilmektedir.

Balkanlar'da diğer millî gruplar arasındaki gelişmeler Arnavutlar üzerinde etkili oldu. Berlin Antlaşması ile Karadağ ve Yunanistan'a toprak verilmesine karşı protesto olarak Arnavut Birliği [*Prizren İttihad Cemiyeti*] 1878'de kuruldu. Arnavut Birliği daha fazla muhtariyet, daha fazla okul ve Arnavutça'nın kendi yazısı ile birlikte kullanılmasını talep etti. Bir başka Arnavut cemiyeti, 1879'da İstanbul'da kurulan Arnavut Cemiyet-i İlmiyyesi idi⁴³. 1898'deki ulusal cemiyet Bashkim [*Birlik*], dinsel aidiyetleri ne olursa olsun Arnavutlar arasında birlik kurulması zorunluluğuna vurgu yapıyordu⁴⁴. Arapların ilk cemiyeti gizli olarak faaliyet gösteren ve 1857'de kurulan el-Cimiya el-İlmiya el-Suriya [*Suriye İlim Derneği*] idi. Onu, 1875'te merkezi Beyrut'ta bulunan gizli bir dernek, yirminci yüzyılın başında iki açık dernek, el-Münteda el-Edebî [*Edebiyat Kulübü*] ile Osmanlı Adem-i Merkezileşme Partisi ve üç gizli örgüt el-Kahtaniye, el-Fatat ve el-Ahd izleyecekti⁴⁵. Diğer taraftan 1908 sonrası az sayıdaki Kürt cemiyetine karşın Arnavutların haklarını savunmak üzere altmış iki kültürel ve siyasal kulüp, milliyetçi ögeler olarak kuruldu⁴⁶. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli kesimlerindeki etnik-milliyetçi cemiyetlerin varlığı, Kürt hareketlerinin merkezi konumundaki İstanbul'da Kürt aydınları üzerinde etkili olsa da⁴⁷, Arnavutların ve Arapların Kürtlere nazaran önemli bir birikim edindikleri söylenebilir. Dolayısıyla milliyetçiliğin Kürtler arasında dernekler veya cemiyetler yoluyla gerçek manada anlam kazanması ve tartışılmasının Osmanlı bünyesindeki diğer unsurlara nispeten daha geç bir dönemde ortaya çıkması söz konusudur. Gerçek anlamda ilk Kürt cemiyetleri 1908'den itibaren kurulacaktır.

⁴³ Ahmad, s. 76; Clayer, s. 209.

⁴⁴ Clayer, s. 308.

⁴⁵ Adid Davışa, Arap Milliyetçiliği, Lütfi Yalçın [Çev.], Literatür Yayınları, İstanbul 2016, s. 26; Kayalı, ss. 45-47.

⁴⁶ Ahmad, s. 77.

⁴⁷ Djene Rhys Bajalan, "Between Conformism and Separatism: A Kurdish Students' Association in Istanbul, 1912 to 1914", *Middle Eastern Studies*, Volume: 49, Issue: 5, Year: 2013, s. 805.

Arnavut milliyetçiliği, daha çok Rumeli'nin parçalanma tehdidinin sonuçlarından biri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bölümünde yaşanan siyasal ve sosyal dönüşümlerin sonucu olarak değerlendirilmektedir⁴⁸. Aynı şekilde Kürt milliyetçiliğinin, Birinci Dünya Savaşı sonrası Mütâreke sürecinin çalkantılı siyasi ortamında Osmanlı Devleti'nin zayıflığından, devletin varlığını devam ettiremeyeceğinden hareketle şekillendiği söylenebilir.

Birikimin sağladığı imkânla, etnik kimlik vurgusu üzerinden hükümetten taleplerde bulunulurken Arnavutlar Araplara, Araplar da Kürtlere nazaran daha somut çıkışlar yapabildiler. Arnavut milliyetçiliğ parçalı bir yapı arz etmesine karşın Kasım 1908'de olduğu gibi Müslüman, Katolik ve Ortodoksları temsil eden Millî Kongre tertipleyeabilmekteydiler⁴⁹. Manastır'da düzenlenen kongreyi Eylül 1909'da Arnavutçu Elbasan Kongresi takip etti. Kongreler; alfabe, eğitim sorunu, gizli komiteler kurup koordine etme kararlarına ilişkindi⁵⁰. Yine Arnavutlar, gayrimüslim milletleri gibi hükümetten taleplerde bulunmaya ve Avrupa'dan kendi istekleri için destek istemeye başlamıştı. Müslümanları temsil eden İsmail Kemal, Mayıs 1912'de büyük güçlerin konsolosluklarına ve Bâb-ı âlî'ye bir muhtıra vererek, Arnavutluk sınırlarının belirlenmesini, Arnavut bayrağının Bâb-ı âlî tarafından tanınmasını, önde gelen bir Arnavut'un vali tayin edilmesini, Arnavut memurların Türkçe konuşan memurların yerini almasını, Arnavutça'nın vilayetin resmi dili olarak kabul edilmesini ve bütün reformların büyük güçler tarafından güvence altına alınmasını istedi⁵¹. Araplar ise Arapça'nın resmi dil olması mevzusunda çaba gösterdiler⁵². Bâb-ı âlî; 1913 ve 1914 yıllarında Arap kongresi ve reform cemiyetlerinin, dil sorunu dâhil öne sürdükleri taleplerin yerine getirilmesi için bazı adımlar attı⁵³. Arnavutlar, Latin alfabesini kullanım hakkı⁵⁴; Araplar, idari adem-i merkeziyetçilik, okullarda ve idarede Arapça'nın kullanımı, Arap eşrafın Meclis-i Â'yân'a ve hükümete alınması

⁴⁸ Clayer, s. 552.

⁴⁹ Ahmad, s. 78.

⁵⁰ Clayer, ss. 482-484.

⁵¹ Ahmad, s. 82.

⁵² Kayalı, s. 89.

⁵³ Kayalı, s. 236.

*Serbestî gazetesinde, Meşrutiyet'in ilanı sonrası Arabistan vilâyetlerine mahali lisâna, yörenin tabiatına, meşrebine vakıf Arap memurlarının tayini kararı alındığı ve son devre kadar kısmen de olsa tatbik edildiği, ancak Kürtlerin yaşadığı mahallere böyle bir imkân tanınmadığı belirtilmektedir. Bkz. *Serbestî*, "Kürdistan'a Kürd Me'mûrlar", 1 Mayıs 1919.

⁵⁴ Ahmad, s. 79.

gibi haklar elde edebildiler⁵⁵. Kürtlerin KTTC tüzüğünde yer almasına karşın, ilgili hakları elde edebilme çabasının çok cılız kaldığı görülür. Somut çabalar, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde KTC nezdinde gerçekleşecektir.

XX. yüzyıl Arap milliyetçiliğinin entelektüel tohumları, Cemaladdin el Afgani, Muhammed Abdu, Raşid Rida, Abdurrahman El Kavakibi, İbrahim el-Yazıcı gibi bazı XIX. yüzyıl düşünür ve eylemcilerinin fikir ve çabalarında yatmaktadır. Fikir ve çabaları, Arapları Türklerden ayıran etnik ve dilsel farklılıklara ilişkindi. İslamiyet'in birleştiriciliği ve İslami ümmetin canlanması ortak paydalarıydı ve Arapların siyasal bağımsızlığı ile ilgilenmiyorlardı. Dolayısıyla Arap milliyetçiliğinin XIX. yüzyılda bir entelektüel yapı olarak filizlendiği söylenemez⁵⁶. Abdullah Cevdet, İshak Sukuti örneğinde olduğu gibi -değinileceği üzere- milliyetçiliğin entelektüel bir yapı olarak filizlenemeyişi Kürtler için de geçerlidir. Araplar ve Kürtler, İTC'nin Türkleştirme siyaseti karşısında hayal kırıklığı yaşasalar da yine de genel olarak 1918'e kadar Osmanlılık fikrine bağlı kaldılar⁵⁷. Ahmad'a göre, 1908-1918 arası süreçte gelişen radikal bir Arap milliyetçiliği değil yerellikti⁵⁸.

Arap milliyetçiliğiyle kıyaslandığında Kürtler, XX. yüzyılın başlarında benzer bir kültürel rönesans süreci geçirmiş olsalar da, siyasi bir hareket olarak Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışı gecikti. Bu gecikmenin sebeplerinden biri de, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı bürokrasisine mensup Kürt liderlerin hala Osmanlı statüsünü yeniden canlandırma umutlarıydı. Bu iki Müslüman grubun liderliği arasında belirgin bir fark vardı. Çoğu Arap lider Arap topraklarında yaşarken, Kürt liderlerin Kürdistan'a ve yerel halka erişimi sınırlıydı. Örneğin Bedirhanlar'ın çoğu Kürdistan dışında doğup büyüdü. Bölgeye girişleri devlet tarafından kısıtlandı ve yakından izlendi. Yine Arap milliyetçiliğinin aksine, Kürt milliyetçiliği çok fazla uluslararası destek alamadı. İngiltere, uzun vadede Kürt milliyetçiliğinin bölgedeki İngiliz çıkarlarına yardımcı olacağına ikna değildi⁵⁹.

⁵⁵ Ahmad, s. 154.

⁵⁶ Davışa, ss. 17-24.

⁵⁷ Djene Rhys Bajalan, Jön Kürtler, Burcu Yalçinkaya [Çev.], Avesta Yayınları, İstanbul 2010, ss. 38-39.

⁵⁸ Ahmad, ss. 148-150.

⁵⁹ Özoğlu, “ ‘Nationalism’ And Kurdish Notables In The Late Ottoman-Early Republican Era”, ss. 404-405.

Abdulla, Kürt milliyetçiliğinin Jön Türkler'in 1908'de gerçekleştirdikleri askeri darbe ile başladığını, ancak milliyetçi düşüncenin kendisini Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kristalize ettiğini vurgulamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Kürtlerin siyasi kimliğe dayanmayan kültürel ve tarihi bir kimliği vardı. Dolayısıyla Osmanlı döneminde ve Türkiye'nin kuruluşuna kadar Kürt hareketlerinin bağımsızlıktan çok bir restorasyon peşinde olduğunu⁶⁰ ileri sürerken KTC'nin bağımsızlık talepleri içeren milliyetçilik anlayışını görmezden gelmektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Günümüzde Kürtlerle ilgili çalışmalar giderek artmakta ise de yapılan çalışmaların Kürt sorununa odaklanan spesifik ve sondaj çalışmalar olmaktan ziyade daha kapsamlı çalışmalar olduğu izahtan varestedir. Diğer bir deyişle uzun Kürt tarihi, "*milliyetçilikler*" üzerinden karikatürize edilmektedir. Pek tabii olarak, bu tarz çalışmalar da hem sorunun anlaşılmasını zorlaştırmakta, hem de asırlara yayılmış Kürt tarihinin bir çırpıda ele alınmasına neden olmaktadır. Dahası, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm safhalarında Kürtlere yaklaşımın ideolojik çerçevesi sorunun ayrıntılarıyla anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, mevzubahis sorunların ve eksikliklerin farkında olarak KTC'yi ve belirlediği amaca – Kürt devleti kurma- ulaşmadaki çabasını, ana kaynaklara dayanarak kimi muğlak noktaları belirginleştirmeyi amaçlıyoruz.

3. Araştırmanın Önemi

Tarihsel dönemler ve bu dönemler içerisinde yer alan kimi olay veya olguların hassasiyetlerinden dolayı ihmal edildikleri, ele alınmadıkları bilinen bir gerçekliktir. Kürtler veya Kürt milliyetçiliği ilgili çalışmalar ihmal edilen konuların başında gelmektedir. KTC'nin de henüz layığı ile ele alınmadığı kanaatindeyiz. KTC üzerine, yeterince akademik çalışma yapılmadığı gerçeğinden hareketle, bu husustaki eksikliği gidermek bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kürt tarihinde XX. yüzyılın başlarında kurulan birçok cemiyetten ön plana çıkan ikisi, KTTC ile siyasi niteliğe haiz KTC'dir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde ortaya çıkan koşullar, bağımsızlık arayışındaki milletler için esasında uygun bir

⁶⁰ Nejat Abdulla, İmparatorluk Sınır ve Aşiret, Mustafa Aslan [Çev.], Avesta Yayınları, ss. 111-115.

zemin yaratmıştır. Bu uygun zemini avantaja çevirmek için uğraş veren KTC'nin başarı çerçevesi –hem Cemiyetin kendi iç dinamiklerinden kaynaklı hem de dış etkenler bağlamında- sorgulanması gereken bir durumdur. Bu açıdan KTC'nin Kürt yakın tarihini şekillendirmede oynadığı rolün boyutunu anlamak önem taşımaktadır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Tarihsel sürecin özellikle de yakın dönemin önemli bir parçasını oluşturan Kürtler, ideolojik ve siyasi tarihe belki de en çok malzeme alanı teşkil eden bir millettir. Kürtler ayrıca farklı güçlerin çıkar hesaplarının çatıştığı stratejik bir bölgede yaşadıkları için Kürtlere yaklaşım objektiflikten uzak subjektif öğeler içerebilmektedir. Genelde Kürtleri ele alan çalışmalar, çıkar hesapları güden güçlerce yazıldığından koşullara bağlı olarak Kürtleri kazanım olarak görmeye ve bu doğrultuda yüceltmeye ya da Kürtleri ötekileştirerek dışlamaya dönük bir içeriğe haiz olabilmektedir.

Nitel bir araştırma özelliği taşıyacak olan çalışmamızda, Cemiyete bakış açısı farklı kesimlerce, durulan pozisyon itibari ile farklı yorumlandığından karşılaştırma yöntemine başvurulmuştur. Ayrıca Cemiyet bünyesindeki Kürt saygın ailelerinin yapılarının Cemiyete yansımaları ile Cemiyetin ülke içi ve ülke dışı temaslarının düzeyi ve sonuçlarının ne olduğu da aynı yöntemle belirlenmeye çalışılmıştır.

KTC'nin kuruluşu, amacı ve faaliyetlerinin anakronizme düşmeden dönemin koşulları dikkate alınarak değerlendirilmesine, ayrıntılardan yoksun olduğunu düşündüğümüz konuya ilişkin elde ettiğimiz kaynakların uygun bir tenkit süzgecinden geçirilmesine özen gösterilmiştir. Değişik kaynaklardan –başta arşiv belgeleri, gazeteler, İngiliz belgeleri ve hatıratlar olmak üzere telif eserler vs.– elde edilen ve kimi zaman birbirinden kopuk gibi duran verilerin düzenlenerek bütünleştirilmesine ve yorumlanmasına gidilmiştir.

Gazeteleri de içeren arşiv belgelerine, uzun süren ve geniş bir alanı kapsayan bir çalışmayla ulaşılmıştır. Ancak veri toplamada konuyla ilgili tüm bilgi, belge ve kaynaklara ulaştığımız söylenemez. Her araştırmada olduğu gibi, elinizdeki çalışmada da bu tarz eksikliklerin olduğunu not etmek gerekir.

Ulaşılabilen tüm kaynaklar okunurken konu ile ilgili olan kısımlar, çalışmanın yazım aşamasında büyük yararlılıkları görülen fişleme yapılarak veya fiş dosyası oluşturularak analiz edilmiş ve değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Çalışmamızın problemine çözüm sunması ve amacına hizmet etmesi için verilerin irdelenerek yorumlanması yoluna gidilmiştir.

Çalışmamızın kaynaklarının yoğunlaştığı zemin; başta Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt [ATASE], Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü [TİTE] arşividir. Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ne de gidilmiş, ancak burada bulunan ve 1960 öncesine ait olan belgeler Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne aktarıldığından ve aktarıldığı müdürlükçe henüz kullanıma sunulmadığından konumuzla ilişkili belgeler tarafımızca temin edilememiştir. Hatta 1998 yılında Tarih ve Toplum Dergisi'nde Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki belgelere dayanarak “Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teâlî Cemiyeti” isimli makaleyi yazan Prof. Dr. Oğuz Aytepe'ye ulaşıp kendisinden ilgili belgeler talep edilmesine karşın, belgelerin tarafımıza zamanında imzalanan taahhüname gereği verilemeyeceği söylenmiştir.

Çalışma konumuza ilişkin başlangıçta önemli bir veri sunabileceğini düşündüğümüz KTC'nin önemli ve aktif bir üyesi olan Celadet Bedirhan'ın kızı Sinemhan Bedirhan'a ulaşılmış ve tarafımızca kendisinden kaynak hususunda yardım talebinde bulunulmuştur. Ancak Sinemhan Bedirhan'ın konuya ilişkin ellerinde herhangi bir kaynak bulunamadığını söylemesi, veri açısından bir eksiklik teşkil etmiştir.

Kimi eksikliklerine karşın uzun uğraşlar sonucu elde edilen kaynaklardaki bilgiler, yukarıda da belirttiğimiz üzere fişleme tekniğine başvurularak kaynak tasnifi yapılmıştır. Fişleme tekniğinin yol göstericiliğinde çalışmanın konu bütünlüğü dikkate alınarak yeni veriler ışığında esnek tutulan temel başlıklar ve temel başlıkların içinde yer alacak alt başlıklar oluşturulmuştur. Temel ve alt başlıklarda, dipnot kullanma yönteminde ve diğer hususlarda tez yazım kılavuzu doğrultusunda bir düzenlemeye gidilmiştir. Ayrıca Kürd, Şûrâ-yı Saltanat, Dîvân-ı Harb-i Örfî, Meclis-i Meb'ûsân, Meclis-i Â'yân, Hey'et-i Temsîliyye, Kuvâ-yi Milliyye, Abdülhamîd, Mahmûd, Ahmed, Seyyid, Diyarbekir, Ma'mûret-ül-azîz, Dersim,

Haleb gibi kimi temel tabirlerde dönemin dili, yazımı ve idari yapılanması kıstas alınarak kullanıma gidilmiştir.

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

XX. yüzyılın başından itibaren Kürt ileri gelenleri, kurdukları cemiyetler yoluyla daha çok kültürel bir bilinç oluşturma çabası içine girmişlerdir. Çıkardıkları gazete ve dergilerle ulaşabildikleri halk kitlelerini kültürel bir bilince haiz kılma temel çıkış noktaları olmuştur. Mevcut cemiyetlerin hepsine değinilmekle birlikte çalışmamızı konu bakımından Kürtlerin kurmuş olduğu cemiyetlere değil, bu cemiyetlerin kültürel bilinç boyutuna daha ziyade siyasi bilinci de ekleyen KTC'ye, kuruluş, amaç ve faaliyetlerine yoğunlaştırdık.

Konu itibari ile çerçeve geniş gibi görülse de zamansal olarak KTC' nin genel kabul gören kuruluş yılı olan 1918 sonu dâhil olmak üzere aktif olduğu 1919, 1920 ve 1921 yılları ve bu yıllardaki faaliyetleri ağırlık merkezi olarak değerlendirilmeye alındı. Diğer taraftan KTC ile Kürt İstiklâl Komitesi [Azadi] ve Hoybun [Bağımsızlık] Cemiyeti arasında birbirinin devamı gibi bağlantısallık kurulmaması gerektiği düşüncesinden hareket edildi. Son iki cemiyet, yapı, işleyiş ve amaçsal boyutları ile farklılık arz ettiklerinden ve Hoybun'un 1930'lu yılları da kapsayan varlığı ayrı bir çalışma alanı gerektirdiğinden kapsam dışında tutuldu.

KTC, Osman Devleti'nin başkenti İstanbul merkezli kurulup çalışmalarına başlamış ve süreç içerisinde birçok yerde şubeler açmıştır. Çalışmamızın mekânsal çerçevesini İstanbul başta olmak üzere, ağırlık merkezini Diyarbekir'in oluşturduğu ve Osmanlı Devleti'ne dâhil olan Kürdistan coğrafyası oluşturmaktadır. Diğer taraftan mekânsal çerçeveye Cemiyetin temasları nedeniyle Irak, Mısır, Avrupa'nın Paris, Londra gibi kentleri de girmektedir.

6. Konu İle İlgili Kaynaklar

Bir çalışmada ele alınan konunun niteliği, konunun kapsadığı zaman dilimi, etki alanı, mekânı kaynakların çeşitlilik göstermesine imkân tanımakta ya da sınırlı olmasına yol açmaktadır. Konuyla ilgili dönemin materyallerinin farklı kişi ve kurumlarca yazılması, konuya değişik açılardan yaklaşmayı mümkün kılmakta ve

kimi eksiklerine karşın önemli tarihi belgeler olmasını sağlamaktadır. Bu açıdan çalışma konumuzun kaynak bakımından sağladığı imkânlar yerine göre hem bol hem de azdır. KTC üzerine yapılan çalışmalara yukarıda değindik. Bu kaynaklar dışında konumuza ilişkin yararlandığımız kaynakları şu şekilde tasnife tabi tutmak mümkündür:

a. Arşiv Belgeleri: KTC'nin kuruluş, amaç ve faaliyetleri hakkında yeterli ve aydınlatıcı bilgilerin temin edilebileceği yer hiç şüphesiz arşivlerdir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Genelkurmay ATASE'de kimi önemli belgelere ulaşmakla birlikte muhtemelen henüz tasnif edilmeyi bekleyen ve ulaşamadığımız birçok belge mevcuttur. Bunların başında Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde olup Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne intikal ettirilen ve henüz tasnif edilmeyen 1960 öncesi belgeler gelmektedir. Bu belgelere ilişkin eksikliği kısmen Oğuz Aytepe'nin "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâlî Cemiyeti" adlı makale çalışmasından yararlanarak gidermeye çalıştık. İlgili çalışma, konuyu Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki kimi belgelerin incelenmesine dayanarak ele aldığından dikkate değerdir.

b. KTC'nin Yayın Organları: Cemiyetin yayın organları Jîn, Kürdistan gazeteleri ile Serbestî gazetesi temel kaynaklar arasındadır. Ağırlıklı siyasi sorun ve konuların yer aldığı bu gazetelerde, KTC'nin kültürel ve sosyal çabalarına ilişkin teşebbüsler de bulunmaktadır. KTC'nin niteliği, işleyişine ilişkin önemli veriler sunmakla birlikte, Cemiyetin yayın organları olmaları hasebiyle taraf siyaseti sezinlenebilmektedir.

c. Dönemin Diğer Yayın Organları: KTC'nin faaliyet yürüttüğü dönemde çıkan ve Cemiyeti ele alan pek çok gazete mevcuttur. Dönemin Osmanlı hükümetleri ya da Anadolu Hareketi yanlısı gazeteler, KTC'ye ve faaliyetlerine sıklıkla temas etmişlerdir. KTC ve faaliyetlerine karşı – özellikle Anadolu Hareketi yanlısı gazeteler- muhalif bir tutum sergilemişlerdir. Anadolu Hareketi'ni Hâkimiyyet-i Milliyye, Albayrak, Yenigün, Vakit, İleri Akşam; İstanbul Hükümeti'ni ise Alem-dâr, Peyâm-ı Sabah gibi gazeteler desteklemiştir. Bu gazeteler dışında ayrıca Tasvir-i Efkâr [Tevhid-i Efkâr], İkdâm, Tanîn, Tarîk, Sebil-ür reşâd

gazetelerinden de yararlanılmıştır. Gazetelerin dikkat çeken bir özelliği, KTC kurucu üyelerinin beyanatlarına kimi zaman yorum içeren eleştirilerle yer vermeleridir.

d. Yabancı Kaynaklar: Dönemin siyasasına yön veren güçlerin başında İngiltere gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde kurulan cemiyetlerin merkezi genel olarak başkent İstanbul'dur. İngiltere hem Osmanlı Devleti hem de İstanbul üzerinde bir bakıma kontrol sağlamış bulunuyordu. İstanbul'daki İngiliz siyasi temsilcileri KTC'nin kurucu üyeleri ile yoğun görüşmeler gerçekleştirdiler. Raporlaştırılan ve Londra'ya servis edilen görüşme rapor veya belgelerin tutulduğu yer, Foreign Office [FO] idi. İlgili belgeler KTC'nin ve İngiltere'nin dönem siyasetine ışık tutmaktadır. Öncelikle belgelerin orijinallerine ulaşılmaya özen gösterilmiştir. Temin edilemeyen belgelerin bir kısmı, doğrudan ve yorum içermeyen belge çevirisine, olayların kronolojik sıralanmasına dayanan Ahmet Mesut'un [Mesut Yeğen], "İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958" adlı çalışmasında kullandığı belgelerle giderildi. Yine sınırlı düzeyde Salahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri", Erol Ulubelen, "İngiliz Belgelerinde Türkiye", Ömer Kürkçüoğlu, "Türk-İngiliz İlişkileri [1919-1926]" adlı çalışmalardaki belgelerden de yararlanıldı.

e. Hatıratlar: KTC bünyesinde aktif rol alanlarla Cemiyet dışında kalanların hatıratları çalışmamıza ilişkin veriler sağlayan kaynaklar arasındadır. KTC'de aktif rol almış olan üyelerden Veteriner Doktor Nuri Dersimi'nin "Hatıratım", Kadri Cemil Paşa'nın "Doza Kürdistan" [Kürdistan Davası], Kadri Cemil Paşa'nın amcazadesi ve daha çok KTC'nin Diyarbekir şubesinin ön plana çıkan bir üyesi Ekrem Cemil Paşa'nın "Muhtasar Hayatım", üyelerden olmayan öğretmen, siyasetçi ve yazar Refik Hilmi'nin "Anılar" eseri konumuzla alakalı başı çeken hatıratlardır. Ancak belgelere dayanmaktan uzak hatıratlarını KTC'den çok sonraları ve farklı zaman dilimlerinde ele alan mezkûr kişilerin KTC bünyesinde yer almalarının veya yakın durmalarının, Osmanlı Devleti ve Anadolu Hareketi'nin karşısında bulunmalarının değerlendirmelerine yansıdığı, savunma psikolojisi ile hareket ettikleri unutulmamalıdır. Dolayısıyla yazarının yaşanılanların bizzat içinde olmasının kimi zaman zorunlu kıldığı müdahillik rolü, hatıratın objektifliğini tartışmalı kılar. Nihayetinde aynı dönemdeki olaylar farklı hatıratlara yansırken, Nuri

Dersimi'nin "Hatıratım" ve Mustafa Kemal'in "Nutuk"unda olduğu gibi anlatımlar kıyaslandığında çoğu zaman tezatlıklar içerebilir.

Mustafa Kemal'in hatırat özelliği taşıyan "Nutuk" çalışması birçok yerde KTC'den bahsetmektedir. Ziya Göğem'in 1954 yılında basılan "Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü"⁶¹ isimli eseri, Kazım Karabekir'in "İstiklâl Harbimiz", "İstiklâl Harbimizin Esasları" çalışmaları da konumuza yönelik bilgiler içermektedir. Anadolu Hareketi'ni temsil eden Mustafa Kemal, Halit Bey ve Kazım Karabekir'in de KTC karşıtı sert tutumları ve doğrudan mücadeleleri dikkate alındığında, KTC'yi nasıl yansıtacaklarını anlamamıza olanak sağlamaktadır.

7. Tezin Bölümleri

Araştırmamız; giriş, dört bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında, araştırma konumuzun problem durumu, amaç, önem, yöntem ve sınırlılıkları belirtildikten sonra ulaşılabilen kaynaklar ve mahiyetleri değerlendirilmiştir. Milliyetçilik kavramının tercih edilen tanımı, KTC ile bağlantılandırılmaya çalışıldı. Konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunması için Arnavut ve Arap milliyetçilikleri ile Kürt milliyetçiliğinin benzer ve farklı yönlerine değinildi.

Birinci bölüm "Osmanlı Yıkılırken Kürtler" adını taşımaktadır. KTC'nin kuruluş, amaç ve faaliyetlerine ilişkin tezimizin ana gövdesini irdelemeden önce, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan merkezileşme çabalarının yol açtığı kalkışmarla birlikte Tanzimat, II. Abdülhamîd, İttihat ve Terakki dönemleri ile Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürtlerin durumu belirtilip, KTC'ye temel oluşturan Kürt örgütsel yapılanmaları milliyetçi karakterleriyle ele alındı.

İkinci bölümde, KTC'nin kuruluşu ve amacı ana kaynak ve görüşlerin ışığında kimi tespitlere ulaşılabilmek adına detaylı bir şekilde incelendi.

⁶¹ Kurmay Albay Halit Bey; Birinci Dünya Savaşı, Mütâreke Devri ve Anadolu Hareketi sürecinde birçok cephede bulunmuş, ilk dönem meclislerinde mebusluk yapmış ve KTC' nin Diyarbakir şubesinin çalışmalarına karşı Mustafa Kemal ile birlikte hareket etmiştir. Bkz. Ziya Göğem, *Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü*, Cilt: 1, Halk Basımevi, İstanbul 1954.

Üçüncü bölümde, KTC'nin faaliyetleri ayrımlanmak suretiyle ve ağırlık siyasi yöne verilerek – kültürel ve sosyal boyut ihmal edilmeden- iç ve dış temasların düzeyinin nasıl bir seyir izlediği dikkate alınarak açıklandı.

Dördüncü bölüm, KTC'nin kapatılması ve başarısızlık nedenlerini içermektedir. Bu bölümde KTC'nin ne şekilde kapatıldığına, Cemiyetin akıbetini belirleyici etmenlerin neler olduğuna yer verilmiştir. “*Başarısızlık*” çerçevesine oturtmaya çalıştığımız husus; KTC'nin Kürt milliyetçiliği değil, muhtar ya da bağımsız bir Kürt devleti kurma çabasıdır.

1. OSMANLI YIKILIRKEN KÜRTLER

KTC'yi ve faaliyetlerini daha iyi anlamak için KTC öncesi dönemde Kürtleri yakından tanımak elzemdir. KTC öncesi Kürtleri Tanzimat, II. Abdülhamîd, İTC ve Birinci Dünya Savaşı dönemleri olmak üzere dört alt başlık halinde ele almak konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağından bahsi geçen dönemlendirmeye başvuracağız.

KTC kurulmadan neredeyse bir asır öncesi, Osmanlı modernleşmesinin imparatorluktan ulus-devlete evrildiği döneme tekabül ediyor. II. Mahmûd'un iktidarına denk düşen bu dönemde özellikle merkezileşme reformları birçok bölgede ve etnik grupta rahatsızlığa neden oluyor. Bahsi geçen gruplardan biri de Kürtler olup mirlikler halinde yaşayan Kürtler, II. Mahmûd devrinden itibaren merkeze karşı bir takım kalkışmaların öncülüğünü yapıyorlar. Şüphesiz, Kürt mirlerinin ve şeyhlerinin devlete karşı kalkışmaları, Kürt tarih yazımında milliyetçilik tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Modernizmin en önemli siyasal sonuçlarından biri olması hasebiyle milliyetçilik, Balkanlarda ve Ortadoğu'da son iki asırdır irili ufaklı tüm toplulukları etkisi altına almıştır. Milliyetçilik rüzgârından etkilenen gruplardan biri de Kürtler olması hasebiyle bu bölümde KTC öncesi Kürtlerin yürütmüş olduğu siyasal ve kültürel faaliyetlerin Kürt milliyetçiliğinin doğuşundaki rolünü de tartışmaya açacağız.

Her şeyden evvel, Kürt milliyetçiliğinin doğuşuyla ilgili farklı yaklaşımların olduğunu açık bir biçimde belirtmek gerekir. Bir başka deyişle, araştırmacılar arasında Kürt milliyetçiliğinin doğuşu konusunda bir konsensüs olmadığını vurgulamalıyız. Konu hakkında yaptığı bir çalışmada Çağlayan, Kürt milliyetçiliğinin doğuşuyla ilgili dört yaklaşımın mevcut olduğunu iddia eder. Çağlayan'a göre bahsi geçen dört yaklaşımı şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kürt milliyetçiliği düşüncesini Şerefhan ve Ehmedê Xanî [1650-1706] ile daha geç bir dönemde yaşayan Hecî Qadirê Koyî [1817-1897]'nin edebi ve kültürel çalışmalarına dayandıran yaklaşım,

2. II. Mahmûd ve Tanzimat'ın merkezileşme siyasetine, yani “Kürdistan'daki yarı-otonom Kürt mirliklerinin ortadan kaldırılma” teşebbüsüne dayandıran yaklaşım,

3. Kürt milliyetçiliğini XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarındaki dernekleşme ve matbuat alanındaki gelişmelere dayandıran yaklaşım,

4. Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'nın dağılmasının kesinleşmesi ve bunun üzerine KTC'nin otonom ve bağımsızlıkçı bir fikirle ortaya çıkmasına dayandıran yaklaşımdır¹.

Kürt milliyetçiliğinin doğuşu hakkında yukarıdaki görüşlerle ilgili olarak şu bilgilerin de paylaşılması elzemdir. Şerefname ve Mem û Zin gibi erken dönem Kürt eserleri, modern milliyetçilik argümanlarının ortaya çıkmadığı bir döneme denk gelseler de barındırdığı millî hisler, XX. yüzyılın başlarında Kürt milliyetçi değerlendirmelerinde yer bulacaktır. Misal olarak, bazı araştırmacıların Kürt milliyetçiliğinin kökenini Bedirhan Bey kalkışmasında aramasına karşın Bedirhan Bey'in torunu Celadet Bedirhan, Kürt milliyetçiliğinin başlangıcını XVII. yüzyıla ve bu dönemdeki Kürt edebiyatına kadar götürme iddiasındadır. Ona göre bu yüzyılın Kürt şairi Ahmedê Hanî Kürt milliyetçiliğinin gerçek öncüsüdür. Çünkü Mem û Zin eseri, konusunu millî bir destandan alır ve sadece Kürtlerden ve Kürdistan'dan bahseder. Kürdün pek de zengin olmayan irfan ve edebi kütüphanesinde Mem û Zîn, Kürt millî edebiyatının kıymetli bir şaheseridir². Buna karşılık Nejat Abdulla, Kürt milliyetçiliğinin doğuşunu, tüm nüfusu etkileyebilecek siyasi bir ideolojiden yoksun oldukları için Ahmedê Hanî ile Heci Qadirê Koyî'ye kadar götürülemeyeceğini, dolayısıyla mezkûr kişilerin milliyetçi olduklarını öne sürmenin bir fanteziden öteye gidemeyeceğini belirtmektedir³.

Aslında kültürel Kürt milliyetçiliğinin doğuşunu matbuat ve dernekleşme süreçlerinde aramak gerekir. Bu dönemde Kürt dili, edebiyatı, tarihi ve coğrafyası üzerine çalışmalar yapılması ve Kürtlerin yaşadığı coğrafyada Kürt diliyle eğitim

¹ Çağlayan, “Kürt Milliyetçiliği'nin Doğuşu ve Diyarbekir'deki Yansımaları [1908-1923]”, ss. 1-2.

² Celadet Ali Bedirhan, *Kürt Sorunu Üzerine*, Avesta Yayınları, İstanbul 1997, ss. 10-11; Celadet Ali Bedirhan, “Kürd Edebiyyâtı,” *Serbestî*, 10 Mayıs 1919.

³ Abdulla, s. 111.

yapılmasının talep edilmesi kültürel Kürt milliyetçiliğinin ilk nüvelerini oluşturur. KTC'nin kurulmasıyla Kürt milliyetçiliğinin artık ayrılıkçı bir özelliğe bürünmesine yol açtığı söylenebilir. Bu bölümde KTC öncesinde Kürtler hakkında derli-toplu bilgiler verilerek KTC'nin doğuşuna neden olan gelişmeler ele alınacaktır.

1.1. Tanzimat ve Kürtler

Osmanlı yönetimi merkeziyetçi karakterini Anadolu'da ortaya çıkan ve gelişen olayların zoru altında, tüm XVII. yüzyıl boyunca adım adım kaybetti⁴. XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin merkezi hükümet düzeyinde büyük sıkıntı ve güçlüklerle karşılaşması⁵ şark eyaletlerindeki yerel beylerin bir bakıma tamamen bağımsız hareket etmelerine yol açtı. Bu nedenle XIX. yüzyılın ilk yarısında bölgede yurtluk ve ocaklık toprakları ellerinde bulunduran yerel beyler, devletin başını ağrıtan en önemli kesimi oluşturup⁶, anılan dönemde yerel beyler veya Kürt emirleri, Osmanlı müdahalesine mukavemet gösterdiler⁷.

II. Mahmûd, devleti her alanda modernleştirmenin bir boyutunun merkezileşmeden geçtiği anlayışından hareketle, ülke topraklarını merkezden atadığı memurlar vasıtasıyla yönetip, eyalet gelirlerinin tamamının merkezi hazineye akmasını sağlayacaktı. Böylece güçlü bir devletin temellerini atacak olan reformlar finanse edilecekti⁸. Ancak merkezi teşebbüsler, yerel güç yapıları ve devlet arasında bir çatışma yarattı⁹. Bu bağlamda Tanzimat dönemi merkezileşme çabalarına en büyük tepki Cizre ve Hakkâri yöresinden geldi. Diyarbekir Eyaleti'nde yeni yönetimin yürürlüğe konmasından bir süre sonra yılların biriktirdiği sorunların da etkisiyle bölgede hükümete karşı Bedirhan Bey'in önderliğinde bir kalkışma gerçekleşti¹⁰. 1840'lı yılların başına kadar Bedirhan Bey ve mensubu bulunduğu

⁴ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 14, Ankara 1963, s. 51.

⁵ Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sad İsyanı, Bülent Peker, Nevzat Kırac [Çev.], Özge Yayınları, Ankara 1992, s. 13.

⁶ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 9.

⁷ Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri, Bedros Zartaryan, Memo Yetkin [Çev.], Med Yayınevi, İstanbul 1992, s. 91.

⁸ Gencer, s. vii.

⁹ M. Hakan Yavuz, "Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey", *Journal of Nationalism and Ethnic Politics*, Volume: 7, Issue: 3, Year: 2001, s. 1.

¹⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 194.

Azizan ailesinin Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir olumsuz teşebbüsünden bahsedilemezken, Tanzimat düzenlemeleri kapsamında Cizre'nin Musul'a bağlanması, Musul valisi Mehmed Paşa'nın izlediği siyasetin Bedirhan Bey'de yarattığı rahatsızlık, yabancı güçlerin Nasturileri gerekçe göstererek müdahaleleri kalkışmaya giden sürecin ana unsurlarını teşkil etti¹¹. Özellikle belirtmek gerekir ki; Tanzimat öncesinde izlediği devlet yanlısı siyasetle ciddi itibar kazanan Bedirhan Bey'in¹² kalkışması, hükümetin uygulamaya koyduğu Tanzimat'ın merkezileştirme siyasetine karşı açık bir tepkidir¹³.

Diğer taraftan Mehmed Paşa'nın güçlü kişisel hırsları da olayı büyüten temel etkenlerden biridir. Osmanlı Devleti'nin kalkışmayı bastırmasıyla başında Bedirhan Bey'in bulunduğu Bohtan Emirliği ortadan kaldırıldığı gibi bölgede otonom Kürt emirlikleri dönemi sona eriyordu¹⁴.

¹¹Hatip Yıldız, *Bedirhan Bey Vakası [1842-1848]*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ss. 8-31.

*Alagöz de benzer şekilde, kalkışmanın bölgedeki idari merkezileşme politikalarına, Cizre'yi Musul'a bağlamayı amaçlayan Musul valisine verilen olumlu karara tepki olarak gerçekleştiğini belirtmektedir. Bkz. Mehmet Alagöz, *Old Habits Die Hard, A Reaction to the Application of Tanzimat: Bedirhan Bey's Revolt*, Boğaziçi University Institute of Social Sciences, İstanbul 2003, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ss. 61-62.

¹² Cabir Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey [1802-1869]*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), ss. 52-54.

¹³ Hacer Sözbir, *The Nature And Charecteristics Of The Major Kurdish Movements An Analysis Of The Kurdish Movements From The Bedirhan Rebellion [1847] To The Sheikh Said Rebellion [1925]*, Boğaziçi University Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul 2006, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 16.

*Kürt milliyetçiliğinin tezahürü bağlamında değerlendirilemeyecek Bedirhan Bey olayına benzer kalkışmalar Arnavutluk'ta da görülmüştür. Clayer, 1830-1840'lı yıllarda tamamen veya kısmen Arnavutların yaşadığı bazı topraklarda da yaşanan ve Bâb-ı âli'nin getirmek istediği reformlara tepki olarak patlak veren kalkışmaların yerel nüfusun ve seçkinlerin belleklerinde iz bırakıp daha sonraki Arnavutluk inşalarında dolaylı veya dolaysız iz bırakmış olsa da Arnavut milliyetçiliğinin tezahürleri olarak kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Bkz. Clayer, s. 121.

* "Bedirhanpaşazâdeler" başlığıyla Osmanlı gazetesinde çıkan bir yazıda, Bedirhan Bey'in İstanbul'a getirilişi hükümetle aralarında yaşanan anlaşmazlığa bağlanmaktadır. Bkz. *Osmanlı*, "Bedirhanpaşazâdeler", Sayı: 20, 15 Eylül 1898. Anlaşmazlıktan kastedilen muhtemelen devletin merkezileşme politikalarıdır.

*Bedirhan Bey'in XIX. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşen kalkışmasından sonra, I. Abdülmecid zamanında Tanzimat uygulama alanına konmuş ve oluşturulan yeni eyalete "Kürdistan" adı resmen verilmişti. Bkz. Çadırcı, s. 194.

*Sevgen, 1847, 1848, 1852 yıllarına ait irade defterlerindeki birçok yazışmada Kürdistan eyaletinin tamamen kurulduğuna ve Kürdistan eyaletinin ilk valisinin Esat Paşa olduğuna yer vermektedir. Bkz. Nazmi Sevgen, "Kürtler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Menteş Yayın, Sayı: 17, Yıl: Şubat 1969, s. 50.

¹⁴İbrahim Özcoşar, "Kürt Emirlikleri ve Bedirhan Bey", *Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, ss. 102-106.

Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasının yan etkisi sufi şeyhlerinin statüsünü güçlendirmesidir¹⁵. Botan Emirliği'nin tasfiye edildiği 1847 yılından 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar olan dönemde bölgede güçlü bir Kürt lideri bulunmazken mezkûr savaştan itibaren Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah, siyasi ve idari iktidar boşluğunu dolduracak ve Kürtleri birleştirmeye muktedir bir lider olarak ortaya çıkacaktır¹⁶. Onun liderliğinde gerçekleşen kalkışmanın nedenlerinden biri Osmanlı Devleti'nin 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'ndan sonra Ermenilere yaptığı vaatlerdi¹⁷. Vaatlerin getirisi Ermeni ulusal iddialarının Şeyh Ubeydullah'ta yol açtığı endişe¹⁸, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın yarattığı yıkım, zorla toplanan vergiler, Osmanlı ve İran hükümetlerinin uygulamalarından duyulan rahatsızlık¹⁹, Kürt aşiretlerinin prestijli Şeyh'ten beklentileri, bölgede güçlü bir devlet yetkisinin bulunmaması, Şii Kaçarların Sünni Kürtler üzerindeki baskıları, misyonerlik faaliyetlerine tepkiler isyanın motivasyonları olarak görülmelidir²⁰. Tüm bu gerekçeler, şeyhin kalkışmasına bu tarihe kadar meydana gelmiş hâkimiyet alanlarını koruma amaçlı mir kalkışmalarının aksine genel bir karakter kazandırmaktadır²¹.

*Emirliklerin dönüşümü ve ortadan kaldırılmasında Osmanlı Devleti'nin önceliği salt kaba kuvvete başvurmamak değildi. Kürt vilayetleri; müzakereler, sık sık verilecek tavizler ile diğer iktisadi, siyasi ve ideolojik yollarla askeri olmayan bir dizi karmaşık strateji kullanılarak itaatkâr hale getirilmek isteniyordu. Bkz. Nilay Özok Gündoğan, "Sınırı Vegilendirmek 'Gerikalmış'ı Yönetmek Kürdistan'da Modern Osmanlı Devleti'nin İnşası 1840-1860", Bülent Doğan [Ed.], *Diyarbakır Tebliğleri*, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 99.

¹⁵ Michael Eppel, "The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan During The First Half Of The Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Volume: 44, Issue: 2, Year: 2008, s. 238.

¹⁶ Sabri Ateş, *The Ottoman-Iranian Borderlands Making a Boundary [1843-1914]*, Cambridge University Press, Newyork 2013, s. 81.

¹⁷ Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitapyayınevi, Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan [Çev.], İstanbul, 2009, s. 97.

¹⁸ S. Aslıhan Gürbüz, *Hamidian Policy in Eastern Anatolia [1878-1890]*, Bilkent University Institute of Social Sciences, Ankara 2008, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ss. 88-90.

*Duyduğu endişe karşısında Şeyh Ubeydullah: "Neler duyuyorum ben! Ermeniler Van'da bağımsız bir devlet kuracaklar. Nasuriler de İngiliz bayrağı altında İngilizlere tabi' olacaklar!" diyecektir. Bkz. Bajalan, Jön Kürtler, s. 65. Şeyh'in tepkisi esasında sadece Ermeniler için değil Ermenileri de kapsayan bölgedeki Hristiyan topluluklara tanınacak ayrıcalıklara da ilişkindi.

¹⁹ Avni Kılıç, *Şeyh Ubeydullah isyanı*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin 2014, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ss. 48-53.

²⁰ Yener Koç, *Bedirxan Pashazades Power Relations and Nationalism [1876-1914]*, Boğaziçi University Institute of Social Sciences, İstanbul 2012, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ss. 35-36.

²¹ Kılıç, s. 85.

Bedirhan Bey ve Şeyh Ubeydullah'ın teşebbüsleriyle XIX. yüzyılda ortaya çıkan iki kalkışmanın milliyetçilik karakterinin nasıl algılanması gerektiği hususuna açıklık getirmek gerekmektedir. Bedirhan Bey ayaklanması milliyetçi saiklerden değil, Osmanlı merkezi hükümetinin kendisinin topraklarını bölmeyi ve otoritesini zayıflatmayı amaçlayan ve bu doğrultuda uyguladığı yeni idari sistemden kaynaklanmıştır. Diğer taraftan milliyetçi bir fantezi gibi görünse de padişaha olan sadakatinden ödün vermeden Kürdistan'da tam otorite sağlamak arzusunda olan Şeyh Ubeydullah'ın kişisel, kabile veya dini talepleri takip etmesi kendisine bir Kürt milliyetçisi vasfı kazandırmaz²². Özalde şeyhin genelde ise Kürtlerin o günün şartlarında milliyetçi bir zihin dünyasına haiz olmadıkları gerçeğine karşın, şeyhin halkının haklarını koruma ve yaşadığı coğrafyayı sahiplenme güdüsüyle hareket ettiği dikkate alındığında Kürtlük ve Kürdistan bilinci taşıdığı söylenebilir²³.

Özoğlu'na göre Şeyh Ubeydullah'ın teşebbüsü, milliyetçi olmaktan çok aşiret ötesi bir kalkışma²⁴ ve bölgede daha fazla kontrol talebi olarak görülmelidir²⁵. Olson'un yaklaşımında kalkışma, milliyetçi bir hareket sayılmasa da daha geniş bir otonomi sağlamak için yapılan güçlü Kürt hareketlerinin bir örneğidir²⁶. Jwaideh, Şeyh Ubeydullah'ın kendini halkının çıkarına adanmış milliyetçi Kürt lideri rolü ile kendi topraklarında saf haliyle İslâm'ı yeniden kurmak için çabalayan Müslüman kimliğini birleştirdiğine vurgu yapmakta²⁷, Abdulla ise isyana milliyetçi bir renk verilemeyeceği düşüncesi taşımaktadır²⁸. Ateş'e göre, kalkışma; dini belirtiler taşımamasına karşın, Osmanlı ve İran sınırının her iki tarafındaki gruplarla bağlantı

²² Sözbir, s. 20.

*İngiltere Hâriciyye Nezâreti'nce hazırlanan "Ermeni ve Kürdistan" konulu Barış Konferansı El Kitabı'nda, Şeyh Ubeydullah'ın, Türk hükümrânlığı altında bağımsız bir Kürt beyliği kurmaya çalıştığından söz edilmektedir. Bkz. Extracts from the Peace Conference Handbook on "Armenian and Kurdistan", May 1919, [FO 373/5/1]; Records Of The Kurds Territory, Revolts And Nationalism 1831-1979, British Documentary Sources, Volume: 5, 1914-1920, A. L. P. Burdett [Ed.], Cambridge University Publications, 2015, s. 570.

*Karadış, Şeyh Ubeydullah kalkışmasını en büyük Kürt ulusal hareketi olarak kabul etmekte ve kalkışmanın bağımsız bir Kürt devleti kurma amacı taşıdığını ileri sürmektedir. Bkz. Karadış, s. 50. Kalkışmanın Kürt ulusal hareketi ve bağımsız bir Kürt devleti kurma kapsamında değerlendirilmesi öne sürdüğümüz gerekçelerle örtüşmemektedir.

²³ Kılıç, ss. 53-56.

²⁴ Özoğlu, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, ss. 94-101.

²⁵ Özoğlu, " 'Nationalism' And Kurdish Notables In The Late Ottoman-Early Republican Era", s. 392.

²⁶ Robert Olson, Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri, Hikmet İlhan [Çev.], Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s. 44.

²⁷ Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, İsmail Çekem, Alper Duman [Çev.], İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 156.

²⁸ Abdulla, s. 135.

kurarak sınırı etkisiz hale getirme ve Kürt etnik grubunu kapsayacak alternatif bir alan anlayışı oluşturma teşebbüsüydü²⁹. Bajalan da, milliyetçilikten uzak kalkışmayı, İslami muhafazakârlık ve müdafaa hareketi olarak ele almanın daha doğru olacağı kanaatindedir³⁰.

Bedirhan Bey ve Şeyh Ubeydullah kalkışmaları, milliyetçi amaçlar güden kalkışmaların başlangıcı olarak yorumlanamayacağı gibi özellikle merkezileşme uygulamalarına tepki mahiyeti taşıyan Bedirhan Bey kalkışması milliyetçi saiklerle açıklanamaz. İçsel ve dışsal çok yönlü gerekçeleri ve kullandığı argümanlar bağlamında Şeyh Ubeydullah kalkışması, milliyetçi nüveler taşısa da bilinen modern milliyetçilikten uzaktır. Ancak XX. yüzyılın başlarında özellikle de Birinci Dünya Savaşı sonrasında hem Bedirhan Bey'in hem de Şeyh Ubeydullah'ın oğulları ve torunları, KTC'nin milliyetçi karakterinin şekillenmesinde önemli roller üstleneceklerdir.

1.2. II. Abdülhamîd ve Kürtler

II. Abdülhamîd döneminde devletin bekasına ilişkin kimi yaptırımların veya uygulamaların olduğu gerçeğine karşın Kürtlerin kimliği, Kürtlerin yaşadığı ve Kürdistan olarak bilinen coğrafyaları kabul görmüştür. Aynı şekilde Kürt kimliği, imparatorluğun toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit olarak algılanmamaktaydı³¹. Kaldı ki II. Abdülhamîd'in en çok temas kurduğu unsurlardan birini Kürtler teşkil etmiştir. Ancak Kürtlerin varlığının kabulü muhalif Kürt hareketlerine müsamaha gösterildiği anlamına gelmemektedir³². Diğer taraftan II. Abdülhamîd tarafından

²⁹ Ateş, s. 221.

³⁰ Bajalan, Jön Kürtler, s. 66.

³¹ Janet Klein, "Devlet, Aşiret, Hanedan ve 20. Yüzyıl Başında Diyarbekir Üzerindeki Rekabet", Bülent Doğan [Ed.], *Diyarbakır Tebliğleri*, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 194.

³² Aynı hassasiyet Arnavutlar için de geçerlidir. Rumeli'nin, yani imparatorluğun Avrupa'daki bölümünün jeopolitik konumunun 1878'den itibaren giderek hassas bir hal alması, Osmanlı yöneticilerini bir "Arnavut" politikası tanımlamayı denemek zorunda bıraktı. Komşu devletlerin Arnavutları yok etmek istedikleri ve sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun onları kurtarabileceği fikrini yaygınlaştırmaya uğraştılar. Diğer yandan II. Abdülhamîd'in, bir Arnavut ulusal bilincinin gelişmesine- koşullara bağlı olarak kimi zaman esneklik tanınsa da- fazla izin vermediği, özellikle de muhtariyet heveslerinin dile getirilmesine göz yummadığı, vilayet gazetelerinde ya da devlet okullarında Arnavut dilinin kullanılmasına resmen izin verilmesinin reddedilmesi göstermektedir. Bkz. Clayer, ss. 200-202.

*Kürtlerin –Bedirhaniler, Şemdinanlar gibi- dâhil olduğu hareketlerin gözetim altında tutulması müsamaha gösterilmemesi meyanında değerlendirilebilir. Birkaç örnek vermek gerekirse;

Kürtler, dönemin konjoktürel yapısı, gelişen iç ve dış dinamikler bağlamında - Hamidiye Alayları'nın kurulmasında, bürokrasiye katılma veya saray yönetimine alınmada, himaye ve kişisel bağlar sağlanmada olduğu gibi- merkezileştirmeye hizmet edecekleri düşünülerek dengeleyici bir güç olarak görülmüştür³³.

II. Abdülhamîd, Tanzimat'tan beri merkezi idareyi güçlendirme, modern bir eğitim ağı kurma amacına, imparatorluğun vilayetleri bağlamında daha da önem verdi. Okul ve bürokrasi ağının yanısıra telgrafın, karayolları ve demiryolları ağlarının yayılması taşra toplumuyla devlet arasındaki temasın değişmesine ve güçlenmesine katkıda bulundu³⁴. II. Abdülhamîd, Müslüman uyrukları arasında yeni bir dayanışma temeli yaratmayı amaçlayan önemli bir teşebbüs başlattı³⁵. Devleti hem dış baskılardan hem de içerde olabilecek Müslüman kalkışmalarından korumak için İslam birlikteliği duygusunu, devlet merkezli Osmanlı-Müslüman vatanseverliğine dönüştürmek istedi. Kürtler de İslam birlikteliği duygusunun önemli

Bedirhanpaşazâde Tahir Bey'in mahdumu Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne mezunlarından Ferid Bey'in tahsilini tamamlamak üzere Paris'e gitme isteği, pasaport verilmesinin caiz olamayacağı bildirilerek reddedilmiştir. Bkz. BOA, BEO 1176/88152/1, 14 Ağustos 1898. Zabtiye Nezâreti'nden Üsküdar Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıda ise, Bebek'te Robert Koleji'nde tahsil gören Bedirhanilerden Hasan'ın oğulları Mecidi ve Rüşdü'nün Robert Koleji'ne devam etmemeleri hakkında gözetim icrası lüzum görülmüştür. Bkz. BOA, ZB. 393-18, 16 Temmuz 1906. Pasaport talebinin reddi, Hasan Bey'in oğullarının Robert Koleji'ne devamlarının istenmemesi muhtemelen hem Avrupa'da aktif hem de yurt içinde gizli faaliyet yürüten İTC'nin veya diğer muhalif akımların düşüncelerinden etkilenebileceği endişesinden kaynaklanmıştır.

Trablusgarp'ta sürgünde bulunan Osman Paşa'nın Haleb'e gönderilmesinin Haleb'in Kürt aşairi ile dolu ve Diyarbakir'e sınır olması hassasiyeti dikkate alınarak muhtelif yerlerle haberleşmesine veya firarına mahal verilmemesi Sadâret'ten istenmiştir. Bkz. BOA, BEO 2796/209652/1, 1 Nisan 1906.

*1907 yılında İstanbul Belediye reisi Rıdvan Paşa'nın öldürülmesiyle bağlantılandırılan Bedirhaniler sürgüne maruz kalmışlardır. Uygulamalar, Ahmed Ramiz'e göre, II. Abdülhamîd'in bu ailenin sahip olduğu güçten çekinmesinin bir sonucudur. Bkz. Lûtfî [Ahmed Ramiz], *Emir Bedirhan*, bgst Yayınları, İstanbul 2007, s. 99.

*1896'da II. Abdülhamîd'e suikast girişiminde bulunanlar arasında Seyyid Abdülkadir de vardır. Seyyid Abdülkadir, İTC'nin reformist ve modernist ideallerinden etkilenip suikaste karıştığı gerekçesiyle Mekke'ye sürüldü. Bkz. Chris Kutschera, Kürt Ulusal Hareketi, Fikret Başkaya [Çev.], Avesta Yayınları, İstanbul 2013, ss. 30-31; Bajalan, Jön Kürtler, s. 148.

³³ Kürtlerin Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarının hamisi veya kuvvetli bir dayanağı olarak görülmesi esasında devlet ve halk nezdinde yerleşen bir eğilimdir. İTC yayın organı Osmanlı'da yer verilen ve Diyarbakir ileri gelenlerinden bir zatın gönderdiği mektupta; "*Kadîmeden beri şark hudûdumuzdaki muhârebelerde izhâr-ı besâlet ve şecâat eyleyen Kürd kavmi... Rusya cihetinden bir tecâvüz vuku'unda, tecâvüze karşı hükûmet-i Osmâniyye'nin en mühimm alt müdâfaasından ma'dûd olan Kürdistan halkının...*" ifadesi bu eğilimi yansıtmaktadır. Bkz. *Osmanlı*, "Kürdistan Gazetesi", Sayı: 35, 1 Mayıs 1899.

"*Kadîmeden beri şark hudûdunda Kürdler, garb hudûdunda ise Arnavudlar gibi iki şecâi milleti istinâd-gâh-ı şevket ittihâz eylemiştir...*" beyanıyla İshak Sukuti'de de aynı kanaatin hâsıl olduğu görülmektedir. Bkz. İshak Sukuti, "Arnavudlar ve Kürdler", *Osmanlı*, Sayı: 51, 1 Ocak 1900.

³⁴ Clayer, ss. 265-266.

³⁵ Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi [1876-1909], Gül Çağalı Güven [Çev.], Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 56.

bir unsur olarak görüldüğünden Şark-i Anadolu'nun Kürt ve Müslüman kimliğinin daha çok vurgulanarak desteklenmesi, göçebe Kürt aşiretlerinin yerleşik hayata geçirilmek suretiyle medenileştirilmesi, bölgede devlet eğitimi yaygınlaştırılarak merkezi değerlerin benimsetilmesi amaçlandı³⁶.

II. Abdülhamîd'in panislamist siyasetle ilintili olarak Kürtleri devlete entegre etme çabası, Hamidiye Alayları ve Aşîret Mektebi gibi çok amaçlı oluşumların yolunu açtı³⁷. Aşîret yapılanmasının, coğrafi şartların, mali kısıtlamaların Tanzimat döneminde amaçlanan merkezileşme siyasetinin bölgede doğrudan uygulanmasını engellemesi Kürt bölgelerindeki II. Abdülhamîd siyasetinin ardındaki belirleyici faktörleri oluşturdu. Doğrudan yönetim kurulamayınca aşîret liderleri ve şeyhler, II. Abdülhamîd döneminde merkezi devlet ile toplum arasındaki aracılar haline geldi. Hamidiye Alayları'nın kurulması da bu sürecin bir parçası olarak görülmelidir³⁸. Diğer bir deyişle Kürt bölgesindeki bürokrasinin etkisiz olmasından dolayı Hamidiye Alayları, merkezileştirme çabalarını başka yöntemlerle sonuca ulaştırma teşebbüsü olarak da değerlendirilebilir³⁹.

Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları topraklar, Osmanlıların şark komşularıyla yaptıkları savaşların cephe hattı ve muharebelerin pek çoğunun geçtiği –özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı- yeri. Kürt coğrafyası, derinleşen toprak kayıpları trendinin devletin şark sınırını da etkilemesini önlemeye çalışan Osmanlıların gözünde giderek hayatileşen ve Ermeni milliyetçi faaliyetlerinin yavaş yavaş yükselmesine sebep olan bir bölgeydi⁴⁰. Avrupa güçlerinin baskısı sonucunda Osmanlı Devleti, Ermeniler için talep edilen reformları gerçekleştirmeye çalışırken⁴¹ Rus destekli Ermeni milliyetçiliğine karşı da Hamidiye Alayları'nı kurdu⁴².

³⁶ Bajalan, Jön Kürtler, ss. 71-73.

³⁷ Günay, s. 410; Abdulla, s. 270.

*Hamidiye Alayları kapsamında askerlik hizmeti yapan Kürtler için okullar ve camiler kurulması, dinsel kılavuzların basılması ve dağıtımı girişi; ayrıca Aşîret Mektebi'nde okuyanlara idari talimatname doğrultusunda İslam'a ve Müslümanların halifesine itaat etmenin önemli bir görev olduğu anlatılması panislamist siyasetle açıklanabilir. Bkz. Deringil, ss. 90-110.

³⁸ Koç, ss. 18-19.

³⁹ Martin van Bruinessen, Kürdistan Üzerine Yazılar, Nevzat Kırac, Bülent Peker, Leyla Keskiner v.d. [Çev.], İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 116.

⁴⁰ Janet Klein, Hamidiye Alayları, Renan Akman [Çev.], İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 19.

⁴¹ Sözbir, s. 26.

⁴² Yavuz, s. 5.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru oluşturulan Hamidiye Alayları, seçme Kürt aşiretlerini kapsayan düzensiz milis güçleriydi. Alaylar, 1890'da II. Abdülhamîd, Şakir Paşa ve merkezi Erzincan'da bulunan IV. Ordu komutanı Müşir Zeki Paşa öncülüğünde oluşturuldu⁴³. II. Abdülhamîd'in yeni örgütlenme için temel amacı, bölgedeki askeri varlığı güçlendirerek sınırı dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı korumak olsa da Ermeni faaliyetlerini bastırmak, kendisi ile Kürtler arasında özel bir bağ kurarak İslam birliğini güçlendirmek⁴⁴, iskân edilmekte güçlük çekilen aşiretlerin gönderilecek zabıtlar ve bölgede açılacak okullar vasıtasıyla ıslah edilmesi gibi gerekçeleri de içermektedir⁴⁵.

Ermenilerin şiddet ve kalkışma yöntemlerine set çekilmesinde önemli yararlılıkları görülen Hamidiye Alayları⁴⁶, bölgede huzur ve güvenin sağlanmasında zabıta kuvvetlerine büyük çapta yardımcı oldular. Ancak sonradan Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki güç dengesini bozması, Kürt aşiretleri arasında çatışmaların artmasına yol açması⁴⁷ öngörülmeven olumsuz sonuçlarıdır.

Hamidiye Alayları dışında II. Abdülhamîd dönemi eğitim anlayışının önemli bir ürünü Aşîret Mektebi idi. Aşîret Mektebi, esasında Osmanlı toplumunun yabancılaşmış kesimlerinden birini oluşturan aşiretleri, devlet merkezine entegre etme teşebbüsüdür⁴⁸. Aşîret reislerinin çocuklarının devlete ve hilafete bağlılık bilinci edinmelerini sağlamak, aşiretlerin yaşadıkları bölgelerde açılacak okullara öğretmen atamak, bu bölgelere memur atamak amaçlarını gütmektedir⁴⁹. Gayrimüslimlerin Balkanlar'daki ayrılıkçı ulusal hareketlerinin imparatorluğun diğer etnik gruplarını etkileme endişesiyle benimsenen Panislamizm üst kimliğini,

⁴³ Klein, ss. 18-20.

⁴⁴ Klein, s. 20.

⁴⁵ Alişan Akpınar, *Aşîret Mektep Devlet*, Aram Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 64.

* Akpınar'a göre, Arap milliyetçi hareketinin gecikmesinde ve ayrılıkçı yanının zayıf kalmasında Aşîret Mektebi'nin etkisi yadsınamaz. Bkz. Akpınar, s. 68.

⁴⁶ Bayram Kodaman, "II. Abdülhamîd Dönemi'nde Şark Mes'elesi", *Devr-i Hamîd*, Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan [Haz.], Cilt:1, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 316.

⁴⁷ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi Akkoyunlular'dan Cumhuriyete Kadar*, Cilt: 2, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 1996, ss. 739-740; Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 117.

⁴⁸ Eugene L. Rogan, "Aşîret Mektebi: Abdülhamîd II's School For Tribes [1892-1907]", *International Journal of Middle East Studies*, Volume: 28, Issue: 1, Year: 1996, s. 83.

⁴⁹ Akpınar, ss. 72-76.

Müslüman etnik gruplar arasında yaymanın bir yöntemi Aşîret Mektebi idi⁵⁰. Başlangıçta, Arap Bedevi aşiretlerine yönelik olsa da kapsam Kürtleri ve hatta Arnavutları da içine alacak şekilde genişletilmiştir⁵¹. İlgi gören, ancak başarıya ulaşan bir teşebbüsten uzak Aşîret Mektebi'nin kapatılmasında en büyük etken, mektebin başlangıçta düşünülen amaçları yerine getirmekte yetersiz kalmasıdır⁵².

İlginçtir ki, II. Abdülhamîd yönetimine muhalif tutumuyla bilinen Kürdistan gazetesi, Aşîret Mektebi'nin kuruluşunu olumlu karşılamaktadır. Aşîret Mektebi'nde okuyan çocukların zamanla ilim ehli, memur, mutasarrıf, vali olduklarının önemine ve okulların yararlı bir işlev üstlendiklerine değinilmektedir⁵³. Ancak gazetenin Miran Mustafa Paşa örneğinde olduğu gibi uygulamalarından ötürü Hamidiye Alayları'na bakışı olumsuzdur⁵⁴.

Aşîret Mektebi'nin, II. Abdülhamîd döneminin sonuna doğru Osmanlı kültürünü az çok özümsemiş bir aşiret elitinin ortaya çıkmasına hizmet ettiği⁵⁵ kabul edilse de Kürt milliyetçiliğinin filizleneceği aşiret çevrelerinden gelen eğitilmiş bir sınıfın oluşmasına katkı sağladığını⁵⁶ söylemek zordur. Kürt aşiret bölgelerinden gelen ve isimleri tespit edilebilenlerin en azından ilk dönem Kürt örgütsel yapılanmalarında ya da KTC bünyesinde yer aldıklarına ilişkin elimizde bir veri bulunmamaktadır.

⁵⁰ Rogan, s. 83.

⁵¹ Sözbir, ss. 23-27; Rogan, s. 86.

*KTC'nin aktif üyelerinden biri olan Dersimi, II. Abdülhamîd'in, Kürt aşiretlerinin herhangi bir yabancı teşviikiyle bağımsızlık talebinde bulunmak üzere kalkışma sorunundan çekindiğinden aşiret reislerini İstanbul'a getirterek hürmet ve muhabbetlerini kazanmaya çalıştığını, hatta bu vesileyle aşiret reislerinin çocuklarına Aşîret Mektebi adı altında bir okul kurduğunu söylemektedir. Bkz. M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Dam Yayınları, İstanbul 2014, s. 19. Ancak II. Abdülhamîd döneminde Kürtlerin devlete tehdit oluşturabilecek bağımsızlık girişimleri bulunmamaktaydı. Temelde Arap aşiretlerini kapsayan ve sonradan Kürtlerin de dâhil edildiği Aşîret Mektebi ile amaçlanan aşiretleri devlete entegre etmektir.

⁵² Akpınar, ss. 120-128.

⁵³ Murat Issı, "Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi [1898-1902]", *e Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 9, Yıl: Nisan 2013, s. 138.

*Aşîret Mektebi'nden mezun olanların yapabilecekleri görevler; askeri birlikte yüzbaşılık ve fahri yaverlik, mülkiye memurluğu, nahiye müdürlüğü, kaymakamlık, nüfus memurluğu, polis komiserliği ve jandarma mülazımlığıdır. Bkz. Akpınar, ss. 124-125.

⁵⁴ Bajalan, Jön Kürtler, ss. 91-92.

⁵⁵ Selçuk Akşin Somel, "Taşranın Denetimi ve Asimilasyonu, Diyarbakır'da Sivil Devlet Eğitiminin Ortaya Çıkışı 1868-1908", *Diyarbakır Tebliğleri*, Hrnt Dink Yayınları, İstanbul 2013, s. 151.

⁵⁶ Bruinessen, Kürdistan Üzerine Yazılar, s. 118.

Diğer taraftan Aşîret Mektebi'nde yetişen Cibranlı Halit, KTC sonrası kurulan Kürd Bağımsızlık Komitesi'nde faal ve milliyetçi bir hüviyete haizdi⁵⁷.

İTC bünyesinde kimi Kürt aydınları, II. Abdülhamîd'in uygulamalarına karşı ve meşruti sistemi geri getirmek için örgütlenmişlerdir. II. Abdülhamîd'in, meşrutiyet yanlısı İTC üyelerine karşı yaptırımları cemiyetin Kürt kurucu üyelerini de etkiledi. Bu çerçevede 1897 yılında Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti Trablusgarp'a sürülmüşlerdir⁵⁸. Ayrıca siyasi açıdan Abdurrahman, Midhat Mikdad, Osman Nuri, Mehmed Salih, Hüseyin Kenan ve Abdurrezzak; Bedirhani ailesinin II. Abdülhamîd dönemindeki en aktif üyeleri olup ilk dördünün İTC bağlantısı bulunmaktadır⁵⁹.

II. Abdülhamîd, muhalif Jön Türk ileri gelenlerini kazanabilme çabası vererek uzlaşî siyaseti izledi veya çeşitli ödüllendirmelerle pasif hale getirme siyaseti güttü. Avrupa'da bulunan İshak Sukuti'nin Roma, Abdullah Cevdet'in Viyana sefaretları tababetlerine atanması⁶⁰ bu bağlamda değerlendirilebilir.

II. Abdülhamîd döneminin muhalefetle mücadelesinin bir yönü neşriyata müdahaledir. Müdahale neşriyatın basılmasını, yayınlanmasını ve ülkeye sokulmasını engellemeye dönüktü. II. Abdülhamîd'den menfî şekilde bahseden birçok neşriyat tahkikata uğramaktaydı.⁶¹ Mithad Mikdad ve sonradan Abdurrahman Bedirhan yönetimindeki “*Kürdistan*” gazetesi⁶², Abdullah Cevdet'in Cenevre'deki *İctihâd*⁶³, Mısır'daki “*Kahriyyât*” adlı yayınlarının Osmanlı Devleti'ne sokulmasına ve dağıtımına izin verilmemiştir⁶⁴. Yine Abdullah Cevdet'in “*Târih-i İslâmiyyet*” adıyla Türkçeye çevirdiği ve Mısır'da tab ettirdiği kitabın Müslümanlar arasında

⁵⁷ Kürt aşîret bölgelerinden gelip Aşîret Mektebi'nde yetişen kişilerin isim listesi için bkz. Akpınar, ss. 146-148.

* Deringil, Aşîret Mektebi'nin 1907 yılında kapatılmalarındaki gerçek nedenin yeşermekte olan Arap milliyetçiliği veya Jön Türk etkileri olabileceğini ileri sürmektedir. Bkz. Deringil, s. 111.

⁵⁸ Taner Aslan, “II. Abdülhamîd ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İlişkileri Üzerine Bir Deneme”, *Sultan II. Abdülhamîd Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 116.

⁵⁹ Son ikisi çoğunlukla Bohtan'daki güç ve nüfuzlarını yeniden canlandırmak için mücadele eden bağımsız eylemciler vasfına sahiptir. Bkz. Koç, ss. 47-48.

⁶⁰ BOA, BEO. 4404/330238/1-2, 14 Mart 1916.

⁶¹ Aslan, s. 120.

⁶² Issı, s. 129; Abdullah Kıran, “Kürdistan Gazetesi ve 1902 Jön Türk Kongresi,” *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 221, Mayıs 2002, s. 4.

⁶³ BOA, DH. MKT. 895/5/2, 1 Ekim 1904.

⁶⁴ BOA, DH. MKT. 1249/52/1-2, 21 Nisan 1908.

büyük heyecan ve su-i tesirlere sebep olacağı endişesiyle toplattırılması kararı alınmıştır⁶⁵.

İTC'nin iki önemli Kürt siması Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti'nin Bedirhanilerle yakın arkadaşlıklarına, Kürdistan gazetesinin çıkarılmasına emek vermiş olmalarına ve Kürtçe yayınları özendirmelerine karşın⁶⁶, sürekli olarak kapsayıcı Osmanlı kimliği ile hareket ettikleri değişik yayınlardaki yazılarından anlaşılmaktadır. Sukuti'ye göre bazı Arnavut çevrelerinde –özellikle Avusturya-Macaristan ile İtalya etkisinde kalanlar- II. Abdülhamîd yönetim anlayışından ötürü imtiyazlı bir idare talebi veya bağımsızlık hevesi oluşmuştur. Kurtuluşu Osmanlıların birlik ve ittifakında gören Sukuti, tabi olunan mukaddes kanunların 1300 yıl önce milliyet zincirlerini kırdığı düşüncesindedir⁶⁷. “... Arab, Arnavud, Çerkes, Kürd, Ermeni, Rum, Yahudi, Geldani, Süryani, Türk, Lâz, Gürcü, hâsılı Müslim, gayr-i müslim zükûr ve inâs Türkiye'nin bütün vatan-dâşları müşterek bir vatan-ı umûmî adâlet ve hürriyet şevkleriyle ayağa kalktıkları dakika...” söylemi Abdullah Cevdet'in, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan milletlerin ortak bir vatan için birleşmeleri gerektiği düşüncesinden hareket ettiğini göstermektedir⁶⁸. Bir başka yazısında: “... Vatan-dâşlar! Türkiye, Türkiyalıdır... Türkiye vatan-dâşları kat'iyen aynı hukuk ve hürriyete mâliktir. Hiçbir unsurun meselâ Ermeni'nin Türk'e, Türk'ün Arab'a, Arab'ın Arnavud'a hiçbir tefâzülü yoktur... Kürd Kürdcesini, Ermeni Ermenicesini hars ü ihyâ' etsin...”⁶⁹ diyerek, Kürt kimliğine haiz olmakla birlikte Kürtler dâhil her milletin kendi kimliğini ve kültürünü Osmanlılık içinde geliştirmesine ve değişik unsurların eşitliğine dikkat çekmiştir. Benzer şekilde Abdullah Cevdet'in İctihad'da yayınlanan bir yazısında temas ettiği: “Türk, Ermeni, Kürd yek-dîgerinden ayrılması gayr-i kabil

⁶⁵ BOA, BEO. 3529/2464617/1-2-3-4-5, 5 Nisan 1909.

⁶⁶ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Beybun Yayınları, Ankara 1992, ss. 69-70.

⁶⁷ İshak Sukuti, “Arnavudlar ve Kürdler”, *Osmanlı*, Sayı: 51, 1 Ocak 1900.

*1890'da, II. Abdülhamîd'e karşı birleşik bir cephe kurmak için Osmanlı liberallerinin Paris'te yaptıkları toplantıda, Ermenilerin milliyetçi talepleri telin edilmiş, Ermeni delegasyonu bu tavrı protesto ederek toplantıyı terk etmişti. Daha sonra Mizancı Murâd, Arap katılımcılara bir Arap devleti kurma niyeti taşıyıp taşımadıkları sorusunu yöneltince, Nadra Mutran ve Halil Ganem bu tür iddiaları reddederek Arap çıkarları açısından Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmanın gerekliliğine kesinlikle inandıklarını belirttiler. Bkz. Kayalı, ss. 48-49. Kürt aydınlarındaki Osmanlıcı hassasiyet Arap aydınlarında da mevcuttu.

⁶⁸ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s. 216.

⁶⁹ Abdullah Cevdet, “Mekâtib”, *İctihâd*, 20 Mart 1907.

unsurlardandır. Bunlardan her biri sağ gözün sol göze, sol gözün sağ göze nispetinde hâsıl olacak farksızlıkla bizim için muazzezdirler...”⁷⁰ düşüncesi, Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlılık kimliğinin güçlü bir yansımasıdır.

1.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Kürtler

1889 yılında kurulan İttihâd-ı Osmânî’nin -sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti- Osmanlılık çatısı altında halkların birliği ve ilerlemesi iddiası dışında, II. Abdülhamîd’i tahttan indirme amacı bulunmaktaydı⁷¹. Padişaha karşı en önemli muhalefet çekirdeğini temsil eden⁷² İTC’nin iki kurucusu; biri Doktor İshak Sukuti diğeri de Malatyalı Doktor Abdullah Cevdet Kürt idi. Osmanlı birliği ve ilerlemesi talebi ile İTC bünyesinde İshak Sukuti, Abdullah Cevdet gibi bir kısım Kürtler faaliyette bulunmuşlardır⁷³. Liberal ve anayasal düşünceleriyle belirgin özellikleri, milliyetçi taleplerden uzak Osmanlıcı bir hüviyet taşımalarıydı. Diğer taraftan Osmanlıcı hüviyeti ile bilinen İshak Sukuti’nin erken vefatı milliyetçilik çizgisini irdelememizi engellerken Abdullah Cevdet’in Osmanlıcı hüviyetinin giderek Kürt milliyetçiliğine kaydığı görülecektir.

Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti dışında süreç içerisinde diğer bazı Kürt aydınları da İTC’ye dâhil oldular. 1902 yılında Paris’te gerçekleşen Jön Türk kongresine Babanzâde Hikmet, Abdurrahman Bedirhan ve Lûtfî Fikri de katıldı⁷⁴. Jön Türk hareketinin merkezci olmayan kanadıyla yakınlaşan Abdurrahman Bedirhan’ın⁷⁵ basımında rol oynadığı ve 1898-1902 yılları arasında 31 sayısı

⁷⁰ Abdullah Cevdet, “Kürdler ve Ermeniler”, *İctihâd*, 27 Şubat 1913.

⁷¹ *KTC’nin kurucu üyeleri arasında yer alan Mevlanzâde Rıfat, İttihat ve Terakki Fırkası’nı “Yahudiye dayanmak sûretiyle, Yahudi zekâsından doğmuş bir ihtilâl cemiyeti” olarak nitelemiştir. Bkz. Mevlanzâde Rıfat, Türkiye İnkılâbının İçyüzü, Metin Hasırcı [Haz.], Pınar Yayınları, İstanbul 1993, s. 285.

*Diğer bir KTC üyesi Celadet Ali Bedirhan ise İttihatçıları, Rumeli dağlarında imamları Bulgar ve Yunan papazlarıyla kucaklaştıran, Türk olmayan herkese şoven fanatiklikleriyle saldıran kişiler olarak ifade etmiştir. Bkz. Celadet Ali Bedirhan, *Kürt Sorunu Üzerine*, s. 10.

⁷² Kayalı, s. 46.

⁷³ Ernest Edmondson Ramsour, Genç Türkler ve İttihat Terakki, Hacasan Yüncü [Çev.], Kayihan Yayınları, İstanbul 2013, ss. 17-27; Kutlay, s. 65.

*Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermeni faaliyetleri, İTC’nin kuruluş felsefesi olan Osmanlı birliğine aykırı olduğundan Ermeni faaliyetlerine karşı bir davranım içerisinde olunmuştur. Bkz. Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.155.

⁷⁴ Kuran, ss. 347-348.

⁷⁵ Celilê Celil vd, Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi, M. Aras [Çev.], Pêri Yayınları, İstanbul 1998, s. 48.

yayımlanabilen Kürdistan gazetesinin yayın çizgisi İTC siyaseti paralelindeydi⁷⁶. Kürt sorununa Osmanlı kimliği çerçevesinde yaklaşan⁷⁷ ve gelişen muhalefetin bir organı olan gazete, aynı zamanda Kürt entelektüel sınıfları arasında Kürt etnik bilincinin ilk önemli ifadelerinden biridir⁷⁸.

Mutlakiyet yönetiminden dışlandıklarını düşünen II. Abdülhamîd dönemi Kürt aydınlarının veya Jön Kürtlerinin muhalefet hareketine katılmaları etnik nedenlerden kaynaklanmıyordu⁷⁹. Ayrılıkçı ve milliyetçi sorunlarla ilgilenmemekte, Jön Türk muhalefetinin bir parçası olarak esas dertleri sultanın tasvip etmedikleri uygulamalarıydı. Sürgün tecrübesi Türk ve Kürt muhalifler arasında belirli bir yakınlık yarattı⁸⁰. Paradoksal görünse de Türk ve Kürt aydınları, 1908 Jön Türk Devrimi'ne kadar on yıl boyunca aynı örgüt çatısı altında faaliyet gösterdiler⁸¹.

31 Mart 1909 askeri kalkışması ile birlikte Jön Türklerle ilişkiler bozulma sürecine girdi⁸². Bazı özgürlüklerin kısıtlanması, merkezileştirme siyaseti⁸³ ve Türkleştirme eğilimi yüzünden Kürt aydınları muhalefete geçti. Onlara en iyi alternatif Hürriyyet ve İtilâf Fırkası idi⁸⁴. Kuruluşunun ilk döneminde ve iktidar olmasından önce İTC'yi desteklemiş olan Abdullah Cevdet, Seyyid Abdülkadir, Şerif Paşa⁸⁵, Mevlanzâde Rıfat, Lûtfî Fikri ve Fânîzâde Ali İlmî gibi tanınmış birçok Kürt

⁷⁶ Issı, ss. 133-134; Kıran, s. 4.

*II. Abdülhamîd yönetimine karşı muhalif bir tutum sergileyen Bedirhani ailesinin Hüseyin, Mikdad ve Abdurrezzak gibi fertleri, II. Meşrutiyet'ten sonra bu defa İTC politikalarını hedef aldılar. Ailenin diğer üyeleri Hasan Fevzi, Yusuf Kâmil ve Süleyman Bedirhan ise 1908 Devrimi'nden sonra "Kürt hareketi" ile meşgul bulunuyordu. Bkz. Koç, ss. 47-48

⁷⁷ Bajalan, Jön Kürtler, ss. 90-91.

⁷⁸ Bajalan, "Between Conformism and Separatism: A Kurdish Students' Association in Istanbul, 1912 to 1914", s. 807.

*Osmanlı gazetesi 24. sayısında, Kürdistan'ın amacının Kürtleri ilim tahsiline teşvik etmek; 49. sayısında ise Kürt milletinin fikrini aydınlatmak ve ahlakını ıslah etmek olduğuna yer vermektedir. Bkz. *Osmanlı*, Sayı: 24, 15 Kasım 1898; *Osmanlı*, Sayı: 49, 1 Aralık 1899.

⁷⁹ Bajalan, Jön Kürtler, s. 89.

⁸⁰ Strohmeier, s. 55; Bajalan, Jön Kürtler, s. 89; Celil, Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi, s. 48.

⁸¹ Kutschera, s. 31.

⁸² Malmısani, *Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti*, Avesta Yayınları, İstanbul 2002, s. 17.

⁸³ Kayalı, s. 15.

⁸⁴ Sekine Özen, *Early Awakening of the Kurdish National Sentiments in the Ottoman Empire [1880-1914]*, Middle East Technical University Institute of Social Sciences, Ankara 2009, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 82.

⁸⁵ *Paris'te İTC'ye karşı özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra artan bir muhalefet olacak, hatta Şerif Paşa – Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tertiplenen Paris Barış Konferansı'nda KTC'yi temsil edecek-tarafından bu muhalefetin bir göstergesi olarak İslahât-ı Esâsiyye-i Osmâniyye Fırkası kurulmuştur. Fırkayı, Meşrutiyet, Serbestî, ve Yeni Yol gazeteleri destekliyordu. Öyle ki Şerif Paşa, İttihat ve

siyasetçi ve aydın artık İTC'ye muhalefet eden partilerde çalışıyor veya bu partileri destekliyordu⁸⁶. İTC karşıtı İttihâd-ı Muhammedi Fırkası'nın kurucuları arasında Said-i Kürdî de vardı⁸⁷. Başlangıçta amaç birliği etrafında hareket eden Kürt aydınları ile İTC arasında şartların zorlaması ile yol ayrımına gidilmiştir.

İTC'nin Meclis-i Meb'ûsân'daki muhaliflerinden kurtulmak için seçime gitme çabasında, Meclis-i Â'yân'a gelen padişah iradesine karşı ret oyu kullananlardan biri Seyyid Abdülkadir idi. Ancak 39 kabul, 5 ret oyu kullanıldığından İTC lehine karar çıkmıştır⁸⁸. Karara binaen Der-saâdet'te bulunan Kürtler namına bir telgraf çekilmiştir. Telgrafta, Seyyid Abdülkadir'in muhalif tutumunun ve kullandığı red oyunun Kürtler arasında büyük bir memnuniyetle karşılandığına yer verilmektedir⁸⁹. Telgraf metninin Der-saâdet'te bulunan Kürtler namına çekilmesi, anılan dönemde bir bakıma Kürtlerin İTC siyasetinin karşısındaki muhalif tutumlarına işaret etmektedir.

Kürt aydınlarının basımında aktif rol aldığı ve muhalif oldukları düşünülen yayınlara yönelik takibat ve yasaklamaların II. Abdülhamîd'in halinden sonra da devam ettiği görülmektedir. Paris'te bulunan Mevlanzâde Rıfat'ın "*Serbestî*" gazetesinin; mevcut hükümeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "*Hâdim-i efkârı ve mezâlim ve taaddiyâtının fâili*" olmakla suçladığı, hükümet aleyhinde garez ve düşmanlık besleyen makaleler içerdiği gerekçesiyle ülkede yayın ve dağıtımının engellenmesi kararı alınırken⁹⁰; İstanbul'da Said-i Kürdî'nin "*İki Mekteb-i Musibet'in Şahâdet-nâmesi yahûd Dîvân-ı Harb-i Örfî ve Said Kürdî*" risalesi de yasaklanmıştır. Said-i Kürdî'nin risalesinin efkâr-ı umumiyeyi heyecana sevk edecek

Terakki Hükümeti'nin yıkılmasıyla bütün işlerin düzeleceği kanaatine sahipti. Bkz. Kuran, ss. 531-540.

*Aslında 1898-1908 yılları arasında Stockholm Osmanlı büyükelçisi olarak görev yapan Şerif Paşa, İTC'yi bu sıralarda destekledi. İttihatçılarla olan ilişkisi saray çevrelerinin dikkatini çekince istifaya zorlanarak Paris'e yerleşti. Daha sonra cemiyetin 1908 yılından itibaren izlediği politikaya karşı yurt içinden ve yurt dışından aktif bir mücadele yürüttü. Bkz. Rohat Alakom, Bir Esrar Perdesinin Aralanması Kürt Şerif Paşa'nın Ölüm Tarihi, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 162, Haziran 1997, s. 4.

⁸⁶ Malmisanij, *Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti*, s. 17.

⁸⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 216.

⁸⁸ *Bedâhet*, "Meclis-i Meb'ûsân'ın Feshi Kararı", 18 Ocak 1912.

⁸⁹ *Bedâhet*, "Beyân-ı Müfâharet", 21 Ocak 1912. Telgraf metni ve imzası bulunanlar için ekler kısmına bakınız.

⁹⁰ BOA, ZB. 335/97/1, 5 Ağustos 1909; BOA, BEO. 3614/271020/1-2, 10 Ağustos 1909.; BOA, BEO. 36/22/271632/1, 22 Ağustos 1909.

ibareler⁹¹, zihinleri tahdişe sebep olacak sözler içerdiğine dikkat çekilmiştir⁹². Yine İslam uleması, meşayihî vesaire hakkında aykırı hususlar içerdiği ve dini hisleri rencide ettiği gerekçesiyle yasaklanan Cehd [Ta'tili 6 Nisan 1913], İşhad [Ta'tili 27 Ağustos 1913], İctihad [Ta'tili 6 Eylül 1913] yayınlarının sahibi Abdullah Cevdet ve muharrirlerini Meclis-i Vükelâca takibat kararı verilmiştir⁹³.

İTC'nin siyasetini tasvip etmeyen Kürt ileri gelenleri kimi yaptırımlara maruz bırakıldı. Kürd Mustafa Paşa [Yamulkizâde], muhalif tutumundan dolayı ordudan tasfiye edildi⁹⁴. Sadrazam Mahmûd Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine teşkil edilen ve cemiyetin güdümünde olan Dîvân-ı Harb-i Örfî, Kürt Şerif Paşa'yı gıyaben idama mahkûm etti. Cemiyet, Şerif Paşa'ya suikast teşebbüsünde de bulundu. Ancak bu iş için görevlendirilen Cemal Paşa'nın yaveri Kemal Bey başarılı olamadı⁹⁵. 1912 seçimlerinde Siirt'ten Hüseyin Bedirhan, İTC'nin direktifiyle parlamenterlik haklarından mahrum edildi⁹⁶. Roji Kurd dergisi, Jön Türk yönetiminin takibine uğradı. Derginin dört sayıdan oluşan yayın hayatı sonlandırıldı. Derginin muhabiri Salih Bedirhan 13 Ekim 1913'te tutuklandı⁹⁷.

Osmanlıların birliği ile etnik grupların muhtariyet ve âdem-i merkezîyetçilik içeren milliyetçilik duyguları arasındaki ilişki İttihatçılar açısından bir sorundu⁹⁸. Uzun yıllar devletin temel unsurlarından birini oluşturan Arnavutlar, milliyetçi duygularla devletten kopunca⁹⁹ İttihatçılar, etnik Türkleri devletin temelini oluşturan çekirdek grup olarak görmeye başladı¹⁰⁰. Bunun bir anlamı etnik ilişkilerin kutuplaşması, İttihadçı düşünce ve siyasetinde ciddi bir radikalleşmenin olmasıydı¹⁰¹.

⁹¹ BOA, DH. EUM. THR. 5/7/1-2-3, 15 Eylül 1909.

⁹² BOA, DH. EUM. THR. 6/8/1, 3 Ekim 1909.

⁹³ BOA, BEO. 4218/316347/1-2-3-4, 2 Ekim 1913.

⁹⁴ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2010, s. 19; Kuran, s. 636.

⁹⁵ Kuran, ss. 605-635.

⁹⁶ Celilê Celil, *Kürt Aydınlanması*, Arif Karabağ [Çev.], Avesta Yayınları, İstanbul 2013, ss. 134-135.

⁹⁷ Celil, *Kürt Aydınlanması*, s. 77.

⁹⁸ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, Tansel Demirel [Çev.], İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 99.

⁹⁹ Yaşar Semiz, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, Yıl: 2014, s. 232.

¹⁰⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 140.

¹⁰¹ Uğur Ümit Üngör, "Felaketlerle Dolu On Yıl [1915-1925] Ermeniler ve Kürtler", *Osmanlı Döneminde Diyarbakir'de Toplumsal İlişkiler [1870-1915]*, Joost Jongerden, Jelle Verheij [Der.], İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, ss. 275-277.

Baytar Nuri, İTC'nin takip ettiği Türkleştirme siyasetinin kendisinin de dâhil olduğu Kürt gençleri arasında tepkiler doğurduğunu, Kürt aydınlarının birlik duygusuyla hareket ederek korunma tedbiri oluşturmaya başladıklarını, değişik unsurlar arasında milliyet davasını ateşlediğini¹⁰² belirtirken; Kadri Cemil Paşa da Türkçülük siyasetinin etkisiyle Araplar, Arnavutlar ve Kürtler gibi Osmanlı İslam unsurlarının kendi milliyetlerini ortaya koymak ihtiyacını hissederek millî kuruluşlar meydana getirdiklerini, Kürt talebelerinin kurduğu Hevi gibi cemiyetler aracılığıyla millî duyguların yayılmasına başlangıç oluşturdıklarını ileri sürmektedir¹⁰³. Ancak Balkan Savaşları ve Arnavut bağımsızlığı, Ermeni reformu tartışmaları, İTC'nin merkezîyetçi ve Türkçü siyaseti Kürt kimliği ve sadakati üzerine yansısı da Kürtler Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmayı düşünmediler¹⁰⁴. Dolayısıyla Baytar Nuri'nin milliyet davası, Kadri Cemil Paşa'nın Kürtlerin milliyetlerini ortaya koyma diye betimledikleri hususun, kendilerinin de dâhil olduğu sınırlı bir kesimde yerleştiği kabul edilse bile ayrılık amacı güden genel bir misyon kazandığı söylenemez.

Kürt aydınlarının sınırlı bir kesimi arasında zayıf yapıda da olsa milliyetçi motivasyonların kendisini hissettirmesinde İttihatçıların ve benimsemeye başladıkları Türkçülük fikrinin ve getirisi millî kimlik inşasının dolaylı tesirinden bahsedilebilir. Nihayetinde İTC'nin Osmanlılıktan Türkleştirmeye evrilen yapısının Birinci Dünya Savaşı sırasında güç kazanması, Mütâreke sürecinde KTC'nin milliyetçi söyleminin ortaya çıkmasındaki etkenlerden biri olacaktır.

1.4. Birinci Dünya Savaşı ve Kürtler

Birinci Dünya Savaşı'nda Kürtler, Osmanlı Devleti'ne bağlılık göstermek suretiyle müttefik ülkelerin karşısında oldular. Hatta sonradan KTC bünyesinde faaliyet gösterecek birçok üye, Osmanlı Devleti saflarında değişik cephelerde yer aldı¹⁰⁵.

¹⁰² Dersimi, *Hatıratım*, ss. 40-41.

¹⁰³ Zinnar Silopî [Kadri Cemil Paşa], *Doza Kürdistan*, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, s. 41.

¹⁰⁴ Koç, ss. 148-149.

*Merkezileşmenin muhtariyet taleplerini durduracağı ve imparatorluğun tüm topraklarını daha sıkı siyasi ve ekonomik denetim için İstanbul'un doğrudan yönetimi altına sokacağı ümit edilmekteydi. Bkz. Kayalı, s. 15.

¹⁰⁵ Bu üyelerden birkaçına temas etmek gerekirse:

Kürtlerin Osmanlıcı hüviyetleri, savaşlara katılım sağlamak veya yapılan cihat çağrılarına olumlu yanıt vermekle belirginleşmekteydi. Balkan Savaşları sırasında ve Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte âyan azasından Seyyid Abdülkadir'in "Evlâd-ı Ekrâd'a" hitaben yazdığı davetname, Kürtleri Osmanlı Devleti'nin ve hilafet

*Said-i Kürdî: Kürt ve İslam camiasının önemli simalarından ve halk üzerinde büyük nüfuza sahip Said-i Kürdî, Van'da ilimle meşgulken Birinci Dünya Savaşı'na fiilen katıldı. Enver Paşa tarafından oluşturulan ve özellikle Arap vilayetlerindeki hareketlerin bastırılmasında aktif bir rol oynayan Teşkilât-ı Mahsûsa'da yer aldı. Küfrevî Şeyhi Şeyh Abdülbaki, Şeyh Hazret ismiyle bilinen Norşinli Şeyh Ziyadeddin, Gaydalı Şeyh Selahaddin ile birlikte Kürt gönüllü birlik kumandanları arasında bulunmaktaydı. Öyle ki, okutmakta olduğu talebelerden bir birlik kurarak başlarına geçmişti. Bu birlik, Hamidiye Alayları ile birlikte Rus ve Ermenilere karşı savaştı. Ruslara esir düşünce Sibirya'ya sürüldü. Daha sonra zor şartlar altında İstanbul'a geldi. Bkz. BOA, DH. ŞFR. 507/101, 2 Şubat 1916.; Özoğlu, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, s. 146; Mehmet Kemal Işık, *Ünlü Kürt Bilgin ve Birinci Kuşak Aydınlar*, Sorun Yayınları, İstanbul, 2000, s. 121.

*Ekrem Cemil Paşa: Topçu başçavuşu olarak önce kısa bir süre Çanakkale Savaşı'nda bulundu. Daha sonra Kafkas cephesine kıtası ile birlikte sevk edildi. Mustafa Kemal'in maiyetinde bulundu. Şifre zabıtlığı, yaverlik ve karargâh muavinliği gibi görevlerde bulundu. 1917 yılında Filistin cephesinde yer aldı. Savaşın sonlarına doğru Diyarbakir'e gitti. Bkz. Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, Beybun, Yayınları, Ankara 1992, s. 26.

*Abdurrahim Rahmi: Said-i Kürdî ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'nda [Bitlis cephesi] mücadele verdi ve yaralanıp Ruslara esir düştü. Rusya'da iken "Eşqa Welat" adlı Kürtçe bir şiir yazdı. Rus İhtilali'nden sonra Said-i Kürdî ile birlikte Avrupa üzerinden İstanbul'a geldi. Bkz. Musa Anter, *Hatıralarım*, Aram Yayınları, İstanbul 2013. ss. 66-77. Şiir KTC'nin yayın organı Jin'de yayınlanacaktır. *Jin*, Sayı: 3, 20 Kasım 1918.

*Celadet Ali Bedirhan: İnzibat zabiti sıfatıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusu saflarında Irak, Kafkas cephelerinde bulundu. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Kürt aşiretlerinin birliğini sağlamak için çaba gösterdi. 1922'de kardeşi Kamuran ile birlikte Almanya'ya gitmek durumunda kaldı. Bkz. Celadet Ali Bedirhan, *Günlük Notlar*, s. 4; Celadet Ali Bedirhan, "Kürdler ve İttihâd Siyâseti," *Serbestî*, 22 Şubat 1919.

*Baytar Nuri: Savaşın başlangıcında İstanbul Beykoz'da nakliye tabur baytarlığı emrine verildi. Bir süre burada askeri baytar yüzbaşısı Mustafa Bey'in emrinde görev yaptı. Üç ay sonra 4. Ordu baytar müfettişliği emrinde ve Erzincan menzil müfettişliği nokta baytarlığına zabıt vekili rütbesiyle tayin edildi. Giresun civarında 3. muntika müfettişliği emrinde bulundu. 1917'de terhis olarak Selimiye'de Yüksek Askeri Baytar Mektebi'ne girmiş, 25 Eylül 1918'de eski okulu olan Mülkiye Baytar Mektebi-âlisi'nden mezun oldu. Bkz. Dersimi, *Hatıratım*, ss. 87-100; Işık, s. 163.

*Şerif Paşa: Savaşta bağlaşıkların bağımsız Kürdistan'ın kurulmasına yardımcı olmaları için çalıştı. 1914'te Şerif Paşa, Mezopotamya'da seferberlik halindeki İngiliz kuvvetlerine Kürtlere bağımsızlık verme şartıyla hizmette bulunmayı teklif etti, ancak teklifi geri çevrildi. İngiltere'nin Irak'taki ilk sivil komiseri Sir Percy Cox, Musul merkezli muhtar Kürt vilayeti oluşturulması konusunda Şerif Paşa ile 3 Haziran 1918'de Marsilya'da görüşmelerde bulundu. Şerif Paşa, savaştan sonraki Barış Konferansı'nda KTC'nin temsilcisi olarak görev aldı. Bkz. Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, Banu Yalkut [Çev.], İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 405; Celil, Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi, ss. 93-101; Refik Hilmi, Anılar, Nüjen Yayıncılık, İstanbul 1995, ss. 89-121; Kutschera, s. 36.

*Kürd Mustafa Paşa: İstanbul Harp Okulu'ndan kurmay yüzbaşı olarak mezun olup Osmanlı askeri birliklerinde çeşitli görevler gördü. Gelibolu Savaşı'na katıldı. Bkz. Qassam Kh. Al-Jumally, İzzet Öztoprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi [1919-1923]*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 131.

*Alişer: Savaşta Rus ordusuna katılarak Koçgiri, Sivas, Malatya, Dersim bölgelerini Kürt temsilcisi sıfatıyla Rus himayesi altında tutmak ve muhtar Kürdistan yönetimi kurulması için çalıştı. Rusların Erzincan'ı işgali sırasında Alişer, bir askeri birlikle Ovacık ilçe merkezine gelip burada bir Kürt idaresi kurmuştu. Bkz. M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, İstanbul 2012, s. 274.

makamının korunması için savaşa çağırılmaktadır: “*Vatan tehlikeydedir. Düşman-ı din pek yakındadır. Maksudı, makam-ı hilâfete son darbeyi vurmaktır. Kalbi hep vatanla lerzân, nâsiyesi nur-ı îmânla dirahşân, şecâat ve besâletleri mâruf-ı cihân olan evlâd-ı ekrâdın vesâir arzu eden vatan-perverânın (ve câhidu...) emr-i celiline etbâ’ en ser-hadda doğru koşacaklarından eminim...*”¹⁰⁶.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürtlerin yerleşik bulunduğu coğrafya, Rus ordularının düzenli saldırılarına uğradı¹⁰⁷. Sultan Reşad’ın cihat çağrılarını dinleyen Kürtler, Ruslara karşı savaştılar. Mustafa Kemal’in Muş ve Bitlis’i Ruslardan geri almasında Kürtlerin büyük yardımları oldu¹⁰⁸. 1917 yılında Rusların Dersim aşiretlerine bağımsızlık vaadinde bulunmaları üzerine, Dersim Kürtlerince Ruslara şu cevap verilmiştir: “*Biz Kürdüz, bizi anavatandan ayıracak hiçbir kuvvetin mevcûd olmadığı kanâat-i kâmileyle beraber bâis-i hâlâ ve nâil-i hürriyyet ve saâdetimiz ancak sizin buradan bir an evvel fek ve irtibâtınız âmâl-i hâlis-ânesidir...*”¹⁰⁹. Ayrıca savaş sırasında Van vilayeti ve şarktaki nahiyelerde Rus askeri tarafından mülk ve emlâkı zarar görenlerin hasarının tanzimi için Meclis-i Â’yân azası Seyyid Abdülkadir gerekli teşebbüslerde bulundu¹¹⁰.

Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Ermeni tehciri ve tehcire bağlı yaşanan kimi olumsuz olaylarda Kürtlerin rolünü, sonradan KTC bünyesinde görev alacak önemli üyelerin bakış açısıyla irdelemek ve konumlandırmak gerekmektedir. Şerif Paşa, Ermeni tehciri sonrasında yaşanan facialardan Kürtlerin ve Ermenilerin etkilendiğini, İttihat ve Terakki Komitesi’nin yaşananların müsebbibi olduğunu belirtmektedir¹¹¹. KTC üyesi Kürd Mustafa Paşa, Tarîk gazetesindeki bir beyanatında Ermeni tehciri sırasında yaşananlara ilişkin Kürtlerin rolüne şu şekilde açıklık

¹⁰⁶ “Târih-i İslâmiyye’den Altın Sahîfeler,” *Sebîl’ür-Reşâd*, 6 Şubat 1913.

*Kürdistan eşrafından Bedirhani Azîzi’nin de bir davetnamesine yer verilmektedir. Davetnamede, Kürtler cihada çağrılmakta, Müslümanlığın, Osmanlılığın, Kürtlüğün elden gitmekte olduğu, İslâmiyet’in mahv olması halinde ne Kürd’ün ne Türk’ün ne Arab’ın ne de Çerkes’in kalacağı, vatan uğrunda dövüşüp şehit veya gazi olmanın farz-ı ayn olduğu ifade edilmektedir. Bkz. “Tarih-i İslâmiyye’den Altın Sahîfeler,” *Sebîl’ür-Reşâd*, 6 Şubat 1913.

¹⁰⁷ M. S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu [1917-1923]*, Mehmet Demir [Çev.], Özge Yayınları, Moskova 1989, s. 15.

¹⁰⁸ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 25; Hasan Arfa, *Kürtlerin Kısa Bir Tarihi*, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul 1998, ss. 75-76.

¹⁰⁹ BOA, HR. İM. 60/3/18, 9 Ocak 1922.

¹¹⁰ BOA, DH. İUM. 21/1-22/1, 2 Şubat 1918.

¹¹¹ Sasuni, ss. 259-260.

getirmektedir: “Kürd kavmi umûmiyyetle câhildir ve çabuk hiddet eder. Kürdlere Ermenilerin kendilerini imhâ’ eylemek, dinlerine taarruz ve emvâlini gasb etmek niyetini besledikleri söylenmiştir. Kürdler, bu sözlere inanarak hareket etmişlerdir. Diğer cihetten unutulmamak lâzımdır ki birçok Kürd kabileleri, Ermenilerden çoğunu vikâye etmişlerdir. Bu Ermeniler, el-yevm Erbil ve Başkale cihetlerinde taht-ı muhâfazadadırlar”¹¹². Seyyid Abdülkadir de, Şerif Paşa kanalıyla Barış Konferansı’na gönderdiği mektubunda, Kürtlerin savaşta Ermenileri muhafaza ettiğini vurgulamaktadır¹¹³. Şerif Paşa, Kürd Mustafa Paşa ve Seyyid Abdülkadir’in açıklamaları, savaş sırasında Ermenilere yönelik Kürt tutumunun bazı istinai haller dışında koruma güdüsüne dayandığını göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin farklı kesimlerine, Rus ve Ermeni tehdidi karşısında yoğun bir Kürt göçü yaşanmıştır. Yaşanan göçe ilişkin KTC’nin radikal üyelerinden bazılarının izlenimi olumsuzdur. Ekrem Cemil Paşa, 1917’nin Ocak ayında Mustafa Kemal’in emri üzerine Kürtlerin Konya’ya tehcir olduğunu, tehcir ve savaş yüzünden bir milyona varan Kürdün hayatını kaybettiğini ileri sürmektedir¹¹⁴. Savaş sırasında Kürtlere yönelik İTC siyasetini eleştiren Celadet Ali Bedirhan’a göre de, İstanbul ve Osmanlı Devleti’nin diğer kesimlerinde Kürtlere yönelik muamele ile Musul, Ankara, Konya’ya Kürtlerin göç ettirilmesi bilinçli bir siyasetin sonucudur¹¹⁵.

II. Abdülhamîd’den başlamak üzere İTC’nin kuruluşu ve giderek güçlendiği evresinde, İttihatçıların iktidarda bulundukları Birinci Dünya Savaşı sürecinde Kürtlerin durumunda ve milliyetçilik karakterinde güçlü olmayan, ancak farkındalığa evrilen bir değişim yaşanmıştır. Şöyle ki II. Abdülhamîd döneminde Kürt âyan, eşraf veya aydın kesimindeki mevcut Kürt milliyetçiliği bilinci Osmanlıcı bir hüviyete haizdir. İTC’nin iktidarını güçlendirdiği ve Türk kimliğini siyasallaştırmaya yönelim gösterdiği 1910’lu yılların başında sözkonusu yönelim, kimi Kürt çevrelerinde içselleşen milliyetçi tepkiler doğursa da Osmanlıcı hüviyet hala egemendi. Kürtlerin

¹¹² Tarık, “Kürdler, Kürd Teâlî Cemiyeti Reîsi Mustafa Paşa’nın Beyânâtı”, 6 Kasım 1919.

¹¹³ Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2005, s. 113.

¹¹⁴ Peyâm-ı Sabah, “Mustafa Kemal Ne Yapmış”, 18 Ocak 1920.

¹¹⁵ Celadet Ali Bedirhan, “Kürdler ve İttihâd Siyâseti”, *Serbestî*, 22 Şubat 1919.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılımı ile birlikte taraf siyaseti, kendisini devletle ve Osmanlı kimlikle özdeşletiren tutumuna işaret etmektedir.

2.1. İlk Dönem Kürt Örgütsel Yapılanmaları ve Milliyetçi Karakter

Kürt örgütsel yapılanmaları, amaçsal boyutları bağlamında değerlendirilmek suretiyle Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası diye iki dönem halinde ayrımlanabilir. Çünkü amaçsal boyutun milliyetçi karakteri, belirtilen her iki dönemde birbirinden farklıdır. KTC'nin kuruluşuna kadar ilk dönem Kürt örgütsel yapılanmaları, açık bir milliyetçi söylemde bulunmadıkları gibi Osmanlı Devleti'nden ayrılma amacı taşımadılar. Oysa ikinci dönemde KTC ile beraber ağırlık milliyetçi söyleme ve bağımsızlığa kayacaktır.

Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti dışarıda tutulursa Kürt örgütsel yapılanmaları, II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte ortaya çıktı. Kürtlerin kurduğu cemiyetler, etnik tabanlı kültürel yapılar olup siyasi bir misyona haiz değildi. Diğer taraftan Rum Siyasi Kulübü, Sırp-Osmanlı Kulübü, Ermenilerin Daşnak'ı, Bulgar Kulübü, Musevi Gençler Kulübü, Arnavutların Başkim'i gibi siyasi cemiyetler de II. Meşrutiyet'in getirisi özgürlük ortamında kurulabildi. Bu cemiyetlerden bazılarının örgütsel yapısı ve sürdürdükleri propaganda, kısa bir süre sonra İTC'nin Osmanlı birliği görüşü ile ters düşmeye başladı. Trabzon valisinin Ermeni kulübünün gizli milliyetçi emeller taşıdığını, Kosova valisinin Üsküp'teki Sırp kulübünün genel bir meclis görünümü almaya başladığını belirtmeleri ve yaşanan 1909 Karşı Devrim'i, cemiyet faaliyetlerinin disiplin altına alınması gerektiğini gösterdiğinden 16 Ağustos 1909 tarihli Dernekler Yasası -Cemiyetler Kanûnu- çıkarıldı¹¹⁶. Böylece cemiyetlerin kapatılmasının yasal zemini hazırlandı. Ancak hükümetlerin hassasiyetleri veya endişeleri, kimi zaman siyasi amaçtan uzak cemiyetleri de -Kürt cemiyetlerinde olduğu gibi- kapatılma kapsamına alınmasına yol açabiliyordu.

Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Diyarbakirli Fikri Efendi'nin teşebbüsü ile teşkil edilen ve bilinen ilk Kürt cemiyetidir. Hatta Ahmed Ramiz'in "*Emir Bedirhan*" adlı kitabından 1907'ye kadar

¹¹⁶ Kayalı, s. 85.

faal olduđu¹¹⁷ anlaşılmasına karşın nasıl bir çizgide ilerlediğı belirgin değildir. Kendisinden sonraki cemiyetlerin milliyetçi karakteri, en azından Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti'nin de farklılık arzetmediğinin ipucunu vermektedir.

Mumcu, Osmanlı Devleti'nde ilk yasal Kürt örgütünün Osmanlı Kürd İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla 1908'de Diyarbakir'de kurulduğunu ileri sürmektedir¹¹⁸. Diyarbakir'den çekilen ve Girit'in Yunanistan'a katılma teşebbüsünü protesto eden bir telgrafın altındaki “*Osmanlı Kürd İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, cemiyetin varlığına delildir¹¹⁹. Öyle görünüyor ki kaynakların çok sınırlı bir şekilde bahsettiğı Osmanlı Kürd İttihat ve Terakki Cemiyeti ile kastedilen Diyarbakir'deki İTC'nin bir şubesi olup kuruluşunda Kürtler aktiftir. İTC'nin bir şubesi ise II. Abdülhamîd'e muhalif bir çizgidedir. Siyasal çizgisinin de meşruti ve anayasal sistemin yerleşmesine dönük olduğı söylenebilir.

İlk dönem Kürt örgütlenmesinde temel denilebilecek oluşum, Kürd Teâvün ve Terakki Cemiyeti'dir. Nizamnamesinde kuruluş tarihi 19 Eylül 1908, merkezi Veznecilerde Dâire-i Mahsûsa olarak belirtilmiştir. Cemiyetin amacı nizamnamesinin birinci maddesinde şöyle açıklanmaktadır: “*Ahkâm-ı celile-i İslâmiyyeye muvafık ve saâdet-i milletle selâmet-i vatanı mütekeffil olan Kanûn-ı Esâsî'nin kavâid-i muhassenâtını bu hakâyika vâkıf olmayan birtakım Kürdlere tefhîm ve Osmanlılık sıfât-ı mübeccelesini dâimâ muhâfaza ile beraber din ve devletin yegâne medâr-ı terakki ve hayâtı bulunan usûl-ı meşrûtiyyet ve meşveret muhâfaza ve idâme edildikçe makam-ı hilâfet-i kübrâ ve saltanat-ı uzmâyâ Kürdlerin revâbıt-ı vesikasını teşyîd eylemek ve vatan-dâşları olan Ermeni ve Nasturi ve akvâm-ı sâire-i Osmanıyye ile hüsn-i imtizâc ve muâşeretlerini bir kat daha takviye ve tezyîd ve kabâil ve aşâir arasındaki bazı gûna münâferet ve ihtilâf-ı izâle cümlesinin bir merkez-i meşrû-i ittihâda hemdest-i terakki olmaları esbâbını te'mîn ve maârif ve sanâyi' ve ticâret ve zirâatı neşr-ü tevsî etmek makasîd-i esâsiyyesi üzerine Kürd Teâvün ve Terakki Cemiyeti nâmıyle bir cemiyet-i hayriyye teessüs*

¹¹⁷ Lûtfî, s. 6; Silopî, s. 40.

*Kitapta: “Hâsılatı Kürdistan'ın Azm-i Kavî Cemiyeti'ne aiddir.

Nâşiri: Kürdler Cemiyeti nâmına Lûtfî” ifadeleri geçmekte, cemiyetin iki ayrı şekilde isim olarak telaffuz edildiğı görülmektedir. Bkz. Malmîsanij, *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbakir'de Kürt Ulusçuluğı [1900-1920]*, Vate Yayınları, İstanbul 2010, s. 16.

¹¹⁸ Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1994, s. 12.

¹¹⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, s. 430.

edilmiştir.”¹²⁰ Nizamnamedeki vurgular; hilâfet ve padişahlık makamına Kürtlerin bağlılığını, Osmanlılık hassasiyetini, Kürtlerin eğitim ve diğer sektörlerde gelişimini öncellemektedir.

KTTC’nin faaliyetlerine bakıldığında nizamnamesindeki amaç doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Kuruluşunun üzerinden henüz bir ay geçmeden cemiyet reisi Seyyid Abdülkadir, Van’da Takori reisi Hüseyin ve Zara’da Mustafa Paşa mahdumu Alişan beylere hitaben telgraf çekerek Kürtlerle Ermeniler ve Yezidiler arasındaki ihtilafları gidermeyi amaçlamıştır. Dâhiliyye Nezâreti de teşebbüsün bölgedeki asayişin teminine hizmet edeceğini düşünerek Seyyid Abdülkadir’e destek vermiştir¹²¹. Ayrıca Ermeniler ile Kürtler arasındaki ihtilafların giderilmesine ilişkin KTTC, Dâhiliyye Nezâreti’ne bir muhtıra vermiştir. Muhtıra, Meclis-i Vükelâ tarafından müzakere edilmiş ve mezkûr cemiyetten iki kişinin bölge mahaline gitmesi kararı almıştır¹²². Ekim 1909’da da Seyyid Abdülkadir, hükümet adına Van’a gönderildi. Vali ile birlikte tertiplenen bir toplantıda, Kürt aşiretlerine yeni anayasal düzeni anlattı¹²³. Anlaşılan İTC, Seyyid Abdülkadir’in bölgedeki konumundan istifade ederek Kürtleri meşruti ve anayasal sisteme entegre etme düşüncesinde idi. Ancak Seyyid Abdülkadir’in Şemdinan’a gittiği ve Kürt aşiretlerini İran Hükümeti aleyhine kışkırttığı istihbaratı, İran Hükümeti’nin şikâyetine sebep olacağı düşünüldükçe İstanbul’a dönmesi istenince kendisi nisan başlarında İran ve Rusya yoluyla dönecektir¹²⁴. Trablusgarp Savaşı başladığı zaman da, savaşın kamuoyunda uyandırdığı duygularla Kürt lider Seyyid Abdülkadir, birçokları gibi savaşa fiilen

¹²⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, s. 435.

* Dernek nizamnamesinin ek 7. maddesinde: “ Cemiyetimiz merhum Şeyh Ubeydullah Efendizâde Seyyid Abdülkadir Efendi Hazretlerini riyâset-i ulâya ve damad-ı hazret-i şehîr-yârî merhûm İsmail Paşazâde Müşîr Ahmed Paşa Hazretlerini de riyâset-i sâniyeye intihâb etmiştir. Riyâset-i ulâ müşârûn-ileyh Abdülkadir Efendi Hazretlerinin zâtıyla kaim ve kendilerine münhasırdır. Gaybûbet-i âliyelerinde müşârûn-ileyh Ahmed Paşa Hazretleri îfâ-yi vekâlet buyuracaklardır.” denilmektedir. Bkz. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, s. 439. Derneğin diğer kurucuları arasında Emin Ali Bedirhan, Şerif Paşa, Halil Hayali, Ahmed Ramiz ve Abdullah Cevdet de bulunmaktadır. Bkz. Rohat Alakom, 1900’lerin Başında Kurulan Kürt Örgütleri ve Kürt Örgütlenme Tarihi, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı: 205, Ocak 2001, s. 18; Dersimi, *Hatıratım*, s. 33.

¹²¹ BOA, DH. MKT. 2636/67/1, 21 Ekim 1908.

¹²² BOA, MV. 123/13/1, 3 Aralık 1908.

¹²³ Bajalan, *Jön Kürtler*, s. 115.

¹²⁴ BOA, DH. MUİ. 71/68/17, 21 Mart 1910; BOA, DH. MUİ. 71/68/19, 18 Nisan 1910.

katılmak için gönüllü oldu¹²⁵. Seyyid Abdülkadir'in bu tutumunu, Osmanlılık anlayışının bir tezahürü olarak görmek gerekir.

KTTC'nin yayın organı Kürd Teâvün ve Terakki Gazetesi'dir. Gazete ruhsatı için cemiyet adına Müftüzâde Reşid Efendi görevlendirilmiştir. İlgili makamlardan ruhsat alındıktan¹²⁶ sonra gazetenin ilk sayısı 22 Kasım 1908'de çıktı¹²⁷. Gazetede Osmanlı ümmetçiliği hâkimdi. Babanzâde İsmail Hakkı Bey, Kürd Teâvün ve Terakki Gazetesi'nde: *"Nehr-i cûşan ve bereketnişân-ı İslâmiyyet'in en âbdâr ve en câvidânî bir ayağını kütle-i muazzama-i Osmaniyye'nin en müstahkem ve en rasîn bir burc ve istihkâmını teşkîl eden bu kavm-i pâk ve nezîh her şeyden evvel İslâm'dır. Andan sonra sebeb-i hayât-ı ümem ve bâdî-yi saâdet-i âlem olan usûl-ı meşrûtiyyet dâiresinde hâlis ve bîğill ü gışş bir Osmanlıdır ve derece-i sâlisede Kürddür..."*¹²⁸ diyerek Kürtlerin İslami kimliğini öncellemekte, Osmanlılık hüviyetine ikinci, Kürt kimliğine ise üçüncü derecede önem atfetmekteydi. Babanzâde Ahmed Naim de, şeriatın kavmiyet davasını reddettiğini vurgulamaktaydı¹²⁹.

KTTC idare heyeti üyelerinden Şükrü Sekban'a göre Kürtler için ayrılık talepleri olmamakla birlikte cemiyetin ve Kürt ileri gelenlerinin tertiplediği toplantılarda mutabık kalınan husus; şark vilayetlerine muktedir ve namuslu valiler tayin edilmesi, anayol inşası, mahkemelerin yeniden ele alınarak adaletin iyi bir şekilde uygulanması suretiyle reformdu¹³⁰. Bu yönüyle en erken Kürt sosyo-kültürel derneklerinden biri olan KTTC, Kürtlerin yaşamlarını iyileştirme ve hükümetin dikkatini Kürtlerin sorunlarına çekme işlevi üstlendi ve Kürtler için özel siyasi haklar talep etmedi¹³¹. Cemiyet, Kürt hareketi ile İtihatçılar arasındaki ilişkide en olumlu noktayı

¹²⁵ Kayalı, s. 120.

¹²⁶ BOA, DH. MKT. 2640/75/1-2, 26 Ekim 1908.

¹²⁷ *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, 22 Kasım 1908.

* Alman Hâriciyye Nezâreti'ne göre Kürdistan gazetesi de, Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul Kürd Kulübü'nün yayın organı olarak işlev görmektedir. Bkz. BOA, HR. SYS. /2445/1/1, 15 Aralık 1917.

¹²⁸ Babanzâde İsmail Hakkı, "Kürdler ve Kürdistan," *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, 22 Kasım 1908.

* Babanzâde İsmail Hakkı, Bağdat Mebusu iken Maârif Nâzırı olarak atanacaktır. Bkz. BOA, İ. DÜİT. 8/31/1-2, 2 Mart 1911.

¹²⁹ Arai, s. 108.

¹³⁰ M. Şükrü Sekban, *Kürt Meselesi*, Kon Yayınları, Ankara 1979, s. 28.

* Şükrü Sekban, KTTC İdare Heyeti seçiminde Babanzâde Naim'den sonra en çok oyu kendisinin aldığını belirtmektedir. Bkz. Sekban, s. 28.

¹³¹ Özoğlu, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, ss. 102-104.

oluşturmaktadır. Ancak 1909 karşı devriminden sonra ilişkiler dostane özelliğini yitirdi¹³². Bedirhaniler ve Şemdinanlar arasındaki iktidar mücadelesinin zayıflattığı cemiyet, İttihatçıların baskısıyla 1909’da kapatıldı¹³³.

Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti, KTTC bünyesinde yasal hüviyette kuruldu. Merkez İdaresi Hoca Rüstem Mahallesi Mekteb-i Hukuk Sokağı Nafiz Paşa hanesinde¹³⁴ bulunan cemiyet, adından da anlaşılacağı üzere kültürel bir kol işlevine haizdi.

Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti, “*Mekteb-i Meşrûtiyyet*” veya “*Kürd Meşrûtiyyet Mektebi*” adıyla bir mektebin açılmasını sağladı. Okulun ruhsatnamesi 24 Ocak 1909’da sahibine ita olunduğu gibi defteri mahsusaya da kaydedildi¹³⁵. İbtidâî seviyesindeki okulun amacı, Kürt çocuklarının talim ve tedrisiydi. Okul yeri, Divanyolu’nda Hoca Paşa Mahallesi’nde Şarkıyye Caddesi’nde Haşim Efendi tasarrufundaki 175 numaralı hanedir¹³⁶. Celil, Ermeni gazetesi Horizon’a dayandırarak okulun adını “*Anayasa*” olarak vermektedir¹³⁷.

Mekteb-i Meşrûtiyyet’in müdürlüğünü ilk olarak Abdurrahman Bey yaptı. Abdurrahman Bey’in 16 Nisan 1910 tarihinde istifasından¹³⁸ sonra, yerine aynı

¹³² Bajalan, Jön Kürtler, s. 117.

¹³³ KTTC’nin 1909’da kapatıldığına dair bkz. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, s. 432; Olson, Kürt Miliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, s. 37; Alakom, 1900’lerin Başında Kurulan Kürt Örgütleri ve Kürt Örgütlenme Tarihi, s. 18; Bazil Nikitin, Kürtler, Hüseyin Demirhan, Cemal Süreya [Çev.], Deng Yayınları, İstanbul 2013, s. 336.

¹³⁴ BOA, DH. MUİ. 60/2/1-2, 31 Ocak 1909.

*Bedirhanzâde Emin Ali, Abdullah Cevdet, Bedirhanzâde Mithat, Erzurum Mebusu Seyfullah, Hakkâri Mebusu Taha Efendi, Van Mebusu Tefik Bey, Bedirhanzâde Kâmil Bey, Bedirhanzâde Abdurrahman, Genç Mebusu Mehmed Efendi, Mir Seyfeddinzâde Hüseyin Avni, Miralay Mahmûd, Mehmed Faik Efendi, Said Efendi [Said-i Kürdî], Mutkili Halil Hayali Efendi, Kürdizâde Ahmed Ramiz cemiyetin kurucuları arasındadır. Bkz. Alakom, “1900’lerin Başında Kurulan Kürt Örgütleri ve Kürt Örgütlenme Tarihi”, ss. 17-18.

*Çamsoy, Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti’nin 1919’da kurulduğunu belirtmektedir. Bkz. Çamsoy, ss. 62-63; Ancak ilgili tarih Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti’nin ikinci dönemi için geçerlidir. Çamsoy’un üyeleri olarak verdiği isimler esasında KTTC’ye bağlı olarak teşkil edilen ilk dönem Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti’nin üyeleridir.

¹³⁵ BOA, MF. HUS. 4/28/1, 24 Ocak 1909.

¹³⁶ BOA, DH. MUİ. 60/2/1-2, 31 Ocak 1909.

*Mekteb-i Meşrûtiyyet, aynı zamanda Sultan Mahmûd Türbesi karşısında bulunmaktadır. Bkz. *Tanîn*, “Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti”, 28 Mart 1910.

¹³⁷ Celil, Kürt Aydınlanması, s. 70.

* Silopî, Ahmed Ramiz’in müdürlük görevinde bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Silopî, ss. 25-26.

¹³⁸ BOA, MF. HUS. 6/45/1, 16 Nisan 1910.

zamanda Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti'nin kurucu heyetinde bulunan Siirt Mebusu Abdurrezzak Efendi atandı¹³⁹.

Kürd Meşrûtiyyet Mektebi'nde verilen mevlid-i şerif vesilesi ile “*idâre-i meşrûtinin fevâidinden*” ve “*devr-i sâbıkın vatan ve millete açtığı rahnelerden*” bahs olunduğu gibi padişaha uzun ömür ve esenlikte bulunulmuştur. Ayrıca mevcut Kürtlere maarifin lüzumu ve faziletleri hakkında bazı öğütler verilmiştir¹⁴⁰. Açıklamalar, Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti'nin meşruti sisteme ve hilafet kurumunu temsil eden padişahlık makamına bağlılığının güçlü bir delilidir.

Said-i Kürdî, “*Ma'rifet ve İttihâd-ı Ekrâd*” adıyla Türkçe ve Kürtçe bir gazete çıkarma teşebbüsünde bulunmuştur. Teşebbüsü için Dâhiliyye Nezâreti, matbuat nizamnamesi hükümlerine göre uygun olan muamelenin yapılmasını Zabtiyye Nezâreti'nden istemiştir. Önce haftalık sonradan günlük olarak çıkarılması düşünülen gazetenin amacı, “*Siyâset-i şer'iyye ve ulûm ve şûûn-ı muhtelifeden bahs olmaktır*”¹⁴¹. Said-i Kürdî'nin cemiyet üyesi olması ve gazete çıkarma talebinin Mekteb-i Meşrûtiyyet'in açılması sürecindeki işlemlere denk gelmesi, Ma'rifet ve İttihâd-ı Ekrâd'ın, Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti çalışmaları kapsamındaki bir teşebbüs olma ihtimalini güçlendirmektedir. Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti, dönemin Maârif Nezâreti ve bağlı kuruluşları ile irtibat halinde çalışmakta olup, temel amacı okul ve gazete gibi eğitimsel çabaları bağlamında düşünüldüğünde, Kürtlerin eğitim sorununa katkıda bulunmak ve bilinçlenmelerini sağlamaktır.

İlk dönem Kürt örgütsel yapılanmaları içindeki diğer önemli bir oluşum Kürd Talebe Hevi Cemiyeti'dir. Temmuz 1912 de kurulan¹⁴² cemiyetin merkez idaresi

¹³⁹ BOA, MF. HUS. 5/120/1-2, 21 Nisan 1910.

*Abdurrezzak Efendi, Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti kurucu heyeti seçimi ve üst makama yazılan resmi yazı ile uygun görülmüştür. Bkz. BOA, MF. HUS. 6/11/1-2, 26 Nisan 1910.

¹⁴⁰ *Tanîn*, Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti”, 28 Mart 1910.

¹⁴¹ BOA, DH. MKT. 2730/76/1, 5 Şubat 1909.

¹⁴² BOA, DH. EUM. 6. ŞB. 53/78 [Sayfa 8/a].

*Kürdzâde Kemal, Jîn'de yayınlanan “*Kürdlere: Bugünkü Görevimiz*” başlıklı yazısında: “308 senesi Temmuzunda idi ki dürendiş ve meded-kâr güzîde birkaç erbab-ı ilim ve mârifet, Kürdlüğün terakki ve teâlisini te'mîn maksadıyla ve Kürd Talebe Hevi Cemiyeti nâmıyla bir cemiyet-i edebîyye teşkil etmiş...” Bkz. *Jîn*, Sayı: 6, 25 Aralık 1918.

* “*Temmuz'un 27. Cum'a günü Hevî Talebe Cemiyeti'nin sekizinci sene-i devriyye-i teessüsü olmak münâsebetiyle, merâsim-i mahsûsa icrâ' edildi.*” Bkz. *Jîn*, Sayı: 24, 3 Eylül 1919.

*Kürdistan gazetesinde : “... bundan yedi sene evvel bir avuç Kürd genci... Kürd Hevi Talebe Cemiyeti'ni teşkil etmişlerdi.” şeklinde kuruluşu geçer. Bkz. Kürdistan, Sayı: 8, 29 Mayıs 1919.

İstanbul Şehzâdebaşı'nda yer almaktadır¹⁴³. Cemiyetin ilk reisi Cemilpaşazâde Ömer, ilk sekreteri Kadri Bey idi¹⁴⁴. Roji Kurd ve Hetawî Kurd, Kürd Talebe Hevi Cemiyeti'nin yayın organlarıdır. Kürd Talebe Hevi Cemiyeti'nin amacına Roji Kurd'de: "... *En basit tâbir ile hâle ve istikbâle lâıyk bir gaye-i terakki, ihtirâsât-ı siyâsiyyeden âzâde bir meslek-i ilmî ve ictimâî...*"¹⁴⁵; Hetawî Kurd'de ise "... *Eser-i terakki ve mükemmeliyyet göstermeye ve gayesi olan Kürdlüğe daha ziyâde hizmet etmeye...*"¹⁴⁶ şeklinde yer verilmiştir. Kürd Talebe Hevi Cemiyeti'nin her iki yayın organı da, Kürtlerin ilerlemesine hizmet bilinciyle hareket etmekte ve siyasi amaçtan uzak durmaktaydı.

Abdullah Cevdet, Kürtlerin bir bütün olarak tarihsel bilinç ve geçmişi sahiplenme duygusu edinmelerini, Kürt gençlerinin de Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde hem kendilerinin hem de devletin gelişimine katkı sunup sunmama arasında bir tercih yapmaları çağrısı yapmaktadır. Diğer taraftan Kürtlerde okur-yazarlığın makul bir düzeye eriştirilmesi gerektiğini de belirtmektedir¹⁴⁷. Ancak İstanbul ya da Kürt coğrafyasında yaşayan hedef kitle zor şartlar altında yaşamakta, okur-yazarlık oldukça düşük seviyededir. Harputlu H. B.'nin belirttiği üzere İstanbul'da yaklaşık elli bin kadar bir nüfusu oluşturan Kürtler, çoğunluğu itibariyle hamal, amele veya bekçi olup talebe ve diğer sınıflar çok azdır¹⁴⁸. Bu açıdan bakıldığında Kürd Talebe Hevi Cemiyeti'nin misyon itibariyle zor bir sorumluluk üstlenmiş olduğu söylenebilir.

Adem-i merkezîyetçiliği ve Kürt çıkarlarını savunan Kürd Talebe Hevi Cemiyeti'nin bir Kürt devleti kurma amacı bulunmuyordu¹⁴⁹. Kendine has bir Kürt çizgisi geliştiren cemiyet, konformizm [itaat] ve seperatizm [ayrılıkçılık] arasında üçüncü bir yol ortaya koymaktaydı¹⁵⁰. Cemiyetin, bazı Kürtler arasında kültürel ve etnik bir bilince yol açtığı kabul edilebilir; ancak cemiyeti ve üyelerini Kürt

¹⁴³ *Hetawî Kurd*, "Hevî ve Gençlik", 3 Temmuz 1914.

¹⁴⁴ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 20.

¹⁴⁵ *Roji Kurd*, "Gaye, Meslek", 19 Haziran 1913.

¹⁴⁶ *Hetawî Kurd*, "Umûm Kürdlerin Nazar-ı Dikkatine", 3 Temmuz 1914.

¹⁴⁷ Abdullah Cevdet, "Bir Hitâb", *Roji Kurd*, 19 Haziran 1913.

¹⁴⁸ Harputlu H.B., "Şerâit-i Sıhhiyye 1", *Hetawî Kurd*, 11 Ocak 1914.

¹⁴⁹ Bajalan, Jön Kürtler, ss. 129-135.

¹⁵⁰ Bajalan, "Between Conformism and Separatism: A Kurdish Students' Association in Istanbul, 1912 to 1914", s. 806.

milliyetçisi diye nitelemek zordur¹⁵¹. Kürd Talebe Hevi Cemiyeti ile yakın temasları bulunan Şükrü Sekban; “...Üyelerinin gerçekten Kürdistan’ın ayrılmasını düşündüklerine inanmıyorum. Onların tam i’timâdına mazhar idim, böyle bir düşünceleri olsa idi, bana imâ ederlerdi.”¹⁵² derken Kürd Talebe Hevi Cemiyeti’nin milliyetçi çizgisini karakterize etmiş olmaktadır.

İlk dönem Kürt örgütsel yapılanmalarının milliyetçi talepler içeren bir Kürt hareketi başlattıkları söylenemez. Kitleyi millî amaçlara doğru yönlendirecek ayrılıkçı siyasi projelere haiz değildiler¹⁵³. Odak noktaları, ayrılıkçılıktan ziyade aydınlanma ve eğitim sorunuydu¹⁵⁴. Eserleri kültürel bir milliyetçilik kavramını içeren Kürt cemiyetleri¹⁵⁵, kültür temelli teşebbüslerle Kürt milliyetçiliğinin bir çeşit araştırma, geliştirme evresine hizmet ettiler¹⁵⁶. Dolayısıyla KTC’nin kuruluşuna kadar faaliyet göstermiş olan Kürt cemiyet, dernek ve aydınlarının kültürel bir milliyetçiliğin, KTC’nin ise ayrılıkçı bir milliyetçiliğin öncülüğünü yaptıkları söylenebilir.

Biraz daha açmak gerekirse, İTC’nin kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı’nın nihayetine kadar İstanbul’daki Kürt örgütsel yapılanmalarında yer alan Kürt aydınları ile ileri gelenlerinin Kürt coğrafyasına ilişkin kültürel, sosyal, ekonomik kalkınma taleplerinden bahsedilebilir. Kürtlerin kendi kimliklerinin bilincine Osmanlılık çatısı altında varmaları arzuları bulunmaktaydı. Diğer bir deyişle, XX. yüzyılın başlarındaki Kürt örgütsel yapılanmalarının Osmanlıcı kimliğe eklemlenen veya bu kimlikle bütünleşen Kürt etnik kimlik bilincini geliştirici kültürel çalışmalarının ayrılıkçı argümanlar taşımadığı söylenebilir. Çünkü Kürt örgütsel yapılanmalarının çıkardığı gazete ve dergilerin İstanbul’da veya Kürt coğrafyasında güçlü bir

¹⁵¹ Sözbir, s. 40.

¹⁵² Sekban, s. 29.

¹⁵³ Abdulla, ss. 151-152.

¹⁵⁴ Bajalan, “Between Conformism and Separatism: A Kurdish Students’ Association in Istanbul, 1912 to 1914”, s. 816.

¹⁵⁵ Vali, s. 40.

¹⁵⁶ Özten, s. 125.

*Karadiş, ilk Kürt cemiyetlerini Kürt milliyetçiliği ideolojisi güden siyasi cemiyetler olarak kabul etmektedir. Bkz. Karadiş, ss. 66-72; Ancak Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar kurulan Kürt cemiyetlerinin Kürt milliyetçi ideoloji veya siyasi kaygılarla hareket ettiklerinden çok kültürel, sosyal, ekonomik ve sınıî taleplerde bulunduklarını söylemek mümkündür.

*Alan, Kürd Talebe Hevi Cemiyeti’nin çalışmalarının ve yayın organlarının Kürt aydınlanması açısından önemli bir yere sahip olduklarını, Cemiyetin ulusal bilinç adına öncü adımlar attığını ileri sürmektedir. Bkz. Ahmet Alan, *Hetawî Kurd [1913-1914]*, Avesta Yayınları, İstanbul 2017, s. 294.

kamuoyu oluşturma ve halka kültürel bilinç kazandırma potansiyeli oldukça sınırlıydı. Ancak ilk dönem Kürt rgtsel yapılanmalarını, KTC'nin oluşumunda bir tür n deneyim safhası, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra muhtar veya bağımsız devlet teşebbüslerine yönelik milliyetçi söylemler için birer nüve olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Pek tabii olarak, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmelerin, özellikle Mondros Mütârekesi'nin ortaya çıkaracağı yeni siyasi alan Kürt milliyetçiliğinin harekât alanı ve gelişimi için uygun koşullar sağlayacaktı.

2. KÜRDİSTAN TEÂLÎ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE AMACI

2.1. Cemiyetin Kuruluşu

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nde yaşayan unsurlara yansımaları yol açtığı sıkıntılar nedeniyle olumsuz oldu. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti açısından siyasi ve sosyal dönüşümüne denk gelen Mütâreke ortamı, Kürtlere farklı seçenekler hazırlayacaktı. Büyük güçlerin denetiminde Ortadoğu coğrafyası için yeni bir siyasi harita çizilmek istenirken Kürtleri, Arapları ve Ermenileri temsil iddiasındaki kişi veya yapılar, siyasi talepleriyle önemli roller edinme çabası verdiler. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı sonrasında kadar kültürel ağırlıklı Kürt milliyetçi taleplerinin Mütâreke sürecinde siyasallaştığı görülecektir. Kürt kültürel kimliğinin siyasallaşmasının başlıca nedeni, Osmanlı imparatorluğunun çok etnili, çok kültürlü realitelerinden millî devlet modeline geçişidir¹. Türkçülük siyasetiyle millî devlet modeline geçiş süreci İTC ile başlarken Mütâreke'nin sağladığı siyasi alan, ilk dönem Kürt örgütsel yapılanmalarından farklı olarak KTC'nin Kürt kimliğine yaklaşımını gözden geçirmesine yol açacaktır.

Savaş sonrasında Kürt milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'nin akıbetinin sorgulanmasıyla yakından ilişkilidir. Akıbetin ön izlenimini, bir bakıma Mondros Mütârekesi hükümleri vermekteydi. Mondros Mütârekesi'nin özellikle 24. maddesi, Kürtlerin yaşadıkları coğrafyadan bağımsız değerlendirilemez. Mütâreke'de vilâyât-ı sitte olarak bilinen Diyarbekir, Sivas, Erzurum, Harput, Van ve Bitlis'in "*Altı Ermeni Vilâyeti*" olarak yer alması, savaş sonrasında Ermenilerin Kürdistan'ın bir kısmı üzerinde talepte bulunmalarına imkân tanımış, bu durum Kürtlerin tepkisine ve huzursuzluklarının artmasına yol açmıştır². Calthorpe, Kürdistan'daki ajitasyonun ana sebebinin Ermeni yönetimine girme korkusu olduğunu bildirmektedir³. KTC'nin bölgede bir Ermeni devleti olasılığına karşı tedbir alma ve bazı teşebbüslerde bulunma yoluna gittiği görülecektir. Ermeni devleti düşüncesi, KTC milliyetçiliğine ivme kazandıran gelişmelerden biri idi.

¹ Yavuz, s. 1.

² Sinan Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler [1916-1920]*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss. 44-45.

³ Telegram, Admiral Sir H. Calthorpe, High Commissioner, Constantinople, to Foreign Office, 12 May 1919, No. 1017, A. L. P. Burdett, s. 332.

Mütâreke ortamının bir getirisi cemiyet kurma faaliyetleridir. Farklı amaçlarla kurulan cemiyetlerin dönemin siyasal konjoktürünün şekillenmesinde başat rollerinden bahsedilebilir. Dönemin toplumsal ve siyasal sorunları, çeşitli partilerin ve cemiyetlerin programlarını oluşturacak niteliktedir. Devletin ne olacağı sorusu yalnızca siyasal partileri değil, heyetleri, cemiyetleri de birinci derecede ilgilendirmiştir. Bunlar genel seçimlere katılıp katılmamaya karar verecek derecede kendilerini siyasallaşmış görmektedirler⁴. İstanbul’da Kürt aydın ve ileri gelenlerinin teşebbüsleriyle kurulan ve sürecin ürünü olan KTC de kendisine böyle bir misyon yükleyecekti.

Kuşku yok ki, Kürtler açısından Mütâreke sürecinin ve Kürt milliyetçi faaliyetlerinin merkezi konumundaki örgütlenme KTC’dir. Bu bölümde KTC’nin kuruluşu ve amaçları ortaya konacaktır. Her şeyden evvel KTC’nin resmi olarak ne zaman kurulduğunu açıklığa kavuşturmak elzemdir. Cemiyetin aktif üyelerinin anıları ve söylemleri dâhil, konuya temas eden birçok kaynakta belirsizlik olduğunu görmekteyiz. Belirsizliği doğuran en büyük etkenlerden biri, cemiyetlerin resmi ve resmi olmayan kuruluş tarihlerinin farklılık gösterebilmesi veya gizli olarak kurulup kendini sonradan açığa çıkarmasıdır. KTC’nin kuruluş tarihine yönelik görüşlerin neler olduğunu detaylandırırsak:

Baytar Nuri anılarında: “... Ordu emriyle İstanbul’a Askeri Baytar Mektebi’ne ikmâli tahsîl için ordudan terhîs edilmemiz emri vârid olmuştu... Sivas-Kayseri yoluyla, Pozantı demiryoluyla İstanbul’a gitmişim ve Selimiye’de Yüksek Askeri Baytar Mektebi’ne dâhil olmuşum. 1.9.1333 [1917]... Mektebe devâm etmekle beraber İstanbul’da Kürdistan Teâlî Cemiyeti’ne kayıt ve kabul edilmişim. Birkaç ay Askeri Baytar Mekteb-i Âlisi’ne devâmdan sonra Zirâat Vezâreti kararı ile Sultanahmed’de eski mektebimiz olan Mülkiyye Baytar Mekteb-i Âlisi’nin son sınıfına devâm etmeye başlamıştık... Ben de 25 Eylül 1918’de Mülkiyye Baytar Mekteb-i Âlisi’nden diploma almış ve mektebi terk etmişim.”⁵ demektedir. Baytar Nuri, Yüksek Askeri Baytar Mektebi’ne 1 Eylül 1917’de dâhil olduktan sonra KTC’ye kabul ve kayıt edildiğini söylemekte, ancak net tarih vermemektedir. Birkaç

⁴ Zekâî Güner, *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 239.

⁵ Dersimi, *Hatıratım*, ss. 99-100.

ay içinde okul değiştirdiğini ve 25 Eylöl 1918’de Mülkiyye Baytar Mekteb-i Âlisi’nden diploma aldığını belirttiğine göre KTC, Eylöl 1917 ile 25 Eylöl 1918 tarihleri arasında faal bulunmaktadır. 1 Eylöl 1917’den önce mevcut olup olmadığı anlaşılamamaktadır.

“Meclis üyelerinden, İstanbul Polis Müdürü Dêrsimli Mirâlay Halil’in katılmasıyla Seyyid Abdülkadir’in başkanlığında yapılan başka bir toplantıda, bazı gençlerin örgütlenme yapmak için doğu vilâyetlerine gitmelerine karar verildi. Dersim-Sivas-Koçgiri ilişkilerinin sağlamlaştırılması maksadıyla da, o sırada İstanbul’da bulunan, şimdilik ismini açıklayamayacağım Dêrsimli Binbaşı’nın Eğin kaymakamlığına ve benim de Sivas aşîretleri veterinerliğine atanmam uygun bulunmuştı. Fakat Binbaşı’nın işlemleri Harbiyye Nezâreti’nden kabul edilmedi. Ben alınan bu karar gereğince, 1918 yılı Ekim ayında İstanbul’dan ayrılarak Koçgiri merkezine geldim.”⁶ diyen Baytar Nuri’nin sözünü ettiği Ekim 1918 tarihi itibari ile KTC’nin mevcut olduğu ve bazı siyasi faaliyetler içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Seyyid Abdülkadir’in 1925 yılı sorgusunda: “Mütâreke’yi müteâkib vilâyât-ı şarkıyyede bir Ermenistan yapmak istiyorlardı. Biz buna muhâlefet ettik. O zaman bir Kürd Teâlî Cemiyeti vardı. Ben Musul’dan gelmezden evvel teşkîl etmişti...”⁷ şeklinde yer alan ifadesi, Baytar Nuri’nin açıklamalarını destekler mahiyettedir.

KTC’nin yayın organı Jîn’in ilk sayısının 7 Kasım 1918’de çıktığı ve ilk sayısının yayınlanmasına kadar belirli bir sürenin geçmiş olması gerektiği dikkate alınırsa, 1918 Kasım’ından önce KTC’nin var olduğu ve kültürel çalışmalar yürüttüğü söylenebilir.

KTC üyelerinden Yamulkizâde Abdülazîz’in [Babanzâde Abdülazîz] 28 Aralık 1918’de Jîn’e Nişantaşı’ndan gönderdiği ve “Girdî Seywan” başlığını taşıyan

⁶ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 132.

⁷ *Vakit*, “Kürdistan Teşkilî İçin Ne Düşünüyorlardı?”, 25 Mayıs 1925.

*29 Ekim 1918 tarihi itibari ile Seyyid Abdülkadir’in İstanbul’da ve görevi [Meclis-i Â’yân azalığı] başında olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü hükümetçe özel bir memuriyet görevi için Şark-i Anadolu cihetlerine gönderilmiştir. Meclis-i Â’yân riyâseti, Sadâret’e görevlerine avdetlerinin lüzumunu bildirmiş, Sadâret de Dâhiliyye ve Hâriciyye nezâretlerinden gereğinin yapılmasını istemiştir. Bkz. BOA, BEO 4540/340453/2, 27 Ekim 1918; BOA, BEO 4540/340453/1, 29 Ekim 1918. Burada geçen tarih ile Seyyid Abdülkadir’in Musul’dan avdetinden önce KTC’nin kurulmuş olduğuna yönelik söylemi tutarlılık göstermektedir.

yazısındaki: “... Artık Kürd’ü, Kürdistan’ı düşünecek, İstanbul makarr-ı hilâfette büyük bir cemiyet meydana geldiğini, daha başka ve mühim teşebbüslere başlandığını görüyorum.”⁸ açıklamasına göre KTC, 28 Aralık 1918 öncesi faal durumdadır.

“... Meclisin feshinin hemen ertesi günü Hürriyyet ve İtilâf ile Kürdistan Fırkası [Cemiyeti] arasında bir yakınlaşma görülmektedir...”⁹. Burada bahsi geçen Osmanlı Meclisi, Birinci Dünya Savaşı sırasında faal olan 5. Meclis olup 21 Aralık 1918 yılında Padişah Vahdettin tarafından fesh edilmiştir. Dolayısıyla KTC, 21 Aralık 1918’den önce kurulmuş bulunmaktadır.

Aynı zamanda KTC kurucu üyeleri arasında bulunan Mevlanzâde Rıfat; Tevfik Paşa’nın istifası üzerine, Damat Ferid Paşa’nın kabinesini kısmen Hürriyyet ve İtilâf mensupları ile 4 Mart 1919 senesinde kurduğunu, Damat Ferid Paşa kabinesi bünyesinde Şûrâ-yı Devlet’e getirilen âyandan Seyyid Abdülkadir Efendi’nin KTC lideri olduğunu belirttiğinden, KTC 4 Mart 1919 senesinden önce faal durumdadır¹⁰.

Amerikan belgeleri arasında bulunan 2 Nisan 1919 tarihli ve Süryani Ordusu Komutanı Albay Aga Petros imzalı olup, Bağdat’taki İngiliz Sivil Komiseri’ne gönderilen bir yazıda: “... Kürdistan’daki dostlarımdan geldiği için gerçekler bulunabilir. Öyle görünüyor ki, Kürdistan’da bir takım siyâsal girişimler vardır ve bu girişimler, Arabistan’a ve İran’a yayılabilir. Bunlar şöyledir:

*Türkler bir komite kurmuşlardır ve bunların üyeleri Türk çıkarlarını korumak için Kürdistan’a gelmektedir. Kürdler de millî bir komite kurmuşlardır. Bunun başkanı şimdi İstanbul’da oturmakta olan Nareli [Kürdistan] Şeyh Abdülkadir’dir...”*¹¹ açıklamasında bulunmaktadır. Burada sözü edilen ve Şeyh Abdülkadir’in reisi olduğu belirtilen komite, KTC olduğuna göre kuruluşu 2 Nisan 1919 öncesine dayanmaktadır.

⁸ *Jin*, Sayı: 8, 9 Ocak 1919.

⁹ M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 24.

¹⁰ Mevlanzâde Rıfat, ss. 232-233.

¹¹ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, 1978, ss. 29-30.

Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlattığı harekete dâhil olan ve özellikle KTC Diyarbakir şubesi hakkında anılarında detaylı bilgiler veren Kurmay Albay Halit Bey, İstanbul'da hükümetin izniyle ve âyandan Abdülkadir'in başkanlığı altında KTC'nin kurulduğuna temas etmekte, ancak net tarih vermemektedir. Sadece 1919 yılının ilk aylarındaki gelişmeler arasında saymaktadır¹².

Resmi makamların verdiği bilgiler, hem yasal boyuta hem de kuruluş tarihine ilişkin açıklık getirmektedir. Bu hususta elimizde üç önemli veri bulunmaktadır: Birincisi, Emniyyet-i Umûmiyye Müdürlüğü'nce hazırlanıp Dâhiliyye Nezâreti'ne verilen ve cemiyetlerin kuruluş tarihini, amacını, idare heyetini gösteren listedir. İlgili listede KTC'nin kuruluş tarihi; *"17 Kânûn-ı evvel sene 1334" [17 Aralık 1918]* şeklinde geçmektedir¹³. İkincisi, İstanbul Valiliği'nin Dâhiliyye Vekâleti'ne yazdığı 27 Nisan 1939 tarih ve 6733/7454 sayılı gizli bir yazıdır. Yazıda, Şubat 1919'da İstanbul'da KTC'nin kurulduğu belirtilmektedir¹⁴. Üçüncü veri ise Dâhiliyye Nâzırı Ali Kemal Bey'in Sadâret'e verdiği 11 Mayıs 1335 tarihli yazıdır. Sadâret'e sunulan adı geçen yazıda KTC'nin kuruluşuna ilişkin şu ifade yer almaktadır: *"Â'yândan Seyyid Abdülkadir Efendi Hazretlerinin taht-ı riyâsetlerinde zevât-ı ma'lûmeden mürekkeb olarak Der-saâdet'te teşekkül eden ve 17 Kânûn-ı evvel 1334 târihinde ale-l-usûl ilm ü haber i'tâ edilmiş olan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ne..."*¹⁵ Anlaşılan resmi makamlarca KTC'nin kuruluş tarihi belirlemesinde, Cemiyetin vesikasının alındığı gün baz alınmıştır.

Yukarıda verilen ve KTC'nin kuruluş tarihine açıklık getirmeye çalışan anlatımlardan şu sonuca ulaşmak mümkündür: KTC, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ya da Mütâreke'nin imzası sürecinde illegal olarak kurulmuştur. Diğer bir deyişle KTC kuruluş bildirisini Dâhiliyye Nezâreti'ne verdiği 17 Aralık 1918'e kadar henüz yasal bir statü kazanmamıştır. Yasal statü kazanması, Dâhiliyye Nezâreti'nce 19 Şubat 1919 tarih ve 74 sayılı karara binaen Cemiyetin kuruluşuna onay verilmesiyle gerçekleştiği söylenebilir.

¹² Göğem, ss. 57-63.

¹³ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/a].

¹⁴ Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, Cilt: 2, Ülkü Matbaası, İstanbul 1975, s. 53.

¹⁵ BOA, BEO 4579/343409/1, 19 Haziran 1919.

Mondros Mütârekesi'nin imzasından ve KTC'nin yasal hüviyet kazanmasından önce, 22 Ekim 1918'de Radikal Avâm Fırkası adıyla bir siyasi parti kurulmuştur. Radikal Avâm Fırkası'nı bizim açımızdan önemli kılan husus, kuruluşunda KTC kurucu üye vasfını da taşıyacak olan Emin Ali Bedirhan, Mevlanzâde Rıfat ile Yamulkizâde Abdülazîz Bey'in aktif rol oynaması, hatta Mevlanzâde Rıfat'ın fırka reisi olmasıdır¹⁶.

Radikal Avâm Fırkası'nın; *“Devlet-i âliyyenin tamâmiyyet-i mülkiyyesini son derecede gözetmek ve bütün aksâmının ittihâdına hâlel gelmemek şartı ile milliyyet prensipleri dâiresinde idâresini te'mîn eylemek, umûm Osmanlıların vezâif ve imtiyâzâtta kat'î sûrette müsâvî olmalarını te'mîn etmek...”*¹⁷ amacı bulunmaktadır. Mevlanzâde Rıfat, Radikal Avâm Fırkası'nı Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu vaziyetten kurtarabilmek için kurduğunu ve fırkanın yayın organı olarak da İnkılâb-ı Beşer adıyla bir gazete çıkardığını ifade etmektedir¹⁸. Radikal Avâm Fırkası'nın amacı ve Mevlanzâde Rıfat'ın söylemi, fırkanın *“Osmanlılık”* çizgisine yakın olduğunu göstermektedir. Ancak KTC'nin kuruluşunda da yer alacak mezkûr isimler, KTC bünyesinde tam bağımsızlık çizgisinde daha keskin bir yol ayrımına gideceklerdir. KTC kurulduktan sonra fırkanın temsiliyet anlamında Cemiyetin siyasal partisi vasfını neden üstlenmediği veya Cemiyetin, fırkaya neden böyle bir misyon yüklenmediği belirsizdir. Böyle bir misyonu sonradan Kürd Millet Fırkası üstlenecektir.

2.2. Cemiyetin İsmi ve Merkezi

Cemiyet mührü ve Jîn isim konusuna açıklık getiren temel referanslardır. Cemiyet mühürlerinden birinde *“Kürd Teâlî Cemiyeti,”* diğeri *“Kürdistan Teâlî Cemiyeti”* yazılı olduğuna göre iki ismi de kabul etmek gerekir. Cemiyet mührünün üzerinde belirtilen isimler dışında, Fransızca olarak da *“Autonomie du Kurdistan”* yazılı idi¹⁹. Bir başka mührde ise yine Fransızca ve Türkçe olarak da *“Comite General de la Ligue”*²⁰, *“Des Kurdes de Kurdistan”*²¹ ve *“Kürdistan Teâlî Cemiyeti*

¹⁶Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt: 2, ss. 105-106.

¹⁷Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt: 2, s. 107.

¹⁸Mevlanzâde Rıfat, ss. 353-354.

¹⁹ Autonomie du Kurdistan: Kürdistan’ın Özerkliği.

²⁰ Comite General de la Ligue: Genel Birlik Komitesi.

²¹ Des Kurdes de Kurdistan: Kürdistan Kürtleri.

Merkezi Umûmisi, 1335-1337” ifadesi yer alıyordu²². Bu bilgiyi doğrulayıcı olarak Seyyid Abdülkadir de, Cemiyetin biri damga olmak üzere iki mührünün olduğunu, üzerlerinde “*Kürdistan Teâlî Cemiyeti*” yazıldığını belirtmektedir. Cemiyete ait kimlik belgesi ve kimlik belgesi üzerinde “*Yeşil Bayrak*” bulunmaktaydı. Yeşil bayrağı kâtib-i umumi Zeynel Abidin yapmıştır²³.

Dönemin basınında da tercihe bağlı olarak iki ismin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin KTC’nin siyasi faaliyetleri karşısında muhalif bir tutum sergileyen Yenigün gazetesinde: “*İstanbul’da Kürd Teâlî Cemiyeti isminde bir cemiyet var...*” ve “*... Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Kürdistan’da ma’rûf bir cemiyet değildir...*”²⁴ şeklinde yer aldığını görmekteyiz.

Yine Jîn’in 13. sayısında: “*Kürdistan meşâyihinden Seyyid Taha Efendi Hazretlerinin hafîdi ve Kürdistan Cemiyeti reîs-i muhteremi Seyyid Abdülkadir Efendi Hazretleri...*”²⁵ denilmesi soruna başka bir açıklık getirmektedir. Kürdistan Cemiyeti ile KTC kastedilmektedir. Çünkü Kürdistan Cemiyeti’nin reisi olarak gösterilen Seyyid Abdülkadir, ileride değineceğimiz üzere KTC’nin reisidir. Değişik isimlerle telaffuz edilen KTC ile Kürdistan Cemiyeti’nin başkanlarının aynı kişi olması farklı cemiyetler olmadığının kanıtıdır. Hatta Serbestî gazetesinde her iki ismin birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Gazetede ‘*Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nden*’ başlığı altındaki duyuruda: “*... Cağaloğlu’nda Kürdistan Cemiyet evi binasında...*”²⁶ ibaresi geçmektedir. Jîn’in 16. sayısında Cemiyet, bilinen esas ismiyle: “*Mart’ın 30’uncu Pazar günü Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nde...*”²⁷ şeklinde geçmektedir. Bu yönüyle Cemiyet ismi, Jîn’in değişen sayılarında isteğe bağlı olarak iki şekilde de kullanılmıştır.

Kadri Cemil Paşa, Kürdistan Cemiyeti’nden bir kısım üyenin ayrılarak “*Teşkilât-ı İctimâiyye*” namıyla bir cemiyet kurduklarını söylemekte ve üyelerden biri olarak da Bedirhani Emin Ali Bey’in ismini vermektedir²⁸. Bedirhani Emin Ali,

²² Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâlî Cemiyeti”, s. 10.

²³ *Vakit*, “Kürd Cemiyeti’nde Kimler İstiklâl, Kimler Muhtâriyyet Taraftarıymış?”, 19 Mayıs 1925.

²⁴ *Yenigün*, “Kürdler”, 4 Şubat 1920.

²⁵ *Jîn*, Sayı: 13, 10 Mart 1919.

²⁶ *Serbestî*, “Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nden”, 24 Mart 1919.

²⁷ *Jîn*, Sayı: 16, 10 Nisan 1919.

²⁸ *Silopî*, s. 69.

KTC'nin başkan yardımcısı olduğuna göre, Kadri Cemil Paşa'nın Kürdistan Cemiyeti'nden kastı KTC'dir.

Cemiyetin, 6 Kasım 1919 ile 9 Kasım 1919 tarihli Hey'et-i Temsiliye kararlarının ilkinde: "... Kürd Teâvün Cemiyeti..."²⁹ ikincisinde ise "*Dersim'de mevki' tuttuğu anlaşılan Kürdistan Teâlî Cemiyeti...*"³⁰ olarak yer alması, Mustafa Kemal'in reisliğini yaptığı Hey'et-i Temsiliye tarafından da farklı şekillerde isimlendirildiğini göstermektedir.

Ulubelen, İngiliz belgelerine dayanarak: "*Kürd Partisi'nde aktif rol alan tanınmış Kürdler: ... Şeyh Said Abdülkadir [Başkan], Mevlanzâde Rıfat Bey [Gazeteci], Emin Bey [Edirne Adliyesi'nde memur]...*"³¹ bilgisini verir. KTC'nin başkan ve başkan yardımcısının isimleri geçtiğine göre, KTC için Kürd Partisi de denildiği görülmektedir.

Kürd Yurtsever Cemiyeti³², Kürd İstiklâl Cemiyeti³³, Kürd Teâlî ve Terakki Cemiyeti³⁴, Kürd Teâlî ve Teâvün Cemiyeti³⁵, Kürd Teâlî Partisi³⁶, Kürd Teâvün Cemiyeti³⁷, Kurdistan Forward Society³⁸ gibi farklı isimlendirmeler de aslında KTC'ye vurgu yapmaktadır.

KTC'nin merkezinin neresi olduğu konusunda açıklayıcı ve net bilgiyi farklı referanslardan öğrenebiliyoruz. Cemiyetler listesinde KTC adresi; "*Cağaloğlu'nda Dîvân-ı Muhâsebât kurbünde Mekteb Sokağı'nda 31 numrolu hânede*" diye geçmektedir³⁹. Adres, Jîn gazetesinin değişik sayılarında da geçmektedir. 7. Sayıda,

²⁹Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s. 47.

³⁰Baykal, s. 51.

³¹Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982, s. 194.

³²Refik Hilmi, s. 89.

³³Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966, s. 28.

³⁴Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâlî Cemiyeti", s. 10.

³⁵Karadış, s. 2. Ancak Cemiyete dair böyle bir isimlendirme resmi olarak bulunmamaktadır.

³⁶*Tasvir-i Efkar*, "Yeni Bir Muhâkeme", 30 Aralık 1919.

³⁷*İfham*, "Kürdler ve Kürd Cemiyeti", 1 Aralık 1919; *Yenigün*, "Kürdlerin Bir Telgrafi Daha", 5 Aralık 1919.

*Kürdistan Teâlî Cemiyeti; İngiliz belgelerinde de "Kurdistan Forward Society", "Kurdish Comittee", "Kurdistan Forward Associaton", "Kurdish Club" olarak isimlendirilmiştir. Bkz. A. L. P. Burdett, Volume: 5.

³⁸Bulletin issued by General Staff, 'Intellienge', Army of the Black Sea, Constantinople, 8 October 1919, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 529.

³⁹BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/a].

“...Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti’nin yönetim kurulunun seçilebilmesi için ilgililerin Dîvân-ı Muhâsebât’ın arka sokağında bulunan Behcet Paşa Konağı’ndaki Kürdistan Cemiyeti binâsına...”⁴⁰; 10. sayıda ise “...Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti’nin üyeleri ile kayıt olmak isteyenlerin Cağaloğlu’nda bulunan Kürdistan Cemiyeti binâsına onur vermeleri...”⁴¹ istenmektedir. Jîn, KTC’nin yayın organı olduğuna göre “Kürdistan Cemiyeti” ile kastedilen KTC’dir⁴². Yine Jîn’de geçen Dîvân-ı Muhâsebât’ın arka sokağı, muhtemelen cemiyetler listesinde geçen “Mekteb Sokak”tır.

Tunaya, KTC’nin kuruluş yeri ve merkezini İstanbul Cağaloğlu “İctihâd Evi” yanı olarak vermektedir. Bu adres genellikle “Dîvân-ı Muhâsebât civarı” “İctihâd Evi yanı” olarak geçmektedir. “İctihâd Evi” İstanbul Cağaloğlu’nda Dr. Abdullah Cevdet Bey’e ait bir apartmandır ve Cemiyetin lokâli de bu bina yanında olmalıdır⁴³.

Adreslerden şu sonuca ulaşılabilir: Farklı cemiyetlere ait farklı adresler değil, aynı cemiyetin adresinin farklı yollardan belirtilmesi söz konusudur. Dolayısıyla KTC ile Kürdistan Cemiyeti aynı cemiyetler olup, adresi Cağaloğlu Senti’nde, Dîvân-ı Muhâsebât’ın arkasında yer alan Mektep Sokak’ta bulunan Behcet Paşa Konağı olarak tarif edilebilir.

2.3. Cemiyetin Üye Yapısı

Birinci Dünya Savaşı sonrasının Kürt milliyetçi hareketini temsi eden KTC’nin üye yapılanmasında, Kürdistan’ın önde gelen ailelerinden gelenler ağırlığı oluşturmaktadır. Bedirhaniler, Babanlar ve Şemdinanların yönlendirdiği İstanbul merkezli KTC’de, Cemilpaşazâdelerin rolü oldukça sınırlıydı.

KTC üye yapılanmasının aidiyet, mesleki kategoriler, inanç bağlamında heterojenik bir mahiyeti bulunmaktaydı. Mirlerin ve şeyhlerin soyundan gelenler, ulema statüsüne haiz olanlar, tüccar, esnaf kesimi ile serbest meslek grubu içerisinde

⁴⁰ Jîn, Sayı: 7, 2 Ocak 1919.

⁴¹ Jîn, Sayı: 10, 2 Şubat 1919.

⁴² Irak Süleymaniye’de 21 Temmuz 1922’de Kürd Mustafa Paşa’nın gayretleriyle Kürdistan Cemiyeti adında bir cemiyet kuruldu. Kürdistan Cemiyeti başkanlığına Kürd Mustafa Paşa seçilmiştir. Bkz. Refik Hilmi, s. 93. Burada adı geçen cemiyeti, KTC ile karıştırmamak gerekir. Kürd Mustafa Paşa, aynı zamanda KTC kurucu üyelerinden biri olması hasebiyle isim konusunda KTC, muhtemelen esin kaynağı teşkil etmiştir.

⁴³ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt: 2, s. 198.

yer alanlar heterojenik yapıyı oluşturmaktaydı. Diğer taraftan üyelerin büyük çoğunluğu Sünni kesimden gelmekteydi. Alevi Kürtler de özgül bir ağırlığa haizdi. Üyeler; Kürtçenin Kurmanci, Sorani ve Zazaca lehçelerine vakıftılar. Süleymaniye'nin Baban Kürtleri Sorani'yi temsil etmekteydiler.

Aşiret reisleri dâhil Kürt ileri gelenlerinin çoğu için esasında Kürt milliyetçiliği önem taşımamaktaydı. Kürt milliyetçiliği, bir bölgenin kontrolünü bir Kürt şefine bırakacak yerel muhtariyeti ifade ettiğinde anlam kazanabiliyordu⁴⁴. Bu durumda KTC'nin üye yapılanmasında aşiret reislerinin etkinliğinden –ağa, şeyh, ulema için de geçerli- söz etmek zordur. Çünkü aşiret reisleri Kürt coğrafyasında ikamet etmekteydiler. Bir kısmı da Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin farklı kesimlerine göçe maruz kalmışlardı. KTC'nin Kürt coğrafyasındaki şube teşebbüsünün bir gerekçesi halk desteğini sağlamaktı. Bilindiği üzere aşiret yapısının belirleyici bir özelliği, aşirete mensup olanların aşiret reisine duydukları bağlılıktı. Dolayısıyla aşiret reisleri ile sağlanacak temas bu desteğin önünü açacaktı. Şube yapılanmasında Atma aşiret reisi Battalzâde Hulûsî Efendi örneğinde olduğu gibi aşiret reislerinin desteği alınabilmiştir. Ancak destek genel bir mahiyet kazanmadığı gibi aşiret reislerinin KTC'nin milliyetçi karakterini şekillendirmedeki etkisi oldukça yetersizdi. Çünkü görüleceği üzere bölgede önemli bir potansiyel güç kazanacak Anadolu Hareketi de aşiretlerin desteğini kazanabilme uğraşı verecekti ve bu hususta daha avantajlıydı.

KTC'nin başkanlık ve diğer bazı alt görevlerinde kimin veya kimlerin yer aldığına ilişkin karmaşıklık bulunabilmektedir. Cemiyetin seçilen ve bilinen reisi Seyyid Abdülkadir'dir. Bu hususta Alem-dâr gazetesinde: “ *Kürdistan'dan bir numûne olarak burada mevcûd Kürdlerin sâdât ve ulemâ müttehizaniyle bil-cümle esnâf ve amelesinin ârâ-yi umûmiyyesiyle Kürdistan Teâlî Cemiyeti riyâsetine â'yândan müşârün-ileyh Seyyid Abdülkadir Efendi Hazretleri intihâb olunmuş...* ”⁴⁵ denilmektedir. Kürd Mustafa Paşa ve Şerif Paşa'nın da başkan olarak isimleri geçmektedir. 24 Ekim 1921 tarihli olup İngiltere Hâriciyye Nezâreti'ne ulaşan İngiliz

⁴⁴ Military Report on Mesopotamia: Central Kurdistan, by General Staff, Mesopotamian Expeditionary Force, May 1920; A.L.P. Burdett, s. 734.

⁴⁵ Alem-dâr, “İstanbul'daki Kürdler Ne Diyorlar?”, 2 Nisan 1920.

gizli istihbarat raporunda, Kürd Mustafa Paşa başkan olarak geçmektedir: “... *Kürd Mustafa Paşa, 1918’de Kürdistan Teâlî Cemiyeti Milliyyesi’ne atanmış; 1919’da derneğin başkanı olmuş ve o târihten sonra dernekle ilgili çalışmalarını sürdürmüştü...*”⁴⁶ Dönemin gazetelerinden Tarîk’te: “*Kürd Teâlî Cemiyeti Reîsi Mustafa Paşa’nın Beyânâtı*”⁴⁷ ifadesi geçerken, Tasvir-i Efkâr gazetesinin “*Yeni Bir Muhâkeme*” başlıklı haberinde de Kürd Mustafa Paşa’dan şu şekilde KTC reisi olarak söz edilmektedir: “... *Kürd Teâlî Fırkası reîsi Dîvân-ı Harb-i Örfî a’zâ-yı sâbıkasından Mustafa Paşa...*”⁴⁸ Yenigün’de Şerif Paşa için: “*Kâh sâbık bir sefir-i kebir olduğunu söyler, kâh Türkiye’de ismi bile mechûl bir fırkanın reîsi olduğunu iddiâ eder...*”⁴⁹ ibaresi geçmektedir. Burada meçhul bir firkadan kasıt muhtemelen KTC’dir. Ancak KTC’ye kuruluşundan seddine kadar Seyyid Abdülkadir’in başkanlık ettiğini düşünüyoruz. Başkan olarak adı geçenlerin KTC’ye bağlı kuruluşlara başkanlık etmiş olmaları daha makul görünmektedir.

Kuruluşunu takiben resmi makamlara verilen vesikalarda; Abdülkadir Efendi reis, Mustafa Zihni Paşa ve Emin Ali Bedirhan reis vekilleri, Yamulkizâde Abdülazîz kâtip, Seyyid Abdullah muhasebeci ve Seyyid Şefik de veznedar olarak geçmektedir. Adı geçenler KTC idare heyetini oluşturmaktadır⁵⁰. KTC’deki üyelerin konumları süreç içerisinde doğal olarak değişebilmiştir. Kasım 1919 sürecinde Ahmed Hamdi Paşa’nın KTC’nin kâtib-i umumisi olduğu Sabah’a verdiği beyanatta yer almaktadır⁵¹. Seyyid Mehmed, Zeynel Abidin’in KTC katib-i umumiliğini yaptığını belirtmektedir⁵². Kemal Fevzi de KTC’nin kâtipliğini yapanlardan biri olup bu görevi yaklaşık iki ay kadar sürdürmüştür⁵³.

Cemiyet nizamnamesinin üçüncü maddesindeki: “*Sû-i ahlâkla müştahir olmayan her Kürd ve Kürd olmayan ve Cemiyetin makasidine hizmet etmesi me’mûl bulunan herkes Cemiyete a’zâ olabilir.*”⁵⁴ hükmüyle kimlerin üye olabileceği

⁴⁶ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 215.

⁴⁷ *Tarîk*, “Kürdler, Kürd Teâlî Cemiyeti Reîsi Mustafa Paşa’nın Beyânâtı”, 6 Kasım 1919.

⁴⁸ *Tasvir-i Efkâr*, “Yeni Bir Muhâkeme”, 30 Aralık 1919.

⁴⁹ *Yenigün*, “Kürdler ve Ermeniler”, 20 Şubat 1920.

⁵⁰ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/a].

⁵¹ *Sabah*, “Ahmed Hamdi Paşa’nın Beyânâtı”, 5 Kasım 1919.

⁵² *Vakit*, “Kürdistan Teşkîli İçin Ne Düşünüyorlardı?”, 25 Mayıs 1925.

⁵³ *Vakit*, “Kürd Cemiyeti’nde Kimler İstiklâl, Kimler Muhtâriyyet Taraftarıymış?”, 19 Mayıs 1925.

⁵⁴ *Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi*, Necm-i İstiklâl Matbaası, İstanbul 1334, s. 4.

açıklanmaktadır. Nizamnamedeki dördüncü maddede ise: “*Cemiyet a’zâlıkları müessis, âmil ve tabîi namile üç sınıfa ayrılır*” denildikten sonra sınıflara tabi olma kriterlerine yer verilmektedir:

1-Esnâ-yi duhûlde asgarî dört lira duhûliyye i’tâ ve şehri bir lira taahhüd eden zevât a’zâ-yı müessiseden olur.

2-Hin-i duhûlde asgarî iki lira duhûliyye ve şehri elli kuruş taahhüd eden zevât a’zâ-yı âmiliyyeden olur.

3-Mebde-i duhûlde asgarî beş kuruş duhûliyye ve şehri iki kuruş taahhüd eden zevât a’zâ-yı tabiyyeden olur”⁵⁵.

2.3.1. Bedirhaniler

Aile üyeleri, kendilerini Kürdistan’ın Botan ümerası Azizi sülalesine dayandırmaktadır. Aile; Bedir-Hani, Bedirhanpaşazâdeler, Ümerayê Aziziye, Halidi isimleri ile bilinmektedir. Aileye sülalenin son emiri olan Bedirhan Bey’in ismi verilmiştir⁵⁶.

XX. yüzyılın başlarında Kürt milliyetçiliğinin temsilciliği rolüne soyunma⁵⁷ çabasında oldukları görülen Bedirhaniler, XIX. yüzyılın sonlarında II. Abdülhamîd yönetimine karşı başlayan İTC öncülüğündeki meşrutiyet yanlısı muhalefet saflarında yer aldılar ve düzenlenen komplolara katıldılar. Sürgün, tutuklama ve göz hapsinde tutulma gibi yaptırımlara maruz kaldıkları gibi Osmanlı bürokrasisinde önemli mevkiler de edindiler. Sürgünde bulunan aile fertlerinden bir kısmı, II. Meşrutiyet’in ilanı ile İstanbul’a dönüp ilk dönem Kürt örgütlenmelerinde yer aldılar.

Kürt ve Osmanlı siyasetinde önemli bir rol oynayan Bedirhaniler⁵⁸, KTC üye yapılanmasında ve Cemiyetin teşkilatlanmasında da kendisini hissettirmiştir. KTC’nin faal olduğu süreçte, geniş bir aile yelpazesine haiz Bedirhaniler içinde

*Seyyid Abdülkadir, Cemiyete üye olanların hüviyet varakası aldıklarını ve ilgili varakaya Cemiyet mührünün basıldığını belirtmektedir. Bkz. *Vakit*, “Kürdistan Teşkîli İçin Ne Düşünüyorlardı?”, 25 Mayıs 1925.

⁵⁵ *Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi*, s. 4.

⁵⁶ Mehmed Salih Bedirhan, *Defter-i A’malım*, Mehmed Uzun, Rewşen Bedir-han [Haz.], Belge Yayınları, İstanbul 1998, ss. 28-29.

⁵⁷ Özcoşar, s. 102.

⁵⁸ Bajalan, Jön Kürtler, s. 49.

farklı yapıda ve düşüncede – zıt denebilecek- kişiler temsil edilmiştir. Bedirhaniler; Kürt milliyetçisi vasfı taşıyan, Osmanlılık idealine mensup ya da Anadolu Hareketi yanlısı tutuma haiz fertleri barındırabilmiştir.

Bedirhanilerin lideri konumuna Mütâreke'den sonra ağabeylerinden bazılarının ölümü veya ortadan çekilmesiyle Emin Ali Bedirhan yükselmiştir. Emin Ali Bedirhan, Seyyid Abdülkadir ile birlikte Osmanlı başkentinde milliyetçi Kürt çevrelerinde belirleyici olmuştur⁵⁹.

2.3.2. Şemdinanlar

Aynı yeri belirten, 1888'de kaza konumu kazanan Hakkâri-Van Vilâyeti'ne bağlı “Şemdinli, Şemdinan ve Nehri”⁶⁰ yöresinden olan aile, soy kütüklerini Kürdistan'da evliyalardan Kadiriliğin kurucusu Bağdatlı Şeyh Abdülkadir el-Geylani'ye [1078-1166] dayandırmaktadır⁶¹.

Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasıyla şeyhler, Kürt toplumunun temsilciliğinde başat hale gelmişlerdir. Şemdinanlardan Şeyh Ubeydullah'ın elde ettiği konum, ailenin etkinlik kazanmasında önemli rol oynamıştır. Şeyh Ubeydullah'ın vefatından sonra Şemdinan ailesinde nüfuz ve saygınlığı, Şeyh'in oğlu Seyyid Abdülkadir edinmiştir. Seyyid Abdülkadir, Kürdistan'a belirli bir statünün kazandırılması lehinde çalışan KTC'nin önde gelen üyesi ve Kürt ağırlıklı bölgelerde nüfuz sahibidir⁶². İstanbul'da bulunan Kürtlerin bir bakıma temsilcisi vasfına da haizdi⁶³. Bunların başında Kürt hamalları gelmekteydi⁶⁴.

1896 yılında İTC'ye dâhil olan Seyyid Abdülkadir⁶⁵, Osmanlı bürokrasisi ve siyasetinde önemli mevkiler üstlenmiştir. KTTC, KTC ve Şûrâ-yı Devlet reisliği, Hürriyyet ve İtilâf Fırkası genel merkez üyeliği, âyan azalığında bulunmuştur.

⁵⁹ Kutschera, s. 39.

⁶⁰ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s. 468.

⁶¹ Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı, s. 20.

⁶² Military Report on Mesopotamia: Central Kurdistan, by General Staff, Mesopotamian Expeditionary Force, May 1920; A.L.P. Burdett, ss. 842-844.

⁶³ *Bedâhet*, “Beyân-ı Müfâharet”, 21 Ocak 1912.

⁶⁴ *Alem-dâr*, “İstanbul'daki Kürdler Ne Diyorlar”, 2 Nisan 1920.

⁶⁵ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s. 29.

2.3.3. Babanlar

Süleymaniye ve çevresini merkez edinen Baban Emirliği, XIX. yüzyıla kadar muhtariyetini korumuştur⁶⁶. Kültürel ve millî hareketin merkezi haline gelen Süleymaniye, Baban Emirliği tarafından kurulmuş ve kent emirlik için daima önem teşkil etmiştir⁶⁷. Baban Emirliği zamanla Süleymaniye'nin tamamı ve Kerkük'ün bir kısmını içeren bölgeyle özdeşleşecektir⁶⁸.

Baban Emirliği yaklaşık olarak 1550-1880 arasında Osmanlı Devleti'ne bağlıydı. XVII. yüzyılın başlarında Baban emirleri, önemli bir Türk unvanına haiz oldular ve “Paşa” diye anılmaya başlandılar⁶⁹.

Osmanlı ve İran'ın sınırında bulunmasından kaynaklı olarak her iki devlet de emirliğin zayıflaması ve düşmesi için uğraşmışlardır. İbrahim Paşa'nın yeğeni olan Abdurrahman Paşa 1789'da Baban emiri olup, emirliği genişletmek isteyince Osmanlı Devleti ile savaşmak zorunda kalmış; ancak 1806-1808 arasında gerçekleşen kalkışmasında başarılı olamamıştır⁷⁰.

1919 yılında Süleymaniye'de hâlâ eski Baban yöneticilerinin soyundan gelen epey bir insan bulmak mümkündü; ama artık ne zenginlerdi ne de nüfuz sahibi idiler⁷¹. Buna karşılık İstanbul'da yaşayan Babanlar, hem devlet hem de KTC bünyesinde etkin idiler.

⁶⁶ Strohmeier, s. 84.

⁶⁷ Kaws Kaftan, Baban, Botan, Soran 19. Yüzyıl Bölgesel Kısa Kürt Tarihi, Nûjen Yayınları, Alihan Zerşati, Fuat Cemil [Çev.], İstanbul 1996, s. 22.

* KTC üyelerinden biri olan Yamulkizâde Azîz aileye isim olan Baban adının nereden geldiği hususunda: “... Mir Muhammed'in Feqi Ahmed namında bir oğlu olduğu ve bu oğlunun tâbii bulundukları İran Hükümeti'nin açtığı bir muhârebeye Dareşmaneli atlılarla iştirâkinde gösterdiği hidemât ve cesareten, İran hükümdarının makam-ı taltifte 'baba, baba' lafzıyla ser-gerdenin sırtını okşaması, âilenin bundan sonra lâkabını teşkil ettiği, Süleymaniye Cami-i Kebir Kütüphanesi'nde bulunan el yazma risâlelerden birinde muharrerdir. Tevâtüren de, İranîlerin Ruslarla vukua gelmiş bir muhârebelerinde Feqi Ahmed iştirâk etmiş ve bir Rus prensesini esir etmiş ve bu prensesle tevhül için pederinden istirhâmde bulunduğu sırada pederinin 'baba' diyerek kendine cevap vermesi, âilenin bu isimle yâdını mücib olduğu beyn-el-ekrâd şâyidir.” der. *Jîn*, Sayı: 9, 16 Ocak 1919.

⁶⁸ C. J. Edmonds, Kürtler, Türkler ve Araplar, Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül [Çev.], Avesta Yayınları, İstanbul 2003, s. 27.

⁶⁹ Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, ss. 261-262.

⁷⁰ Kaftan, ss. 13-39.

⁷¹ Edmonds, s. 86.

Birçoğu KTC üyesi olan Babanzâdelerin, Osmanlı Devleti'nde değişik ve önemli mevkilere geldikleri görülmektedir. Stockholm eski Osmanlı sefiri Şerif Paşa, 1920'de İstanbul'da kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî mahkemesi reisi Kürd Mustafa Paşa, Emekli Erkân-ı Harb Hamdi Paşa ile Hüseyin Şükrü, Mustafa Zihni Paşa, Hikmet Bey, Yamulkizâde Abdülazîz Bey, Mahmûd Bey KTC'nin Baban ailesi üyeleridir. KTC üyesi olmayan Ahmed Naim Meclis-i Â'yân azalığı⁷², Babanzâde Fuad Bey ise Mâtbuât Müdürlüğü görevinde bulunmuştur⁷³.

2.3.4. Cemilpaşazâdeler

Şehirli Kürt seçkinlerini temsil eden aile⁷⁴, adını Diyarbakirli Ahmed Cemil Paşa'dan almaktadır⁷⁵. Aristokrat bir yapıya haiz ailenin İbrahim, Cevdet, Kadri, Ekrem ve Şemseddin gibi fertlerinin bir kısmı Avrupa'da tahsil görmüşlerdir⁷⁶.

Cemilpaşazâdeler; Bedirhaniler, Şemdinanlar ve Babanlar'ın aksine geleneksel hanedanlık yapısının dışında kalmıştır. Kalkışmaları da içeren aktif Kürt hareketleri içerisinde genelde Bedirhaniler, Şemdinanlar ve Babanlar yer alsa da XX. yüzyılın başlarından itibaren Cemilpaşazâdeler, kültürel ve siyasi oluşumlarda önemli roller üstlenmeye başlamışlardır. Zira değinildiği üzere 1912'de kurulan Kürd Talebe Hevi Cemiyeti'nin öncülüğünü Cemil Paşa ailesinin üyeleri yapmıştır. Diğer taraftan aile, KTC'nin İstanbul merkezinden çok Diyarbakir şubesi çalışmalarında varlığını hissettirmiştir.

2.3.5. Diğer Kesimler

KTC'nin doğal üyeleri denilebilecek sessiz çoğunluğunu, esnaf, tüccar ve özellikle serbest meslek grubu içinde değerlendirebileceğimiz hamallar oluşturmaktadır. Cemiyete üye olan tüccar ve esnaf kesimin, İstanbul'da yerleşik Kürt toplumunca bilinen ve tanınan kişiler olmaları, iş gereği hamallarla yoğun

⁷² *Meclis-i Meb'ûsân'ın On Dördüncü İnîkad Zabıtname'si*, 1 Mart 1920.

⁷³ BOA, İ. DUİT. 49/57/1, 11 Kasım 1920.

⁷⁴ Bajalan, Jön Kürtler, s. 228.

⁷⁵ Ahmed Cemil Paşa: 1837 yılında Diyarbakir'de doğmuştur. Hafız Mustafa Efendi'nin oğludur. Osmanlı Devleti'nde Diyarbakir, Siirt, Midyat, Kâhta, Yemen, Hudeyde gibi birçok yerde memurluk yapmıştır. Dördüncü rütbe Mecidi ve Osmani nişanları ihsan edilmiştir. 1902'de vefat etmiştir. Vefatında 11 oğlu, üç kızı vardı. Cemal Paşa, Diyarbakir'in en zenginlerinden biri olup birçok köye sahipti. Bkz, BOA, DH. SAİD. d 4/106; Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 8.

⁷⁶ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 11.

iletişim kurlmaları, önemli işgücü potansiyeli oluşturan hamalları Cemiyete kayıt ettirmeleri ihtimalini güçlendirdiği söylenebilir. Hamalları Cemiyete çeken diğer bir etken olarak, hamalların Cemiyet reisi Seyyid Abdülkadir'in büyük ölçüde etkisi altında bulunmaları gösterilebilir⁷⁷. 1920'de on binlerce alt sınıf Kürdü temsil eden İstanbul loncaları, Seyyid Abdülkadir'in kendi adlarına konuşacak tek insan olduğunu açıkladılar⁷⁸. Ancak Şemdinan, Baban, Bedirhan ve Cemilpaşazâdeler dışında Cemiyetin üye yapılanmasında yer alanların rolü oldukça sınırlıdır. Cemiyete katılımda kimlik bilinci milliyetçi boyutuyla başat rol oynamadığından, KTC'nin faaliyetleri içerisinde esnaf, tüccar ve hamalların kitlesel herhangi bir teşebbüslerine rastlayamıyoruz. Muhtemelen farklı bağlar ve aidiyetler cemiyete katılımı etkleyebiliyordu.

2.3.6. Üye Sayısı

KTC üye sayısının net olarak belirlenebilmesi oldukça güçtür. Kurucu üyeler, merkezi üyeler ve Cemiyet içerisinde faal olanların tespiti daha mümkün olsa da kaynaklarda değişik sayısal listelerle karşılaşılmaktadır. En geniş listeyi veren Aytepe, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ne dayanarak KTC'nin 80'i kurucu, 29'u faal-aktif ve 103'ü doğal olmak üzere 212 üyesi olduğunu belirlemiştir. Ancak listede kurucu üyelerden 3'ü, faal üyelerden 4'ü ve doğal üyelerden 1'i sıralamada bulunmasına karşın isimleri yer almamıştır. Yine faal üyelerden Şeyh Sadi Efendizâde Şeyh Ali Efendi 14. ve 15. sıralarda, doğal üyelerden Şirveli Rüstem Ağaoğlu Osman ise 51. ve 52. sıralarda geçmektedir. Hem isimleri yer almayan üyeler hem de tekrara düşülen üyeler çıkarıldığında liste 202 üyeye düşmektedir⁷⁹.

Göldaş ise 167 kişilik bir üye listesi vermektedir. Bunlardan 123'ünün merkezi düzeyde üye olduğunu, 44'ünün de üyeliklerini belirleyemediğini, ancak bunların KTC faaliyet sürecinde Kürt milliyetçiliği çalışmalarında yoğun olarak bulunduklarını ileri sürmektedir. Listedeki bazı isimlerin karıştırıldığı görülmektedir. Listenin 77. sırasındaki Dîvân-ı Harb-i Örfî Mahkemesi reisliğini yaptığını belirttiğimiz Kürd Mustafa Paşa ile 96. sırasındaki Jîn yazarlarından Mustafa Paşa;

⁷⁷ *Alem-dâr*, "İstanbul'daki Kürdler Ne Diyorlar", 2 Nisan 1920; *Alem-dâr*, "Hamallar Münâzarası Etrafında", 8 Haziran 1921.

⁷⁸ Bruinessen, Ağa, Şeyh Devlet, s. 409.

⁷⁹ Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti", ss. 14-15.

34. sıradaki Hizanlı Üsteğmen Kemal Fevzi ile 88. sırada Jîn yazarı olarak gösterilen Kemal Fevzi ayrı kişiler olarak verilmiştir. Gerçekte aynı kişilerdir. Diğer taraftan listenin 100. sırasında Ergani mebusu olduğu söylenilen Kasım Vehbi ile Jîn yazarı diye verilen Kazım Vehbi'nin aynı kişiler olup olmadığı anlaşılamamaktadır⁸⁰.

Malmîsanij, KTC üyeleri arasında gösterilen Bedirhanzâde Hasan Remzi hakkında şu bilgiyi vermektedir: “*Bedirhan Bey'in Hasan Remzi adında bir oğlunun olmadığı düşünülünce bu kaynaklarda adı geçen Hasan Remzi'nin Hasan Fevzi olabileceği akla gelir ki bu olasılığın doğru olması durumunda Hasan Fevzi sözkonusu kaynaklarda yanlışlıkla Hasan Remzi biçiminde yazılmış demektir [Bedirhan Bey'in Murâd Remzi adında bir oğlunun olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır]*”⁸¹.

İngiltere'nin İstanbul'daki Askeri İstihbarat Şefi J. Duncan, Hâriciyye Nezâreti'ne yolladığı, Cemiyetin belli başlı 19 üyesinin isminin de verildiği 17 Haziran 1919 tarihli yazıda: “... *Partinin İstanbul'daki üye sayısı, bu şehirdeki Kürd nüfusun yarısı olan on bin civârında tahmin edilmektedir.*”⁸² denilmektedir. 13 Ekim 1919 tarihli bir başka yazıda: “*İstanbul'da üye sayısı 15.000 civârında olan Kürdistan İlerleme Cemiyeti...*”⁸³ ifadesi geçer. Aradan geçen yaklaşık dört aylık süre zarfında beş bin civarında bir artış gerçekleşmiştir. Bahsi geçen on bin ve on beş bin üyenin -İstanbul'da ikamet ettiği belirtilen Kürtlerin neredeyse ¾'ü- isimlerinin kayıtlara geçip geçmediğini bilemiyoruz; ancak İstanbul'da ikamet eden Kürtlerin, Cemiyetin doğal üyesi sayılmış olmaları ihtimali akla gelmektedir⁸⁴.

2.4. Cemiyetin Nizamnamesi

“*Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi*”, “*Kürdistan Teâlî Cemiyeti Nizâm-nâmesi*” ve “*Nizâm-nâme-i Dâhili*” Cemiyete ait nizamnamelerdir. Burada bir hususu açıklığa kavuşturmak gerekir. Kürdistan Teâlî Cemiyeti ile Kürdistan

⁸⁰ İsmail Göldaş, *Kürdistan Teâlî Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul 1991, ss. 39-45.

⁸¹ Malmîsanij, *Cızıra Botanlı Bedirhaniler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, ss. 174-175.

⁸² Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Doz Yayınları, İstanbul 1992, s. 41.

⁸³ Bulletin issued by General Staff, ‘Intelligence’, Army of the Black Sea, Constantinople, 8 October 1919, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 529.

⁸⁴ Değişik kaynaklardaki bilgi yanlışlıkları düzeltilerek ve tespit edilebilen yeni isimler de eklenmek suretiyle “*Kürdistan Teâlî Cemiyeti ile Şubelerinin Üyeleri ve Üyelere İlişkin Bazı Temel Bilgiler*” adıyla bir üye tablo listesi oluşturulmuştur. [Bkz. ekler kısmı].

Cemiyeti isimlerini taşıyan nizamnamelerin varlığı, aynı dönemde iki ayrı cemiyetin olma ihtimalini akla getirmektedir. Ancak iki nizamnamenin de 34 maddeden oluşması, sadece 1. 6. ve 7. maddelerinin farklı oluşu, Seyyid Abdülkadir'in 1925'teki sorgulamasında, KTC dışında başka bir yerde Kürdistan Cemiyeti olmadığını söylemesi, Jîn'de her ikisinin farklılığına ilişkin herhangi bir açıklamanın olmayışı bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

Daha önce hazırlanan Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi'nin; 1. 6. ve 7. maddelerinde değişiklik yapılmak suretiyle Kürdistan Teâlî Cemiyeti Nizam-nâmesi olarak yeniden düzenlendiğini düşünüyoruz. Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi'nde amacın belirtildiği ilk maddede Kürt milletinin ekonomik, toplumsal çıkarları dışında siyasi çıkarlarına, tarihi ve ırki haklarına da değinmesi yasal bir cemiyet olma çabası önünde engel oluşturacağı düşünülerek ilgili maddenin düzeltilmesi ve sorun teşkil etmemesi için Kürdistan Cemiyeti isminin de Kürdistan Teâlî Cemiyeti olarak değiştirilmesi yoluna gidilmiş olmalıdır. 6. ve 7. maddelerde ise işleyişte oluşabilecek aksaklıklara karşı daha açıklayıcı nitelikte kapsamın genişletildiği anlaşılmaktadır⁸⁵.

Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Mehmed, Şeyh Said kalkışması ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle gerçekleşen sorgusunda; Kürdistan Cemiyeti'ne ait nizamnamenin tasdik edilmemiş olduğunu belirtmektedir⁸⁶. Ancak Cemiyetler Kanûnu'nun 6. maddesi teşkil edilen herhangi bir cemiyetin nizamnamesinden iki nüshayı cemiyetin resmi mührüyle tasdik etme ve durumdan ilgili makamları haberdar etme zorunluluğuna yer verdiğinden⁸⁷, Seyyid Mehmed'in açıklamasına şüpheyile bakılabilir. Cemiyet kuruluşlarına izin verilirken yerine getirilmesi istenen kriterlerden biri nizamnamedir. KTC'ye yasal statü tanınması, nizamnamesinin de tasdik edilmiş olmasını gerektirmektedir. Tasik edilmemiş bir nizamnâme varsa muhtemelen siyasi amaç sezinlenen Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi'dir.

Nizamnameler; Hey'et-i İdâre [6-13. maddeler], Hey'et-i Umûmiyye [14-19. maddeler], Kongre [20. madde], Kasa, Tahsîl-i Vâridât, Sarfiyât ve Umûr-i

⁸⁵ Karşılaştırma için ekler kısmındaki Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi ile Kürdistan Teâlî Cemiyeti Nizâm-nâmesine bakılabilir.

⁸⁶ *Vakit*, "Kürd Cemiyeti'nde Kimler İstiklâl, Kimler Muhtâriyyet Taraftarıymış?", 19 Mayıs 1925.

⁸⁷ *Cemiyetler ve Ta'til-i Eşgal Kanûnu*, İstanbul 1327.

Tahrîriyye [21-28. maddeler] ve İnzibât [29-34. maddeler] alt başlıklarını içermektedir. Nizamnamelerde:

Amaç, amaca ulaşma yol ve yöntemleri, Cemiyete üyelik şartı ve Cemiyetteki üyelik konumu, gelir kaynakları,

Yönetim kurulunun nasıl ve kimlerden seçileceği, ne zaman toplanacağı, yönetim kurulunca alınan kararların kabul edilme kriteri,

Genel kurulun kimlerden oluştuğu, senelik olağan toplantının, kongrenin ne zaman olacağı,

Gelirin tutulacağı yer, kaydedilmesi, teftişi, işlemlerin makbuza dökülmesi, iletişim evrakının imza yetkisi, cemiyet kütüphanesinin idaresi gibi birçok husus düzenlenmiştir⁸⁸.

Nizamname, İngiliz istihbarat raporları arasında “*Kürdistan Terakki Yönetmeliği*” olarak geçmektedir. Ancak nizamnamedeki 5. madde yönetmelikte geçmediğinden 33 maddeye yer verilmiştir⁸⁹.

Cemiyetin nizamnâme-i dâhilisi; 34 maddeyi kapsamakta olup, esas nizamnamedeki maddelere, oluşturulacak kurullara, açılacak şubelerin işleyişine, görev ve sorumluluklarına açıklık getirmektedir⁹⁰.

2.5. Cemiyetin Amacı

Dönemin resmi kayıtları KTC’nin kuruluş amacını; “*Kürdistan sekenesinin hukuk-i meşrûasının muhâfaza ve maârif ve iktisâdiyyât ve ictimâiyyâtının teâlî ve inkişâfına hâdim olmak maksadiyle*”⁹¹ diye vermektedir. KTC nizamnamesinin 1. maddesinde: “*Kürdlerin menâfi-i umûmiyyesinin te’min ve teshîli inkişâfı maksadiyle...*”⁹²; ikinci maddesinde ise: “*Cemiyet maksadına vüsûl için, her lisânda yevmî ve mevkût gazete, risâle ve kitâblar neşr ve mütalâahaneler, mektebler ve matbaalar te’sîs edecek ve gece dersleri, konferanslar verecek ve münâsib yerlere*

⁸⁸ *Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi*, ss. 1-11.

⁸⁹ Mesut, ss. 42-45.

⁹⁰ Kürdistan Teâlî Cemiyeti Nizâm-nâme-i Dâhilisi için ekler kısmına bakılabilir.

⁹¹ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/a].

⁹² *Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi*, s. 1.

hey'et-i irşâdiyyeler gönderecek ve her nev'î müessesât-ı hayriyye ve ictimâiyye vücûda getirecektir."⁹³ denilmek suretiyle Kürtlerin genel çıkarlarına hizmet edecek yöntemin ve araçların ne olduğuna yer vermektedir. Resmi kuruluş vesikası ile KTC'nin nizamnamesinde çizilen amaçsal çerçeve, KTC'nin siyasi hüviyetine ilişkin bir ipucu sunmamaktadır. Kaldı ki Cemiyeti kuranların siyasi talepleri olsa da buna nizamnamede yer vermenin Cemiyetler Kanûnu'na aykırılık teşkil ettiğini ve böylesi bir talebin kabul görmeyeceğini bildikleri bürokrasideki deneyimlerinden çıkarsanabilir.

Amaca; resmi vesika, nizamnameler dışında hazırlanıp yayınlanan beyannamelerde rastlamaktayız. Serbestî'nin Nisan ve Mayıs 1919 tarihli farklı nüshalarında yer verilen bir beyannamede, KTC'nin niçin kurulduğu şu şekilde mevzu bahis edilmektedir:

*"Muhtelif ıztırâbât içinde mükedder bulunan azîz milletimizi mes'ûd ve müreffeh bir hayâta mazhar etmek, kendisine lâyük olduğu mu'tenâ ve medenî mevkî te'mîn eylemek üzere İstanbul'da Kürdistan Teâlî Cemiyeti ünvânıyla bir mahfil-i millî küşâd ettik"*⁹⁴. Kürtlerin refah seviyesini yükseltmek, gelişimlerine hizmet etmek kaygısına yer veren beyannameden hareketle siyasi amaç güdüldüğünü söylemek zordur.

Seyyid Abdülkadir; Emin Ali Bedirhan'ın da imzasını taşıyan 30 Ocak 1919 tarihli telgrafta, amaçlarının Kürdistan coğrafyası kastedilerek vatanlarının tealisi olduğunu⁹⁵; Diyarbakir'deki sorgulaması esnasında ise Mondros Mütârekkesi sonrası vilâyât-ı şarkıyyede bir Ermeni devleti kurulması teşebbüsleri karşısında bölgenin Kürt coğrafyası olmasını gerekçe göstererek böyle bir devletin teşkiline engel olmak amacıyla KTC'nin vücut bulduğunu söylemektedir⁹⁶.

Yukarıdaki açıklama ve ifadeler, KTC'nin siyasi misyonunu anlamamıza imkân tanımamaktadır. Ancak KTC yayın organları veya dönem gazetelerine yansıyan beyanatlar, kimi aktif üyelerin açıklamaları ile dönemin mülki makamlarının

⁹³ *Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi*, s. 1.

⁹⁴ *Serbestî*, "Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Beyân-nâmesi", 28 Nisan 1919; *Serbestî*, "Kürdistan Teâlî Cemiyeti Beyân-nâmesi", 2 Mayıs 1919.

⁹⁵ BOA, BEO 4579/343409/9, 11 Mayıs 1919.

⁹⁶ *Vakit*, "Kürdistan Teşkili İçin Ne Düşünüyorlardı?", 25 Mayıs 1925.

yazışmaları takip edilen siyasi amacı açığa çıkarmaktadır. Cemiyetin yayın organı Kürdistan gazetesinde Kürt cemiyet ve fırkaları için şu sözler sarfedilmektedir: “... *Hele Kürd cemiyet ve fırkalarının mevcûdiyyeti nazar-ı istihzar ve istihfâfla görülmemeli, şarkın ahenk ve şirâzesini muhâfaza için pür ihtiyaç mübrem bilinmelidir. Kürd cemiyetleri maksadı râbıta-i dîniyyeyi, uhuvvet ve sadâkati idâme etmekle beraber Kürdistan’da istiklâl-i millî için serzede-i zuhûr olan münferid hareket ve kıyâmların önüne geçerek hem Kürdlüğün vahdaniyyetini te’mîn hem de onları ve hatta bütün İslâmları varta-ı izmihlâle sürüklemekten men eylemektir. Kürdistan’da mevcûd ecnebî, İttihâdcı ve-l-hâsıl Kürdün menâfi-i milliyyesi hâricinde vaki her nevi propagandaların önüne sedd çekmektir. Bu nokta-i nazardan Kürd cemiyetlerini kapatmak değil, teksire muâvenet etmek lâzımdır*”⁹⁷. Gazete ayrıca bütün Kürt aydın ve düşünürlerinin, Batı düsturlarıyla kesinlik kazanan gasp olunmuş millî, medeni istiklâlini istediğine yer vermektedir⁹⁸.

KTC’nin diğer bir yayın organı Jîn’de, Cemiyetin mesaisindeki mahiyetin ne olduğundan hareketle, halkı aydınlatma ihtiyacına binaen: “*Kürdistan Cemiyeti, Mütâreke’yi müteâkıb hemen bütün Kürdlerin Kürdlükleri lüzûmu üzerine teşkîl etmiş, hey’et-i idâresine de Kürdistan ekâbir-i ricâl, sâdât ve eşrâftan en mütehâyîz zevâtın intihâb ederek bütün Kürdistan ile te’sîs-i münâsebet etmiş ve programına Wilson Prensipleri’nden mühimm esâsâtı idhâl ederek ibrâz-ı fa’âliyyete başlamıştır...*”⁹⁹ denilmektedir. Bütün Kürdistan ile temas sağlanıp Wilson Prensipleri’nin sunduğu imkânlardan Kürtlerin de yararlandırılmak istenmesi, KTC’nin siyasi faaliyetler takip ettiğine işaret etmektedir.

Jîn’in takip edeceği siyaset de şöyle ifade edilmektedir: “*Şark-i garbın ahengini ihlâl edecek bir Kürdistan değil, bizde de etrafımızdakilere de faide bahş olacak bir Kürdistan istiyorduk.*”¹⁰⁰ Gazetenin kadrosu ve bağlı oldukları KTC, yeni Türkiye’nin yanıbaşında kurulacak sağlam bir Kürdistan’ın, Azerbaycan vesair İslâm hükümetlerinden daha ziyade yarar sağlayacağı inancına haiz bulunuyorlardı¹⁰¹.

⁹⁷ Kürdistan, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

⁹⁸ Kürdistan, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

⁹⁹ Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

¹⁰⁰ Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

¹⁰¹ Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

Baytar Nuri'ye göre Cemiyetin kurulmasındaki amaç; hükümetlerin uygulamaya çalıştığı şarktaki yerli halkı Türkleştirme siyaseti karşısında, milletlerinin tarihi varlığını ve haklarını korumaktır¹⁰². İsim vermediği KTC bağlantılı kimi Kürt gençlerinin, Seyyid Abdülkadir'in de katıldığı, ancak muhalefet ettiği bir toplantıda, Kürdistan bağımsızlığının ilanına karar verilmesini istediklerini ileri sürmektedir¹⁰³. Öne sürdüğü düşünce ile Baytar Nuri, Cemiyete ağırlıklı siyasi boyut yüklemiş olmaktadır. Bu bağlamda amaç konusunda farklı düşüncelerin varlığı ve radikalliğe varan yapısından bahsedilebilir.

Ekrem Cemil Paşa: *"Haftada iki defa muntazaman Cemiyetin ictimâlarına devâm ediyordum. Ben bu siyâsî ve resmî olan Kürdistan Cemiyeti'nde bütün cehdimle çalışıyordum..."*¹⁰⁴ diyerek Cemiyetin resmi karakteri dışında, düzenli olarak katıldığı toplantılarının mahiyetine binaen siyasi pozisyonunu sunmaktadır.

Mevlânâ Rıfat, 10 Temmuz 1919'da KTC ile Osmanlı Hükümeti arasında Sadâret'te gerçekleşen görüşmede, milletlerin kaderinin tayin edildiği Paris Konferansı sürecine gönderme yaparak, KTC'nin Kürt milletinin selameti için Kürdistan'da barış ve sükûneti korumaya çalıştığını dile getirmiştir¹⁰⁵.

Necmeddin Hüseyin, Jurnal Durbin gazetesine verdiği, 7 Mayıs 1920 tarihli Akşam gazetesinde de yayınlanan ve bir kısmı sansür nedeniyle çıkmayan beyanatında, büyük devletlerin Kürt hukukunu feragat ettirmeyeceğine inandığını ve kendilerine Kürt ekseriyetiyle meskûn olan arazinin Wilson Prensipleri'ne uyularak müstakil tanınmasını söylediklerini ifade etmiştir¹⁰⁶.

Yenigün'de KTC, nizamnamesine aykırı hareket etmek ve siyasi faaliyetlerde bulunmakla suçlanmaktadır: *"Kürd Teâlî Cemiyeti, hükûmete verdiği beyân-nâmeye nazaran siyâsî bir cemiyet değildir ve a'zâsından bir kısmı da bunu böyle biliyor. Böyle olduğu halde nasıl oluyor da siyâsî mes'elelerle uğraşıyor, Sulh Konferansı*

¹⁰² Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 178.

¹⁰³ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 131.

¹⁰⁴ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 47.

¹⁰⁵ Despatch from Admiral Sir A. Calthorpe, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 23 July 1919, No. 1270/1743, [FO 608/96], A. L. P. Burdett, ss. 485-489.

¹⁰⁶ *Akşam*, "Kürd Mes'esi ve Teâlî Cemiyeti", 7 Mayıs 1920.

*Sansür nedeniyle çıkmayan ve öğrenilemeyen husus, derneğin amaçlarını iki maddede özetlediği kısımdır.

nezdinde yalnız Kürdler nâmına idâre-i kelâm etmek için serseri bir adama me'zûniyyetler vermeye kalkıyor?"¹⁰⁷ Kurmay Albay Halit benzer bir suçlamada bulunmaktadır. Ona göre, nizamnamesinde ayrılık niyeti taşımadıkları anlaşılmasına, nizamnamenin açık madde ve ifadelerine karşın, İngiliz mandası altında bir Kürdistan devleti kurulması hususunda gizli amaçlar peşinde koşanlar vardı¹⁰⁸.

Diyarbakir, Bitlis, Urfa gibi yerlerden Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen ve KTC ile şubelerini konu edinen telgraflar, takip edilen amacın ne olduğuna da yer vermektedir. Birkaç misal vermek gerekirse:

"Diyarbakir Kürd Kulübü'ne mensûb Da'vâ Vekîli Müfettişi taşıyan Mehmed Efendi nâmındaki şahsın hâl-i hâzırda hükûmetin mevcûd olmadığından çirkin bir tarzda meclislerde alenen tefevvühâtta bulunmakta ve ahâliyi isyâna teşvîk eylemekte..."¹⁰⁹; "... [Urfa] Kürd Teâlî Cemiyeti şu'besi tamâmiyle muhâlif vaz'iyettedir. Maksad-ı esâsileri Kürdistan istiklâline ma'tûf olduğu..."¹¹⁰; "...Osmanlı me'mûrlarının tardı ve İngiliz himâyesinde bir Kürdistan teşkîli..."¹¹¹; "...Kürd Kulübü'nün vilâyette muzırr cereyânlar tevellüd ve ahâlî arasında mevcûdiyyeti nazar-ı teessüfle görülen izâlesi elzem olan ihtilâfları teşdîd ettiği..."¹¹²; "... Devletin tamâmî-i mülkiyyesini ihlâl kasdiyle... kavmiyyet dâvâsıyla anâsır-ı muhtelifenin tefrîkine ve âsâyiş-i millete sû-i te'sîr husûsuna çalışmak..."¹¹³; İngiliz himâyesinde müstakill bir Kürdistan teşkîli..."¹¹⁴; "... Müstakill bir Kürdistan teşekkül emel-i hafîsini besledikleri..."¹¹⁵; "... Kürd Teâlî Cemiyeti'ne mensûb birtakım zevât tarafından müstakill Kürdistan teşkîl..."¹¹⁶. Görüldüğü üzere benzer ifadelerle Osmanlı mülki makamlarında, KTC ve kendisine bağlı şubelerinin bağımsız bir Kürt devleti amacı taşıdığı yönünde bir kanaat oluşmuştur.

İngiliz temsilcilerinin yaklaşımı da Osmanlı mülki makamlarından farklı değildir. İngiltere Bağdat Siyasi Kısmı'ndan İstanbul Yüksek Komiserliği'ne

¹⁰⁷ Yenigün, "Kürd Teâlî Cemiyeti", 26 Şubat 1920.

¹⁰⁸ Gögem, s. 63.

¹⁰⁹ BOA, DH. ŞFR. 626/105/1, 20 Nisan 1919.

¹¹⁰ BOA, DH. ŞFR. 640/131/1, 7 Ağustos 1919.

¹¹¹ BOA, DH. ŞFR. 637/60/1, 15 Temmuz 1919.

¹¹² BOA, DH. ŞFR. 638/54/1, 23 Temmuz 1919.

¹¹³ BOA, DH. ŞFR. 636/80/1, 29 Haziran 1919.

¹¹⁴ BOA, DH. ŞFR. 633/53/1 -2, 4 Haziran 1919.

¹¹⁵ BOA, DH. ŞFR. 628/34/1, 4 Mayıs 1919.

¹¹⁶ BOA, MV. 216/39/1, 18 Haziran 1919.

gönderilen telgrafta; Diyarbekir'in ileri gelen Kürtlerince, İstanbul'daki Kürt bağımsızlık hareketini ilerletmek için güçlü bir komite kurulduğuna yer verilmektedir¹¹⁷. KTC üyeleri ile yakın temaslarda bulunan İngiliz Binbaşısı Noel'e göre, millî gelişmelerini sağlayabilmek için yaşadıkları topraklar üzerinde bağımsız bir hükümetlerinin olmasını isteyen Kürtler, KTC'yi kurmuşlardır¹¹⁸.

Kendisi de bir Jön Türk ve İTC muhalifi, Prens Sabahattin taraftarı olan Kuran, siyasi bir örgütlenme olarak gördüğü KTC'nin amacının bağımsızlık yönüne dikkat çekmektedir: *"Mütâreke günlerinde bütün eski yaralar yeniden tazelenmiş; Rumlar, Ermeniler, Arablar, hatta Kürdler ayrı ayrı siyâsî merkezler kurarak bulanık suda balık avlamaya, büyük hayaller beslemeye başlamışlardır. Vaktiyle Arabların 'Lâ Merkeziye', Arnavudların 'Başkim' kulüpleri gibi şimdi de Kürdler ve diğerleri buna benzer bir takım ayrılık yuvaları kurmuşlardı... Belli başlı simaları Hamdi ve Mustafa Paşalarla Bedirhani Emin, Celadet ve biraderleri, Dr. Şükrü Mehmed, Mevlanzâde Rifat, Seyyid Abdülkadir ve Memduh Selim Beylerdi."*¹¹⁹

Karabekir, KTC ile Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk-i Milliyye Cemiyeti arasında amaçsal açıdan ortak bir bağ kurarak, iki cemiyetin de şark vilayetlerinin Ermenistan olacağı endişesiyle kurulduğunu, ancak Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şark vilayetlerinin Türk camiasından ayrılmamasını, KTC'nin ise bir Kürdistan kurulmasını talep ettiğini, böylece iki cemiyetin ayrı düştüğünü ifade etmektedir¹²⁰. KTC de yayınladığı beyannamesinde: *"Âmâl ve makasidi, mefkûre-i asliyye-i milliyyemizle kabil-i itilâf ve tevfiğ olmayan Vilâyât-ı Şarkıyye hey'etinin Cemiyetimizle hiçbir alâkası yoktur."*¹²¹ demek suretiyle aralarına kesin bir mesafe koymaktadır.

Açıklamalardan KTC'yi nasıl bir siyasi bağlama yerleştirmek gerektiği sorusuna şu yaklaşımı getirmek mümkündür: KTC, kuruluş amacı bakımından nizamnamesinde de belirtileceği üzere siyasi bir kimlik taşımadığından ilgili makamlarca onay verilerek yasal olarak kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonları

¹¹⁷ Mesut, s. 25.

¹¹⁸ E. W. Charles Noel, Kürdistan 1919, Bülent Birer [Çev.], Avesta Yayınları, İstanbul 2014, s. 166.

¹¹⁹ Kuran, s.751.

¹²⁰ Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Cilt: 1, Faruk Özerengin [Haz.], Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 98.

¹²¹ *Serbestî*, "Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Beyân-nâmesi", 28 Nisan 1919.

ve Mütâreke sürecine denk gelen kuruluş aşamasında, Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu birçok merkezi güç yıkılışa doğru evrilirken dönemin siyasası, millî devletleri doğuran bir boyut sergilemekteydi. Sürecin hassasiyeti, KTC'nin nizamnamesindeki amacının dışına çıkmasında kolaylık sağladığı gibi, kültürel taleplere koşut olarak KTC, diplomatik ilişkileri ve eylemsellikleri ile giderek siyasallaşan bir konuma ulaşacaktır. Amaca ilişkin üyeleri arasında da farklı yaklaşımlar sezilen KTC, nizamnamesinde Kürtlerin genel çıkarları vurgusu yaparken esasında amacının tam olarak neyi veya neleri kapsadığına yönelik yoruma açık bir boşluk bırakmış olmaktadır.

2.6. Cemiyetin Şubeleri

KTC nizamnamesinin birinci maddesinde şube teşkiline ilişkin: "...*Kürdistan'da ve ind-el-hâce sâir yerlerde şu'belar küşâd edecektir...*"¹²² hükmü yer almıştır. Cemiyet nizamnâme-i dâhilisinde: "*Cemiyetin Kürdlerle meskûn her vilâyet, livâ, kazâ ve hâiz-i ehemmiyyet nâhiye merkezlerinde birer şu'besi vücûda getirilecektir.*"¹²³ denilirken; Cemiyet yayınladığı bir beyannamesinde: "*Kürd cihânını şâmil olan hareket-i milliyyemizin medar-ı istinâdı olacak Kürdistan Teâlî Cemiyeti şubâtının her şehirde sûret ve intizâm ile te'sîsi menâfi-i hayatiyyemiz icâbâtındandır.*"¹²⁴ vurgusu yapılmıştır. Nizamname, nizamnâme-i dâhili ve beyanname doğrultusunda Kürt coğrafyasına dâhil olduğu kabul edilen birçok yerde şube açılmıştır.

Nizamnâme-i dâhilide, şubelerin biri "*vezâif-i esâsîyye*" diğeri "*vezâif-i umûmiyye ve resmiyye*" diye iki türlü görevi olduğu belirtilmiştir. Şubelerin esas görevi kapsamında kendi merkezlerinde yerleşik Kürtlerin ilmen, ahlaken ve ruhen yükselme ve ilerlemesi için vaazlar, konferanslar, müsamereler tertiplemek suretiyle hizmet etmek, eğitim amaçlı dini ve ictimai risaleler yayınlatmak, yardıma muhtaç olanları himaye etmek gibi hususlar yer almaktadır. Genel ve resmi görevi ise yapılan iş ve işlemleri rapor ederek merkeze sunmaktır¹²⁵.

¹²² *Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi*, s. 1.

¹²³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 2, s. 220.

¹²⁴ *Serbestî*, "Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Beyân-nâmesi", 28 Nisan 1919.

¹²⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 2, s. 221.

KTC reisi Seyyid Abdülkadir'in, Kürtlerle meskûn bölgelerde şube teşkili için Emin Ali Bedirhan ile birlikte bizzat inisiyatif aldıkları, imza attıkları 30 Ocak 1919 tarihli bir telgrafnameden anlaşılmaktadır. Siirt eski mebusu Tilloyi Şeyh Nasreddin ve birkaç kişiye daha gönderilen telgrafta, kendilerinden şube teşkili için gönderilen program doğrultusunda hareket etmeleri istenmekteydi¹²⁶.

Jîn'in 9 Mart 1920 tarihli sayısından genel merkezce kabul gören 19 şubenin kurulmuş olduğu¹²⁷ ve iletişim için merkezle şifrelerle bağlantı kurdukları anlaşılmaktadır¹²⁸. Memduh Selim Bey, KTC merkezindeki söyleşisinde, Kürdistan'da kurulan şubelerin bölgede sükûnetin korunmasındaki tesirlerine vurgu yapmaktadır¹²⁹. Diyarbakir, Ma'mûret-ül-azîz ve Bitlis vilayetlerinde açılmasına resmen izin verilen şubeler, İstanbul'dan getirtilen nizamname ve Cemiyete ait mühürlerle faaliyete geçmişlerdir¹³⁰.

2.6.1. Diyarbakir Şubesi

Diyarbakir¹³¹, Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında mühim bir yer edindiği¹³² gibi şark vilayetlerinin siyasal açıdan merkezini oluşturmaktaydı. Siyasi fikir ve eylemleriyle çevresine her zaman tesir edebilecek potansiyele haiz Diyarbakir için Kurmay Albay Halit Bey: "*Mütâreke devrinde Kürdçülüğün Kâbesi*" yakıştırmasında bulunmuştur¹³³. Hareketli bir entelektüel hayata haiz Diyarbakir'deki Kürt aydın çevresi, İstanbul'a göre çok daha açık milliyetçi ifadeler kullanıyordu¹³⁴. Kürt milliyetçi potansiyeli, Diyarbakir'i Osmanlı Devleti ve

¹²⁶ BOA, BEO 4579/343409/9, 11 Mayıs 1919.

¹²⁷ Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

¹²⁸ Seyyid Mehmed, şarktaki şubelerle iletişim için şifreler yaptıklarını, ancak bunları kullanamadıklarını belirtmektedir. Bkz. *Vakit*, "Kürd Cemiyeti'nde Kimler İstiklâl, Kimler Muhtâriyyet Taraftarıymış?", 19 Mayıs 1925.

¹²⁹ Jîn, Sayı: 21, 18 Haziran 1919.

¹³⁰ Göğem, s. 63.

¹³¹ Amid, Amidi, Amida, Augusta, Kara-Amid, Karakale, Karacakale, Hamîd, Karahamîd, Diyar-Bekr, Diyarbakir kente dair tarihsel süreçteki farklı adlandırmalar olup kentin adı, 10 Aralık 1937 tarih ve 7789 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile "Diyarbakır" olarak değiştirilmiştir. Bkz. Ercan Çağlayan, *Tek Parti Dönemi'nde Diyarbakır [1923-1950]*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), ss. 1-13. Zamansal çerçevesinden dolayı çalışmamız boyunca Diyarbakir ismi tercih edilmiştir.

¹³² Çağlayan, Kürt Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Diyarbakir'deki Yansımaları [1908-1923], s. 4.

¹³³ Göğem, s. 67.

¹³⁴ Bruinessen, Kürdistan Üzerine Yazılar, s. 125.

Anadolu Hareketi açısından kontrol altında tutulması gereken bir merkez kılmaktaydı.

İstanbul merkezli KTC'nin kuruluşunda güçlü ve nüfuzlu Kürt aileleri rol oynarken, Cemilpaşazâdelerin bu süreçte ikinci planda kaldığı söylenebilir. Ancak Diyarbakir Kürd Kulübü veya Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti büyük ölçüde Cemil Paşa ailesinin teşebbüslerinin bir sonucuydu. 13. Kolordu kumandan vekili Ahmed Cevdet, Dokuzuncu Ordu Müfettişiliği'ne gönderdiği şifrede, Diyarbakir şubesini kastederek: "*Kürd Kulübü'nde âmil-i müessir olanlar Cemilpaşazâdelerdir.*"¹³⁵ demektedir.

Şeyh Ahmed Gülşeni Tekkesi'nde babası Kasım Bey'den destek almak suretiyle Ekrem, Cerciszâde Fikri ve Ganizâde Reşad'ın çabalarıyla Diyarbakir Vilâyeti'nden de izin alınarak halkın dört bini bulan geniş katılımı ile büyük bir toplantı gerçekleştirildi. Katılımın yüksek olması için hatırı sayılır kişilere davetiyeler gönderilmiş, şehrin çeşitli yerlerine ilanlar asılmıştır¹³⁶.

Toplantıda; İstanbul'un yabancı devletler tarafından işgal edildiği, Osmanlı Devleti'nin artık yıkıldığı, bütün Kürtlerin birleşmesi gerektiği, aksi takdirde Kürdistan'ın Ermenistan gibi olacağı Hoca Hamdi Efendi gibi konuşmacılar tarafından dile getirilmiştir. Hatta Hoca Hamdi Efendi'ye göre: "*Cismi Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye kangren olmuş ve bu korkunç hastalık bütün Osmanlı ülkesini sarmak üzeredir. Kangren olmuş bu uzvun yegâne halâs çaresi bıçaktır. Uzun kangrenli kısmını kurtarmak lâzımdır.*"¹³⁷

Toplantının bitip kalabalığın dağılmasından sonra Kürt milliyetçiliğini benimsemiş, ulema, eşraf, tüccar ve gençleri kapsayan kırk kadar kişi, toplantının gerçek nedeni ve amacının bilincinde olarak müzakereyi başlatmışlardır. Kısa bir müzakereden sonra Kürt birliğini sağlamak, merkezi Diyarbakir olmak üzere siyasi bir cemiyet kurmak, vilayet ve diğer gerekli diğer makamlara başvurup resmi izin almak, Cemiyetler Kanûnu'na göre genel ve iç tüzükleri düzenlemek kararlarını

¹³⁵ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 7.

¹³⁶ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, ss. 27-28.

¹³⁷ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 29.

almışlardır. Bu hususta görevlendirilen Reşid, Fikri, Ekrem ve Ömer tarafından vilayete başvurulup gerekli izin alındıktan sonra Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti kurulmuştur¹³⁸.

Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti'ne Kasım Bey'e ait olan bir ev tahsis edilerek burasının Cemiyetin resmi merkezi olması sağlanmıştır. Kapısının üzerine Kürdistan Cemiyeti ismini taşıyan bir levha da asılmıştır¹³⁹. Ertesi gün tekke toplantısının son oturumunu gerçekleştiren kişiler davetle Cemiyet merkezine gelmiştir. İzinname ve nizamnameler okunup Diyarbakir şehri ve Kürdistan'ın diğer şehirlerinde neler yapılması gerektiği görüşülmüştür. Ayrıca Ekrem, Reşad, Fikri ve Ömer'in yer aldığı Cemiyetin idare heyeti de oluşturularak reisliğe Ekrem seçilmiştir¹⁴⁰. Diyarbakir vali vekili Faik'ten Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen telgrafta da, Cemilpaşazâde Ekrem Bey reis, Kasım, Doktor Fuad, Ganizâde Reşad, Doktor Cevdet, Cerciszâde Ragıp idare heyeti azası ve Hacı Hamîdzâde Fikri kâtip olarak geçmektedir¹⁴¹.

Sonradan Cemiyete mevki, nüfuz ve tecrübeleri ile yaşlı kimselerin dâhil olması üzerine bu kişileri de kapsayan yeni bir idare heyetine ihtiyaç duyulmuştur. Cemiyet merkezine yapılan davete genel kurul üyelerinden üç yüz kişinin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda yeni idare heyeti seçilmiştir. Cemiyet reisi Kasım Bey, riyaset müşavirleri Hoca Hamdi Efendi ile Ganizâde Doktor Cevdet, reis muavini Ekrem Bey¹⁴², kasadar Kerim Efendi [Cerciszâde Abdülkerim], azalar Ömer Reşid, Fikri Bey'lerdi. Heyet, biri propaganda diğeri neşriyat işleri ile uğraşmak üzere iki gruba ayrılmıştır¹⁴³.

Ekrem Cemil Paşa, Cemiyetin; Avukat Hacı Muhammed Efendi, Doktor Fuad, Palulu Şeyh Şerif ve Pirinccizâde Sıdkı Bey'in de aralarında bulunduğu toplumun

¹³⁸Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 30.

¹³⁹Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 30.

*Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti çalışmalarına başlayıp ilerleme kaydedince ilk merkez olan ev, dar gelmeye başlamış, bunun üzerine Diyarbakir'in kadim eşraflarından ve aynı zamanda Cemilpaşalarla akraba Çerkezzâdelerin iki katlı, geniş ve çeşitli salonları, odaları, bahçesi olan selamlık daireleri kiralanmıştır. Bkz. Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 30.

¹⁴⁰Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 30.

¹⁴¹BOA, DH. ŞFR. 659/130/1, 28 Şubat 1920.

¹⁴²Göğem, Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti idare heyetindeki Ekrem'i kâtip, Hacı Akdi'yi [Ahti] idare heyetinde arzuhalci olarak almıştır. Bkz. Göğem, s. 64.

¹⁴³Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, ss. 31-32.

farklı kesimlerinden beş yüzü geçen bir üye sayısına ulaştığını belirtmektedir¹⁴⁴. Diğer bir üye Doktor Fuad 300 civarında¹⁴⁵; Kadri Cemil Paşa, sadece Diyarbakir merkezden binden fazla mensubu olduğunu söylerken¹⁴⁶; Göğem de, Cemiyete Kürt milliyetçiliği hayali ile yaşayan, cahil aşiret reislerinden çıkar peşinde koşanların bir kısmının da katılımıyla hatırı sayılır bir kitlenin destek verdiğinden bahsetmektedir¹⁴⁷. Nusaybin, Savur, Silvan ve Lice’de kendisine bağlı şubeler açan Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti, Maden, Ma’mûret-ül-azîz ve Malatya’dan da taraftar bulmuştur¹⁴⁸.

Dönemin Osmanlı mülki makamlarının yazışmalarında “*Kürd Cemiyeti*”¹⁴⁹, “*Osmanlı Kürd Teâlî Cemiyeti*”¹⁵⁰, “*Diyarbakir Kürd Teâlî Cemiyeti*”¹⁵¹, “*Diyarbakir Kürd Kulübü*”¹⁵², “*Osmanlı Kürd Teâlî Kulübü*”¹⁵³ gibi farklı şekillerde isimlendirilen Cemiyet, esasında doğrudan İstanbul merkezli KTC’nin bir şubesi hüviyetine haiz değildi ve birbirinden bağımsız olarak kurulmuşlardır. Diyarbakir Kürd Cemiyeti’nin ve kendisine bağlı şubelerinin sonradan muhtemelen Nisan 1919 yılında KTC’ye bağlandığı Serbestî’de yer alan bir haberden öğreniyoruz. “*Diyarbakir’deki Kürd Kulüpleri*” başlığı taşıyan yazıda durum şu sözlerle açıklığa kavuşturulmaktadır:

“*Diyarbakir şehriyle mülhakâtında teşkil eden Kürd kulüpleri, sûret-i hareket ve idâre hakkında ta’lîmât almak üzere İstanbul Kürdistan Teâlî Cemiyeti Merkez-i Umûmiyyesi’ne mürâcaât eylemişler ve Cemiyetimizce verilen cevâbta, diğer vilâyetlerde yapılan teşkilât gibi vilâyet dâhilinde bulunan kulüplerin vilâyet merkezinde müctemi’ hey’ete merbût bulunması, vilâyet merkezinin de İstanbul merkez-i umûmiyyesine rabtı iş’âr kılınmıştır.*”¹⁵⁴

¹⁴⁴ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 31.

¹⁴⁵ *Vakit*, “Doktor Fuad Kimdir, Ne Yapmak İstiyordu?”, 7 Mayıs 1925.

¹⁴⁶ *Silopî*, s. 62.

¹⁴⁷ Göğem, s. 64.

¹⁴⁸ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 31.

¹⁴⁹ BOA, DH. ŞFR. 630/66/1, 16 Mayıs 1919.

¹⁵⁰ BOA, DH. ŞFR. 635/18/1, 22 Haziran 1919.

¹⁵¹ BOA, DH. ŞFR. 632/84/1, 28 Mayıs 1919.

¹⁵² ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 56, Belge No: 56, 7 Temmuz 1919; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 5, Vesika 106 [Eylül 1953].

¹⁵³ *Vakit*, “Doktor Fuad Kimdir, Ne Yapmak İstiyordu?”, 7 Mayıs 1925.

¹⁵⁴ *Serbestî*, “Diyarbakir’de Kürd Kulüpleri”, 29 Nisan 1919.

Diyarbakir Kürd Cemiyeti'nin KTC'den bağımsız olduğu hükmünü doğrulayan diğer iki husustan birini, kapatıldığı süreçte Cemiyet reisi olan Kasım Bey'in, oğlu Ekrem Bey'in kanuni takibatının devamı ve kendisi Cemiyetten re'sen ihraç edilmek şartıyla Cemiyetin yeniden kurulmasına, bunun olmaması halinde İstanbul'daki Kürd Cemiyeti şubesi olmak üzere yeni bir cemiyet teşkiline izin verilmesi talebi oluşturmaktadır¹⁵⁵. Diğer husus ise Ekrem'in Diyarbakir Kürd Cemiyeti'nin kendisine bağlı şubeler açtığı ve İstanbul'daki KTC'nin kendilerinden sonra kurulduğu yönündeki açıklamasıdır¹⁵⁶.

İngiliz belgelerinde ayrılıkçı Kürd Kulübü¹⁵⁷ nitelendirmesi yapılan Diyarbakir Kürd Cemiyeti'nin 3 Haziran 1919 tarihli toplantısında, İngiliz himayesinde bir Kürdistan talep edilmiştir. Talep, Cemiyetler Kanûnu'nun üçüncü maddesindeki mevcut hükümeti değiştirme ve Osmanlı'nın muhtelif unsurlarını ayırma amacına yönelik cemiyetlerin teşkilinin yasak olmasına aykırı bulunmuştur¹⁵⁸. Bu nedenle Diyarbakir Kürd Cemiyeti, 4 Haziran 1919 günü Halit Bey'in teşebbüsü ile vilayetçe kapatılmıştır¹⁵⁹.

Doktor Fuad, Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti'nin 4-5 ay kadar devam ettiğini, Noel'le Cemiyet üyelerinden bazılarının görüşmesinin ve yapılan ihbarların sonucunda kapatıldığını belirtmektedir. Vilayetin kapatma yazısında, “*Görülen lüzûm üzerine*” kaydı bulunmaktaydı¹⁶⁰.

Diyarbakir Kürd Cemiyeti'nin, kapatılma kararına ve Kasım Bey'in Cemiyetin yeniden ihya talebinin reddine karşın, Vali Ali Faik'in Dâhiliyye Nezâreti'ne yolladığı telgraflardan faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. Molla Hamza'nın İstanbul'dan KTC'nin direktifi ile getirdiği ve Cemilpaşazâde Kasım Bey'e teslim ettiğini ifade ettiği mühür damga, Diyarbakir Kürd Cemiyeti'nin artık KTC'nin bir şubesine dönüştüğünün göstergesidir¹⁶¹. 21 Temmuz 1919 tarihli telgrafta: “*Diyarbakir'de küşâd ve derûnunda vukua gelen ictimâât-ı garîbe ve hâdise-i acîbe*

¹⁵⁵ BOA, DH. ŞFR. 635/18/1, 22 Haziran 1919.

¹⁵⁶ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 31.

¹⁵⁷ Note, commenting on Britforce telegrams up to 24 July 1919, General Headquarters, Mesopotamian Expeditionary Force, 25 July 1919, [AIR 20/512], A. L. P. Burdett, s. 471.

¹⁵⁸ BOA, DH. ŞFR. 633/53/3, 4 Haziran 1919.

¹⁵⁹ Göğem, s. 68.

¹⁶⁰ *Vakit*, “Doktor Fuad Kimdir, Ne Yapmak İstiyordu?”, 7 Mayıs 1925.

¹⁶¹ BOA, DH. ŞFR. 637/60/5, 15 Temmuz 1919.

sebebiyle bir buçuk ay evvel sedd edilmiş olan Kürd Kulübü'nün vilâyette muzırr cereyânlar tevellüd ve ahâlî arasında mevcûdiyyeti nazar-ı teessüfle görülen izâlesi elzem olan ihtilâfları teşdîd ettiği anlaşıldığından memleketin selâmeti nâmına mezkûr kulüblerin ilgası muktezi görülerek icâbı icrâ kılınmış olduğu ma'rûzdur."¹⁶² Böylece kapatılmasından sonra yeniden ihya faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır.

1919 Mayıs'ında Diyarbakır'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali karşısında tertiplenen toplantılara Millî Cemiyet ile Diyarbakır Kürd Cemiyeti üyelerinin iştirak ettiklerini görmekteyiz. Belediye reisi Abdurrahman Efendi'nin davet çağrısı üzerine, eşraftan otuz kişi Belediye Dairesi'nde toplanmıştır. İşgalin münakaşa edildiği sırada, Damat Ferid Paşa'nın ajans vasıtasıyla neşredilen tebliği, özellikle Kürd Cemiyeti üyelerinin heyecan ve galeyanına yol açmıştı. Cemiyet üyeleri, sadrazam hazretlerinin İzmir'i kurtarmak için kendilerini feda ettikleri yönünde muhalefette bulunmuştur. Tebliğde yer alan hususlardan şark illerinin Ermenilere verilmesi şartıyla Osmanlılarda kalması hükmü karşısında Sadâret'e çekilen telgrafnamede, Sadrazam Damat Ferid Paşa Hazretlerinden ajansta gösterilen "*Vâsi Muhtâriyyet-i İdâre'nin*" hangi hudutlarla mahdud bulunduğu ve Kürtlerin mukadderatı sorulmaktaydı¹⁶³.

23 Mayıs'ta tertiplenen ikinci toplantıda Millî Cemiyet'in kuruluşuna ilişkin 11 kişilik bir idare heyeti oluşturulmuştur. Heyete Cemilpaşazâdelerden Mustafa ve Kasım Beyler de seçilmişlerdir. Umumi heyet de ise Çermikli Hamdi Hoca, Gülşeni Şeyhi Ahmed Efendi, Cemilpaşazâde Ömer, Cemilpaşazâde Cevdet, Cemilpaşazâde Kasım, Kasımbeyzâde Ekrem gibi Diyarbakır şubesinin aktif üyelerinin yer alması ilginçtir¹⁶⁴. Çünkü KTC Diyarbakır şubesi ile Anadolu Hareketi'ni destekleyici millî cemiyetin -özelde bölgenin kurtarılmasına ilişkin birbirlerine yakın düşünseler denihai amaçlarda ayrıştıkları söylenebilir. Burada sergilen tutum, adı geçen üyelerin bölgenin Ermenilere verilmesi karşısında hassas davrandıklarını ve yöre ileri gelenleri ile dayanışma içerisinde hareket ettiklerini göstermektedir. Ancak taraflar

¹⁶² BOA, DH. ŞFR. 638/54/1-2, 21 Temmuz 1919.

¹⁶³ BOA, DH. ŞFR. 631/128/1-5, 25 Mayıs 1919; Kara-Amid, *Tarih-Turizm-Edebiyat Dergisi*, Sayı: 6-7, Cilt: 2, Diyarbakır Tanıtma Derneği Yayınları, 1970, s. 327.

¹⁶⁴ Kara-Amid, s. 328.

arasındaki yakınlaşma ve ortak hassasiyet, olası Ermeni siyasetinin yol açtığı geçici bir duruma işaret etmektedir.

KTC'den bağımsız teşkil eden, sonradan KTC'nin bir şubesi halini alan Diyarbekir Kürdistan Cemiyeti'ni farklı kılan hususlardan biri, Kürt coğrafyasında yasal olarak kurulan ve Kürdistan adını taşıyan ilk cemiyet olmasıdır.

2.6.2. Arapkir [Malatya] Şubesi

KTC bağlantılı milliyetçi faaliyetlerin yoğunlaştırılmaya çalışıldığı yerlerden biri Malatya'dır. Halil Rami Bedirhan'ın Malatya mutasarrıfı olması gerekli zemini hazırlamıştır. Malatya şubesi olarak da bilinen KTC Arapkir şubesinin kuruluşunda Halil Rami ile birlikte aktif çaba harcayan Esm'e aşireti reislerinden Hulûsî Efendi'dir. Hulûsî Efendi, KTC merkezinden talep ettiği Arapkir'de şube açılışına ilişkin izin yazısında şunları söylemektedir:

*“Merkez vilâyetten Arapkir’e avdet ettim. Bu havâlînin bütün Kürdleri terakki ve ilerlemelerini cemiyet-i muhteremelerinin mesâî-i hudapendanelerinden beklemekte ve her türlü fedakârlığı cana minnet bilmekte olduklarından bu husûstaki lûtf-ü celil-i devletlerine kemâl-i tâzimle arz-ı şükran ve minnettarlığı ilân ederler. Aşâir-i civar ve münevver fikirli evlâdlarıyla mümtâz Arapkir kasabasında bir şu’be küşâd etmek üzere me’zûniyyet îtâsı ve nizam-nâme-i dâhiliyye ve programının sür’atle irsâlini istîrhâm eylerim fermân.”*¹⁶⁵ Ancak 29 Mayıs tarihli Kürdistan gazetesinde, Battal Efendizâde Hulûsî şube teşkili için program ve nizamname talebine cevap alamadığını Arapkir aşiret reisi namıyla bildirmektedir¹⁶⁶.

Mustafa Kemal tarafından Hey’et-i Temsîliyye namına Harput’ta bulunan Vali Haydar Bey’e gönderilen telgraftan şubenin kâtibinin Battalzâde Hulûsî olduğunu öğrenmekteyiz. Telgrafta şöyle denilmektedir: *“Arapkir’de Kürdistan Teâlî Cemiyeti olduğu ve ‘Kâtib-i Umûmî Hulûsî’ imzâsı ile evvelce İstanbul ile haberleştiği anlaşıldı...”*¹⁶⁷

¹⁶⁵ Serbestî, “Kürdistan’da Faaliyet”, 1 Mayıs 1919.

¹⁶⁶ Kürdistan, Sayı: 8, 29 Mayıs 1919.

¹⁶⁷ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, ss. 126-127.

Hey'et-i Temsîliyye, KTC'ye bağlı şubelerin kapatılması için ilgili makamlarla yazışmakta ve dikkatlerini bu hususa çekmekteydi. Hey'et-i Temsîliyye yukarıdaki mezkûr telgrafta; İngilizler hesabına Kürt milliyetçiliği sorununu çıkaran bu gibi teşkilatın mahv ve ilgası lüzumu hakkında Harput Vilâyeti'ni gereğini yapmaya çağırırmaktaydı¹⁶⁸.

2.6.3. Harput [Ma'mûret-ül-azîz] Şubesi

Erzurum'dan Harput'a gelen bir telgrafnamede Harput şubesinin kurulduğu belirtilmektedir. Telgrafta dikkat çekici olan husus, vilâyat-ı sittenin Ermenistan olacağı hakkındaki haberler üzerine Harput şubesinin kurulduğuna yer vermesidir¹⁶⁹. Ermeni tehdidine yönelik hassasiyetin KTC Diyarbekir şubesinde de görülmesi KTC şubelerinin kuruluşundaki etkenlerden birinin Kürt coğrafyasının korunması olduğunu göstermektedir.

Şubenin teşkili Serbestî'de, *"Harput'ta Şu'be Küşâdı"* başlığıyla verilmektedir: *"Doktor Abdullah Cevdet Beyefendi'nin mahdûmları Mehmed Cevdet Bey tarafından Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ne vârid olan bir telgrafnâmede Harput'ta Kürdistan Teâlî Cemiyeti şu'besinin küşâdı bildirilmektedir. Harput şu'besi hey'et-i idâresi intihâb ile fa'âliyyete başlamıştır."*¹⁷⁰ 22 Şubat 1919'da KTC Harput şubesi, Mehmed Cevdet Bey riyasetinde resmi izin ve on kişilik bir idare heyeti ile kurulmuştur¹⁷¹.

Cevdet Bey, Harbiyye Nezâreti'ne 23 Haziran 1919'da çektiği telde, şubeyi kuran Mehmed Bey'in Kürt milliyetçiliği ile bir ilişkisi yoksa da, babası Doktor Abdullah Cevdet Bey'e önemli bir makam elde etmeye çalıştığını bildirmekte ve devamında: *"Maa-l-esef buralarda teşkil edilen kulüb a'zâları menâfi-i umûmiyye-i vataniyyeden ziyâde, menâfi-i şahsiyye ve hesâb takib ediyorlar."*¹⁷² demektedir.

Dersim eşrafından Mustafa Ağa da Harput şubesi başkanlığı yapmıştır. Mustafa Ağa ile birlikte şube üyelerinden İsmail Ağa, İsmail Ağa'nın Maden Jandarma Bölük Kumandanlığı'nda görevli Jandarma yüzbaşısı olan oğlu Niyazi Efendi'nin

¹⁶⁸ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, ss. 126-127; Baykal, s. 9.

¹⁶⁹ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 85, Gömlek No: 35, Belge No: 35/3, 21-22 Haziran 1919.

¹⁷⁰ Serbestî, "Harput'ta Şu'be Küşâdı", 1 Mayıs 1919.

¹⁷¹ Kürdistan, Sayı: 8, 29 Mayıs 1919.

¹⁷² ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 63, Belge No: 63, 13 Haziran 1919.

hükümete sadakatleri olmadığı, bu nedenle Niyazi Efendi'nin Kürt ile meskûn olmayan başka bir bölgeye gönderilmesinin uygun olacağı ve Harput'ta halkın Osmanlı Devleti'nden ayrılmak fikrinde olmadığı bildirilmektedir¹⁷³. 4 Haziran 1919'da Harput şubesi kapatılıp mührü de alınmıştır¹⁷⁴.

2.6.4. Dersim Şubesi

KTC'ye bağlı şubelerin yoğunlukta olduğu bölge, Dersim merkez ve merkeze bağlı yörelerdir. Dersim merkezde Alişêr, merkeze bağlı yörelerde ise Baytar Nuri, şube örgütlenmelerini gerçekleştirme sorumluluğunu yüklenmişlerdir. Baytar Nuri, Kürt nüfus yoğunluğu bulunan İmraniye¹⁷⁵, Beypınarı, Celallı, Sincan, Hama, Zara, Domurca nahiye ve kazalarında KTC'ye bağlı birer şube açtığını bildirmektedir. Baytar Nuri ve Alişêr'in örgütlenme çabalarına Baytar Nuri'nin babası İbrahim Efendi ve Seyyid Rıza'nın destekleri de bulunmaktadır¹⁷⁶.

1918 Ekim'inde İstanbul'dan ayrılıp Dersim bölgesine gelen Baytar Nuri, Nisan 1919'a kadar örgütlenme faaliyetlerini sürdürmüştür. Dâhiliyye Nezâreti, KTC'nin Dersim'de bir şubesinin mevcut olup olmadığını, vilayetinden tahkik etmesini istemiştir¹⁷⁷. Dersim bölgesiyle ilgili olarak Ma'mûret-ül-azîz valisi Ali Bey'in Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderdiği raporda, gelişmelere ilişkin şu ifadeler yer almaktadır: *“Merkez vilâyette ve diğer mülhakatta Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin henüz teşekkül etmiş şu'beleri yoksa da Dersim'in hemen her tarafında bu nâm altında birçok dâr-ün-nedveler teşekkül ettiğini ve propagandacıların te'sîriyle gittikçe vahîm bir şekil ve cereyân almaya başladığını bir aydan beri haber almaktayım.*”¹⁷⁸

KTC kurucu üyesi vasfına haiz¹⁷⁹ Koçgiri aşiret reisi Haydar Bey, İmraniye şubesi başkanlığında bulunmuştur. Şube kâtibi Alişêr'in teşebbüsleri ile Jepin adında

¹⁷³ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 85, Gömlek No: 35, Belge No: 35/3-4, 21-22 Haziran 1919.

¹⁷⁴ Göğem, s. 68.

¹⁷⁵ BOA, EUM. AYŞ. 64/40 [Tarihsiz]. İlgili belgede *“İmraniye nahiyesi Kürdistan Teâlî Cemiyeti”* adı geçmektedir.

¹⁷⁶ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, ss. 133-136.

¹⁷⁷ BOA, DH. ŞFR. 98/143/1, 13 Nisan 1919.

¹⁷⁸ BOA, DH. ŞFR. 626/45/1-2-3, 16 Nisan 1919.

¹⁷⁹ Aytepe, “Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti”, s. 14.

bir gazete çıkarılmıştır¹⁸⁰. Faaliyetleri Hey'et-i Temsîliyye tarafından zararlı görüldüğünden Ma'mûret-ül-azîz vali vekili Servet Bey'e yazılan 9 Kasım 1919 tarihli bir kararda; Dersim'de yerleşmiş bulunan KTC gibi ayrılıkçı teşkilatlara mahal verilmemesi istenmiştir¹⁸¹.

2.6.5. Siirt Şubesi

Siirt şubesi 8 Mayıs 1919'da açılmıştır¹⁸². Siirt'teki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir üyesi olan Ömer Bey, kendilerinin takip ettiği amaca aykırı olarak Siirt'te Kürd Cemiyeti'nin kurulduğunu bildirmektedir¹⁸³. Siirt şubesi de Diyarbakir ve Harput şubelerinde olduğu gibi 4 Haziran 1919'da kapatılmıştır¹⁸⁴. Bu hususta Siirt Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin büyük rolü olmuştur¹⁸⁵. Siirt mutasarrıflığından Bitlis Vilâyeti aracılığıyla Dâhiliyye Nezâreti'ne bildirilen kapatılma gerekçesine şu şekilde yer verilmektedir:

*“Siirt Kürd Kulübü şu’besinin Der-saâdet’teki Kürd Cemiyeti programına muhâlif ve kanûna mugayir bir esâs-ı gayr-i meşrû ile ve devletin tamâmî-i mülkiyyesini ihlâl kasdiyle Şerif Paşa’nın Paris’te vâki olan beyânâtını birtakım ilavelerle neşr ve ilân gibi kavmiyyet dâvâsıyla anâsır-ı muhtelifenin tefrikine ve âsâyiş-i millete sû-i te’sîr husûsuna çalışmaktan dolayı Cemiyetler Kanûnu’nun bahş eylediği salâhiyyete binaen seddedildiği...”*¹⁸⁶

Siirt şubesine Siirt eski mutasarrıfı ve Damat Ferid'in adamı Nahîfî Bey'in destek çıkması üzerine, Siirt Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti durumu Ankara Hükûmeti'ne bildirmiştir. Hükûmet'in baskısı üzerine Nahîfî önce Genç sancağına tayin edilmiş, ardından tamamen azledilmiştir¹⁸⁷.

¹⁸⁰ Kenan Esengin, *Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı*, Ulusal Basımevi, Ankara 1969, ss. 179-180.

¹⁸¹ Baykal, s. 51.

¹⁸² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 230.

¹⁸³ Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, Siirt Halkevi Yayınları, İstanbul, 1946, s. 90.

¹⁸⁴ Göğem, s. 68.

¹⁸⁵ Atalay, s. 90.

¹⁸⁶ BOA, DH. ŞFR. 636/80/1-2, 29 Haziran 1919.

¹⁸⁷ Atalay, s. 91.

2.6.6. Diğer Şubeler

Diyarbakir KTC şubesi benzeri bir yapının Mardin’de kurulacağı 26 Mart 1919 tarihinde İngiltere’nin İstanbul Yüksek Komiserliği’ne gönderilen telgrafta belirtilmiştir¹⁸⁸. Hem İngiliz istihbaratının verdiği bilgiler¹⁸⁹ hem de Diyarbakir’de yakalanan Molla Hamza’nın eşyası arasında Mardin, Bitlis ve Siirt KTC’ye hakkolunmuş mühür damgalar, Mardin’de belirtilen cemiyetin kurulduğunu göstermektedir¹⁹⁰.

Mutasarrıf Ali Rıza’nın Dâhiliyye Nezâreti’ne çektiği telgraftan, Urfa’da da KTC şubesi açıldığı anlaşılmaktadır. Bir süredir teşkiline çalışılmakta olan KTC şubesinin tamamıyla muhalif vaziyette bulunduğu, temel amaçlarının Kürdistan’ın bağımsızlığını sağlamak olduğu Mutasarrıf Ali Rıza tarafından bildirilmektedir¹⁹¹.

Kürdistan gazetesinin 11 Haziran 1919 tarihli sayısında aşiret reislerinden Şeyh Mahmûd, Cemil, İsmail ve Mehmed Ali’den gelen bir telgrafa yer verilmektedir. Adı geçenlerin Kürtlerin teali ve terakkisini, Kürt milletinin mukadderatını amaç ittihâz ederek KTC Garzan şubesini teşkil ettikleri, gerekli olan program ve talimatın kendilerine ulaştırılmasını talep ettikleri açıklanmaktadır¹⁹². 31 Ağustos 1919 tarihli sayıda ise Hınıs’ta da KTC şubesinin küşat edildiği bildirilmektedir¹⁹³. İngiliz raporlarında, Siverek Cemiyeti’nin KTC’ye bağlı bir Kürt kulübü olup olmadığı, hakkındaki bilgilerin eksikliğinden dolayı belirsizdir, denilmektedir¹⁹⁴. Ancak 13

¹⁸⁸ Mesut, s. 25.

¹⁸⁹ Memo [copy] from the Special Service Officer, Mosul, to General Headquarters, 26 April 1919, No. I.M. 315, [AIR 20/512], A. L. P. Burdett, ss. 319-321.

¹⁹⁰ BOA, DH. ŞFR. 637/60/2-3, 13 Temmuz 1919.

*Diyarbakir vali vekili Mustafa Nadir, Mardin şubesinin Diyarbakir’deki Kürd Teâli Cemiyeti’nin bir şubesi olarak kurulduğunu Resulayn kaymakamlığına bildirmektedir. Bkz. AÜ, TİTE, Kutu No: 25 Gömlek No: 96, Belge No: 96001.

¹⁹¹ BOA, DH. ŞFR. 640/131/1, 7 Ağustos 1919.

¹⁹² *Kürdistan*, Sayı: 9, 11 Haziran 1919.

*Telgrafta, Şeyh Mahmûd Malhar aşireti, Cemil Balas aşireti, İsmail de Dağ aşireti reisi olarak geçmektedir.

¹⁹³ *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

¹⁹⁴ Telegram, Political Officer, Baghdad, to [Foreign Office], 15 April 1919, No. 4380, providing details of Kurds involved in anti-British movements in the Kurdish Committee [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 306.

İlgili belgede; Karakeçi, Bucak ve Hashin tepesi aşiretlerinin Siverek Cemiyeti’ni kurduğu belirtilmektedir.

Haziran 1919'da Noel'in Siverek'e gidip İngiliz himâyesi altında bir Kürdistan teşkilini Kürt kulübüne açıklaması Siverek şubesinin varlığını göstermektedir¹⁹⁵.

Dâhiliyye Nâzırı Mehmed Şerif Bey'in 13 Ocak 1920 tarihli yazısından KTC'nin Kiğı şubesinin de teşkil edilmiş olduğunu öğrenmekteyiz. Yazıda; Kiğı kazası kaymakamı Şükrü Bey'in Kürd Cemiyeti aza ve erkânından bulunduğu ve orada böyle bir cemiyet ihdas etmekle beraber Kürt hükümeti teşkiline çalışacağından bahsedilmektedir¹⁹⁶.

13. Kolordu bölgesinde bulunan Diyarbakir, Harput ve Bitlis gibi şubelerin kapatılmasında Halit Bey'in teşebbüsleri ve harcadığı mesai etkili olmuştur. Halit Bey'e göre: *"Memleket bütünlüğü bakımından, çok zararlı bazı çalışmalara sığınak teşkil eden ve gizliden gizliye birçok muzırr propagandaların ve Kürdistan istiklâl fikirlerinin yayılmasına sebep olan Kürd kulüblerinin kapatılması işi, muhitte bir ferahlık hissi husûle getirmişti. Böylece dirlik ve düzenliği bozan bir kısım fevk-al-âde hadiselerin vukuu önlenilmiş oluyordu."*¹⁹⁷

Kapatılan şubelerin yeniden açılması için teşebbüslerde bulunulmuştur. KTC idare heyeti üyelerinden Hamdi Paşa, Erkân-ı Harp binbaşlarından Hüseyin Avni ve Mevlanzâde Rıfat, İfham gazetesinde yer alan habere göre, 13 Ekim 1919'da Dâhiliyye Nâzırı Damat Şerif Paşa'yla gerçekleştirdikleri görüşmede bazı taleplerde bulunmuşlardır. Taleplerden biri eski hükümet tarafından kapatılmış olan bazı taşra şubelerinin açılması yönündedir¹⁹⁸. Bunların başında Diyarbakir ve Siirt şubeleri gelmektedir¹⁹⁹. Ancak teşebbüslerden sonuç alınamadığını Jîn'in 9 Mart 1920 tarihli sayısından öğreniyoruz. *"Kürd Cemiyeti'nin Şu'beleri Niçin Sedd Edilmiş"* başlığı altında hükümet, yöneltlen bazı sorularla eleştirilmektedir. Mart 1920'ye kadar KTC adına faaliyet gösteren 19 şubenin Cemiyetler Kanûnu'na muhalefet gerekçe gösterilerek kapatılması, buna karşın bağlı bulundukları merkez KTC'nin aynı gerekçeden kapatılmaması sorgulanmaktadır. Yine Osmanlı Devleti sınırları

¹⁹⁵ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 9, Belge 213.

¹⁹⁶ BOA, İ. DUİT. 48/108/2, 13 Ocak 1920.

¹⁹⁷ Göğem, s. 68.

¹⁹⁸ İfham, "Kürdlerin İntihâbata Tarz-ı İştirâkleri", 14 Ekim 1919.

¹⁹⁹ Despatch, J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, Foreign Secretary, London, 19 October 1919, No. 1931/M/2201, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 538.

dâhilinde birçok büyük kulüp ve cemiyetin varlığına ve ilgili kanuna muhalefetlerine karşın kapatılmadıkları belirtilmektedir²⁰⁰.

Eski Dâhiliyye Nâzırı Adil Bey'in KTC'nin şubelerinin Cemiyetler Kanûnu'na muhalefetten dolayı kapatıldığı yönündeki açıklaması ikna edici bulunamadığı gibi kendilerine şöyle cevap verilmiştir: *“Bunlar Kürd Kulüpleri olduğu için ve her hükümetin siyâsî gayzlarından başlıcası Kürdlerin mazhar-ı hakk olmaması bulunduğu için sedd edildi.”*²⁰¹ Jin, Cemiyete bağlı şubelerin kapatılma sorununun Cemiyet Kanûnu ile ilgisi bulunmadığını, bu hadisenin tümüyle Kürt haklarına yönelik çalışmalarının sonucu olduğunu öne sürmüştür²⁰².

2.7. Cemiyete Bağlı Kuruluşlar

KTC'nin taşra örgütlenmesini oluşturan şubeler dışında, İstanbul merkezde farklı alanlardaki işleyişine destek sunan bir tür bağlı veya yan kuruluşlara gittiği görülmektedir. Bağlı kuruluşlarla; Kürt öğrenci ile Kürt kadınlarının örgütlenmelerini sağlayabilmek, eğitim ve yayın hizmeti verebilmek, siyasi temsiliyeti gerçekleştirebilmek amaçlanmıştır²⁰³.

2.7.1. Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti

İlk Kürt kadın derneği denilebilecek Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'ne ilişkin Serbestî'nin 28 Nisan 1919 tarihli nüshasında kadınların bir cemiyet açtığına yer verilmektedir. Gazetede: *“Peygamber Efendimiz Hazretleri, ‘Cennet vâlidelerin ayakları altındadır.’ buyurmuşlar. Zîrâ daha zekâvet onların terbiyesiyle münkeşif olur ve insanı cennete îsâl eder. Şu halde kadınlarımız ilim ve fazilette ne kadar yükselirse ve ne kadar vâlideliğe mahsûs ahlâkla mücehhez olurlarsa biz de o kadar yükselir ve ayyûklara çıkarız. İşte o vakit bizim felâhımız başlar ve zaman-ı saâdet de ancak o zamandır. Neşr olundum: Kadınlar bir teâlî cemiyeti açmıştır.”*²⁰⁴

²⁰⁰ Jin, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

²⁰¹ Jin, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

²⁰² Jin, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

²⁰³ Karadiş, Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti ve Hoybun Cemiyeti'ni de KTC'nin yan kuruluşları olarak almaktadır. Bkz. Karadiş, ss. 97-98. Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti bağlı veya yan kuruluş değil, KTC'nin bölünmesi ile ortaya çıkan yeni bir örgütlenmedir. Hoybun Cemiyeti ise KTC sonrası ve yurt dışında kurulan bağımsızlık yanlısı bir cemiyettir.

²⁰⁴ Serbestî, “Tercümesi”, 28 Nisan 1919.

Dâhiliyye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdürlüğü'nce hazırlanan cemiyetler listesinde, Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin kuruluşu 22 Mayıs 1919 olarak geçtiğine göre Cemiyet bu tarihte yasal bir statüye kavuşmuştur²⁰⁵. “*Kürd kadınlığının asrî zihniyyetle teâlî ve inkişâfını te'mîn etmek, âile hayâtında esâs ictimâî ıslahâtı istihsâl eylemek...*” amacı taşıyan Cemiyetin merkez idaresi Kadıköy'de Yeldeğirmeni Talimhane Meydanı civarında Demirciyan Apartmanı'ndadır²⁰⁶.

26 Mayıs 1919 tarihli bir yazısında Memduh Selim Bey de Cemiyetin amacına ve özellikle de kadınların bir milletin gelişme ve ilerlemesindeki etkin rolüne yer vermektedir²⁰⁷. 20 Haziran'da Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nce okutulan mevliti Encum Yamulki, Cemiyetin çalışmalarının başlangıcı olarak vermektedir²⁰⁸. Yamulkizâde Abdülazîz de mevlitin vesile olduğu toplantıyla Cemiyetin açılış törenini gerçekleştirdiğini söylemektedir²⁰⁹. İlgili açıklamalardan Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin Nisan 1919'da kurulduğu, Mayıs'ta resmiyet kazandığı ve çalışmalarına tam olarak Haziran ayında başladığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Kuruluşunu, “*İki Eser-i Mebrûr*” yani iki hayırlı eserden biri olarak ifade eden Memduh Selim Bey, Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin: “*Kürd kadınlığının asrî zihniyyetle teâlî ve inkişâfını te'mîn etmek, âile hayâtında esâsî, ictimâî ıslahâtı istihsâl eylemek, tehçir ve taktîl münâsebetiyle sefil bir hale gelen Kürd eytâm ve erâmiline iş bulmak ve nakdî muâvenete mazhar etmek sûretiyle sefaletten kurtarmak...*”²¹⁰ amacı taşıdığını belirtmektedir. Memduh Selim Bey'in yer verdiği amaç, Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti Nizâm-nâmesinin 2. maddesinde yer alan amaçla birebir örtüşmektedir.

²⁰⁵ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/a].

²⁰⁶ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/a].

²⁰⁷ *Jîn*, Sayı: 20, 4 Haziran 1919.

²⁰⁸ *Jîn*, Sayı: 22, 2 Temmuz 1919.

²⁰⁹ *Jîn*, Sayı: 25, 2 Ekim 1919.

²¹⁰ *Jîn*, Sayı: 20, 4 Haziran 1919.

*Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti Nizâm-nâmesi Madde 2- Cemiyetin maksadı

Kürd kadınlığının asrî zihniyyetle teâlî ve inkişâfını temin etmek, âile hayatında esâsî, ictimâî ıslahâtı istihsâl eylemek, tehçir ve taktîl münâsebetiyle sefil bir hale gelen Kürd eytâm ve erâmiline iş bulmak ve nakdi muâvenete mazhar etmek sûretiyle sefaletten kurtarmaktır. Bkz. Malmîsanij, *Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti*, s. 294.

Üyelerden Encum Yamulki, Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin hayır amaçlı bir çeşit yardım derneği işlevi taşıdığını şu sözlerle dile getirmektedir: “... Cemiyet'in gayesi, memleketimizde ne kadar muhtac-ı muâvenet Kürd kadın ve çocukları varsa onlara iş bulmak, idârehâneler küşâd etmek, mektebler açarak bîkes yavrularını maârife dâvet etmek ve tedrise muktedir olanlarımız da fahrî muallimelikler deruhde etmektir. Demek istiyorum ki Cemiyet, mümkün olduğu kadar nakden ve bedenen yardım edecektir.”²¹¹

Yukarıdaki amaçlara aynı şekilde yer veren Yamulkizâde Abdülazîz'e göre Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti, İstanbul'da yerleşik soylu ve temiz Kürt ailelerinin fikir birliğinin bir ürünüdür²¹². Ancak Emniyyet-i Umûmiyye Müdürlüğü'ndeki listede Cemiyet idare heyetinde ismi geçenler tümüyle Bedirhani ailesine mensuptur. İdâre heyeti; Bedirhan Paşa kerimesi Adviye, Nazlı ve Zarîfe hanımlarla Ali Şâmil Paşa haremi Nazîre ve Bedirhani Ahmed Bey'in kerimesi Saâdet ve Belkıs [Ömür] hanımlardan mürekkeptir²¹³.

Cemiyet başkanlığını Emine Hanım yapmıştır. Çünkü İstiklâl gazetesinin 9 Temmuz 1919 tarihli nüshasında Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın eşi Prenses Leyla Hanım'ın Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin başkanlığını kabul ettiği yazılmaktadır. Cemiyet; Prenses Leyla Hanım'a bir telgraf göndererek çalışma ve gayretinden dolayı teşekkürlerini bildirmiştir²¹⁴. Şerif Paşa'nın eşi Leyla Hanım değil, Emine Hanım'dır. Gazete isim konusunda yanlışlığa düşmüştür. Kâmil Bedirhan'ın Eşi Dilber Hanım da, Cemiyetin kuruluş sürecinde İstanbul'da bulunmaktaydı ve muhtemelen aktif üyelerden biriydi²¹⁵.

Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti konusunda Tiflis'te çıkan Zarya Vastoka adlı gazetenin 1928 yılında yayımlanan bir sayısında büyük bir olasılıkla bu sıralarda Tiflis'te mülteci olarak yaşayan Kâmil Bedirhan'a ait olan ve Cemiyete ilişkin bilgiler bulunan bir yazı yer almaktadır. Yukarıda belirtilen amaçlara yer vermenin

²¹¹ *Jîn*, Sayı: 22, 2 Temmuz 1919.

*Encum Yamulki, Kürd Mustafa Paşa'nın kızıdır. Annesi Safiye Hanım, Şerif Paşa'nın babası olan Sait Paşa'nın kız kardeşidir. Bkz. Rohat Alakom, Araştırmalarda Adı Fazla Geçmeyen Bir Kuruluş Kürt Kadınları Teâlî Cemiyeti, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 171, Mart 1998, s. 38.

²¹² *Jîn*, Sayı: 25, 2 Ekim 1919.

²¹³ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/a].

²¹⁴ *İstiklâl*, “Kürd Kadınları Cemiyeti”, 9 Temmuz 1919.

²¹⁵ Alakom, “Kürt Kadınları Teali Cemiyeti,” ss. 38-40.

dışında, Kürt işçileri arasında ilerici düşüncelerin propagandasını yapmak için her okumuş Kürdü sorumlu sayıyordu. Ama bu komitenin çalışmaları uzun sürmedi ve dernek tüm şubeleriyle birlikte kapatıldı²¹⁶.

Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin kurulmasıyla Kürt kadınları tarih sahnesinde ilk kez ulusal özneler olarak yer aldılar²¹⁷. Kürt milliyetçi hareketlerinde kadınların bilinen sınırlı rolüne karşın ilk Kürt kadın örgütlenmesi Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelen kuruluşu, Kürt milliyetçi taleplerinin ulaştığı düzeyi yansıtmaları açısından önemlidir.

2.7.2. Kürd Talebe Hevi Cemiyeti

Daha önce hakkında bilgi verdiğimiz ve kuruluşunu 1912 olarak belirttiğimiz Kürd Talebe Hevi Cemiyeti, 1919 yılında yeniden ihya edilmiştir. Cemiyetler listesinde ilk dönem Kürd Talebe Hevi Cemiyeti geçmektedir. Ancak ikinci dönem Kürd Talebe Hevi Cemiyeti yer almamaktadır.

Kürd Talebe Hevi Cemiyeti, Memduh Selim Bey'in yukarıda belirttiği İki Eser-i Mebrur'un diğer ayağını oluşturmaktadır. Kürd Talebe Hevi Cemiyeti yeniden ihya edilmiş olmasına karşılık, Memduh Selim Bey'e göre Cemiyetin ilk kuruluşunda ve faaliyetlerinde yer alanların önemli bir kısmı, Birinci Dünya Savaşı ve hükümetin uygulamalarından dolayı değişik akıbetlere uğradığından yeni süreçte onların yerini başka gençler almıştır²¹⁸.

Cemiyetin değiştirilen ve genişletilen ilk dönem bildirisinde, Kürt milletinin ilim ve kültür yolunda ilerlemesi esas tutum olarak kabul edilmiştir. Amaca ulaşmak için Kürdistan'ın her tarafında şubeler açmak, üyelerin modern medeniyetin gerekleriyle donatılması adına Avrupa'ya gönderilmesi düşünülmüştür. Kürt milletinin ihmal edildiği kabul edilen unutulmuş millî tarihini birleştirmek de temel amaçlardandır²¹⁹.

Cemiyetin kendine biçtiği ve vazgeçilmez olarak gördüğü önemli bir uğraş, Acem diline tarihsel kıdem ile üstün tutulan, ancak sözcük yapısı ve türetimiyle geri

²¹⁶ Alakom, "Kürt Kadınları Teali Cemiyeti," s. 40.

²¹⁷ Jessie Hanna Clark, Saadet Altay, "Cumhuriyet'in Öncesinde ve Erken Dönemlerinde Kürt Toplumunda Kadınlar", *Diyarbakır Tebliğleri*, Hrnt Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 354.

²¹⁸ *Jîn*, Sayı: 20, 4 Haziran 1919.

²¹⁹ *Jîn*, Sayı: 22, 2 Temmuz 1919.

kalmış bulunan Kürt dilini faydalı ve pratik bir surette ifade yeteneğine haiz olmasını, kısa zamanda yazı dili haline gelmesini sağlamaktır. Farklı kabilelerde değişikliğe uğramış Kürtçe'nin yazı ve ifade dili hüviyeti kazanması, işin ehli bir kurul marifetiyle hazırlanacak millî sözlükle, akabinde başlayacak ilişkilerle yazı dilinin konuşma dili durumuna gelmesiyle mümkündür. Bu hususta Kürt düşünür ve aydınlarının destek ve gayretleri özellikle önemsenmiştir²²⁰.

Bildiride yer verilen ve derneğin kendine biçtiği bir görev de eski edebiyat eserlerini toplamak, yayınlamaktır. Ahmedê Hanî, Nalî, Melaye Cizîrî, Elîyê Harîrî, Feqîye Teyran, Mustafa Bey, Şeyh Kadir ve Şeyh Rıza gibi kişilerin eserlerine öncelik verilmesi benimsenmiştir²²¹.

2.7.3. Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası kurulup bir süre faaliyette bulunan, başlayan genel savaş nedeniyle çalışmalarına ara veren Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti Mütâreke'nin ilanıyla beraber yeniden faaliyete geçmiştir²²². Jîn Yönetim Kurulu'na 25 Aralık 1918 tarihli sayıda, Kürd Neşriyyât Cemiyeti adıyla bir kuruluş meydana getirilmek üzere yapılan hazırlıkların tamamlanmak üzere olduğu²²³ bildirilmekte iken, 2 Ocak 1919 tarihli sayıda ise hazırlıkların tamamlandığına yer verilmektedir. Ayrıca yönetim kurulunun seçilip Osmanlı Hükûmeti'nden onay alınabilmesi için ilgililerin 10 Ocak 1919'da Kürdistan Cemiyeti binasında hazır bulunmaları istenmiştir²²⁴.

1918 Aralık sonu, 1919 Ocak başı faaliyete geçtiği söylenebilecek Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti, aynı zamanda KTC'nin kuruluşunu takip eden ilk cemiyetlerden biridir. Emniyyet-i Umûmiyye Müdürlüğü cemiyetler listesine göre kuruluşu 19 Ocak 1919'dur. Böylece yönetim kurulu seçildikten sonra Cemiyet kısa sürede yasal bir hüviyet kazanmıştır.

²²⁰ *Jîn*, Sayı: 22, 2 Temmuz 1919.

²²¹ *Jîn*, Sayı: 22, 2 Temmuz 1919.

²²² *Serbestî*, "Kürd Lisânının Tedvini", 29 Nisan 1919.

²²³ *Jîn*, Sayı: 6, 25 Aralık 1918.

²²⁴ *Jîn*, Sayı: 7, 2 Ocak 1919.

“Kürdistan, târîh ve coğrafyasiyle ictimâîyyat ve iktisâdiyyatına dâir tedkikât ve neşriyyâtta bulunmak ve Kürdler arasındaki ulûm-ı asriyyeyi ta’îm etmek üzere...”²²⁵ kurulan Cemiyet bir bilim derneği işlevine haizdi. Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti’nin bildirisinde Cemiyetin kuruluşundan amacın; sadece siyasi çalışmalarla varlığını devam ettirmesine olanak bulunmayan milletin geleceğe yönelik ve tamamen bilimsel bir temel üzerine modern yeteneklerle donatılmak olduğu açıklanmıştır²²⁶. Hevi’nin attığı temellerin bir derece daha genişletilmesi, Kürt aydınları için geniş bir faaliyet ve uygulama alanı sağlanması düşünülmüştür²²⁷.

Uygulama alanına çıkarmaya çalıştığı ve yirmi maddeden oluşan programında; haftalık bilimsel bir dergi yayınlamak, bütün Kürt lehçelerini içeren bir Kürtçe sözlük düzenleyip yayınlamak, Kürt diliyle ilköğretimi sağlamak için gerekli olan kitapları yayınlamak, değişik lehçelere ait olanları birer bölüm oluşturacak biçimde bir Kürtçe atasözleri dergisi düzenleyip yayınlamak, Kürtlerin oturduğu bölgelere araştırma heyetleri göndermek, Kürt işçiler arasında yedek sınıflar ve kooperatif örgütleri kurmak, Kürt öksüz ve sahipsiz çocuklarına özgü bir gece sanat okulu açmak, bir Kürt öğretmen okulu kurmak gibi faaliyetlere yer verilmiştir²²⁸.

Cemiyetin merkezi Jîn gazetesi ile aynı olup Bâb-ı-âlî civarı Ebussuud Caddesi’nde Necm-i İstikbâl Matbaası’nda Jîn Mecmuâsı İdârehanesi’ndedir. Cemiyetin idare heyetinde Babanzâde Necmeddin Bey reis, Memduh Bey kâtip, Kemal Fevzi, Yamulkizâde Abdülazîz ve Baki beyler de üye konumunda bulunmaktadır²²⁹.

2.7.4. Kürd Millet Fırkası

Kürd Demokrat Fırkası veya Kürd Demokrat Partisi²³⁰ olarak da adlandırılan Kürd Millet Fırkası’nın, Alem-dâr’da yer alan bir habere göre Temmuz 1919 tarihinde kurulduğunu söylemek mümkündür. Gazetede haber şu şekilde

²²⁵ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/a].

²²⁶ Jîn, Sayı: 10, 2 Şubat 1919.

²²⁷ Jîn, Sayı: 6, 25 Aralık 1918.

²²⁸ Jîn, Sayı: 10, 2 Şubat 1919.

²²⁹ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/a].

²³⁰ Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920; Despatch from J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 18 September 1919, No. 1702/M/2201, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, ss. 525-528.

geçmektedir: “*Kürd kavm-i necibinin tahsil-i âli görmüş münevver gençlerinden müteşekkil bazı zevât tarafından ‘Kürd Millet Fırkası’ nâmiyla bir fırkanın teşekkül ettiği ve bu bâbdaki program ve nizam-nâmenin makam-ı aidine takdîm kılındığı ve mezkûr fırkaya Kürdlerden kısm-ı a’zâminin taraftar bulunduğ u müstehâbbdır.*”²³¹

Kuruluşu Damat Ferid Paşa Hükümeti dönemine denk gelen Kürd Millet Fırkası’na²³² yasal iznin verilmesi hususu beş ay kadar bekletildikten sonra, karar Şûrâ-yı Devlet’e bırakılmıştır. Kürd Millet Fırkası’nın teşkili hakkında Emniyyet-i Umûmiyye Müdürlüğü Sadâret’ten izin istemiş; ancak Sadâret, kararı Şûrâ-yı Devlet’e havale etmiştir²³³. Kürd Millet Fırkası’ndan yapılan açıklamada; fırkanın kanuna uygun olarak teşkili için Dâhiliyye Nezâreti’ne nizamname ve beyanamesi sunulmasına karşın tehir edildiğini, yeni hükümetin icrasından sonra tekrar bir beyanname ve nizamname ile müracaat edildiğini, Dâhiliyye Nâzırı’nca dikkate alınması hasebiyle hükümetçe bir tasdik sorununun olmadığı ileri sürülmüştür²³⁴. Değ inileceğ i üzere hükümetle olan temasları ve seçimlere katılmama kararı alması, Şûrâ-yı Devlet’in kararı onadığını göstermektedir.

Kısaca amaçsal çerçevesi ile üye yapılanmasını oluşturan KTC, resmi makamlar nezdinde gerekli prosedürleri yerine getirmekle yasal bir hüviyet kazanmıştır. Yasal hüviyetin verdiği imkânla merkezde bağı l kuruluşlar, taşrada ş ubeler açabilen KTC, bir sonraki bölümde görüleceğ i üzere, siyasal bir duruş sergileyerek resmi makamlara sunulan amacın dışına çıkacaktır.

²³¹ *Alem-dâr*, “Kürd Millet Fırkası”, 19 Temmuz 1919.

*Karadış, Kürd Millet Fırkası’nın Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti’nden ayrılan bazı üyeler tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Bkz. Karadış, s. 97; Ancak bu bilgi yanlıştır. Çünkü Kürd Millet Fırkası, Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti’nden önce kurulmuştur.

²³² *Sabah*, “Kürd Millet Fırkası’nın Tavzîhi”, 5 Kasım 1919.

²³³ *Alem-dâr*, 5 Aralık 1919; *Yenigün*, “Kürd Millet Fırkası”, 5 Aralık 1919.

²³⁴ *Sabah*, “Kürd Millet Fırkası’nın Tavzîhi”, 5 Kasım 1919.

* Kürd Millet Fırkası’nın yasal izin talebinin Dâhiliyye Nezâreti’nce bekletilmek suretiyle tanınmaması Fırka nezdinde serzenişe yol açmıştır. Bkz. Despatch, J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, Foreign Secretary, London, 19 October 1919, No. 1931/M/2201, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 538.

3. KÜRDİSTAN TEÂLÎ CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ

3.1. Cemiyetin Siyasi Faaliyetleri

Resmi kuruluş vesikaları bağlamında KTC'nin siyasi bir yapı sunmadığını açıklamıştık. Ancak dayanak noktaları, yürüttüğü iç ve dış temasları, kendisine bağlı şubeler nezdindeki teşebbüsleri, başta Koçgiri Kalkışması olmak üzere kimi olaylardaki rolü Cemiyetin eylemsel açıdan siyasi mecraya kaydığını göstermektedir.

KTC genel merkezinde verilen bir konferansta, Cemiyetin faaliyet sahaları olarak Avrupa, İstanbul ve Kürdistan olarak belirlenmiştir. Avrupa'daki mesainin Şerif Paşa heyeti, İstanbul mesaisinin KTC genel merkezine ait olduğu ifade edildikten sonra, asıl mesainin Kürdistan'ın şehir, kasaba, köy, dağ ve ovalarında harcanağı dile getirilmiştir. Mesainin icrası için de Kürt gençliğinin bölgeye gitmesi gerektiği çağırısı yapılmıştır¹.

3.1.1. Dayanak Bağlamında Wilson Prensipleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki barış antlaşmalarına Wilsoncu formülasyondaki, milletlerin kendi kaderini tayin etmesine dayanan milliyet ilkesi egemen olmuştur². Uluslar arası bir metin olan Wilson Prensipleri'nin KTC'nin bağımsızlık talepleri açısından pekiştirici ve teşvik edici rolünden bahsedilebilir. Dayanak alınan Wilson Prensipleri, KTC nezdinde sıklıkla gündemde tutulmaya çalışılmıştır.

Edmonds, Wilson tarafından telaffuz edilen kendi kaderini tayin etme doktrininin özellikle nüfuz sahibi ailelere mensup entelektüeller arasında, Kürtlerin bağımsızlık özlemlerine yeni bir güç kazandırdığından bahseder³. KTC tarafından "12. Madde" ve diğer açıklamalar bir umut ışığı olarak görülmüş, Mütâreke sonrası dönemde muhtariyet veya bağımsızlık talebi, prensipler aracılığıyla gündemde tutulmaya çalışılmıştır⁴. 8 Ocak 1918'de Wilson'un açıkladığı dünya barışı programının 12. maddesinde şöyle deniliyordu: "*Mevcûd Osmanlı*

¹ *Serbestî*, "Konferans", 10 Mayıs 1919.

² E. J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, Osman Akinhay [Çev.], Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014, ss. 26-27, ss. 48-49.

³ Edmonds, s. 88.

⁴ Hakan, s. 90.

İmparatorluğu'nun Türk kısımlarına tam egemenlik güvencesi sağlanmalıdır; fakat halen Türk yönetimi altında yaşayan diğer uluslara şübhesiz bir yaşam güvenliği ve bunların muhtar gelişimi için kesinlikle sınırsız bir fırsat güvencesi sağlanmalıdır....”⁵ Programa Tasvir-i Efkâr'ın 14 Ocak 1918 tarihli nüshasında yer verilirken 12. madde; bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk aksamına “*emin-i hukuk-i hâkimiyet*”, imparatorluk hâkimiyetindeki diğer milletlere de “*serbest bir inkişâf salâhiyyeti*” verilmesi olarak yorumlanmıştır⁶. Osmanlı hâkimiyetinde bulunan diğer ulusların yaşam güvenliğine, muhtar gelişimleri için fırsat sağlanmasına programda yer verilmiş olması, muhtariyet veya bağımsızlık arayışındaki KTC için önemli bir dayanağıdır.

Wilson Prensipleri'nin KTC açısından taşıdığı değer, milliyetçi söylemlerle yayın organları *Jîn*, Kürdistan ve Serbestî vasıtasıyla birçok kez dillendirilmiştir. Kamuran Bedirhan; Wilson Prensipleri'nden hareketle her milletin kendi kendini yönetmesi esasının artık dünyada karar kılacağını belirtmektedir. Ayrıca Osmanlı Hükûmeti'ni prensipleri dikkate alarak Kürt ve Kürdistan'ı hatırlamaya, Kürt milletine destek vermeye çağırmaktadır⁷. Bir başka yazısında: “... *Hâl-i hâzırdaki siyasî cereyânlar ne olursa olsun, nasıl bir istikamet takîb ederse etsin, hak ve adâlet düstûrlarının, bütûn Avrupa devletlerince mutâ' olan ve ez cümle, yüksek dâr-ül-fünûn kürsüsünden sandali-i riyâsete geçen, mahbûb-ı insaniyyet, Cemâhîr-i Müttefika-i Amerika Hükûmeti reis-i âlisi Wilson cenâblarının şâyân-ı hayrâniyyet mefkûresinde bulunan âdil ve yüksek hakikatın bütûn haksız endişelere, temâyüllere tefavvuk edeceği muhakkaktır. Bu itmînân ile talebinin meşrûiyyetine, esâsât-ı hakka istinâdına kani' bulunan mazlûm ve hukuk-i magsûb milletler müsterih bulunuyorlar...*”⁸ açıklamasında bulunan Kamuran Bedirhan, Wilson Prensipleri'nden ve prensiplerin Avrupalı devletlerce de kabul edilmesinden duyduğu güvenle, Kürtlerin hak ve hukukuna kavuşacağı beklentisi içindedir. Serbestî'deki yazısında ise Kamuran Bedirhan, Wilson'a kutsiyet atfetmektedir: “... *Biz, ilâhî bir esâsa mazhar bulunduğu cihânın en bî-taraf üstâdlarından ve hâkimlerinden olan Amerika reis-i cumhuru Mister Wilson tarafından ilân edilen*

⁵ https://wwi.lib.byu.edu/index.php/President_Wilson's_Fourteen_Points [Erişim: 21 Eylül 2017].

⁶ *Tasvir-i Efkâr*, “Wilson'un Yeni Şerâit-i Sulhiyyeden Bahsettiği Hitâbesi”, 14 Ocak 1918.

⁷ *Jîn*, Sayı: 1, 7 Kasım 1918.

⁸ *Jîn*, Sayı: 9, 16 Ocak 1919.

milliyyet prensibine riâyetkârız. Gönüllerimiz bu usûl dâhilinde inkişâf etmeye hâhiş-kârdır."⁹

KTC'nin tabii üyelerinden Hakkârili Abdurrahim Rahmi, Kürt etnisitesini ve coğrafyasını ön plana çıkartarak şu bilgileri vermektedir: *"Evet biz Kürdler şimdiye kadar Türk hükûmetinin yönetiminden yani Osmanlı toplululuğundan çıkmak gereğini duymadık. Şimdi bakıyoruz ki, Wilson, Türk olmayan yerleri Osmanlılara vermeyeceğiz, diyor. Oysa bizim yerimize Kürdistan derler; me'mûriyyet görevi için gelip yerleşmiş olan iki-üç Türk dışında orada Türk bulunmamaktadır. Hiç Türk bulunmuyorsa ya Ermeniler, başkaları? Ermeniler ise oran olarak yüzde beşimiz kadar yoktur. Başkaları da yüzde ikiyi zor oluşturmaktadır. Dolayısıyla Kürdlerden başka millet yoktur. Bu durumda Kürdistan Kürdlerin hakkı olup Kürdlerden başkasının hakkı değildir."*¹⁰ Wilson Prensipleri ile Kürtlerin yerleşik bulunduğu coğrafya arasında bağ kurma eğilimindeki Abdurrahim Rahmi'nin açıklamaları, özellikle de Kürdistan'a ilişkin nüfus istatistikî verileri tahmine dayanmakta ve teyite muhtaç bulunmaktadır.

Barış Konferansı'nda Kürt heyeti reisliğini üstlenen Şerif Paşa, Şubat ve Mart 1919'da hazırladığı raporlarında Kürt halkının iddialarını ve taleplerini sunarken dayanak noktalarının Wilson Prensipleri olduğunu açıkça ifade etmiştir. Wilson Prensipleri'nin, millî çıkarların korunması hususunda Kürtlere umut verdiğini¹¹ ileri süren Şerif Paşa'ya göre, Wilson Prensipleri gereği tamamıyla bağımsız ve özgür bir Kürt devletinin kurulması için her şey Kürtlerden yanadır. Wilson'un 14 prensibinin tümü Osmanlı Hükûmeti tarafından kabul edildiğinden, Kürtler bağımsızlık istemeyi hak ettiklerine inanmaktadırlar¹². Emin Ali Bedirhan, herkesin Wilson Prensipleri'ne göre hareket ettiği bir ortamda, prensiplerin Kürdistan'da hayata geçirilmesinin görevleri olduğunu beyan etmiştir¹³. Mevlanzâde Rıfat da, Kürtlerin dört bin senelik bir maziye haiz olduklarını ve Wilson esasına dayanarak millî, medeni haklarını talep ettiklerini ve bunun doğal karşılanması gerektiğini açıklamaktadır¹⁴.

⁹ Kamuran Ali Bedirhan, "Kürdlerin Âmâlî", *Serbestî*, 7 Mayıs 1919.

¹⁰ *Jîn*, Sayı: 6, 25 Aralık 1918.

¹¹ "Notes on the claims of the Kurds", Paris, 6 February 1919, [FO 608/95]; A. L. P. Burdett, s. 256.

¹² Abdulla, ss. 385-386.

¹³ Kutschera, s. 44.

¹⁴ Mevlanzâde Rıfat, "Hasbihâle Karşı", *Serbestî*, 14 Mayıs 1919.

Wilson Prensipleri'nin Kürtler için en uygun şekilde uygulanabileceği beklentisi taşıyan İhsan Nuri şu sözleri sarfetmektedir: *“Beşerîyyeti mahkeme-i vicdânın huzur-ı adl-ü hakkına dâvet eden Amerika reîs-i cumhuru Wilson cenâblarının hitâb-ı insaniyyet-perverânesi, senelerden beri dest-i tahakkümün darbe-i i'tisâfî altında inleyen mazlum, mağdur milel ve akvâmın her an kanayan ve sızlayan yaralarına mukaddime-i iltiyâm sayılan pansuman te'sîrini yapmış; me'yûs ruhlara, asırların zâde-i ictihâdı olan 'el-hükmü li men galeb' düsturunun sükûtunu ilân edip, târih-i medenîyyette insanlığı evc-i âlâ-i saâdate îsal edebilecek en mühimm ve bî-nazîr inkılâbı vücûda getirmekle, kâfi bir nefha-i teselli serpmiş zehâbını hâsıl ettirmişti.”*¹⁵ Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'nce tertiplenen mevlit münasebetiyle bir konuşma yapan Encum Yamulki, Wilson Prensipleri'ne göndermede bulunarak, bütün milletlerin mukadderatı başka şekiller aldığı ve herkese hak verildiği bir zamanda, milyonlarla Kürt ve büyük bir Kürdistan'ın varlığından ötürü Kürtlerin de haklarını istediğini dile getirmektedir¹⁶. Jîn'de, Wilson Prensipleri'nin kapsayıcılık yönüne dikkat çekilerek, dayanak olarak alınan Wilson Prensipleri'nden her milletin kendi hesabına istifadeye çalıştığı, bir milletin bu haktan istifade etmek istemesinin fena nazarla görülmemesi ve bu hakkın asgari derecede olsun Kürtlere de tanınması gerektiği ifade edilmiştir¹⁷.

KTC genel merkezinde Haziran 1919'da gerçekleşen toplantıda, Jîn yazarlarından Memduh Selim Bey tarafından uzun bir konuşma yapılmıştır. Konuşma, Wilson Prensipleri ekseninde siyasal teşebbüslere dikkat çekmektedir. Konuşmanın Wilson Prensipleri ile ilgili kısmı şöyledir:

“... Cemiyet, Kürdlerin umûmî ve millî menâfî'ni sıyânet etmeye borçlu olduğundan, Mütâreke'den sonra işlerin aldığı şekil ve mâhiyet ve dünyaca kabul edilip Hükûmet-i Osmaniyyece de Mütâreke'nin akdiyle beraber memâlik-i Osmaniyye idâresine esâs ittihâz olunan Wilson Prensipleri'nin bahşettiği hukuk-i millîyyeyi istihsâl maksadını, tabîatiyle programı miyânına idhâl etti. Çünkü aksi takdirde Kürdlerin hakkı tanınmamış, Kürdler yine ezilmiş, Kürdler ihtimâl asırlarca devâm edecek bir esâret devresine girmiş olacaktı.”

¹⁵ Jîn, Sayı: 15, 30 Mart 1919.

¹⁶ Jîn, Sayı: 22, 2 Temmuz 1919.

¹⁷ Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

... Harb-i Umûmî'nin zuhûruna kadar ve Harb-i Umûmî esnâsında en mühimm iş olmak üzere maârif ve umûr-i hayriyye ile uğraşanlar, artık âlemin kabul ettiği maddeleri de Kürdlerin 'hayât programı'na idhâl ettiler. Çünkü meydanda bir Wilson Prensipleri vardı ve çünkü her muazzam devlet, her hür olmak ve hür olarak yükselmek isteyen millet, hak tanımak ve hakla idâre etmek iddiâsını güden her hükûmet ve Hükûmet-i Osmaniyye de bu prensipleri uknûm ittihâz ve ilân ettiler. Mademki bu asra kadar pâ-y-dâr olmuş ve bu asırda, gözümüzün önünde pek ayân olarak lisânıyla, secâyâsıyla, âdâtıyla, ihtiyâcâtıyla, muhitiyle başkalarına benzemeyen bir ırk vardı ve buna nazaran ister istemez 'bir Kürd milleti vardır' demek zarûreti mevcuddu, o halde diğer milletlerin ve komşu, hemseviye hey'etlerin istifade ettiği bir hakkı istihsâl için çalışmak, onun da hakkı idi.

... İşte Kürdler, bu kadar zü-l-vücûh esbâb ve sevâik ilcâ'sıyla Wilson Prensipleri'ni telâffuz ettiler. Teşebbüsât-ı vâkıa, hâdisâtın Kürdlere ümîd-bahş olacak mecralara girdiğini göstermektedir.”¹⁸ Kürd Demokrat Fırkası adına kâtib-i umumi unvanıyla da Memduh Selim Bey; Wilson Prensipleri'nin Kürt milletine de uygulanacağına inandıklarını, de Robbeck vasıtasıyla Britanya Yüksek Komiserliği'ne bildirmektedir¹⁹.

KTC, Wilson Prensipleri'ne göre birtakım teşebbüslerde bulunmuştur. Seyyid Abdülkadir, Kürdistan vilayetlerinde Ermeni hâkimiyeti kurulmak istenmesinin endişe verici olduğunu İngiliz yetkililere bildirmiştir²⁰. Böyle bir olasılık KTC nezdinde Wilson Prensipleri'ne aykırılık teşkil etmekteydi.

Kadri Cemil Paşa, Wilson Prensipleri'nin beklentilere cevap veremediğini şöyle ifade etmektedir: “... Kürdler Wilson Prensipleri ile aldatıldılar. En büyük İngiliz ve Amerikan ricâli, Kürdlerin de bu prensiplerin nimetinden istifâde edeceklerini va'd etmişlerdi. Ankara Hükûmeti ile anlaşmaları kendilerine bu va'dlerini unutturdu...”²¹

¹⁸ *Jîn*, Sayı: 21, 18 Haziran 1919.

¹⁹ Despatch from J. M. de Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 18 September 1919, No. 1702/M/2201. [FO 608/95]; A. L. P. Burdett, s. 526.

²⁰ Telegram, Admiral Webb, Constantinople, to Foreign Office, 21 May 1919, No. 1088, [FO 608/95]; A. L. P. Burdett, ss. 336-337.

²¹ Silopî, ss. 31-61.

Görüldüğü üzere Wilson Prensipleri, dönemin Kürt milliyetçi söyleminde mühim bir yer edinmiştir. Milliyetçi söylemle sıklıkla gündemde tutulan Wilson Prensipleri ile dönemin siyasasını tayin edici güçler yönlendirilmek istenmiştir. Ancak söylemin ABD ve Avrupa nezdinde uyandırdığı yankının düzeyi beklenildiği gibi değildi. Dış güçlerin ilkeleri kendi çıkarlarına aykırı görmelerinin, Wilson'un başkanlık seçimlerini kaybetmesi ve senatonun kararına binaen ABD'nin Avrupa siyasetinden çekilmesinin Cemiyetin beklentilerini sekteye uğrattığı söylenebilir.

3.1.2. Barış Konferansı Görüşmeleri, Temsiliyet Sorunu ve Tepkiler

Birinci Dünya Savaşı sonrası barış görüşmelerine yönelik gerçekleşen konferanslar, bir bakıma çeşitli milletlerin hem kendi devletlerini kurma-Kürtler, Ermeniler, Araplar gibi- hem de kimi devletlerin hâkimiyet alanlarını genişletmek isteme-Yunanlılar gibi- teşebbüslerine sahne olmuştur. Bu doğrultuda çeşitli muhtıralar konferanslarda sunulmuştur. KTC de Paris Barış Konferansı'nın uluslar arası platformlarında Kürtlerin genel çıkarlarını, temsilcisi sıfatıyla savunma iddiasında olmuştur.

Paris Konferansı'nda Kürt istemlerinin sunulabilmesi adına KTC, öncelikle heyet tertipleme çabasında bulunmuştur. KTC'yi kimlerin temsil edeceği süreç içerisinde değişiklik arz ettiği gibi temsiliyet sorunu ortaya çıkmıştır. KTC'nin bir beyannamesinde ilk heyetin kimlerden oluşturulduğuna şu şekilde yer verilmektedir: *"Avrupa'da pek müsâid bir tarz-ı kabul gören âmâl-i milliyyemizin te'mîn husûlû zımnında, Paris Sulh Konferansı nezdine i'zâm olunan hey'et-i murahhasamız riyâsetinde Kürd müttehizanından Şerif Paşa, yine Kürdistan hânedanından Bedirhan Süreyya ve sâbık Dersim Meb'ûsu Lûtfî Fikri Beyler intihâb olunmuş ve Paris Konferansı'na kabul edilmiştir."*²² Dersim mutasarrıflığı da yapan Fikri Paşa'nın oğlu olup, Meclis-i Meb'ûsân'da İTC'ye karşı muhalefette yer aldıktan sonra gittiği Avrupa'da uzun süre kalan Lûtfî Fikri Bey'in Barış Konferansı'nda Kürt hukukunu müdafaada başarılı olacağına inanılmıştır²³. Kürdistan gazetesi ise bir başka gazete haberine dayandırarak Lûtfî Fikri Bey'in hem Kürt hem de Osmanlı murahhaslığını kabul edeceğini İstanbul'daki dostlarına bildirdiğine yer

²² Serbestî, "Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Beyânname'si", 28 Nisan 1919.

²³ Serbestî, "Lûtfî Fikri Bey Sulh Konferansı'nda Kürd Hukukunu Müdâfaa Edecek", 4 Mayıs 1919.

vermektedir²⁴. Şerif Paşa da Paris'ten Seyyid Abdülkadir Efendi'ye çektiği ve Serbestî'de yayınlanan 24 Mart 1919 tarihli telgrafında; Kürt murahhaslığı riyasetini kabul ettiğini, daveti Lûtfî Bey'e hatırlattığını, Kürdistan tarihi ve coğrafyasına ilişkin bilgi sahibi bir zatın telgrafla bildirildikten sonra, Paris'e gönderilmesini istemiştir²⁵. Ancak Celaleddin Arif Bey'in Meclis-i Meb'ûsân'da temsiliyet konusuna yer verdiği bir konuşmasından Lûtfî Fikri Bey'in teklifi kabul etmediğini görmekteyiz: "...Şerif Paşa ile beraber Lûtfî Fikri Bey'e de aynı vekâleti göndermişlerdi. Fakat Kürd olan Lûtfî Fikri Bey böyle bir talebi kabul eylemedi ve böyle bir vekâleti kabul eylemek tenezzülünde bile bulunmadı...."²⁶ Diğer taraftan Fahri Bey'in katılımı sağlanabilmiştir. Ekrem Cemil Paşa, Fahri Bey'i KTC'nin resmi vekili olarak İstanbul'dan Paris'e gönderdiklerini, aynı şekilde Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın Kürt temsilcisi olarak tayin edilmesinde gençlerle büyük rol oynadıklarını söylemektedir²⁷. İstanbul merkezli KTC'nin posta ile Diyarbekir'e

²⁴ *Kürdistan*, Sayı: 9, 11 Haziran 1919.

²⁵ *Serbestî*, "Sûret-i Mütercemesi", 5 Mayıs 1919.

²⁶ *Meclis-i Meb'ûsân'ın On Dördüncü İnikad Zabıtnâmesi*, 26 Şubat 1920.

²⁷ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 48.

*Şerif Paşa'nın temsiliyeti dönem basınında ve farklı muhitlerde yoğun bir gündem oluşturmıştır. Temsiliyetin daha ziyade eleştirildiği ve kabul görmediği, KTC üyeleri arasında da tepkisel seslerin yükseldiği görülmektedir:

*Ahmed Hamdi Paşa: "Şerif Paşa bizim Paris'te Sulh Konferansı nezdinde murahhasımızdır." derken Seyyid Abdülkadir de: "Şerif Paşa Kürd Teâlî Kulübü tarafından murahhas olarak i'zâm edilmiştir." diyecektir. Bkz. Sabah, "Ahmed Hamdi Paşa'nın Beyânâtı", 5 Kasım 1919; İkdâm, "Kürdler ve Osmanlılık, Â'yândan Seyyid Abdülkadir Efendi'nin Beyânâtı", 27 Şubat 1920.

*Abdurrahim Rahmi, "Jibo Şerif Paşa" başlığıyla kaleme aldığı şiirinde; Şerif Paşa'nın gösterdiği cesur girişimden dolayı Kürtlere hak arayışı hususunda kapı açıldığına, tüm Kürtlerin kendisine arka çıktığına yer vermektedir. Bkz. *Jîn*, Sayı: 21, 18 Haziran 1919.

*Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil etmediği yönünde basında çıkan açıklamalar üzerine *Jîn*'de; Şerif Paşa'nın Kürt murahhası olduğuna ilişkin kesin ifadeler kullanılmakta ve her türlü şüpheden uzak bulunduğuna dikkat çekilmektedir. Bkz. *Jîn*, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

*KTC üyelerinden Said-i Kürdî, İslami esaslara muhalif davranan ve Kürt kulüplerinde toplanan beş on kişiden ibaret bir grubun Kürtler adına hareket edemeyeceğini, hakiki Kürtlerin kimseyi kendilerine vekil kabul etmediklerini, vekil ve Kürtler namına söz söyleyebileceklerin ancak Meclis-i Meb'ûsân'daki mebusların olabileceğini belirtmektedir. Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, "Kürdler ve İslâmiyyet", 29 Şubat 1920.

*Şerif Paşa'yı eleştiren Babanzâde ailesinden ve Meclis-i Â'yân üyesi Naim'e göre de: "Şerif [Paşa] ile Nubar arasında bir itilâf akdedildiğini gazetelerde gördüm, fevk-al-âde hayret ettim. Şerif [Paşa] Kürdler namına söz söylemeye salâhiyettar değildir... Şerif Paşa'nın Kürdlükle hiç alakası yoktur, anası babası Kürd ise de kendisi o kadar alâkadar değildir, Kürd lisânından bir kelime bilmez. Terbiyesi Türklük ve Kürdlüğe gayr-ı mütenâsibdir. Zaten şöhret aldığı ünvân da Boşerif'tir; babasının kendisine verdiği ünvân da budur. Buradaki Kürd Kulübü'nün Şerif [Paşa] ya böyle bir salâhiyyet verdiği iddiâ' olunuyor, yalandır. O kulübden hiç kimse ona bu salâhiyyeti vermemiştir." Bkz. *Meclis-i Meb'ûsân'ın On Dördüncü İnikad Zabıtnâmesi*, 1 Mart 1920; İleri, "Kürdler Câmia-yı Osmaniyyeden Ayrılamaz", 3 Mart 1920.

*Yenigün'de Şerif Paşa'nın temsiliyeti eleştirilmektedir. Gazeteye göre; Şerif Paşa, Kürdistan'ın ve İstanbul'daki Cemiyetin değil, Cemiyet namına kendi kendilerine hareket eden birkaç zatın vekilidir.

gönderdiği birçok matbu beyannamede, Diyarbekir Vilâyeti'nin aktarımına göre Şerif Paşa ile rüfêkası KTC tarafından vekil tayin edilmiştir²⁸.

Arif Paşa başkanlığında Kahire'deki Kürd Komitesi'nce ikinci bir Kürt murahhas heyeti oluşturulduktan sonra, KTC merkezine heyetin tertiplendiği bilgisi ulaştırılmıştır. Heyeti uygun bulan KTC genel merkezi, Paris'teki Şerif Paşa heyetine katılım kararını kendilerine bildirdiği²⁹ gibi durumdan Şerif Paşa'yı da mektupla haberdar etmiştir. Şerif Paşa, KTC'den kendisine gönderilen 23 Nisan tarihli mektuba: “23 Nisan târihli mektûbunuzu aldım. Örfümüzün hukukunu müdâfaa etmek üzere gelecek Arif Paşa hey'eti vesâir zevât ile teşrîk-i mesâîye hazırım. Fahri Abdi Bey'in Paris'e hareketine müsâade edilmiştir.”³⁰ cevabını vermiştir. Mısır'daki heyet Paris'e gidemeyince, Kürt ahval ve umumiyesine vakıf Fahri Bey, Cemiyet tarafından Paris'e gönderilmiştir³¹. Cemilpaşazâde Ekrem'in babasına yazıp Anadolu Hareketi'nce elde edilen bir mektupta; Noel'in Barış Konferansı nezdinde Kürt murahhası sıfatıyla Kürtlerin hukukunu müdafaa edeceği haberine yer verilmiştir³². Ancak Noel'in Kürt murahhaslığı görevini icra ettiğine ilişkin elimizde somut bir veri bulunmamaktadır.

Barış Konferansı'na heyet tayinine ilişkin KTC genel merkezinde yapılan bir söyleşide Memduh Selim Bey de temas etmiştir:

Bkz. Yenigün, “Kürdler”, 4 Şubat 1920. Gazetenin bir başka haberinde de Şerif Paşa'ya dair, kendi kendisini Kürtlere fuzuli bir murahhas tayin ettiği belirtilmektedir. Şerif Paşa için “Boş Herif” nitelemesinin yanı sıra “Kendisini hiç tanımayan Kürdistan'ın sulh meclisindeki murahhası” yakıştırmaları yapılmaktadır. Bkz. Yenigün, “Kürdler ve Ermeniler,” 20 Şubat 1920.

*Sasuni'ye göre, Kürtlerin davalarını izleyebilmesi için Paris'te Şerif Paşa önderliğinde bir delegasyon vardı. Şerif Paşa'nın Kürt aydınları veya nüfuzlu aşiret reisleri tarafından tayin edilmiş olduğu iddia edilemez. Bilakis bu niteliği kendisi kendisine vermiştir ve bir kısım Kürt liderleri de aynı zamanda onu desteklemekteydiler. Bkz. Sasuni, ss. 251-252.

*Şerif Paşa için İkdâm'da, Kürt vatanperverliği rolünü ifa etmek üzere sahneye atılmış olan, ancak daha Kürtçeyle yiyemeyen ve Kürtlüğe tamamen yabancı bir Kürt milliyetçisi yakıştırmaları yapılmıştır. Bkz. İkdâm, “Şerif-Nubar İtilâfi”, 20 Şubat 1920.

²⁸ BOA, DH. ŞFR. 634/4/1, 11 Haziran 1919.

²⁹ Serbestî, “İkinci Bir Kürd Hey'et-i Mahsûsası”, 8 Mayıs 1919.

³⁰ Kürdistan, Sayı: 9, 11 Haziran 1919.

³¹ Jin, Sayı:33, 9 Mart 1920.

*Çamsoy, Arif Paşa'nın Şerif Paşa ile birlikte Kürt delegasyonunda yer aldığını; Aytepe ise Arif Paşa'nın Kürt delegasyonunda yer almakla birlikte, delegasyonun Şeyh Mahmûd'un Paris'e gönderdiği heyetle çalışmalarını sürdürdüğünü belirtmektedir. Bkz. Çamsoy, s. 124; Oğuz Aytepe, “Kürt İstiklâl Komitesi”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 173, Mayıs 1998, s. 47. Ancak hem Mısır hem de Şeyh Mahmûd heyeti delegasyonda yer alamamıştı.

³² TİTE, Kutu No: 22, Gömlek No: 19, Belge No: 19001; *Albayrak*, “Bedirhani Celadet'in Sahte Mazbatası”, 7 Aralık 1919.

“... Paris'teki Sulh Konferansı'na bir hey'et-i Murahhasa gönderilmek husûsundaki müşkilât hasebiyle, Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın Sulh Konferansı huzurunda Kürdlerin menâfi'ni müdâfaaya me'mûr edilmesi düşünüldü ve müşârün-ileyh de bu işi der-uhde etti.

Harb esnâsında Mısır'da teşekkül edip epeyce fa'âliyyet ibraz eden diğer bir Kürd hey'etince Paris Sulh Konferansı için tâyin olunan Arif Paşa riyâsetindeki hey'et-i Murahhasanın, Şerif Paşa'nın riyâseti altında müşârün-ileyhe iltihâkı te'mîn edildi.

Musul Süleymaniyesinde teşekkül eden Kürd hükûmetinin Paris'e gönderdiği hey'et-i Murahhasanın dahi Şerif Paşa riyâsetindeki hey'et ile müştereken hareket etmekte olduğuna Cemiyet muttali ayrıca olmuştur.

Muhtıraların mümessillere i'tâ'sından ve Paris'le te'sîs-i muhaberât ederek Şerif Paşa da bunlardan haberdar edildikten sonra, Cemiyetin buradaki teşebbüsât-ı siyâsîyyesi, mümessillerle zaman zaman temastan ve Kürdistan hakkında itâ-i ma'lûmât etmekten ibâret kaldı.”³³

İkdam'da yer alan bir haberde, Şerif Paşa'nın başlangıçta Türk Murahhaslığı görevine haiz olduğu şöyle ifade edilmektedir: “Cenevre'de ictimâ eden Türk hürriyyet-perverlerinden mürekkeb bir kongre, Türk milletinin hukuk ve metâlibâtını Sulh Konferansı ve i'tilâf-ı mahâfil-i siyâsîyyesi nezdinde müdâfaa için Şerif Paşa'yı salâhiyyet-i mutlaka ile Murahhas intihâb etmiştir. Şerif Paşa Türkiye'nin iâşe mes'elesini dahi müzâkereye me'mûr olmuştur.”³⁴ The Times, Şerif Paşa'nın Cenevre'deki Liberal Türk Kongresi tarafından Barış Konferansı delegesi olarak atandığına yer vermektedir³⁵. Bu görevde iken Şerif Paşa'nın beraberindekilerle Rum taleplerine karşı, Müslüman ve Türk hukukunu belgelere dayalı müdafaa etmesi

³³ Jîn, Sayı: 21, 18 Haziran 1919.

*Irak'ta Şeyh Mahmûd, kimi aşiret başkanları, Noel ile ahaliden tanınmış kişilerin katılımıyla gerçekleşen toplantıda, bir müzakere ve mektup yazılmıştır. Müzakere ve mektubu Reşid Kaban ve Seyyid Ahmed Berzenci'nin Paris'e götürmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak Şeyh Mahmûd'u ve Irak Kürtlerini temsilen görevlendirilen heyetin Paris'e gitmesine Bağdat sivil komiserinin emriyle izin verilmemiştir. Söz konusu heyet Haleb'de kaldığından istek ve şartları Paris'e ulaşamamıştır. Bkz. Refik Hilmi, *Anılar*, ss. 13-21; Bu bilgiler ışığında Memduh Selimbegî'nin bahsini ettiği ve müştereken hareket ettiklerini söylediği Süleymaniye Kürd Hükûmeti heyetinin Paris'e iltihâkı gerçekleşmemiş olup yanlış duyum aldıkları söylenebilir.

³⁴ İkdâm, “Şerif Paşa Konferansta Sulh Murahhasımız”, 21 Ocak 1919.

³⁵ The Times, “İmperial and Foreign News Items”, 27 January 1919.

memnuniyetle karşılanmıştır³⁶. Diğer taraftan Şerif Paşa'nın Türk murrahası sıfatına haiz olduğu Şubat 1919 sürecinde, Kürt hukukunun muhafaza edileceği hatta Kürtlere muhtariyet hakkı verilebileceği düşüncesi taşıdığı Paris gazetelerine verdiği beyanattan anlaşılmaktadır. İkdâm'da yer verilen beyanata göre Şerif Paşa; istikbâlin ancak Barış Konferansı'nın adalet fikrine bağlı olduğu, Türkiye'nin asırlardan beri dostu olan Fransa ve İngiltere'nin teveccüh ve muhabbetlerini kaybetmesinin kendileri için bir ceza olacağı görüşündeydi. Şerif Paşa: *"En iyi çare tesviye-i hakikî bî-tarafla hem Türklerin hukukunu hem diğer milletler metâlibâtını nazar-ı itibâra almaktır. Ekseriyyeti muhtelefün-fih olan muntikalar için ârâ-yi âmmeye mürâcaat edilmelidir. Yalnız bir milletle meskûn olan mahallerin muhtâriyyetle idâre edilmelerinde bir mahzûr görmüyoruz.*

... Garp memleketleri Türkiye'de ihdâs edilen milliyyet cereyânı hasebiyle bizi himâye etmek isteyeceklerdir. Ermenilere gelince bunların refahiyyete kesb-i istihkak ettikleri şübhesizdir. Maa-mâ-fih Ermenistan'a bir siyâsî muhtâriyyet verilirken yine Ermenilerin menfaati nâmına Kürdler için dahi bir ocak teşkîli ihmâl edilmeyeceğini ümid ediyorum."³⁷

Şerif Paşa, Liberal Türk Kongresi'nce kendisine verilen görevinden kısa bir süre sonra istifa ederek, Barış Konferansı'nda Kürt iddialarını savunacak delegasyonun başkanlığını üstlenmiştir³⁸. Şerif Paşa, *"Kürdlerin İddiâlarına İlişkin Notlar"* adı altında hazırladığı raporda, Paris'te Kürtlerin çıkarlarını kendisi dışında savunacak kimsenin olmayışının temsiliyet görevini üstlenmesindeki rolüne değinmektedir³⁹. Benzer şekilde cismen ve ruhen mensubu olduğu ırkın müdafaasında tarafsızlık siyasetiyle ve azimle çalışacağını belirten Şerif Paşa, istifa gerekçesine şu şekilde açıklık getirmektedir:

³⁶ *Serbestî*, "Kürd Murahhası Olmadan Evvel", 30 Nisan 1919.

*Şerif Paşa, Kürt heyeti riyasetine geçmeden önce Barış Konferansı'na, Yunanların Mütâreke sonrası Osmanlı topraklarının İstanbul, Doğu Trakya, İzmir, Trabzon, Adana gibi kısımlarına ilişkin taleplerine cevap mahiyetinde ırkî, tarihi delillerle bir muhtıra sunan Osmanlı-Türk delegasyonu üyeleri arasında bulunmaktaydı. Bkz. *Türkçe İstanbul*, "Sulh Konferansı'na Takdîm Olunan Bir Türk Muhtırası", 29-30 Nisan 1919.

³⁷ *İkdâm*, "Şerif Paşa'nın Beyânât-ı Mühimmesi", 27 Şubat 1919.

³⁸ *The Times*, "İmperial and Foreign News Items", 27 March 1919.

³⁹ "Notes on the claims of the Kurds", Paris, 6 February 1919, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 256.

“Paris’te Türklerin müdâfaasını der-uhde edecek zevât eksik olmadığı halde Kürdlerin müdâfaası için benden başka kimsenin bulunmaması beni daha ziyâde ciddiyet ve samîmiyyet ile bu uğurda sarf-ı mesâîye sevk ediyor. Türk siyâsetinin müdâfaasına vedâ’ eylediğim sırada Türk milletinin hasâil ve fezâil-i ahlâkiyyesine hissiyyât-ı takdîr-kâranemi iblâğ etmek isterim...”

Aynı zamanda İsviçre, Mısır ve Kıbrıs’ta mütemekkin olup, bana îtimâd-ı tam göstermek sûretiyle Paris Konferansı’na murahhas olarak tayin edilmek lûtf-kârlığında bulunan Osmanlı hürriyyet-perverânına karşı arz-ı şükranı kendim için bir vazife add eylerim. İ’mâk-ı kalbiyyem cidden cerîhadar olarak bu vazifeden isti’fâ’ eylerim.”⁴⁰

Şerif Paşa, The Times muhabirine de; Osmanlı İmparatorluğu ile Mütâreke’nin imzalanmasından sonra Müteffiklerin ve Ermeni örgütlerinin İmparatorluğun bir parçasını oluşturan Kürt ülkelerini aralarında bölmek istemelerini, geleneksel Ermeni örgütleri propagandasının Kürdistan’ın sadece hayali bir coğrafi tabir olduğuna ilişkin Avrupa’da oluşturduğu kanıyı, Kürtlerdeki örgütlenme eksikliğini Kürtlerin meşru çıkarlarını savunma gerekçeleri olarak sunmaktadır⁴¹.

Şerif Paşa’nın Mayıs 1919 başına kadar Barış Konferansı’ndaki faaliyetleri, KTC idare heyeti nezdinde tetkik edilerek kabul edilmiştir⁴². Konferans görüşmelerine katılım noktasında temsil yetkisi alan Şerif Paşa’nın icraatları, muhtıralar sunmak ve konferansı yönlendiren devletlerin temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirmek odaklı olmuştur. Temel düşüncesi; uluslar arası bir komisyonun, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu toprakların milliyetler ilkesi göz önünde bulundurularak tarafsız bir şekilde sınırı belirleme ve Kürtlerin meşru taleplerini inceleleme çalışmalarıyla sorumlu tutulması yönündeydi⁴³. Yine müstakbel Kürdistan devletinin reisi olarak seçilmiş olduğunu ilan eden Şerif Paşa, kendisinin ve İngilizlerin temsilcilerinden oluşacak karma bir komisyonun araştırma yapmak üzere Kürt bölgelerine gönderilmesini önermiştir. Ancak İngiliz hükümeti, yaşının ve

⁴⁰ İkdâm, “Şerif Paşa’nın Beyânâtı”, 16 Nisan 1919; Kürdistan, Sayı: 6, 22 Nisan 1919.

⁴¹ The Times, “Kurdish Independence-To The Editor Of The Times”, 10 March 1920.

⁴² Serbestî, “Kürd Hey’et-i Reîsi Murahhası Şerif Paşa Hazretleri Wilson Huzurunda”, 5 Mayıs 1919.

⁴³ “Notes on the claims of the Kurds”, Paris, 6 February 1919, [FO 608/95]; A. L. P. Burdett, ss. 259-260.

uzun süredir Paris’te ikamet etmesinin Şerif Paşa’nın Kürdistan devlet reisi rolünü uygun kılmadığı düşüncesi taşımıştır⁴⁴.

Wilson Prensipleri’nde olduğu gibi Barış Konferansı’ndan ve konferansın yürütücüsü konumunda bulunan İngilizlerden KTC’nin beklentisi büyüktü. KTC’nin 8 Ekim 1919 tarihli olağanüstü toplantısında hazırladığı ve 13 Ekim’de basında sansür edilerek çıkartılan raporda, KTC’nin İstanbul’da bulunan 15 bin üyesiyle konferansın kendi kaderlerine ilişkin kararlarını güven ve sükûnetle beklediği belirtilmektedir⁴⁵. Toplantı kararı Ahmed Hamdi Paşa’nın bir beyanatında da görülmektedir: “... Biz memleketin menâfi-i âliyesi nâmına tamâmen sükûn ve sekîneti muhâfaza ve Sulh Konferansı’nın vereceği karara intizâr ediyoruz.”⁴⁶

Kamuran Bedirhan; “Acaba Kürdler hakk-ı millilerini istihsâl edebilecekler mi?” sorusunun cevabının Barış Konferansı’ndan beklenmesi gerektiğini ifade etmektedir⁴⁷. Ona göre: “Müzakerât ve mukarrerâtı henüz mechûl bulunan Sulh Konferansı’na Kürdistan, bütün Kuvâ-yi Milliyesini teâlî ve tekâmülüne tahsîs edebilecek bir şekilde çıkacaktır.”⁴⁸

Jîn’de yazan Siverekli Hilmi: “Yanlış hülyaların, küçük düşüncelerin bugünkü âkıbetini dikkatle mütalâa ediniz. Yek-dest ve yek-âheng olmaya çalışınız. Yarın in’ikad edecek Sulh Umûmî Kongresi’nde, mahşeri ümemde bütün dünyanın, bütün milletlerin hasenât ve seyyiât hesabı görülecektir. Herkes, her millet, kendi hakk-ı hayâtını iddiâ edebilecektir. Umûm Kürdlük nâmına olmasa bile, bari mevki-i müşkilde kalan, vahîm saatler geçiren Türkiye Kürdlerini bir mevt-i muhakkaktan, bir sefâlet-i ebediyyeden kurtarmaya gayret ediniz! Şerâit-i sâlîfe tahtinde hayât-ı sâbıkamızı yaşamak, ahass-ı âmâlımızdır. Fakat bu mümkün olmazsa, zinhâr boynumuza bir zincir-i esâret koydurmayalım. Bu harbde vesâir zamanlarda gördüğümüz ve çektiğimiz mezâlim ve sefâletlerden daha şenî, hatta imhâ-i tam ile netîce-pezîr olacak bir hayâta dâhil olmak ihtimâlimiz gayr-i vârid değildir. Artık

⁴⁴FO 5967/126007/M.E./44 [September 12th, 1919], Documents I, Minorities of the Middle East, Kurdish Communities 1918-1974, s. 139.

⁴⁵ Bulletin issued by General Staff, ‘Intelliange’, Army of the Black Sea, Constantinople, 8 October 1919, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 529.

⁴⁶ Sabah, “Ahmed Hamdi Paşa’nın Beyânâtı”, 5 Kasım 1919.

⁴⁷ Kamuran Ali Bedirhan, “Sulh Haberleri ve Kürdler”, Serbestî, 11 Mayıs 1919.

⁴⁸ Jîn, Sayı: 3, 20 Kasım 1918.

bizi biz kurtarabileceğiz!”⁴⁹ diyerek öneri mahiyetinde KTC konferans heyetinin neler yapabileceklerini açıklamaktadır.

Necmeddin Hüseyin bir beyanatında; vaktiyle Kürt ekseriyetiyle meskûn arazinin Wilson Prensipleri’ne bağlı olarak bağımsız tanınmasını muhataplara soylediklerini ve büyük devletlerin Kürt komite hukununu feragat ettirmeyeceğine inandığını ifade etmekte⁵⁰ ise de çok geçmeden Kürtlerin haklarının antlaşmada zikredilmesinden memnun olmakla birlikte, millî birlik ve doğal sınırların arzu edildiği derecede dikkate alınmamasının kendilerini üzdüğünü belirtecektir⁵¹.

Konferansta Kürt-Ermeni isteklerinin birçok noktada çakışması önemli sorun alanlarından birini teşkil etmiştir. 26 Şubat’ta Ermeni Cumhurbaşkanı Aharonyan ve Bogos Nubar Paşa muhtıra ile destekledikleri görüşlerini açıklayarak Kilis ile Kozan, Cebel-i Bereket, Adana ve İskenderun’u içine alan Maraş sancakları; Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakir, Harput, Sivas vilayetleri ile Karadeniz’e açılan bir kapı olması için Trabzon’un bir kısmı; Erivan, Tiflis’in güneyi, Gence ve Ardahan’ın kuzeyi hariç Kars’ı içine alacak ve yirmi yıllık bir süre için manda altında olacak şekilde bir Ermeni devleti kurma uğraşı vermişlerdir⁵². Ermeni tezlerine karşılık Paris Barış Konferansı’nda KTC, Şerif Paşa vasıtasıyla Kürt ve Kürdistan varlığını kabul ettirme çabası vermiştir. Şerif Paşa’nın Kürt heyeti reisi sıfatına haiz olduktan sonraki en önemli teşebbüslerinden biri, Barış Konferansı’na sunduğu 22 Mart 1919 tarihli muhtıradır. “*Kürd Halkının İstemleri Üzerine Nota*” başlığı taşıyan muhtırada; anahatlarıyla Ermenilerin hak iddia ettikleri Kürdistan coğrafyasında dellilendirmek suretiyle Kürtlerin çoğunluk oluşturduğuna yer vermektedir⁵³. Barış Konferansı’nda Kürt haklarını savunmakla görevlendirilmiş olan Şerif Paşa tarafından verilen muhtıradaki bir amacın; Türklüğe karşı durmak değil, tersine ona destek olmak ve kendilerini tanıtmak olduğu Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti adına konuşan Encum Yamulki tarafından ifade edilmiştir⁵⁴.

⁴⁹ *Jîn*, Sayı: 8, 9 Ocak 1919.

⁵⁰ *Akşam*, “Kürd Mes’elesi ve Teâlî Cemiyeti”, 7 Mayıs 1920.

⁵¹ *İleri*, “Kürdlerin Metâlîbi”, 24 Haziran 1920.

⁵² Harry N. Howard, “Paris-San Remo-Sevr’de Türkiye’yi Yok Etme Planları”, Müge Yılmaz [Çev.], *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Menteş Yayın, Sayı: 35, Ağustos 1970, s. 40.

⁵³ Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, ss. 235-243.

⁵⁴ *Jîn*, Sayı: 22, 2 Temmuz 1919.

Ermeni tezleri karşısında en çok mesai harcayanlardan biri de Kamuran Bedirhan olmuştur. Dönemin Ermenileri için bir hükümet kurmanın hiçbir temel tabana dayanmadığını belirten Kamuran Bedirhan'a göre: *“Ermeniler, te'sîs etmek istedikleri hükûmetin hâkimiyetini ve Kürdlerin bu hükûmete itâatini te'mîn edebilecek kuvvetlerden de tamâmiyle mahrûm bulunuyorlar. Kürdler her yerde bir ekseriyyet-i kat'îye teşkil ederler. Bu ciheti yalnız Türk istatistikleri değil, belki bütün Avrupa seyyahları, süyyah-ı coğrafîyûnu ve mesâil-i iktisâdiyye ile alâkadar olan ecnebî konsolosları itirâf etmektedirler.”*⁵⁵ Kamuran Bedirhan, kimi zaman düşüncelerini yabancı kaynakları dayanak göstererek desteklemeye çalışmıştır. Rus ekonomistlerinden Pazilov'un *“Kürdistan”* adlı eserindeki: *“Mezopotamya'nın üzerindeki vâsi' ovaya hâkim bir vaz'iyette bulunan Ermenistan, bu isim ile yâd olunmaya lâyık değildir. Çünkü bu kıt'ada iki Ermeniyeye mukabil on Kürde tesâdüf ediliyor. Memleketin istikbâli iktisadîsi, Kürdlerin temeddünleri zamanına muallâktır. Kürdsüz Ermeni, pek mahdûd bir dâirede çalışmaya mahkûm olur ve vâsi' imarlara teşebbüs etmek kudretine mâlik olamayacağından memleketin hayât-ı iktisadîsini inkişâf ettiremez.”*⁵⁶ açıklaması bir örnektir.

Ahmed Hamdi Paşa'ya göre Ermeniler, Barış Konferansı mesailerinde Kürdistan'ın kuzeyini Ermenistan olarak telakki etmişlerdir. Ekseriyet ve kadim medeniyetleriyle mevcut mazilerini, mevzubahis topraklar üzerinde her türlü kin ve düşmanlıktan uzak olarak muhafaza etmek üzere Wilson Prensipleri'ni esas aldıklarını, Ermenilerin Van, Bitlis ve Ma'mûret-ül-azîz vilayetleriyle Urfa, Maraş dâhil olmak üzere İskenderun'a kadar koca bir Kürt hattını benimsemek istemelerinin Barış Konferansı nezdinde hiçbir zaman kabul görmeyeceği düşüncesinde olan Ahmed Hamdi Paşa devamında: *“Biz Ermeniler gibi bâlâ-pervâz-âne bir hudûd-ı coğrafî çizmiyoruz. Bütün Avrupa zümre-i mütefekkirinin kabul ve ekseriyyet-i kâhiresi Kürd olan arâziye tesâhub etmek istiyoruz.”*⁵⁷ diyecektir.

Kemal Fevzi'nin taşıdığı düşünce ise şöyleydi: *“... Kürdistan'ın dâhilinde fuzûlî bir Ermeni hâkimiyet-i hakikiyyesinden ziyâde Kürdistan hâricinde kabiliyyet-i hayâtîyyeye mâlik, müddeti bir Ermenistan'ın vücûdiyyetinin akıl ve mantık*

⁵⁵ *Jîn*, Sayı: 9, 16 Ocak 1919.

⁵⁶ *Jîn*, Sayı: 9, 16 Ocak 1919.

⁵⁷ *Sabah*, “Ahmed Hamdi Paşa'nın Beyânâtı”, 5 Kasım 1919.

*icâbâtında daha muvafık görüyoruz. Gayr-i tabîi ahvâl er geç dûçar-ı zevâl olur... Tabîi ve hakikî bir Ermenistan ise Kürdistan hâricinde teşkîl edebilir. Olsa olsa böyle bir Ermenistan kabiliyyet-i hayâtiyyeyi hâiz olabilir.”*⁵⁸

Kürd Mustafa Paşa, Ermeni sorunu hakkında KTC’nin görüşünü; uluslararası bir sorun olması hasebiyle Paris Konferansı’nın vereceği karara tabi olmak şeklinde ifade etmiştir. Ona göre, Kürtler Ermeniler kadar eski bir millet olup, Kürtler hür bir millet olarak yaşamak istemekte ve talepler bu esas üzerine hem itilaf temsilcilerine hem de Barış Konferansı’na bildirilmiştir⁵⁹.

Ermeni tezleri KTC’de bir rahatsızlık oluşturmuşsa da 20 Kasım 1919’da, Paris’te Şerif Paşa ile Bogos Nubar Paşa arasında bir tür ittifakı öngören Kürt-Ermeni Antlaşması imzalanmıştır. Ortak muhtıraya göre; menfaatleri müşterek olan Kürtler ve Ermeniler, bağımsızlıklarını sağlamak hususunda amaç birliği ederek, birleşik Ermenistan ve bir Kürdistan teşekkülüne çalışmak üzere anlaşmışlardır. İki millete ait sınırların nereleri kapsayacağı belirtilmeyip, sonradan Barış Konferansı tarafından tayin edilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁰. Ortak muhtıraya karşın taraflar arasında bir güvensizlik hâkimdir. Ortak muhtıradan beş gün sonra, Ahmed Hamdi Paşa başkanlığında tertiplenen 25 Kasım 1919 tarihli toplantıda, Ermenistan Dâhiliyye Nâzırı’nın Kürtlere karşı şiddetli tedbirler alma kararı karşısında, sorunun Şerif Paşa vasıtasıyla konferansa iletilmek istenmesi, Ermenilerin istediği bazı vilayetleri vermektense Türklerle birlik olma kararının alınması güvensizliğe kanıt oluşturmaktadır⁶¹.

Şerif Paşa’nın Ermeni delegesi Bogos Nubarla ortak bir metin hazırlaması, hem milliyetçi basında güçlü ve yoğun polemiklere, propaganda yapılmasına yol açmış⁶² hem de başta Anadolu Hareketi olmak üzere birçok kesimin tepkisini çekmiştir⁶³. İkdâm’da; Şerif Paşa Ermeni heyeti murahhasası ile mutabakata varmış ise bu hususun yalnız Türkiye ve Türkler tarafından değil, bizzat Kürtler tarafından dahi

⁵⁸ *Jin*, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

⁵⁹ *Tarîk*, Kürdler, Kürd Teâlî Cemiyeti Reîsi Mustafa Paşa’nın Beyânâtı”, 6 Kasım 1919.

⁶⁰ *İkdâm*, “Şerif-Nubar İtilâfı”, 20 Şubat 1920.

⁶¹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2010, s. 99.

⁶² *The Times*, “Kurdish-Armenian Agreement”, 5 March 1920.

⁶³ Tepkilerin neler olduğu “Anadolu Hareketi’nin Tutumu” ile “Halkla İlişkiler ve Halkın Tutumu” başlıkları altında irdelenmiştir.

tetkike değer bir muamele mahiyetinde olduğuna dikkat çekilmektedir. Gazete, varılan mutabakata ilişkin kanaatini şu şekilde dile getirmektedir: *“Bizim anladığımıza göre, Kürd milletinin Türkiye’den iftirâkı ve müstakill bir Kürd devleti teşkîli için Kürdler arasında bir hareket bile mevcûd değildir. Bu husûsta Kürdler arasında teşkilât-ı milliyyelerin vücûda getirildiği ve bu teşkilâtların Osmanlı hâkimiyeti aleyhinde muntazaman ve sistem dâiresinde mücâdelede bulundukları ne bizde meşhûd olmuş ve ne de efkâr-ı umûmiyye-i cihân huzurunda Kürd milletinin böyle bir dâvâda bulunduğu ma’lûm olmuştur. Kürd milleti, hey’et-i umûmiyyesi itibâriyle bu kabil harekât ve ef’âl-i iftirâk-cüyâneden dâimâ tevakkî etmiş ve hâkimet-i Osmaniyye hakkında dâimâ müstakîm-âne efkâr ve hissiyât-perverde eylemiştir.”* Kürt milletinin itilafı kendi çıkarlarına uygun bulmayacağına, şiddetle protesto edeceğine ve kendisine bir millî ders vereceğine inanılmıştır⁶⁴. Seyyid Abdülkadir, Şerif Paşa ile Bogos Nubar arasında akd edilen itilafın Türkiye’ye hasmane niteliği taşımasının kendileri için bahis konusu olamayacağını, tepkilerin maksatlı propagandalardan ileri geldiğini beyan etmiştir⁶⁵.

Ortak muhtıranın, KTC üyeleri nezdinde hem olumlu hem de olumsuz tepkiler aldığı ve tepkilerin üyelerin dünya görüşleri ve kimi hassasiyetleri çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Jîn’de yapılan değerlendirmede itilafa ilişkin şöyle denilmiştir: *“Şerif Paşa, belki hayât-ı siyâsiyyesinde bu kadar şâyân-ı şükran bir muvaffakiyyet-i siyâsiyye istihsâl etmemiştir. Paşa, Türkiye’de başlayıp hüsn-i netîceye îsâl edilemeyen esâsta, itilâfı te’mîn etmeye muvaffak olarak bütün Kürdlerin ve Müslimânların minnettarlığını kazanmıştır. İtilâfın esâsı, Kürd ve Ermeni milletinin yek-dîgeri aleyhinde hiç neşriyyâtta bulunmamaları, şimdiye kadar vaki neşriyyâtı da yek-dîgeri aleyhine isti’mâl etmemeleridir. İki komşu milletin huzuru ve refahları didinmede değil, yek-dîgerininin hukuk-i meşrûasına hürmet etmektir. Bu itilâftan Kürdlerin ne kadar müstefid olacakları muhtac-ı îzâh değildir.”*⁶⁶ İhtilâflı arazi sorununun konferans heyetine bırakılması mantık dâhilinde görülmüştür. Muhtırada işbirliği yapılacağına ilişkin kayıt bulunmadığı halde, bu yolda gerçek olmaktan uzak teşebbüslerin üzüntüye mahal bıraktığı, Şerif Paşa’nın

⁶⁴ İkdâm, “Şerif-Nubar İtilâfı”, 20 Şubat 1920.

⁶⁵ İkdâm, “Kürdler ve Osmanlılık, Â’yândan Seyyid Abdülkadir Efendi’nin Beyânâtı”, 27 Şubat 1920.

⁶⁶ Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

Kürt meşru hukukunu müdafaaya yönelik mesaisinin Kürtlerin Müslüman olmaları bakımından bütün İslam âleminin ferahına zemin hazırlayacağı düşünülmüştür⁶⁷.

Ortak muhtıra, Said-i Kürdî tarafından eleştirilmektedir. Muhtırayı tasvip etmeyen Said-i Kürdî'ye göre: *"Kürdler, İslâmiyyet nâm ve şerefini i'lâ için beş yüz bin fedâ' etmişler ve makam-ı hilâfete olan sadâkatlerini iş'âr ettikleri kan ile bir kat daha teyîd eylemişlerdir... Ermeniler, vilâyât-ı şarkıyyede ekall-i kalil derecesinde bulundukları için asla bir ekseriyyet te'mînine ve ne kemiyyetten ne de keyfiyyetten Şark-i Anadolu'da iddiâ-yı temlike muvaffak olamayacaklarını son zamanlarda anladılar. Maksudlarına Kürdler nâmına hareket ettiğini iddiâ eden Şerif Paşa'yı alt etmeye muvafık buldular. Bu sûretle Kürd ve Ermeni dâvâsı ortada kalmayacak ve Şark-i Anadolu'daki iftirâk âmâli mevki-i fiile çıkmış olacaktı. İşte bu gaye ile o ma'hud beyân-nâme müştereken imzalandı ve konferansa takdîm olundu. Ermenilerin bundan maksadı Kürdleri aldatmaktan başka bir şey olamaz, çünkü ileride Kürdlerin kemiyyetten hal-i ekseriyyette bulunduklarını inkâr edemeseler bile keyfiyyetten yani ilmen, irfânen kendilerinden dûn oldukları bahanesiyle Kürdleri bir millet-i tabian haline getirecekleri muhakkaktır. Buna ise aklı başında hiçbir Kürd taraftar değildir. Zaten Kürdler bu beyân-nâmeye yalnız sözle değil, bi-l-fi'l muhâlif olduklarını isbâd ediyorlar."*⁶⁸ Ermenilerle varılan mutabakat, Kürtlerin Anadolu Hareketi'ne yaklaşımlarının itici güçlerinden birini oluşturmuştur. Kürt aşiret liderlerinin de mutabakata karşı sert tepkileri değişik makamlara çektikleri telgraflarından anlaşılmaktadır. KTC'nin talep ve söylemlerinden çok aşiret liderlerine itaatleri, Kürtlerin Anadolu Hareketi'ne neden taraf olduklarının göstergelerinden biri olacaktır.

Van Vilâyeti aşiretleri ve bütün ahaliyi temsilen vali başkanlığında toplanılıp alınan kararlar, Hâriciyye Nezâreti aracılığıyla Barış Konferansı riyasetine 22 Nisan 1919 tarihli telgrafla gönderilmiştir. Alınan kararlarda Fransız Hükümeti resmi kayıtlarına dayanılarak Müslüman nüfusun Ermeni nüfusuna oranla çok daha fazla olduğu, Ermenilerin Rus kuvvetlerinin desteği ile bölgede katliam işlemesine karşın suçun kendilerine isnat edildiği ve nifak sokmak amaçlı cahil birtakım kimselerin

⁶⁷ *Jîn*, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

⁶⁸ *Tasvir-i Efkâr*, "Kürdler ve İslâmiyyet", 29 Şubat 1920; "Vatan-ı İslâm'ın İftirâkına Çalışanlar Meyanında Acaba Seyyid Abdülkadir Efendi de Varmı?", *Sebil'ür-Reşâd*, 4 Mart 1920.

eliyle dışarıdan yapılacak müdahalelere engel olunması gerektiğinin altı çizilmektedir. Bir başka kararda ise şu ifadeler yer almaktaydı: “*Bu vilâyetin mülkiyyetini elinde bulunduran, yüzde doksan gibi bir oranla çoğunluğu oluşturan, dîni ve çeşitli bağlarla derinden birbirlerine bağlı olan Türklerle Kürdlerin hiçbir şart altında hilâfetten ayrılmayacaklarını, yüzyıllardan beri büyük bir sadâkatle ona itaatkâr olduklarını bütün dünyaya i’lân ederler. Şâyet sayılan bu haklar konusunda bir tereddüd varsa o zaman muhtelit komisyon aracılığıyla halkoylamasına başvurulmalıdır.*”⁶⁹ Osmanlı Devleti, elden çıkması muhtemel bölge için burada yaşayan başta Kürt aşâir ve ahali olmak üzere Kürtlerin sadakatinden istifade ile konferans nezdinde sonuç almaya çalışmıştır.

Şerif Paşa, gelişmeler karşısında Kürt delegeliğinden Monte Carlo’da iken 21 Nisan’da istifa etmiştir. Gazete haberlerine yansıyan istifasında şu sözleri sarfetmektedir: “*Makam-ı mukaddes hilâfete amîk bir sûrette merbût olduğum ve her türlü eşkâr-ı muzır-ı iftirâk-cûyâneden mütebâid bulunduğum cihetle konferans nezdindeki Kürd hey’et-i Murahhası riyâsetinden isti’fâ eyledim. Her şeyden evvel bir Müslimân olmak îtibâriyle hiçbir fırka-i siyâsiyyenin taht-ı te’sîrinde kalmaksızın bütün mesâîmi hukuk-i mukaddese-i hilâfının te’yîdine hasr eyleyeceğimi beyân ederim.*”⁷⁰ Ayrıca 27 Nisan 1920 yılında Cavid Bey’e Monte Carlo’dan yazdığı mektupta, Kürdistan istiklâli için çalışanlarla uzlaşmadığından Murahhaslık görevinden istifa ettiğini, aldığı kararı hem Kürtlere hem de konferans riyasetine bildirdiğini iletmektedir⁷¹.

Müteffikler, Paris Barış Konferansı genel oturumundan sonra, barış şartlarının daha küçük çaptaki konferanslarda görüşülmesini kararlaştırmışlardı. Bir barış düzeni kurulması amacını güden bu konferanslardan ilki, Türkiye ile yapılacak barış şartlarını tespit etmek üzere toplanıp 10 Nisan 1920’de dağılan Londra Konferansı’dır. Bundan sonraki görüşmeler San Remo Konferansı’nda gerçekleşmiştir. Paris ve Londra konferanslarının sürüncemede kalan sorunlarından biri Kürdistan’a tanınacak statü idi. Antlaşmada yer alacak Kürdistanla ilgili hüküm

⁶⁹ BOA, HR. SYS. 2709/11, 22 Nisan 1919.

⁷⁰ *Alem-dâr*, “Şerif Paşa’nın İsti’fâsı”, 24 Nisan 1920; *Vakit*, “Şerif Paşa Kürd Hey’et-i Murahhası Riyâsetinden İsti’fâ Ediyor”, 24 Nisan 1920; *Peyâm-ı Sabah*, “Şerif Paşa’nın Bir Telgraf-nâmesi”, 24 Nisan 1920.

⁷¹ Cavid Bey, “Felâket Günleri Mütâreke Devri’nin Fecî Tarihi,” *Tanîn*, 2 Şubat 1946.

San Remo Konferansı'nın 19 Nisan 1920 tarihli toplantısında İngiltere ve Fransa tarafından taslak olarak hazırlanmıştır. 22 Temmuz 1920'de Osmanlı yönetimince barış taslağını değerlendirmek üzere Yıldız Sarayı'nda toplanan Saltanat Şûrâsı'nda üyelerden Rıza Paşa dışında şuraya katılanlar antlaşmanın imzalanması yönünde görüş bildirdi. Olumlu görüş bildirenlerden biri de Seyyid Abdülkadir idi⁷². Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşad Halis'ten oluşan bir heyet Paris'e giderek 10 Ağustos 1920'de Sevr kasabasında antlaşmayı imzaladı⁷³. Sevr Antlaşması'nın imzası, beşinci ve son Damat Ferid Hükümeti dönemine denk geldiğinden bu hükümette yer alan Ahmed Hamdi Paşa'nın onay verdiği anlaşılmaktadır.

Sevr'in iki maddesi doğrudan Kürtleri ilgilendiriyordu. 62. Madde, Kürtlerin Anadolu'nun şarkında nüfusun çoğunluğunu oluşturdıkları yerlerde yerel muhtariyete haiz olmasını öngörürken; 64. Madde, 62. Maddede anılan bölgelerin Kürt halkı, anlaşma yürürlüğe girdikten sonraki bir yıl zarfında Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurur ve sözü geçen bölgelerde yaşayan sakinlerinin çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediğini gösterirse, bu arada Cemiyet Konseyi bölge halkını bağımsızlığa yatkın bulursa Türkiye, bu bölgeler üzerindeki haklarından vazgeçmeyi şimdiden kabul eder. Türkler tarafından böyle bir vazgeçme gerçekleştirildiğinde Kürdistan'ın hâlihazırda Musul Vilâyeti'nde oturmakta olan Kürt sakinleri bağımsız bir Kürt devletine katılmak istediklerini belirtirlerse başlıca Müttefikler buna itiraz etmeyeceklerdir, hükmünü içermekteydi⁷⁴.

3.1.3. Cemiyetin İç Temasları

3.1.3.1. Osmanlı Hükümetleri İle İlişkiler

KTC'nin Osmanlı Hükümeti'nce onay görmesi, başlangıçta hükümetin Cemiyetin nizamnamesindeki siyasi amaçtan uzak ilkelerini dikkate alarak hareket ettiğini göstermektedir. Etkin Kürt ailelerinin ve bu ailelerin devletin çeşitli kademelerinde görev alan veya almış güçlü temsilcilerinin kurduğu Cemiyete izin vermek, hükümetin Kürtlere bakışının olumlu olduğu izlenimini uyandıracığından,

⁷² Nurer Uğurlu, *Kürt Milliyetçiliği Kürtler ve Şeyh Sait İsyanı*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009, ss. 42-45.

⁷³ Y. Akyüz v.d., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1*, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara 1989, s. 115.

⁷⁴ Edmonds, ss. 161-162.

Kürtlerin desteğini almaya ve devlete bağlılıklarını arttırmaya hizmet edeceği de düşünülmüştür.

Kuruluş sürecine ilişkin verdiğimiz bilgiler ışığında, KTC'nin muhtemelen Ahmed İzzet Paşa Hükümeti⁷⁵ iş başında iken kuruluş inisiyatifini gerçekleştirdiği, Ahmed Tevfik Paşa Hükümeti⁷⁶ zamanında da resmiyet kazandığı anlaşılmaktadır. Seyyid Abdülkadir'in Şûrâ-yı Devlet reisi⁷⁷, yine KTC üyesi Haydarizâde İbrahim Efendi'nin Şeyhülislam olduğu Damad Ferid Paşa Hükümeti-Hükümetleri⁷⁸ KTC'ye imkân sağlayan ve güçlenme zemini oluşturan evreleri oluşturmuştur. Diğer taraftan Jîn Yazı Kurulu üyelerinden ve Osmanlı'da marifet sahibi olarak tanınan soylu Haydarî ailesi torunlarından Haydarizâde İbrahim Efendi'nin şeyhülislam olarak atanması memnuniyetle karşılanmıştır⁷⁹.

İkdam'da ve İngiliz belgelerinde KTC üyesi olarak adı geçen Abdullah Cevdet⁸⁰, 9 Nisan 1919'da I. Damat Ferid Hükümeti'nce Sıhhiye Umûm Müdürlüğü'ne atanmıştır⁸¹. KTC reisi, yazmanı olarak da geçen Ferik Cakacı [Süslü] Ahmed Hamdi Paşa, 12 Mayıs 1920'de Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye reisliğine atanmıştır. Bu görevi üzerinde kalmak kaydıyla aynı zamanda 31 Temmuz 1920-17 Ekim 1920

⁷⁵ Ahmed İzzet Paşa Hükümeti, 14 Ekim 1918-11 Kasım 1918 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bkz. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 1.

⁷⁶ Ahmed Tevfik Paşa Hükümeti, 11 Kasım 1918-3 Mart 1919 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bkz. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 61 ve 125.

⁷⁷ BOA, İ. DÜİT. 9/56, 4 Mart 1919.

⁷⁸ Damat Ferid Paşa, 4 Mart 1919-1 Ekim 1919 sürecinde üç; 5 Nisan 1920-17 Ekim 1920 arasında da iki kez olmak üzere beş kez hükümet kurmuştur. Bkz. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, ss.171-267 ve 391; Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2010, s. 1 ve 197.

⁷⁹ *Jîn*, Sayı: 2, 14 Kasım 1918.

*İbrahim Efendi, ulemâdan Haydarizâde Asım Efendi'nin oğlu olup 1864 yılında Musul'un Erbil kazâsında doğdu. Türkçe, Arapça ve Farsça bilir, Kürtçeye de aşina idi. Zaho, Cizre, Diyarbakir merkez niyâbetinde bulunmuştur. Cide Bidayet Mahkemesi reisliği, Dârü'l- Hayr-ı Âlî müdürlüğü, Defter-i Hâkânî Nezâret-i şer' memurluğu, Kadastro Mektebi hukuk kısmı Mecelle muallimliği, Dârü'l Hikmeti'l İslâmiyye a'zâlığı gibi görevleri de icra eden Haydarizâde İbrahim Efendi; Tevfik Paşa, Ali Rıza Paşa, Salih Paşa kabinelerine şeyhülislam olarak girmiştir. Salih Paşa Hükümeti'nin 2 Nisan 1920'de istifası üzerine şeyhülislamlığı sona ermiştir. Saltanatın kaldırılmasından sonra 1923'te Irak'a gitti ve 1933 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Bkz. İlmiyye Sâlnâmesi, Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş [Haz.], İşaret Yayınları, İstanbul 1998, ss. 523-525.

⁸⁰ *İkdâm*, "Kürtler ve Osmanlılık, Â'yandan Seyyid Abdülkadir Efendi'nin Beyânâtı", 27 Şubat 1920; Military Report on Mesopotamia: Central Kurdistan, by General Staff, Mesopotamian Expeditionary Force, May 1920, [WO 106/921], A. L. P. Burdett, s. 842.

⁸¹ BOA, BEO. 4565/324358/1, 12 Nisan 1919; *Takvîm-i Vakayi*, 14 Nisan 1919.

* Abdullah Cevdet, İstanbul Hükümeti'nce 2 Ekim 1921'de azledilmiştir. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliyye*, 11 Ekim 1921.

tarihinde görev yapan V. Damat Ferid Hükümeti'nde Bahriyye Nâzırı'ydı⁸². Ahmed Hamdi Paşa, bu görevi önce vekâleten, 28 Ağustos'tan itibaren asaleten yürütecektir. 24 Eylül 1919'da Kürd Mustafa Paşa, Damat Ferid Hükümeti'nce Hüdavendigâr [Bursa] Vilâyeti'ne atanmıştır⁸³. Yine Mustafa Arif Bey Dâhiliyye Nâzırı olunca Halil Rami'yi Malatya'ya mutasarrıf olarak tayin etmişti. Aynı şekilde Emin Ali Bedirhan'ın Diyarbakir'e vali tayin edilmesi konusunu da görüşmüştü. Hatta Emin Ali Bedirhan, hükümetçe tayin edildiğini ve görevi kısa zamanda üstlenmek üzere ayrılmayı umduğunu Nusaybin ileri gelenlerine haber vermektedir⁸⁴. Kürdistan gazetesi muharriri Abdülvahid Efendi ise Bitlis Vilâyeti'ne ikinci komiserlikle görevlendirilmiştir⁸⁵. KTC üye ve yanlılarının devletin bazı kilit makamlarına atanmış olmaları, hükümetle temas sağlanması gibi kimi teşebbüslere katkı sağladığından bahsedilebilir.

KTC'nin yayın organı Jîn'in yayınlanmasını kutlayıp başarı dileyen Hâdisât, Tercümân-ı Hakikat, Yeni Gün, Tasvir-i Efkâr, Vakit, Yeni İstanbul, İnkılâb gazeteleri ile İctihâd ve Haftalık Gazete dergilerine, Jîn'in 20 Kasım 1918 tarihli üçüncü sayısında minnettarlık bildirilmesi⁸⁶, KTC'nin hükümetin izni dâhilinde kurulmuş olmasının uyandırdığı ilk intibanın çeşitli çevrelerce de olumlu karşılandığını göstermektedir.

Hükümetin iyi niyetinden, makul ve samimi yardımından emin olduklarını, siyasi basiretlerine itikat etmek istediklerini belirten Kamuran Bedirhan⁸⁷, Kürtlerin Osmanlı Hükümeti'nden beklentisine şöyle yer vermektedir: “*Kürdler, şu pek mühimm târihi ve mukadderâtın kat'i bir hale iktirân ettiği günlerde, millî esâslara tevfiken Kürdlerin ve Kürdistan'ın meşrû hukukuna sâhib edilmesi için lâzım gelen*

⁸² Akşın, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele III*, s. 407; Kamil Erdeha, *Yüzellilikler yahut Millî Mücadele'nin Muhasebesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998, s. 179.

⁸³ *Takvîm-i Vakayi*, 28 Eylül 1919.

⁸⁴ ‘Details Of ‘Kurdistan Ou Armenie’ Report; Situtation In Kurdistan Described; Extracts From Major Noel’s Diary; Report On Southern Kurdistan. British Policy On Kurdistan [FO 141/806/2], 27 May 1919, Collection Middle East Online: Iraq, 1914-1974, ss. 74-75.

*Yaşanan Malatya Olayı Halil Rami Bey’in görevden azledilmesi sonucunu doğurmuştur. Halil Rami Bey’in yerine Sadrazam Damat Ferid ve Dâhiliyye Nâzırı Adil Bey’in onayıyla 20 Eylül 1919 yılında Eski Ma’mûret-ül-azîz mebusu Asım Bey atanmıştır. Bkz. *Takvîm-i Vakayi*, 24 Eylül 1919.

⁸⁵ BOA, DH. EUM. LVZ. 47/95/1, 19 Mayıs 1919.

⁸⁶ *Jîn*, Sayı: 1, 7 Kasım 1918.

⁸⁷ Kamuran Ali Bedirhan, “Kürdler Hakkında”, *Serbestî*, 21 Aralık 1918; Kamuran Ali Bedirhan, “Kürdistan,” *Serbestî*, 2 Nisan 1919.

filî ve müsbet muâveneti Türk kardaşlarından, Osmanlı Hükümeti'nden göreceğine mutmain olmak ister ve mutmaindir."⁸⁸

Seyyid Abdülkadir bir beyanatında, Türklerle Kürtlerin kardeş ve dindaş olduklarını, Kürtlerin Müslümanlığı hasebiyle Türklere düşmanlık besleyemeceğini ifade etmiştir. "*Serbesti-yi inkişâf*" hakkının Kürtlere verilmesi taraftarı olan Seyyid Abdülkadir, kendisine yöneltilen Kürtlerin gerçek taleplerinin neden ibaret olduğu sorusuna verdiği cevap şu şekildedir: "*Bugün Kürdlerle mütemekkin beş altı vilâyet vardır. Hükûmet bu vilâyetlere muhtâriyyet versin. İstedığımız doğru ve namuskâr adamları kullanıp terakki ve teâlî edelim. Demin de söylediğim gibi, biz kat'iyen Türkler aleyhinde bir hiss-i perverde etmiyoruz. Teşkil edilecek olan muhtâriyyet-i idârede Türkler de bizimle beraber idâre-i hükûmete iştirâk etsin.*"⁸⁹ Tasvir-i Efkâr'a verdiği beyanatta da, KTC'nin Kürtlerin arzusuyla teşkil edildiğini, senelerden beri tecrübe edilen idari hataların, bütün Kürtleri muhtariyet istemeye sevk ettiğini ileri sürmektedir⁹⁰.

Seyyid Abdülkadir'in Şerif Paşa'nın murahhaslığını tasvip etmesi ve muhtariyeti kasteden serbest gelişim hakkına vurgu yapması, Meclis-i Meb'ûsân'da bölge mebuslarınca eleştirilmiştir. 28 Şubat'ta hazırladıkları önergeyi, 1 Mart'ta meclise sunarak Seyyid Abdülkadir'in âyan azalığının düşürülmesine giden süreci başlatmışlardır. Meclis'e sunulan önergede, Seyyid Abdülkadir'in Kanûn-i Esâsî'nin 46. maddesine göre; padişaha, vatanına sadakat ve Kanûn-i Esâsî hükümlerine uyacağına ilişkin yemin ettiği halde, ayrılıkçı bir siyaset takip ederek yeminini bozduğu ve Kanûn-i Esâsî'nin 48. maddesine göre de âyan azalığı görevine aykırı davrandığı belirtilmektedir⁹¹. Bayazıt Mebusu Şefik Bey, Kürt ileri gelenlerinden Bağdadi Hüseyin Ferid Efendi ile Babanzâdelerden Raniye [Musul Vilâyeti'ne bağlı] kazası Mal Müdürü M. Şefik Bey'in de Seyyid Abdülkadir'in beyanatlarını hayretle

⁸⁸ *Alem-dâr*, "Türk-Kürd Birliği", 23 Aralık 1918.

⁸⁹ *İkdâm*, "Kürdler ve Osmanlılık, Â'yândan Seyyid Abdülkadir Efendi'nin Beyânâtı", 27 Şubat 1920; *Sebîl'ür-Reşâd*, "Vatan-ı İslâm'ın İftirâkına Çalışanlar Meyanında Acaba Seyyid Abdülkadir Efendi de Var mı?", 4 Mart 1920.

⁹⁰ *Tasvir-i Efkâr*, "Kürdler ve Hilâfet", 2 Mart 1920.

⁹¹ *Meclis-i Meb'ûsân'ın On Dördüncü İnikad Zabıtname*, 1 Mart 1920.

karşıladıklarını, Kürtlerin uhuvvetine ve İslam camiasına zarar verecek her türlü teşebbüsü nefretle karşıladıklarını ifade etmektedir⁹².

Meclis-i Â'yân'ın 15 Mart 1920 tarihli oturumunda, kendisinin âyan azalığının düşürülmesi için verilen takrire karşı açıklama yapma gereği duyan Seyyid Abdülkadir, hakkındaki iddiaları tekzip ederek ümidinin diyanetin, devletin, vatan ve milletin şeref ve saadetini görmek olduğunu, âyan azalığından çekilmesinin memlekete bir fayda getirecekse şerefle yerine getireceğini bildirmiştir⁹³.

Kürt-Ermeni İtilâfnamesi, Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân'ındaki mebusların tepkisini çekmiştir. Bayazıt Mebusu Şefik Bey, Şerif Paşa'nın Kürtler nazarında bir kıymetinin bulunmadığını, Osmanlı Devleti'nin seçkin bir kavmini oluşturan Kürtlerle Türklerin İslami potada kaynaştıklarını, İslamiyet'in kavmiyet ve milletin fevkinde olduğunu açıklamaktadır. Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey ise, Şerif Paşa'yı Kürdistan'ı Ermenilere vermek ve KTC'yi kendisini desteklemekle suçlamaktadır: *“Şerif Paşa'nın vekâleti nedir? Gelen telgraf-nâmelerde görüyoruz. Kürd Teâlî Cemiyeti nâmı tahtında İstanbul'da birtakım menfaat-i husûsiyye arkasında dolaşanların teşkil eyleyip Avrupa'ya, Şerif Paşa'ya göndermiş oldukları vekâlet-nâme ile bunların Kürdistan ile Ermenistan'ın ittihâdını te'mîn etmek istiyorlar...”*⁹⁴

Osmanlı Devleti hükümetlerinin sınırları dâhilindeki Kürtleri de kapsayan farklı kesimlere bakışının ne olduğunun ana hatları ile bilinmesi, barış anlaşmasının imzasına giden ve devletin alacağı konumun belirleneceği süreçte önem arz etmektedir. Dâhiliyye Nâzırı Fethi Bey, Âtî gazetesindeki beyanatında; barış programı esasının Arapların muhtar idaresi, İslam olmayan unsurların gelişmesi olduğunu belirtmekle birlikte ülkedeki etnik unsurların, azınlıkların haklarının saklı tutulacağını, özgürlükçü kanunların tanzim edilip parlamentoya havale edilmesiyle Osmanlı Devleti'nin sükûna ve rahata kavuşacağını söylemiştir⁹⁵. Mütâreke sürecinin ilk hükümetinin önemli bir görevlisinin bu beyanatı Arapların muhtariyetine,

⁹² *Tasvir-i Efkâr*, “Kürdlerin Sadâkati”, 5 Mart 1920.

⁹³ *Meclis-i Meb'ûsân'ın On Sekizinci İnîkad Zabıtnâmesi*, 15 Mart 1920; *Tasvir-i Efkâr*, “Abdülkadir Efendi de Beyânâtını Red ve İnîkad Ediyor”, 16 Mart 1920.

⁹⁴ *Meclis-i Meb'ûsân'ın On Dördüncü İnîkad Zabıtnâmesi*, 26 Şubat 1920.

⁹⁵ *Âtî*, “Dâhiliyye Nâzırı Fethi Bey'in Beyânâtı”, 5 Kasım 1918.

Müslüman olmayan kesimin gelişmelerine imkân tanırken; Kürtlerin geleceklerine ilişkin doğrudan bir açıklama içermemektedir. Kürtlerin geleceklerine ilişkin açıklama içermemesine karşın Kamuran Bedirhan, Jîn'deki bir yazısında programa atıfta bulunarak şöyle diyordu: *“Yavuz Sultan Selim’e bilâ harb, dinî bir akîde, millî bir hayrânîyyetle arz-ı ittifâk ve tabîyyet eden Kürdistan, bugün Türk milletinden de müzâheret göreceğinden ümidvardır. Kabinenin Meclis-i Millî’de kırâat ettiği beyânnâme de bu ümniyyeti te’yîd ve tevsîk eyliyor. Arabistan’ı husûsî muhtâr bir idâreye mazhar etmesi de, hükûmetin artık memleketi ârızî, gayr-i tabîi esâslarla değil, mâkul, ilmî kaideler dâhilinde idâre etmeye karar verdiğinin ayrı bir delilidir.”*⁹⁶

KTC ile Damat Ferid Paşa Hükümeti arasında Kürdistan’a muhtariyet verilmesi konusunda Seyyid Abdülkadir’in Şûrâ-yı Devlet reisliği sürecinde ve onun teşebbüsüyle anlaşmaya varılmıştır. Muhtar bir Kürdistan’ın kurulmasının öngörüldüğü anlaşmada şu ibare yer alıyordu: *“Ekseriyyet-i Kürd kavminin sâkin bulunduğu memleketler, siyâseten hilâfet-i İslâmiyye ve saltanat-ı Osmaniyye’ye merbût olmak şartıyla umûm ahâlînin ekseriyyeti tarafından müntahib bir âminin riyâseti altında idâre-i muhtâriyyeyi hâiz olacaktır.”*⁹⁷ Antlaşmanın öngördüğü bağımsızlığın gerçekleşebilmesi adına, Şerif Paşa müteffik güçler nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur⁹⁸. Metne ayrıca Hürriyyet ve İtilâf Fırkası genel merkezi mührü ile Kürdistan Cemiyeti mührü basılmıştır⁹⁹. Aslında anlaşma Hürriyyet ve İtilâf Fırkası ile KTC arasında gerçekleşmiştir. Damat Ferit Hükümeti’nin çoğunlukla Hürriyyet ve İtilâf Fırkası mensuplarından oluşması hükümetçe de kabul edildiği izlenimi vermektedir.

İlgili anlaşmayı; Tunaya’nın KTC üyelerinden Hüseyin Şükrü Babanla yaptığı bir görüşmede, Hüseyin Şükrü Baban’ın kendisine Osmanlı hükümetlerinden Damat Ferid ile Ali Rıza Paşa’nın, KTC temsiliyetinde Kürtlere Osmanlı koruyuculuğu altında tam bir muhtariyet vaadinde bulunduklarını, Seyyid Abdülkadir’in Hohlerle

⁹⁶ Jîn, Sayı: 3, 20 Kasım 1918.

⁹⁷ Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1964, s. 9.

⁹⁸ Translations Of Articles On Kurdish Question Written By Avni Dogan, Situation In Kurdistan, FO 371/140682-0003, 20 January 1959, Collection Middle East Online: Iraq, 1914-1974, s. 8.

⁹⁹ Dersimi, *Hatıratım*, s. 263.

yaptığı bir görüşmeye dayanarak aktardığını bildirmesi teyit etmektedir¹⁰⁰. Ancak Seyyid Abdülkadir'in 8 Aralık'ta Hohler'e söylediklerine bakılırsa, Ali Rıza Paşa Hükümeti, Kürtlere Kürt memurları yönetiminde idari muhtariyet vaat etmesine karşın kendisine ve ırkdaşlarına dostça davranmamaktadır. Seyyid Abdülkadir'e göre hükümetin kendilerinden beklediği, Mustafa Kemal'e hem tahammül göstermeleri hem de onu eyleme geçmekten alıkoymalarıymış¹⁰¹.

Yunanlıların İzmir'i işgali ve Anadolu'nun iç kısımlarına kadar ilerlemeleri üzerine Padişah Vahdettin durum hakkında bir değerlendirme yapmak üzere 26 Mayıs 1919'da Şûrâ-yı Saltanat tertiplenmesini istemiştir. Devletin üst düzey kurumlarından yetkililerin, önde gelen fırka ve cemiyetlerin temsilcilerinin çağrıldığı Şûrâ-yı Saltanat'a KTC'den de iki üyenin katılmış olması önem taşımaktadır. Vahdettin Şûrâ-yı Saltanat açılışında irad ettiği nutukta şöyle diyordu: *"Devletin bugünkü vaz'iyetinden dolayı hükûmet ve â'yân a'zâsını, memleketin mütehayyizânını buraya da'vet ettik. Devletimizin dûcâr olduğu güçlükler hakkında acele olarak lâzım gelen tedbirleri almak ve hazır bulunanların her birisinin düşüncelerini, rey ve mütalâalarını hiç çekinmeden beyân etmeleri itibâriyle bu toplantıyı mes'ûd ve uğurlu addediyorum. Bu meclisi hepimiz hakkında intibâh ve hidâyet sebebi yapmasını Cenâb-ı Hakk'tan niyâz eder, başkanlığını sadrâzam paşaya havâle eylerim."*¹⁰² Söz hakları bulunmasına karşın KTC temsilcilerinin cemiyet adına konuşmaları olmamıştır. Dolayısı ile ülkenin içinde bulunduğu durum ve Kürtlerin geleceğine ilişkin ne düşündüklerini öğrenemiyoruz.

Şükrü Sekban Altı Vilâyeti Müdâfaa Birliği adıyla bir oluşumun toplantılar tertiplelediğinden bahsetmektedir. Muş mebusu İlyas Sami'nin başkanlık yaptığı Altı Vilâyeti Müdâfaa Birliği'nin ilk toplantısında, KTC'yi temsilen Necmeddin Hüseyin hazır bulunmuştur. Sekban'ın da davet edildiği toplantıda İlyas Sami, Necmeddin Hüseyin'e KTC'nin faaliyet programının ne olduğunu sorması üzerine; Kürdistan'da eğitim verilen okullarda Kürt dilinin kullanılması talebine ağırlık vermiştir. Toplantıda bulunanlardan Ertuğrul mebusu Şemseddin Bey, talebe karşı çıkarak

¹⁰⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 2, s. 201.

¹⁰¹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II*, s. 480.

¹⁰² *Takvîm-i Vakayi*, 26 Mayıs 1919.

öncelikle vatanın kurtarılması adına ortak hareket edilmesinin benimsenmesi gerektiğini, maksada ulaşılmca dili kullanma hakkının verilebileceğini belirtmiştir¹⁰³.

Harbiyye Nâzırı Şevket Paşa, 15 Haziran 1919'da Sadâret'e genel mevzular üzerine aldığı kararları sunarken; Diyarbekir havalisinde İngiliz ve bazı Kürtlerin propagandası yüzünden bozulmaya başlayan sükûnetin yeniden sağlanması gerektiğini, bu nedenle 13. Kolordu'nun lağvı yoluna gidilmemesini ve bölgeye nasihat heyetlerinin gönderilmesinin uygun olacağını bildirmiştir¹⁰⁴. Esasında nasihat heyetleri oluşturma yoluna hükümetin daha önceden gittiği Memduh Selim Bey'in KTC merkezindeki 1 Haziran 1919 tarihli konuşmasından anlıyoruz. Memduh Selim Bey, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürtlerin Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldıklarını, onların yaşadıkları sıkıntıların Türk hükümetince iyi bilindiğini ve KTC'nin yaşananlar karşısında hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadığını ifade etmektedir. Memduh Selim Bey, ayrıca muhacirlerin içinde bulundukları durumu gerek Kürdistan Cemiyeti gerekse Anadolu'ya gezi düzenleyen nasihat heyeti aracılığıyla öğrenen hükümetin verilen sözlere karşın, bunların gönderilmesinden vazgeçtiğini, muhacirlerden devamlı olarak acıklı yakınma mektupları alan KTC'nin maddi ve manevi sorumluluğun iktidar sahibi olanlara ait olduğunu açıklamak zorunda kaldığını da eklemektedir¹⁰⁵.

Hükümetin aldığı karara binaen Osmanlı Hükümeti yetkilileri ile KTC temsilcileri arasında gerçekleşen ve Kürtlerin siyasi konumlarının ne olacağını kapsayan temaslardan en dikkat çekici olanı, 10 Temmuz 1919'da Sadâret'te gerçekleşenidir. Toplantıda Osmanlı hükümet kanadı, KTC'nin yetkili temsilcileri ile görüşerek Kürtlerin daha ziyade muhtariyeti içeren taleplerini dinlemiştir.

Eski Şeyhülislam Haydarizâde İbrahim Efendi'nin daveti üzerine, Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzâde Rıfat, Yarbey Emin Bey ve Binbaşı Avni'den oluşan KTC heyeti, 10 Temmuz Perşembe Günü saat 4'te Haydarizâde tarafından -sabık Harbiyye Nâzırı Abuk Paşa ve Bahriyye Nâzırı Avni Paşa'nın da

¹⁰³ Sekban, s. 32.

¹⁰⁴ Hamdi Buytulluoğlu, "Millî Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Menteş Yayın, Sayı: 17, Şubat 1969, ss. 10-14.

¹⁰⁵ *Jîn*, Sayı: 21, 18 Haziran 1919.

kendilerine katılımıyla- Sadâret'te kabul edildiler. Toplantıda aşağıdaki görüşme gerçekleşmiştir:

Haydarizâde: Kürd Yüksek Komitesi şubeleriyle alakalı olarak valilerden alınan telgraflardan, Kürdistan'da bağımsızlık eğiliminde olan birçok organizasyona girdiğiniz ve hükümeti tanımayı reddeden çok sayıda örgüt kurduğunuz anlaşılmaktadır. Hükümet tarafından, taleplerinizin tam olarak ne olduğunu anlamak üzere sizi davet etmekle görevlendirilmiş bulunmaktayız. Bu sebeple isteklerinizi kabineye yazılı olarak sunmanızı rica ediyoruz.

Yarbay Emin Bey: Şubelerimize yasal olmayan hiçbir şey emretmedik. Valilerden aldığınız telgrafların içeriklerinin hiçbirisi doğru değildir. Eğer telgrafların kopyalarını bize gösterirseniz, size gerekli cevapları vereceğiz.

Haydarizâde: Bana inanmalısınız. Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmayı istemediklerini iyi biliyorum; aldatılma olasılıklarını dışarıda bırakıyorum. Aslında İngiltere Süleymaniye'yi işgal etmekle büyük bir Kürdistan kurmaya çalışmakta ve şark vilayetlerini de bu Kürdistan'a bağlamak istemektedir. Bunu görüyoruz.

Mevlânzâde Rıfat: Eğer böyleyse, İngiltere Kürdistan'ın ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını Sadrazam Ferid Paşa'dan daha fazla korumaktadır. Çünkü büyük bir Kürdistan kurmak, Osmanlı çıkarları açısından büyük bir Ermenistan kurmaktan daha uygun düşer; bu şekilde en azından İslam toplumu bir bütün olarak kalmış olur.

Haydarizâde: Ne demek istediğinizi tam olarak anlayamadım.

Mevlânzâde Rıfat: Bildiğiniz gibi Sadrazam, yayınlanmış bulunan Paris Konferansı'ndaki ifadelerinde, hükümetin Ermenilere geniş bir muhtariyet vereceğini kabul etmiş olduğunu deklere etti. Bu doğal olarak Kürt ulusunu oldukça müteessir etti.

Avni Paşa: Bu geniş muhtariyet bizim topraklarımıza uygulanmayacak. Kafkaslardaki Ermeni Cumhuriyeti'ni ilgilendiriyor.

Mevlanzâde Rıfat: Sadrazamın bize ait olmayan topraklarla ilgili olarak sözler vermesini anlamıyorum.

Abuk Paşa: [Oldukça kızgın] Kumandanlarımıza tüm sınırlarımızı karış karış korumaları için emir verdik ve bunun için gerekli tüm tebirleri aldık, endişelenmeyin.

Binbaşı Avni Bey: O zaman Kürdistan’da gerekli tedbirleri almamız için bize de emir verin.

Abuk Paşa: Kürt askerlerini de katmaktayız.

Emin Bedirhan: O zaman neden şikâyet edip bize saldırıyorsunuz?

Haydarizâde: Şikâyet etmiyoruz. Kürtlerin sadakatinden eminiz. Ancak sizin komitenizin taleplerini bilmek istiyoruz.

Seyyid Abdülkadir: Sadrazamın ifadeleri gayet açıktır; Ermeniler lehine Kürdistan’ı feda etmek istiyor.

Haydarizâde: Biz de prensip olarak Ferid Paşa’nın konuşmalarını kötü bulduk ve hatta düzeltilmeleri için karar aldık.

Mevlanzâde: Eğer böyle ise şimdiye kadar niçin kamuoyunu sakinleştirmediniz?

Haydarizâde: Sadrazamın dönmesini bekliyoruz.

Avni Paşa: Gelin açıkça konuşalım; bugün kaderimiz oldukça meçhuldür. Ortak bir amaç için çalışmamız gerekir. Şu an için yardım ve itaatimizi bekliyoruz. Ne zaman ki sizi düşüneyeceğimiz bir noktaya gelirse o zaman size diyeceğim ki, gidin kendi başınızın çaresine bakın.

Mevlanzâde: Ancak böyle bir durumda bizim kendi başımızın çaresine bakmamız için çok geç olmayacak mı? Herkesin geleceği Paris Konferansı’nda tayin edilmek üzeredir. Tüm hükümet ve uluslar orada verilecek kararlara uymak zorundadır. Bu sebeple, komitemiz Kürdistan’da huzur ve sükûneti, Kürt ulusunun kurtuluşu için korumaya çalışmaktadır.

Emin Ali Bedirhan: Osmanlı Hükümeti şimdiden Kürdistan'ın varlığını garanti edebilir mi? Muhtar bir hükümeti kabul edebilir mi?

Avni Paşa: Bana kalırsa, ben kabul ederim. Hükümet artık bu biçimini koruyamayacaktır. İmam Yahya'nın son ayaklanması sırasında Yemen'e gönderilen birlikler ile birlikteydim. Daha o tarihte İmam Yahya ile uzlaşmaya varılmasının ve adem-i merkezileşme imtiyazlarının verilmesinin gerekliliğini belirtmiştim. Ancak meslektaşlarım o zaman beni dinlemediler ve hatta beni yanıltmakla suçladılar; ancak nihayetinde sorunu benim söylemiş olduğum şekilde halletmek zorunda kaldılar. Oldukça da iyi yaptılar, çünkü bu tedbirlere bağlı olarak İmam Yahya savaş esnasında bize karşı gelmedi.

Bedirhani Emin Bey: Eğer Kürdistan'a ayrıcalık tanımayı istiyorsanız, Kürdistan'a şimdiden bir Kürt vali ve Kürt memurlar göndermeniz daha iyi olmaz mı?

Avni Paşa: Neden olmasın? Uygun gördüğünüz kişileri bize belirtin.

Seyyid Abdülkadir: Zaten biliyorsunuz, ısrarım üzerine kabine, daha önce Diyarbekir ve Ma'mûret-ül-azîz için iki Kürt vali seçti. Fakat ertesi gün Ferid Paşa bu kararı iptal etti. Kendisi her zaman Kürtlere karşı olmuştur.

Avni Paşa: Efendim sizi temin ederim ki kararı iptal eden Ferid Paşa değildi.

Seyyid Abdülkadir: Pekâla kimdi o zaman?

Avni Paşa: Şimdi burada söyleyemem.

Bu mevzudaki görüşme bir süre daha devam etti. Kürdistan'a Kürt vali ve belli sayıda Kürt memur atama sözü verildi ve toplantı 6.30'da sona erdi¹⁰⁶.

KTC ve Kürtler adına toplantıda bulunan temsilciler, taleplerini Kürdistan'a tanınacak statüye yoğunlaştırmakta ve bu statünün Osmanlı Devleti sınırları içinde kalmak koşulu ile muhtariyet olmasını, muhtariyet kapsamında bölgeye Kürt vali ve memurlar atanmasını istemişlerdir. Hükümetin Kürdistan'dan gelen ve KTC'nin

¹⁰⁶ Despatch from Admiral Sir A. Calthorpe, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 23 July 1919, No. 1270/1743, [FO 608/96], A. L. P. Burdett, ss. 485-489.

bölgedeki şubelerinin faaliyetlerini, bağımsız bir devlet kurmak ve hükümetin otoritesini tanımamak olarak ele alan şikâyet mahiyetindeki telgraflardan rahatsız olduğunun ve kaygılandığının anlaşıldığı görüşmede, Kürt muhtariyetine ilişkin tarafların birbirlerine karşı güvensizlik duydukları, birbirlerini itham ettikleri de söylenebilir. Seyyid Abdülkadir'in, Damat Ferid Paşa'yı Kürtlere karşı bir kişilik olarak nitelendirmesi, Avni Paşa'nın Diyarbakir ve Ma'mûret-ül-azîz'e atanacak valileri engelleyen devlet görevlisini ve gerekçesini açıklamaması bu güvensizliğe dayanak oluşturmaktadır. Osmanlı hükümet temsilcilerinin anlatımlarından, Kürtlerin sultan ve halifeye bağlılıktan çıkıp tam bağımsız bir devlet teşekkülü için teşebbüslerde bulunmalarına kesinlikle izin vermeyecekleri çıkartılabilir.

İngiliz istihbaratına göre, Damat Ferid Paşa Kürtlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Damat Ferid Paşa, Anadolu Hareketi'ne karşı mücadelesinde yararlanmak üzere İstanbul'daki KTC ile gizli temaslar içerisinde idi. Seyyid Abdülkadir yapılan teklifleri, Kürt muhtariyetine izin verilmesi şartıyla kabul etmekten yanadır. Muhtariyet dışında istedikleri, padişahın açık bir fermanla altı vilayetin geleceğini belirleyecek yetkileri tanınması, kurulacak kabineye KTC'den üç üyenin alınmasıdır. Damat Ferid Paşa, KTC'nin işbirliği ile padişaha sunacağı şarkta bir sakinleştirme tasarısı hazırlamaktadır. Bir heyet kurulacak, başına Seyyid Abdülkadir'in iki oğlu geçecekmiş. Kürtler, padişahın desteğiyle heyetin başarılı olacağını sanmaktadır. İngiliz makamlarına verilecek gizli bir notayla heyetin amaçları ve Mardin'e gidişi sırasında İngiliz yardımı da sağlanacaktır¹⁰⁷. Damat Ferid'in ana hatlarıyla teklifi, Osmanlı Hükümeti'nin himayesi altında tam muhtariyetti. Ancak Seyyid Abdülkadir, daha önce de Damat Ferid'in bu mahiyetteki vaatlerini iktidarda iken yerine getirmemiş olduğuna dikkat çekiyordu. Damat Ferid ve muhalefetin muhtariyete karşı kendisinden bekledikleri, Kürtleri Mustafa Kemal'in karşısına çıkarmakmış¹⁰⁸.

Damat Ferid Paşa ve Seyyid Abdülkadir ile görüşen de Robeck, 16 Mart 1920 tarihli Lord Curzon'a gönderdiği raporunda: *"Ferid Paşa'nın ulusalcı hareketi bastırmak yolundaki fikirlerinden birisi de Diyarbakir, Harput ve Muş bölgelerindeki Kürdleri kıskırtmak ve ulusalcılara saldırtmaktır... Ferid, Kürdlerin bu şekilde*

¹⁰⁷ Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II, s. 111.

¹⁰⁸ Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II, s. 480; Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I, s. 496.

kullanılmasının majestelerinin hükûmetinin politikalarına veya isteklerine ters düşüp düşmediğini sormaktadır. Abdülkadir, ulusalcılara karşı harekete geçmek için hazırdır, ancak kendisinin veya ülkesinin geleceği konusunda bir uzlaşmaya gitmek istememektedir. Abdülkadir, Türk idâresinden bağımsızlık ve bir biçimdeki bir İngiliz mandası gibi kendi arzuları yolundaki Kürd taleblerinin gerçekleşeceğini te'mîn etmedikçe, Ferid'e bağlanamayacaklarını söylemektedir."¹⁰⁹ Osmanlı hükümetleri, Kürt sorununu ele alırlarken kendi amaçlarını önceliklerinden Kürtlerden ve liderlerinden yararlanmak istemekle birlikte milliyetçi ve ayrılıkçı siyasetlerini kabullenmekte zorlanmışlardır. Kürt liderler, Anadolu Hareketi'ne karşı ve dinsel bağlarla halifeye yakın olduklarından hükümet ile işbirliği yapmaya hazırdılar. Fakat milliyetçi ve ayrılıkçı siyaset iki tarafın tam anlamıyla işbirliği yapmasına engeldi¹¹⁰.

Padişah Vahdeddin'in Kürtlere tanınacak statü mevzusunda Damat Ferid ve Ali Rıza Paşa'dan farklı düşünmediği anlaşılmaktadır. 4 Ocak 1920'de Yıldız Sarayı'nda gerçekleşen bir toplantıda, Vahdeddin, şarkta bir Ermenistan devleti olacağına siyasi ve iktisadi açıdan kendilerine bağlı bağımsız bir Kürdistan'ın daha makul karşılanabileceğini ifade etmiştir¹¹¹.

Kürt milliyetçi hareketine duyulan güvensizliğe karşın Damat Ferid, üçüncü sadâretinin son günlerinde, Kürtlerden özellikle Anadolu Hareketi'nin gelişmesini engellemek için yararlanmak istemiştir. de Robeck'in Bağdat'a gönderdiği 1 Ekim 1919 tarihli telgrafa göre, Damat Ferid Diyarbakir gibi önemli bazı Kürt merkezlerine Kürt eşrafından valiler atamak suretiyle hem asayiş koruyacağı hem de Kürtlerin Anadolu Hareketi'ne katılmalarını önleyeceği düşüncesindeydi. Aklına gelen isimler arasında Seyyid Abdülkadir, Şeyh Taha ve özellikle Hicaz Valiliği'nin yanı sıra birçok yöneticilik görevinde bulunmuş olan Babanzâde Mustafa Zihni Paşa vardı. Komiser Wilson'dan gelen cevapta, sadrazamın önerisinin hükümet tarafından desteklenmesi ve hükümet değişikliği olursa İstanbul'la daha kolay geçinebileceği için Babanzâde Mustafa Zihni Paşa'nın tercih edilmesi gerektiği bildiriliyordu¹¹².

¹⁰⁹ Mesut, s. 127.

¹¹⁰ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 496.

¹¹¹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II*, s. 480; *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 496.

¹¹² Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 526.

Üçüncü kez kurulan Damat Ferid Hükümeti'nin düşürülebilmesi için 21 Temmuz'da çok sayıda fırka ve cemiyetin katılımı ile Hürriyyet ve İtilâf Fırkası genel merkezinde bir toplantı gerçekleştirildi. KTC ve Kürt Millet Fırkası'nın da iştirak ettiği toplantı sonucunda oybirliği ile kararlar alınmıştır. Alınan kararlar Damat Ferid Hükümeti'nin gayri meşruluğu, devletin dış siyasasını ve dâhili işlerini yürütmede yetersizliği, kutsal millî hakları müdafaada itimada layık olmadığı yönünde idi¹¹³. Tertiplenen toplantı ve işleyiş tarzı; KTC ve Kürd Millet Fırkası'nın başkent İstanbul'da dönemin siyasasını etkileyen belli başlı fırka kuruluşları arasında görüldüğü ve alınan kararlarda söz sahibi olduğu izlenimi oluşturmaktadır.

KTC idare heyeti üyelerinden bazılarının Dâhiliyye Nâzırı Damad Şerif Paşa'yla gerçekleştirdikleri görüşmede, Kürtlerin yapılacak seçimlere tarz ve iştirakleri sorunu da ele alınmış ve karşılıklı fikir alışverişinde bulunulmuştur¹¹⁴. Ancak Ahmed Hamdi Paşa bir beyanatında: *"Kuvâ-yi Milliyye'nin intihâbata müdâhale ettiği hakkında kanâat -ı kaviyy hâsıl olduğundan maa-t-teessüf intihâbata iştirâk etmemek arzusundayız ve bu arzumuzun husûl-i ihtimâli ziyâdedir."*¹¹⁵ diyerek seçimlere katılımın zorluğuna dikkat çekmiştir. Çok geçmeden Kasım 1919'da KTC; Anadolu'da Kuvâ-yi Milliyye'nin seçim kurallarına faal bir surette müdahalesinden dolayı¹¹⁶, mevcut koşullarda hariçte seçim icrasının mümkün olmadığını gerekçe göstererek seçimlere katılmama kararı almıştır¹¹⁷.

Bedirhanilerden Vasıf Bey, İleri gazetesine verdiği mülakatta, seçimlere ilişkin kuşkusu olanların mahaline gidip durumu güvendikleri ve tanıdıkları kişilerle görüşmelerini isterken, soruna şöyle yaklaşmaktadır: *"Kürdlerin, Kuvâ-yi Milliyye'ye muhâlif olduklarını ne buradaki bazı zevât isbât edebilir ne de benim*

¹¹³ *İdrâk*, "Fırkaların Millete Beyân-nâmesi", 22 Temmuz 1919.

*Gazetede soruna *"Fırkaların Millete Beyân-nâmesi"* başlığı altında yer verilmiş olup KTC için Kürd Kulübü ismi kullanılmıştır. Diğer fırka ve cemiyetler ise Hürriyyet ve İtilâf, Sulh ve Selâmet, Millî Ahrâr, Türkiye Sosyalist, Sosyal Demokrat, Trabzon ve Havâlisi Adem-i Merkeziyyet, İzmir Müdâfaa-i Hukuk-i Osmaniyye, Millî Kongre idi.

¹¹⁴ *İfham*, "Kürdlerin İntihâbata Tarz-ı İştirâkleri," 14 Ekim 1919.

¹¹⁵ *Sabah*, "Ahmed Hamdi Paşa'nın Beyânâtı," 5 Kasım 1919.

¹¹⁶ *Alem-dâr*, "Kürd Teâlî Cemiyeti", 5 Kasım 1919.

¹¹⁷ *Tarîk*, "Kürdler, Kürd Teâlî Cemiyeti Reîsi Mustafa Paşa'nın Beyânâtı", 6 Kasım 1919.

fazla sözüm hakayıkı bilmeyenleri tamâmen iknâ' edebilir. Ancak buna da hükûmet-i seniyye ve mahallinde bulunanlar pek güzel vâkıftır.”¹¹⁸

Son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân açılıp çalışmalarına başladıktan sonra meclisin yapı ve işleyişinden KTC'nin rahatsızlık duyduğu ve seçimlere katılmamakla yerinde bir karar aldığına Jîn'de şu sözlerle yer verilmiştir: “İlk zamanlar demiştik ki Kürdler, meb'ûsân intihâbatına iştirâk gibi kebâirden bir günah işlemeyeceklerdir. Zaman bizi tekzîb etmedi... Erzurum meb'ûsu Celaleddin Arîf, Hakkâri meb'ûsları Asaf, Mazhar vesâir beyler, efendiler. Bu zevât ne hakla ne sıfâtla Kürdleri temsîl ediyorlar. Kürd meb'ûsâtı demek Kürd ruhunu bilir, Kürd menâfîni bilir... Asaf Bey mi, Celal Bey mi bu şartı hâizdir? Kürd meb'ûsu yoktur. Kürd meb'ûsu odur ki kürsüye çıkar, ey hükûmet, ey efendiler! Kürdler harbin başından beri milyonlarla Anadolu'ya tehçir edildiler. Yüzbinlercesi sûret-i mahsûsada evâmîr-i mahsûsa ile kesildiler, öldürüldüler. Binlercesi âilelerinden tecrîd edildiler. Kanûn-ı Mahsûsa ile baştanbaşa saçıldı, dağıldılar. El'ân bunlardan yüzbinlercesi yine açlıktan hükûmet-i seniyyenin inzâr-ı şefkati önünde can çekişiyorlar...”¹¹⁹ Öyle anlaşıyor ki, Kürt yoğunluklu yörelerde Kürt temsiliyetinden uzak kabul edilen kişilerin seçim sürecinde aday gösterilmek istenmiş olması, KTC'nin seçimlere katılmama gerekçelerinden birini oluşturmuştur.

KTC'nin bölgedeki Kürt aşiretleri ile kimi zaman gerçekleştirmeye çalıştığı temaslar, hükûmetin taşra yöneticilerince takip edilmekte ve temaslara karşı tedbir alınma yoluna gidilmekteydi. Seyyid Abdülkadir nezdinde kurulmak istenen temasa yer veren ve Vali Haydar Bey tarafından Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen raporda, Seyyid Abdülkadir eleştirilmektedir. Haydar Bey'e göre Seyyid Abdülkadir, Bostancı merkezinden Milan aşiret resî Osman Bey'e telgraf çekmek suretiyle Seyyid Taha ve Simko gibi Kürt ileri gelenlerine Bayazıt aşiretleriyle “mevcûdiyyet-i millîye” göstermelerini talep etmiştir. Seyyid Abdülkadir'in millî cereyanının görmezden gelinemeyeceğini belirten Haydar Bey; kendisini devleti kastederek

¹¹⁸ İleri, “Vasıf Beyle Mülâkat”, 4 Kasım 1919.

¹¹⁹ Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

ekmeğini yemekte devamı, “*muḥâlif-i insaniyyet ve İslâmiyyet görmeyen*” biri olarak vasıflandırmaktadır¹²⁰.

KTC, bir taraftan İstanbul merkezde hükümetle temaslarını yürütürken diğer taraftan görevlendirip Kürt bölgelerine gönderdiği üyeleri vasıtasıyla halk üzerinde etkili olmaya çalışmaktadır. Ancak hükümetin taşradaki makamlarının sıkı takibi altında tevkife maruz kalıp faaliyetlerinin engellendiği, Diyarbakir valisi Faik Ali’nin 13 Temmuz 1919 tarihinde Dâhiliyye Nezâreti’ne gönderdiği şifreli telgraftan anlaşılmaktadır. Vanlı Hacı Said, talebeden Vanlı Molla Hamza ve Molla Şerif maiyetlerinde Kürt kıyafetli yedi şahıs ile İstanbul’dan Mardin’e gelerek Osmanlı memurlarının bölgeden gönderilmesi ve İngiliz himayesinde bir Kürdistan teşkili yolunda söylemlerde bulunmuşlardır. Takibata uğramaları sonucunda yanlarında bir takım evrak ve kulüplere ait mühürlerle Diyarbakir’e firar etmişlerdir. Durumun Mardin Mutasarrıflığı’ndan bildirilmesi üzerine olay araştırılarak mevzubahis kişiler, Hacı Said’in biraderi Vilâyet Mekteb-i Sultani Arapça Öğretmeni Abdülhamîd Efendi hanesinde yakalanmışlardır. Molla Hamza’nın eşyası arasında Bitlis, Mardin ve Siirt KTC adına düzenlenmiş mühür damgalar, KTC’ye ait elli adet matbu nizamname ve sekiz adet beyanname, cüzî imzalı bir mektup, Cemiyetin seksen dört numaralı itimatname varakası, Hamza Efendi’nin el yazısı ile yazılmış imzasız, içeriği anlaşılmaz bir varaka bulunup el konulmuş ve haklarında tutanak tutulmuştur. Molla Hamza, Diyarbakir Kulübü’ne ait mühür damgayı Cemilpaşazâde Kasım Bey’e teslim ettiğini ifade etmiştir¹²¹.

Jîn’de bir ‘*hiss-i iştiyâk*’ ile Kürdistan’a yollanan Molla Hamza’nın idama mahkûm edildiğine yer verilmektedir. Osmanlı mülki makamlarının aktardığından farklı olarak, Molla Hamza’nın Mardin’deki bir sohbette, Kürtlüğe ilişkin sarfettiği; “*Cihânın bütün milletleri haklarını ararlarken Kürdler niçin Wilson Prensipleri’nden istifâde etmesin.*” dediği için eşyasının aranıp hapishaneye atıldığından bahsedilmektedir¹²².

KTC’nin taşra yapılanmasındaki şubeler kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Yeri geldiğinde faaliyetlerine son verilerek şubeler kapatılmıştır. Hükümet

¹²⁰ BOA, DH. KMS. 50-3/25/43, 2 Temmuz 1919.

¹²¹ BOA, DH. ŞFR. 637/60/1-2-3-4, 13 Temmuz 1919.

¹²² Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

makamlarının Kiğı’da Kaymakam Şükrü Bey’in kurduğunu belirttiği KTC şubesi ve Şükrü Bey takibata uğramıştır. Kürt hükümeti teşkiline çalıştığı, Türk dostu olan aşiret reislerini tahkir ettiği, kaza asayişini bozduğu Erzurum Vilâyeti’nden gönderilen evrakla anlaşıldığından Şükrü Bey’in memuriyete devamının caiz olamayacağından hareketle, Me’mûriyyet Nizâm-nâmesi’nin 26. maddesine binaen azledilmesi uygun görülmüştür.¹²³ Yerine de Tirebolu sabık kaymakamı Ahmed Niyazi Bey atanmıştır¹²⁴.

Osmanlı hükümetlerinin KTC’ye olan başlangıçtaki ılımlı yaklaşımı, yukarıdaki anlatımlardan da çıkartılacağı üzere gelişen dinamiklere bağlı olarak takibat ve muhakemeleri içeren bir sertleşme göstermiştir. Tasvir-i Efkâr; Kürd Teâlî Fırkası’nın iki üyesi Kürd Mustafa Paşa ile Hamdi Paşa’nın muhakemesi hakkında: *“Askerlerin siyâsetle iştigal etmemelerine dâir isdâr olunan müteaddid evâmire rağmen Ermenice gazetelere nifâk-cûyâne beyânâtta bulundukları iddiâsıyla”*¹²⁵ soruşturma açıldığı bilgisine yer vermektedir.

Bir başka takibat yöntemi Jîn’deki kimi yazıların ya da dönem gazetelerinde KTC üyelerinin beyanatlarının sansür edilerek yayınlanmasıdır. Kemal Fevzi’nin *“Karlı Yurdun Öksüz ve Nasıbsız Evlâtlarına”* başlıklı yazısındaki bazı satırların sansüre uğraması¹²⁶, Jîn Yazı Kurulu’nun ramazan bayramı tebriki dolayısıyla yayınladığı yazıya ait 18 satırın çıkarılması¹²⁷, Cemiyet azasından Necmeddin Hüseyin Bey’in Akşam’daki bir beyanâtı –ki cemiyetin amacını iki noktada topladığı- son altı satırın sansür edilmesi¹²⁸, 28 Nisan 1919 tarihli Serbestî’de bulunan bir Kürtçe şiirin sansüre uğraması¹²⁹ bu kapsamda değerlendirilebilir. Kürd Demokrat Partisi, Osmanlı hükümetinin Kürt aydınlarının dernek veya siyasi parti kurma teşebbüslerini engellediğini İngiliz makamlarına bildirmiştir¹³⁰.

¹²³ BOA, İ. DUİT. 48/108/2, 13 Ocak 1920.

¹²⁴ BOA, İ. DUİT. 48/108/1, 17 Ocak 1920.

¹²⁵ Tasvir-i Efkâr, “Yeni Bir Muhâkeme”, 30 Aralık 1919.

¹²⁶ Jîn, Sayı:16, 10 Nisan 1919.

¹²⁷ Jîn, Sayı: 22, 2 Temmuz 1919.

¹²⁸ Akşam, “Kürt Mes’elesi ve Teâlî Cemiyeti”, 7 Mayıs 1920.

¹²⁹ Serbestî, “Kürt Sansürü”, 29 Nisan 1919.

¹³⁰ Despatch from J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 18 September 1919, No. 1702/M/2201, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 528.

Osmanlı hükümetlerinin KTC'nin faaliyetlerine karşı tedbirler alma yoluna gitmesinde ya da Cemiyete karşı tedbirlerini arttırmasında dönemin İstanbul basınının, Kürt coğrafyasından gelen tepkilerin etkisinden söz edilebilir. Siirt sancağı eşrafından birçok zevatin imzasını taşıyan ve Dâhiliyye Nezâreti'ne çekilen telgrafta: *“İstanbul'da müteşekkil Kürd Teâvün Cemiyeti'nin Siirt ve civarı ahâlisi nâmına salâhiyyetleri hilâfına olarak iftirâk-cûyâne mütâlaâtında bulunduklarını kemâl-i teessürle haber aldık. Bunu bütün kuvvetimizle protesto ve vahdet-i Osmaniyye'den kat'iyen ayrılmayacağımızı beyân ederiz.”*¹³¹ denilerek KTC'nin tutumu eleştirilmekte ve Osmanlı Devleti'ne bağlılık bildirilmektedir.

KTC'nin faaliyetleri karşısında Cemiyetler Kanûnu hatırlatılmak suretiyle başta hükümet olmak üzere ilgili merciler göreve çağırılmıştır. Bu hususta 26 Şubat 1920 tarihli Yenigün'de hükümet şu ifadelerle uyarılmaktadır: *“Ma'lûm olduğu üzere Cemiyetler Kanûnu siyâsî olmayan cemiyetlerin siyâsetle iştigallerini sûret-i kat'iyede men ettiği gibi teâlî cemiyetinin iştigal ettiğini bi-z-zât itirâf eylediği tarzda iftirâk-cûyâne teşebbüsâtta bulunan siyâsî cemiyet ve fırkaları da hükûmet derhal dağıtmak ve bu gibi teşebbüsâtta bulunanlar aleyhinde takibâta girişmek mecbûriyyetindedir. Öyle zannediyoruz ki hükûmet şimdiye kadar bu vazîfesini ihmâl etmiş değil, bunu hatırlayacak vesilelere tesâdüf etmemiştir. Şu son vesile hükûmeti îfâ-yı vazîfeye da'vet ediyor; biz de bu vazîfenin îfâ edildiğini görmek istiyoruz.”*¹³²

30 Mayıs 1919'da Cevdet Bey, Harbiyye Nezâreti'ne bölgenin iç durumu hakkında gönderdiği raporda, Noel ve Kürt milliyetçilerinin faaliyetleri ve tedbir alınması hakkında bilgi vermiştir¹³³. Ayrıca Amasya Mülakâtı'nın imza edilmeyen 4. Protokolü'nde: *“Ecnebî parasıyla satın alınmış cemiyetlerin fa'âliyyetine ve bu gibi gazetelerin muzırr neşriyyâtına nihâyet verilmesi, bi-l-hâssa zâbitân ve me'mûrinin bu gibi cemiyetlere intisâb eylemelerinin kat'iyen men'i...”*¹³⁴ biçiminde yer alan hüküm, KTC ve yayın organlarına karşı Osmanlı Hükûmeti'ni tedbir almaya çağırılmaktadır.

¹³¹ İfham, “Kürdler ve Kürd Cemiyeti”, 1 Aralık 1919.

¹³² Yenigün, “Kürd Teâlî Cemiyeti”, 26 Şubat 1920.

¹³³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 6, Vesika 130. [Aralık 1953].

¹³⁴ Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 423.

Tepkilerin Osmanlı hükümetlerince değerlendirildiği ve cemiyetlere ilişkin yeni düzenlemelere gidildiği görülmektedir. 29 Eylül 1920’de Dâhiliyye Nezâreti’ne, teşkil edilmiş ve teşkil edilecek olan cemiyetlerin kendi nizamnamelerindeki esaslara ve devletin siyasetine aykırı çalışmalarda bulunmaları halinde, nizamnamelerinde değişiklik yapma hakkı verilmesi ve itirazların hükümet kanalıyla tedkik edilmesi kararlaştırılmıştır¹³⁵.

Hükümetin ve KTC’nin birbirlerine karşı başlangıçtaki olumlu veya iyimser yaklaşımlarının süreç içerisinde bozulduğu söylenebilir. Hükümetin onayının alınmasından sonraki süreçte sık yaşanan hükümet değişiklikleri, hükümetin başında bulunan sadrazamlar ve onların kabinelerinde görev alanların yaklaşımlarındaki farklılıklar, askeri ve mülki makamlarca yapılan takibat ve soruşturmaların KTC’nin amaçsal boyutunu sekteye uğradığı söylenebilir. Diğer taraftan KTC’nin Osmanlı hükümetleri ile ilişkileri, yapılan görüşmelerde izlediği siyaset ve özellikle Hürriyyet ve İtilâf Fırkası ile muhtar bir Kürdistan’ın kurulabilmesine dönük varılan mutabakat milliyetçi tutumun yansımalarıdır.

3.1.3.2. Hürriyyet ve İtilâf Fırkası İle İlişkiler

İlk defa Kasım 1911’de kurulan Hürriyyet ve İtilâf Fırkası, İTC yönetim ve anlayışını tasvip etmediğinden meclis içi ve dışı muhalifleri kadrosuna almıştır. Karmaşık bünyesine karşın belli bir hüviyete bürünerek milliyetçiliğe karşı, batılılaşmaya muhalif ve Osmanlılık prensiplerine bağlıydı. Ocak 1919’da ikinci defa kurulduğunda kadrosu ve zihniyetiyle aynı hüviyeti taşımıştır¹³⁶. Hürriyyet ve İtilâf Fırkası’nın ikinci dönemi, KTC’nin faal olduğu sürece denk gelmiştir. Hürriyyet ve İtilâf Fırkası’nın Mayıs 1920’de seçilen genel merkez heyetinde Şûrâ-yı Devlet üyesi Seyyid Abdülkadir ile Emin Ali Bedirhan da bulunmaktaydı¹³⁷.

KTC; Hürriyyet ve İtilâf Fırkası’nın öteden beri değişik unsurların çıkarlarını göz önüne alarak elem ve kederlerine ortak olduğu yönündeki eğiliminden dolayı, oybirliği ile Hürriyyet ve İtilâf Fırkası’na yardıma karar vermiştir¹³⁸. Programında

¹³⁵ *Takvîm-i Vakayi*, 29 Eylül 1920.

¹³⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt: 1, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000, ss. 88-96.

¹³⁷ *İkdâm*, “Hürriyyet ve İtilâf Fırkası Merkez Umûmisi”, 27 Mayıs 1920.

¹³⁸ Gökbilgin, s. 22.

esasen mahalli idareyi kabul eden Hürriyyet ve İtilâf Fırkası genel merkezi ile KTC, memleketin selameti ve hilafetin hukukunun muhafazası için birlikte çalışma hususunda 22 Aralık 1918’de anlaşmaya varmışlardır. Seyyid Abdülkadir, anlaşmayı kastederek Vakit’te yayınlanan 1925 yılındaki sorgulamasında; Hürriyyet ve İtilâf Fırkası ile KTC arasında Ferid Paşa’nın Ermenistan amalini kırmak amaçlı bir anlaşma gerçekleştiğini, anlaşma gereği hükümetten ve İslam hilafetinden ayrılmadan Kürdistan’a muhtariyet de verileceğini ifade etmiştir¹³⁹.

Seyyid Abdülkadir ve reisi bulunduğu KTC yapılanmasının da İttihatçıların siyasetini tasvip etmeyip karşı durmaları iki kesimi yakınlaştırmıştır. Aralarındaki yakınlık temasların gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. KTC’nin yanı sıra Sulh ve Selâmet-i Osmaniyye Fırkası, İngiliz Muhibleri Cemiyeti ve diğer kimi siyasi kuruluşlar, Hürriyyet ve İtilâf Fırkası etrafında bir grup teşkil edip, İttihatçılığa ve Kuvâ-yi Milliye’ye karşı bir cephe oluşturmaktaydılar¹⁴⁰. Hatta Ali Fuad Paşa’ya göre Hürriyyet ve İtilâf Fırkası, Askeri Nigehban ve Kızıl Hançerliler Cemiyeti’nin birleşerek oluşturdukları Cemiyet-i Ahmediyye kalkışmada bulunarak, hükümeti değiştirmeyi ve ordu kumandanlığına Kürd Mustafa Paşa’yı getirmeyi amaçlamıştır¹⁴¹.

Hürriyyet ve İtilâf Fırkası ile KTC’nin siyasi arenada seçimler mevzusunda benzer karar alarak, bir tür ortak davranış sergiledikleri söylenebilir. Kasım 1919’da Hürriyyet ve İtilâf Fırkası reisi Sadık Bey, Sadâret’e verdiği dilekçede; Kuvâ-yi Milliye temsilcileri adını alan İttihatçı liderlerin Anadolu’nun her köşesinde seçim işlerine müdahale ettiklerini, ahali ve seçim çevreleri üzerinde çeşitli vasıtalarla tesir ve nüfuzlarını yaymakta olduklarını, hükümetin seçim özgürlüğünü temin etmeyeceğini düşündüğünden partisinin seçimlere kesin olarak katılmayacağını bildirmiştir¹⁴².

¹³⁹ *Vakit*, “Kürdistan Teşkili İçin Ne Düşünüyorlardı?”, 25 Mayıs 1925.

¹⁴⁰ Selek, s. 98.

¹⁴¹ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, ss. 298-299.

¹⁴² Hamdi Atamer, “Millî Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilâf Partisi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Menteş Yayın, Cilt: 10, Sayı: 60, Eylül 1972, ss. 4-5.

3.1.3.3. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti İle İlişkiler

Anadolu'nun şark kesiminin Ermenilere verileceği söylentileri, Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ile KTC'nin tepkisine yol açmıştır. Ermeni tehdidi, ilk bakışta her iki cemiyeti ortak paydada buluşturacağı izlenimi oluştursa da nihai amaçlardaki farklılık, taraflar arasında birlikte hareket etme imkânını ortadan kaldırmıştır.

Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 13 Aralık 1918'deki ilk toplantısında kabul edilen esaslardan biri; vilâyât-ı şarkıyyede Türklerle Kürtlerin tarihi ve örfi haklarının Osmanlılık milleti altında toplandığına, birbirlerinin hakkına saldırmaksızın her iki ırkın çıkarlarının uzlaştırılarak haklarının savunulmasına yöneliktir¹⁴³. İstanbul'da Süleyman Nazif'in teşebbüsleriyle kurulan ve reisliğini eski Bitlis valisi Harputlu Nedim Bey'in yaptığı Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tertiplediği, mevzusu Seyyid Abdülkadir'in kurduğu KTC'nin şark vilayetlerinde meydana getirilmesi istenilen birliği bozacağı hakkındaki toplantıya ilişkin izlenimlerini aktaran Dursunoğlu şu bilgileri vermektedir:

“Müzâkerenin sonunda Süleyman Nazif'in bir kere bu Cemiyetle görüşerek ne yapmak istediklerini anlamasına ve mümkün olursa bu Cemiyeti dağıtarak bize iltihâkına çalışılmasına karar verildi. Süleyman Nazif, kendisine hey'etten bir arkadaşın yoldaşlık etmesini istedi. Yaşlı ve mevki-i mansıb görmüş zâtlardan hiçbirisi ikinci olmak istemediğinden savaş sıralarında doğu bölgesinde çalıştığımı ileri sürerek beraber gitmemi münâsib gördüler. Ertesi gün bu Cemiyetin İctihâd Evi yanındaki merkezine gittik. Cemiyetin reîsi â'yândan Seyyid Abdülkadirle beraber üç genç hazırıldılar. Bu gençlerden yalnız birisini tanıdım: Bitlisli Yüzbaşı Emin. Eminle şark cephesinde tanışmıştım. O zaman Türkçü idi. Burada Kürd muhtâriyyeti güden bir Cemiyette Emin'i görmek bende büyük bir hayret uyandırdı. Öbür ikisi pürüzsüz Türkçe konuşan refahlı iki İstanbul çocuğu idiler. Bu iki gencin o zaman bir kelime Kürdçe bilmediklerine eminim. Kendilerini dilini bilmedikleri, yurtlarını görmedikleri bir kavmin 'Muhayyel Taht'ın adayları sayıyorlardı. Bizi çok soğuk bir yüzle karşıladılar. Süleyman Nazif bunların durumuna aldırmayarak şark vilâyetlerinin üzerinde kötü ihtirâslar dolaştığını, Ermenilerin yurdumuza göz

¹⁴³ Hâdisât, “Kürdler-Ermeniler”, 13 Aralık 1918.

diktiğini, bu durum karşısında Müslimân hâkimiyetinin devâmının ancak bu bölge halkının gösterecekleri birlikle mümkün olacağını, Kürd Teâlî Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmasının Kürdle Türkü birbirinden ayıracağını, hâl-bu-ki; bizim kurduğumuz Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hiçbir kavmi ayrılık gütmeksizin, Türk-Kürd ayırmaksızın bütün bu vilâyetler halkını içine alabileceğini kuvvetli bir mantık ve canlı bir dille anlattı. Süleyman Nazif'in sayıp döktüklerini karşılayacak söz bulamayan hey'et, kısaca bizimle görüşecek hiçbir şeyleri olmadığını, İtilâf Devletleri'nin kendilerine her yardımı yapacaklarını ve bizim kendi başımızın çaresine bakmamızı tavsiye ederek konuşmayı kestiler. Türk milletinin yaşama hakkının tükendiğini sanan bu zavallıların düştükleri dalâletten kurtarılmasına imkân olmadığını anlayarak yanlarından ayrıldık. Ertesi günkü toplantıda Süleyman Nazif, bir önceki görüşmeyi hey'ete anlatarak Türklerden ayrılmanın ölüm demek olduğunu bilmek, Kürd kavmi karşısında bunların gafletini gazetelerde yayınlamaktan başka çare kalmadığını söyledi.”¹⁴⁴

KTC'nin Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul merkezi ve Erzurum şubesinde önemli bir tehdit olarak algılandığı, bizzat Dursunoğlu'nun ifade ettiği: “ ... Bizi kaygılandıran şey, İstanbul'daki Kürd Teâlî Cemiyeti ile diğer ayrılıkçıların iğvaları idi. Diyarbekir ve Bitlis'in muhtelif yerlerinde bulunan fesâd yuvaları zehirlerini saçmaya başlamışlardı. Her şeyden önce bunları önlemek lâzımdı.”¹⁴⁵ söyleminden çıkartılabilir. Diğer taraftan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ile tevhid-i mesai edilmemesi gerektiğini Seyyid Abdülkadir, Van Müftüsü Taha Efendi gibi bölgede bulunan bazı ileri gelenlere bildirmiştir¹⁴⁶.

KTC ile büyük ölçüde uğraşmak zorunda kalan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin merkez yönetim kurulu üyelerinin çoğunluğunu Diyarbekirliler teşkil etmiş olmasına karşın, Diyarbekir'den Erzurum Kongresi'ne seçilen delegelerin gönderilmesi sağlanamamıştır¹⁴⁷. Ma'mûret-ül-azîz'de ise delege seçimi

¹⁴⁴ Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1946. ss. 17-19.

¹⁴⁵ Dursunoğlu, s. 44.

¹⁴⁶ BOA, DH. ŞFR. 622/133/1, 27 Mart 1919.

¹⁴⁷ Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006. s. 14.

tümüyle engellenmiştir¹⁴⁸. Bunun nedenlerinden biri KTC'nin Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Diyarbekir'de gelişmesine ve Anadolu Hareketi çabalarına katılmasına engel olmasıydı¹⁴⁹.

Erzurum Kongresi'nde Hey'et-i Temsiliyye'nin oluşturulması ve Sivas Kongresi'yle bu heyetin tüm vatanı temsil ettiği kararı alınması üzerine KTC'nin iç temaslarında Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti yerine Anadolu Hareketi önem kazanmaya başlayacaktır.

3.1.3.4. Mustafa Kemal ve Anadolu Hareketi İle İlişkiler

Mustafa Kemal ve onun liderliğindeki Anadolu Hareketi, KTC'nin siyasi faaliyetlerinden büyük bir rahatsızlık duymaktaydı. Kürdistan muhtariyeti veya bağımsızlığı için mücadele veren Cemiyetin Anadolu'daki faaliyetleri, Anadolu Hareketi'nin oluşum sürecinde yaygınlık kazanmıştır. Anadolu Hareketi liderlerinin dikkatinden kaçmayan bu gelişme, kendilerinin soruna yoğun olarak eğilmelerine yol açmıştır.

KTC ile doğrudan mücadeleye girişen Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçtiği ilk günlerde bile Diyarbekir'deki KTC şubesinin faaliyeti ve buna karşı almış olduğu tedbirlerden bahsetmektedir. Bölge mülki ve askeri makamlarından aldığı bilgileri dikkate alan Mustafa Kemal, Havza'dan Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti'ne 29 Mayıs 1919'da gönderdiği şifrede şöyle diyordu: *“Kürdlere ve Kürdistan üzerinde te'sîri bulunan ve harb esnâsında hukuk ve maksadlarını pek ziyâde kazandığım Kürd ümerâsından meşhûr müteaddid zevâta re'sen ve kolordu vâsıtasıyla telgraflar yazarak devletin vaz'ıyyet-i esâsiyyesi ve kendilerince ittihâzı lâzım gelen vaz'ıyyet hakkında îcâbı gibi beyânât ve müteessir vesâyâda bulundum.*”¹⁵⁰

Diyarbekir vali vekili Mustafa Bey, Diyarbekir'deki Kürd Cemiyeti'nin, İngiliz himayesinde bir Kürdistan bağımsızlığını takip eden propaganda yapması üzerine buraya gelen Süleymaniye hâkimi siyasisi Mister Noel'in efkârına kapıldığını ve

¹⁴⁸ Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 136.

¹⁴⁹ Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi*, ss. 35 ve 140.

¹⁵⁰ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 5, Vesika 90, [Eylül 1953].

Cemiyetler Kanûnu'na aykırı davranan Cemiyet hakkında kanuni takibat yapıldığını Mustafa Kemal'e bildirmiştir¹⁵¹. Alınan haber üzerine Mustafa Kemal, Kürt milliyetçiliği akımına karşı takip edilecek siyaset doğrultusunda 15 Haziran'da: *"Bütün milletin bekâ ve istiklâlini kurtarmak için birleştiği şu târihi günlerde bir ecnebî devletin himâyesine sığınarak zelîl ve esîr yaşamayı tercîh eden her türlü ictimâdın, memleketi tefrikaya düşürecek her nev'î cemiyâtın dağıtılması pek vatani ve zarûrî bir vazife olmakla Kürd Kulübü hakkında tarz-ı hareket âcizlerince de pek muvâfık görülmüştür."* cevabını vermiştir¹⁵². Mustafa Kemal 8 Kasım 1919'da, İstanbul Çanakkale Mevki'-î Müstahkem Kumandanı Şevket Bey'e gönderdiği telgrafta ise KTC'yi sert bir dille eleştirmektedir: *"Kürd Teâvün Cemiyeti'nin mevkiî ancak İstanbul olabilir. İngilizlerin himâyesini düşünen bu vatansızların Kürdlerle hiçbir münâsebeti yoktur. Bu gibilere mümâşatkâr davranmaya da lüzûm yoktur."*¹⁵³ Diğer taraftan Diyarbakir ve çevresinde Müdâfaa-i Hukuk-i Milliye ve Redd-i İlhâk cemiyetlerinin teşkil edilmesinin, özellikle de Kürd Cemiyeti üyeleriyle müzakere edilerek uzlaşılmasının uygun olduğuna dikkat çekmiştir¹⁵⁴.

Mustafa Kemal, 18 Haziran'da Edirne'de bulunan 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan teşkili hakkındaki İngiliz propagandası taraftarlarının etkisiz kılındığını, Kürtlerle Türklerin birleştiğini¹⁵⁵; 21 Haziran'da İstanbul'da bulunan ve aralarında Nâfia Nâzırı Ferid Bey, Ahmed İzzet Paşa, Halide Edip, Abdurrahman Şeref gibi kişilerin de olduğu ileri gelenlere yazdığı mektuplarda İngiliz propagandasının ürünü olan Kürdistan bağımsızlığı akımının önlendiğini¹⁵⁶; 24 Haziran'da Kazım Karabekir'e Kürtlerin hiçbir şartta Türklerden ayrılmayacaklarını içeren telgraflar göndermiştir¹⁵⁷.

¹⁵¹ *Nutuk [Vesikalar]*, Cilt: 3, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1962, s. 904.

¹⁵² *Nutuk [Vesikalar]*, Cilt: 3, s. 904.

¹⁵³ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Cilt: 4, s. 148.

¹⁵⁴ *Nutuk [Vesikalar]*, Cilt: 3, s. 904.

* Yetkili makamların Diyarbakir'de yapılan muhtariyet gösterileri hakkındaki *"sıradan bir eşkıyalık"* yakıştırması, Kürd Millet Fırkası'nca Kürtleri esaret altında tutma niyeti olarak yorumlanmıştır. Bkz. Despatch, J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, Foreign Secretary, London, 19 October 1919, No. 1931/M/2201, [FO 608/95]; A. L. P. Burdett, ss. 538-539.

¹⁵⁵ *Nutuk [Vesikalar]*, Cilt: 3, s. 910.

¹⁵⁶ *Nutuk [Vesikalar]*, Cilt: 3, s. 917.

¹⁵⁷ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri [1917-1938]*, Cilt: 4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, s. 43.

KTC'nin taşra örgütlenmesinde Diyarbekir şubesi dışında Dersim ve civarındaki şubelerinin faaliyetlerinin engellenmesi için de yoğun mesai harcayan Mustafa Kemal; Baytar Nuri ve Alişan gibi KTC üyelerinin bölgedeki örgütlenmelerinden kuşkulananarak güvenlik tedbirleri alma yoluna gitmiştir. Sivas valisi Reşid Paşa vasıtasıyla Baytar Nuri ve arkadaşlarını görüşmek üzere Sivas'a davet etmiş; ancak sadece Alişan, Mustafa Kemal'in huzuruna çıkmıştı. İkili görüşmede Alişan; Wilson Prensipleri'ne dayanarak, şark vilayetlerinin Sivas'ın Kızılırmak sınırına kadar Ermenistan'a verildiğini, Kürtlerin hakkının dikkate alınmadığını ve bu nedenle Kürdistan topraklarında Kürt çoğunluğu bulunan yörelerde nüfus miktarı tespit edilmek üzere Osmanlı egemenliğine bağlı bir muhtar Kürdistan yönetiminin kurulması için siyasi heyetlerin görüşünü almak doğrultusunda çalışmalar yapmaktan başka bir amaçlarının olmadığını bildirmişti. Mustafa Kemal ise Wilson Prensipleri'nin şark milletlerinin azim ve iradesi karşısında işlevsizleştiğini, Seyyid Abdülkadir'in Damad Ferid Paşa Hükümeti etkisinde kalıp İngilizlere yardımda bulunduğunu, Erzurum Kongresi'nde bütün Kürdistan'ın kendisi ile birlikte hareket edeceğine ilişkin söz aldığından şarkın temsilcisi vasfına haiz olduğunu, Dersim temsilcilerinin işbirliğini istediklerini söylemiş; ancak taraflar anlaşamamıştır¹⁵⁸.

Mustafa Kemal, İstanbul'dan Nuri Dersimi hakkında aldığı ihbar mektubu üzerine, Reşid Paşa'ya tutuklama emri vermiştir. Mektupta Baytar Nuri'nin İstanbul'da KTC vasıtasıyla Balya Madeni'nde çalışan 1200 Kürt Dersimli ameleği silahlandığı, Sivas-Dersim mıntıkasında Kürdistan bağımsızlığı için örgütlenme teşebbüsünde bulunduğu, Anadolu Hareketi aleyhinde çalıştığı yazılıydı. Tutuklanma kararı üzerine resmi görevini terk eden Baytar Nuri, Anadolu Hareketi'ne karşı mücadeleye başlamıştır¹⁵⁹.

KTC şubesi reisi adına sorumlu kâtip Mehmed Hayri Bey, Sivas'ta bulunan Hey'et-i Temsîliyye'den Mütâreke'ye aykırı olarak Urfa, Antep ve Maraş'ı işgal eden Fransızların Ermeni mezalimine de göz yumduğundan bahisle, bütün Dersimliler adına gerekenin yapılmasını talep etmiştir¹⁶⁰. Harput vali vekili Servet

¹⁵⁸ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, ss. 133-134.

¹⁵⁹ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 143.

*Balya, 1867'den 1924'e kadar Hüdavendigâr [Bursa] Vilâyeti'ne bağlı bir kazadır. 1924'ten itibaren Balıkesir'e bağlanmıştır. Bkz. Sezen, s. 62.

¹⁶⁰ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Cilt: 4, s. 145.

Bey'e yazılan telgraftan mevzubahis talebe, Kürtleri Osmanlı camiasından ayırmak, İngiliz himayesine sevk etmek, sonuçta Anadolu'nun şarkını Ermenilere verilmesine sebep olacak KTC gibi bir teşkilatın Dersim'de revaç bulması üzüntüyle karşılandığından olumlu yanıt verilmemiştir¹⁶¹.

KTC, 3 Ekim 1919'da olağanüstü toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda Seyyid Abdülkadir, Halil Rami Bey'in oğlu Asaf, yüzbaşılıktan müstavfi Baki Bey, Hamdi Paşa, Said-i Kürdî, Sabri Bey vesair birçok zevat hazır bulunmuşlardır. Seyyid Abdülkadir'e göre İttihatçıların iktidara gelmeleri tahakkuk ettiği anda, Kürt amaline nihayet vermek gerekecektir. Böyle bir gelişmeye mahal bırakmaktan ve İttihatçıları iktidarda görmekten ise buraların İngilizler tarafından işgalini görmek evladır. Çünkü İngilizler, Kürdistan'a istiklâl vaat etmişlerdir¹⁶². 8 Ekim 1919 tarihli bir başka toplantısında KTC; Anadolu Hareketi ile hiçbir ortak amaç taşımadıklarını, Mustafa Kemal ile Anadolu Hareketi'nin propagandasını yapan Albayrak gazetesinin Kürtlere yönelttikleri iddiaları reddediklerini beyan etmişlerdir¹⁶³. Anadolu Hareketi veya Kuvâ-yi Milliyye oluşumu karşısında bulunan Seyyid Abdülkadir, Meclis-i Â'yân'da Kürdistan coğrafyasında İngilizlerle Kuvâ-yi Milliyye arasında yaşanan çarpışmada İngiliz askerlerinin zayıf vermesinden dolayı Anadolu Hareketi karşıtı bir tutum sergileyerek çarpışmanın sonlanması için meclisi ve iktidarı göreve çağırılmaktadır¹⁶⁴. Umumi kâtip görevi sırasında Ahmed Hamdi Paşa da Anadolu Hareketi'ne ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır: *"Cemiyetimiz Kuvâ-yi Milliyye nâmıyla bir kitle tanımıyor. Kürdlerin Kuvâ-yi Milliyye ile zerre kadar alâka ve râbitaları olmadığı gibi bu kitle ile lehte ve aleyhte hiçbir münâsebette bulunmamıştır. Kuvâ-yi Milliyye bizim Anadolu'daki mensûbiyetimiz aleyhinde takîbât-ı şedide icrâ' ediyor..."*¹⁶⁵ Toplantılar ve yapılan açıklamalar; KTC'nin İttihatçı yakıştırmaları yaptıkları Kuvâ-yi Milliyye'yi tanımadıklarını, güç kazanmaları veya iktidara gelmelerinin kendileri açısından tehlike oluşturacağını göstermektedir.

¹⁶¹ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, s. 153.

¹⁶² TİTE, Kutu No: 310, Gömlek No: 68, Belge No: 68001.

¹⁶³ Bulletin issued by General Staff, 'Intelligence', Army of the Black Sea, Constantinople, 8 October 1919, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 529.

¹⁶⁴ Meclis-i Meb'ûsân'ın On Altıncı İnikad Zabıtnamesi, 8 Mart 1920.

¹⁶⁵ Sabah, "Ahmed Hamdi Paşa'nın Beyânâtı", 5 Kasım 1919.

Temmuz 1919'da Damad Ferid Hükümeti'nce Anadolu'nun farklı bölgelerine araştırma heyetleri gönderilmesi yönünde alınan kararın Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanında uygulamaya geçirildiği anlaşılmaktadır. Meclis-i Vükelâ'nın 3 Kasım 1919'da yaptığı ve Haydarizâde İbrahim Efendi'nin de hazır bulunduğu toplantısında Ferik Ahmed Fevzi Paşa, Temyiz Mahkemesi azasından Cafer İlhami Bey ve fetva emini muavini Hasan Efendi'den oluşacak bir heyetin Ankara, Sivas ve Erzurum vilayetlerinde görev alması kararlaştırılmıştır¹⁶⁶. KTC'yi ilgilendiren husus, heyetin Erzurum'daki temaslarından Kazım Karabekir ile olan görüşmesidir. Heyetle görüşen Kazım Karabekir, Kürt sorununa ilişkin düşüncelerini Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği şifreli telgrafta belirtmiştir. Ferik Fevzi Paşa heyeti ile Erzurumda KTC ve Kürt sorunu üzerine tartışan Karabekir, vilâyât-ı şarkıyyenin Ermenistan'a verilmemesi amacına binaen KTC ve Kürt sorununa eğilim gösterilmesini kabul edilemez bulmuştur. KTC'nin ve ılımlı yaklaşım gösterenlerin ikaz edilmelerini nezâretten istemiştir¹⁶⁷.

Anadolu Hareketi ile Ali Rıza Paşa Hükümeti arasında 20-22 Ekim 1919'da gerçekleşen Amasya Mülakatı'nın ikinci protokolünde Sivas Kongresi beyannamesi ele alınmış ve onaylanmıştır. Beyannamenin birinci maddesi, Anadolu Hareketi ile İstanbul Hükümeti'nin KTC eksenli Kürt siyasi talepleri veya bağımsızlık girişimlerinin önlenmesi karşısında ortak noktada buluştuklarını göstermektedir: *"Beyân-nâmenin birinci maddesinde Devlet-i Osmaniyye'nin tasavvur ve kabul edilen hudûdu, Türk ve Kürdlerle meskûn olan arâzîyi ihtivâ eylediği ve Kürdlerin câmia-i Osmaniyye'den ayrılması imkânsızlığı izâh edildikten sonra bu hudûdun en asgarî bir taleb olmak üzere te'mîn-i istihsâli lüzûmu müştereken kabul edildi."*¹⁶⁸

Anadolu Hareketi'nin KTC'nin teşebbüslerini engellemek, Cemiyeti halk nezdinde itibarsızlaştırarak zayıf düşürmek için kararlar aldığı görülmektedir. Bu hususta Malatya mutasarrıf vekili aracılığıyla Hacı Kaya ve Şatoğlu Mustafa ağalara çekilen telgrafta: *"... Sizler gibi dîn ve nâmus sahibi büyükler oldukça Türk ve Kürd'ün birbirinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devâm eyleyeceği ve*

¹⁶⁶ BOA, MV. [217/519], 3 Kasım 1919.

¹⁶⁷ Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Cilt: 2, [Haz.] Faruk ÖZERENGİN, Emre Yayınları, İstanbul 1995, ss. 876-878.

¹⁶⁸ Baykal, ss. 25-26.

halifelik etrafında sarsılmaz bir vücûd durumunda iç ve dış düşmanlarımıza karşı demirden bir kale biçiminde kalacağı kuşkusuzdur. Allah çalışmalarımızı kabul eylesin.”¹⁶⁹ 6 Kasım 1919’da alınan kararda ise: “İngilizlerin teşvîki ve Kürd Teâvün Cemiyeti’nin iftirak-cûyâne fa’âliyyetiyle Kürdlerin harekât-ı millîye aleyhinde olduklarına dâir Der-saâdet’te pek muzırr propaganda yapılmakta olduğu haber alınmakla bu hareketi tel’in ettiklerine dâir, Kürd ağavât-ı eşrâfının hükûmete ve mümessillere telgraf-nâmeler keşidesinin te’mini kolordulara ve vilâyetlere yazıldı.”¹⁷⁰ denilmektedir.

Mustafa Kemal’in teşebbüslerinin bir boyutu, KTC’nin Sevr Antlaşması’na giden süreçteki faaliyetlerini ve konferans nezdindeki Kürt temsiliyet iddiasını engelleme çabasıdır. Refik Hilmi, Mustafa Kemal’in şehirdeki Kürtlerle Paris’teki Barış Konferansı’na çektiirdiği telgraflarla Kürtlerin temsilcisi olan Şerif Paşa’yı zor durumda bıraktığını ifade etmektedir¹⁷¹. Ekrem Cemil Paşa da çabaya ilişkin şunları söylemektedir: “Kürdistan’ın her tarafından –Erzurum’dan Maraş’a kadar- Paris Sulh Konferansı’na, şerarehânelere, mâruf gazetelere telgraflar yağdırıldı: ‘Kürd-Türk kardeşirler. Bu millî mücâdele Kürd-Türk ortak mücâdelesidir. Kürdler her türlü haklarını alacaklardır.’ Bu telgraflar, cidden bizi müteessir ediyor ve asabımıza çok sû-i te’sir ediyordu. Bunun üzerine Cemiyet, bazı gençleri Kürdistan’a göndermeye karar verdi. Bu gençler, Kürdistan’da nasihatlar, konferanslar verecek, efkâr-ı umûmiyyeyi tenvîr edecekler. Câhil Kürdlere doğru yolu göstereceklerdi. Cemiyet ilk olarak beni bu vazife ile Kürdistan’a gönderdi. Fakat Kürdistan hudûdlarından girmek kolay bir iş değildi. Kara ve deniz yolları hep Mustafa Kemal’in elinde idi. Birçok zahmet ve tehlikeyi göze alarak ve iki hudûd geçilerek Kürdistan’a gidilebilirdi. Bu hudûdlar Suriye ve Irak hudûdlarıydı.” İlk olarak 1920 Ağustos’unda İstanbul’dan ayrılan Ekrem Cemil Paşa Antalya’dan İstanbul’a dönmek zorunda kalmıştır. 1921 Şubatı’nda ikinci kez görev için ayrılmış ve nihayetinde Diyarbakir’e ulaşmıştır. Bölgede Mustafa Kemal’in duruma hâkim olması, teşebbüsünü engellemiş kendisi de tutuklanarak Ankara’ya gönderilmiştir¹⁷².

¹⁶⁹ Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural [Haz.] Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 75.

¹⁷⁰ Baykal, s. 47.

¹⁷¹ Refik Hilmi, Anılar, s. 71.

¹⁷² Ekrem Cemil Paşa, Muhtasar Hayatım, ss. 49-52

Anadolu Hareketi'nce Bedirhaniler hakkında basiretkâr bulunulmasının Siirt merkez heyetine yazılması¹⁷³ ve Dr. Abdullah Cevdet Bey'in tebdilleri lüzumunun Harbiyye Nâzırı Cemal Paşa'ya bildirilmesi¹⁷⁴ kararlarının alınması, KTC'nin doğrudan veya dolaylı teşebbüslerinin sıkı bir kontrole tabi tutulduğunu göstermektedir. Ayrıca Kürd Mustafa Paşa'nın 11 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal, Ali Fuad Paşa ve diğer bazı Anadolu Hareketi yanlısı komutanlar hakkında giyabi idam kararı vermesi kendisinin hedef haline gelmesine yol açtı.

Diğer taraftan Anadolu Hareketi öz bağlamında milliyetçi bir anlayışa haiz olsa da siyasal söyleminde Türklük ve Türk milliyetçiliği deyimlerini telaffuz etmekten kaçınmıştır. Erzurum, Sivas kongreleri ile Misak-ı Millî gibi temel belgelerde dikkati çeken husus Türk milliyetçiliğinin değil, Osmanlılık ve Müslümanlık gibi geleneksel kriterleri barındıran bir dilin kullanılmasıdır. Verilmek istenen mesaj, kültürel kimlikler bakımından çoğulculuktu. Dönemin gerekleri çerçevesinde Mustafa Kemal, Kürtlerle anlaşmaya ve onların ayrılık talebi gütmeden Türklerle birlikte savaşım vermesine olağanüstü önem vererek bu yolda çaba göstermiştir. Birlikteliği sağlayacak imkânlar İslam dini ile Ermeni tehlikesi idi¹⁷⁵. Ermeni tehlikesi ile savaşımın din, hilafet ve padişahı kurtarmak için verildiği söylemi, Kürtlerle Anadolu Hareketi arasındaki yakınlığın temel etkenleriydi.

KTC de Anadolu Hareketi gibi milliyetçi tutumlara haizdir. Osmanlılık ve Müslümanlık hassasiyetine karşın KTC, Anadolu Hareketi'nden farklı olarak açıkça milliyetçi söylemlerde bulunmaktaydı.

Anadolu'da Mustafa Kemal'in giderek kontrolü eline alıp İstanbul hükümetleri üzerinde baskı kurması, KTC'nin Osmanlı hükümetleri nezdinde sonuç almasını engelleyen bir gelişme idi. KTC'nin yoğunluk kazanan siyasi faaliyetleri Anadolu Hareketi temsilcilerinde rahatsızlığa yol açmıştır. Dolayısıyla KTC'nin karakterize ettiği milliyetçiliğin Kürt coğrafyasındaki yerel halkı etkilemesinden çekinen Anadolu Hareketi sert tedbirler alma yoluna gitmiştir.

¹⁷³ Baykal, s. 49.

¹⁷⁴ Baykal, s. 58.

¹⁷⁵ Ergun Özbudun, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Nuri Bilgin [Haz.], Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, ss. 63-66.

3.1.3.5. İngiliz Muhibleri Cemiyeti İle İlişkiler

İngiliz Muhibleri Cemiyeti, Şûrâ-yı Devlet azası olan Said Molla'nın teşebbüsleri doğrultusunda 20 Mayıs 1919'da, Cemiyet beyannamesi Dâhiliyye Nezâreti'ne verilmek suretiyle resmen kurulmuştur. Alem-dâr gazetesinin 21 Mayıs 1919 tarihli nüshasında İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin kuruluşuna yer verilmektedir: *“İngiliz Devleti'ne a'zamî bir kıymet ve ehemmiyyet veren bil-cümle Osmanlılardan mürekkeb olmak üzere, İngiliz Muhibleri Cemiyeti teşekkül etmiş ve dün beyân-nâmesini Dâhiliyye Nezâreti'ne tevdi' eylemiştir”*¹⁷⁶.

İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nde, Alem-dâr'daki bir ilandan KTC'nin iki önemli kurucu üyesini de görmekteyiz. İdare heyetinin seçilebilmesi adına Cemiyet üyeleri merkeze çağrılmaktadır. İlanda KTC mensubu kişilerin adları; *“Ahmed Hamdi Paşa Erkân-ı Harbiyye Mirlivalarından”, “Emin Ali Bey Sâbık Adliyye Müfettişlerinden”*¹⁷⁷ şeklinde yer almıştır. Üstelik 24 Mayıs'ta yapılan toplantıda oluşturulan idare heyetinde Ahmed Hamdi Paşa ikinci başkan olarak seçilmiştir¹⁷⁸. Ahmed Hamdi Paşa, Emin Ali Bey'in üyelikleri dışında Seyyid Abdülkadir'in İngiliz Muhibleri Cemiyeti kurucusu Said Molla ile aynı süreçte Şûrâ-yı Devlet azası olması iki cemiyet arasında bazı görüşme ve yakınlaşmalara zemin hazırlamıştır. İngiliz himayesi ve dostluğuna ehemmiyet vermek KTC ve İngiliz Muhibleri Cemiyeti için benzer bir çabaydı.

KTC ile İngiliz Muhibleri Cemiyeti arasında gizli temasların olduğuna ilişkin en önemli delillerden biri Mustafa Kemal'in üzerinde durduğu, Said Molla'nın Mister Frew'e gönderdiği 11 Ekim 1919-5 Kasım 1919 tarihlerini kapsayan mektuplardan ikinci, onuncu ve on birinci mektuplardır.

İkinci Mektup'ta; Said Molla, Ferid Paşa'nın Bâb-ı âlî'ye verilecek notayı beklemesi karşısında padişahın üzgün olduğuna, Seyyid Abdülkadir'in arkadaşlarının bunun vatanseverliğe sığmadığını dile getirdiklerine yer vermektedir. Onuncu Mektup'ta: *“... Anadolu'daki teşkilâtımızın bazı tertibleri Kuvâ-yi Milliyye'ce anlaşılmış, ale-l-husûs Ankara ve Kayseri'de aleyhimizde fa'âliyyet başlamıştır.*

¹⁷⁶ Alem-dâr, “İngiliz Muhibleri Cemiyeti”, 21 Mayıs 1919.

¹⁷⁷ Alem-dâr, “İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nden”, 23 Mayıs 1919.

¹⁷⁸ Alem-dâr, “İngiliz Muhibleri Cemiyeti”, 25 Mayıs 1919.

Kürd Cemiyeti, verdiği va'di hilâfına fa'âliyyet gösteremedi..."¹⁷⁹ açıklamaları bulunmaktadır. KTC'nin verdiği ve Said Molla'da siteme yol açan söz, muhtemelen Kuvâ-yi Milliyye'ye karşı tertiplenen planının uygulamaya geçirilmesinde işbirliği yapılacağıdır.

İki cemiyet arasındaki ilişkinin düzeyini daha da belirginleştiren On Birinci Mektup'ta; KTC üyelerinden samimi dostlarıyla görüştüğünü, birkaç gün sonra verilen emre göre tertibat alacaklarını, yalnız Kürdistan'a gönderilecek muhtelif arkadaşlar için büyük ödeneye ihtiyaç olduğunu, Urfa, Ayıntap, Maraş'ta Fransızlar aleyhinde gereğinden fazla kışkırtma yaptıklarının ve kolordu komutanının siyaseti hilafına halkı kandırdıklarının adı geçen mektupta bildirilmekte olduğunu, kabine başkanlığına Zeki Paşa'nın getirilmesi hakkında bildirilen görüşün doğru olmadığını, bu zatın Kürtlerin üzerinde hâkim olduğunu, eski Ermeni kıtalinin unutulduğunu yazmaktadır¹⁸⁰. Said Molla'nın sözünü ettiği KTC içindeki yakın dostları muhtemelen İkinci Mektup'ta adı geçen Seyyid Abdülkadir ile İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nde üyelikleri bulunan Ahmed Hamdi Paşa ile Emin Ali Bedirhan'dır.

19 Şubat 1919'da kurulan Cemiyet-i Müderrisin'in kurucuları arasında Said-i Kürdî de bulunmaktadır. Padişah ve halife yanlısı olan Cemiyet-i Müderrisin, 26 Eylül 1919'da yayınladığı bildirisinde; Anadolu Hareketi'ni hedef alarak teşebbüslerini eşkıyalık olarak değerlendirmekte, delilik ve cinayetleri yüzünden memleketin varlığının tehlikeye girdiğini ve bu gibi aldatma hareketlerine karşı irşat görevi üstlenebileceklerini belirtmektedir¹⁸¹. Ancak Said-i Kürdî'nin Anadolu Hareketi'ne karşı yaklaşımı ılımlıdır. Cemiyet-i Müderrisin'in kurucuları arasında yer alması, üyesi olduğu cemiyetin tüm kararlarını benimsediği anlamına gelmemektedir.

3.1.4. Kürdistan Teâlî Cemiyeti Şubelerinin Siyasi Faaliyetleri

KTC, kimi siyasi teşebbüslerini kendisine bağlı şubeler aracılığıyla yürütmektedir. Şube teşebbüslerinin kalkışmalara varan bir boyut kazanabildiği de

¹⁷⁹ *Nutuk [1919-1920]*, Cilt: 1, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1982, ss. 292-298.

¹⁸⁰ *Nutuk [Vesikalar]*, Cilt: 3, s. 299.

¹⁸¹ *İkdâm*, "Cemiyet-i Müderrisin Beyân-nâmesi", 26 Eylül 1919.

görülmektedir. KTC'nin ve bazı şubelerinin doğrudan veya dolaylı olarak içinde bulunduğu kalkışma teşebbüsleri vardır.

Kalkışmada bulunmak KTC Diyarbekir şubesi idare heyetince kimi zaman dikkate alınarak tartışılmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı sıkıntıların yarattığı manevi bitkinlik ve Kürt coğrafyasındaki şehirlerin dönemin ulaşım imkânlarıyla irtibatı sağlamaktan uzak bulunması olası bir kalkışmayı engellemiştir¹⁸².

Bazı Kürt reisleri Sevr Antlaşması gereğince tanınan hakların tatbikini isteyerek silah kuvvetine dayansalar¹⁸³ da Kürdistan bağımsızlığının tanınması için yöntemsel olarak farklı düşünenler vardır. Yöntemsel farklılığı açıklayıcı olarak Kadri Cemil Paşa, Kürdistan bağımsızlığı için Barış Konferansı'nda çalışıldığı sırada Kürdistan'da Türkler aleyhine hareket yapmak isteyenlere karşı Seyyid Abdülkadir'in; *"Türkler Yunanlılarla harb ederken ben de kendilerini arkadan vurursam, ceddım bana lânet eder."*¹⁸⁴ dediğini hatırlatmaktadır.

KTC bağlantılı önemli teşebbüsler; Ali Galib-Malatya Olayı, Koçgiri Kalkışması ve Cemil Çeto Olayı'dır. Ali Galib Olayı'nda KTC, Anadolu Hareketi'ne karşı bir kalkışma teşebbüsüne yeltenmiştir. Hatırlanacağı üzere Mustafa Arif Bey'in Dâhiliyye Nâzırlığı döneminde Halil Rami Bey, Malatya'ya mutasarrıf olarak tayin edilmişti. Malatya, Diyarbekir gibi merkezlere Kürt yöneticilerin atanma teşebbüsünde KTC'nin rolü bulunmaktadır. KTC, bu sayede bölgedeki Kürtleri, yönetici üyeleri aracılığı ile örgütleme amacı taşımaktaydı.

Halil Rami Bedirhan ayaklanma teşebbüsü için KTC'nin uzun bir süredir hazırlık yaptığını ve kendisinin de gereken çabayı gösterdiğini İngiliz Yüksek Komiseri Percy Cox'la bir görüşmesinde dile getirmektedir. Görüşmede Halil Rami Bedirhan; İngilizlerden Kürt giysileriyle Noel gibi az sayıda subayın gönderilmesini, silah yardımının yapılmasını, Kürdistan'ın bağımsızlığı sağlandıktan sonra

¹⁸² Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 34.

¹⁸³ Silopî, s. 95.

¹⁸⁴ Silopî, s. 111.

karşılığının ödeneceğini, yardım talepleri reddedilirse dahi mücadeleye gerilla savaşı örgütlemek suretiyle devam edeceğini de ifade etmiştir¹⁸⁵.

Halil Rami Bey'in faaliyetlerini yakından takip eden Diyarbekir'deki Cevdet Bey, Haziran 1919'da Harbiyye Nezâreti'ni, Halil Rami'nin Malatya'da Kürt kulübü kurarak halkı etkilemesi olasılığına karşı uyarmakta ve vilayete gerekli talimatın verilmesini istemektedir¹⁸⁶. Kolordu makamına göre; Halil Rami alenen Kürt milliyetçiliği propagandası yapma¹⁸⁷, Ermenilerle işbirliğine çalışma, Malatya ve Ma'mûret-ül-azîz'i, silah depolarını ele geçirme fikri taşımaktadır. Bu amaçla Kâhta ve civarı Kürt aşiret reislerine şifreli telgraflar çekerek kendilerini Malatya'ya çağırıştır¹⁸⁸.

Temmuz başında İstanbul'a gelen Noel, aralarında Seyyid Abdülkadir ve Bedirhan ailesinin üyelerinin de bulunduğu önemli Kürt liderleriyle buluşmuştur. Emin Ali Bedirhan'ın iki oğlu Celadet ve Kamuran ile Seyyid Abdülkadir'in damadı Seyyid Muin ve Dersimli İbrahim'den oluşan bir temsilci heyetinin Kürt bölgelerine gitmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Seyyid Muin ve İbrahim yolculuğu riskli gördüklerinden gitmekten vazgeçmişlerdir¹⁸⁹.

Noel'in yanında istediği asıl kişiler, KTC'nin en önemli iki ismi Seyyid Abdülkadir ile Emin Ali Bedirhan'dı. Noel'e göre; Seyyid Abdülkadir, Türkler tarafından vatan hainliği suçundan hapse atılabilceği tehdidiyle korkutulmuştu. Emin Ali ise, yoksullaşmış olması dolayısıyla Kürdistan'ı ziyaretinde aile geleneğinin gerektirdiği ihtişam ve koşulları sağlayamayacağı için mahcup olmak istemiyordu. Noel, Seyyid Abdülkadir'den çok, Kürt aşiretleri arasında sevilen ve onlara sözünü dinletebilecek tipte bir şahsiyet olan Emin Ali'yi kaybettiği için üzüldüğünü söylemektedir¹⁹⁰.

Noel, 23 Temmuz'da İstanbul'dan ayrılıp Haleb'e oradan da Bağdat'a geçmiştir. Celadet ve Kamuran Bedirhan kardeşlerin İstanbul'dan Haleb'e geliş tarihleri olan

¹⁸⁵ Kutschera, ss. 56-57.

¹⁸⁶ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 85, Gömlek No: 35, Belge No: 35/4, 21-22 Haziran 1919.

¹⁸⁷ TİTE, Kutu No: 24, Gömlek No: 114, Belge No: 114001, 9 Eylül 1919.

¹⁸⁸ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 136, Belge No:136, 10 Eylül 1919.

¹⁸⁹ Noel, s. 8.

¹⁹⁰ Noel, s. 8.

19 Ağustos'ta Noel, kendileri ile buluşmuştur. Noel, heyetten ayrılan iki üyenin yerini Ekrem Cemil Paşa ile doldurmuştur¹⁹¹. Noel, İstanbul'dan ayrılırken onunla beraber KTC üyesi Hakkârîli Abdurrahim de vardı¹⁹².

19 Ağustos'ta Noel'le Haleb'te buluşan Celadet ve Kamuran, birlikte 3 Eylül'de Malatya'ya geldiler. Mutasarrıf Halil Rami ve Malatya eşrafından belediye reisi Kürd Arpacı Mehmed Efendi tarafından karşılandılar¹⁹³. Vali Faik Ali'ye göre Cemilpaşazâde Ekrem'in de aralarına katıldığı bu kişiler, Kürtleri tahrikâtta bulunarak Kürdistan fikri taşımaktaydılar¹⁹⁴.

Ma'mûret-ül-azîz'den Malatya'ya askeri kuvvet gönderildiğini haber alan Noel heyeti ile vali ve mutasarrıf, 10 Eylül günü Malatya'nın Kâhta kazasına geçerek orada tertiplenmeye ve aşiretleri toplamaya başlamışlardı. Noel'in Haleb'ten bir süvari birliği getirilmesi teklifi, Ali Galib tarafından kabul görmemişti. Kâhta'da Noel, İstanbul Hükümeti'ne taraftar olan Ali Galib'den başka aşiret reisleri, ağalar, Halil Rami ve diğerleri bulunmaktaydı. Malatya'ya yeniden gelmek, İngiliz kuvvetlerinin de iştirakiyle Sivas Kongresi'ne engel olmak, Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etmek, sadece aşiretlerin yardımı ile Sivas'a yürüyerek Ali Galib'in İstanbul Hükümeti'nden aldığı emirleri tatbik etmek gibi değişik fikirler öne sürmüşlerdir¹⁹⁵. Mustafa Kemal'in hareketine karşılık vermekte ihtiyatlı davranıp sonradan vazgeçmişlerdir¹⁹⁶.

Kurmay Albay Halit Bey: *"Malatya, Sivas'a yakın bir bölgeydi. Şu sırada, orada kongre için delegeler toplanmakta idiler. Siyâsî entrikalar çevirdiği muhakkak olan Noel gibi bir yabancının başkanlığındaki fesâdçı bir hey'etin ansızın Sivas'a yaklaşması, burada İstanbul Hükümeti'ne taraftar bulunan Ma'mûret-ül-azîz valisi ve Kürdçülük emelleri besleyen Malatya mutasarrıfıyla temasa geçmesi ve esâsen*

¹⁹¹ Noel, s. 9.

¹⁹² Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 45.

¹⁹³ *Türk İstiklâl Harbi, İsiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar [1919-1921]*, Cilt: 6, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 45; Ekrem, *Muhtasar Hayatım*, ss. 42-43.

¹⁹⁴ BOA, DH. ŞFR. 655/4, 22 Aralık 1919.

¹⁹⁵ Gögem, s. 84. Halit Bey'in Kâhta'da toplananlar arasında diğerleri olarak belirttiği kişilerden bazılarını Ekrem Cemil Paşa'dan öğreniyoruz. Ekrem, Mustafa Kemal' e bağlı askeri birliklerin takibine uğrayanlardan Halit Bey'in verdiği isimler dışında kendisi, Arpacı Mehmed Efendi, Hacı Bedir Ağa, Hacı Bedir Ağa'nın müttefiklerinden üç ağa, Dersimli Binbaşı Süleyman'dan bahsetmektedir. Bkz. Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 46.

¹⁹⁶ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 46.

millî teşkilâtı söndürmek gayesi güden İstanbul Hükûmeti Dâhiliyye Nâzırlığı'nın bunlara bir de tavsiye mektûbu vermesi, durumun ciddiliğini göstermeye yetecek işâretlerdendi."¹⁹⁷ diyerek gelişmelerin hassasiyetine vurgu yapmaktadır. Sivas'taki millî kongre de; Ali Galib, Halil Rami, Celadet ve Kamuran Bedirhan ile Cemilpaşazâde Ekrem'in merkezi hükûmetin talimatıyla meşru hareketlerini sekteye uğratmak ve tertiplemeye çalıştıkları genel kongreyi dağıtma, propaganda yolu ile Kürtleri hilafet makamından ayırarak İngiliz himayesine alma amacı taşıdıkları kanaatindeydi¹⁹⁸.

Binbaşî Noel emrindeki Kürt heyetinin de bölgede bulunması üzerine herhangi bir fenaliğe meydan vermemek için gerekli askeri tedbirlerin alınması cihetine gidilmiştir¹⁹⁹. Osmanlı Hükûmeti'nin dört önemli unsurunu oluşturan Türk, Arap, Arnavut ve Kürtler'den Arap ve Arnavutların devletten koparılma çabasından sonra şimdi de Kürtlerin koparılmak istendiği, ancak millî onur ve haysiyet sahibi hiçbir Osmanlı'nın buna razı olamayacağı bildirilmektedir²⁰⁰.

Noel ve beraberindeki heyet, Alevi ve Kürt köylerini gezmek suretiyle Kürtlere silah tedarik etmekteydiler. Kolordu makamınca, Noel'in teşebbüsleri hakkında Dâhiliyye'de, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye'de dosyaların varlığına karşın, Dâhiliyye'den kendisine vesika verilmesi hayretle karşılanmıştır. Amaçlarının anlaşılması üzerine 10 Eylül'de Halil Rami Beyle birlikte heyet, Malatya'dan firar etmişlerdir²⁰¹. Önce Kâhta istikametine²⁰² oradan da Urfa ve Haleb'e gitmişlerdir²⁰³.

Dâhiliyye Nezâreti'nce Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti'ne çekilen şifreli telgrafta; Noel, Bedirhanilerden Celadet ile Kamuran, Cemilpaşazâde Ekrem ve Hakkârili Rahmi Beylerin Kürdistan'da dolaşmakta ve yabancı bir devletin hesabına çalıştıklarının ısrarla iddia olunduğu ve Malatya mutasarrıfının da Bedirhanilere akrabalığının bulunduğu aktarılmaktadır. Noel'in hükûmetin bilgisi dâhilinde vesika ile bölgeye gittiği; ancak diğerlerine bu yolda herhangi bir vesika verildiğine ilişkin

¹⁹⁷ Göğem, ss. 78-79.

¹⁹⁸ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 449, Gömlek No: 55, Belge No:55, 22 Eylül 1919.

¹⁹⁹ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 136, Belge No:136, 10 Eylül 1919.

²⁰⁰ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 136, Belge No:136-1, 10 Eylül 1919.

²⁰¹ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 138, Belge No:138-2, 11 Eylül 1919.

²⁰² TİTE, Kutu No: 24, Gömlek No: 114, Belge No: 114001, 9 Eylül 1919.

²⁰³ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 106, Gömlek No: 78, Belge No: 78, 16 Ekim 1919.

kayıt bulunamadığına yer verilmekte ve vilayetten, adı geçenlerin takip ettikleri amacın ne olduğu hakkında ayrıntılı bir tahkikat yapılarak kendilerine güvenilir bilgilerin ulaştırılması istenmektedir²⁰⁴.

KTC'nin dâhil olduğu ve yukarıda bahsi geçen iddiadan önce, 1919'un bahar aylarında da Noel, bölgede özellikle Mardin'de dolaşmaktaydı. Vali vekili Mustafa'ya göre Noel, Kürdistan teşkili propagandası gütmekteydi. Propagandası sırasında Bedirhanilerden birinin hâkimliği düşünülmüşse de Kürtler tarafından beklediği ilgiyi görememiş, buna karşın progandasına devam etmiştir. Sadâret'in tebliğine binaen ses çıkarılamamakta, ancak teşebbüsünü sonuçsuz bırakmak için gerekli tedbirlere başvurulmaktaydı²⁰⁵.

Malatya ile Ali Galib olayları birbirinden bağımsız olmasına karşın iç içe geçmiştir. Malatya Olayı, KTC nezdinde planlanan bir Kürt kalkışmasının hazırlık aşaması niteliğindedir. Ancak Ali Galib Olayı Kürtlerin de desteğiyle Sivas Kongresi'ni basma teşebbüsüdür. Cemiyet üyelerinden Mevlanzâde Rıfat, Sivas'ta yapılmasına teşebbüs edilen genel kongrenin kuvvet kullanılarak men edilmesine Hey'et-i Vükelâ tarafından karar verildiğini belirtmektedir. Dâhiliyye Nâzırı Adil Bey, Ma'mûret-ül-azîz valisi Erkân-ı Harb kaymakamlarından Kayserili Ali Galib Bey'den, Sivas'ta tertiplenecek kongreyi engellemesi için oralardaki Kürtlerden itimat edilen yüz-yüz elli kadar süvariye yanına alarak kongreyle ilişki olanların tutuklanıp İstanbul'a göndermelerini istemiştir²⁰⁶. Kürd Mustafa Paşa da: "*Sâbık Dâhiliyye Nâzırı Adil Bey zaman-ı idâresinde Galib Bey'e şifreli bir telgraf göndermiş ve Kürdlerden jandarma kaydıyla Sivas üzerine hareket edilmesini emir eylemişti. İttihatçı me'mûrlar, bu telgrafi Mustafa Kemal'e vermişler, bu sûretle Galib Bey bunu alamamıştır...*"²⁰⁷ diyerek Mevlanzâde Rıfat'ı teyit etmektedir.

İngiliz Askeri İstihbaratı, Ali Galib Olayı'nı Damad Ferid Hükümeti ile Anadolu Hareketi arasındaki siyasi mücadelenin bir evresi olarak değerlendirmektedir. Harbiyye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa, Anadolu Hareketi'ni kuvvet yoluyla ezmek için Ma'mûret-ül-azîz valisi Ali Galib'i kimi Kürt süvarilerini ayaklandırıp millî

²⁰⁴ BOA, DH. ŞFR. 103/138, 13 Eylül 1919.

²⁰⁵ BOA, DH. ŞFR. 632/38/1-2, 28 Mayıs 1919.

²⁰⁶ Mevlanzâde Rıfat, ss. 272-276.

²⁰⁷ *Tarîk*, "Kürdler, Kürd Teâlî Cemiyeti Reîsi Mustafa Paşa'nın Beyânâtı", 6 Kasım 1919.

kongrenin yapıldığı Sivas'a yürütmek ve bu sayede hareketin liderlerini tutuklatmak istemiştir²⁰⁸.

Hükümetin Ali Galib Bey'e verdiği emir ve talimatlardan dolayı Mustafa Kemal, henüz çevreye hâkim olabilecek güce haiz olamadığından endişeye düşmüştü. Noel teşebbüsünü basit olarak ele alan Mevlanzâde Rıfat; Ali Galib'in Sivas'a hareketi hakkında hükümetin verdiği ve Mustafa Kemal tarafından öğrenilen emre rastlamasından dolayı, olayın Mustafa Kemalce azami derecede büyütüldüğü görüşündedir. Sivas Kongresi'nin bitiminden sonra 12 Eylül'de yapılan toplantıda her iki olay ilişkilendirilmiştir. Mustafa Kemal'e göre; Noel, Bedirhanilerden Kamuran, Celadet ve Ekrem Cemil Paşa ile beraber yanlarında on beş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatya'ya gelmiş ve Mutasarrıf Halil tarafından karşılanmıştır. Amaçlarının Kürtleri, Kürdistan kurulacak vaadiyle Anadolu Hareketi'ne karşı kışkırtmak olduğu anlaşılmıştır²⁰⁹. Malatya'ya gelen Ali Galib Bey'in de ayrıca bir Kürdistan teşkili hakkında gayret sarfettiği tesbit edilmiştir²¹⁰. Cevdet Bey bir telgrafında İstanbul'daki KTC'nin Osmanlı camiasını parçalamaya hizmet ettiğini, Malatya Mutasarrıfı Halil Rami'yi Ermeni patrikhanesinin de desteğiyle Malatya'ya gönderdiğini ve Malatya'da Kürt bağımsızlığını sağlamaya çalıştığından bahsetmektedir²¹¹.

Kürtlerle işbirliği halinde Anadolu Hareketi'ni engelleme teşebbüsünde bulunan ve bu yönde talimat alan Ali Galib'in, Anadolu Hareketi'nin öne sürdüğünün aksine Kürt milliyetçi cereyanları karşısında bulunduğu Dâhiliyye Nezâreti'ne Ma'mûret-ül-azîz'den çektiği telgraflardaki açıklamalarından çıkarsamak mümkündür. 9 Ağustos 1919 tarihli telgrafta; resmi ve resmi olmayan makamların etkisiyle vilayetteki ahali ve asker arasında Anadolu Hareketi lehine oluşan etkiyi yıkmak ve Erzurum Kongresi'ne yönelik eğilimi engellemek için gerekli tedbirleri aldığını; diğer taraftan Kürt milliyetçi cereyanlarının dehşet verici boyutlara ulaştığını, bu bağlamda Kürt milliyetçilerini gözetim altında tutma gereğini hissettiğini, Diyarbakir'den gelen Kürt

²⁰⁸ Mesut, s. 105.

²⁰⁹ Rıfat, ss. 279-292.

²¹⁰ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: 1, s. 253.

²¹¹ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: 2, s. 417.

milliyetçi tehlikesine karşı Cuma Köyü-Pötürge yolu ile Kâhta'ya gideceğini bildirmektedir²¹².

21 Ekim'de Diyarbakır'den gönderdiği telgrafta ise, Ma'mûret-ül-azîz'e vali tayin edilişinden önce kurulan ve sonradan kapatılan Diyarbakır'deki Kürd Kulübü'nün ilgasını kendisinin de gerekli gördüğünü bildirmiş ve devamında şunları söylemiştir: *"Kürd Kulübü, buralarda menfaat-ı vatana muzırr cereyânların bais-i husûlü edilmiş idi. Diyarbakır'e geldikten sonra Kürdlük makasid-i mühlîkesini izâle için birçok müşkil mezâhim iktihâmına mecbûr oldum. Bugün lillâhi-l-hamd kulub-ı umûmda yalnız câmia-i Osmaniyye fikr ve îmanî cây-gîr ve hâkimdir ve Kürd Kulübü'nün bu vilâyette mahall-i ma'nâsı yoktur."*²¹³ Ali Galib'in İngiliz subayı Noel ve Kürt ileri gelenleri ile işbirliği yapmak üzere Malatya'ya gelmesindeki amaç, devlete karşı ayaklandığını sandığı Mustafa Kemal ile arkadaşlarının faaliyetlerini önlemektir. Sanılanın aksine Ali Galib'in Kürt devleti kurma çabalarıyla bir ilgisi yoktu. Hatta böyle bir düşüncenin karşısında idi. Nitekim sonradan bu gerekçe ile verildiği Adapazarı'ndaki askeri mahkemede, Kürt milliyetçiliği ve Kürt devleti kurma çabalarıyla ilgili olmadığı, hatta Noel'in bu yoldaki teklifini reddettiği anlaşıldığından beraatine karar verilmiştir²¹⁴. Noel de Ali Galib'i Kürt milliyetçiliği alerjisi taşımakla suçlamıştır²¹⁵.

Ekrem Cemil Paşa'nın, yanında hizmet eden Mehmed Sadık aracılığıyla babası Kasım Bey'e gönderdiği ve Anadolu Hareketi'nce el konulan mektup, Malatya Olayı'na makûl bir açıklama getirmektedir. Mektupta: *"Binbaşı Noel vâsıtasıyla Paris Konferansı'na Kürdlerin vaz'iyetini anlatmak ve Türk ihtirâsâtının önüne geçmek ve Kürdlerin hukukunu müdâfaa etmek üzere Ayıntab tarîkiyle Malatya'ya kadar geldim. Yollarda Kürdlerin ekserisini istiklâl ve hürriyete teşne gördüm. Mustafa Kemal Paşa, Malatya'da tevkîfimizi emrettiği cihetle seyâhate devâm etmeyerek, Malatya'dan geri döndük. Şimdi Urfa'dayım. Pazartesi günü Haleb'e gideceğim. Oradan İstanbul'a gitmek niyetindeyim."*²¹⁶ Mektup, Kürt istiklâline

²¹² BOA, DH. ŞFR. 640/141/1, 9 Ağustos 1919.

²¹³ BOA, DH. ŞFR. 648/95/1, 21 Ekim 1919.

²¹⁴ Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi*, ss. 88-89.

²¹⁵ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I*, s. 501.

²¹⁶ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, s. 129.

ilişkin bir ön hazırlık mahiyetinde kamuoyu tepkisi ölçülmek istendiği mesajını vermektedir.

KTC'nin 8 Ekim 1919'da gerçekleştirdiği ve tüm Kürtler adına Malatya Olayı'nın Kürt ulusal onuruna karşı bir hareket olduğunun belirtildiği toplantıda: *"İngiliz subayı Binbaşı Noel, kendi hükûmetince Kürdistan'da coğrafi, etnografik ve diğer bilimsel araştırmalar yapmak üzere gönderilmiştir. İngiliz subayına eşlik eden iki genç Kürd Prens, seyâhat masraflarını komitemizden aldı ve binbaşıya bilimsel araştırmalarını kolaylaştırmak için eşlik etti. Ayrıca Barış Konferansı kararını verinceye kadar Kürdlere sâkin olmaları konusunda tavsiyede bulunmak amacıyla görevlendirilmişlerdir. İki Kürd prensi oraya karışıklık yaratmak için değil, sadece Kürdistan hakkındaki nihâi karar alınıncaya kadar halkın sessiz kalmalarını tavsiye üzere gitmişlerdi"*²¹⁷.

Refik Hilmi; Noel'in Anadolu'da bulunuşunu iki amaca bağlamaktadır. İlki Anadolu'da yaşayan Kürtleri ve Kürt ileri gelenlerini tanımak suretiyle onlara İngiltere'nin yardımını temin etmektir. Diğer Kürt temsilcileri ile anlaşp Kürdistan'ın kurulması yolunda bir program hazırlamaktır. Refik Hilmi'ye göre programa hizmet etmesi için Celadet ile diğer iki Kürt Diyarbekir, Harput gibi yerlerde Kürdistan ve Kürtlerin geleceği için çalışmıştır²¹⁸.

Ryan, Hâriciyye Nâzırı Reşid Paşa'ya Noel'i savunarak Malatya'ya gidişlerinin istihbarat toplama amacı taşıdığını, Ali Galib'e karşılaşmasının üzücü bir rastlantı olduğunu açıklamıştır²¹⁹. Ancak Anadolu Hareketi'nce, KTC üyeleri Celadet ve Kamuran Bedirhan'ın konumları dikkate alınarak Ali Galib Olayı, bağımsız bir Kürdistan kurulması amacıyla Noel tarafından yürütülen bir İngiliz tertibi şeklinde yorumlanmaktadır²²⁰.

Ali Galib, Noel ve Malatya olayları İstanbul Hükümeti, Anadolu Hareketi, İngiltere ve KTC bağlamında değerlendirildiğinde; İstanbul Hükümeti'nin Ali Galib

²¹⁷ Bulletin issued by General Staff, 'Intelligence', Army of the Black Sea, Constantinople, 8 October 1919, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 529.

*İki Kürt prensinden kasıt Celadet ve Kamuran Bedirhan'dır.

²¹⁸ Refik Hilmi, Anılar, s. 23.

²¹⁹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar [30 Ekim 1918-11 Ekim 1922]*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 77.

²²⁰ Mesut, ss. 105-106.

vasıtasıyla Kürt kuvvetlerinden de yararlanılmak suretiyle Anadolu Hareketi'nin faaliyetlerini sonlandırmak çabasında olduğu görülmektedir. İngiltere, Barış Konferansı'nın gündeminde bulunan Kürt devleti kurma projesini, Noel'in ve KTC temsilcilerinin destekleyici çalışmalarıyla sınama eğiliminde olmuştur. KTC, toplantısında belirttiği üzere bilimsel çalışmalar yapma ve Kürtleri teskin etme amacı içinde olduklarını ileri sürseler de Cemiyetin Kürdistan'ı içine alan Büyük Ermenistan devleti kurma çabasına karşı tedbir almaya çalıştıkları ve İngiltere'nin yardımını temin etme uğraşı verdikleri anlaşılmaktadır. İç içe geçtiği anlaşılan olayların zamansal yakınlıkları ve belirtilen üç kesimin Anadolu Hareketi'ni kendileri açısından tehlike olarak görmesinin bilincinde olan Mustafa Kemal, gelişmeleri kendilerine yönelen işbirliğine dayalı bir hareket olarak yansıtmıştır. Kaygı ve endişeye yol açan gelişmeyi taviz vermez bir tutumla ve yoğun yazışmalarla büyük bir olay derecesinde gösterip durumu lehine çevirmesini başarmıştır.

KTC bağlantılı diğer olay Koçgiri Kalkışması'dır. Kürdistan'ın muhtelif kesimlerine KTC üyeleri, merkez nezdinde teşkilatlanma için görevlendirilmişlerdir. Belirtildiği üzere Malatya ve Ma'mûret-ül-azîz'i içeren bölgeye Celadet ve Kamuran Bedirhan ile Ekrem Cemil Paşa gönderilmiştir. KTC tarafından Baytar Nuri'nin de Sivas-Koçgiri Alevi Kürt aşiretlerinin Dersim aşiretleriyle münasebetlerini tesis etmesi ve bu suretle teşkilat yapması için Sivas bölgesine gitmesi kararlaştırılmıştır. Seyyid Abdülkadir, Zirâat Nezâreti'ne bir tavsiye yazısı yazdırarak, Baytar Nuri'nin Sivas'ın Kangal-Divriği-Zara mıntıkaları veterinerliği resmi görevi ile tayin edilmesini sağlamıştır. Mevzu hakkında Koçgiri aşiret reislerinden Mustafa Paşazâde Haydar Bey'e de gerekli talimat verilmiştir²²¹.

1919 Haziran başlarında Haydar Beyle birlikte İstanbul'dan ayrılan Baytar Nuri, bölgeye giderek Haydar Bey'in kardeşi Alişan ve Alişan'ın kâtibi Alişer'in desteklerini almak suretiyle KTC programı doğrultusunda teşkilatlanma faaliyetlerine başlamışlardır²²². Ma'mûret-ül-azîz vali vekili Abdülkadir tarafından Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti'ne; Alişan ve Alişer'in kalkışma hareketi

²²¹ Dersimi, *Hatıratım*, s. 117.

²²² Dersimi, *Hatıratım*, s. 119.

için önceden Kürt aşiretlerini dolaşmak suretiyle kendilerinden destek almaya çalıştıkları ve kısmen bu desteği temin ettikleri bildirilmektedir²²³.

Baytar Nuri'nin anlatımlarından harekâttan büyük bir beklentinin olduğunu anlıyoruz. Dersim ve Koçgiri'den yapılacak harekâta bütün Kürdistan'dan destek alınabileceği düşünülmekteydi. Harekât için birtakım hazırlıklar, Alişan başta olmak üzere KTC Dersim şube yapılanmasında görev alanlar tarafından yapılmaktaydı. Teşebbüslerden biri, Alişan'ın Ovacık'tan aşiret liderleriyle Hozat yöresine gidip, yöredeki Kürtlerle görüşmesidir. 15 Kasım 1920'de varılan ittifak sonucunda Ankara Hükümeti'ne, Baytar Nuri'nin babası İbrahim Efendi tarafından kaleme alınan notanın verilmesi kararlaştırıldı. Notada; Kürdistan muhtar yönetimini kabul eden İstanbul Hükümeti'nin bu baptaki kararının Ankara Hükümeti'nce de kabul edilip edilmeyeceğinin açıklanması, Kürdistan muhtar yönetimi hakkında Ankara Hükümeti'nin görüşünün ne olduğu mevzusunda Dersimlilere acele cevap verilmesi, Ma'mûret-ül-azîz, Malatya, Sivas ve Erzincan bölgeleri hapishanelerindeki Kürt tutukluların serbest bırakılması, Kürt çoğunluğu bulunan bölgelerden Ankara Hükümeti'ne bağlı memurların hemen çekilmesi, Koçgiri bölgesine gönderildiği haber alınan askeri birliklerin derhal geri çekilmesi talepleri yer almıştır²²⁴. Abbasan aşiret lideri Meço Ağa vasıtasıyla Dersim Mutasarrıfı Rıza Bey'e verilen nota üzerine Ankara Hükümeti'nce, Ma'mûret-ül-azîz'den Dersim merkezine bir Nasihat Heyeti gönderildi. Ancak Nasihat Heyeti'ni taktik olarak değerlendiren muhataplar, 25 Kasım 1920'de Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti vasıtasıyla Ankara Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne, Batı Dersim aşiret liderleri adına çektikleri telgrafta: "*Sevr Antlaşması gereğince Diyarbekir, Ma'mûret-ül-azîz, Van ve Bitlis vilâyetlerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gerekiyor. Bu teşkil edilmelidir, aksi takdirde bu hakkı silah kuvvetiyle almaya mecbûr kalacağımızı beyân eyleriz.*"²²⁵ denilmekteydi.

Telgrafa Ankara Hükümeti karşılık vermeyip olası kalkışmaya karşı, askeri tedbirler alma ve yöre ileri gelenlerini kazanma yolunu tercih etmiştir. Meço Ağa, Diyar Ağa, kolağasılıktan emekli Ahmed Ramiz ve Binbaşı Hasan Hayri Dersim mebusları tayin edilerek Ankara Hükümeti safında yer almaları sağlanmıştır. Ankara

²²³ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 633, Gömlek No: 56, Belge No: 56/1, 14 Mart 1921.

²²⁴ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, ss. 138-140.

²²⁵ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 140.

Hükümeti, ayrıca Temyiz Mahkemesi reisi Bitlisli Şefik'in liderliğinde bir Nasihat Heyeti'ni daha Koçgiri'ye göndermiştir. Nasihat Heyeti icra ettiği görevle, Kürtler arasında Ankara Hükümeti ile barışçı yollarla uzlaşmak fikrinin yerleşmesini sağlamıştır²²⁶.

Kimi aşiretlerce oluşturulan kuvvetler Refahiye ilçesi, Divriği mıntıkası nahiye merkezini ve Koçhisar ilçesinin Celallı Nahiyesi'ni de işgal ettikten sonra, 1921 Mart başlarında Ankara Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne: “*Nefsi Zara hâric olmak üzere ekseriyyet-i azîmesi Kürdlerle meskûn olan Koçgiri kazasıyla Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kamağ kazâlarının mümtâz bir vilâyet haline ifrağ ve teşkiliyle yerli Kürdlerden bir valinin tâyinini, me'mûrîn adliyye ve mülkiyyenin yine vazifeleri başında bulunmasını dileriz.*” talebini içeren bir telgraf çekmiştir. Telgraf; Koçgiri aşireti lideri Muhammed ve Taki, sâdâttan Alişêr, Dersim aşiretleri liderlerinden Mustafa, Seyyidhan, Muhammed ve Munzur adına gönderilmiştir²²⁷. Telgrafın sonunda şöyle bir nota da vardı: “*Eğer sorun böylece kapatılmazsa bütün Dersim'den başka Erzincan, Van, Diyarbekir ve Erzurum'a kadar ayaklanma yayılacaktır. İki Müslimân millet arasında kan dökülecek, Müslimân düşmanlarının yüzü gülecektir.*”²²⁸

6 Mart'ta Ümraniye'nin sarılıp, Miralay Halis Bey komutasındaki hükümet kuvvetlerinin teslim alınması üzerine, askeri harekât çerçevesinde Sivas, Ma'mûret-ül-azîz ve Erzincan vilayetlerinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ankara Hükümeti, nasihat heyetlerini bölgeye göndermeye devam etmiştir. Gönderilen bir başka heyette Dersim mebusu Diyar Ağa, Erzincan mebusu Hacı Fevzi de bulunmaktaydı²²⁹.

Her iki tarafın bir tür psikolojik savaş yürüterek halkı etkileme çabasından bahsedilebilir. Nurettin Paşa, 14 Mart tarihli bildirisinde fesat çıkarmak isteyenlerin bunu bir Kürt milliyetçiliği sorunu şeklinde gösterebileceklerini, ancak sonuna kadar tek vücut halinde din ve vatanın savunucusu ve koruyucusu olan Türklerle Kürtlerin asla birbirinden ayrılamayacağını, bozguncular için Dîvân-ı Harb teşkil edilip

²²⁶ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, ss. 151-153.

²²⁷ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 152.

²²⁸ *Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar [1919-1921]*, Cilt: 6, s. 269; Esengin, ss. 188-189.

²²⁹ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, ss. 149-172.

cezalandırılacaklarını, masum halkın ise şefkatle himaye edileceğini beyan etmiştir²³⁰. Ancak Alişêr, Pülümür aşiretlerine yazdığı mektupta Kürtlerin bağımsızlığının Avrupa devletlerince tanınmış olduğunu bildirmiştir²³¹.

Kalkışmayı bastırma teşebbüsünde Nisan sonlarına doğru Nureddin Paşa, Koçgiri köylerini dağıtmayı, bunları Anadolu'nun başka bölgelerine yer yer serpiştirip Türklerin arasına yerleştirmeyi, kendilerine Türk olduklarını aşılacak fikrini öneriyordu²³². Nureddin Paşa, kalkışmayı bastırmadaki sertliği nedeniyle eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Nureddin Paşa'nın sert tutumu, Sivas valisi Ebubekir Hazım Bey tarafından Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen gizli telgrafta: "... *Pek fecî' olan bu hâdiseyi yakından görmek ve askerî hareketin cereyân şeklini mahallerince tahkîk etmek üzere Ankara'dan husûsî bir hey'et gönderilmesi pek basîret-kârâne bir tedbîr olur.*"²³³ denilmek suretiyle eleştirilmiştir.

Kalkışmanın bastırılma şekline ilişkin Tepeyran, Nurettin Paşa'nın hükümetin kendisine verdiği yetkileri kötüye kullandığını, katliam yaptığını, tahrip ettiği 132 köyün 76'sının 16 köyde toplanmasını emrettiğini, Koçkiri eşrafından katlolunan veya can korkusuyla dağlarda saklanan kişilerin ailelerini Sivas'a sürdüğünü belirtmekte ve yaşanan olumsuz hadiseleri memuriyet görevi ve insanlık duygusuyla Dâhiliyye Vekâleti'ne ilettiğini bildirmektedir²³⁴.

Nureddin Paşa'nın, bölgede bir güvenlik teşkilatının kurulması emri karşısında talebi uygun bulmayan valilik, durumu şikâyet mahiyetinde Dâhiliyye Vekâleti'ne aktararak kanuna aykırı tutuma son verilmesini istemiştir²³⁵. Nureddin Paşa'nın talimatı, Sivas eşrafı ve Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti'nce imkânsız ve zararlı görüldüğünden kabul edilmemiş, hatta Mustafa Kemal de teşkilatın teşkilini kesin surette yasaklamıştır²³⁶.

²³⁰ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982, ss. 69-71.

²³¹ Esengin, s. 188.

²³² Esengin, s. 191.

²³³ Tepeyran, ss. 77-78.

²³⁴ Tepeyran, s. 77.

²³⁵ Tepeyran, ss. 65-66.

²³⁶ Tepeyran, s. 68.

Kalkışma hareketi ve hareketin bastırılma şekline karşı meclisteki milletvekillerinin tepkisiz kaldıkları söylenemez. Kalkışmayı ciddiye alıp hükümetin zaaflarına yer veren veya olayı basit bir eşkıyalık teşebbüsü olarak gören farklı görüşlerden söz edilebilir. Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey: “... *Koçgiri hâdisesini, Konya hâdisesini, bu vesâir hâdiseleri bütün bunları doğuran esbâb sâik nedir efendiler? Hepsine İngiliz parası mı gidiyor? Hayır Vallâhi hepsi idâresizlik yüzünden oluyor.*”²³⁷ Konya Milletvekili Vehbi Efendi; görüşmelere mevzu olan Koçgiri sorununun beş on kişinin hükümetin zaafından istifade etmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir²³⁸. Erzincan Mebusu Emin Bey de sorunu hükümetin zaafından istifade eden bir grubun eşkıyalık faaliyeti olarak görmekte ve Alişêr’in eyleme siyasi bir renk vererek durumdan kendi çıkarına yararlanmak istediğini ifade etmektedir²³⁹.

Ayaklanmanın gerçekleşme nedenine, İngiltere’nin rolüne, şiddete başvurulmaması gerektiğine değinerek farklı bir bakış açısı getiren Salih Efendi şunları söylemektedir: “... *Koçgiri Ayaklanması’na ilişkin olarak tutuklanmış bulunanlar serbest bırakılmalı ve araştırma komisyonunun tavsiyeleri, ülke çıkarları adına yasada pratik olarak ifade edilmelidir. Ayaklanma, yönetimin gaddarlığından ve Ankara Hükümeti’nin halifeye karşı olan tutumundan dolayı gerçekleşmiştir. Şiddet kullanılması durumu daha da kötüleştirir. Kürdistan’da ayaklanma olmadığını söylemek anlamsızdır; çünkü görünen köy kılavuz istemez. Hareket Emir Faysal ve İngilizler tarafından desteklenmektedir ve ülkenin çıkarları için mes’eleyle şiddete başvurmadan ilgilenilmelidir.*”²⁴⁰ Aynı şekilde Nâfia Vekili Feyzi Bey, Diyarbakir ahalisine hitaben Gençlik Derneği’nde verdiği konferansta; memleket dâhilinde Koçgiri ve diğer kimi sorunların düşman teşviki ile vücuda geldiğini ifade etmiştir²⁴¹.

Meclis, Dersim mebusu Hasan Hayri Bey’in önerisi üzerine bir araştırma kurulunun gitmesine kadar, Koçgiri olaylarından tutuklu olanlar hakkında Dîvân-ı Harb ve İstiklâl Mahkemeleri’nce hiçbir işlem yapılmamasını kararlaştırdı. İnceleme

²³⁷ TBMM Gizli Celse Zâbitları, Cilt: 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 210.

²³⁸ TBMM Gizli Celse Zâbitları, Cilt: 2, s. 272.

²³⁹ TBMM Gizli Celse Zâbitları, Cilt: 2, s. 268.

²⁴⁰ Mesut, ss. 137-138.

²⁴¹ *Küçük Mecmûa*, 24 Temmuz 1922.

Kurulu'nun beş kişiden oluşması kabul edildi. Koçgiri'yi tahkik ve Dersim havalisini tetkik için gidecek heyet hakkında icra kılınan seçim sonucunda Bolu mebusu Yusuf İzzet Paşa, Amasya mebusu Ragıp Bey, Karahisar mebusu Hulûsî Bey, Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali Bey ve Sinop mebusu Hakkı Hami Bey seçilmişlerdir²⁴².

İnceleme Kurulu'nda yer alan Abdülkadir Kemali'nin 13 Şubat 1922 tarihli İleri gazetesinde Koçgiri tahkikatı hakkında verdiği mülakatta; Anadolu'da Kürtlerle meskûn mıntikalarda Kürt istiklâli ile alakadar bir Kürt milletin mevcut olmadığını söylemiştir²⁴³. Nureddin Paşa, meclisteki vekillerce kendisine yönelik suçlamalar karşısında hayrete düştüğünü, suç teşkil edebilecek bir harekette bulunmadığını, Büyük Millet Meclisi, din ve vatan düşmanlarıyla mücadele ettiğini bildirmiştir²⁴⁴.

KTC'nin Anadolu Hareketi'ne karşı gerçekleştirdiği, bağımsızlık misyonuna haiz ilk ciddi ve silahlı teşebbüsü denilebilecek Koçgiri Kalkışması, Cemiyetin ve Kürt yörelerindeki şubelerinin resmen kapatıldığı, Cemiyet içerisinde farklı görüş ve hiziplerin yoğunluk kazandığı bir sürece denk gelmiştir. Diğer taraftan bölgedeki kitlenin desteğini kazanabilme adına Anadolu Hareketi kullandığı yöntemlerle KTC'nin hareket alanını daraltarak başarılı olmasını engellemiştir.

KTC'nin yönlendirdiği bir başka gelişme Cemil Çeto Olayı'dır. Garzan'da Bahtiyar aşireti reisi olan Cemil Çeto'nun esasında Mustafa Kemal'le Birinci Dünya Savaşı sırasında kimi temasları mevcuttu. Cemil Çeto, Mustafa Kemal'in 11 ile 12 Kasım 1916 tarihlerinde yaptığı, silahlı adamları ile bölgede asayiş bozucu hareketlerinden vazgeçmeleri ve teslim olmaları çağrısını kabul etmemiştir. 29 Kasım'da Garzan civarında Cemil Çeto ve kendisine tabi olanlar, Mustafa Kemal'e bağlılıklarını bildirecek, Mustafa Kemal de kendilerine bazı ihtarlarda bulunacaktır²⁴⁵.

Mustafa Kemal, 28 Mayıs 1919'da Havza'da iken bölge ileri gelenlerine ve Garzan kaymakamı vasıtasıyla Cemil Çeto'ya gönderdiği telgrafta kendisine destek vermesini şu sözlerle ifade etmiştir: “... Sizler gibi devlet ve milletin hamiyet ve

²⁴² ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 1542, Gömlek No: 16, Belge No: 16, 15 Kasım 1921; *Hâkimiyyet-i Milliye*, 21 Ekim 1921; *İleri*, “Koçgiri Tahkikâtı Hakkında Bir Mülâkat”, 13 Şubat 1922.

²⁴³ *İleri*, “Koçgiri Tahkikatı Hakkında Bir Mülâkat”, 13 Şubat 1922.

²⁴⁴ TBMM Gizli Celse Zâbitları, Cilt: 2, ss. 434-436.

²⁴⁵ Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, ss. 77-82.

fedakârlıklarıyla iftihâr eylediği zevâtla tekrar görüşeceğimden son derece memnunum. Bugün milletimizin kurtulması, milletimizin istiklâl ve bekasının te'mîni ancak âsâyîş-i dâhilinin tamâmen emin olduğunu göstermek ve hukuk ve istiklâlimizin muhâfazası için yek-vücûd olarak devlete mutâvaat-ı tam ile beraber her türlü fedakârlığa hazır bulunduğumuzu dünyaya anlatmakla mümkün olacağından bu husûsta nüfûz ve gayretinizi tamâmen sarf edeceğinize eminim..."²⁴⁶

13 Ağustos'taki bir başka telgrafında, Cemil Çeto'yu mevcut durum, tertiplenen Erzurum Kongresi, toplanacak Sivas Kongresi hakkında bilgilendirmiş, kendisinin Şark-i Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin en mühim azalarından biri olduğunu söylemiştir²⁴⁷. Cemil Çeto da Mustafa Kemal'e, Siirt ve civarındaki aşiretlerin millî harekete destek verdiklerini bildirmiştir²⁴⁸.

Mustafa Kemal'le kurduğu temaların seyri sonradan Cemil Çeto'nun KTC'nin talimatları doğrultusunda hareket etmesiyle olumsuz bir mahiyet kazanmıştır. Anadolu Hareketi'ne karşı cephe alan Cemil Çeto, Garzan'daki aşiretleri kendi etrafına toplamayı başarmıştır. Ancak Reşkotan aşiret reisi Sabri'ye yazdığı birleşme çağrısı mektubuna beklediği cevabı alamamıştır²⁴⁹.

KTC'nin Cemil Çeto ile teması Haydaranlı aşiret reisi Hüseyin Paşa vasıtasıyla sağlanmıştır. Hüseyin Paşa, KTC'nin bildirilerini almak suretiyle Mayıs 1920'de Cemil Çeto'nun evinde misafir kalmıştır. Bölgede dağıtılan bildirilerde: *"Paris'teki delegemiz Şerif Paşa'nın bize bildirdiği vechile Sulh Konferansı Kürdlerin mukadderâtı hakkında kesin karar vermiştir. Kürdistan bağımsız olacaktır. İngiliz ve Fransızlar yakında Mustafa Kemal Paşa Hükûmeti'ni ber-taraf edeceklerdir. Sizlere, başarı haberleri tayyârelerle atılacak bildirgelerle bildirilecektir. Siz o zaman silaha sarılarak harekete geçeceksiniz, bunun için şimdiden hazırlanınız."* deniliyordu. Talimat doğrultusunda Cemil Çeto'nun 20 Mayıs'ta başlayan eylemi, Anadolu Hareketi'ne bağlı kuvvetlerce kendisi ve dört oğlu teslim alınarak Haziran başlarında sonuçsuz bırakılmıştır²⁵⁰.

²⁴⁶ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, s. 11.

²⁴⁷ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, ss. 69-70.

²⁴⁸ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, s. 99.

²⁴⁹ Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar [1919-1921], Cilt: 6, s. 180.

²⁵⁰ Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar [1919-1921], Cilt: 6, s. 180.

3.1.5. Cemiyetin Dış Temasları

KTC, kuruluşundan itibaren üyeleri vasıtasıyla dönemin siyasetine yön veren dış güçlerle temas kurmaya ve onların yardımını sağlamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin değişik kesim veya unsurları üzerinde dış güçlerin farklı çıkar hesapları bulunmaktaydı. Çıkarların kesiştiği yerlerden biri Kürtlerin ekseriyeti oluşturduğu şark vilayetleriydi. KTC'nin Kürt kesimlerinde bağımsız devlet teşebbüsleri, dış güçlerin de bölge üzerinde stratejik yaklaşımları taraflar arasında temasları kaçınılmaz kılmıştır. Farklı dış güçlerin hükümetleri ve hükümet temsilcileri ile yapılan görüşmeler, görüşmelerde ele alınan mevzular KTC'nin takip ettiği amacın mahiyetine ilişkin önemli veriler sunmaktadır.

Dış güçlerle temas kurmak bir bakıma kaçınılmaz olarak görüldüğünden yayınlanan bildiride: “*Âmme-i cihânın te'mîn-i hukuk ve tâyin-i mukadderâtını taht-ı zaman ve tekellüfe alan İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya ve müteffiklerinin hukuk ve menâfi-i milliyyeyi ciddiyetle istihdâf eden harekât-ı âdil-ânesine zahr ve muâvin olmak; her fırsatta mahâfil-i mezkûre nezdinde tasdik-i hukuk-i milliyyemize hizmet edebilecek teşebbüsâtı, hidemât ve tezâhürâtı icrâ eylemek akdem vezâiftir...*” denilerek duruma özel bir önem atfedilmiş ve büyük güçlerin muhabbetine çalışmanın hayati çıkarlar gereği olduğuna vurgu yapılmıştır²⁵¹.

KTC'nin, kuruluşundan hemen sonra dış güçlerle temasa geçtiği, Wilson Prensipleri'nin bahsettiği millî hakları elde etmek amacıyla bir muhtıra hazırlayıp İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya'ya sunmalarından anlaşılmaktadır. Bu hususta Memduh Selim Bey KTC merkezinde verdiği söyleşisinde: “... *Kürdistan hakkında coğrafi, etnografi, târihi, iktisâdî delâili ihtivâ eyleyen ve Kürdlerin âmâl-ı milliyyesinden, nasıl bir idâre istediklerinden bahseden mufasssal muhtırayı İstanbul'daki dört devlet-i muazzama mümesillerine tebliğ etti. Bu muhtıra, mümessilin-i kirâmca teveccüh-kâr bir hüsn-i kabule mazhar oldu.*”²⁵² demektedir.

Barış Konferansı'nın kendileri hakkında adil bir karar alacaklarına ilişkin beklenti hep diri tutulmuş, hatta düvel-i muazzamanın övülmesi cihetine gidilmiştir. Mardinli İbrahim Hakkı tarafından ABD için “*demokrasinin aksâ-yı kemâline varan,*

²⁵¹ *Serbestî*, “Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Beyân-nâmesi”, 28 Nisan 1919.

²⁵² *Jîn*, Sayı: 21, 18 Haziran 1919.

hakikatperest,” Fransa için “*üstün meziyetlere sâhib ve samîmî,*” İtalyanlar için “*mezheb farkı gözetmeyen, insâniyyet-perver,*” İngiltere için de “*seçkin ahlâkı cihânca ma’lûm olan*”²⁵³ nitelendirmesi yapılmıştır. Abdullah Cevdet de İngiltere’ye “*büyükliklerin vatanı*”²⁵⁴ tabirini yakıştırarak İngilizlere duyduğu sempatiyi ifade etmiştir. Kamuran Bedirhan Fransa için, “*Adalet ve insâniyyet-perverliğine sarsılmaz bir kanâatle merbût bulunduğumuz Fransa...*”²⁵⁵ düşüncesi taşımaktadır.

KTC üyelerinden Necmeddin Hüseyin Bey, büyük devletlerin Kürt milletinin haklarını teslim edeceğine inandığını belirtirken²⁵⁶; Kamuran Ali Bedirhan’a göre düvel-i muazzamanın adaleti dayanılabilecek sağlam bir teminattı²⁵⁷. Celadet Ali Bedirhan da Kürtlerin ve bütün cihanın mukadderatının Avrupalı büyük devletlerin ellerinde bulunduğu kanısındaydı²⁵⁸.

3.1.5.1. İngiltere İlişkiler

KTC’nin temas kurduğu dış güçler içerisinde ağırlığı hiç şüphesiz İngiltere oluşturmuştur. Dönemin Kürt siyasal hareketine yön veren ve İstanbul’da yerleşik bulunan yönetici gruplar, güç ve prestijini hesaba katarak ağırlıklı İngiltere nezdinde bir diplomasi yürütme çabası vermişlerdir.

Savaş sonrasının siyasal karmaşasında İngiltere, KTC ağırlıklı Kürt hareketinde belirleyici bir role haizdi. KTC yöneticilerinin geliştirdiği İngiliz yanlısı tutum, taraflar arasında yoğun görüşmeleri beraberinde getirmiştir. Kadri Cemil Paşa, en ziyade temasın İngiliz komiserliği ile gerçekleştiğini ve bu temaslardan Kürt hukukunun tanınacağını vaat edildiğini belirtmektedir²⁵⁹.

KTC’de hasıl ve yaygın olan kanaatlerden biri himayeye başvurmaktı. Çünkü KTC ileri gelenleri, Kürtlerin yoksulluklarının, kültür ve medeniyette geri kalmışlığının kötü idarelerden kaynaklandığı düşüncesindeydiler. Ayrıca adil ve bilgili bir hükümet tarafından Kürtlerin haiz olduğu erdem geliştirilirse, Kürtlerin de

²⁵³ *Jîn*, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

²⁵⁴ *Peyâm*, “Doktor Abdullah Cevdet Beyle Mülâkat”, 25 Kasım 1919.

²⁵⁵ Kamuran Ali Bedirhan, “Kürdistan”, *Serbestî*, 2 Nisan 1919.

²⁵⁶ *Akşam*, “Kürd Mes’alesi ve Teâlî Cemiyeti”, 7 Mayıs 1920.

²⁵⁷ Kamuran Ali Bedirhan, “Kürdistan”, *Serbestî*, 2 Nisan 1919.

²⁵⁸ Celadet Ali Bedirhan, “Kürdistan’a Doğru 2,” *Serbestî*, 3 Mayıs 1919.

²⁵⁹ *Silopî*, s. 66.

yeryüzünün aydınlanmış diğer milletleri arasında yerlerini alabileceğine inanılmıştır²⁶⁰. İngiltere'nin bu talepe cevap verebilecek en uygun devlet olduğu kabul edilmiştir.

İngiltere'nin yardımının sağlanmasına dönük siyasi karar, KTC genel merkezince onanmıştır. Memduh Selim Bey söyleşisinde alınan siyasi karara şöyle açıklık getirmektedir: “... Bizce en mühimm ve şâyân-ı teemmül olan cihet, Kürdlerin İstanbul'daki en mütefekkir ve münevverlerinden ve gençlerinden mürekkeb olan bu ictimâda, câmia-i İslâmiyye'ye kavî merbûtiyyeti ve İngiltere'ye karşı derin ve samîmî îtimâdı gösteren halet-i ruhiyye idi. Gaye ve gayenin tarz-ı takibi, hey'et-i umûmiyyece mazhar-ı kabul olmuş ve umûm Kürdlerin arzu ve ihtiyaçlarına tercümân olan bu yolda devâm edilerek, Kürdistan'ın teessüsünde ve maksad-ı terakkisini istihsâlda İngiltere devlet-i fahimesinin be-heme-hâl te'mîn-i müzâheretine muvaffak olunması, müttefikân taleb ve temenni edilmiştir.”²⁶¹ Yine Memduh Selim Bey İngilizlerin, Kürtlerin kendi sınırları dâhilindeki bağımsızlık hakkını reddetmeyi küçümsemeyeceği umutlarını Kürd Demokrat Partisi genel kurulu adına dile getirirken, Kürtlerin ülkelerinin kaderini İngiltere'nin rehberliğine bırakmaya, İngiltere'nin yardımını hak etmek için gerekeni yapmaya hazır olduklarını da belirtmektedir²⁶².

KTC, 8 Ekim 1919 tarihli olağanüstü toplantısının sonunda oybirliği ile: “İngiltere bizim tek dostumuzdur ve Kürdler İngiltere'den başka koruyucu istememeye karar vermişlerdir.”²⁶³ kararını alarak İngiliz yanlısı tutumunu sürdürmüştür. Halil Rami de: “Biz İngiliz hayranlığının kalbi ve ruhuyuz. İngiliz mandası istiyoruz, eğer Büyük Britanya bize yardım ederse; biz de kendi payımıza Irakla, düşmanları Rusya ve Türkiye arasında onun tampon devleti oluruz... Ermeniler ve Hristiyan topluluklarla işbirliği yaparız.”²⁶⁴ diyecektir. Barış Antlaşması'nın son şeklini almaya başladığı süreçte de söz sahibi devletler, Kürtlerin

²⁶⁰ British High Commission, Constantinople, No. 11/1289, [January 5th, 1919], Documents I, Minorities of the Middle East, Kurdish Communities 1918-1974, s. 31.

²⁶¹ *Jîn*, Sayı: 21, 18 Haziran 1919.

²⁶² Despatch from J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 18 September 1919, No. 1702/M/2201, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 527.

²⁶³ Bulletin issued by General Staff, 'Intelligence', Army of the Black Sea, Constantinople, 8 October 1919, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 529.

²⁶⁴ Kutschera, s. 57.

hâlihazırda medeniyete uygun bir hükümet teşkilatı vücuda getirmeyecekleri kanaatinde iseler, İngiltere denetiminin kabul edilebileceği görüşü yinelenmiştir²⁶⁵.

KTC üyelerinden bazılarının İngiltere'ye bakışı aşırı hayranlık düzeyinde bulunuyordu. Kamuran Bedirhan İngiliz hayranlığını şu sözlerle dile getiriyordu: *"Kürdler her nevi vesâit-i irfân ve temeddünden mahrûm bulunuyorlar. Bekâ ve ticaretimizi te'mîn edebilecek vesâit-i ilmiyye, sînâiyye ve zirâiyyeyi istihsâl eyleyecek olan düvel-i muazzama-i mütelife ve bi-l-hâssa akvâmın temâyülât-ı ruhiyye ve hissiyyât-ı milliyyesine riâyet etmekle benâm bulunan İngiltere devlet-i muazzamasına karşı lâ-yezâl hürmet ve hayrâniyyetimizi her vesîle ile arz ve izâh etmeliyiz."*²⁶⁶

Ahmed Hamdi Paşa, Padişah Vahdeddinle gerçekleştirdiği bir görüşmesinde İngilizlere dayanma gerekliliğine vurgu yapmıştır: *"İngiltere'deki hükûmet güçlüdür. Bundan yararlanmalı; İngilizlerle kendi çıkarımızı incelemeli ve siyâsetimizi ona göre çizmeliyiz... Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun sürmesinde direnecektir. Dolayısıyla, İngiliz yandaşı güçlü bir kabine kurarak İngiliz siyâsasını güçle desteklememiz kesinlikle gerekmektedir. Dünyada tek bağlaştığımız olması gereken devletin İngiltere olduğunu anlamalıyız. Öteki Avrupa devletlerinin desteğine dayanmak büyük ve tehlikeli bir yanlgı olacaktır."*²⁶⁷

İngiliz yanlısı tutum, İstanbul'da bulunan İngiliz siyasi temsilcileri ile yoğun görüşmelere olanak sağlamıştır. KTC adına Seyyid Abdülkadir başkanlığında Emin Ali Bedirhan, Molla Said, Kürd Mustafa Paşa, Yamulkizâde Abdülazîz, Seyyid Abdullah, Bedirhanzâde Halil Bey, Molla Ali Rıza, Muhammed Emin'in olduğu bir kurul, daha 1919 Ocak ayı başında, Ryan'ı ziyaret ederek Kürt sorununu ve soruna ilişkin taleplerini iletmişlerdir. Görüşmenin detayları Calthorpe tarafından 5 Ocak 1919'da Dâhiliyye Nâzırı Arthur J. Balfour'a gönderilmiştir²⁶⁸. Sınır mevzusunda net bir yaklaşım sergilenmemiş olmakla birlikte KTC temsilcilerince, Türk Ermenistanı olarak bilinen bölgeler, Bayazıt ve çevresinde bulunan ve eskiden Rusya'ya ait olan

²⁶⁵ İleri, "Kürdlerin Metâlibi", 24 Haziran 1920.

²⁶⁶ Kamuran Ali Bedirhan, "Nazik Bir Vaz'iyet Karşısında", *Serbestî*, 4 Mayıs 1919.

²⁶⁷ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 55.

²⁶⁸ British High Commission, Constantinople, No. 11/1289, [January 5th, 1919], Documents I, Minorities of the Middle East, Kurdish Communities 1918-1974, ss. 26-32.

bazı yerler ile sınırın İran kısmında Luristan'ın güneyine kadar uzanan ülkeler talep edilmiştir. Ancak yine de sınırların saptanma işinin Barış Konferansı'nın adil kararına bırakılması yeğlenmiştir. Kürtlerin taleplerini aktarmak ve savunmak için Avrupa'ya temsilci gönderilmesi hususunda kendilerine yardımcı olunması istenmiştir²⁶⁹.

Kurulun görüşmeye hazırlıklı gittiği Ryan'a sunulan bildiriden anlaşılmaktadır. Bildiride; özgür yaşam tarzlarından dolayı Kürtlerin herhangi bir yabancı hâkimiyeti altına tamamen giremedikleri, bağımsız ve kendi kendini yöneten bir ulus kurmak için gereken tüm unsurlara haiz olduklarından söz edilmektedir. Batı Avrupa'nın zihninde Ermenilerle ilintili olan illerin büyük bir bölümündeki Kürtlerin sayısal baskınlığına vurgu yapılmaktadır. Bu açıdan Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakir ve Musul nüfusunun büyük bölümünün; Sivas, Ankara, Konya, Halep ve Adana illeri nüfusunun kısmen Kürt olduğu öne sürülmüştür. Bildirinin diğer önemli hususları, Kürtlere sınırları coğrafi olarak belirlenmiş bir toprak alanı verilmesi, Müteffiklerce Arap, Ermeni, Asuri, Keldani gibi azınlıklara yapılan muameleden din ve ırk ayrımı yapmaksızın Kürtlerin de yararlandırılması, İngilizlerin Kürtlerin haklarını ve çıkarlarını korumayı üstlenmeleri idi²⁷⁰.

Kürtlerin ve özellikle aydın Kürtlerin bütün güçleriyle Kürdistan'da İngiltere'nin istek ve arzularına muhalif en küçük bir harekete karşı koyacaklarını İngiliz yetkililere bildiren Kürd Demokrat Partisi, İngilizlerden beklentilerine şöyle yer vermiştir: “... *Size çok acil ve önemli bir husûsu bildirmek istiyoruz. Kanâatimize göre Küçük Asya'daki kargaşa ve karışıklıklar daha fazla ertelemeye mahall verilmeden, kendi doğal ve ulusal sınırlarında birleşik bir Kürdistan'ın bağımsızlığını garanti edilmelidir. Her zaman bağımsızlık ve özgürlük aşığı olan Kürdler, dünya barışı için ancak bu sınırlar içinde ve muhtar bir Kürdistan bayrağı altında bir faktör olabilirler. Britanya Hükûmeti için sür'atle kararlarını verme ve*

²⁶⁹British High Commission, Constantinople, No. 11/1289, [January 5th, 1919], Documents I, Minorities of the Middle East, Kurdish Communities 1918-1974, s. 27.

²⁷⁰ British High Commission, Constantinople, No. 11/1289, [January 5th, 1919], Documents I, Minorities of the Middle East, Kurdish Communities 1918-1974, ss. 26-32.

*İngiliz desteği adına şimdiye kadarki umutlarımızın boş hayallere dayanmadığını bize göstermeleri bakımından uygun zamanın geldiğine iknâ' olmuş durumdayız.*²⁷¹

Seyyid Abdülkadir, Şûrâ-yı Devlet üyeliği sürecinde 15 Nisan 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret etmiştir. Ziyaretten amaç, İngiltere'nin koruyuculuğunda muhtar bir Kürdistan'ın imkân dâhilinde olup olmadığının belirlenmesiydi²⁷². Böyle bir olanağa ilişkin İngiltere, Kürt bölgelerinde araştırmalar yapmak üzere siyasi temsilcilerini daha 1919 Mart başında görevlendirmiş ve bu iş için Noel'e yetki vermiştir.

Şerif Paşa, Kürtlerin bağımsızlıklarının tanınması yönündeki taleplerini vurgulamak için Paris'te Sir Louis Malletle görüşmüştür. Şerif Paşa, İngilizlerin genel denetimine giren federal bir sistem kurulmasından yana olduğunu ifade etmiş; ancak Mallet, bu hususta Şerif Paşa'ya kesin bir güvence vermesinin imkânsız olduğunu belirtmiştir²⁷³.

Bir Kürt devleti kurulacaksa, muhtemel sınırların nereleri kapsaması gerektiği kimi yetkililerce görüş olarak İngiliz merkezi hükûmetine önerilmekteydi. Sınırların, millî hassasiyetlerin gözetilmesinden çok stratejik olarak belirlenmesi bazı cılız eleştirilere karşın tercih edilen eğilim olmuştur. Mezopotamya'dan İngiliz Savaş Bürosu'na çekilen bir telgrafta bu eğilim açıkça görülmektedir. Telgrafta; Trabzon ve Erzurum vilayetlerinin ağırlıkla Amerikan himayesindeki bir Ermeni devletini; kalan vilayetlerin İngiliz mandasında Kürt devletini; Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinin de İngiliz mandasında bir Arap devletini oluşturması önerilmektedir. Plana alternatif olarak da Ermeni ve Kürt devletleri içeren altı vilayette Avrupa'nın denetiminde Türk otoritesinin yeniden kurulması düşünülmüştür²⁷⁴.

25 Haziran 1919'da Noel, Bağdat Yüksek Komiserliği tarafından Kürt sorununu görüşmesi için İstanbul'a gönderilmiştir. 3 Temmuz'da Bağdat Sivil Komiseri,

²⁷¹Despatch, J. M. de Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, Foreign Secretary, London, 19 October 1919, No. 1931/M/2201, [FO 608/95]; A. L. P. Burdett, s. 537.

²⁷² Telegram, Admiral Sir H. Calthorpe, High Commissioner, Constantinople, to Foreign Office, 22 April 1919, No. 832, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 315.

²⁷³ Letter, Sir Louis Mallet for Mr. Balfour, London, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 27 May 1919, No. 821, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, ss. 354-356.

²⁷⁴ Details Of 'Kurdistan Ou Armenie' Report; Situation In Kurdistan Described; Extracts From Major Noel's Diary; Report On Southern Kurdistan. British Policy On Kurdistan [FO 141/806/2], 27 May 1919, Collection Middle East Online: Iraq, 1914-1974, ss. 42-46.

İstanbul Yüksek Komiseri'ne orta Kürdistan'da durumun düzeltilmesi için bazı Türk garnizonlarının kaldırılması, Van, Bitlis ve diğer kimi yerlere Seyyid Abdülkadir'in grubuna bağlı kişilerin yönetici olarak atanmalarını da içeren somut önerilerde bulunmuştur. İstanbul'da Yüksek Komiser ve Noel tarafından tartışılan Kürdistan'daki durum rapor edilerek şu sonuçlara varılmıştır: *"Kürdler şiddetle Türklerin karşısındadır. Ancak Hristiyan halklarla dost olmak eğilimindedirler. Kürdler, Kürdistan'da çoğunluk olarak tanınmaları halinde Hristiyanların haklarını korumayı garanti etmektedirler. Türkler, Kürdleri tekrar kazanmak için İzmir'in işgalini ve Kürdlerin Müslimân olmalarını kullanmaya çalışmaktadırlar. Ermeni hâkimiyetinin tasarlanmadığına dair garanti verilmezse bu taktik başarılı olabilir. Kürdler, kabul edildiği takdirde, majestelerinin hükûmetinin Mezopotamya için güvenli bir sınır belirlenmesini kolaylaştıracak ve Mezopotamya Kürdlerinin isteklerine de cevap verecek olan bir İngiliz mandası için meyllidirler. Yüksek komiser düzeni sağlamak adına aşîretleri iknâ' etmek için Kürdistan'a gidecek üç Kürd temsilcinin Binbaşı Noel'den ayrı olarak Kürdistan'a gitmeleri ve orada buluşmaları konusunda anlaştığını bildirmiştir."*²⁷⁵

Görev için bölgeye giden Noel, 19 Eylül'de Urfa'dan çektiği telgrafında; önemli bir nüfus oranı teşkil eden Kürtlerin Mustafa Kemal hareketine karşı olduklarını, aşîretlerin bir Kürt vali atandığı takdirde onun buyruklarına uyacaklarını ve İngiliz hükûmetine karşı iyimser olduklarını, İngiliz işgalini memnuniyetle karşılayacaklarını, Barış Konferansı'nda bir Kürt devleti kurulmasının ciddi biçimde tartışılabilirliğini açıklamaktadır²⁷⁶.

23 Eylül tarihli Halep'den çektiği bir başka telgrafında Noel, Mustafa Kemal liderliğindeki hareket ciddileştiği takdirde, İstanbul Hükûmeti'nin Kürt bölgelerine başta Botan olmak üzere şarktaki saygınlık ve nüfuzlarından dolayı Bedirhanileri ve diğer kimi Kürtleri vali ve mutasarrıf olarak görevlendirmelerini sağlamak suretiyle

²⁷⁵FO 5967/126007/M.E./44 [September 12th, 1919], Documents I, Minorities of the Middle East, Kurdish Communities 1918-1974, s. 138.

²⁷⁶Details Of 'Kurdistan Ou Armenie' Report; Situation In Kurdistan Described; Extracts From Major Noel's Diary; Report On Southern Kurdistan. British Policy On Kurdistan [FO 141/806/2], 27 May 1919, Collection Middle East Online: Iraq, 1914-1974, s. 199.

kendilerinden İngilizlerin yararlanabileceğini bildirmiştir²⁷⁷. 27 Eylül tarihli telgrafında ise, Diyarbekir Valiliği'ne Emin Ali Bedirhan'ın, Diyarbekir'deki 13. Kolordu Komutanlığı'na Hamdi Paşa'nın atanmasını isteyen Noel, ayrıca Bedirhanilerden olmayan birinin de Mardin mutasarrıfı olarak görevlendirilmesini önermiştir. Mustafa Kemal hareketinin, Kürtleri panislamist gerekçelerle kazanma teşebbüsleri böylece zayıflatılacaktır²⁷⁸.

Kürtlere yaklaşımını tamamen pragmatist temeller üzerine kuran Hohler; Kürtlerin ve Ermenilerin durumunun kendisini hiç ilgilendirmedığını, Kürt sorununun sadece Mezopotamya bakımından kendileri açısından önem teşkil ettiğini, Ermenistan ve Kürdistan sınırlarının kesin olmadığını Clerk Kerr'e bildirmiştir²⁷⁹. Kidston'un Crowe'a, kendilerine inanılmasa da Kürtlerden istifade edilmesinin çıkarları gereği olduğu düşüncesi²⁸⁰; de Robeck'in, Seyyid Abdülkadir'in kendileri için yararlı olabileceği kanaati²⁸¹; Ryan'ın, ailevi ve dinsel nüfuzlarının geçerli oldukları bölgelerin yönetiminde kontrol edilerek önemli ölçekte bir rol garanti etmek suretiyle Seyyid Abdülkadir ve Bedirhanlar gibilerini değerlendirmek planı²⁸²; yine Ryan'ın Kürtlerin Türklerden ayrılmaları çok güç olmakla beraber hükümetin onları Kemalistlerle Bolşeviklere karşı kullanabileceği önerisi İngilizlerin pragmatist tutumunun genel mahiyetini göstermektedir²⁸³. Wilson'un, 1918-1920 yılları arasında Mezopotamya'da bulunması sırasında Kürtlerin kendi kendini yönetme isteklerine karşı hiç bir sempati duymadığını ve Kürt milliyetçiliği amaçlarının varlığını kabul etmediğini söylemesi de bu bağlamda değerlendirilebilir²⁸⁴. Dolayısıyla İngiltere açısından Kürtlerle kurulan tüm yakın temasların vardığı nihai nokta kendi çıkarlarıydı.

²⁷⁷ Details Of 'Kurdistan Ou Armenie' Report; Situtation In Kurdistan Described; Extracts From Major Noel's Diary; Report On Southern Kurdistan. British Policy On Kurdistan [FO 141/806/2], 27 May 1919, Collection Middle East Online: Iraq, 1914-1974, s. 200.

²⁷⁸ Details Of 'Kurdistan Ou Armenie' Report; Situtation In Kurdistan Described; Extracts From Major Noel's Diary; Report On Southern Kurdistan. British Policy On Kurdistan [FO 141/806/2], 27 May 1919, Collection Middle East Online: Iraq, 1914-1974, ss. 201-202.

²⁷⁹ Ulubelen, s. 196.

²⁸⁰ Ulubelen, s. 206.

²⁸¹ Mesut, s. 115.

²⁸² Mesut, s. 121.

²⁸³ Ulubelen, s. 268.

²⁸⁴ Saad Eskander, "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919", *Journal British Journal of Middle Eastern Studies*, Volume: 27, Issue: 2, Year: 2000, s. 146.

8 Aralık 1919'da Hohler'in Seyyid Abdülkadirle Kürt sorununa ilişkin görüşmesini Lord Curzon'a gönderen de Robeck, Kürtlerin bütün ümitlerini İngiliz Hükümeti'ne bağladıklarını aktarmaktadır²⁸⁵. Seyyid Abdülkadir, Ryanla gerçekleşen ve bazı endişelerini de dile getirdiği 21 Şubat 1920 tarihli görüşmesinde Kürdistan'a ilişkin olarak Kürt ideallerine uygun düşecek bir siyaset uygulaması için İngiliz Hükümeti'nden yardım istemiştir. Seyyid Abdülkadir'i endişeye sevk eden gelişme; Parisle olan haberleşmesinden Fransızların Sivas, Harput ve daha ileriye yayılacağı ve bu şekilde İngiltere'nin Kürdistan'da sorunu Fransızlara bırakacağı kanaatini edinmesiydi. Seyyid Abdülkadir, Ryan'a; Fransızların Kürtlere yönelik çarpıcı ilerlemeler kaydettiğini, tüm Kürdistan'ın rızasını alabilecek kişinin bizzat kendisi olduğunu açıklamıştır. İngiliz Hükümeti'nden Türk milliyetçilerinin etkinliklerini önlemek ve bir Bolşevik ilerlemesini durdurmak için kendisinin ve halkının faydalı kılınmasını istirham etmiştir. En çok dile getirdiği ve üzerinde durduğu husus, Kürtlerin başkalarının değil, şu veya bu şekilde İngiltere'nin mandasını istediklerine yöneliktir²⁸⁶.

İngiliz Hükümeti'nin Kürt siyasetindeki değişkenlik ve bölgeye ilişkin nihai amacı, Hâriciyye Nezâreti'nden Bağdat Sivil Komiseri'ne gönderilen yazıda açıkça sezilmektedir. İngiliz Hükümeti, Kürdistan'ın geleceği sorununu yeniden değerlendirerek Kürdistan'dan tümüyle çekilmeyi ve Süleymaniye de dâhil olmak üzere hiçbir yerde idari sorumluluk kabul etmemeyi benimsemektedir: "... Kürdistan'da nasıl bir yönetim kurulursa kurulsun, Büyük Britanya için bir kısım ekonomik imtiyâzların sağlanması ve özellikle güney kısmında olmak üzere Kürdistan'da İngiliz nüfûzunun hâkim olması plânlanmıştır."²⁸⁷

Lord Curzon'a 26 Mart 1920'de: "... Kürdistan Türkiye'den tamâmen ayrılıp özerk olmalıdır. Ermenilerle Kürdlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. İstanbul'daki Kürd Kulübü Başkanı Seyyid Abdülkadir ve Paris'teki Kürd delegesi Şerif Paşa emrimizdedir..."²⁸⁸ diyen de Robeck, 1920 Nisan ayında Damat Ferid ve Seyyid Abdülkadir'le olan görüşmelerini İngiliz Hâriciyye Nezâreti'ne aktarırken, Kürt

²⁸⁵ Ulubelen, s. 207.

²⁸⁶ Mesut, ss. 119-120.

²⁸⁷ Mesut, s. 123.

²⁸⁸ Ulubelen, s. 257.

sorununun sıkıntı verici olmaya başladığını bildirmektedir. de Robeck'e göre Damat Ferid ve Seyyid Abdülkadir'e rol vermekten kaçınmak zordur. Seyyid Abdülkadir, milliyetçilere karşı harekete geçmek için hazırdır; ancak kendisinin veya ülkesinin geleceği mevzusunda bir uzlaşmaya gitmek istememektedir. Türk idaresinden bağımsızlık ve bir biçimdeki İngiliz mandası gibi kendi arzuları yolundaki Kürt taleplerinin gerçekleşeceğini temin etmedikçe, Ferid'e bağlanamayacaklarını söylemektedir²⁸⁹.

KTC ve KTC bağlantılı Kürt siyasi örgütleri, İngiltere'nin Kürt siyasetine ilişkin olumlu çıkışlarını memnuniyetle karşılamıştır. KTC başkan yardımcısı Emin Ali Bedirhan, Kürd Demokrad Partisi kâtib-i umumisi Memduh Selim Bey Kürd Öğrenciler Birliği reisi Sabri, Neşr-i Maârif Birliği reisi Baki ve Kürt basını adına Kemal Fevzi; İngiltere Başbakanı Lloyd George'un 25 Şubat 1920 tarihinde Lordlar Kamarası'nda Kürt milletine ilişkin açık ifadelerinden dolayı kendisine şükranlarını sunarak: *"Sizi te'mîn ederiz ki İtilâf Devletleri'nin güvenini hak edeceğiz. Ülkemizin ulusal sınırları içindeki gelişimi için İngiliz Hükûmeti'nin cömert yardımlarını ricâ ederiz."*²⁹⁰ denilmiştir.

KTC, İngiltere nezdinde büyük bir beklentiyle Kürtlere siyasi bir konum kazandırma uğraşı vermesine karşın, İngiltere'nin Kürtlerin geleceğine ilişkin belirgin bir siyaset geliştirdikleri söylenemez. İngilizlerin Osmanlı'daki siyasi temsilcileri ve İngiliz hükümet yetkilerinin yazışmalarında oldukça esnek ve değişken bir Kürt siyaseti göttükleri çıkarılabilir. Gelişen Anadolu Hareketi karşısında bölgede İngiliz siyasetine hizmet edebilecek en önemli unsur Kürtler olduğundan, İngiltere KTC'nin etkinlik sürecinde bağımsızlık taleplerini, üyeleriyle görüşüp fikirlerini almak suretiyle ve çelişkileri de barındıracak şekilde destekler görünmüştür. İyimser bir yaklaşımla KTC, İngilizlerin doğrudan desteğini alabilecekleri beklentisi içindeydiler. İngilizlerin KTC'nin siyasi teşebbüslerinde kendilerini sükûnete çağırması, Barış Konferansı'nın alacağı kararlarını beklemeye davet etmesi, Kürt milliyetçi hareketlerini bir bakıma kontrol altında tutmak istediklerini göstermekteydi.

²⁸⁹ Mesut, s. 129.

²⁹⁰ Mesut, s. 131.

3.1.5.2. ABD İle İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden dizayn edimeye çalışılan siyasal arenada ABD söz sahibi olma çabasıdır. ABD reisi Wilson'un yayınladığı prensipler, dönemin önemli güçleri İngiltere, Fransa gibi devletler için tehdit, bağımsızlıklarını elde etmeye çalışan milletler için önemli dayanaklardan biriydi. KTC'nin bağımsız devlet kurma teşebbüslerinde Wilson Prensipleri'nden esinlenildiğinden bahsedilmişti. ABD ile kurulan temaslarda ilgili prensiplerin etkisinden söz etmek mümkündür.

ABD ile ilk önemli temaslardan birini Paris'te bulunan Şerif Paşa gerçekleştirmiştir. ABD reisi Wilson ile görüşen Şerif Paşa kendisine tarihi, örfi araştırmaları ve Kürt taleplerini içeren bir muhtırayı açıklamak suretiyle takdim etmiştir. Wilson da muhtırayı konferansa sunacağını beyan etmiştir²⁹¹.

İstanbul'da Amerikan Konsolosluğu'nda parti, dernek, cemaat ve basın temsilcilerini dinlemek amaçlı King-Crane Heyeti diye de bilinen Amerikan Araştırma Komisyonu'nun oluşturulmuştur. Amerika'dan heyetin geleceği Pontus gazetesi aracılığıyla Kürdistan'da haber yapılmıştır. Gazetede: *“Amerika'dan gelecek böyle bir hey'eti bütün kalbimizle alkışlarız ve temenni ederiz ki bu hey'et yakında gelir ve Kürdlüğün vilâyât-ı sittede bil-cümle anâsıra ihrâz-ı ekseriyyet ettiğini ve Ermenilerin iddiâsı, zamanın bahşettiği fırsata karşı şarlattanlıktan başka bir şey olmadığı tezâhür eder.”*²⁹² denilmektedir.

Araştırma Komisyonu'nun görüştüğü kesimlerden biri KTC idi. Komisyonun Kürt sorununu olgunlukla karşılayacağı ve ilgili makamlara arz edeceği beklentisi vardı²⁹³. 1919 Ağustos başında KTC'yi temsilen Araştırma Komisyonu ile Seyyid Abdülkadir, Babanzâde Şükrü, Doktor Şükrü Mehmed, Sâbık Polis Müdürü Halil görüşme gerçekleştirmiştir. KTC heyeti, vilâyât-ı sittede müstakil Ermenistan hükümeti teşkili sorunu ile alakadar olan komisyona; şark vilayetlerinde ekseriyetin

²⁹¹ *Serbestî*, “Kürd Hey'et-i Reîsi Murahhası Şerif Paşa Hazretleri Wilson Huzurunda”, 5 Mayıs 1919.

²⁹² *Kürdistan*, Sayı: 5, 3 Nisan 1919.

²⁹³ *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

Kürtlerde bulunduğuna, şark vilayetlerinin teşkil edilecek Ermenistan’a ilhakına kesinlikle izin vermeyeceklerine ilişkin bir muhtıra sunmuşlardır²⁹⁴.

Kadri Cemil Paşa, 4 Ağustos tarihli görüşmede Seyyid Abdülkadir ve Babanzâde Şükrü dışında Emin Ali Bedirhan ve Said-i Kürdî’nin de bulunduğunu aktarmaktadır. Kadri Cemil Paşa’ya göre KTC heyeti; görüşmede harita üzerinde Kürdistan sınırını belirterek, denizlerde bir çıkışlarının bulunması zorunluluğunu anlatınca Amerikan komiseri, Kürdistan’ın büyük bir kısmını içine alan bir Ermenistan teşkiline karar verildiğini söylemiştir. Buna karşılık Said-i Kürdî: *“Kürdistan eğer deniz sahilinde olsaydı diritnavutlarınızla belki bu kararı tatbîk edebilirdiniz. Fakat Kürdistan dağlarına diritnavutlarınız çıkamaz. Bu kararınız da tatbîk edilemez.”*²⁹⁵ demiştir.

Amerikan Araştırma Komisyonu tarafından en son Kürtlerin büyük çoğunluğa haiz olduğu bölgelerde Kürt hükümetinin kurulması yönünde çağrılar yapan Kürd Demokrat Partisi’nin temsilcileri dinlenilmiştir. Genel olarak Şerif Paşa’nın programı doğrultusunda hareket eden Kürd Demokrat Partisi heyetince; Harput, Diyarbakir, Van, Bitlis, Erzurum’un bir bölümü [Bayazıt] ve Musul’un tamamı ile buralardan denize açılan bölgeler üzerinde hak iddia edilmiştir. Kürdistan’ı kendi evleri olarak görmüş ve Türk hâkimiyetine bağlanmayı reddetmişlerdir. Ermenistan’daki Kürtler ve Kürdistan’daki Ermenilerin mübadele edilmesini arzu etmişler, Kürt mültecilerinin de kendilerine verilmesini istemişlerdir. Çünkü onlara göre bu mültecilerin Türkleştirilmesi amaçlanmaktaydı. Ayrıca Kürt temsilciler tarafından

²⁹⁴ *Türkçe İstanbul*, “Amerika Hey’et-i Tahkikiyyesi Nezdinde”, 5 Ağustos 1919; *Zaman*, “Amerika Hey’eti Nezdinde Kürd Teâlî Cemiyeti”, 5 Ağustos 1919; *Tasvir-i Efkâr*, “Amerika Sefârethânesinde İstimâ’ Olunanlar”, 5 Ağustos 1919; *Vakit*, “Amerika Hey’eti’nin Fa’âliyyeti Devâm Ediyor”, 5 Ağustos 1919.

* *Zaman* gazetesi, 4 Ağustos 1919’da Amerika Araştırma Komisyonu’nun KTC Murahhaslarından Sabık Polis Müdürü Halil Bey, Doktor Şükrü Mehmed ve Babanzâde Şükrü ile görüşüğünü bildirmektedir. Bkz. *Zaman*, “Amerika Hey’eti Nezdinde Kürd Teâlî Cemiyeti”, 5 Ağustos 1919.

* *Vakit*’te Sâbık Polis Müdürü Halil, Doktor Şükrü Mehmed ve Babanzâde Şükrü Mehmed’in ismi geçmektedir. Bkz. *Vakit*, “Amerika Hey’eti’nin Fa’âliyyeti Devâm Ediyor”, 5 Ağustos 1919.

* *Tasvir-i Efkâr*, Seyyid Abdülkadir, Babanzâde Şükrü Bey ve Doktor Şükrü Mehmed’in ismini vermektedir. Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, “Amerika Sefârethânesi’nde İstimâ’ Olunanlar”, 5 Ağustos 1919.

* *Türkçe İstanbul* ise sadece Halil Bey’in ismini bildirmekte, hatta Halil Bey’in Kürt heyetinin reisi olduğuna değinmektedir. Bkz. *Türkçe-İstanbul*, “Amerika Hey’et-i Tahkikiyyesi Nezdinde,” 5 Ağustos 1919.

²⁹⁵ Silopî, s. 66.

Ermenilerle ilgi olarak kendi halklarına yöneltilen suçlamalar kesinlikle kabul edilmemiştir²⁹⁶.

Jîn'den; Kürd Demokrat Partisi heyetinin Necmeddin Hüseyin, Da'vâ Vekîli Yamulkizâde Azîz ve Jîn başyazarı Memduh beylerden oluştuğunu öğrenmekteyiz. Gazetede heyetin talebine şu şekilde yer verilmiştir: "*Kürdlerin ekseriyyetle sâkin oldukları mahallerde ancak Kürd hukuk-i milliyyesi, mevzû-i bahs olabilir. Kürdlerin o havâlîde asırlardan beri hâiz oldukları ekseriyyet-i kahire bugüne kadar berdevâm ve bu, ecnebî tedkikatı ile dahi sabittir. Bundan başka Kürdlerin oralarda hukuk-i ırkıyye ve târihiyyesi dahi gayr-i kabil-i inkârdır. Kürdlerin bugün istedikleri hak, yalnız kendi arzularıyla değil, Amerika eskâr-ı umûmiyyesinin ve onun mümessili olan Wilson'un prensipleriyle de teyîd olunmuş bir haktır.*"²⁹⁷ Ayrıca Amerika Araştırma Komisyonu'na vilâyât-ı şarkıyyedeki Müslümanların harpten evvel olduğu gibi sonrasında da çoğunluk oluşturdukları, bölgede müstakil bir Ermenistan teşkilinin veya bölgenin Ermenistan'a ilhakının mümkün olamayacağı aktarılmıştır²⁹⁸. Kürd Demokrat Partisi, 30 Ağustos 1919'da da Amerikan Araştırma Komisyonu'na aydın Kürtlerin sadece İngiliz destek ve himayesini arzuladıklarını deklare etmişlerdir²⁹⁹.

Araştırma Komisyonu reisi Crane'nin Ermenistan sorununu ortaya atmasının tepkiyle karşılandığı, Hürmüz Yâri Azîz Bapir'in "*Amerika Tahkîk Hey'eti Reîsi Asâletlü Mister Karayin Cenâblarına*" başlığını içeren yazısından anlaşılmaktadır. Hürmüz Yâri; Karayin'in, "... *Uzv-ı İslâm üzerine müstevli bir mikrob ateşi tecrübe kabilinden olan Ermenistan mes'elesini...* " mevzubahis etmekle Kürtleri hayrete düşürdüğünü, Ermenistan diye tahayyül edilen vilâyât-ı sitte'nin hiçbirinde Ermenilerin asla çoğunluk oluşturmadığını belirtmektedir³⁰⁰. Ana hatlarıyla davet olunup dinlenen KTC heyeti, Kürt millî haklarının inkişafı ve muhafazasının

²⁹⁶ Harry N. Howard, *The King-Crane Commission*, Beyrut 1963, s. 172.

²⁹⁷ *Jîn*, Sayı: 23, 28 Ağustos 1919.

²⁹⁸ *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

* Kısa bir süre sonra Wilson, Trabzon Vilâyeti kuzey sınırını oluşturacak şekilde Adana'ya kadar uzanan bir Ermenistan haritası çizecektir. Bkz. *İkdâm*, "Wilson'un Çizdiği Ermeni Hudûdları", 12 Aralık 1920.

²⁹⁹ Despatch from J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 18 September 1919, No. 1702/M/2201, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 527.

³⁰⁰ *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

gerekliliğine ilişkin beyanatta bulunmuş ve özellikle Kürt muhacirleri hakkında heyetin dikkatini çekmiştir³⁰¹.

Ermeni sorunu hakkında Cemiyet- i Akvam tarafından memur edilen General Harbord'un Sivas Kongresi sürecinde Ma'mûret-ül-azîz'de iken; "*Bâdema bu mintıkada siyâsî bir hâdise olursa İngiltere mes'uldür.*" söylemi Halit Bey'e göre KTC'nin bölgedeki taraftarlarını korkutmuştur³⁰². Mustafa Kemal, 22 Eylül 1919'da Sivas'ta Harbord'la yaptığı görüşmenin ardından uzunca bir muhtıra hazırlayarak kendisine göndermiştir. Muhtırada şarktaki Kürt sorununun İngilizlerin bir tahriki olduğu, Mondros Mütârekesi'nin imzalandığı sırada Osmanlı Devleti'nin Türk hâkimiyeti altında olan bölgelerinin bir bütün teşkil ettiği, aynı inanca haiz vatandaşların yekvücut bir şekilde aynı amacı güttüklerinin Erzurum ve Sivas Kongreleri ile tespit edildiğini açıklamıştır³⁰³. Muhtıra ile KTC'nin ABD nezdindeki teşebbüslerinin bir bakıma engellenmeye çalışıldığından bahsedilebilir.

3.1.5.3. Rusya İle İlişkiler

Rusya'nın geçiş sürecinde konferanslarla dizayn edilmeye çalışılan yeni düzende arka planda kaldığını görüyoruz. KTC de Wilson Prensipleri'nden esinlenerek barış görüşmeleri aracılığıyla kısa sürede çözüm elde etmeyi planlamıştır. İngiliz yanlısı tutum Rusya nezdindeki temasların oldukça sınırlı düzeyde kalmasına yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya, kendilerine destek sağlamaları için önde gelen bazı Kürt liderleriyle temasa geçti. Seyyid Abdülkadir, Kürtlere muhtariyet verilmesi koşuluyla Ruslarla antlaşma yaptı³⁰⁴. Diğer taraftan Abdurrezzak, Yusuf Kâmil gibi Bedirhanilerin kimi üyelerinin Ruslarla Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar yoğun temasları bulunmaktaydı. 1910'dan itibaren Rusya ile ilişkileri yoğunlaştıran Abdurrezzak Bedirhan, Avrupa devletlerinden Kürtlere gelebilecek yardım ihtimaline olumlu bakmıyordu. Kürdistan'dan çok uzakta olan Avrupa devletlerinin pratik olarak Kürtlere yardım edemeyeceğini düşünüyordu³⁰⁵. Kâmil

³⁰¹ *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

³⁰² Göğem, s. 90.

³⁰³ *Nutuk [1919-1920]*, Cilt: 1, s. 172.

³⁰⁴ Kemal Mazhar Ahmed, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan*, Berhem Yayınları, Mustafa Düzgün [Çev.], Ankara 1992. s. 36.

³⁰⁵ Celil, *Kürt Aydınlanması*, ss. 110-114.

Bedirhan'ın 1916'da Bitlis'e gelerek aşiret reislerinden bazılarını kendisine tabi olmaları için mektuplar gönderdiği, Erüh ve Pervari kaymakamlıkları ile Şırnak aşiret reisince bildirilmektedir³⁰⁶.

Refik Hilmi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürd Yurtsever Cemiyeti'nin Ruslarla anlaştığını ve Rusların Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamaları karşılığında Bitlis ve Erzincan'a gelen Rus kuvvetlerine yardım ettiğini belirtmektedir. Öyle ki Ruslarla işbirliği yapan Kâmil Bedirhan, Ruslar tarafından Erzurum'a vali tayin edilmiştir. Ancak Rusların bu bölgelerde yenilgiye uğramaları şark vilayetlerinde yerleşik Kürtler için iyi sonuç getirmedi. 1918'de savaşın bitiminden sonra Kürt Yurtsever Cemiyeti İstanbul'da müteffiklerle anlaşma yolunu tercih etmiştir³⁰⁷. Refik Hilmi'nin kastettiği Kürd Yurtsever Cemiyeti büyük bir ihtimalle daha önce açıkladığımız üzere KTTC olup onun anlatımlarından şunları çıkarsamaktayız: Cemiyet kapatılmış olsa dahi, üyeleri Birinci Dünya Savaşı yıllarında faaliyet göstermeye devam etmiştir. Ruslar aracılığı ile sağlanmak istenen Kürdistan'ın bağımsızlığı, Rusların yenilgisi üzerine sonuçsuz kalmıştır. Savaştan sonra Kürd Yurtsever Cemiyeti [Bu kez Kürdistan Teâlî Cemiyeti] Rusların çekilmesi ile ortaya çıkan boşluğu, savaşın galip devletleri özellikle de İngiltere ile doldurmaya çalışmıştır.

KTC'nin kuruluşunda iki temel güç olan Şemdinanlar ile Bedirhanilerin Ruslarla olan geçmişe dönük siyasi bağlantı ve yakınlığının Çarlık Rusyası nezdinde gerçekleşmiş olması ve Bolşevik Rusyası'nın konumunun henüz netlik kazanmamasının dayanılacak güç bağlamında siyaset değişikliği gerektirdiğinden söz etmek mümkündür. Diğer taraftan KTC, Rusya'daki Bolşevik anlayışı tasvip etmemiştir. Bolşevizmin tehlikeli fikirler barındırdığı, Ermeniler arasında hızla yayılsa da Müslümanların Bolşevizme direnç gösterdiği Şerif Paşa tarafından ifade edilmiştir³⁰⁸.

Sevr Antlaşması imza edildikten sonra, KTC antlaşmanın icrası için çaba vermekte iken, İstanbul'da bazı mahallerde Bolşevik propagandası da

³⁰⁶BOA, DH. ŞFR. 516/77/1-1, 6 Nisan 1916.

³⁰⁷Refik Hilmi, Anılar, s. 121; Kutschera, s. 32.

³⁰⁸"Notes on the claims of the Kurds", Paris, 6 February 1919, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, ss. 257-258.

yürütölmekteydi. Bolşevik ajanları İngilizler ve Fransızlar aleyhinde Türklerle temaslarda bulunarak, Türklerin arzu etmedikleri Kürdistan-Ermenistan-Wilson Prensipleri gibi haklara karşı görünmüşlerdi. Hatta Moskova'dan Ankara'ya gönderilen komünist murahhası, Bolşevik Hükümeti namına İngilizler aleyhine yapılan Mustafa Kemal hareketini desteklemiştir. O devirde Bolşevikler siyasi tutumları gereği, İngilizler aleyhine olan Türk inkılâbı önderlerine yardımda bulundular³⁰⁹. Sovyet Rusya ile Ankara Hükümeti'nin uyuşması ve işbirliğinin ciddi bir niteliğe bürünmesi Mustafa Kemal idaresinin güçlenmesine olanak sağlamıştır³¹⁰.

Nâfia Vekili Feyzi Bey, Anadolu Hareketi'ne ilk desteğin Rus Sovyet Hükümeti'nden geldiğini söyleyecektir³¹¹. Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu Hareketi'ne silah ve para yardımı yaptığı bilinen Bolşeviklerle Anadolu Hareketi arasındaki olumlu ilişkilerin nedenlerinden biri, Bolşeviklerin Kürt milliyetçiliğini desteklemekten kaçınmalarının istenmesiydi³¹². Bolşevikler de bu mevzuda duyarlılık göstermiştir. Sovyet Rusya'nın 1921 ilkbaharında İran ve Türkiye ile imzaladığı iki anlaşma, bu ülkelerden herhangi birine tehdit oluşturan her türlü Kürt hareketini desteklemeyi yasaklıyordu³¹³.

Stalin Bakü'de iken; Anadolu Türkiye'si'nden “*Burjuva-devrimci bir çekirdek*” olarak söz ederken³¹⁴; Lenin, “*Sarsılmaz bir enerjiyle yurdunun bağımsızlığı ve refahı için savaştığına inandığı Türk Milleti ve onun hükûmetine en samîmî dileklerini...*”³¹⁵ sunmaktaydı. Mustafa Kemal ayrıca bir beyanatında Rus desteğine atıfta bulunmaktaydı : “*Arkamda bütün İslâm âlemi ve yanımda bana elini uzatan*

³⁰⁹ Dersimi, *Hatıratım*, s. 114.

³¹⁰ Sasuni, s. 256.

³¹¹ *Küçük Mecmûa*, 24 Temmuz 1922.

³¹² Olson, Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri, s. 26.

*Karadış, Kürd Teâlî Cemiyeti'nin Ruslarla işbirliği yaptığını belirtmektedir. Bkz. Karadış, s. 3. Ruslarla işbirliğinden; Rusya'nın Anadolu Hareketi ile yakınlaşması, KTC'nin de İngiltere, ABD, Fransa'ya eğilim göstermesinden dolayı bahsedilemez.

³¹³ Kutschera, s. 115.

³¹⁴ Stefanos Yerasimos, Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devrimi'nden Millî Mücadele'ye, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979, ss. 194-195.

³¹⁵ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da [1919-1921] I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, s. 71; Yerasimos, s. 282.

daha büyük bir müttefik var.”³¹⁶ 18 Aralık 1920’de Mustafa Kemal, şarkta kurduğu uzak görüşlü ve akıllıca siyasetten ötürü Lenin’e teşekkür etmektedir³¹⁷.

Çarlık Rusyası’nın 1917 Ekim Devrimi ile yıkılmasından sonra Bolşevizm Batı’ya karşı alternatif bir güç haline gelmiştir. Savaş dışı kalması ve yeni yönetimin bir geçiş sürecinde bulunmasından ötürü KTC ileri gelenlerince Rusya’nın dayanılabilecek bir güç olarak benimsenilmesini muhtemelen engellemiştir. KTC siyasetini, savaşın galip devletlerinin desteği üzerine şekillendirecektir. Bolşevik Rusyası da bölgenin değişen güç dengesinde Anadolu Hareketi’ni Batı’ya karşı verdiği mücadelede meşruiyetini sağlamaya çalışan bir hareket olarak yorumlamış ve KTC’den ziyade Anadolu Hareketi’ne destek sunmayı siyasi çıkarına uygun görmüştür.

3.1.5.4. Fransa İle İlişkiler

Fransa, KTC’nin yazılı ve sözlü başvurularda bulunduğu güçlerden biriydi. KTC’nin Bedirhani ailesi fertleri arasında yabancı devletlerin temsilciliklerine verilecek notaları yazma ve Fransızca’ya çevirme işinde Celadet, Kamuran ve Abdurrahman Beyler görev almıştı. Görüşmeleri ise Kamuran, Emin Ali, Murâd Remzi ve Abdurrahman Beyler yürütmekte iken, Fransızlarla Kürt devleti kurulması için istenilen bölge hakkında Emin Ali’nin kardeşi Abdurrahman Bey tarafından Beyrut’a gidilmek suretiyle gerçekleştirilen görüşmede istenilen sonuç alınamamıştır³¹⁸.

27 Haziran’da Şerif Paşa, Fransa Hâriciyye Nezâreti’ne Fransa’nın Kürtlere yönelik siyasetini eleştiren, Fransa’da kendi pozisyonunun ne olduğunu anlamakta güçlük çektiğini bildiren bir yazı yazmıştır. Ayrıca Fransız Hükümeti’nin siyasal hayatını acımasızca tehlikeye attığı, ateşkesten sonra İstanbul’a dönmesine izin vermediği serzenişinde bulunmaktadır³¹⁹.

³¹⁶ Jaeschke, s. 79.

³¹⁷ Yerasimos, s. 273.

³¹⁸ Malmîsanij, Cızira Botanlı Bedirhaniler, ss. 30-31.

³¹⁹ FO 5967/126007/M.E./44 [September 12th, 1919], Documents I, Minorities of the Middle East, Kurdish Communities 1918-1974, s. 138.

Ahmed Hamdi Paşa'nın Padişah Vahdettin ile muhtemelen Kasım 1919 başında gerçekleşen görüşmesine yer veren bir İngiliz istihbarat raporunda, Ahmed Hamdi Paşa, destek alınabilecek bir güç olmayan Fransa'nın Anadolu Hareketi yanlısı bir tutum izlediğine yer vermektedir. Ona göre: *“Fransa ve İtalya'daki durum oldukça kötüdür. Bu iki devlet, yabancı ülkelerle ilgilenecek kadar güce sâhib değildir... Fransızlar, bu ülkede Alman siyâseti izleyerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birleşip Türkleri kendi etkileri altına almayı diledikleri için, buradaki Fransız yetkililer, sözde Ulusal Akım komedimizi ayırım yapmadan destekliyorlar... Fransızlar, Türkiye'de İngiliz etkisinin kurulmasının bu ülkedeki Fransız etkisini ebediyyen ortadan kaldıracığını iyi anlıyor; bu yüzden Anadolu Ulusal Güçleri'ni destekliyorlar.”*³²⁰

Sasuni, Fransız Hükümeti'nin Kürtlere karşı daima Türkiye'nin tarafını tuttuğunu³²¹, de Robeck, Fransızların Kemalistlere karşı hayırlı olduklarını belirtmektedir³²². Fransızların Anadolu Hareketi yanlısı tutumunu Feyzi Efendi'nin şu ifadeleri de doğrulamaktadır: *“... Garb devletleri içinde de bizi en çabuk anlayan Fransa Hükümeti olmuştur. Fransa Adana'yı tahliye ve hakikî ve tabîi sâhibine iâde etmekle hiç şübhesiz Türkiye nazarında ve bütün İslâm âlemi nazarında öteden beri hâiz olduğu mevkiini muhafazaya muvaffak olmuştur. Şark mes'elesinin halli için Avrupa'da kurulan hemen bi-l-umûm konferanslarda, müzâkerelerde, bütün matbûatta Fransa'nın bizim tarafımızı iltizâm ettiğini memnuniyetle işitiyoruz...”*³²³ Ali Galib Bey, Dâhiliyye Nezâreti'ne çektiği 8 Eylül 1919 tarihli bir telgrafta; Müfettiş Binbaşı Brunot'un, Mustafa Kemal'in teşebbüsünü *“vatan-perverâne”* bulduğunu aktarmaktadır³²⁴.

Şerif Paşa'nın Fransız Hükümeti'ne yazdığı bir mektup, Kürt talepleri mevzusunda büyük bir değişimi yansıtmaktadır. Mektupta Fransa'ya bağlılık bildirilmekte, Kürdistan'a idari özerklik verilmesi Fransa'dan talep edilmektedir³²⁵. Ancak 1920 yılı başında Fransız İstihbaratı Bağdat'taki Yüksek Komiserliği'ne:

³²⁰ Sonyel, Kurtuluş savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, s. 55.

³²¹ Sasuni, s. 330.

³²² Jaeschke, s. 79.

³²³ *Küçük Mecmûa*, 24 Temmuz 1922.

³²⁴ BOA, DH. ŞFR. 293/34/53, 8 Eylül 1919.

³²⁵ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II*, s. 545.

*“Botan aşîretinden Bedirhan âilesi [Zaho ve Van arası] İngiliz ajanları ile anlaşmış ve İngiliz mandasını kabul etmiştir.”*³²⁶ bilgisini aktararak KTC içerisindeki farklı yaklaşımlara ve önemli bir konuma haiz Bedirhanların esasında Cemiyetin de çizgisi olan siyasetine temas etmiştir.

Fransızlarla Ankara Hükümeti arasında imzalanan Ekim 1921 Antlaşması, İstanbul’da KTC nezdinde memnuniyetsizlik yaratmış, hatta antlaşmayı etkisiz bırakmak amacıyla İngilizlerle işbirliği yapmak önerisinde bulunmuşlardı³²⁷.

Emin Ali Bedirhan, İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiserliği’ne verdiği bir notada şunları yazıyor: *“Bizim tüm Kürdistan’da, özellikle de Fransa’nın mandasına tekabül eden bölgelerde büyük bir nüfûzumuz vardır. Hükûmetin izin etkinliği altındaki yerlerdeki barışı ve refahı te’sîs etme amacını gerçekleştirmede bu nüfûzdan yararlanılabilir!”*³²⁸

Nisan 1922’de Seyyid Abdülkadir, Poincaré’ye; eğer Fransa Kemalist hükümet nezdinde Kürtlerin muhtariyetinin tanınması için gizlice baskı yaparsa, Kürdistan’ın şefi olarak bizzat kendisinin Fransızların Suriye’deki amaçlarını kolaylaştıracağı mevzusunda yazılı bir belge imzalamaya hazır olduğunu, amaca ulaşılması halinde Kürdistan’da sadece Fransız malların geçiş hakkına haiz olacağını söylemektedir³²⁹. Bu yaklaşımıyla Seyyid Abdülkadir, Fransızların Ankara Hükümeti ile olan olumlu ilişkilerinden yararlanmaya çalışmaktadır.

3.1.5.5. Yunanistan İle İlişkiler

Yunanlılarla KTC arasında gerçekleşen temasların her iki kesim için kabul edilebilir bir boyutu bulunmaktaydı. Çünkü her iki kesim de Anadolu Hareketi’ne karşı mücadele halinde olmuş ve bu açıdan Yunanistan nezdinde KTC muhtemelen olumlu intiba uyandırmıştır. Ancak iki tarafın ortak hareket edemediği veya işbirliğine gidemediği bir süreç yaşanmıştır. Yunanistan ile Anadolu Hareketi arasında doğrudan bir savaşın yaşandığı 1921 yılı başı, KTC’nin etkinliğinin oldukça

³²⁶ Mumcu, s. 19.

³²⁷ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986. ss. 203-204.

³²⁸ Kutschera, ss. 47-48.

³²⁹ Kutschera, s. 48.

azaldığı bir döneme denk gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında taraflar arasında yaşanan sürecin mahiyetinin ne olduğu anlaşılabilir.

Yunanlıların İtilaf Devletleri'nin direktifiyle İzmir'i işgal etmesinin Kürdistan'da ve genel olarak şarkta psikolojik kırılma yarattığı³³⁰ düşünülürse, KTC'nin Yunanlılarla temaslarının Kürtler arasında destek bulamadığı hatta temasların tepki doğurmuş olması beklenebilir. Mondros Mütârekesi'ne dayanılarak İzmir'in işgal edilmiş olması, benzer bir işgalin şarkta da gerçekleşebileceği endişesini doğurmuştur. Hatta İzmir örneği Kürtlerde, yerli Hristiyanların egemenliğine girme korkusuna yol açmıştır³³¹. İzmir'in işgali üzerine Birinci Damat Ferid Hükümeti istifa etmiştir. Hükümetin istifasının Kürtler açısından önemi Seyyid Abdülkadir'in Şûrâ-yı Devlet reisliğinin son bulmuş olması³³² ve İzmir işgalinin siyasi konumu değiştiren etkisiyle Seyyid Abdülkadir'in kabineden ayrılmasıdır³³³. Seyyid Abdülkadir'in mevkiini kaybetmesi KTC'yi önemli bir dayanaktan yoksun bırakmıştır.

İzmir'in işgal hadisesinin Kürdistan'da tepkiye yol açtığı protesto telgraflarından anlaşılmaktadır. Silvan'dan 17 Mayıs, Siverek'ten 21 Mayıs ve Diyarbakir'den 22 Mayıs'ta çekilen telgraflarda İzmir'in işgali protesto edilmiştir³³⁴. Yine Diyarbakir Vilâyeti'nin 25 Mayıs 1919 tarihli raporunda, Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti'nin Yunanlıların İzmir'i işgalini protestoya yönelik toplantılar yaptığı sırada, ajanslara düşen bir haberin bölgede çok olumsuz tesir yarattığı ifade edilmektedir. Vali vekili Mustafa Bey, Cemiyet azalarının; *“İzmir'i kurtarmak yerine bizi Ermenilere fedâ ediyorlar!”* diye düşündüklerini ve eğer Barış Konferansı'ndan böyle bir karar çıkarsa, bölgenin Ermenistan'a bırakılmasına karşı bir *“redd-i ilhâk hey'eti”* kurmaya karar verdiklerini ifade etmiştir³³⁵.

³³⁰ Hakan, s. 126.

³³¹ Telegram, Admiral Webb, Constantinople, to Foreign Office, 21 May 1919, No. 1088, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 346.

³³² Hakan, ss. 126-128.

³³³ Telegram, Admiral Webb, Constantinople, to Foreign Office, 21 May 1919, No. 1088, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 339.

³³⁴ BOA, HR. SYS. 2709/ 11, 17 ve 22 Mayıs 1919.

³³⁵ BOA, DH. ŞFR 631/128, 25 Mayıs 1919.

Venizelos 13 Mayıs 1920’de Yunan Meclisi’nde; bağımsız Kürdistan kurulması dileğini anlatırken³³⁶, yaklaşık bir yıl sonra Yunan Meclisi, Sevr Antlaşması’nın hiçbir maddesinin tadil edilemeyeceği kanaatini taşımıştır³³⁷. 64. madde uyarınca Kürtlere bir yıl içinde bağımsızlık tanınması öngörülmesine karşın, tüm imzacı ülkeler arasında sadece Yunanistan antlaşmayı onaylamıştır³³⁸. Böylece Sevr Antlaşması’nın bir bütün olarak uygulanması taraftarı olan Yunanistan, antlaşmanın Kürdistanla ilgili kısmına olumlu baktığını göstermiş olmaktadır.

Emin Ali Bedirhan ve Hamîd Bey’le ile temas halinde olan İstanbul’daki Yunan Yüksek Komiseri Kanellopoulos, Yunanlıların Kürt milliyetçileri desteklemesi gerektiği fikrini ilk olarak Venizelos’a önermiştir. Öneriler, 1919-1920’de yapılmasına karşın, bu yönde çok az teşebbüste bulunulmuştur. 1921’in başlarında, Yunan Yüksek Komiseri, Hamdi Çavuş adlı bir Kürdü Kürdistan’a yolladı. Hamdi Çavuş, Amasya’daki bir Yunan kilisesine mensup olan Votsis’le tanıştırıldı. Bu buluşmadan nasıl bir sonuç alınmış olduğuna ilişkin bir şey bilinmemektedir³³⁹.

Emin Ali ve Hamîd Bey de, Votsisle ilişki kurarak Yunanlılarla birlikte çalışmayı teklif ettiler. Kürtler, Yunan ordusu tarafından tutsak edilen Kürt esirlerden yararlanacaktı. Emin Ali, Kürt esirlerin Türk esirlerden ayrı tutulmasını ve ileride propagandacı olarak Anadolu’ya gönderilebileceklerini düşündüğünden iyi muamele görmelerini istedi. Plan, önde gelen bir Yunan kumandanı olan General Papoulos’a iletili ve Papoulos esirlere tavsiyeler istikametinde hareket etti; fakat başka hiçbir şey yapmadı. Ekim 1921’de Emin Ali ve Abdurrahman Bey, Yunan Yüksek Komiseri tarafından sağlanan fonlarla Mısır’a gittiler. Emin Ali’nin Yunanca bilen oğlu, Yunanlılarla işbirliği içerisinde Türk kuvvetlerinin üzerine uçaktan atılmak üzere Kürtçe bildiriler yazdı³⁴⁰.

Anadolu Hareketi’nin eylemlerinden büyük ölçüde rahatsızlık duyduğu Kürd Mustafa Paşa’nın, ordudan çekilmeden ve rütbelerini teslim etmeden önce Ermeni yetkililer aracılığıyla Yunanlılarla temas kurduğu İngiliz istihbarat raporlarından

³³⁶ Salâhi R. Sonyel, “Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 49, Ekim 1971, s. 12.

³³⁷ Jaeschke, s. 142.

³³⁸ Aziz, s. 95.

³³⁹ Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı, ss. 99-100.

³⁴⁰ Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı, ss. 99-100.

anlaşılmaktadır. 24 Ekim 1921 tarihli istihbarat raporu teşebbüsler hakkında şu bilgileri vermektedir:

“... Ayrılmadan önce, İstanbul’daki Ermeni Patriği’nin desteklediği Ulusal Ermeni Demokrat Partisi’yle ilişki kurmuştu. Uzun bir süreden beri Ermeniler; Rumlar, Kürdler ve kendileri arasında Türklere karşı işbirliği yapmak emeli beslemektedirler. [Mustafa Paşa] İstanbul’dan ayrılmadan önce, kimi Ermeni politikacılar aracılığıyla Yunan Yüksek Komiserliği ile yazışuyordu. Mevlanzâde Rifat’la öteki Kürd önderlerin, kendilerine mâli yardım yapılırsa, Yunanlıların savını desteklemeyi kabullendikleri biliniyor. Herhâlde Kürd Mustafa Paşa’yla da aynı arajman yapılmıştı. Onun şimdi Kürdistan’ı ziyaretinden amaç herhâlde olay çıkarmaktır. 18 Temmuz 1921’de Şam’a ulaştığı, Süleymaniye yoluyla Musul’a gitmekte olduğu bildirilmişti. Orada kimi kişilerle görüştüktan sonra, Süleymaniye dolaylarındaki askerleri İngilizlerden yana ve ulusçulara karşı kışkırtıyordu. Bu amacında başarılı olması için Hindistan yönetiminin ona çok para verdiği söyleniyordu. 30 Ağustos’ta, Bağdat’ın kuzeydoğusunda bulunan Bakuba’ya ulaştığı bildiriliyordu. 29 Eylül’de Bağdat’a ulaşarak Emir Faysal’la bir görüşme yapıyordu. Ulusçu yönetim, onun İngilizlerce gönderildiğine inanıyor. İngilizlerin, onu padişahın elçisi olarak göstermekle görevini kolaylaştırdıklarını sanıyordu. Kürdler arasında başlayan son isyânda etkisi olabilir.

Yunan katlarının gizli örgütleri herhâlde Konya ve Kürdistan’a dek yayılmıştır. Bu katlar, hiç kuşkusuz, Konya’daki ayaklanmanın patlamasına yardımcı olmuş; onu yaymaya çalışmıştır. Orada olağan biçimde sürüp gitmekte olan huzursuzluk yüzünden o bölgeyi seçmişlerdir. Kemalistlerin Anadolu’daki durumlarını zayıflatmak amacıyla, Kürdistan’daki özerklik akımından yararlanarak isyânı kışkırtmışlardır. Kürd önderler para sıkıntısı çektikleri için İstanbul’daki Kürd Partisi, Yunan katlarının eline düşmüştür. İstanbul’daki Kürd önderler, Kürdistan’da özerklik için propaganda yapmayı üstlenmişlerdir.”³⁴¹ Halil Rami Bedirhan, Yunanistan’dan da silah yardımı yapıldığını, fakat onlara İngiliz

³⁴¹ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, ss. 216-217.

yönetiminden talimat almadan herhangi bir mevzuyu tartışmayacağını ilettiğini bildirmektedir³⁴².

Yunanlılarla KTC arasındaki temaslarda, iki tarafın ortak düşman addettikleri Anadolu Hareketi karşısında etkili bir uzlaş zeminini yaratamadıkları bir süreç yaşanmıştır. KTC istediği yardımı alamadığı gibi gelişmeler Anadolu Hareketi'nin istediği tarzda şekillenmiştir.

3.1.5.6. Diğer İlişkiler

KTC'nin temas kurmaya çalıştığı iki ayrı yapıdan daha söz edilebilir. Biri Berzenci ailesinden Şeyh Mahmûd liderliğinde Irak'ın Süleymaniye kentinde kurulan Kürd Hükümeti'dir. Şeyh Mahmûd, İngiltere'nin desteği, özellikle de İngiliz siyasi yetkililer Noel ve Wilson'un teşebbüsleri ile 1 Kasım 1918'de Süleymaniye Hükümeti adıyla bir oluşum gerçekleştirmişti. Şeyh Mahmûd, İngilizlere bağlı olarak ilan ettiği hükümetini zamanla bağımsız yapmaya kalkışmış ve İngilizlerin idaresinden çekilmesini istemişti³⁴³.

KTC ile Irak-Süleymaniye Hükümeti'nin birbirlerinden haberdar oldukları Memduh Selim Bey'in: “ *Musul Süleymaniyesinde teşekkül eden Kürd Hükümeti'nin Paris'e gönderdiği hey'et-i Murahhasanın dahi, Şerif Paşa riyâsetindeki hey'et ile müştereken hareket etmekte olduğuna Cemiyet muttali ayrıca olmuştur.*”³⁴⁴ ifadelerinden çıkartılabilir. Cemiyet, Şeyh Mahmûd'un Süleymaniye'de kurduğu Kürd Hükümeti ile irtibat sağlamak için bölgeye 15 Mart 1919'da Kürtler arası yakınlaşma, birleşme ve aynı amaçlar arasında kenetlenmeyi sağlamak amacıyla bir heyet göndermiştir. Ancak heyetin İngiltere aleyhine mektuplar taşıdığı ve Kürtleri İngiltere aleyhine kışkırttığı Bill gibi bazı İngiliz yetkililerince ileri sürülmüştür³⁴⁵.

Barış Konferansı'nda Şerif Paşa'nın KTC adına Kürtleri temsil etmesi kararlaştırıldıktan sonra, Şeyh Mahmûd'un iki temsilcisi de konferans görüşmeleri için görevlendirilmişti. Temsilciler Bağdat Sivil Komiseri'nin emriyle alıkonulduğundan konferansa katılmaları engellenmişti. Böylece KTC ile Şeyh

³⁴²Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 304.

³⁴³Refik Hilmi, *Anılar*, s. 20.

³⁴⁴*Jîn*, Sayı: 21, 18 Haziran 1919.

³⁴⁵Ali Tatar Tevfik Nirveyi, *el Hayatül Siyaseti fi Kürdistan [1908-1927]*, 2007, s. 164.

Mahmûd Hükümeti arasında temsilciler nezdinde gerçekleebilecek bir uzlaşma ve fikir alışverişi imkânına İngilizler izin vermemiştir. İngilizler, bu sayede İstanbul ve Süleymaniye merkezli Kürt hareketlerinin muhtemel birleşmesini ve konferansta güçlü bir temsiliyet elde etmelerini Irak'taki çıkarlarını hesaba katarak uygun bulmamıştır.

Birbirlerinden haberdar olmanın ötesine fazla gidemeyen temasların düzeyine Şeyh Mahmûd'un emriyle tercüme işlerinde Noel'e yardımcı olan Refik Hilmi'nin söylemi açıklık getirmektedir: “... *Biz Irak Kürdleri olarak Türkiye Kürdleri'nin ve oradaki Kürd yurtseverlerinin durumundan haberdar değildik... İstanbul'daki Kürd siyâsî toplulukları Irak Kürdleriyle ilişki kurmamış ve hiçbir temsilcilerini Şeyh Mahmûd'un yanına göndermemiştir. Bizim o sıralarda Türkiye hakkında sâhib olduğumuz bilgilere göre doğu vilâyetlerinin Kürdleri Mustafa Kemal ile anlaşmışlardı...*”³⁴⁶

19 Mayıs 1919'da kalkışmada bulunan Şeyh Mahmûd, 9 Haziran'da yakalanıp 27 Temmuz'da da idama mahkûm edilmesine karşın Hindistan'a sürülmüştür³⁴⁷. Şeyh Mahmûd'un yerine Seyyid Taha ya da KTC üyesi Babanzâde Hamdi getirilmek istenmişse de Seyyid Taha'nın bazı koşullar öne sürmesi, Babanzâde Hamdi'nin uygun görülmemesi üzerine atamadan vazgeçilmiştir³⁴⁸. Babanzâde Hamdi'nin Irak'ta bulunmasının KTC tarafından kendisine verilen özel bir görev olup olmadığı belli değildir. Ancak bölgede bulunuşundaki amacın İngilizlerle anlaşıp onlara Kürdistan'da bir çeşit özel idare uygulamak olduğu³⁴⁹ dikkate alınırsa, KTC'nin genel siyasetiyle örtüşen bir misyon üstlendiği ve Cemiyet kanalıyla faaliyet yürüttüğünü söylemek mümkündür.

Şeyh Mahmûd'un Haziran 1919'dan sonra Kürt siyaset sahnesinden yoksun bırakılması, güney ve kuzey Kürtlerinin çok hassas bir zamandaki çabalarını, yani Barış konferansı'nda Kürdistan'ın geleceğinin müzakeresi arasındaki siyasi koordinasyon eksikliğini kısmen açıklamaktadır. Barış Konferansı'nın Kürdistan'ın geleceği mevzusu müzakerelerinde Kürtlerin siyasi ağırlıkları düşük bir düzeyde

³⁴⁶ Refik Hilmi, Anılar, s. 70.

³⁴⁷ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 8.

³⁴⁸ Refik Hilmi, Anılar, ss. 59-64.

³⁴⁹ Refik Hilmi, Anılar, s. 60.

kalmıştır. Muhtar bir hükümetle temsil edilememe nedeniyle Barış Konferansı'ndaki dış denetim altında bağımsız bir Kürdistan iddiasını desteklemek için önemli bir argüman olarak kullanamazlardı³⁵⁰.

Kadri Cemil Paşa, 1920 yılı sonlarında Diyarbakir'de kendisiyle birlikte Doktor Fuad, Hacı Ahdi, Cerciszâde Fikri, Liceli Ali gibi arkadaşlarla millî sorunlara ilişkin toplantılar yaptıklarını ve Şeyh Mahmûd'un vaziyetini iyice anlamak, teşkilatı ile iletişime geçmek için aralarından birini Süleymaniye kentine gönderme kararı aldıklarını bildirmektedir. Görevi üstlenen Hacı Ahdi, Musul'a ulaşmış, ancak harekâtı İngilizlerin Şeyh Mahmûd aleyhine yaptıkları harekât zamanına denk geldiğinden Süleymaniye'ye gidişi engellenmiştir³⁵¹. 1920 yılı sonlarında veya 1921 yılı başlarında bölgeye gidilmişse, bu süreçte Şeyh Mahmûd Hindistan'da sürgünde olduğundan Şeyh Mahmûdla görüşme imkânı bulunmamaktadır.

Şeyh Mahmûd'un başında bulunduğu Kürd Hükümeti, başlangıçta Mustafa Kemal'i endişeye sevk ettiyse de oluşumun kısa sürmesi bir rahatlama yaratmıştı³⁵². Oluşumun kısa sürmesinde İngiltere'nin etkisi ağır bassa da çoğu Süleymaniyeli İstanbul'daki Kürt siyasi cemiyetlerinin üyelerinin destek vermemelerinin payı yadsınamaz. İstanbul'daki Kürt siyasi cemiyetleri, sadece Türkiye içinde bir Kürt devleti kurmak için çalışıyorlardı. Oysa Şeyh Mahmûd Hükümeti'nin özellikle siyasi ve idari mevzularda onların yardımına ihtiyacı vardı. Ancak Türkiye'deki Kürt aşiret reisleri ile ileri gelenleri Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi Mustafa Kemal'i desteklediler³⁵³.

Refik Hilmi, İstanbul'daki Kürt siyasi toplulukları ile Süleymaniye'deki Kürt siyasi oluşumunun planlı ve sağlıklı bir diyalog zemini oluşturamadıklarından yakınmaktadır. Ona göre Kürt siyasi toplulukları, yetenekli üyelerinin bir kısmını Şeyh Mahmûd'un yardımına gönderseydi ve Türkiye Kürdistanı'ndaki hareketle Irak'taki hareket birleşmiş olsalardı istenilen sonuç alınabilirdi. İstanbul'daki Kürt

³⁵⁰ Saad Eskander, "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918–1919", *Journal British Journal of Middle Eastern Studies*, Volume: 27, Issue: 2, Year: 2000, s. 163.

³⁵¹ Silopî, ss. 72-73.

³⁵² Refik Hilmi, Anılar, s. 46.

³⁵³ Refik Hilmi, Anılar, s. 53.

cemiyetleri bütün çabalarını sadece müttefik ülkelerin temsilcileri ile harcadıklarından köklü bir çalışma yapamadılar³⁵⁴.

Halit Bey'in aktardığına göre Diyarbekir Kürdistan Cemiyeti'nin kapatılmasında Şeyh Mahmûd'un bir adamının tercüman sıfatıyla Noel'le birlikte Diyarbekir'e gelmesi ve akabinde yaşananların da etkisi olmuştur. Diyarbekir Kürdistan Cemiyeti'nin faal üyesi Ekrem, Şeyh Mahmûd'un adamını Cemiyete götürüp heyecanlı bir dille: *"Burada Türklük ve Osmanlılık yoktur. Burası müstakill Kürdistan'dır."* şeklinde konuşmaya başlamıştır. Kürt milliyetçileri hakkında hükümetçe takibat yapıldığını bilen dinleyicilerden bazıları, endişeyle: *"Ekrem, sen kimin nâmına söz söylüyorsun!..."* diye sözünü kesip kendisini kürsüden indirmişlerdir. Olayın Diyarbekir zabıtasına aksedip, adalet ve vilayet makamlarına da bilgi verilmesi üzerine Ekrem, önce Diyarbekir dışına akabinde Haleb'e gitmek zorunda kalmıştır³⁵⁵.

Süleymaniye merkezli kurulup yaklaşık 6 ay hüküm süren Şeyh Mahmûd liderliğindeki hükümet, KTC'nin esasında kuruluşunun ilk dönemlerine tesadüf etmiştir. Hem zamansal kısıtlayıcılık hem de KTC'nin kuruluşunun ilk evresinde daha ziyade örgütlenme çalışmaları ve Barış Konferansı ağırlıklı teşebbüslerinden dolayı Süleymaniye Hükümeti ile istenilen temasları kuramamıştır. Kaldı ki Şeyh Mahmûd, KTC'nin aktif siyaset yürüttüğü zaman diliminde Hindistan'da sürgün bulunmaktaydı. Sürgünden Süleymaniye'ye dönüşü KTC'nin artık harekât alanının oldukça daraldığı ve Ankara Hükümeti'nin otoritesini sağlamlaştırdığı zamana denk gelmişti.

Diğer yapı Osmanlı sınırları dışında ve İngiliz güdümünde bulunan Mısır'a bağlı Kahire'de Mütâreke'den sonra kurulan Mısır Kürd İstiklâl Komitesi'dir³⁵⁶. Komite reisi Mardini Arif Bey, kâtib-i umumisi ise Süreyya Bey idi³⁵⁷. İngiliz belgelerinde Mısır Kürd İstiklâl Komitesi'nin KTC'nin bir şubesi olduğu³⁵⁸ ve Komitenin,

³⁵⁴ Refik Hilmi, Anılar, s. 54.

³⁵⁵ Göğem, s. 68.

³⁵⁶ *Serbestî*, "Kahire'den Bir Mektûb", 3 Mayıs 1919.

³⁵⁷ *Jîn*, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

³⁵⁸ Telegram, Political Officer, Baghdad, to [Foreign Office], 9 April 1919, No. 4121, [FO 608/95], A. L. P. Burdett s. 299.

İstanbul'daki Kürt bağımsızlık hareketini desteklediği belirtilmektedir³⁵⁹. Ancak Mısır Kürd İstiklâl Komitesi'nin KTC'nin bir şubesi olduğuna şüpheyle bakmak gerekir. Diyarbakir Kürdistan Cemiyeti'nde olduğu gibi sonradan KTC'nin bir şubesine dönüşmüş olması beklenebilir. Başlangıçta Mısır Kürd İstiklâl Komitesi KTC'den ayrı olarak kurulmuştur. Çünkü 7 Aralık 1918'den önce Mısır Kürd İstiklâl Komitesi faal durumdadır. İlgili tarihte Kürd İstiklâl Komitesi sekreteri unvanıyla Süreyya Bedirhan itiraz mahiyetinde 13 sayfalık bir yazıyı İngiliz makamlarına iletmiştir³⁶⁰. Hatırlanacağı üzere KTC, kuruluş dilekçesini 17 Aralık 1918'de resmi makamlara vermişti.

Almanya'nın İstanbul Beyoğlu'nda bulunan konsolosluğu, Almanya Hâriciyye Nezâreti'nden aldığı -Bedirhan Paşa'nın torunlarından Süreyya Bey ile bazı Kürtlerin müstakil bir Kürt devleti kurulması için Mısır'da propaganda yapıp Kürdistan ismiyle bir gazete çıkarmaları gibi- kimi önemli bilgileri, Osmanlı Hükümeti'ne intikal ettirerek kendilerini haberdar etmiştir³⁶¹.

Komite tarafından Serbestî'ye gönderilen bir mektupta, takip edilen amaca şu şekilde değinilmektedir: *“Vatandan uzak bulunması îtibârî ile Cemiyetimizin amac-ı mesâîsi doğrudan doğruya Avrupa ve Avrupa mahafil-i siyâsiyyesidir. Cemiyet şimdiye kadar tâkib ettiği tarîk-i mesâîde Kürdleri Avrupa'ya tanıtmak noktasına büyük bir ehemmiyet atfetmiş ve bu nokta etrafında gazete, kitâb ve risâlelerle neşriyyâtta bulunmuştur. Hatta Türkçe kuralsızca olmak üzere Kürd târih ve hukuku hakkında kaleme almış olduğu bir risâleyi bütün Avrupa'ya, Amerika, Asya devletleri ve ricâl-i siyâsiyyesine göndermiştir. Kürdçe ve Türkçe olmak üzere neşrettiğimiz Kürdistan gazetesi dört seneden beri muntazaman aynı vazifeyi îfâ etmektedir...”*³⁶²

Mısır Kürd İstiklâl Komitesi'nin kuruluş amacı, programının birinci maddesinde belirtildiği üzere Kürtleri birleştirme ve Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamaktır³⁶³.

³⁵⁹ Mesut, s. 25.

*Teğmen Zeki Efendi, kaymakamlıktan emekli Mehmed Emin Bey, Şeyh Salih Efendi, Yüzbaşı Şefik Bey, eski teğmenlerden Kemâl Bey, emekli Binbaşı Maruf Bey, Yafalı Mehmed Said Efendi ve Fethullah Aziz Efendi Komite üyeleridir. Aytepe, “Kürt İstiklâl Komitesi”, s. 49.

³⁶⁰ Appeal [in French] from Sureya Bedirhan, Secretary General of the Committee for Kurdish Independence, Cairo, 7 December 1918, A. L. P. Burdett, ss. 197-209.

³⁶¹ BOA, HR. SYS. 2445/1/1, 15 Aralık 1917.

³⁶² Serbestî, “Kahire'den Bir Mektûb”, 3 Mayıs 1919.

³⁶³ Aytepe, “Kürt İstiklâl Komitesi”, s. 46.

Programdan yönetim şeklinin Osmanlı tipi meşrutiyet olacağı anlaşılmaktadır. Devleti yönetecek hükümdarın vasıflarının sıralandığı dokuzuncu maddede: “*Meclis-i müessisin ictimâından lâ-akall üç ay sonraya kadar Kürdistan’a Kürd hanedânından şimdiye kadar hayâtı şâibe-dâr olmamış ihtiyâcâtı zamaneyi müdrik ve millet-i terakkiyyât-ı asriyyeye îsâle, kabiliyet-i ilmiyyesi olmak şartları ile bir hükümdar intihâb edecektir.*”³⁶⁴ denilmektedir.

Cemiyet, Avrupalı büyük güçlerin ve Barış Konferansı heyetinin Kürtlerin tarihi ve asri hukukunu dikkate alarak Kürtlerin serbest gelişimini teminen Kürdistan’a yeni bir şekil vereceği inancını güçlü bir şekilde taşımıştır³⁶⁵. KTC’nin siyasetinde olduğu gibi Kürt bağımsızlığının temini mevzusunda Barış Konferansı’ndan ve dış güçlerden beklentinin büyük olduğu görülmektedir. Süreyya Bey’in öncülüğünde çıkartılan gazetenin, Komitenin yayın organı işlevi üstlendiğini de söylemek mümkündür.

Başlıca Kürt aileleri temsil ettiklerini iddia eden Arif Paşa ve Süreyya Bedirhanla birlikte Said Kâmil Paşa, İngiliz Kahire temsilcisi Albay French ile görüşmüşlerdir. Arif Paşa, öncelikle İngiliz mandasına ve imkânlar dâhilinde tam bağımsızlığa taraf olduklarını kendilerine ima etmiştir³⁶⁶. Diğer taraftan Süreyya Bedirhan’ın amaçlarından biri, dedesi Bedirhan Bey tarafından yönetilmiş olan toprakların kendisine iadesini sağlamaktır³⁶⁷.

Mısır’da bulunan Süreyya Bedirhan, İstanbul’da ikamet eden Bedirhani ailesinin diğer fertleri ile irtibat halindedir. İrtibat sadece KTC nezdinde değil, aynı zamanda Bedirhani Ailesi Derneği vasıtasıyla da sağlanmaktadır. Başkanlığını Emin Ali Bey’in yaptığı Dernek, 27 Mayıs 1920’deki ilk toplantısında; Osmanlı Barış Antlaşması’nda Cezire-i İbn-i Ömer’in Suriye’ye terk edilişi hakkındaki maddeyi protesto etmek üzere İngiltere Konsolosluğu’na bir nota verilmesini görüşmüştü³⁶⁸. 4 Haziran 1920’deki ikinci toplantıda ise Cezire-i İbni Ömer’in alması gereken konuma şöyle açıklık getirilmiştir: “*Cezire-i İbn-i Ömer’in Kürdistan muhtâriyyetine*

³⁶⁴ Aytepe, “Kürt İstiklâl Komitesi”, ss. 46-47.

³⁶⁵ *Serbestî*, “Kahire’den Bir Mektûb”, 3 Mayıs 1919.

³⁶⁶ Telegram, Colonel French, Cairo, to Foreign Office, 5 August 1919. No. 398, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 500.

³⁶⁷ Suat Parlar, *Türkler ve Kürtler*, Bağdat Yayınları, İstanbul 2005, s. 535.

³⁶⁸ Malmîsanij, *Cızira Botanlı Bedirhaniler*, s. 33.

ilhâkı veya bir sene sonra müstakill Kürd hükûmetine hakk-ı iltihâkı tasdik olunan Musul arâzî-i şimalîyesine şimdiden ilhâkıyla müstakbelde aynı haktan istifâdesinin te'mîni meâlinde Kâmuran Ali Bey tarafından kaleme alınan nota müsveddesiyle Cezire Hükûmeti hakkındaki târihi ve idâri lâhikalar kırâat ve ittifâk-ı ârâ ile kabul olundu... Mezkûr nota müsveddesinin Mısır İstiklâl Komitesi kâtib-i umûmisi Süreyya Bedirhan Bey'e irsâliyle, Komite tarafından aynı meâlde bir notanın İngiltere'ye tevdi'i hakkında Emin Ali Bey tarafından vukubulan teklif ekseriyyetle kabul olundu."³⁶⁹

Program, talep ve icraatları açısından KTC ile kıyaslandığında Mısır Kürd İstiklâl Komitesi'nin daha radikal olduğu söylenebilir. Mısır'ın başkent İstanbul'dan uzak ve İngiltere kontrolünde olmasının sağladığı serbestiyet ortamının bunda etkisi büyüktür. Mütâreke'den hemen sonraya rastlayan kuruluşuna karşın Mısır Kürd İstiklâl Komitesi'nin ne zaman kapandığı veya çalışmalarını sonlandırdığı bilinmemektedir.

3.2. Cemiyetin Kültürel ve Sosyal Faaliyetleri

3.2.1. Kültürel Faaliyetler

KTC'nin siyasi mesaisi dışında sosyal ve kültürel faaliyetlerinin yerine göre yoğunluğundan bahsedilebilir. KTC'nin nihai amacı farklı biçimleriyle tartışılan bağımsızlık olsa da Kürt kültürünün araştırılması ve geliştirilmesi amacı ihmal edilmemiştir. Ancak kültürel ve sosyal faaliyetler siyasi faaliyetlere nazaran ikinci planda kalmıştır.

Matbuaata yönelim ve yayınsal faaliyetlerin etnik kimlik bilinci ediniminde ve milliyetçi söylemin kitlelere ulaştırılmasında etkisi yadsınamaz. Bu bağlamda İstanbul merkezli KTC'ye mensup üyelerin matbuatın taşıdığı önemin farkındalığı ile hareket ettikleri söylenebilir. Çünkü KTC'nin kuruluşu ile yayınsal faaliyetleri paralellik arz etmiştir. Kasım 1918'de Jîn³⁷⁰, Aralık 1918'de Serbestî³⁷¹ ve Ocak

³⁶⁹ Malmîsanij, *Cızira Botanlı Bedirhaniler*, s. 344.

³⁷⁰ Jîn'in ilk sayısı 7 Kasım 1918 yılında çıkmış olup haftalık gazete mahiyetindedir. İmtiyaz sahibi ve mesul müdürü Hamza Bey'dir.

³⁷¹ Serbestî, II. Meşrutiyet Devri'nde 16 Kasım 1908 [3 Teşrin-i sâni 1324] yılında çıkmaya başlamıştır. 1909'dan sonra 1912 yılına kadar yayınına ara vermiştir. 1918 yılında tekrar çıkmaya

1919'da Kürdistan³⁷² çıkan yayınlardır. KTC'nin beyannamesinde günlük Serbestî gazetesi ile Jîn ve Kürdistan mecmualarının millî hakların müdafaası için hizmet gördüğü belirtilmektedir. İlgili yayınların Kürdistan'ın her tarafında dikkatle okunması, devamının temini için gerekli hassasiyetin gösterilmesi KTC tarafından istenmiştir³⁷³. Serbestî gazetesine ilişkin dikkat çeken bir husus, 9 Aralık 1918'den 23 Nisan 1919'a kadarki nüshalarda gazetede “*Radikal Avâm Fırkası'nın müruc-ı efkârı*” ibaresinin geçmesidir. 23 Nisan 1919'dan sonra tamamen KTC'nin güdümüne girdiğini düşünüyoruz. İlgili tarihten önce de gazete sıklıkla KTC ve faaliyetlerine yer vermektedir.

Aytepe ve Aytepe'nin verdiği bilgilere dayanarak Çamsoy da mezkûr yayınlar dışında Bağdat'ta yayınlanan Bang-i Hak gazetesini KTC'nin yayın ve propaganda organı olarak vermektedir³⁷⁴. Ancak Bang-i Hak gazetesi KTC'nin değil, daha önce Süleymaniye'de kurulduğunu belirttiğimiz Kürdistan Cemiyeti'nin yayın organı işlevi görmektedir.

Jîn'in ortaya çıkışı 33. sayıda şu sözlerle anlatılmaktadır: “... *Nişantaşı'ndaki paralı zâbitân yurdunda, Bitlis'in, Süleymaniye'nin fedâkâr bir iki evlâdıyla baş başa Kürdlük için dertleşir ve ağlaşırken müşareket-i ruhiyye bizi sarsılmaz bir îmân ile yek-dîgerimize rabt ve bend etmişti. Nihâyet boğazımızdan artırabileceğimiz musâlahayı müteâkıb Kürdçe mecmûa çıkarmaya karar verdik. Artık Mütâreke olmuş, birkaç para toplamıştık. Târihçi Mehmed, Hayali, Emin, Hamza ile birlikte çıkaracağımız gazetenin ismini Jîn koyduk. Herkes bir fikir serdetti. Fakat Jîn-Hayât kelimesini hangimizin söylediğini hatırlamıyorum. Artık gazetenin imtiyâzını almak lâzım geliyordu. Bunu Hamza'ya ta'vîz ettik. Fedâkâr çocuk sabahtan akşama kadar Dâhiliyye'ye, Emniyyet-i Umûmiyye'ye, Polis Müdüriyyeti'ne koştu ve nihâyet bir hafta zarfında müsâade istihsâl etti...*”³⁷⁵ Kemâl Fevzi, Kürdistan gazetesinin

başlamıştır. Son döneminde KTC'nin bir yayın organı işlevi gören gazetenin sahip ve mesul müdürü Mevlanzâde Rıfat'tır.

³⁷² Kürdistan gazetesinin ilk sayısı 30 Ocak 1919'da çıkmıştır. Başyazarı Arvasizâde Mehmed Şefik'tir. Siyasetten başka her mevzudan bahs edileceği, her lisanda yazılacağı ve haftalık yayınlanacağı ilk sayıda belirtilmektedir. Jîn'in 25. sayısında, gazetenin 14. sayısının yayınlandığına değinilmektedir. Bkz. *Kürdistan*, Sayı: 1, 30 Ocak 1919; Jîn, Sayı: 25, 2 Ekim 1919. Kürdistan'ın 14. sayıdan itibaren kesintiye uğrama ihtimali bulunmaktadır.

³⁷³ *Serbestî*, “Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Beyân-nâmesi”, 28 Nisan 1919.

³⁷⁴ Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâlî Cemiyeti”, s. 11; Çamsoy, s. 110.

³⁷⁵ Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

yayınlanmaya başlanması üzerine: “*Kürd gençliği [Jîn] Mecmûası’nın bir kardeşini saha-i intişâra vaz’ etmek sûretiyle tezâhürât-ı milliyyenin yeni bir şeklini izhâr etti.*”³⁷⁶ diyerek duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir

KTC’nin yayın organları kimi dönemlerde yayın faaliyetlerini askıya almışlardır. 23. sayıda, Kürdistan’ın ihtiyacını ve Kürtlerin isteklerini karşılamak üzere Jîn’i siyasal olarak yayınlamak teşebbüsünde bulunulduğu, ancak resmi işlemin tamamlanamadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla mevzubahis sayı, yaklaşık iki aylık bir gecikmeyle yayınlanmıştır³⁷⁷. 25. sayıdan itibaren de Jîn’in elde olmayan nedenlerden ötürü bir müddet yayınına ara verdiğine 33. sayıda değinilmiştir. İlk 25 sayıya kadar dergi olarak çıkan Jîn, 26. sayıdan itibaren günlük gazeteler gibi dört büyük sahife olarak yayınlanmaya başlanmıştır³⁷⁸. Jîn’de hakkı müdafaa ve zulme hücum etmekte Türkçe matbuatı arasında gösterilen Serbestî gazetesi de belirli bir aranın ardından yeniden yayın faaliyetine başlamıştır³⁷⁹.

İlgili yayınların Kürt coğrafyasına ulaşımının ne düzeyde olduğunu veya okuyucu kesiminin kimlerden oluştuğunu belirlemek zordur. KTC üyelerinin de çoğu kez temas ettikleri üzere bölgede okur-yazarlık epey düşüktü. Serbestî’de yer alan bir habere göre Osmanlı İmparatorluğu’nu teşkil eden İslam anâsırı arasında lisân-ı resmi Türkçe’yi en az bilen kesim Kürtlerdir. Soruna birinci derecede sebep “*mektebsizlik*” gösterilmektedir. Sonuçta Kürtler tabi bulunduğu hükümetin resmi lisanını öğrenmekten mahrum kalmıştır³⁸⁰. KTC milliyetçiliğin yayılmasının itici güçlerinden biri olabilecek mektep ağından ve ağın getirisi okuyucu çevresinden yoksunluğun yayınsal faaliyetlerin etki alanını oldukça daralttığını söylemek mümkündür. Orta sınıfın bulunmayışından ötürü bölgeye ulaşabilen yayınların okuyucu kitlesinden söz edilebilecekse bu kesimin şubelerin kuruluşunda rol alanlar ile üst düzey ailelere mensup kişiler olması beklenebilir.

Jîn, Kürdistan ve Serbestî dışında daha önce sözü edilen Diyarbekir Kürdistan Cemiyeti’nin Gazî ve Dersim şubesinin Jepîn isimli gazeteleri bilinen diğer

³⁷⁶ *Kürdistan*, Sayı: 3, 25 Şubat 1919.

³⁷⁷ *Jîn*, Sayı: 23, 28 Ağustos 1919.

³⁷⁸ *Jîn*, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

³⁷⁹ *Jîn*, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

³⁸⁰ *Serbestî*, “Kürdistan’a Kürd Me’mûrlar”, 1 Mayıs 1919.

yayınlarıdır. Ancak son iki yayının mevcut nüshaları elimizde bulunmamaktadır. Dolayısıyla KTC ve şubelerinin sınırlı bir matbuat ağı mevcuttu. Bu hususta Kemâl Fevzi, bir iki yayının sadece ilmi alanda çalışmalarda bulunmasının yetersiz olduğunu, herhangi bir millette, siyasi bir inkılâbı toplumsal bir inkılâp hazırlamazsa siyaset sahasında kötü sonuçlara maruz kalılabileceği uyarısında bulunmaktadır³⁸¹.

KTC idare heyeti Cağaloğlu'ndaki özel dairede toplanmak suretiyle değişik sorunlara ilişkin kararlar almaktaydı³⁸². Unutulmaya terk edilmiş Kürt edebiyatının varlığının ispatı için Kürtçe'nin Goran, Kurmanç şivelerinde yazılmış gazel, beyit, stran, lawik, bêrite, atasözleri, masal gibi türler derlenerek yayınlanmaya çalışılmıştır. Sosyal, mizahi, ailevi, zirai mevzulardaki atasözleri derlemesi üzerine Law Reşid yoğun mesai harcamıştır³⁸³. Kürt edebiyatında önemli yer edindiği düşünülen Nalî³⁸⁴, Heci Qadirê Koyî³⁸⁵, Mevlana Halid³⁸⁶, Ahmedê Hanî³⁸⁷, Melayê Cizîrî³⁸⁸ gibi şahsiyetlerin eserlerine temas edilmiştir. Edebi çalışmalarda bulunan KTC mensuplarından Abdurrahim Rahmi³⁸⁹, Süleymaniyeli Tevfik³⁹⁰, Mihri³⁹¹ gibi yazarların eserlerine de yer verilmiştir.

³⁸¹ *Kürdistan*, Sayı: 3, 25 Şubat 1919.

*Dört sayfalık olan Gazi gazetesi Diyarbakir Keldani Patrikhanesi'nden satın alınan matbaayla çıkarılmıştır. Hacı Muhammed, Cemilpaşazade Cevdet, Ganizade Reşad, Pertev Bey gazete yazı yazarları arasındaydı. Bkz. Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 31.

³⁸² *Serbestî*, "Kürdistan Teâlî Cemiyeti", 28 Nisan 1919.

³⁸³ Atasözleri derlemelerinden örneklere Jîn Mecmuası'nın 3-4-5-7-8. sayılarında yer verilmiştir. Law Reşid, derleme çalışmasındaki amacının ilmi hizmetle millî gayret olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Jîn, Sayı: 8, 9 Ocak 1919. Siverekli Hilmi de Law Reşid'i destekleyici mahiyette derleme çalışmalarında bulunmuştur. Bkz. *Jîn*, 14. - 19. ve 24. sayılar.

*Kürt masalları ve efsaneleri üzerinde duran Kemâl Fevzi'nin ilgili çalışmalarına Jîn'in 22-23-24. sayılarında yer verilmiştir.

³⁸⁴ Nalî'nin eserlerinden kesitlere Jîn Mecmuası'nın 2-23-25. sayılarında yer verilmiştir.

³⁸⁵ Heci Qadirê Koyî'nin eserlerinden kesitlere Jîn'in 2-5. sayılarında yer verilmiştir.

³⁸⁶ Mevlana Halid'in bir gazeli için Jîn'in 10. sayısına bakılabilir. Mevlana Halid'in hayatı ve gazeline Süleymaniyeli Nejad Tevfik değinmiştir.

³⁸⁷ Ahmedê Hanî'nin eserlerinden bir kesit için Jîn'in 12. sayısına; eserleri ve hayatına dair bir araştırma için 19. sayısına bakılabilir.

³⁸⁸ Melayê Cizîrî'nin Divan'ından bir kesit için Jîn'in 14. sayısı ile Kürdistan'ın 1. sayısına bakılabilir. Kürdistan'ın ilgili sayısında Melayê Cizîrî, Kürtlerin "Şeyh ve Üstadı" olarak tanıtılmıştır.

³⁸⁹ Hakkârîli Abdurrahim Rahmi'nin Eşqa Welat [Vatan Aşkı] şiiri için Jîn'in 3. sayısına, Memê Alan Kürtçe piyesi için 16. sayısına, diğer şiir ve yazıları için ise 1- 5-6-8 -9-10-11-12-13-14-15-17-18-19-21-22-23-24 sayılarına bakılabilir.

³⁹⁰ Süleymaniyeli Tevfik'in Kârvan-ı Gam [Gam Kervanı] şiiri için Jîn'in 4. sayısına bakılabilir.

³⁹¹ Mihri hem kendisinin hem de Kürt ediplerinin eserlerinden numuneler sunmuştur. Jîn'in 2-7. sayılarına bakılabilir.

KTC genel merkezi, cuma günleri Kürt dili ve edebiyatı hakkında sohbetler tertip etme kararı alarak arzu edenlerin sohbetlere katılabileceklerini bildirmiştir³⁹². 25 Nisan 1919'da KTC'de Abdurrahim Efendi tarafından "*Lisânın Ehemmiyeti ve Kürdçe'nin Kabiliyet-i İnkişâfî*" hakkında verilen söyleşide Kürt şairlerinden bazılarının eserlerinde icra ettiği tetkikat ile Kürt millî kültüründeki esaslara değinilmiştir³⁹³.

Kürt edebiyatında önemli yer tutan eserlerin basılması, halkın istifadesine sunulması da kültürel çabalar arasındadır. İhtiyaca binaen Kürt şair ve ulemasının eserlerini tetkik ve yayınlamak üzere KTC genel merkezince Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti bünyesinde bir "*Encümen-i Mahsûs*" oluşturulmuştur³⁹⁴. Jîn ve Serbestî'de, Encümen-i Mahsûs tarafından klasik Kürt edebiyatının şaheserlerinden sayılan Mem û Zîn adlı eserin basımının sonlandırıldığı³⁹⁵ bildirilirken, Jîn'de esere ilişkin şunlar söylenmektedir:

*"İstanbul'da kâğıt fiyatının ve tertîb masrafının pek yüksek olmasına rağmen 'Mem ve Zîn' mevcûd kâğıtların en iyisine ve en nefis sûrette tab' ettirilmiş. Cemiyet, hiçbir menfaat-i maddiye gözetmeyerek yalnız Kürd edebiyât ve irfânına hizmet etmek istediğinden bu kadar masârif-i azîmeyle meydana gelen bu kitâba idâre-hânedan alınması şartıyla 50 ve taşraya taâhhütlü olarak posta ile gönderilmek üzere 60 kuruş fiyat konulmuştur. Kitâbın adedi tabî pek az olduğundan en evvel Kürdistan'daki kadınların arzularını is'âf etmeyi istiyoruz..."*³⁹⁶ KTC Diyarbekir şubesinde Mem û Zîn'in basımı ve Kürdistan mecmuasının neşri için nakdi yardım yapılmıştır³⁹⁷.

Kürt şahsiyetlerinin basılan yayınlarını temin etmeleri için ilme meraklı olanlar teşvik edilmekteydi. Kürt lisanının sözlük kurallarına ilişkin "*Mukaddimet'ül-İrfân*" risalesi³⁹⁸; Jîn Yazı Kurulu üyelerinden Abdurrahim Rahmi'nin "*Eqida Kurdan*"

³⁹² Serbestî, "Musâhabe", 20 Nisan 1919.

³⁹³ Serbestî, "Kürd Lisânı Hakkında", 26 Nisan 1919.

³⁹⁴ Serbestî, "Kürd Âsârı Tetkiki Encümen", 28 Nisan 1919.

³⁹⁵ Serbestî, "Kürd Âsârı Tetkiki Encümen", 28 Nisan 1919; Jîn, Sayı: 17, 26 Nisan 1919.

³⁹⁶ Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

³⁹⁷ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 31.

³⁹⁸ Jîn, Sayı: 2, 14 Kasım 1918.

adındaki Kürtçe manzum ilmi hali, “*Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler*” risalesi³⁹⁹, “*Memê Alan*” piyesi⁴⁰⁰, Kürdistan meşhur ulemasından atfedilen Said-i Kürdî’nin “*Îşarât’ül-Îcâz fî Mezann’il-Îcâz*” tefsiri⁴⁰¹, Kemal Fevzi’nin “*Elem Çiçekleri*” şiir kitabı⁴⁰² basılan eserler arasındadır.

Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti, “*hurûf-i munfasıla*”⁴⁰³ yı esas alıp Kürtçe’nin ıslah ve tedvinine çalışmanın bir ürünü olarak Kürtçe’nin elifba, gramer, sözdizimi kitaplarını yazma ve düzenlemeyi kararlaştırmıştır⁴⁰⁴. Bu bağlamda “*Kürd Lisânı Islâh Hurûf ve Kavâidi Hey’eti*” oluşturulmuştur⁴⁰⁵.

Kürt dili ve edebiyatının gelişimine hizmet etmesi için Serbestî, Matbuat İdâresi’nden Kürt milletinin lisanına vakıf bir mütercimin Matbuat İdâresi emrinde bulunmasını talep etmiştir. Böyle bir ihtiyacın ortaya çıkması, Kürt ediplerinden Abdurrahim Rahmi’nin manzum bir eserini Matbuat İdâresi’ne tetkik amaçlı götürmesine karşın, Kürtçe lisanı sansürü bulunmayışı gerekçe gösterilerek eserin tetkik edilmemesinden kaynaklanmıştır⁴⁰⁶.

3.2.2. Sosyal Faaliyetler

Sosyal olay ve gelişmelere ilişkin KTC’nin ve bağlı kuruluşlarının hassasiyetinden bahsedilebilir. İstanbul’da önemli bir kitle teşkil eden Kürt amelesi, KTC’nin gündemini teşkil eden mevzulardan biriydi. KTC idare heyeti toplantılarında kimi zaman Kürt hamalları ve teşkilatları ele alınmaktaydı⁴⁰⁷. İstanbul’da bulunan ve işsizlik, hastalık gibi sorunlarla boğuşan Kürt amelesinin her türlü sosyal teşkilattan mahrum bulunduğu bilincine karşın, KTC’nin Kürdistan’ın siyasi ve toplumsal çıkarlarına odaklandığı gerekçesiyle daha az önemde olan sorunlarla devamlı bir surette ilgilenemeyeceği belirtilerek şu tavsiyede bulunmaktadır: “*Kürdler bunu nazar-ı dikkate alarak himâyesini hiçbir zaman*

³⁹⁹ *Jîn*, Sayı: 5, 12 Aralık 1918.

⁴⁰⁰ *Jîn*, Sayı: 23, 28 Ağustos 1919.

⁴⁰¹ *Jîn*, Sayı: 8, 9 Ocak 1919.

⁴⁰² *Jîn*, Sayı: 16, 10 Nisan 1919.

⁴⁰³ Hurûf-i Münfasıla: Arap veya Osmanlı alfabesinde kendisinden sonra gelen harflere bitişmeyen vav, rı, dal, ze, zel gibi harflere verilen isimdir. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, “Hurûf-i Münfasıla,” Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 384.

⁴⁰⁴ *Serbestî*, “Kürd Lisânının Tedvini”, 29 Nisan 1919.

⁴⁰⁵ *Serbestî*, “Kürd Lisânı”, 5 Mayıs 1919.

⁴⁰⁶ *Serbestî*, “Kürd Sansürü”, 29 Nisan 1919.

⁴⁰⁷ *Serbestî*, “Kürd Muhacirleri”, 5 Mayıs 1919.

esirgemeyeceği Kürdistan Teâlî Cemiyeti Der-saâdet Merkez-i Umûmisi'nin muâvenetiyle sefil kardeşlerine ciddi sûrette muâvenette bulunmak, iş tedârik etmek maksadıyla bir yardım evi te'sîs etmelidirler. Her Kürd kazancının ufak bir kısmını bu mühimm dîni ve millî vazîfeye tahsîs ederse, yarın zuhûr edebilecek mühlik bir vaz'îyyet karşısında kendisini himâye ve muhâfaza edecek dâimî bir kuvvete mâlik bulunmuş olur. Bu ehemmiyetli mes'ele üstünde bütün vatan-dâşların nazar-ı dikkatini celb ederiz."⁴⁰⁸

KTC, İstanbul'da yaşayan Kürt hamalları arasında baş gösteren anlaşmazlıklarda müdahil olmaya çalışmaktaydı. Genelde gruplara ayrılan hamallar, birer kâhya veya reisin emri altında bulunmaktaydı. Aralarındaki anlaşmazlıkların millî menfaatlere olumsuz tesir ettiği hatırlatılarak birlik duygusu içinde hareket etmeleri istenmiştir⁴⁰⁹. Hamal esnafını temsil eden reisler, KTC merkezine çağrılıp aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü için aracı olunmaktaydı⁴¹⁰.

Cemiyet, Kürt amelesi seçimlerine yardımcı olmaktaydı. Muhtemelen Haziran 1920'de gerçekleşen yeni lonca heyetinin seçiminde aracı olan Cemiyet, heyetten Kürt amelesinin huzur ve refahını temin etmelerini beklemiştir⁴¹¹.

KTC, okuma-yazma bilmeyenlere yönelik parasız kurslar açılması teşebbüsünde bulunmuştur. Kurs için Jîn gazetesine müracaat edilmesi istenmiş ve sayı en az otuz olduğu takdirde derslere başlanacağı duyurulmuştur⁴¹². Yine müteşşebis gençlerin göreceği hizmetle, Kürdistan'daki vatandaşların İstanbul'daki askeri ve mülki dairelerdeki bütün işlerini takip ve sonuçlandırmak için kendilerinden durumun bir mektupla etraflıca izah edilmesi istenmiştir⁴¹³. Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti'ne mensup kadınlar, sosyal duyarlılık kapsamında Şişli Etfâl Hastanesi'nde altı koğuş kadar yoksul çocuğu sünnet ettirme hizmeti vermiştir⁴¹⁴.

Kürt muhacirleri sorunu, KTC'nin ve bağlı yayın organlarının en çok üzerinde durduğu mevzulardan biri olmuştur. Soruna ilişkin devamlı bir surette mevcut

⁴⁰⁸ *Serbestî*, "Kürd Amele Sınıfının Vaz'îyyeti", 26 Nisan 1919.

⁴⁰⁹ *Serbestî*, "Kürd Hamal Esnâfı", 8 Mayıs 1919.

⁴¹⁰ *Serbestî*, "Hamal Esnâfı", 10 Mayıs 1919.

⁴¹¹ *Jîn*, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

⁴¹² *Jîn*, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

⁴¹³ *Jîn*, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

⁴¹⁴ *Jîn*, Sayı: 25, 2 Ekim 1919.

hükümetlerin dikkatini çekme uğraşı verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ankara ve Konya vilayetlerine tehcir edilen Kürtler namına bazı aşiret reisleri KTC'ye başvurup Cemiyetin soruna müdahil olmalarını beklemişlerdir. KTC de hükümet nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunup sonuç almaya çalışmıştır⁴¹⁵. Bölgeden gelen mektuplar doğrultusunda hükümete durumu sıklıkla hatırlatarak bir an önce tedbir alınmasını⁴¹⁶; muhacirlerin iâşe, nakil ve iskânı için mühim bir meblağın tahsis edilmesini istemiştir⁴¹⁷. Keçiörlü'dan Erzurum mültecileri namına Arab ve Van mültecileri namına Haydaranlı Yüzbaşı Yusuf vasıtasıyla KTC'ye gönderilen telgrafta; Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetler ifa eden Kürtlerin, hükümetin ilgisizliği karşısında perişan olduklarını bildirmektedirler. Memleketlerine dönmelerinin veya bulundukları yerlerde tarla, çift hayvanı ve tohum verilmek suretiyle iskânlarının sağlanmasını talep etmişlerdir⁴¹⁸.

KTC idare heyetince tertiplenen 30 Nisan tarihli toplantıda da muhacir sorunu gündeme alınmış, hükümet nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunulması kararı alınmıştır⁴¹⁹. 6 Mayıs'ta Serbestî'de yer alan bir haberde, teşebbüslerinin herhangi bir sonuç verilmemesinden yakınılırken⁴²⁰, kısa bir süre sonra hükümetin bir komisyon icra ederek sorun ile ilgilenmeye başlanması memnuniyetle karşılanmıştır⁴²¹. Muhacir sorununun müzakeresi için komisyonun Seyyid Abdülkadir, Sâbık Dâhiliyye Nâzırı Mehmed Ali Bey, Mâliyye Nâzırı ve Muhacirin Müdür-i Umûmiyyesi'nden oluşmasına karar verilmiştir⁴²².

Muhacir sorunu için bir başka teşebbüs, yabancı devletler nezdinde gerçekleşmiştir. Kürd Demokrat Fırkası, de Robbeck vasıtasıyla İngilizlere verdiği notada; hükümetçe, savaş sırasında bazı özel sebeplerden dolayı memleketlerinden çıkarılan ve iç Anadolu'ya gönderilen Kürt mültecilerle ilgili hiçbir şey yapılmadığını, binlerce Kürt aileye tekrar evlerine dönmeleri mevzusunda herhangi

⁴¹⁵ *Serbestî*, "Kürd Muhacirleri", 20 Nisan 1919.

*Erzurum, Van, Bitlis'ten Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerine göç eden Kürt muhacirlerinden geriye kalanlara dair bir istatistiki cetvel sunulmaktadır. Bkz. *Jîn*, Sayı:11, 15 Şubat 1919.

⁴¹⁶ *Serbestî*, "Kürd Muhacirleri", 29 Nisan 1919.

⁴¹⁷ *Serbestî*, "Kürd Muhacirlerinin Vaz'ıyyeti", 30 Nisan 1919.

⁴¹⁸ *Kürdistan*, Sayı: 5, 3 Nisan 1919.

⁴¹⁹ *Serbestî*, "Serbestî", 1 Mayıs 1919.

⁴²⁰ *Serbestî*, "Yine Muhacirin", 6 Mayıs 1919.

⁴²¹ *Serbestî*, "Kürd Muhacirleri Hakkında", 9 Mayıs 1919.

⁴²² *Kürdistan*, Sayı: 8, 29 Mayıs 1919.

bir olanak verilmediğini, açlık ve mahrumiyetlerden dolayı ölmekten kurtarılmamaları bir yana, kaderlerine terk edildiğini ve hatta zulüm ve kötü muamelelere maruz bırakıldıklarını, nihayetinde Kürtlere yönelik tutumun yok etme ya da asimile siyaseti olarak açıklanabileceğini ifade etmiştir⁴²³. Bu bağlamda Anadolu'nun değişik bölgelerinde muhacir konumunda bulunan Kürt ailelerinin durumuna Osmanlı hükümetinin duyarsız kaldığı siteminden hareketle gerekli teşebbüslerde bulunularak, muhacirlerin memleketlerine dönmelerinin sağlanması İngiltere temsilcilerinden istenmiştir⁴²⁴.

3.2.3. Tarih, Köken ve Coğrafi Sınırlar Üzerine Görüşler

3.2.3.1. Tarih ve Köken

Halkların veya milletlerin tarihsel geçmişleri ve kökenleri, tartışmaları beraberinde getirmektedir. Farklı milletlerin kendi ataları olarak kabul ettikleri toplulukların yüzyıllar boyunca belli bir bölgede arka arkaya yaşadıkları ve kaynaştıkları görülmüştür. Ayrıca belli bir grubun bir toprak parçası üzerindeki tasarrufunun tarihte ne kadar geriye gittiğine ilişkin ise her hangi bir tarih öne sürmek zordur. Hal böyle olunca ataların bölgedeki varlığının öncesiyle ilgili tahminlere ve tasarruf hakkının sürekliliğine ilişkin kavgalar yoğun olarak yaşanmaktadır⁴²⁵. Dolayısıyla bir milletin kökenini belirlemede araştırmacılar tarafından göz önüne alınacak noktalar hakkında bilim adamları görüş birliğine varamamışlardır. Birtakım gelenekleri, tarihsel söylentileri, lehçe yakınlıklarını esas kabul etmişler; fizyonomi benzerlikleri ile karakter benzerliklerine yerine göre bir yardımcı etken önemi vermişlerdir⁴²⁶.

Cemiyet üyelerini tarih, köken, dil araştırmalarına yönelten birçok etkenden söz edilebilir. Etkenlerden biri Kürtlerin tarihi, kökeni, coğrafyası, dili, edebiyatı, örf ve adetleri ile ayrı bir millet teşkil ettiklerini kanıtlamak suretiyle Kürt kimliğini inşa etmektir. İnşa için kültürün farklı dallarında araştırmalarda bulunulmaya çalışılmıştır.

⁴²³ Despatch, J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, Foreign Secretary, London, 19 October 1919, No. 1931/M/2201, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 539.

⁴²⁴ Despatch from J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 18 September 1919, No. 1702/M/2201, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, ss. 527-528.

⁴²⁵ Dieckhoff, s. 176.

⁴²⁶ *Jîn*, Sayı: 2, 14 Kasım 1918.

Kürtlerin tarihsel geçmişinin dayandığı kök veya kökler, Kürdistan diye tabir edilen coğrafyanın kapsadığı sınır, edebi ve tarihsel şahsiyetler ile eserlerine temas ederek bu alanda derleme çalışmalarıyla bir külliyyat oluşturmak inşa için birer araştırma dalı işlevi görmekteydi.

İTC'nin özellikle Türkçülük siyasetini egemen kılmaya başlaması ve 1910'larda çıkardıkları yayınlarda resmi devlet görüşünün temelini oluşturacak şekilde Kürtler ve diğer unsurlara ilişkin dile getirdiği görüş ve yaklaşımların, KTC nezdinde yapılan araştırmaların diğer bir etkeni olduğu söylenebilir. Bu hususu Mehmed Emin Zeki'nin açıklamaları desteklemektedir. XIX. yüzyılın sonlarında Bağdat ve İstanbul'daki askeri okullarda okuyan, Birinci Dünya Savaşı sırasında Irak'ta Osmanlı subayı ve Suriye'de Mustafa Kemal'in yaverliğini yapan Muhammed Emin Zeki: *"Türkiye'de 'Osmanlı' kavramı bütünüyle ortadan kaldırılıp yerine 'Türk' ve 'Turan' kavramları kullanılmaya başlandığı andan itibaren, ben de Türk olmayan her Osmanlı vatan-dâşı gibi doğal olarak Türklerden ayrı bir ulusal kimliğin bilincine vardım. Bu bilinç, beni duygusal ve duyarlı bir ulusçuluğa ve ulusal nitelemeleri ön plana çıkarma eğilimine yöneltti. Ne var ki, mensûb olduğum ulusun kökeni hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Çünkü o güne kadar, hiçbir şekilde Kürd ulusunun târihini araştırma, târihsel bulguları değerlendirme gibi bir düşünce uyanmamıştı zihnimde. Ne eğitimim esnâsında ne de daha sonraki dönemlerde böyle bir ihtiyaç duymamıştım. Bunun 'Osmanlılık' kavramının, Osmanlı Devleti'ne bağlı halkları ve etnisiteleri kapsayacak anlamda kullanılmasından başka bir nedeni yoktu ve kuşkusuz, bu durum, başka uluslara mensup olan her birimizi bir bakıma birleştirmişti. Zaman zaman kendime şöyle sorduğum oluyordu: Acaba Kürd ulusu hangi kökenden geliyor? Hangi eserleri meydana getirmiştir ve nasıl bir târihe sâhibtir?..."*⁴²⁷

KTC'nin kendi milliyetçi söylemlerine meşruluk kazandırma çabası verdiği de görülmektedir. KTC'nin milliyetçi üyeleri için kendi davalarına meşruluk kazandırmanın yöntemlerinden biri Kürt kimliğinin kökeniydi. Akademik disiplin kaygısı güdülmediğinden milliyetçi söylemleri öznellik içermekteydi. Bu boyutuyla milliyetçiliklerinin ideolojik niteliklere yakınlığından bahsedilebilir. Ancak Seyyid

⁴²⁷Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Nûbihar Yayınları, Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan [Çev.], İstanbul 2015, s. 23.

Ahmed Arif örneğinde olduğu gibi soruna makul bir yaklaşım getirmeye çalışanlar da mevcuttu. Seyyid Ahmed Arif'e göre eldeki tarihi vesikalar, müsbet ve kesin olarak Kürtlerin menşeiini belirlemede ve bugün yerleşik bulundukları kıtaya ne zaman göç ettiklerini kestirmede yetersiz kalmaktadır⁴²⁸.

Kürtlerin tarihi ve kökeni mevzusunda KTC'nin üyelerinin bakış açısını yansıtmadan önce İshak Sukuti'nin XX. yüzyılın hemen başı itibari ile bu mevzudaki yaklaşımına temas edelim: "...Devlet-i âliyenin şark hudûdundaki istinâd-gâhı olan Kürd milletine gelince: Kürdler, târihin tâyininde izhâr-ı acz ettiği bir devirde Herat ve Horasan cihetlerinden hicretle bugünkü Kürdistan ve tevâbi'ine, İran'ın ekser mahalleriyle Belucistan ve Afganistan'a kadar intişâr eylemişlerdir... Târihten iki bin üç yüz sene akdem [Yunan] serdari meşhûr [Eksenefon] on bin askerle İran üzerine sefer ettiği halde bu askerin hatt-ı ric'atını kat' ile hezimet-i tâmmeye uğratan Kürd millet-i şecâsı idi."⁴²⁹ Sukuti, Kürtleri kadim millet niteliği ile Herat ve Horasan cihetlerinin sakini kabul etmekte ve Yunanlıların şark seferi dönüşünde kendileri ile savaşanların Kürtler olduğu kanaatindedir.

Jîn, Kürdistan yazarı ve KTC üyesi Babanlı Emin Fevzi, Sukuti'nin düşüncesiyle örtüşecek şekilde, Ksenophon'un Diyarbekir, Harput ve emsali yerlerin her tarafında "Kürdüh" diye isimlendirdiği bir kavme mensup ahaliye rast geldiğini beyan etmesine değinerek, Kürdüh olarak zikrettiği kavmin Kürtlerin kendisi olduğu sonucuna varmaktadır⁴³⁰.

Benzer bir eğilimi Sureyya Bedirhan ve Süleymaniyeli Tevfik'te de görüyoruz. Sureyya Bedirhan'a göre; "*Târihin bilinmeyen en eski zamanlarından beri şu an oturdukları bölgelerin yerlileri olan Kürdler [Gordylene]; tıpkı Portekiz, İspanya, Güney İtalyalı ve birçok İranlı gibi Kafkasların ya da Ârî âilesinin Akdeniz kolunun bir üyesidir. 'Kürd'; muhtemelen, Yunanlılar tarafından verilmiş ırksal bir addır. Herodotos, Kürdleri Xenophon'un On Binlerin Dönüşü'ne [M.Ö 401-400] engel olan Karduklar'ın torunları, savaçı bir halk olarak tanımlar.*"⁴³¹ Süleymaniyeli Tevfik de

⁴²⁸ *Kürdistan*, Sayı: 4, 15 Mart 1919.

⁴²⁹ İshak Sukuti, "Arnavudlar ve Kürdler", *Osmanlı*, Sayı: 51, 1 Ocak 1900.

⁴³⁰ *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

⁴³¹ Sureyya Bedirhan, *Kürt Davası ve Hoybun*, Dilara Zirek [Çev.], Med Yayınları İstanbul 1994. ss. 30-31.

benzer bir ifade ile Kürtlerin Arilerin Karduk kolundan türediğini ileri sürmektedir⁴³².

Seyyid Abdülkadir'e göre Kürtler, Ermeniler'den, Asurlular'dan ve Farşlılar'dan doğmuştur ve onların eski dili Pehlevi dilidir⁴³³. Ancak İkdâm gazetesindeki beyanatında, “*Kürd ve Ermenilerin Ârî kavmine mensûb olup, bir ırktan oldukları doğru mudur?*” sorusuna verdiği cevapta: “*Bu husûsta pek çok rivâyet ve ictihâdlar vardır. Bazıları Kürd ırkının Arablara veya Farşlara mensûbiyyetini de iddiâ ederler. Benim ictihâd ve mütâlaama göre Kürdler Pehlevi kavmine mensûbtur. Binâen aleyh Ermeni kavmiyle bir alâkaları yoktur.*”⁴³⁴ açıklamasında bulunmaktadır. Fikirlerinde bir değişim olduğu görülen Seyyid Abdülkadir, Asurlulara değinmemekte ve Kürtlerin kökeni mevzusunda Ermenilerle bir bağın olmadığına vurgu yapmaktadır.

Mevlânâ Rıfat, Kürtlerin kökenine ilişkin Ermenilerle ortak soya işaret etmektedir: “*Ma'lûmdur ki Kürdler ve Ermeniler aynı bir kavmin Urdu-Urardu kavminin ahfâdındandır. Bizim ve onların mebdâ-i târihi; Filistin dağlarından Revanduz dağlarına kadar mümted olan Urdu kavmi teşkil eder, biz ve Ermeniler bu Urdu kavminin evlâdıyız. Hurûfâtımız, edebiyât ve lisânımız, an'anât-ı ırkıyemiz bir iken bil'âhire Ermeniler Hristiyanlığı kabul ettiler. Bizden ayrı bir mevcûdiyyet aradılar. Son zamanlarda terakki ettiler, mechûl bir gaye arkasından koşmaya koyuldular. İşte bu nev'i hareketlerdir ki bugün Ermenileri biz Kürdlerden ayrı bir yolda bulunduruyor.*”⁴³⁵

Baytar Nuri ise: “*Fars, Asur ve Babil krallarından kalan bazı kitâbelerin dilinin, Eski Kürdçe [Med dili] olduğunu son incelemelere dayanarak kesin olarak tesbît edebiliriz. Târihi birçok değişime rağmen, eski Med [Mar] dilinin telâffuz ve morfolojik unsurlarını en çok içeren bugünkü Kürd lehçeleridir. Gerek dil ve gerek*

⁴³² *Jîn*, Sayı: 7, 2 Ocak 1919.

⁴³³ Hagop Şahbazyan, *Kürt-Ermeni Tarihi*, Ferit M. Yüksel [Çev.], Kalan Yayınları, Ankara 2002, s. 31.

⁴³⁴ *İkdâm*, “Kürdler ve Osmanlılık, Â'yândan Seyyid Abdülkadir Efendi'nin Beyânâtı”, 27 Şubat 1920.

⁴³⁵ Mevlânâ Rıfat, “Muhterem Hetawî Kurd Gazetesi Yazarlarına”, *Hetawî Kurd*, Sayı: 2, 4 Aralık 1913.

beden yapıları bakımından Medler'in biricik ardılı Kürdler olduğundan, bunların târihi vatanını tesbît, Kürdlerin kökenini tesbît etmek demektir.

Eski Asur devletinin topraklarının doğusundaki İran, iki bölgeye ayrılır ki, bunlardan biri dağlık, diğeri ovalıktır. Dağlık mıntika, Urmiye gölünü çevreleyen bölge olup, Hazar Denizi sahili boyunca uzayan Elbrûz silsilesi ve birbirine paralel olarak Dicle yöresinde kuzeyden kuzeydoğuya, güneyden güneydoğuya uzayan Zağros sıra dağları, bu yörenin doğal bir hisârı gibidir. İşte sıraladığımız bu Kuzey İran yöresi Medlerin yerleşik olduğu topraklardır.

Medler bu topraklarda milattan en az 2800 yıl önce normal yerleşik bulunuyorlardı ve komşu halklarla ilişki içindeydiler. ... Bugün Kürd adıyla anılan millet, eski Med milletinin ta kendisidir. Mediya, asırlar boyunca fatih uluslar tarafından elden ele geçmiş, fakat Med ulusu [Kürdler] vatanının dağlarında ve yaylalarında varlıklarını korumuşlardır.

Kürd adı Media'nın Gordian denilen bir vilâyetinin adından türemiş olup, bu ad zamanla Med ve Media adının yerini tutmuştur."⁴³⁶ Açıklamalarıyla Baytar Nuri Kürtlerin kökenini Medlere dayandırmakta ve Kürtleri Kuzey İran yöresinin yerleşik halkı olarak görmektedir.

"Kürdler Ne İdi, Ne İster" başlığını taşıyan yazısında Kürt gençlerinden Yamulkizâde Abdülaziz; Kürtlerin asıllarının Medyalılara dayandığını ve Medyalıların da İranlılardan oluştuğunu, aynı ırka, aynı kana mensup bulunduklarını belirtmektedir⁴³⁷.

Ekrem Cemil Paşa, "ar" kelimesinden yola çıkarak bir değerlendirmede bulunur. Esasen "ar" kelimesi Kürtçe'dir ve ateş demektir. Kürtçe'de arî, ateşe mensup anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi Arilerin en eski dini Ateşperestlik'tir. Kürtçe olan "ar" kelimesi; ne Farsça'da ne Afgan dillerinde ve ne de Hint-Avrupa dillerinde mevcut değildir. Bu da Kürtlerin yalnız Ari olmakla kalmadıklarını, belki de Arilerin asıl kökenini oluşturdukları fikrini akla getirmektedir⁴³⁸. Böylece Ekrem

⁴³⁶ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, ss. 13-14.

⁴³⁷ *Jîn*, Sayı: 5, 12 Aralık 1918.

⁴³⁸ Ekrem Cemil Paşa, *Kürdistan Kısa Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul 1998, ss. 13-14.

Cemil Paşa, köken noktasında Kürtlerle Arileri özdeşleştirmekle keskin bir sonuca ulaşmaktadır.

Celadet Bedirhan, Kürtlerle İranlıların büyük Ari ailesine mensup olduklarını ve aynı kökenden geldiklerini ileri sürmektedir⁴³⁹. Ancak KTC üyelerinden Siverekli Hilmi, Celadet Bedirhan'ın aksine Serbestî'de: "... *Kürd hiçbir zaman Acem değildir. Kürdlükle Acemliğin hiçbir münâsebeti yoktur. Bu iki ırk târihen de hala da her noktada ayrı ayrı evsâf ile temâyüz ederler...*"⁴⁴⁰ düşüncesini paylaşmaktadır.

Sekban da Kürtlerin Medlere dayandırılan kökenlerini reddetmektedir. Ona göre Kürtler, 5 bin yıldan beri Medlerin istilasından önce Kürdistan diye isimlendirilen ülkede yaşamaktadır. Medler, Kürtlerin yanlış inanışlarının aksine Kürt ecdadından değildirler. Ari ya da Sami değil Turanî olan Kürtlerin Türklerle birlikte ortak yurdu, Orta Asya'dır. Antropolojik bakımdan saf Türk olan Türkmen ile Kürdü ayırt etmek güçtür⁴⁴¹.

Cemiyetin aktif olduğu ve Jîn gazetesini çıkardığı süreçte Kürtlerin kökeni hususuna en çok temas eden Kurdîyê Bitlîsî'dir. Kurdîyê Bitlîsî, Kürtlerin Sam ırkı ve Turan topluluğu ile bağlantısının bulunmadığını, kökeninin İran adıyla anılan topluluğun kökeninden ibaret bulunduğunu ve Kürd'ün tarihinin ayrımsız bir şekilde İran büyük kitlesinin tarihinden oluştuğunu ifade etmektedir⁴⁴².

Said-i Kürdî, Tasvir-i Efkâr'a verdiği bir beyanatta, Kürtlerin ırki kökeni mevzusunda farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Ona göre köken mevzusu tarihe aittir ve Ermenilerle aynı ırktan bulunup bulunmadıkları sorunu Kürtleri bağlamamaktadır. Bununla beraber Kürtlerin Arap kavmi-i necibi ile ırken alakadar bulunduğu tarihi bir gerçekliktir⁴⁴³.

⁴³⁹ Celadet Ali Bedirhan, *Kürt Sorunu Üzerine*, s. 10.

⁴⁴⁰ Siverekli Hilmi, "Azîz Kürdistan", *Serbestî*, 11 Mayıs 1919.

⁴⁴¹ Sekban, ss. 13-16.

⁴⁴² *Jîn*, Sayı: 19, 22 Mayıs 1919; *Jîn*, Sayı: 21, 18 Haziran 1919.

*Kurdîyê Bitlîsî Jîn'in farklı sayılarındaki uzun yazı dizisinde birçok hususa değinmiştir. Kürtlerin Sam veya Yafes'in soyundan geldiğini, Yafes soyunun hem Arileri hem de Turanileri kapsadığını, ulusal efsaneler, dil ve sosyal durum itibarıyla Kürtlerin Ari bölümüne dâhil edilebileceğini ileri sürmektedir. Bkz. *Jîn*, Sayı: 18, 8 Mayıs 1919.

⁴⁴³ *Tasvir-i Efkâr*, "Kürdler ve İslâmiyyet", 29 Şubat 1920.

Genel olarak KTC üyelerinin sonradan kaleme aldıkları ya da Cemiyet yayınlarına yansıyan eserlerde tarih ve kökene ilişkin ağır basan eğilim, Kürtlerin İrani [Ari], Kardukların ya da Medlerin Kürtlerin ataları oldukları yönündedir. Med, Fars, Turani, Ermeni köklerle bağdaştırılan Kürtlerin tarih ve kökeni birbirinden belirgin bir kopuşu işaret etmektedir. Meşruiyet kaygısıyla Kürtlerin tarihsel kökenlerine dönük uğraşı ve bu hususta belirtilen açıklamalar, KTC'nin milliyetçi karakterinin çok keskin söylemler barındırdığını göstermektedir.

3.2.3.2. Coğrafi Sınırlar

Kürdistan diye tabir edilen toprakların belirgin bir tanımını yapmak zordur. KTC üyelerine de sirayet eden bu zorluk çizmeye çalıştıkları sınırların değişkenlik arzemesinden çıkarsanabilir. KTC'nin milliyetçi söyleminde “*Kürdistan*” sıklıkla yer edinmiştir. Öyle ki Kürdistan yerine farklı kullanımlara gidilmesi tepki doğurabilmiştir. Kemal Fevzi, Kürdistan isminin telaffuz edilmesinden kaçınılıp “*Doğu illeri, Doğu dolayları, Doğu Anadolu, Sınırboyları, Ermenistan*” gibi farklı isimlerle ifade edilmesinin dört yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nin sağlam bir dayanağı olan Kürtlere haksızlık anlamına geldiği serzenişinde bulunmaktadır⁴⁴⁴.

Seyyid Ahmed Arif'e göre Kürdistan'ın İran sınırı dâhilinde kalan ve memalik-i Kürdiye ile Şehrizar ve Süleymaniye sancaklarını ihtiva eden kısmı son derece verimlidir. Kutsal tarihte geçen Cudi, en meşhur dağlarından birini teşkil eder. Fırat ve Dicle nehirleri, Murat ve Habur çayları, Zap, Van ve Urmiye gölleri önemli su yataklarını oluşturmaktadır. Konumu dolayısıyla havası genellikle soğuk ise de Dicle vadisine yakın alçak kısımları yumuşak, yazın ise oldukça sıcaktır⁴⁴⁵.

Haydarizâde İbrahim Efendi; Kürdistan'ın uzunlamasına Kars ve Erzurum'dan başlayarak İran'ın Şiraz ve İsfahânı'na kadar uzanan dağlara ve araziye, genişlemesine de Tebriz'den Haleb taraflarına kadar yayıldığını ileri sürmektedir⁴⁴⁶.

Ahmed Hamdi Paşa'nın çizdiği sınır şu şekildedir: “*Bizim hudûd-ı coğrafyamız cenûbda Bağdad civarından başlayarak Musul dâhil olduğu halde şimâle doğru hudûd-ı Osmaniyyeyi takiben Erzurum'un şarkında Ziven'e kadar gelip oradan*

⁴⁴⁴ *Jîn*, Sayı: 13, 10 Mart 1919.

⁴⁴⁵ *Kürdistan*, Sayı: 4, 15 Mart 1919.

⁴⁴⁶ *Jîn*, Sayı:1, 7 Kasım 1918.

Erzurum hâric olmak üzere şehr-i mezkûr yakınından geçerek Erzincan'ı hâricde bıraktıktan sonra Dersimi ihâta ile [Behisni] garbindan mürur edip Birecik'te Fırat vadisine dâhil oluyor."⁴⁴⁷

Şerif Paşa, 22 Mart 1919 tarihli muhtırasında, Kürdistan sınırlarına ilişkin şöyle bir tespit yapmaktadır: "*Etnografik açıdan Türkiye Kürdistanı'nın sınırları kuzeyde Ziven'de Kafkas sınırları üzerinde başlıyor ve batıda Erzurum'dan Erzincan, Kemah, Arapkir, Besni, Divriği; güneyden Harran, Sincar tepeleri, Tel Afsar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Akelman, Sinna; doğuda Revanduz, Başkale, Vezirkale yeni İran sınırından Ararat Dağı'na kadar devâm ediyor.*"⁴⁴⁸

Ekrem Cemil Paşa; Urfa, Antep, Maraş, Malatya, Dersim, Kangal'ı Kürdistan içerisinde değerlendirmektedir⁴⁴⁹. KTC'nin daha önce sözünü ettiğimiz İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunulan 2 Ocak 1919 tarihli bildirisinde; Sivas, Ankara, Konya, Halep ve Adana illerindeki nüfusun bir kısmının; Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakir ve Musul'daki nüfusun büyük çoğunluğunun Kürt olduğu⁴⁵⁰ tespiti; Ankara, Konya, Adana gibi yerlerin kimi kısımlarının burada yaşayan Kürt nüfustan dolayı Kürdistan'ın uzantısı gibi düşünüldüğünü akla getirmektedir.

Encum Yamulki bir hitabesinde, milyonlarla Kürt ve büyük bir Kürdistan'ın varlığına değinirken belirsiz bir nüfus ve sınır tespiti vermektedir⁴⁵¹. Yamulkizâde Abdülazîz de, altı bin senelik tarihi vatan tanımlaması yaparak, Kürtlerin yerleşik olduğu coğrafyanın uzun bir geçmişe haiz olduğunu belirtmektedir⁴⁵².

Babanlı Emin Fevzi, Kürdistan kıtasının neresi olduğu mevzusunda Medlerin hüküm sürdüğü bölgeleri kıtas alıp değerlendirme yapmıştır. Eski Yunan tarihçi ve coğrafyacılarının Medya diye adlandırdığı bölge; batıda Asur, şarkta Horasan, kuzeyde Hazar Denizi, güneyde Huzistan-Basra havalisi ve Fars memleketleri ile

⁴⁴⁷ *Sabah*, "Ahmed Hamdi Paşa'nın Beyânâtı", 5 Kasım 1919.

⁴⁴⁸ Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s. 235.

⁴⁴⁹ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 34.

⁴⁵⁰ British High Commission, Constantinople, No. 11/1289, [January 5th, 1919], Documents I, Minorities of the Middle East, Kurdish Communities 1918-1974, ss. 31-32. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 27.

⁴⁵¹ *Jîn*, Sayı: 2, 2 Temmuz 1919.

⁴⁵² *Jîn*, Sayı: 25, 2 Ekim 1919.

çevrilidir. Emin Fevzi'ye göre ahalisini Kürtlerin oluşturduğu ve Kürdistan diye adlandırılan kıta, sınırları tarif edilen Medya ülkesinden ibarettir⁴⁵³.

KTC'nin kuruluş aşamasında Hâdisât gazetesinde Mirzayı Cizîrî, “*Kürdler-Ermeniler*” başlığı taşıyan yazısında; Ermenistan sınırının Hazar'ın batısındaki araziden başlayıp güneyde Van Gölü'nün kuzey sahiline sınır teşkil ederek Karadeniz'e ulaştığını belirttikten sonra Kürdistan için benzetme içeren şu sınırı çizmektedir: “*Kürdistan ise nüvesi Van Gölü olmak üzere cenûb ve garbe mâil bir necm-i gîsû-dâr şeklinde intişâr eder.*” İslamiyet'in bayraktarlığını yapan Kürtler, Selçukluların ortaya çıkışına kadar yurtlarını terk etmemelerine karşın, nüfusun artışıyla Selçuklu ordusunda yer alarak fetihlerde bulundular. Selçuklularla birlikte güneye ve batıya yayılmak suretiyle yeni yurtlar edindiler. Ancak Kürtler, Sivas ve Ankara vilayetlerinin şark kesimlerinden ve Fırat Nehri'nden öteye geçemediler⁴⁵⁴.

İngiliz Yüzbaşı C.L. Wooley, Mayıs 1919'da Viranşehir'deki görevi sırasında bölgede yaptığı araştırmada görüştüğü kesimlerin genel düşüncesine dayanarak hazırladığı raporunda; Kürdistan'ın Kars ve Tiflis'ten Adana'ya, Trabzon ve Malatya'dan Revanduz'a kadar uzandığını, bir kısmı Rusya'da bir kısmı İran'da olan sözde altı Ermeni vilayetini içerdiğini ifade etmektedir⁴⁵⁵.

3.2.3.3. Diğer Çalışmalar

Kürt dili, Kürtlerin dini inanışları, nüfusları ve ekonomik yapılarına yönelik kimi tespitler de mevzubahistir. İsmail Vedat, Kürtçe'nin Farsça ve Hintçe gibi en eski dillerden olduğu görüşündedir⁴⁵⁶. Kürtçe'nin lügat, gramer ve edebiyatının millî ihtiyaçları karşılayabilecek derli toplu ve basılmış bir sermayeye haiz olmadığını⁴⁵⁷ belirten Kurdiyê Bitlisi'ye göre, Kürtçe bir bilim dili niteliği taşımaktan uzak olmakla birlikte, Kürtler arasında esasında zenginlik kaynağı teşkil eden değişik lehçelere karşın ortak bir dile haiz olmak imkân dâhilindedir⁴⁵⁸. Hanî'nin Mem û Zîn adlı eserinin, Kürt dilinin bir belâgat dili olduğunu medeni âleme kanıtladığı kabul

⁴⁵³ *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

⁴⁵⁴ *Hâdisât*, “Kürdler-Ermeniler”, 12 Aralık 1918.

⁴⁵⁵ “Report by Captain C.L. Woolley on his recent mission to Viransheir from 11-18 May 1918, [WO 106/64]; A. L. P. Burdett, s. 76.

⁴⁵⁶ *Jîn*, Sayı: 9, 16 Ocak 1919.

⁴⁵⁷ *Jîn*, Sayı: 15, 30 Mart 1919.

⁴⁵⁸ *Jîn*, Sayı: 14, ... Mart 1919.

edilmektedir⁴⁵⁹. Mem û Zîn'in sahiplenilmesi, ilk örgütsel yapılanmalardan KTC'ye uzanan ve güçlenen bir duygudur. Kürt kimliğine değer katan bir eser algısı vardır.

Kürtlerin dini inanç ve tutumlarına ilişkin Said-i Kürdî'ye göre; Kürtler, her şeyden evvel Müslüman kimliğine haizdir. Hakiki Müslümanlardan olan Kürtlerin din inancı oldukça sağlam ve hatta taassup derecesindedir. Kürtlerin asıl ve nesepleri ne olursa olsun İslam'dan iftiraka vicdan-ı millileri asla müsait değildir⁴⁶⁰. Serbestî'de Kürtlerin İslami ve etnik kimlik hassasiyeti taşıdığına yer verilmektedir: “*Kürd hakikaten kelimenin bütün mânâsıyla kavî bir Müslimân, halife ve hilâfete ruhunun bütün harâret ve îmânıyla merbût ümmet-i resul-i ekremdendir. Fakat Kürd her şeyden evvel Kürd olduğunu bilir ve bu îmânı lâ-yezâldir.*”⁴⁶¹ Kakeh Hama, bütünüyle Müslüman Kürt unsuruna da hayat hakkı verilmesi gerektiği görüşündedir⁴⁶².

Kürtlerin nüfusunun ne kadar olduğu hiçbir zaman tam olarak tespit edilemediği gibi, Kürt nüfusuna ilişkin rakamlar tahminlere dayalı olmuştur. KTC üyelerinin ileri sürdükleri rakamlar da tahminlerden öteye gidememiştir. Nüfus saptamaları kimi zaman olağandan az, kimi zaman da olağandan fazla gösterilmiş ve sağlıklı değerlendirmeler içermekten uzak kalmıştır.

Yedi milyon civarında bir Kürt nüfusunun varlığına değinen Hürmüz Yâri'ye göre, bu nüfusun 4 milyon kadarı İran'da, geri kalan kısmı Osmanlı Devleti dâhilinde bulunmaktadır⁴⁶³. Haydarizâde İbrahim Efendi ise Kürt nüfusunu en az beş milyon tahmin etmektedir⁴⁶⁴. “*Kürdistan kıt'asının ahâlîsi Kürd olmakla beraber Kürdlerin umûmini ihâta etmemiştir. Çünkü Kürdler yalnız o kıt'ada mahsûr kalmış bir miktar-ı kalîleden ibâret olmayıp Şam ve Haleb cihetlerinde, Anadolu'nun ve İran'ın hemen her tarafında, Mâverâ-i Kafkasya'da, Horasan'da, Afganistan'da bile birçok Kürd aşîretleri mevcûddur.*” diyen Babanlı Emin Fevzi, Kürt nüfusunun ne kadar

⁴⁵⁹ *Jîn*, Sayı: 11, 15 Şubat 1919.

⁴⁶⁰ *Tasvir-i Efkâr*, “Kürdler ve İslâmiyyet”, 29 Şubat 1920.

⁴⁶¹ *Serbestî*, “Bir Beyân-nâme Münâsebetiyle”, 29 Nisan 1919.

⁴⁶² *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

⁴⁶³ *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

⁴⁶⁴ *Jîn*, Sayı: 1, 7 Kasım 1918.

olduğuna yer vermemekte daha ziyade nüfusun coğrafı bir dağılımını yapmaktadır. Ona göre, Kürdistan'ı teşkil eden vilâyât-ı şarkıyye nüfusunun ekseriyeti Kürt'tür⁴⁶⁵.

Encyclopedia Britanica'da Kürtlerin genel nüfusunun 1.650.000'inin Türkiye'de, 800.000'inin İran'da ve 50.000'inin Rusya'da olmak üzere tahmini 2.500.000 verilmesine karşı çıkan Jîn Yayın Kurulu, tahminin gerçeğin pek altında olduğunu ve Kürt nüfusunun en az 5.000.000'u geçtiğini bildirmektedir⁴⁶⁶.

Dönemin Kürt ekonomisini değerlendiren Kakeh Hama'ya göre; Kürtlerin serveti başlıca ziraat olup çobanlık ise ikinci derecededir. At, deve, ester, koyun, camuş ve sığırlar beslenmekte ve yalnız bununla yetinilmeyerek Kürdistan'ın her köşesinde sanayi ile iştiğal edildiği gibi Sinne, Süleymaniye, Bane, Sablah, Kirmanşah'daki yerel sanayi – Japon müstesna olmak şartıyla- en güzide sanatlardır.⁴⁶⁷

Toparlamak gerekirse, Tanzimat'tan başlamak üzere geliştirilen Osmanlılık söyleminde Kürtler mühim yer edindiler ve Birinci Dünya Savaşı'nın nihayetine dek Osmanlılık ideolojisinin savunucusu oldular. Diğer bir deyişle Mütâreke sürecinin ürünü KTC'nin ortaya çıkışına kadar Osmanlılık Kürtler arasındaki özgül ağırlığını devam ettirmiştir. Bununla birlikte bahsi geçen tarihsel süreçte Kürt ve Kürdistan söyleminin Kürt bürokrasisi ve aydın kesimi için taşıdığı anlam siyasi değildi. Anılan süreçte siyasi talepler içeren bir milli bilinçten bahsedilemez. KTC ile birlikte Kürtlerin kökeninin, dil ve edebiyatının, nüfusunun tespitine gidilmesi devlet kurma çabası perpektifinde ele alınmalıdır. Kültürel öğelere kazandırılacak meşruiyetin kurulmak istenen devlet için sağlam bir dayanak teşkil edebileceği düşünölmüştür. Diğer taraftan KTC için; tarih, köken, dil ve edebiyat, coğrafı sınır Kürt ve Kürdistan imgesinin oluşumunda rol oynayacak unsurlardır. Dayanak alınabilecek kadim bağlantısallıklar –kök ortaklığı, yerlilik, akrabalıklar gibi- üzerinden Kürt kimlik bilinci inşasına hizmet düşünçesi de taşıdııkları söylenebilir.

⁴⁶⁵ *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

⁴⁶⁶ *Jîn*, Sayı: 10, 2 Şubat 1919.

⁴⁶⁷ *Kürdistan*, Sayı: 13, 31 Ağustos 1919.

4. KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ'NİN KAPATILMASI VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİ KİTLESELLEŞTİRMEDEKİ BAŞARISIZLIĞI

4.1. Cemiyetin Kapatılması

KTC'nin kuruluş tarihine ilişkin farklı yaklaşımlar, Cemiyetin kapatılması mevzusunda da karşımıza çıkmaktadır. Cemiyetin kapatılmasına ilişkin farklı tarihlendirmelere karşın, temel alınması gereken resmi teşebbüs olmalıdır. İkdâmın 11 Haziran 1920 tarihli bir haberinde: “*Kürd Teâlî Cemiyeti'nin seddine hükûmetçe karar verilmiştir.*”¹ denilmekte, fakat kapatılma gerekçesine ve tarihine yer verilmemektedir. Eğer hükümet böyle bir karar almışsa, KTC'nin 1920 yılı Haziran ayı başlarında resmen kapatılmış olduğu söylenebilir. Kapatılma kararının alındığı süreçte, iktidarda Dördüncü Damat Ferid [5 Nisan 1920-30 Temmuz 1920] Hükümeti bulunmaktadır². Diğerlerine nazaran yoğun ilişkilerin olduğu ve kimi vaatlerin verildiği Damat Ferit Hükümeti'nce KTC'nin kapatılması siyasi çizgideki değişime işaret etmektedir.

KTC'nin kapatılmasından önce Cemiyette ortaya çıkan bölünme sonucunda Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti adı verilen bir oluşum gerçekleşmiştir. Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti'nin neden teşkil ettiğini, Necmeddin Hüseyin'in bir beyanatına yer veren Akşam gazetesinden öğrenmekteyiz. Necmeddin Hüseyin; âyandan Abdülkadir Efendi'nin KTC bünyesinde birçok defa Kürt millî haklarının müdafaasını dile getirmesi ile mecliste Kürtlerin Türklerden ayrılmayacağı söyleminin bir bakıma çeliştiğini, dolayısıyla kendisinin bağımsız Kürdistan tesisine taraftar olmadığı sonucuna ulaşılabileceği kanaatini taşıdığını belirtmektedir³.

Fikir ayrılığına bağlı olarak bütün şark milletleri gibi bir grup teşkil ettiklerini ifade eden Necmeddin Hüseyin devamında: “*Burada teâlî fikrini taşıyanlarla hukukumuz ve takib edeceğimiz gaye hakkında kâfi bir fikre mâlik bulunmayanlar karşılaşmaktadır. İşte bu hale nihâyet vermek için bir cemiyet teşkil ettik. Buraya içimizden en zeki ve en iyilerimiz kabul olunmaktadır.*”⁴ Emin Ali Bedirhan da,

¹ İkdâm, “Kürd Teâlî Cemiyeti'nin Seddi”, 11 Haziran 1920.

² Akşın, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele III*, s.1.

³ Akşam, “Kürd Mes'elesi ve Teâlî Cemiyeti”, 7 Mayıs 1920.

⁴ Akşam, “Kürd Mes'elesi ve Teâlî Cemiyeti”, 7 Mayıs 1920.

önceden kendilerinin de taraftar bulunduğu KTC ile mevcut programın; “*Tarz-ı tatbîkinde hâsıl olan nokta-i ihtilâfiyyeden dolayı...*” ayrıldıklarını söylemiştir⁵. Cemiyetin kuruluşunun, Kürdistan’a kazandırılacak statünün ne olacağı yönünde KTC içinde ortaya çıkan anlaşmazlıklardan kaynaklandığı görülmektedir.

Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti’nin illegal kuruluşunun Akşam gazetesindeki haber kıstas alınırsa, 1920 yılının Nisan ayında veya Mayıs başında gerçekleştiği söylenebilir. İlgili gazete haberinden bir ay sonra Emin Ali Bedirhan Bey tarafından varid olan ve 7 Haziran 1920 tarihli Vakit gazetesinde yayınlanan yazı, Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti’nin kurulmuş bulunduğunu ve faaliyet yürüttüğünü göstermektedir. Yazıda Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti’nin; Kürt milletini emellerine kavuşturmak, Barış Konferansı’nın son kararlarıyla siyasal varlığı tasdik edilen Kürt vatanında asrın gerektirdiği her nevi ictimai teşkilatı vücuda getirmek amacıyla Kürt aydınları ve ileri gelenleri tarafından kurulduğuna yer verilmektedir⁶.

Resmî makamlara bildirilen amaç ise farklıdır: “*Kürdlerin inkişâf ve terakkisi esâslarına hâdim teşkilât-ı ictimâiyye vücuda getirmek ve ilmî, sanayî ve ictimâî vesâit ile bu maksadını istihsâle sarf-ı mesâî eylemekten ibâret...*”⁷ şeklinde yer verilen amaç, bağımsızlıktan ziyade Kürtlerin kalkınma ve ilerlemesi talebi içermektedir.

Merkez idaresi, Divanyolu’nda Kadınlar Dünyası Matbaası’nda bulunan Cemiyetin idare heyetinde Emin Ali Bedirhan, Memduh Selim, Celadet Ali Bedirhan ve Necmeddin Hüseyin beyler yer almaktadır⁸. İleri gazetesinin bir haberinde Cemiyet reisi olarak Necmeddin Hüseyin Bey geçmektedir⁹.

⁵ Vakit, “Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti”, 7 Haziran 1920.

⁶ Vakit, “Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti”, 7 Haziran 1920.

*Göldaş’a dayanarak Demir, Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nden kopuşun 1920 ortaları veya Temmuz ayında gerçekleşmiş olabileceğine yer vermektedir. Bkz. Ahmet Demir, “Kürdistan Teâlî Cemiyeti ve Seyyid Abdülkadir”, *Uluslar arası Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu*, 24-25-26 Mayıs 2013, Hakkâri, s. 404. Ancak 15 Mart 1920’den itibaren hız kazanan kopuş, Nisan ve Mayıs aylarında Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti’nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

⁷ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/b]; BOA, DH. EUM. 5.ŞB. 79/30/2 [Sayfa 15].

⁸ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/b].

⁹ İleri, “Kürdlerin Metâlîbi”, 24 Haziran 1920.

Daha önce değinildiği üzere Seyyid Abdülkadir, Meclis-i Â'yân'ın 15 Mart 1920 tarihli oturumunda, kendisinin âyan azalığının düşürülmesi için verilen takrire karşı açıklama yapma gereği duymuştu. Hakkındaki iddiaları tekzip ederek vatan ve milletin şeref ve saadetini görmek emeli taşıdığı yönündeki söylemi, KTC'deki bölünmenin ve Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti'nin kuruluşunun en önemli nedenlerinden birini teşkil etmiştir. Çünkü Emin Ali Bedirhan; "... *Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin 15 Mart 336 târihine ve Kürd Millet Fırkası'nın son zamanlara kadar tâkib ettiği gaye hâricinde olmayarak...*"¹⁰ açıklamasında özellikle sözü edilen tarihi temel nokta olarak almaktadır.

Kayda değer ailelerin uzun süredir devam eden anlaşmazlıkları, uyumlu bir birlikteliği engellediği gibi Kürt milliyetçiliğinin zaafa uğramasında rol oynamıştır.¹¹ KTC'deki bölünmede Seyyid Abdülkadir ve Bedirhaniler arasındaki eski liderlik mücadelesi de önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu örgüt kısa ömürlü olacak gibi görünüyordu ve üyelerinin pek çoğu Seyyid Abdülkadir ve cemiyeti ile bağlarını sürdürdüler. Ama sonuçta Bedirhaniler değil Seyyid Abdülkadir kitle desteğine haizdir. 1920'de on binlerce alt sınıf Kürdü temsil eden İstanbul loncaları, onun kendi adlarına konuşacak tek insan olduğunu açıkladılar¹².

KTC'nin kimi üyeleri, farklı siyasi anlayışlarının yol açtığı fikir çatışmasından ötürü, KTC'den ayrılmak suretiyle yeni bir yapılanmaya giderek Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Yeni yapılanmanın en önemli özelliği tam bağımsızlıktan yana olanları bünyesinde bulundurmasıdır. Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti'nin, Kürtlerin doğal-millî sınırlar dâhilinde komşularıyla barışçıl bir şekilde yaşatılmasını, anlayışlı ve aydın bir medeniyet ve insanlık uzvu halinde yükseltilmesini amaçlaması¹³ açık bir milliyetçi söylemi benimsemesinden kaynaklanmaktadır.

"*Bir Cemiyetin Lağvı*" başlığı ile Alem-dâr'da Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti'nin kapatıldığına yer verilmiştir. Haberde: "*Geçenlerde Kürd Teâlî Cemiyeti'nden bir hizb sûretiyle ayrılarak, ayrıca Kürd Terakki-i İctimâiyyât*

¹⁰ *Vakit*, "Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti", 7 Haziran 1920.

¹¹ Özoğlu, " 'Nationalism' And Kurdish Notables In The Late Ottoman-Early Republican Era", s. 406.

¹² Bruinessen, Ağa, Şeyh Devlet, s. 409.

¹³ *Vakit*, "Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti", 7 Haziran 1920.

Cemiyeti nâmiyla tesîs edilen Cemiyetin sûret-i teşkîli Cemiyetler Kanûnu'nun 4. maddesine muvafık olmadığından, mezkûr Cemiyetin feshi ile mührünün ahzı husûsu Dâhiliyye Nezâreti'nden Polis Müdüriyyet-i Umûmiyyesi'ne iş'âr edilmiştir."¹⁴ denilmekte ise de Necmettin Hüseyin Bey Cemiyetin kapatıldığına yönelik çıkan haberler üzerine şu açıklamayı yapma gereği duymuştur: "... Kulübümüzün sedd edildiği haberi doğru değildir. Bu asırda böyle bir hareket pek şâyân-ı hayret olur. Dâhiliyye müşâvir-i adliyyesi bazı itirâzâtta bulunmuştur. Fakat kanûnun ahkâmı dâimâ zamana uymalıdır. Roma hükkâmı dâimâ zamanı nazar-ı itibara alırlardı. Bu fikirde bulunmayanlar, şübhesiz ki bir memleketi lâzım geldiği derecede idâre edemezler."¹⁵ Necmettin Hüseyin Bey, kesinleşen bir kapatılma olmadığını, itiraza binaen süren bir soruşturmadan bahsetmektedir. Cemiyetler listesinde kuruluşu 4 Mart 1921 olarak geçtiğine göre, uzun soruşturma sonucunda Cemiyet resmîyete kavuşmuş olmaktadır¹⁶. Ancak resmîyet kazanmasının üzerinden çok geçmeden 23 Mayıs 1921'de faaliyetleri tatil edilmiştir¹⁷.

KTC'nin resmen kapatılması, Cemiyetin faaliyetlerini tamamen sonlandırması sonucunu getirmemiş; KTC, faaliyetlerine yasal olmayan yollardan devam etmiştir. Haziran 1920'den sonra Cemiyete ve faaliyetlerine ilişkin veriler bulunmaktadır. Alem-dâr'ın 8 Haziran 1921 tarihli nüshasında hamallar sorununa değinilirken: "*Kürd Teâvün Kulübü'nde her kim müfîd ise intihâba oynar salâhiyyettedir...*"¹⁸ denilmesi Cemiyetin varlığını sürdürdüğüne delil oluşturmaktadır. Diğer taraftan KTC şubeleri, Osmanlı yönetiminden çok Anadolu Hareketi'nin baskı ve etkisiyle kapatılmıştır.

Ankara'da Mustafa Kemal liderliğinde meclisin açılması ve hükümetin kurulmasından sonra KTC'nin Kürdistanla alakası kesilmiştir. Böylece Cemiyetin tüm uğraşısı İstanbul'daki dar siyasi faaliyetlerle sınırlı kalmıştır¹⁹. Sonradan kurulan gizli Kürd İstiklâl Komitesi'ni KTC ile karıştırmamak gerekir. Daha radikal

¹⁴ *Alem-dâr*, "Bir Cemiyetin Lağvı", 14 Haziran 1920.

¹⁵ *İleri*, "Kürdlerin Metâlibi", 24 Haziran 1920.

¹⁶ BOA, DH. EUM. 6 ŞB. 53/78 [Sayfa 8/b].

¹⁷ BOA, DH. EUM. 5.ŞB. 79/30/2 [Sayfa 15].

¹⁸ *Alem-dâr*, "Hamallar Münâzarası Etrafında", 8 Haziran 1921.

¹⁹ *Silopî*, s. 69.

çizgideki Kürd İstiklâl Komitesi, KTC'den farklı olup yeni bir yapılanmaya gidilmesinin ürünüdür²⁰.

4.2. Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Kürt Milliyetçiliğini Kitleselleştirmedeki Başarısızlığı

KTC haiz olduğu milliyetçilik anlayışında belirtildiği üzere ayrılıkçı eğilimde olduğundan ayrılıkçılık potansiyelinin önünde engel teşkil edebilecek etmenlerle baş etmek zorundaydı. Esasında engel mahiyetindeki etmenler derinlikli ve geniştir. Derinlik ve genişlik bağlamına kendi iç doğasından kaynaklı örgütlenme geleneğinden yoksunluk, görüş farklılıkları ve iç çekişmeler ile muhatap kesimler Osmanlı Devleti ile Anadolu Hareketi'nin tutumu gibi etmenler girmektedir. Diğer taraftan KTC'nin Kürt milliyetçiliğinin başarısında tayin edici etmen, halkın tutumu ve halkla ilişkilerdi. Çünkü halkın Kürt milliyetçiliğine ikna edilmesinin sağlayacağı kitleselleşme belirleyici momenti ifade edecekti. Buna karşılık KTC'nin, Kürt milliyetçiliğini kitleselleştiremediği kanaatindeyiz. Bu cümleden olarak KTC'nin Kürt milliyetçiliğini kitleselleştirememe nedenleri aşağıdaki başlıklar altında tartışılacaktır.

4.2.1. Örgütlenme Geleneğinden Yoksunluk

Kürtleri temsil iddiasındaki kişi veya kesimlerin en büyük engellerinden biri birbirlerinden kopuk olmalarının tezahürü denilebilecek örgütlenme geleneğinden yoksunluktur. Örgütlenme geleneğinden yoksunluk, KTC nezdinde de kendisini hissettirmiştir.

XIX. yüzyıl ortalarına kadar varlıklarını sürdürebilen emirlikler, aralarında birliktelik sağlamaktansa herhangi bir merkezi idareye tabi olmayı yeğ tutmuşlardır. Bu bağlamda siyasi bağımsızlıktan uzak her zaman özgür kalabilen Kürtler, yönetsel sorumluluğun koşullarını ve ayrıntılarını öğrenme gereği duymamışlardır²¹. Kürtlerin siyasi kimliklerini bağımsız bir şekilde ortaya

²⁰ Çamsoy, hem Kürd İstiklâl Komitesi'ni hem de Hoybun'u KTC'nin devamı olarak kabul etmektedir ki bu görüşe açıkladığımız gerekçeyle katılmamaktayız. Bkz. Çamsoy, s. 229.

²¹ Arfa, s. 39.

*Aynı gerçeklik Sukuti tarafından da ifade edilmiştir. Sukuti'ye göre Moğol istilasından sonra tavâif-i mülûk elinde kalarak Bitlis ve Diyarbekir gibi bazı yerlerde küçük Kürt hükümetleri kurulmuş ise de

koyamamaları; aşiretçilik üzerine kurulmuş sosyal örgütlenmelerinin doğasından, birbirinden kopuk dağlık bölgelerde tamamıyla fiziki bir üretim şekline haiz olmalarından kaynaklanmaktadır²². Diğer taraftan emirliklere bölünmüşlük, Kürdistan coğrafyasının arazi yapısı, burjuva sınıfının olmayışı XX. yüzyılda Kürt millî bilincinin gelişimi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır²³.

Kürtlerde aşiretlere dayalı, modernite karşıtı ve geleneksel tutum²⁴ ile dinsel kimlik ağır basmaktaydı. Diğer bir deyişle demokratik özden yoksun Kürt milliyetçiliğinin iki temel eksenini aşiret yapılanması ve dini anlayış idi²⁵. Kürtlerde aşiret duygusu, Kürt ulusuna ait olma duygusundan daha güçlüydü²⁶. XX. yüzyılın başlarında Kürdistan'da egemen olan toplumsal-ekonomik ilişki biçimi, siyaset ve toplum düzeni aşiret sistemiydi. Kürt aşiret birimlerinin ve yoksul Kürt köylülerinin millî, toplumsal ve kültürel hayatlarını bu sistemin ilişkileri biçimlendirmekteydi. Kürt düşüncesi, Kürt toplumsal hayatı henüz bütün sistematığı ile biçimlenebilmiş ve kurumsallaşmaya yönelebilecek millî öze ifade edilememekte²⁷ ve bazı kısımlarının hâlâ aşiret halinde kalması, Kürtlerin medeniyetçe bir kusurları olarak görülmektedir²⁸. Kamuran Bedirhan gibi KTC'nin radikal bir üyesi de: "*Kürdler, itirâf ve tasdikimiz altında olduğu üzere bugün mütemeddin ve müterakki bir halde bulunmamaktadırlar.*"²⁹ görüşündedir.

Kürt yanlısı komitelerin çalışmalarının sekteye uğramasında, aşiretler arası geçimsizlikler önemli bir faktördü³⁰. Aşiretler arası sorunları gidermek, aşirete bağlılık duygusu ve aşiret çıkarlarını Kürt milliyetçiliğiyle bağdaştırmak KTC'nin

Kürdistan'ın bütününün tek hükümet idaresinde birleşememe nedeni Kürtlerin doğuştan hür yaşamaya tutkun olmalarıdır. Bkz. İshak Sukuti, "Arnavudlar ve Kürdler", *Osmanlı*, Sayı: 51, 1 Ocak 1900.

²² Abdulla, ss. 152-153.

²³ Eppel, s. 238.

²⁴ Vali, s. 37.

²⁵ Abdulla, s. 110.

²⁶ Abdulla, s. 153.

²⁷ Göldaş, s. 11.

²⁸ *Küçük Mecmûa*, 5 Haziran 1922.

²⁹ Kamuran Ali Bedirhan, "Kürdistan", *Serbestî*, 27 Aralık 1918.

*Kamuran Bedirhan, Kürtlerin medeniyet olarak geri kalmasında; Müslüman bir hükümetin hâkimiyeti altında bulunmaları hasebiyle Avrupa irfanından istifade edememelerini, zorunlu eğitime rağmen Kanûn-i Esâsî'nin ilgili hükmünü hükümetin uygulamaya geçiremeyişi, Kürtlerin irfan merkezi payitahttan uzak bulunmalarını ve Türkiye, İran, Rusya sınırlarında bulunan Kürt yerleşimlerinin sürekli savaş alanı olmasını gerekçe göstermektedir.

³⁰ Telegram, Political Officer, Baghdad, to [Foreign Office], 15 April 1919, No. 4380, providing details of Kurds involved in anti-British movements in the Kurdish Committee [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 306.

aşması gereken önemli bir engeldi. Baytar Nuri, Alişan, Haydar, Kamuran Bedirhan, Celadet Bedirhan, Cemilpaşazâde Ekrem gibi üyelerin KTC tarafından Kürt yoğunluklu bölgelere gönderilmelerinin bir boyutunun, esasında belirtilen engeli aşmak ve Kürtler arasındaki örgütlenme eksikliğine çözüm üretmek olduğu söylenebilir. Sorunun çözümü için Koçgiri Kalkışması evresinde, KTC'nin bölge teşkilatlanması uğraş vermiştir. Bölgedeki aşiretler arasında irtibat sağlama görevi üstlenen Baytar Nuri ile Alişan tarafından ictimalar tertiplense de istenilen sonuç alınamamıştır³¹.

Kürtlerde örgütlenme geleneğinin yoksunluğuna bir İngiliz raporunda açıklık getirilmektedir. Kalabalık ve yiğit olmalarına, millî mefkûrenin güçlü olmasına karşın, Kürtler o kadar dağınıktırlar ve dağ sıralarıyla coğrafi olarak o kadar bölünmüşlerdir ki, -merkezi Bitlis veya Van olabilecek- güçlü bir yabancı hükûmetin haricinde birleşebilmeleri imkânsız görünmektedir³².

Etkin Kürt aile fertlerinin ortak bir örgütlenme etrafında toplanamadıkları, farklı mecralar etrafında kümelendikleri görülmektedir. Kürtlerin birliğini sağlama iddiasındaki KTC'nin bölgede temel bir güç oluşturmamasında bu ayrışmanın belirleyici bir rolünden bahsetmek mümkündür. Diyarbekir'deki KTC şubesinin kuruluşunda Cemilpaşazâde ailesi ön planda yer almıştır. Ancak diğer tarafta yine Diyarbekir'de kurulan ve Anadolu Hareketi yapılanması olan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk-i Milliyye Cemiyeti Diyarbekir şubesi başkanlığını Cemilpaşazâde ailesinden bir fert, Mustafa Bey'in yapması ayrışma örneğidir.

İç ve dış destekleri bir araya toplayabilecek etkili ve birleşik bir Kürt önderliğinin olmadığına³³ ilişkin KTC'nin faaliyet döneminde genel bir kanı mevcuttu. Kürt görüşünün güvenilir bir temsilcisi olmadığı KTC'nin büyük ümit bağladığı İngiliz yetkililerce rapor edilmiştir³⁴. Bağdat'taki İngiliz komiseri hiçbir Kürdün bütün Kürdistan adına konuşmaya yetkili olmadığını, bir düzlük ya da aşiretten daha fazlası adına konuşacak yetki sahibi birini tanımadığını

³¹ Dersimi, *Hatıratım*, ss. 129-137.

³² Mesut, s. 66.

³³ Vali, s. 39.

³⁴ Mesut, s. 129.

bildirmekteydi³⁵. Fransız Askeri İstihbaratı'nca hazırlanan bir rapor, Kürtlerdeki örgütlenme geleneğinin zafiyetine açıklamalar getirmektedir: “Kürd akımı ciddiyye alınmamalıdır. Kürdler bir lider bulamamışlardır. Onları düzene koyacak güçte kimse yoktur. Şerif Paşa kendi ülkesinden yetki almamıştır. İstanbul'daki iki Kürd derneği ise oturup uzun uzun tartışmakta, ancak ortaya bir lider çıkaramamaktadır. Halen Süleymaniye'de bulunan Kürd kongresi, bir başkan seçmek ve bir program üzerinde birleşmek için çağrıda bulunmuş, ancak Kürd aşiret reislerinin üçte ikisi bu çağrıya katılmamışlardır. Askeri ve siyâsî liderlikten yoksundurlar. Yunanlılar önemli bir zafer kazanırlarsa, Kürd isyânı Türkiye'nin arkasını ciddi bir biçimde tehdit edebilir, ancak Batı'daki savaş Türklerin lehine gelişirse, Türkler ellerindeki yarım düzine yetenekli liderden biriyle Kürd sorunlarına son verebilir...”³⁶

Vali Haydar Bey, Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderdiği bir telgrafında, Kürt reislerinin birbirlerine güven sorunu yaşadıklarını, hemen hepsi büyüklük hastalığına tutuldukları için birleşmelerinin zor olduğunu, nihayetinde en milliyetçilerin bile Osmanlı Devleti lehine döneceğini ifade etmiştir³⁷. Öyle ki Alem-dâr gazetesi, Seyyid Abdülkadir'i, hükümete, padişah-halifeye daima sadakatini ispat eden biri olarak vasıflandırmaktadır³⁸.

Şerif Paşa tarafından, Cavit Bey'e gönderilen bir mektupta; İttihat ve Terakki dışındaki cemiyet ve fırkalarda üç kişiyi bir araya toplamanın imkânsızlığına, vatanın kutsal çıkarlarını ihmal edenlerle çalışmanın ağırlığına temas edilmektedir³⁹. Şerif Paşa'nın ifadesi, Kürtlerdeki örgütlenme eksikliğinin kendisinin de bir parçası olduğu KTC'deki yansımasının göstergesi mahiyetindedir.

KTC'nin Barış Konferansı'na dönük yoğun diplomatik ilişkiler sürdürdüğü 1919 yılının ilk yarısında gerçekleştirilmeye çalışılan birleşme çabaları, farklı çıkar hesapları nedeniyle sonuç vermeyecektir. Kendisini Kürtlerin yegâne temsilcisi olarak görme eğilimi taşıyan Cemiyetin, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın gerçekliklerinden ne derece haberdar olduğu belirsizdir. Jîn'e Siverek'ten yazan bir

³⁵ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II*, s. 479.

³⁶ Duru, s. 164.

³⁷ BOA, DH. KMS. 50-3/25, 25 Mayıs 1919.

³⁸ *Alem-dâr*, “Hamallar Münâzarası Etrafında”, 8 Haziran 1921.

³⁹ Cavid Bey, “Felâket Günleri Mütâreke Devri'nin Fecî' Tarihi,” *Tanîn*, 27 Nisan 1920.

Kürt genci: “... *İstanbul gibi uzak bir mahallde, bu muhîttten oldukça uzun müddet tebâüd etmiş zevât-ı muhteremenin teşkîl ettikleri cemiyetlerin âmâlî ne olabilir?*” diye sormaktadır. KTC içindeki aydınlar kastedilerek, akrabalık ve evlilik dışında ticari, hukuki ve ekonomik olarak birbirine bağlı bulunan şehir ve köylerdeki kesimlerin güç birliği yapmasında görev alabilecekleri belirtilmektedir⁴⁰.

İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcilerinin katıldığı San Remo Konferansı’nın Kürdistanla ilgili görüşmeleri de içeren 19 Nisan 1920 tarihli toplantısında Lord Curzon; şimdiye kadar Osmanlı Devleti’nin bir parçası olagelen Kürdistan hakkında karar vermenin ve Kürtlerin kendilerinin ne istediğini ve muhtar bir devlet olarak örgütlendirilecek olurlarsa ne denli bir denge oluşturabileceklerini kestirmenin güç olduğunu, İstanbul, Bağdat ve başka yerlerde soruşturmalar yaptırdıktan sonra sonuçta temsil yeteneği olan bir Kürt bulmak olanağı elde edilemediğini belirtmesi, esasında Kürtlerin örgütlenme geleneğinden yoksun oluşlarını özetlemektedir⁴¹.

Kürtlerin yaşadığı geniş coğrafyada aşiret reislerinin, eşrafın veya âyanların birçoğunun karizmatik ve otoriter yapılarına karşın, örgütlenme geleneğinden yoksunluğun etkisiyle mücadele tek bir liderin komutasına bırakılamamış ve genelleştirilememiştir. Karizmatik duruş, ikna etme, yapıcılık, birleştiricilik kabiliyeti gibi vasıflar taşımak, temsil edilen kesimin önemli bir kısmı tarafından tanınmış olmak örgütlenme geleneğinin zayıf karakterine belirli bir güç kazandıracağı gerçekliğine karşın, KTC’nin bu misyonu başaramadığını söylemek mümkündür.

4.2.2. Görüş Farklılıkları ve İç Çekişmeler

KTC açısından önemli sorun alanlarından birini üyelerinin hatta aynı etkin aile üyelerinin farklı görüşlere haiz olmaları teşkil etmiştir. Davişa için millet; uyumlu ve kültürel birlik oluşturdıklarına inanan, siyasal ayrılık ve egemenlik için güçlü bir arzu taşıyan üyelere haiz insan birliğidir⁴². Diğer birçok etkenle birlikte KTC

⁴⁰ *Jîn*, Sayı: 11, 15 Şubat 1919.

⁴¹ Osman Olcay, *Sevres Antlaşmasına Doğru*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, ss. 465-466.

⁴² Davişa, s. 11.

üyelerinin uyumundan söz etmek zordur. Kültürel gelişim çabalarının kültürel birliği sağlayacak dinamikleri oldukça yetersizdi. Siyasal ayrılık ve egemenlik için güçlü bir arzu, sadece üyelerin bir kısmında vardı.

KTC bünyesinde yer alan Kürt milliyetçilerinin düşünce dünyaları farklılık arz etmiştir. Kürtlerin genel çıkarlarının korunmasına dönük amaçsal birlik, bağımsızlığa evrildiğinde, bağımsızlığın yapısal boyutunun nasıl olacağı noktasında ayrıışmaktadır. Kurulması düşünülen devletin muhtar mı ya da tam bağımsız mı olacağı, mevcut görüşlerin ılımlılığı, radikallığı ile bağlantısal şekillenmiştir. Cemiyet içerisindeki bu gerçekliğin doğal bir yansıması, Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti gibi bir keskin kanadın ortaya çıkmasıyla yaşanan bölünmedir. Cemiyet içerisinde yaşanan bölünme birden veya kısa sürede değil, bir birikim sonucunda gerçekleşmiştir. KTC'nin kuruluşundan Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti'nin ortaya çıkışına kadar yaklaşık bir buçuk yıl geçmiştir. Çeşitli platformlara yansıyan ve çoğu zaman esneklik arz eden görüş farklılıkları belirli safhalardan geçmiştir.

Daha önce bahsi geçen KTC'nin 3 Ekim 1919 tarihli olağanüstü toplantısı, Cemiyet üyeleri arasında görüş farklılığına da tanıklık etmiştir. Seyyid Abdülkadir'in nutkunun hitamında Şerif Paşa'dan gelen ve mealî; *“Olmaya ki Türklerle birleşmeyesiniz. Ben burada Kürdlerin ayrılmasını te'mîn ettim.”* tarzındaki mektubunun okunması üzerine kürsüye çıkan Said-i Kürdî, Seyyid Abdülkadir'i ve kendisiyle hemfikir olanları kınamıştır. Ayrıca İttihatçılar iktidara gelmesin diye memleketin İngilizlere teslim edilmesini isteyenlere sert çıkmıştır⁴³.

KTC'nin en baştaki iki lideri Seyyid Abdülkadir ile Emin Ali Bedirhan nihai amaçlarda farklı düşünmekteydi. Tam bağımsız Kürdistan yanlılarının lideri konumundaki Emin Ali Bedirhan: *“Hepimiz sultanı halife olarak kabul etmekten yanayız. Fakat bazılarımız ki en güçlü eğilim budur, Türkiye'den tam bir siyâsî kopuştan yanadır. Görece daha oportünist bir yaklaşım içindeki diğer kesimlerse, Avrupa'nın bize sırt çevirmesinden, Türklerin de saldırıya geçmesinden korktukları için şimdilik Türkiye dâhilinde bir özerklikten yanalar... fakat bunlar küçük bir azınlıktır...”*⁴⁴ Seyyid Abdülkadir ise: *“Türkler bizim azîz kardaş ve*

⁴³ TİTE, Kutu No: 310, Gömlek No: 68, Belge No: 68001.

⁴⁴ Kutschera, ss. 43-44.

dindaşlarımızdır. Müslimân olduğumuzdan esâsen aramızda adâvet gayr-i mümkündür. Biz yalnız serbesti-i inkişâf hakkının bize verilmesini istiyoruz."⁴⁵ beyanatında bulunarak Emin Ali Bedirhan'ın taraf olduğu radikal eğilimden ayrı bir siyasi çizgi takınmıştır.

Yenigün, Cemiyetin nizamnamede belirtilen amacına uygun tutum sergileyenlere mukabil, bir kısım azasının nizamname dışına çıkarak siyasi bir amaca hizmet etmeye çalıştığını ileri sürmekle, bir bakıma görüş farklılığının Cemiyet içerisinde zamanla yol açtığı bölünmeye temas etmektedir. Gazetede: " ...*Cemiyetin esâsen mahdûd olan a'zâsı arasında tanıdığımız zevâtta birçoğu Cemiyetin gayesi olmak üzere Kürdler arasında neşri pek lüzûmlu olan hars fikirlerinin intişârına çalışmak fikrinin esâsı teşkîl ettiğini söylerlerken, son zamanlarda bu Cemiyetin bir kısım a'zâsı, salâhiyyetleri hâricinde ve Cemiyetin esâs maksadına muhâlif olarak birtakım harekâtta bulunuyorlardı.*"⁴⁶ denilmektedir. İstanbul'da KTC unvanı altında faaliyet yürüten Cemiyetin asıl amacının toplumsal bir faaliyet olduğu halde, bazı üyelerinin kendi kendilerine amaç dışına çıkarak siyasallaşmasına, hatta Kürdistan için himaye altında bir muhtariyet isteyecek derecelere varmasına karşı, Cemiyetin bir kısım muhterem azasının öteden beri şiddetle muhalefet ettiği ifade edilmektedir⁴⁷.

Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Mehmed 1925'teki sorgusunda KTC üyelerinden Emin Ali Bedirhan, Halil Rami, Kamuran, Mevlanzâde Rıfat ve Kemal Fevzi'nin "*İstiklâl*" taraftarı, babası Seyyid Abdülkadir ile Seyyid Şefik'in "*Muhtâriyyetçi*" olduklarını söylemiştir. Ancak istiklâl taraftarı olmadığını ifade eden Kemal Fevzi KTC üyeliği sırasında Vilâyât-ı Şarkıyye Cemiyeti ile birleşmek fikrini savunduğunu, hatta Vilâyât-ı Şarkıyye Cemiyeti'nde bulunan İlyas Sami Efendi'nin KTC'nin kapatılmasına, birleşmeye taraftar olduğunu, arkadaşlarının "*Vilâyât-ı Şarkıyyeciler İttihâdçısıdır*" diye birleşmek istemediğini ileri sürmüştür⁴⁸.

⁴⁵ *İkdâm*, "Kürdler ve Osmanlılık, Â'yândan Seyyid Abdülkadir Efendi'nin Beyânâtı", 27 Şubat 1920.

⁴⁶ *Yenigün*, "Kürdler", 4 Şubat 1920.

⁴⁷ *Yenigün*, "Kürdler", 4 Şubat 1920.

⁴⁸ *Vakit*, "Kürd Cemiyeti'nde Kimler İstiklâl, Kimler Muhtâriyyet Taraftarıymış?", 19 Mayıs 1925.

*Seyyid Şefik'in muhtariyetçi olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Seyyid Abdülkadir'de olduğu gibi Seyyid Şefik'in Nakşibendilik tarikatından gelen dini misyonu Osmanlı hilâfetine bağlılığını bir bakıma zorunlu kılıyordu.

de Robeck, İngiliz Hâriciyye Nezâreti'ne gönderdiği yazıda; İstanbul'daki Kürt ileri gelenleri arasında görüş ayrılığı olduğunu, Seyyid Abdülkadir'in Kürdistan'ın birliği ve Türkiye'den idari ayrılığı üzerinde ısrar ettiğini, fakat halifelige bağlılığı nedeniyle tam siyasal ayrılık istemediğini, bunun ise Bedirhanlar ve öteki Kürt liderlerince tepkiyle karşılandığını, dolayısıyla Kürtlerin tutumunu kimin gerçekten temsil ettiğini İstanbul'dan anlamanın çok güçleştiğini bildiriyordu⁴⁹.

Şerif Paşa'nın temsiliyeti, Ermenilerle gerçekleştirilen itilafname, Kürdistan'ın statüsü, iç çekişmeler gibi mevzular KTC üyeleri arasında görüş farklılıklarını belirginleştiren etkenler olmuştur. Revandizli binbaşılıktan emekli Ahmed Reşid Bey; Şerif Paşa'nın Kürt milletini temsil edemeyeceğini, milletin ona murahhaslık yetkisi vermediğini, Kürt milletinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya şiddetle karşı olduğunu, hilafetten ayrılmanın onlar için büyük günah, hatta Şafii mezhebinden olanlar için hilafetten ayrılmanın "*talâk-ı mu'cib*" olacağına iman ettiklerini belirtmektedir⁵⁰.

Said-i Kürdî, Hizan sadatından İhtiyat binbaşısı Mehmed Sadık ve sadattan Da'vâ Vekîli Ahmed Arif, kimi gazete idarehanelerine müracaatla Şerif Paşa'nın itilafının bütün Kürt millete izafe edilemeyeceğini ve Şerif Paşa'nın böyle bir itilaf akdine yetkili olmadığından bahisle şu açıklamada bulunmuşlardır: "*Dört buçuk asırdan beri vahdet-i İslâmiyye'nin fedâkâr ve cesur ve hâdim taraftarları olarak yaşamış ve dîn-i an'anesine sadâkati gaye-i hayât bilmiş olan Kürdler, henüz beş yüz bine karîb şühedâsının kanı kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerinin, gözleri oyulan ihtiyarlarının hatıralarını teessürle anarken, İslâmiyyet'in zararına olarak târihi ve hayâtî düşmanlarıyla itilâf akdetmek sûretiyle selâmet-i dîniyyeleri hilâfında iftirâk-cûyâne âmâl tâkip edemezler. Binaen aleyh Kürd vicdan-ı milliyyesinin bu tarz tahassüsüne mugayir hareket eden zevâtı da tanımazlar ve yegâne emelleri de vahdet-i dîni ve millilerini muhâfaza olduğundan keyfiyyetin îzâhına delâlet buyurulmasını muhterem gazetenizden istirhâm eyleriz.*"⁵¹

⁴⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri [1919-1926]*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978, ss. 68-69.

⁵⁰ *İkdâm*, "Kürdler ve Osmanlılık, Şerif Paşa'nın Ermeniler İle İtilâfı, Kürdlerin Hiddet ve Galeyânı", 22 Şubat 1920.

⁵¹ *İkdâm*, "Kürdler ve Osmanlılık, Şerif Paşa'nın Ermeniler İle İtilâfı, Kürdlerin Hiddet ve Galeyânı", 22 Şubat 1920; *Vakit*, "Kürd Efkâr-ı Umûmiyesi ve Şerif Paşa", 22 Şubat 1920.

Kürdistan muhtariyeti hususunda Said-i Kürdî: “Kürdistan’a verilecek muhtâriyyetten bahsediliyor. Kürdler, ecnebî himâyesinde bir muhtâriyyeti kabul etmektense ölümü tercih ederler. Eğer Kürdlerin serbesti-i inkişâfını düşünmek lâzım gelirse bunu Bogos Nubarla Şerif Paşa değil, devlet-i âliyye düşünür. Hulâsa, Kürdler bu husûsta da kimsenin tavassut ve müdâhalesine muhtâc değildir.”⁵² görüşünü taşımaktadır.

İkdâm’ın 27 Şubat 1920 tarihli sayısında; Seyyid Abdülkadir, Şerif Paşa ile KTC azasından gösterilen Abdullah Cevdet Bey’in Kürt-Ermeni ittihamı ve Kürtlerin statüsü mevzusunda kendilerine atfedilen düşüncelere yer verilmiştir. Cemiyet azasından Abdullah Cevdet Bey’e göre, Kürtler ile Ermenilerin ittihamı zaruridir. Ancak Seyyid Abdülkadir, böyle bir ittihamın mümkün olmadığı görüşündedir. Gazetede; “Şerif Paşa ile Kürd Kulübü nâmına idâre-i kelâm eden Abdullah Cevdet Bey, tamâmen iftirâk fikir ve emelini tervîc ettikleri halde, mezkûr kulübün taraftarı olduğunu beyân eden Abdülkadir Efendi, bu husûsta daha ihtiyât-kâr bulunup, yalnız muhtâriyyet tâlebi ile iktifâ eyliyor.”⁵³ denilmektedir.

Yukarıdaki açıklamaların devamında İkdâm, Seyyid Abdülkadir’in kendilerine verdiği beyanatına yer vermektedir. Seyyid Abdülkadir; Şerif Paşa’nın Kürt murahhaslığını kabul ettiği halde, onun akdettiği itilafta Kürdistan istiklâline ilişkin iddiayı aynen kabul etmemekte, muhtariyet talebinde bulunmaktadır. Ona göre, vilâyât-ı sitte’de Ermenilerin hak iddia etmelerine karşın, bölgede ekseriyet Kürtlerde olup bölge Kürt toprağıdır. İtilaf, Türkiye’ye hasmane olarak yapılmadığı gibi bu yöndeki iddialar maksatlı propagandalar içermektedir⁵⁴.

Seyyid Abdülkadir’in Osmanlı Devleti’nin devamından yana ve farklı unsurların bir tür muhtar yapılar halinde bulunmaları görüşü, KTC çatısı altında şekillenmemiş olup öncesine dayanır. Seyyid Abdülkadir’in düşüncelerini Şahbazyan şöyle yorumlamaktaydı: “... Türk hükûmetinin kuruluşunda bulunan Ermenilerin ve

⁵² Tasvir-i Efkâr, “Kürdler ve İslâmiyyet”, 29 Şubat 1920.

⁵³ İkdâm, “Kürdler ve Osmanlılık, Â’yândan Seyyid Abdülkadir Efendi’nin Beyânâtı”, 27 Şubat 1920. *İngiliz belgelerinde de Abdullah Cevdet, eğitilmiş ve Kürt bağımsızlığı için çalışan İstanbul’daki Kürd Komitesi’nin önde gelen üyelerinden biri olarak vasıflandırılmaktadır. Bkz. Memorandum [secret], Chief of Staff’s Office, General Headquarters, MEF [Mesopotamian Expeditionary Force] to Civil Commissioner, Baghdad, 17 June 1919, No. 1A/2735, [AIR 20/512]. A. L. P. Burdett, s. 392.

⁵⁴ İkdâm, “Kürdler ve Osmanlılık, Â’yândan Seyyid Abdülkadir Efendi’nin Beyânâtı”, 27 Şubat 1920.

Kürdlerin birbirlerini anlamalarının ve dost kalmalarının daha yararlı olacağına inanır... Eğer Kürdlerin ve Ermenilerin arasında dostluk hüküm sürmezse, sorunlarını beraberce çözümülemelerse huzurlu bir yaşamları olmayacaktır. Bu durum hükûmete de sıkıntılar ve zorluklar yaratacaktır. Şeyh Abdülkadir, 31 Mart Vakası ve Kilikya olayları sırasında, tegraflarla Ermeni vilâyetlerinde yaşayan Kürdlere olaylara karışmamaları için emir vermiştir.”⁵⁵

Lûtfî Fikri’nin Sabah’ta yayınlanan ve “Osmanlılık Karşısında Kürdler” başlığını taşıyan yazısında; ismini vermediği, Kürtlüğün en maruf simalarından biriyle 1919 yılı içinde gerçekleşen bir görüşmesini şöyle yorumlamaktadır: “*Bu zât, Kürdlüğe cinsiyyet ve milliyyeti itibarıyla iyilik etmeyi fevk-al-âde arzu ediyordu. Fakat diğer cihetten şimdiye kadar Osmanlılık câmiasına olan intisâbından dolayı bu câmianın Kürdlere edebilecek iyilik yüzünden mutazarrır olmasına da hiç razı değildi. Binaen aleyh önündeki azâb-ı vicdâniyyesini susturmak için şöyle bir muhâkemede bulunuyordu: ‘Maa-t-teessüf, Devlet-i Osmaniyye parçalanıyor, Anadolu-i Garbi de birkaç vilâyete inhisâr oluyor. Binaen aleyh ben Kürdlüğe, bir Kürdistan husûlüne çalışmakla zerre kadar Türklere bir fenâlık etmiş olmuyorum. Kürdistan teşekkül edebilirse maa-t-teessüf Osmanlı’ya artık rabitası kalmayacak olan bir arâzîde teşekkül edecektir.’... Osmanlılığa olan muhabbet-i kadîmesine hiç hâlel gelmemişti. Fakat onun istikbâlinden tamâmen na-ümîd olduğu için artık Kürdlüğün teâlîsine hasr-ı mesâî etmek istiyordu...”⁵⁶*

Van’dan çekilen ve ABD reisi Wilson, Barış Konferansı reisi Clemenceau ile İngiliz Hükûmeti’nin dikkatine sunulan bir telgrafta; Şemdinanlı Seyyid Taha’nın da imzası bulunmaktadır. Telgrafta Ermeni sınırının Van Gölü’ne kadar uzatılmasının, bölgenin egemenliğinin Ermenilere verileceğinin kabul edilemez olduğuna yer verilmektedir. Siyasi ve dini açıdan Osmanlı Devleti’ne bağlılık vurgusu yapılmakta, Osmanlı’dan hiçbir zaman ayrılmayacakları mevzusunda aldıkları kararlarının kabul

⁵⁵ Şahbazyan, s. 117.

⁵⁶ Lûtfî Fikri, “Osmanlılık Karşısında Kürdler,” *Sabah*, 24 Kasım 1919.

*Baytar Nuri, Hürriyyet ve İtilâf Fırkası liderlerinden Dersim Mebusu Lûtfî Fikri Bey’le defalarca ziyaret kabilinden görüşmeler gerçekleştirdiğini, Lûtfî Fikri’nin Zât-ı Şâhâne’nin idaresi altında bir Kürt birliğinin, yani Osmanlı padişahlığına bağlı bir Kürt birliğinin kurulmasına taraftar olmakla birlikte ayrı bir Kürdistan teşkilatına kesinlikle muhalif bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Dersimi, Hatıratım, s. 44.

edilmesi talep edilmektedir⁵⁷. Yine Seyyid Taha tarafından 6 Ocak 1920’de çekilen telgrafta; makam-ı hilâfet ve saltanata asırlardan beri tüm aile efradıyla bağlılıklarına; aile erkânı ve binlerce mensubu ile her türlü sadakat ve fedakârlığa hazır olduklarına dikkat çekilmektedir⁵⁸. Telgraflar, Seyyid Taha’nın bağımsız Kürdistan teşebbüsüne taraf olmadığını göstermektedir. KTC’nin desteğini istediği ve birleşme çağrısı yaptığı Simko da; Journal Dépats’da çıkan ve Akşam’da yayınlanan mektubunda takip ettiği siyasi çizgiye şu şekilde temas etmektedir: “... *Ben halîfenin sâdık bir hâdimi olmakla bahtiyarım...*”⁵⁹

Örgütlenme geleneğinden yoksunluğun KTC içerisinde bir yansıması, dünya görüşlerindeki farklılıkların veya tutumların da değişken olabilmesidir. Böylesi bir değişken tutum en açık Şerif Paşa’nın davranışlarında görülebilmektedir. Şerif Paşa’nın 18 ve 20 Haziran 1921 tarihli mektuplarında, artık siyaseten Anadolu Hareketi’ne yöneldiğini ve bunun için Cavit Bey nezdinde teşebbüslerde bulunduğunu anlıyoruz. İsmail Derviş, Cavit Bey’i ziyaretinde, Şerif Paşa’nın İtalya’da olduğunu, kendisiyle ve Talâtla görüşüp bir itilaf yapmak arzusunda bulunduğunu, seçimlerde İttihatçıların kazanacaklarında şüphesi olmadığını söylemiştir⁶⁰. Millî teşkilata taraftar bir tutum sergileyerek⁶¹, İngiltere ve Fransa hükümetlerine verdiği bir muhtıradan; Avrupa ve özellikle İngiltere siyasetini beğenmediğini, diğer taraftan Ankara siyasetini alkışladığını aktarmaktadır⁶². Seyyid Abdülkadir Efendi’nin vükelâdan bulunduğu sırada Kürt kavminin Türk esaretinden kurtarılması için Paris’e kendisine yazdığını, Kürdistanı kâmilan Ermenilere vermek mevzubahis olduğu sırada, Kürt vilayetlerini kurtarmak için Kürdistan istiklâlinin başına geçmiş olduğunu da aktarmaktadır⁶³.

de Robeck’ten Lord Curzon’a gönderilen bir telde hem genel bir değerlendirme yapılmakta hem de Şerif Paşa’daki tutum değişikliğine şu sözlerle yer verilmektedir: “*Kürdistan için bağımsızlık ya da özerklik önerisinde bulunmak konusunda çok tereddüd vardır. Kamuoyu anlamında ‘Kürt görüşü’ diye bir şey yoktur. Ülkedeki*

⁵⁷ BOA, HR. SYS. 2705/16, 9 Mart 1919.

⁵⁸ BOA, DH. KMS. 50-3/25/24-23, 6 Ocak 1920.

⁵⁹ Akşam, “İsmail Simko’nun Mektûbu”, 25 Mayıs 1922.

⁶⁰ Cavit Bey, “Felâket Günleri Mütâreke Devri’nin Fecî Tarihi”, Tanîn, 27 Aralık 1945.

⁶¹ Cavit Bey, “Felâket Günleri Mütâreke Devri’nin Fecî Tarihi”, Tanîn, 30 Aralık 1945.

⁶² Cavit Bey, “Felâket Günleri Mütâreke Devri’nin Fecî Tarihi”, Tanîn, 4 Ağustos 1946.

⁶³ Cavit Bey, “Felâket Günleri Mütâreke Devri’nin Fecî Tarihi”, Tanîn, 29 Aralık 1945.

Kürdlerin büyük çoğunluğu yukarıdan yönetilmeyi bekliyor; hemen hiç ortak tarafları bulunmayan aşîret ağalarından ve şeyhlerden daha yukarısını görebilenlerin sayısı ise parmakla gösterebilecek kadar azdır. Kürdistan dışındaki eğitilmiş kişilerin bazılarında ayrılıkçı fikirler besleyenler vardır; ama onlar da etkilerini ve önemlerini abartmaya yatkındırlar. Örneğin Şerif Paşa'nın gerçekte hiçbir ağırlığı yoktur. Elimde onun son zamanlarda Türklerin yörüngesinde dönmeye başladığını gösteren yeni kanıtlar da bulunduğundan kendisine artık önem vermeye değmez.”⁶⁴

Babanzâde ailesinden Ahmed Naim, Meclis-i Â'yân'ın 1 Mart 1920 tarihli oturumunda, KTC'yi ve Şerif Paşa'nın temsiliyetini eleştirmektedir. Hükümeti İstanbul'daki KTC hakkında tahkikat icra etmeye çağıran Naim Bey'e göre, Cemiyet, Şerif Paşa'yı kendi şahısları namına vekil tayin edebilseler dahi, Kürtler namına böyle bir salahiyyete haiz bulunmamaktadır⁶⁵. Mardinizâde Arif Bey de, Mısır'dan Sadâret'e gönderdiği telgrafında, Ermeni-Kürt itilafı münasebetiyle isminin Şerif Paşa'nın ismi ile beraber Sabah gazetesinde zikredilmesinden rahatsızlık duyarak, hem Şerif Paşa hem de İstanbul'daki KTC ile bir ilişkisinin olmadığını belirtmekte ve kendisine yönelik gazete haberinin resmen tekdiz edilmesini istirmektedir⁶⁶.

Mevlânzâde Rıfat, Mahmûd Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine İstanbul'u terke mecbur olan Hürriyyet ve İtilâf Fırkası lideri Sadık Bey'in, Paris'te Kürt Şerif Paşa vesaire gibi siyaset derbelerleri ile bazı siyasi işlere karışarak vatan aleyhine görevler kabul etmek düşüklüğünde bulunduğunu serzenişte bulunarak anlatmaktadır. KTC kurucu üyelerinden Mevlânzâde Rıfat'ın Kürt Şerif Paşa'ya ilişkin bu düşünceleri, belirli bir siyasi duruşa ve tutarlılığa haiz olmadığına inandığı Şerif Paşa'nın barış görüşmelerinde KTC genel merkezince Kürt temsilciliğine tayin edilmesi, dönemin Kürt siyasetinin henüz olgunlaşmama halini yansıtmaktadır.

Güçlü Kürt ailelerinin veya aile içindeki fertlerin birbirleri ile çekişmeleri bulunmaktaydı. Seyyid Abdülkadir'in biraderzâdesi Seyyid Taha Efendi ile miras

⁶⁴ Olcay, s. 466.

⁶⁵ Meclis-i Meb'ûsân'ın On Dördüncü İnikad Zabıtname, 1 Mart 1920.

⁶⁶ Takvîm-i Vakayî, 14 Mart 1920.

anlaşmazlığı⁶⁷ ve büyük husumet mevcuttu⁶⁸. Babanzâde Hikmet, Süleymaniye bölgesinde yaşayanların Osmanlı topraklarına katılmayı arzu ettiklerini ve bir Ermenistan devletinin kurulmasının kendileri için felaket olacağını ifade etmiştir⁶⁹. KTC'nin Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında yapılan itilafnameyi onaylaması, Babanzâdelerin Cemiyetten ayrılmasına yol açmıştır. Bir söylentiye göre de ayrılışın gerçek nedeni Babanzâdelerin arazilerinin milliyetçilerin nüfuz alanında bulunmasıydı⁷⁰. Diğer taraftan Bedirhan Bey'in arazilerini ve mülklerini talep ettiklerinden Bedirhanilerin bir kısmı, yerel desteğe haiz oldukları bölgede bulunarak halkla ekonomik, siyasi ve toplumsal ilişkiler kurmayı düşünmüşlerdir⁷¹.

Ahmed Hamdi Paşa, temas kurduğu İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un kendisine: *“Abdülkadir’le ötekiler, aşîretleri herhangi bir Bolşevik saldırganlığına karşı mukabelede bulunmaya kıskırtmaları için onlara, Musul’a gitmeye izin verilmesini dilemişti... Bu konudaki genel görüşüm şudur: Etkili olan ve İngiliz yönetimi ile işbirliği yapmak isteyen Abdülkadir, tüm cesaretini yitirmiştir. Bedirhanlar hala heveslidir, ama İngiltere’den başka yardımcıları arıyorlar; Babanzâdeler ise Türk yanlısıdır... Arada sırada yerel unsurlar ortaya çıkarak, Bolşevizm’e ve Kemalizm’e karşı çıkarak Kürdlerin kullanılmasını önerirler.”*⁷² dediğini aktarmaktadır. Hamdi Paşa’nın açıklamaları esasında KTC’nin etkin kurucu ailelerinin siyasi çizgide birbirinden ne kadar ayrıştığını göstermektedir.

KTC’nin Diyarbekir şubesinin en önemli üyelerini Cemilpaşazâde ailesinden gelenler oluşturmakta ise de, tüm aile üyelerinin aynı görüşte olduklarını söylemek zordur. KTC’nin Diyarbekir’deki şubesinden farklı düşünen ve Anadolu Hareketi safında mücadele veren Diyarbekir Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti’nin millî heyetini oluşturan 11 kişiden ikisi Cemilpaşazâde ailesinden Mustafa Bey ve Kasım Bey’dir. Hatta sonradan Diyarbekir Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti ile birleşecek olan ve Temmuz 1919 başında açılışı gerçekleşen Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk-i Milliyye

⁶⁷ BOA, DH. H. 56/10, 21 Ekim 1913.

⁶⁸ Memorandum [secret], Chief of Staff’s Office, General Headquarters, MEF [Mesopotamian Expeditionary Force] to Civil Commissioner, Baghdad, 17 June 1919, No. 1A/2735, [AIR 20/512], A. L. P. Burdett, s. 392; Telegram, Admiral Sir H. Calthorpe, Constantinople, to Foreign Office, 13 April 1919, No. 769; [FO 608/95], A. L. P. Burdett, s. 452.

⁶⁹ Howard, *The King-Crane Commission*, s. 173.

⁷⁰ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II*, s. 99.

⁷¹ Koç, ss. 72-73.

⁷² Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, s. 202.

Cemiyeti Diyarbekir şubesi yönetim kurulu başkanlığını da Cemilpaşazâde Mustafa Bey yapmıştır⁷³.

Bedirhani ailesinin KTC içerisindeki aktif radikal üyelerine karşın, dünya görüşü veya zihniyet açısından farklı düşünen fertleri bulunmaktadır. Emin Ali Bedirhan ile oğulları Kamuran, Celadet ve Süreyya Bedirhan, Halil Rami Bedirhan Kürt milliyetçiliğinin aktif temsilcileriydi. Diğer taraftan Esat [Çınar], Kuvâ-yi Milliye'nin sözcüsü olarak Balıkesir'de 16 Kasım 1919'da İzmir'e Doğru gazetesinin yayımlanmasında büyük rol oynamıştır. Balıkesir'in işgali üzerine Ankara'ya giderek Mustafa Kemal'in kâtibi olmuştur. Kardeşi Hüseyin Vasıf [Çınar] da TBMM'de milletvekiliği ve Kültür Bakanlığı yapmıştır⁷⁴. Bedirhani ailesinin iki ferdi de Anadolu Hareketi yanlısı bir tutum sergilemiştir

Görüş farklılıklarının sirayet ettiği bir husus, KTC içerisinde kurucu, aktif veya doğal üye sıfatına haiz olanların değişik fırka ve cemiyetlere de dâhil olmalarıdır. KTC'nin birçok üyesinin farklı yapılar içerisinde yer alabildiklerini görmekteyiz. Böylesi bir tutum ilk bakışta ilgili yapıların desteğini sağlayabilme adına olumlu karşılanabilse de, esasında KTC bünyesinde harcanması gereken mesainin kaybına yol açtığı söylenebilir. KTC'nin mücadele verdiği ve karşısında bulunduğu İTC'nin son kongresini gerçekleştirenlerin kurduğu Teceddüd Fırkası'nın üyelerinden biri KTC'nin de kurucu üyeleri arasında geçen Babanzâde Hikmet'tir⁷⁵. Cemiyet-i Müderrisin adıyla kurulan sonradan Teâlî İslâm Cemiyeti adını alan derneğin kurucuları arasında Said-i Kürdî de yer almaktadır⁷⁶. Daha önce değinildiği üzere Hürriyyet ve İtilâf Fırkası genel merkez heyetinde Şûrâ-yı Devlet üyesi Seyyid Abdülkadir ile Emin Ali Bedirhan da bulunmaktaydı. İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ne Ahmed Hamdi Paşa ile Emin Ali Bey üye idiler.

Dünya görüşleri, aralarında anlaşmazlıklara yol açtığı gibi amaçsal çerçevenin tektipleşmesini engellemekteydi. Ayrıca dünya görüşleri gelişmeler karşısında değişkenlik gösterebilmekteydi. Kurucu kadronun tepe isimleri devletin önemli kademelerinde mevkiler edinmiş olmalarına, hatta hükümette yer almalarına karşın

⁷³ Kara-Amid, ss. 327-330.

⁷⁴ Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, ss. 21-23.

⁷⁵ Kuran, s.747.

⁷⁶ *İkdâm*, "Cemiyet-i Müderrisin", 20 Şubat 1919.

konumlarını fikir birliği için yeterince değerlendirememişlerdir. Tam bağımsızlık, muhtariyet, mandaterlik istemlerini ifade eden görüşler ve bu görüşlerin yol açtığı tartışmalar olumlu bir sonuca bağlanamamıştır.

4.2.3. Halkın Tutumu ve Halkla İlişkiler

KTC açısından belki de en önemli sorun alanı, kendi istek ve beklentilerini karşılamak için halkla kuracağı ilişkilerin ve halktan sağlayacağı desteğin düzeyiydi. Halkla ilişki kurabilme ve halktan destek sağlayabilmede imkânların sınırlılığından söz edilebilir.

Jîn'in birinci sayısında, şahsi bir menfaate dayanmayan gazetenin amaca ulaşmada bir araç olduğu belirtilerek Kürtlere şu çağrıda bulunulmuştur: “ ... *Kanaatimize göre Kürd milletine cemiyetgâh-ı milelde lâyük olduğu mevkiî ihzâre zafer-yâb olabilmek, asrın telakkilerine muvâfık bir tarz-ı mesâî ittihâzıyla kabildir. Teşebbümüzün pek çetin mesâîyi îcâb ettiğini müdrîkiz. Fakat biz bu ağır vazîfeyi der-uhde ederken, vatan ve milletleri için dâimâ a'zamî fedâkârlıkları ihtiyâr etmekle temâyüz eden Kürd milletinin maddî-manevî muâvenât ve teshîlâtına istinâd edebileceğimizi bi-hakkın ümîd ettik...*”⁷⁷ KTC, Kürtlerin kültürel ve siyasal gelişimlerinde halkla ilişkilerin ve halkın tutumunun önemini bilincinde olarak Jîn'in daha ilk sayısında maddî-manevî destek beklediğini duyurmuştur.

KTC'ye bağlı bütün Kürtlerin çıkarlarına hizmeti iftihar kaynağı gördüklerini belirten Serbestî'de ise: “*Kürd Teâlî Cemiyeti'ni kendine rehber ittihâz etmiş olan Kürd vatan-dâşlarımızı daha fazla sür'ate, fa'âliyyete, hayâta dâvet ediyoruz.*”⁷⁸ çağrısı yapılmıştır. Hatta Müslüman bir unsur olan Kürtlerin millî haklarını talepte, herkesten ziyade Müslümanların yardımının temenni edildiği belirtilmiştir⁷⁹.

Cemiyetin kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra gerçekleşen ve daha önce yer verilen 8 Ekim 1919 tarihli toplantıda, İstanbul'daki 15 bin üyeye atıfta bulunulmuştur. Alem-dâr'da; İstanbul'da 20 bin Kürt esnaf ve amelesinin mevcudiyetine, bu kesimin KTC reisinin seçiminde Kürt ileri gelenleri ile birlikte rol aldığına, Kürdistan'da müteşekkil tüm şubelerce de başkanlığının iftiharla kabul

⁷⁷ Jîn, Sayı: 1, 7 Kasım 1918.

⁷⁸ Serbestî, “Kürd Vatan-dâşları”, 20 Nisan 1919.

⁷⁹ Kamuran Ali Bedirhan, “Nazik Bir Vaz'iyet Karşısında” Serbestî, 4 Mayıs 1919.

edildiğine dikkat çekilmiştir⁸⁰. Dönemin İstanbul Kürt nüfusunun 30 bin civarında kabul edildiği dikkate alınırsa Cemiyet'in İstanbul'da niceliksel olarak güçlü bir Kürt halk desteğine haiz olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Ancak niteliksel açıdan temsiliyet sembolik kalmıştır. Çoğunluğunu hamal ve esnafın oluşturduğu üyelerin kitlesel teşebbüs-teşebbüslerinden bahsedilememesi, muhtemelen siyasi mecraya kayan KTC'nin faaliyetlerinin kabul görmediğini göstermektedir.

Kürd Demokrat Partisi, Birinci Dünya Savaşı deneyiminden sonra Kürtlerin asla büyük maceralı teşebbüslere girişmeyecekleri ve destek vermeyecekleri kanaatindeydi. Kürt milliyetçi grubunun Anadolu Hareketi'nde yer almadığını savunan Kürd Demokrat Partisi'ne göre, eğer Anadolu Hareketi'ne Kürt katılımından bahs edilecekse, böyle bir katılım yanlış yönlendirilmekten kaynaklıydı. Dahası birkaç istisnai ve bireysel bir katılımı sınırlıydı⁸¹.

KTC idare heyeti, 30 Nisan 1919 tarihinde gerçekleştirdiği bir toplantıda, Kürt aydın ve düşünürlerinden oluşan bir "*Hey'et-i İrşâdiyye*"nin oluşturularak Kürdistan'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Heyetin bölgeye giderek vesile olacakları tali heyetlerle en ücra köylere kadar gerekli öğüt ve irşatta bulunmaları amaçlanmıştır⁸². 25 Kasım 1919 tarihli toplantıda Bedirhanlar ile Dersim'de Arslan Bey'in başı olduğu Dedeh Kürtleriyle ilişkiler üzerinde durulurken, 27 Kasım tarihli ikinci toplantıda ise hükümete sadakatlerini bildiren reislere, Kürt davasına zarar verdikleri yönünde mektup yazılması yoluna gidilmiştir⁸³. Seyyid Abdülkadir de, milliyetçi hareketlerinin sekteye uğramaması için kimi zaman halkı uyarmaktaydı. Bunun bir örneği Nusaybin'in ileri gelenlerine Kürtlerin Hıristiyanları öldürmek suretiyle milliyetçi hareketlere zarar vereceklerini vurgulayan bir telgraf göndermesidir⁸⁴.

⁸⁰ *Alem-dâr*, "İstanbul'daki Kürdler Ne Diyorlar", 2 Nisan 1920.

⁸¹ Despatch, J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, Foreign Secretary, London, 19 October 1919, No. 1931/M/2201, forwarding a copy a further memorandum from Kurdish Democratic Party: Letter from The Secretary General of the Kurdish Democratic Party to the High Comissioner, Constantinople, 7 October 1919, No. 21, [FO 608/95]; A. L. P. Burdett, ss. 536-537.

⁸² *Serbestî*, "Dünkü ictimâ", 1 Mayıs 1919.

⁸³ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II*, s. 99.

⁸⁴ Details Of 'Kurdistan Ou Armenie' Report; Situtation In Kurdistan Described; Extracts From Major Noel's Diary; Report On Southern Kurdistan. British Policy On Kurdistan [FO 141/806/2], 27 May 1919, Collection Middle East Online: Iraq, 1914-1974, ss. 74-75.

İzmir'in işgali hadisesinin Diyarbakir'de KTC şubesinde ele alınışı, şubeyi Osmanlı Hükümeti'ne karşı cephe almaya sevk etmiştir. Vali vekili Mustafa Bey'in Dâhiliyye Nezâreti'ne aktardığına göre, Ermenistan'a ilişkin haber Diyarbakir şubesinin azasının tepkisine, sadrazamın Kürtleri Ermenilere feda ettiği tarzında haber yaymalarına yol açmışsa da şubenin beyanatı, Kürt çoğunluğunu teşkil eden memleket eşrafınca ret olunmuş ve halk üzerinde bir tesiri görülmemiştir⁸⁵.

Diyarbakir'den Cevdet Bey Harbiyye Nezâreti'ne, Silvan eşrafından Sadık Beyle Ali Ağa'nın kendilerine müştereken başvurarak, Kürd Teâlî Kulübü'nün Osmanlı Devleti'nden ayrılık siyasetini tasvip etmeyip Cemiyetin kapatılmasından dolayı memnuniyetlerini ifade ettiklerini ve Osmanlı Devleti'nin bekası için her türlü hizmete hazır olduklarını bildirdiklerini aktarmaktadır⁸⁶.

Halit Bey'in Seyyid Abdülkadir'in başkanlığı altında KTC adında, güneydoğu bölgesinde az-çok ilgi gören bir ayrılık teşekkülü kurulduğu ve aşiret reislerinden bir kısmının da iştiraki ile bunların hatırı sayılır bir kitle teşkil ettiği yönündeki ifadesi kanımızca KTC'nin ve şubelerinin başlangıç evresi için geçerlidir⁸⁷. Ancak çok geçmeden KTC'nin ayrılıkçı siyasası ve Anadolu Hareketi'nin bu siyasa karşısı propagandası hatırı sayılır ilginin kaybolmasına yol açmıştır.

Yenigün'de KTC'nin Kürtler arasında hiç taraftarı olmadığına, KTC'nin açık ve gizli faaliyeti hakkında vaki olan neşriyatlarının hakiki Kürtler arasında olumlu bir tesir yaptığına vurgu yapılmaktadır⁸⁸. Doğan, şarkta yaşayan tüm vatandaşların Anadolu Hareketi ve bağımsızlık mücadelesine büyük katılım sağladıklarını ileri sürmektedir⁸⁹. Kürtleri zeki olduğu kadar doğru, imanlı, dürüst ve vicdanlı olarak niteleyen Gökalp'e göre, Balkan Harbi'nde, Kurtuluş Savaşı'nda dostluk elini uzatan, bütün heyetiyle iştirak edip Türklerle beraber hareket eden vefalı ve sadakatli

⁸⁵ BOA, DH. ŞFR. 631/128/1-2-3, 25 Mayıs 1919.

⁸⁶ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 56, Belge No: 56, 7 Temmuz 1919; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 5, Vesika 106, [Eylül 1953].

⁸⁷ Göğem, ss. 63-64.

*Demir, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kendisinden önceki Kürt siyasal alanından yararlanarak Kürt öğrenci ve aşiretleri arasında kolayca yayıldığını ileri sürmektedir. Bkz. Demir, s. 406. Ancak böyle bir yargıya varmak zordur. Çünkü Kürt öğrenci ve özellikle aşiretlerinin eğilimi KTC'den ziyade Osmanlı Hükümetleri ya da Anadolu Hareketi'ne dönüktü.

⁸⁸ Yenigün, "Kürd Teâlî Cemiyeti", 26 Şubat 1920.

⁸⁹ Translations Of Articles On Kurdish Question Written By Avni Dogan, Situation In Kurdistan, FO 371/140682-0003, 20 January 1959, Collection Middle East Online: Iraq, 1914-1974, s. 9.

millet Kürtlerdir⁹⁰. Kürtlerin genel olarak Anadolu Hareketi yanlısı bir tutum sergilediğine Simko'nun; *"Bugün takrîben yedi milyon Kürd millî mücâdelenin muvâfakiyyetini bekliyor... Türklerle olan münâsebetimiz pekiyidir..."*⁹¹ sözleri açıklık getirmektedir.

Kürtlerin KTC'ye karşı geliştirdiği tutum ve desteğin boyutunu Bekir Sami Bey İngiltere Hâriciyye Nezâreti'nde Lord Curzon'a: *"...Her ne kadar Mütâreke'yi müteâkıb İstanbul'da müteşekkil küçük bir komite a'zâsı Kürdistan istiklâlini talep etmişlerse de bunlar Kürd milleti nâmına harekete salâhiyyettar olmadıkları gibi şahsi sebeb ve menfaatler ile müteharrik ve nitekim bütün Kürdler ve hatta İstanbul Kürdleri tarafından bile reddedilmiş olduklarını..."*⁹² şeklinde aktaracaktır:

Aralık 1919 tarihli bir İngiliz raporunda, ismi verilmeyen bir Kürt Derneği'nin Sultanahmed'de Sanat Mektebi yakınında kurulduğu, amacının Türk-Kürt birliğini ve Kuvâ-yi Milliyye'yi savunmak olduğu, Nişantaşı Okulu'nda Farsça hocası Necmeddin ile Dersimli Ömer Lûtfi'nin buna önyak oldukları bildiriliyordu⁹³. Böyle bir okulun varlığı mevzubahis ise İstanbul'da ayrılıkçı amacın dışında Anadolu Hareketi ile uzlaş halinde faaliyet gösteren Kürt derneklerinin de kurulmuş olduğu çıkarsanabilir⁹⁴.

Seyyid Abdülkadir'in *Kürd Teâlî Kulübü'nün Kürd milletini temsil ettiği*⁹⁵ görüşüne karşılık Meclis-i Â'yân azasından Adil Bey, KTC'nin taşıdığı fikirlerin halk nezdinde taraf bulamadığını şu sözlerle aktarmaktadır: *"Burada teşekkül eden Kürd Teâlî Cemiyeti nâmındaki kulübün taşralarda da bazı şu'beleri vardır ki, onlar Cemiyetler Kanûnu'na mugayir bir sûrette teşekkül ettiğinden kapanmıştı. Bunlardan birkaç kimsenin tahrikâtta bulunarak bu fikirde oldukları ve fakat Kürd kavminin hiçbir vakt bu fikre iştirâk etmedikleri, hükûmetin tahkikatı resmiyyesiyle sâbit olmuştur ve o tahkikat netîcesinde taqyyün etmiştir ki, Kürd kavmi, kat'iyen hilâfet-i*

⁹⁰ *Küçük Mecmûa*, 5 Haziran 1922.

⁹¹ *Akşam*, "İsmail Simko'nun Mektûbu", 25 Mayıs 1922.

⁹² *Atatürk'ün Milli Dış Politikası [Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge] 1919-1923*, Cilt: 1, Belge 46, s. 165.

⁹³ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II*, ss. 99-100.

⁹⁴ *Lord Curzon'un Kürdistan'ın muhtariyetinden bahsederek Kürd halaskarı tavrını takınmasını protesto eden mektuplar yazan Umûm Kürd Amele ve Esnâf Cemiyeti ile Kürd Gençler Cemiyeti de mevzubahis Kürt dernekleri içinde değerlendirilebilir. Bkz. BOA, HR. İM. 60/3/18, 9 Ocak 1922.

⁹⁵ *İkdâm*, "Kürdler ve Osmanlılık, Â'yândan Seyyid Abdülkadir Efendi'nin Beyânâtı", 27 Şubat 1920.

uzmâya ve saltanat-ı seniyyeye ile-l-ebed merbût kalmak emeli kat'isindedir. Onlar, bu fikirlere kat'iiyen iştirâk etmemişlerdir."⁹⁶

Aşiret reisleri ve temsil ettikleri Kürt ahalinin –geleneksel olarak aşirete ve reisine güçlü bir bağlılık dikkate alınmalı- Osmanlıcı bir tavırla ya da Anadolu Hareketi'nin Osmanlı kimliğinin güçlü motifleri hilafet ve saltanat kurtarıcılığı misyonu dolayısıyla genel olarak bu iki kesimi tuttuğunu görmekteyiz. Osmanlı taşra ve merkezi makamları ile Anadolu Hareketi temsilcilerine farklı tarihlerde gönderilen telgraflar ilgili Kürt kesimlerinin taraf siyasetine işaret etmektedir.

Dersim'den birçok Kürt aşiret reisinin ve eşrafın sadrazama çektikleri telgrafta Kürtler namına ortaya atılan ayrılıkçılık iddiaları tekzip edilerek asıl söz sahiplerinin dinlenilmesi gerektiği bildirilmekte, Osmanlı vatanına vefa ve sadakat beyan edilmektedir. Siyasi cemiyetlerden KTC şu sözlerle eleştirilmektedir: "... *Zerre kadar ayrılmak fikrimiz olmadığı halde güya buraların idâre-i Osmaniyye'den fekk-i irtibâtla bir müstakill idâre teşkîli esbâbına tevessül ettiği istihbâr kılınan cem'iiyyât-ı siyâsiyyeden hiçbirisi ile bir gûnâ alâka ve münâsebetimiz yoktur. Cemiyetlerden herhangi birinin bu yolda bir teşebbüs-i siyâsî var ise, Dersim'de meskûn Türk ve Kürd bil-cümle akvâm-ı muhtelif bunu kemâl-i nefret ve şiddetle reddeder...*"⁹⁷ Silvan ulema, eşraf ve ahalisinden birkaçının imzasını taşıyan telgrafta da isim verilmeden KTC'nin hedef alındığı anlaşılmaktadır. Kürt kavmini hilafet makamından ayırmak emeli taşıyanların öne sürdükleri iddiaları tekzip ettiklerini bildiren Silvanlılar, Kürtlerin asırlardan beri "*saltanat-ı kübrâ*" etrafında vahdet-i diniye iktizası ile toplandıklarını ifade etmişlerdir⁹⁸. Yine Şerif Paşa'nın temsiliyetinin ve aldığı kararların Kürtleri bağlamadığı Silvan ileri gelenlerince dâhili ve harici makamlara telgrafla bildirilmektedir⁹⁹. Şerif Paşa'nın Bogos Nubar ile ortak hareket edeceği haberlerinin Diyarbekir Vilâyeti'nde büyük bir heyecana

⁹⁶ *Meclis-i Meb'ûsân'ın On Dördüncü İnikad Zabıtname'si*, 1 Mart 1920.

⁹⁷ *İfham*, "Kürt Kardeşlerimizin Vefâ ve Sadâkatleri", 3 Aralık 1919; *Yeniğün*, 3 Aralık 1919.

*Telgraftın altında; Abbasuşağı aşiret reisi Mustafa, Karaballı aşiret reisi Mehmed, Dersim belediye reisi Rahmi, Dere nahiyesi aşiret reisi Hacı Mustafa, eşraftan Ahmed, eşraftan Mehmed, Ferhat aşiret reisi Hamîd, Karaballı agavâtından Koca Mustafa'nın imzası bulunmaktaydı.

⁹⁸ BOA, DH. EUM. AYŞ 27/136-1, 4 Aralık 1919.

⁹⁹ TİTE, Kutu No: 25, Gömlek No: 112, Belge No:112-1001.

*Telgrafta; meşayih-i Kadiriyye'den Esseyyid Nureddin, meşayih-i Kadiriyye'den Esseyyid Mehmed, meşayih-i Nakşibendiyye'den Şemseddin, meşayih-i Nakşibendiyye'den Salih, ulemadan Yakub, ulemadan Salih, eşraftan Nuri, belediye reisi Ahmed gibi şahısların imzaları bulunmaktaydı.

sebebiyet verdiği 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey tarafından bildirilmektedir. Halk ilgili makamlara çektiği telgrafnamelerle hilafet ve salatanata bağlılıklarını, Şerif Paşa'nın Kürtler namına söz söyleme salahiyetinin olmadığını açıklamışlardır¹⁰⁰.

Kürt aşiretleri rüesasınca Eleşkirt merkezinden Barış Konferansı'na ve tüm İtilaf Devletleri temsilcilerine çekilen telgrafta: “Şerif Paşa nâmındaki bir şahsın Paris Sulh Konferansı'nda kendisine Kürd murahhası ünvanı verdiğini haber aldık. Mûmâ-ileyh Kürdistan ve Kürdlerce hiçbir sıfât-ı vekâleti hâiz bulunmadığından âmâl ve ihtirâsât-ı şahsiyye ve husûsiyyesine müsteniden konferansta Kürdler nâmına serdedeceği müste'diyât ve fuzûlî teşebbüsâtın bizlerce müessir olamayacağı cihetle sem-i itibâra alınmamasını istirhâm ve Kürdlerin hiçbir sebep ve sûretle câmia-i Osmaniyye'den ayrılamayacak bir kitle olduğunu da ilâveten arz eyleriz...”¹⁰¹ Meclis-i Meb'ûsân makamına Erzincan ile Siverek'ten gelen ve reis tarafından okunan telgraflarda; Şerif Paşa ile Bogos Nubar itilâfnamesindeki Kürt-Ermeni müşterek idare tesisi protesto edilmekte, Kürtlerin “câmia-i Osmaniyye ve İslâmiyye” etrafında birleştikleri belirtilmektedir¹⁰².

Kürtlerin Ermenilerin hâkimiyeti altına alınmak istendiğini haber alan Şırnak aşiret reisi Abdurrahman Ağa, Batuyan aşiret reisi Ömer Ağa, Dirşev aşiret reisi Ömer Ağa; Ermenilerin Kürtlerin başına getirdikleri bela ve yakışsız hareketleri ve Kürt nüfusuna oranla azınlık teşkil etmeleri aşikâr iken, böyle bir teşebbüsü kabul etmeyeceklerini, Kürdistan'ın her hususta tehlikeden korunmasını hükümetten talep etmişlerdir¹⁰³. Bu talep, Osmanlı Sadâreti'nce, ekseriyeti teşkil eden Kürt anasının Osmanlı Devleti'nden başka tabiiyet kabul etmeyecekleri şeklinde yorumlanmıştır¹⁰⁴.

¹⁰⁰ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 329, Gömlek No: 116, Belge No: 116, 4 Şubat 1920.

¹⁰¹ Hâkimiyet-i Milliyye, 3 Mart 1920.

*Telgrafta aşiret reisi Zeki Bey, Eleşkirt Kürtleri namına aşiret reisi Abdülmecid Bey, aşiret reisi İbrahim Bey, aşiret reisi Mahmûd Bey, aşiret reisi Ali Bey, eşraftan Hüsnü, eşraftan Hasan, aşiret reisi Sadık Bey'in imzaları bulunmaktadır.

¹⁰² Meclis-i Meb'ûsân'ın On Dördüncü İnikad Zabıtnâmesi, 26 Şubat 1920; Meclis-i Meb'ûsân'ın On Dördüncü İnikad Zabıtnâmesi, 1 Mart 1920.

¹⁰³ BOA, DH. EUM. AYŞ 4/83-2, 10 Nisan 1919.

¹⁰⁴ BOA, DH. EUM. AYŞ 4/83-1, 13 Nisan 1919.

Malatya Olayı'ndan sonra Urfa'ya gelen Halil Bey ile Kürt heyeti burada halktan ve aşiret reislerinden bekledikleri ilgiyi görememişlerdir¹⁰⁵. Milli aşiret reisi Mahmûd Bey'e ait olup Dâhiliyye Nezâreti'ne intikal ettirilen bir telgrafta; İstanbul'da bazı kötü maksatlı kişilerin yabancı teşviki ile millî hareket aleyhine gerçekleştirdikleri birtakım propagandaların kendilerini rahatsız ettiğini; ancak halkın, özellikle de Şark-i Anadolu'nun necip bir grubunu oluşturan Kürtlerin asırlardan beri kutsal hilafet makamına bağlılıklarından bu tür cereyanlara kulak asmadığını, Erzurum ve Sivas'ta alınan kararları kabul ve kararlara aykırı hareket edenleri protesto ettiklerini bildirmektedir. Mahmûd Bey, telgrafta Müdâfaa-i Hukuk-i Milliyye Cemiyeti reisi olarak geçmektedir¹⁰⁶.

Van Vilâyeti Adilcevaz kazasından birçok rüesanın imzasıyla Dâhiliyye Nezâreti'ne çekilen telgrafta; İstanbul'daki Kürd Teavün Cemiyeti'nin kendilerini temsil etmediği ve Kürtlerin Osmanlı Hükümeti uğrunda daima kanını dökmeye hazır olduğu ve Osmanlı Hükümeti'nden ayrılmanın dini terk etmekle bir olduğu, dinsiz bir milletin payidar olamayacağı, Kürtlerin hiç zaman nankör ve namert bir millet olmadığı bildirilmiştir¹⁰⁷.

Ordunya Cizre, Pervari, Suruç, Viranşehir, Dersim, Silvan, Mardin, Hakkâri gibi yerlerden destek bildiren toplantılar tertiplenmiş ve telgraflar çekilmiştir¹⁰⁸. Cizre'de müftülük, belediye ve eşrafın ahali adına aldıkları karar telgrafla bildirilmiştir. Telgrafta; Cizre kazasının bilumum ahalisinin ordunya tüm içtenlikleri ile selamları iletilmekte, kutsal savaş için tek bir fertleri kalana kadar canları ve malları ile her türlü fedakârlığa hazır oldukları belirtilmektedir¹⁰⁹. Aynı şekilde Suruç'ta yapılan toplantıda, Kürtlerin İslâm milletini kurtarmak ve ordunun zafer elde etmesi için

¹⁰⁵ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 106, Gömlek No: 78, Belge No:78, 16 Ekim 1919.

¹⁰⁶ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No:7, Gömlek No: 47, Belge No:1-2-3, 17 Kasım 1919.

*Bir başka telgrafında ise Mustafa Kemal'e şunları aktarıyordu: "*Kongre hey'eti ricâlinin hamîyyet-i dîniyye ve vataniyyelerini takdîs ve mücâhede-i müdebbirâninin ve bundan böyle de hilâfet-i dîn-i vatan hakkındaki hidemâtlarının devâmını Cenâb-ı Hakk'tan tazarru' ettiğimiz...*" Bkz. Albayrak, "23 Ekim 1919.

¹⁰⁷ Yenigün, "Kürt Millet Fırkası", 5 Aralık 1919.

¹⁰⁸ *Hâkimîyyet-i Milliyye*, "Ordunun Arkasındaki Cehd ve Gayret," 1 Eylül 1921; *Hâkimîyyet-i Milliyye*, "Arkamızdaki Kuvvetin Azîmeti," 5 Eylül 1921; *Hâkimîyyet-i Milliyye*, "Anadolu Evlâdının Büyük Kalbi," 6 Eylül 1921; *Hâkimîyyet-i Milliyye*, "Zafer Şenlikleri," 24 Eylül 1921.

¹⁰⁹ *Hâkimîyyet-i Milliyye*, "Ordunun Arkasındaki Cehd ve Gayret," 1 Eylül 1921.

hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağı ve gereğinde askerlik yükümlülüğü dışında bulunan eli silah tutan herkesin savaşa katılabileceği kararı alınmıştır¹¹⁰.

Haleb'e giden Ali Galib, Mısır üzerinden İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği vasıtasıyla merkeze gönderdiği ve 17 Eylül 1919 tarihli olması muhtemel telgrafında; Kürtlerin ruh haleti ve geleneklerinden habersiz bazı aydınların dışında bütün Kürtlerin bağımsız bir Kürdistan'a karşı olduklarını söylemekteydi¹¹¹. Anadolu Hareketi'nin önlenmesi adına İstanbul Hükümeti'nce görevlendirilen, hükümet talebine binaen Kürt ileri gelenleri ile temas kuran Ali Galib'in bölgede kısa süren valilik görevine karşın böyle bir yargıya varması, Kürtlerin iç dinamiklerini ve yaklaşımlarını sezinlediğini göstermektedir.

Halit Bey'in Kürt milliyetçi cereyanına karşı aldığı askeri tedbirler karşısında telaşa düşen halkı temsilen Diyarbakir ileri gelenleri, belediye reisi ve müftü toplu bir halde kendisini ziyaret edip şu açıklamada bulunmuşlardır: *"Ne var efendim? Şehri topa mı tutacaksınız? Biz hükûmete sâdıkız. Beş, on edebsizin ve bazı aşîretlerden şübhe ederek bütün halkı sadâkatsizlikle ithâm etmeniz doğru değildir. Biz hükûmete mutîz ve Türklük câmiasına bağlıyız..."* demişlerdir. Erzurum ve Sivas kongrelerine delege gönderme çekingenliği gibi olumsuz gelişmelere karşın, kısmen korku ve kısmen irşat sonuç olarak Diyarbakir'in nüfuzlu aileleri ve Kürt milliyetçileri de sadakat göstermeye başlamışlardı¹¹².

Mustafa Kemal de Kürt halkının takındığı tavrı şu sözlerle ifade etmiştir: *"Mr. Noel isminde bir İngiliz Binbaşı Urfa'dan Siverek tarikiyle Viranşehir'e giderek Milli aşâiri rüesâsıyla görüşmüş ve Urfa'ya avdet eylemiştir. Hükümet-i Osmaniyye aleyhinde pek fena propagandalar yapmıştır. Rüesâ-yı aşâirden aldığı kat'i cevaplar kendisini memnûn etmemiştir. Kürdler bilâ-kayd ü şart devletten, Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını, bu uğurda en son neferlerine varıncaya kadar fedâ-yı hayâta âmâde bulunduklarını söylemiştir ve mûmâ-ileyhin vermek istediği külliyyetli parayı kabul etmeyerek ibrâz-ı hâmiyyet ve nâmus eylemiştir."*¹¹³

¹¹⁰ Hâkimiyet-i Milliyye, "Anadolu Evlâdının Büyük Kalbi," 6 Eylül 1921.

¹¹¹ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 501.

¹¹² Göğem, ss. 67-68.

¹¹³ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri [1917-1938], Cilt: 4, s. 43.

Mustafa Kemal ve onun denetimindeki harekete karşı en etkin mücadeleyi verenlerin başında gelen Baytar Nuri tarafından Kürtlerin Anadolu Hareketi'ne desteği şöyle açıklanmaktaydı: *“Türk devriminin başlangıcında Mustafa Kemal, ilk önce Kürdistan’a [Erzurum] sığınmış ve kahraman Kürd milletinin sözüne ve yardımına dayanarak, ‘millî hareketin örgütlenmesi’nin temelini atmıştır. Bu târihin inkâr edilemez bir gerçeğidir. Yunanlıların hücumlarına karşı, Türklerle aynı safta Türkiye’nin toprak bütünlüğünü koruyan ve yabancı devletlere karşı Türk isteklerini savunan Kürdler ve Kürdistan temsilcilerinin olduğunu millî şeref ve benliğine sâhib hiçbir Türk inkâr edemez. Türkiye’nin ölüm dirim savaşlarında her zaman Kürd milleti Türkü desteklemiştir...”*¹¹⁴

Merkez ordusu kumandanı Nureddin Paşa, bir beyanatında; Anadolu’da bir Kürt sorunu olmadığı, Kürtlerin taraf siyaseti düşüncesi etrafında şu açıklamalarda bulunmuştur: *“ ... Evet, bu mes’ele etrafında pek çok dedikodular oldu. Fakat hülâsası şundan ibârettir: Hükûmet-i Milliyye’ye muhâlif ne bir Kürd isyânı vâki olmuş ne de bir Kürdistan mes’elesi mevcûd bulunmuştur. Ufak ve mevzî’ ve hemen her vakt mevkiin şerâiti îcâbı tesâdüf edilebilecek kadar ehemmiyyetsiz bir hâdiseye hâricte büyük bir mes’ele mâhiyeti verilmek istenilmişti. Fakat Kürd vatan-dâşlarımız pek çabuk vaz’iyyeti anladılar ve bu pek küçük hâdisenin fâillerini yine bi-z-zât kendileri ortaya koyarak millî mücâhedeye karşı mevcûd olan hakikî alâkalarını gösterdiler. Bunun en büyük delîli, bugün Garb cephesinde Yunanlılarla çarpışan ordumuzun arasında muhtelif Kürd efrâdından mâ-adâ binlerce gönüllü Kürd vatan-dâşımızın can siperâne harb etmekte olmasıdır.”*¹¹⁵

Kürtler, Mustafa Kemal’le birlikte hareket ederek Türklerin yanında Yunanlılara karşı savaştılar. Hatta Yunanlıları İzmir’den çıkartan askerlerin başında Kürt süvarileri bulunuyordu¹¹⁶. Vahdet gazetesi de, Kürt aşiret süvarilerinin düşmana soluk aldırmadığından bahsederek Kürtlerce doğrudan verilen desteğe vurgu yapmıştır¹¹⁷.

¹¹⁴ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, ss. 315-316.

¹¹⁵ *Tevhid-i Efkar*, “Anadolu’da Bir Kürd Mes’elesi Yoktur,” 10 Kasım 1921.

¹¹⁶ Refik Hilmi, *Anılar*, s. 45.

¹¹⁷ *Vahdet*, 1 Nisan 1921.

3 Haziran 1919'da Diyarbekir KTC şubesinde gerçekleşen ve Ekrem Cemil Paşa vasıtasıyla Noel'in de iştirak ettiği bir toplantıda yaşanan gelişmeler, halkın gösterdiği tepki açısından ilginçtir. Ekrem Bey'in halktan hazır bulunan iki yüz kadar ahali önünde İngiliz himayesinde bir Kürdistan teşkilini teklif etmesi üzerine, halk galeyana gelerek Ekrem Bey'in kendi başına İngiliz binbaşısı ile temasa hak ve salahiyeti olmadığını, hiçbir vakit Osmanlı'dan ayrılmayacaklarını, İngiliz himayesini katiyen kabul etmeyeceklerini ve İngiltere'nin Diyarbekir Vilâyeti'ne müdahaleye kalkışması durumunda, ortalığı kana bulayacaklarını tehditkârane bir surette ifade etmişlerdir¹¹⁸.

KTC'ye Kürtlerin desteği hususunda, Anadolu Hareketi ile Osmanlı Hükümeti temsilcilerinin düşüncelerini lüzum gördükleri makamlarla veya kişilerle paylaştıklarını anlıyoruz. Cevdet Bey, Ma'mûret-ül-azîz KTC şubesinden Dersim ve Malatya taraflarına gönderilen propagandacılar vasıtasıyla mezkûr mahallerde birer şube kurulmasına teşebbüs edildiği, ancak Ma'mûret-ül-azîz şubesine kimsenin önem atfetmediği, halkın Osmanlı Hükümeti'nden ayrılmak fikrinde olmadığını belirtmektedir¹¹⁹.

Şerif Paşa'nın Bogos Nubar Paşa ile işbirliği yapacağı hakkındaki haberlerin görev mahallinde heyecana sebebiyet verdiğini açıklayan Cevdet Bey, devamında halkın tutumuna şöyle yer vermektedir: “... *Her taraftan makamât-ı mümessillere protesto telgraf-nâmeleri keşide edilerek makam-ı ulâ-yı hilâfet ve saltanata olan merbûtiyyetlerini, Şerif Paşa'nın hiçbir sûretle Kürdlük nâmına söz söylemeye salâhiyyeti olmadığını medlûl bir sûrette bildirmişlerdir.*”¹²⁰

Kürtlerin protestolarına maruz kalan Şerif-Nubar itilafının Meclis-i Â'yân'da müzakere edilmesi üzerine, Babanlara mensup Naim Bey görüşünü beyan ederek şunları söylemiştir: “... *Dünya yüzünde yaşayan ne kadar Kürd varsa – belki müstesnâları olur, server heva bazı kimseler bulunur- bu itilâfî kat'iyen kabul etmezler. Kürd kavmi Hazreti Fârûk zamanında câmia-i İslâmiyye'ye girmiş ve o zamandan beri İslâm'ın kılıcı ve kalkanı olmuştur... Bin seneden beri Türklerle*

¹¹⁸ BOA, DH. ŞFR. 633/53/1-2-3, 4 Haziran 1919.

¹¹⁹ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 85, Gömlek No:35, Belge No:35/3-4, 21-22 Haziran 1919.

¹²⁰ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 116, Gömlek No: 27, Belge No: 27-2, 4 Mart 1920.

Kürdler kardeş olmuşlar ve bir batında doğan kardeşler gibi yaşamışlardır. Binaen-aleyh bunlar birbirinden ayrılırsa ikisi de mahv olur."¹²¹

Naim Bey'in temas ettiği üzere Kürtler, İslami kimliği önceleyen bir yaşam tarzına haizdir. İslâmi hassasiyet ve bilinç İngiliz belgelerine de yansıdığı şekliyle Hristiyan güçlerin vasiliğine açıkçası pek taraftar değildir¹²². Böylesi bir tutum, KTC'nin takip ettiği yabancı bir devletin himayesi altında Kürt devlet teşekkülü siyasetinin kabul görmeyeceğine delalet etmektedir. Diğer taraftan KTC üyelerinden bazılarının, dinin Kürtlerin hayatında oynadığı rolün öneminin farkında olmadığı görülmektedir. Kamuran Ali Bedirhan' a göre din, kutsal bağlılık unsuru olmakla birlikte, milletlerin siyasi mukadderatını tayin etmede önemli bir mevki işgal etmediği¹²³ gibi Kürt milliyetçi unsurunu dışarıda bırakmak suretiyle Kürdü İslam genel adı altında toplamak siyaseti, Kürtler arasında taraftar bulmamaktadır¹²⁴. Ancak Mevlanzâde Rıfat: "... kahramanlıkları ve makam-ı muallâ-yı hilâfet-i İslâmiyyeye bağlılıkları apaçık olan şark vilâyetleri ahâlîsi..."¹²⁵ ifadesiyle Kürtlerin halk olarak İslâmi kimliğe aidiyet ve İslâmi kimliğin koruyucusu hilafet kurumuna bağlılık duygusu ile hareket etmesindeki etkene dikkat çekmektedir.

Ayrıca "*Kürdler, teşkilât-ı milliyyeyi gayr-i meşrû' ve tehlikeli addediyorlar ve binaen-aleyh açıktan açığa ona karşı hasm-âne bir vaz'iyet gösteriyorlar. Zaten teşkilât-ı milliyye reîsi cümlemizce ma'lûm bir simasıdır.*"¹²⁶ diyen Ekrem Cemil Paşa halkın Anadolu Hareketi'ni tasvip etmediği görüşündedir. Bu düşünceye karşılık Kuvâ-yi Milliyye'nin, özellikle seçimler hususunda İstanbul temsilcisi olarak gösterilen Vasıf Bey'in: "... Kitle halinde ne bir Kürd aşîreti ne de bir Kürd kabilesi nüfûz-ı celil-i hilâfete ve hareket-i milliyyeye muhâlif ve inkisâm-ı vatana taraftar olarak bulunamaz ve gösterilemez."¹²⁷ meyanındaki görüşü, KTC'nin iştirak etmeme kararı aldığı meclis seçimlerine Kürtlerin katılım sağlamasıyla teyit edilmiş olmaktadır. Anadolu dâhilinde yapılan genel seçimlere Kürtler katılmakla birlikte

¹²¹ İleri, "Kürdler Camia-yı Osmaniyyeden Ayrılamaz," 3 Mart 1920.

¹²² Mesut, s. 66.

¹²³ Kamuran Ali Bedirhan, "Kürdistan," *Serbestî*, 26 Aralık 1918.

¹²⁴ Kamuran Ali Bedirhan, "Kürdistan Hakkında Salâhiyyettar Olmayanlar," *Serbestî*, 19 Nisan 1919.

¹²⁵ Rıfat, s. 272.

¹²⁶ *Peyâm-ı Sabah*, "Mustafa Kemal Ne Yapmış", 18 Ocak 1920.

¹²⁷ İleri, Vasıf Beyle Mülâkat", 4 Kasım 1919.

İstanbul'a bazı mebuslar da göndermiştir¹²⁸. Dolayısıyla halkın padişah-halife yanlısı propaganda yürüten ve İslâmi unsurlarla bezenmiş Türk-Kürt birlikteliği siyaseti izleyen Anadolu Hareketi'ne taraftar olduğunu söylemek mümkündür.

Calthorpe'dan Lord Curzon'a gönderilen raporda: "... Bayazıt ve Karakilise'de on bin Kürd Ermenilere karşı ayaklandı. Biz şimdi çok garîb bir durumdayız. Bu uzak bölgelere ve bu kuvvetlere karşı bir şey yapamayız. Sulh şartlarının Müslimânların çok aleyhine ve Hristiyanların çok lehine olması, üstelik büyük Ermenistan hakkındaki söylentiler, Kürdleri Türklerin yanına itiyor..."¹²⁹ denilmektedir. Rumbold da, 29 Aralık 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği yazıda benzer şekilde şu ifadelerle yer veriyordu: "... Seyyid Abdülkadir ve belki Bedirhan âilesinin kimi üyeleri dışında, buradaki başlıca Kürdler, pek güvenilemeyecek kadar Türk geleneklerinden esinlenmektedirler."¹³⁰

Osmanlı Devleti ile olan ve uzun yüzyıllara dayanan tarihsel bağın, Kürt halkının KTC'ye karşı takındığı tutumdaki belirleyici rolü yadsınamaz. Lûtfî Fikri İstanbul'da ikamet eden Kürt ileri gelenlerinden önemli bir kısmının Osmanlılık düşüncesi etrafında bütünleştiğini, kendileriyle yaptığı görüşmelere dayandırarak şu kanaati paylaşmaktadır: "*Devlet-i Osmaniyye'nin –hele bundan sonra- en mühimm iki unsuru olan Türkler ile Kürdler arasında –bazı neşriyyâtı nazaran- husûlünden kurduğum uçurum çok şükür hiç derin değildir. İki tarafın azıcık gayret ve ehemmiyyeti ve vatan-ı müşterek uğrunda bir parça müsâadât-ı müteakabile icrâsına meyil ve rağbeti, arada husûlü melhûz muhabbetsizlikleri, bürûdetleri ta esâstan kaldırmaya kâfidir.*"¹³¹

KTC'nin kimi önemli üyeleri, Kürt etkin ailelerinden gelmelerine karşın Kürt milliyetçiliği ilgi bazı gerçekliklere yabancı kalabilmişlerdir. Hilmi, Ahmed Hamdi Paşa'yı şu sözlerle tanımlıyordu: "*Hamdi Bey, tanınmış ve yurtsever bir âileden gelmiş ve kültürlü olmasına rağmen, Kürdçeyi ve Kürd halkının yapısını bilmiyordu. Ülkesi ve târihi hakkında yeterli bir bilgiye sâhib değildi...*"¹³²

¹²⁸ Yenigün, "Kürdler", 4 Şubat 1920.

¹²⁹ Ulubelen, s. 194.

¹³⁰ Sonyel, *Kurtuluş savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 136.

¹³¹ Lûtfî Fikri, "Osmanlılık Karşısında Kürdler", *Sabah*, 24 Kasım 1919.

¹³² Refik Hilmi, *Anılar*, s. 61.

Halka ulaşmak ve halkın kimlik bilinci edinmesini sağlama çabaları hiç şüphesiz vardı. Ancak halkın KTC'ye karşı geliştirdiği tutum, olumlu manada daha ziyade padişah-halife veya Anadolu Hareketi'ne yönelmiştir. Halkla kurulan ilişkiler, halkın KTC'nin faaliyetleri karşısında geliştirdiği tutum, Cemiyetin akıbetinin ne olacağının belirleyici gücünü oluşturmuştur. Halkla beklediği teması kuramamalarına karşın, halk adına kendilerine biçtikleri görev, hemen her teşebbüsünde halk nezdinde tepki çekebilmiştir. Gelişme ve ilerleme parametrelerinden büyük ölçüde mahrum Kürt halkının tepkisi, Kürtlerin durağan denilemeyecek kimliğine de işaret eder. KTC'nin kimi zaman hilafet ve saltanat makamına, çoğunlukla da Anadolu Hareketi'ne karşı geliştirdiği muhalefete halkı katma uğraşısının, Kürt milliyetçiliği aracılığıyla bir örgütlenmeye dönüşümünden söz edilemez. Çünkü İstanbul ve Kürt coğrafyası arasında sağlanabilecek iletişim kanalının engellerinin –Osmanlı hükümet makamları, Anadolu Hareketi yetkilileri, halkın sosyo-ekonomik ve kültürel geri kalmışlık gibi- aşılması gerekiyordu.

4.2.4. Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Yasal hüviyetinden dolayı KTC ile Osmanlı hükümetleri arasındaki ilişkiler başlangıçta olumluydu. Bu açıdan Osmanlı hükümetleri; KTC'nin iç ve dış siyasetini, Anadolu Hareketi'nin keskin çıkışlarından farklı olarak değerlendirme eğilimi göstermiştir. Ancak takip ettiği amaç, basın ve Kürt ahali ile aşairi nezdindeki tepkisel teşebbüsler dikkate alınarak KTC ve yetkilileri üzerinde giderek sertleşen bir tür kontrol mekanizması oluşturulmuştur. Kontrol mekanizması, devleti temsil eden taşra makamları veya bu makamlarda görev yapan yerel memurların tavrıyla şekillenmekteydi. Tavrın KTC'ye yansması hareket alanının daraltılmasıydı.

Hükümet yanlısı gazeteler, yaptıkları propagandalar ile KTC'yi hedef göstererek etki altına alabilmiştir. Propagandada Türk-Kürt kardeşliği ve Müslüman olan kardeş iki milletin ortak düşmanları bulunduğu teması işlenmiş, böylece Kürtleri etkilemek suretiyle Osmanlı hükümetlerine katkıda bulunulmuştur¹³³. KTC'nin uygulamaları karşısında rahatsızlık duyan basın, Cemiyet aleyhine hükümeti baskı altına almaya çalışmıştır. “*Hükümet Böyle Bir Cemiyete Nasıl Müsâade Ediyor?*” başlığı taşıyan bir yazıda KTC'den duyulan rahatsızlık açıkça görülmektedir: “*Kürd Teâlî Cemiyeti,*

¹³³ Refik Hilmi, Anılar, s. 44.

hükûmete verdiği beyân-nâmeye nazaran siyâsî bir cemiyet değildir ve a'zâsından bir kısmı da bunu böyle biliyor. Böyle olduğu halde nasıl oluyor da siyâsî mes'elelerle uğraşılıyor, Sulh Konferansı nezdinde yalnız Kürdler nâmına idâre-i kelâm etmek için serseri bir adama me'zûniyetler vermeye kalkıyor? Fi-l-hakika gerek Şerif Paşa hakkında 'murahhas-ı muhterem' ünvânını vermiş olmak gerek evvelki günkü bir gazetede neşredilen tarzda birtakım siyâsî teşebbüsâtta bulunmak, Cemiyetin hak ve salâhiyeti hâricinde harekâtta bulunduğu bir delîldir. Bundan başka geçende Esad Paşa Divân-ı Harbi'yi, Mustafa Paşa hakkında verdiği kararlar hem kendi varlığının Kanûn-i Esâsî'ye muhalif bulunduğunu kendi kendine bir kere daha itirâf etmiş hem de şu cemiyet mes'elesinde ne kadar gafîl-âne düşünmekte bulunduğunu göstermişti. Hükûmetin bu Cemiyete karşı gösterdiği bu lâ-kaydı bir türlü anlayamadığımızı itirâf ediyoruz."¹³⁴

Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne sadakatinden ve tesir altında kalarak hareket etmeyeceklerine emin bulunan Lûtfî Fikri: "... Devlet-i Osmaniyye'nin hayât ve istikbâli için bu kadar endişe-bahr saatler geçirdiği bir zamanda ben Kürdlerin de 'Biz de şunu isteriz bunu isteriz' tarzında metâlibâta kıyâm etmesini âlî-cenâb-âne bir muâmele olmak üzere telâkki edemem... Şu nazik zamanda Osmanlı Devleti'ne bî-gânelik Kürdün âlî-cenâbliğına yakışmaz. Hele şimdi birkaç ay evvel az çok mevcûd olan ümitsizlik delili de yoktur. Kürdler bütün ruhlarıyla Osmanlılığa taraftar olursa – her millete kendi reyîyle idâre olunmak hakkının verilmek istendiği bir zamanda- kimse onları zorla, cebir ile Osmanlı Devleti'nden ayıramaz... Osmanlılık câmiasına karşı büyük bir vazifeleri vardır. Ondan hiçbirinin kaçamayacağına eminim."¹³⁵ demektedir. İleri gazetesinde; tarihi, hukuki, idari, ailevi, dini, mezhebi, gelenek, görenek hayatı ve iktisadi açıdan birbirine bağlı iki millet olan Türklerle Kürtlerin birlikte kalkınabilecekleri, ayrılıkçı siyaset izlenildiği takdirde bağımsızlığa müsait olmayan Kürdistan'ın tavadaki yağ gibi "maâz-Allah" eriyeceğine vurgu yapılmıştır¹³⁶.

"Kürdler veya Kürdistan mes'elesi, eskiden müdevvir bir mes'ele-i siyâsiyye değildir. Harb-i Umûmî'den sonra hadîs olan mesâilden birini teşkîl eder... Bütün

¹³⁴ Yenigün, "Kürd Teâlî Cemiyeti," 26 Şubat 1920.

¹³⁵ Lûtfî Fikri, "Osmanlılık Karşısında Kürdler", *Sabah*, 24 Kasım 1919.

¹³⁶ İleri, 1 Mart 1920.

milel ve akvâmın kesb-i tenevvür etmek istemesi kendileri için bir haktır. Bu haktan mahrûm edilmek kurûn-ı vustâyâ yakışan bir halet-i zihniyyeye taraftar olmak demektir. Kürdlerin tenevvür eylemelerine hükûmet çalışmamış, fikren büyük bir eser-i terakki gösterememiştir. Fakat elbette zeki olan bu unsur, nur-ı irfândan umûmiyyetle feyiz-yâb olmak ister. Bunu ise şimdiye kadar Osmanlı Devleti, Osmanlı hükûmetleri yapmamış, Türk unsurunu nasıl ihmâl eylemiş ise Kürdleri de öyle ihmâl eylemiştir.” diyen ve hükûmete yakın gazetelerden Alem-dâr’da yazan Refî Cevad’a göre, Osmanlı Devleti için en büyük bir tehlike milliyet cereyanlarıdır. Kürtler, bu devletin esas unsurlarından biridir. Kürtler için adem-i merkezîyet düşünülebilir; ancak Osmanlı camiasından ayrılmaları katiyen kabul edilemez¹³⁷.

KTC’nin kuruluşunun başlangıcındaki, diğer bir deyişle ilk altı ayındaki faaliyetlerinin dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Vilâyât-ı şarkıyyede aşiretleri birbirine düşürmemek, onları devlete hizmetkâr kılmak, asayişî temin ve muhafaza edebilmek için ilgili makamlarca Sadâret’e gerekli talimatlar verilmekte, KTC’ye mensup bazı zevatın bağımsız Kürdistan teşkili hakkındaki mesailerine son verilmesi için çaba harcanmaktaydı¹³⁸.

Ali Kemal Bey Sadâret’e gönderdiği yazıda, KTC’nin kuruluşunun nizamnamesinde belirtilen amacı çerçevesinde, Cemiyetler Kanûnu’nun ilgili hükümlerince gerçekleştiğine; ancak sonradan millî ve siyasi emel güderek amacı dışına çıktığına, kurmak istediği şubelerin de yine Cemiyetler Kanûnu’nun 6. maddesine aykırılık teşkil ettiğine, Seyyid Abdülkadir’e Cemiyetin nizamnamesinde belirtilen amaç dışında hareket edilmemesi gereğinin anlatılmasına yer verilmektedir¹³⁹. İstanbul’daki KTC tarafından posta ile Diyarbekir’e gönderilen beyannamelerde, Osmanlılık namına hiçbir ifadenin geçmeyişi, Paris’te devlet aleyhine beyanatta bulunan Şerif Paşa ve rüfekasının inisiyatifleri doğrultusunda

¹³⁷ *Alem-dâr*, “Kürd Mes’elesi”, 1 Mart 1920.

¹³⁸ BOA 4579/343409/7, 22 Mayıs 1919.

¹³⁹ BOA 4579/343409/8, 22 Mayıs 1919.

*Cemiyetler Kanûnu’nun 6. maddesi yine ilgili belgede şu şekilde yer almaktadır: “Mahallinin en büyük mülkiyye me’mûruna cemiyetin ünvân ve maksadını ve merkez idâresini ve umûr-i idâre ile mükellef olacakların isim ve sıfât ve mahal-i ikametlerini mübeyyin cemiyetin müesseseleri tarafından mahtûm ve mumzî bir beyân-nâme ile i’tâ olunacağı...”

vekil tayin edildiğini bildirmelerinin bölgede doğuracağı olası tehdit de Diyarbekir Vilâyeti'nin Dâhiliyye Nezâreti'ne bildirdiği diğer bir rahatsızlık mevzusuydu¹⁴⁰.

Askerlerin siyasetle işgal etmemelerine ilişkin çıkarılmış bulunan emirlere karşın, KTC üyelerinden Hamdi Paşa ile Kürd Mustafa Paşa hakkında Ermenice gazetelerden birine, seçimlere ilişkin olumsuz ve ayrılıkçı beyanatta bulunduklarından, haklarında Dîvân-ı Harb-i Tahkîkiyye Hey'eti'nce soruşturma açılmış ve savcılık makamınca muhakeme kararı uygun görülmüştür¹⁴¹.

KTC'nin şubeleri üzerinde tahkikat sonucunda, mühür ve diğer kimi belgelere el konulabilmekte ve eylemlerinden dolayı üyeler hakkında soruşturma açılabilmekteydi. KTC Dersim şubesi üyelerinden olup Bayburt'ta bulunan Sadreddin Efendi, "*Kürdistan Teâlî Cemiyeti hükûmetince*" resmen tanındığından bahisle, Cemiyet namına Dersim şubesine ait olarak elinden alınan mühür ile itimatnamenin iadesini Erzurum Vilâyeti'nden talep etmiştir¹⁴². Erzurum Vilâyeti de bu hususta gereğinin süratle yapılması ve haber verilmesi talimatını vermiştir¹⁴³. Diğer taraftan Mustafa Kemal'in Dersim şubesine ilişkin uyarılarını dikkate alan vali vekili Servet Bey, şubenin endişe edilecek bir mahiyette olmadığına temas etmektedir¹⁴⁴.

Diyarbekir KTC şubesi üyelerinden Da'vâ Vekili Müfettişliği görevini yürüten Mehmed Efendi'nin yakışıksız söylemlerde bulunduğu ve ahaliyi kalkışmaya teşvik ettiği gerekçesiyle hakkında Ceza Kanûnu'nun ilgili hükümlerince gereken soruşturmanın açılması istenmiştir¹⁴⁵.

Yine Diyarbekir şubesi kastedilerek Osmanlı Kürd Teâlî Cemiyeti'nin tecrübesiz beş on gençten mürekkep olup, bunların nizamname hükümlerine aykırı olarak müstakil bir Kürdistan teşekkül gizli emeli beslediklerinin kimi hallerinden ipuçları ile delillendirildiğini belirten Diyarbekir valisi Mustafa, şubeye ilişkin çekincelerini şu sözlerle sürdürmektedir: "*Kendilerinin gerek merkez ve gerek mülhakatta bir*

¹⁴⁰ BOA, DH. ŞFR. 634/4/1-2, 11 Haziran 1919.

¹⁴¹ *İfham*, "Hamdi Paşa Hakkında", 1 Aralık 1919; *Tasvir-i Efkâr*, "Yeni Bir Muhâkeme", 30 Aralık 1919.

¹⁴² BOA, DH. ŞFR. 624/113/1, 8 Nisan 1919.

¹⁴³ BOA, DH. ŞFR. 624/113/1, 5 Nisan 1919.

¹⁴⁴ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Cilt: 4, s. 157.

¹⁴⁵ BOA, DH. ŞFR. 626/105/1, 20 Nisan 1919.

nüfûz te'sîrleri olmamasından dolayı şimdilik bâdî-i endişe bir hal yok ise de, bu Cemiyet Diyarbekir'de mevcûd olup âhiren hükûmet tarafından müsâdere olunan bir muntıkadaki mefsûh İttihat ve Terakki'nin altmış küsur hissesine pey sürerek satın almak sûretiyle matbaayı ele geçirerek Kürdçe bir gazete neşri fikrinde bulundukları ve böyle temkinsiz ve tecrübesiz ellerde bulunacak vâsıta-i neşriyye sayesinde tedricen saf ve câhil ahâlîde bir cereyân ve te'sîr-i muzırr îka' etmeleri ihtimâline karşı, mezkûr matbaadaki hisselerin kimseye satılmayarak, muhâsebe-i husûsîyye nâmına vilâyete devir ve terki düşünölmüş ve encümen-i vilâyet tahrîratıyla evvel ve âhir Mâliyye Nezâreti'ne yazılmış iken, henüz cevâb-ı muvafâkat alınamamıştır. Nezâret-i müşârün-ileyhin emriyle mevki-i müzâyedeye konulan ve on gün karar-dâdesi çekilen bu hisselerin beş güne kadar ihâleten fazlasının icrâsı zarûrî bulunduğundan hitâm müddetinden evvel muhâsebe-i husûsîyye nâmına vilâyete devr-i emrinin telgrafla defterdârlığa i'tâ' ettirilmesini, ehemmiyyet-i mahsûsa ile arz ve istirhâm ederim.”¹⁴⁶

Diyarbekir vali vekili Nadir, Diyarbekir şubesi faaliyetlerini yakinen takibat altında tutmaktaydı. 12 Mayıs 1919 tarihli olup Dâhiliyye Nezâreti'ne çekilen telgrafında: “Diyarbekîr'de müteşekkil Teâlî Cemiyeti şu'besi tarafından kıt'a-i Kürdîyye'de el-yevm tab' ve neşr edilen ve mündericâtı İkdâm gazetesinde münderic Şerif Paşa'nın beyânâtı vesilesiyle Osmanlılık aleyhinde birtakım cereyânı ve Kürd istiklâlîni ihtivâ eden beyân-nâmelerin neşrine cüret edenlerin kanûn-ı cezânın birinci bâbının ikinci faslında münderic mevâd mucebince tecziyesi İstînâf Müdde-i Umûmiliği'ne ve mezkûr beyân-nâmelerin hemen dercle matbaanın seddi, Polis Müdüriyyeti'ne tebliğ edildiği berây-i ma'lûmat arz olunur.”¹⁴⁷ bilgisini paylaşmaktadır. Nadir Bey'e göre, şubenin matbaayı ele geçirip fikirlerine alet etme, müstakil Kürdistan teşkili emeli bulunmaktadır. Firar eden İttihat ve Terakki sorumlu kâtibi Hakkı Efendi'ye ait otuz hisselerin de Kürd Cemiyeti'ne icar olunduğuna ilişkin belge ibraz edilmeden, bunların arasında ittihatçılık efkârının da yerleştğine binaen şubenin feshinin gerektiğini Dâhiliyye Nezâreti'ne bildirmektedir¹⁴⁸.

¹⁴⁶ BOA, DH. ŞFR. 628/34/1-2-3-4, 4 Mayıs 1919.

¹⁴⁷ BOA, DH. ŞFR. 629/101/1-2, 12 Mayıs 1919.

¹⁴⁸ BOA, DH. ŞFR. 629/125/1-2-3, 13 Mayıs 1919.

Dâhiliyye Nezâreti'ne Diyarbekir'den gönderilen şifrede, KTC Diyarbekir şubesinde neşr olunan iki kıta beyannameye yer verilmektedir. İlkinde Şerif Paşa'nın Barış Konferansı nezdindeki teşebbüslerine değinilmektedir. Osmanlı Devleti'nin geçireceği operasyonla, Kürt nüfus yoğunluğunun dikkate alınarak yeni düzende bir Kürdistan'ın ortaya çıkacağına inanılmaktadır. Şerif Paşa'nın beyanatına, muhitin hasta dimağlarının kayıtsız kalmalarının kabul edilemeyeceği, Kürt kimliğinin asri ve medeni ihtiyaçlarının tanziminin ihmali karşısında Paris'te ve İstanbul'da mücadele edileceği ifade edilmektedir. İkincisinde Şerif Paşa'nın Kürtleri muhatap alan beyannamesinin iyi niyetle kabul göreceğine, aşiretler arasında mevcut kavga ve çekişmelerin sonlanarak, herkesin yüksek millî ve vatani hislerle vatan ve milletin selameti için çalışacağı, Konya, Ankara ve Edirne'ye tehcir edilmiş Kürtlerin mahallerine dönmelerinin sabırsızlıkla beklendiğine değinilmektedir¹⁴⁹.

Diyarbekir'deki Kürt milliyetçi cereyanına ve İngiliz siyasi hâkimi Noel'in bu husustaki kışkırtmalarına ilişkin Dâhiliyye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyyeti Âsâyiş Şubesi'nden Sadâret'e gönderilen yazıda: *"Mardin livâsı dâhilinde dolaşan İngiliz hâkim-i siyâsî Binbaşı Noel'in Kürdistan teşkîli için propaganda yaptığı sırada, Bedirhanilerden birinin hâkim tâyini mevzû-i bahs olarak Kürdler tarafından Bedirhanilerin çiftçilerine bile te'sîr ve nüfûzu olamayacağı cevâbını aldığı halde tahrikâtına devâm etmekte olduğuna ve Diyarbekir'de teşekkül eden Kürd Cemiyeti'nin başlıca a'zâsı meyanında bulunan Cemilpaşazâdelerden Ekrem Bey'in ve Cemiyetin diğer efrâdının sû-i niyetleri neşr eyledikleri iki beyân-nâmeden anlaşılacak İstînâf Müdde-i Umûmiliği'nce tâkibat-ı kanûniyye icrâ edilmekte olduğuna; cemiyet-i mezkûre efrâdından birisinin de Silvan kazâsı hakkında, Türklük ve Osmanlılık aleyhindeki tefevvühâtı üzerine cihet-i askeriyeye taht-ı tevkîfe alındığı..."*¹⁵⁰ bildirilmektedir.

Cevdet Bey, Ma'mûret-ül-azîz şubesini kuran Mehmed Bey'in Diyarbekir'deki durumu anlamak ve KTC şubelerine taraftar köylerle görüşmek üzere Diyarbekir'e gönderildiği hususunda, Diyarbekir Vilâyeti'nin dikkatini çekmiştir¹⁵¹. Harbiyye Nezâreti'ne de Ma'mûret-ül-azîz valisinin gelişine kadar vilayete Bedirhanilerden

¹⁴⁹ BOA, DH. ŞFR. 632/84/1-11. 28 Mayıs 1919.

¹⁵⁰ BOA, 4579/343409/3, 1 Haziran 1919.

¹⁵¹ ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 63, Belge No:63, 13 Haziran 1919.

olan Malatya mutasarrıfından başka uygun birisinin vekâleten temininin sağlanması, Kürd kulübüne dâhil olan telgraf memurunun memuriyetten çıkarılması veya başka bir vilayete naklettirilmesi için gereğinin yapılmasını arz etmektedir¹⁵².

Siirt Mutasarrıflığı'ndan Bitlis Vilâyeti'ne oradan da Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen telgraf, Şerif Paşa'nın ilgili makalesinin birtakım zehirli ilavelerle Diyarbekir'de bastırılıp birçok nüshasının Siirt şubesine yollandığına ve Siirt şubesi vasıtasıyla vilayetteki Kürt reis ve şeyhlerine dağıtıldığına, Kürt hükümeti teşkili talebi doğrultusunda İtilaf heyetine Osmanlı Hükümeti aleyhinde kanıt sunabilmek adına, halkın genel oyuna başvurulması için Kürtlerin birlik olmalarına dönük ikazlarına yer vermektedir. Ayrılıkçı Kürd Cemiyeti'nin devamına, ihtilalvari harekât ve neşriyatına son verilmediği takdirde, Kürdistan'da vahim sonuçlar doğuracağı bildirilmektedir¹⁵³.

Şırnak aşiret reisi Abdurrahman, KTC'nin Kürt bölgelerinde şube kurma ve diğer teşebbüsleri karşısında, Osmanlı merkezi makamları ile yapılabileceklerle ilişkin, iletişim halinde bulunarak Sadâret'e Şırnak'tan çektiği telgrafta; kuşaklar boyu Osmanlı Devleti'ne hizmet etmelerine karşın, herhangi bir yanlış karar almamak ve tüm Kürdistan rüesa ve ahaliyle can siparane hizmette bulunabilmek adına KTC'nin teşkilat ve programı talep edilmektedir¹⁵⁴. Hükümet kanadı, devlete büyük bir sadakatle bağlı bulunan ve bu meyanda hareket eden Abdurrahman Ağa'nın uygun bir rütbe ile taltif edilmesi, Kürd Kulübü gibi teşkilata gerek olmadığının kendisine tebliğ edilmesi kararı alacaktır. Ayrıca mülki amirler kanalıyla mahalli ulemadan ahaliyi ikaz etmeleri için kendilerine telkinde bulunulması istenmiştir¹⁵⁵.

KTC'nin siyasi teşebbüslerinin hükümet yetkilileri nezdinde uyandırdığı rahatsızlık, kimi zaman muhatapların çağrılıp kendilerinden gelişmeler mevzusunda bilgi almalarını gerektirmiştir. Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın Tan'da yayınlanan bir makalesinin Diyarbekir matbaasında basılıp Kürt aşiret reisi ve şeyhlerine dağıtılması, Kürdistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrıldığı ve bir Kürt hükümeti teşkili

¹⁵² ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 63, Belge No:63-1, 13 Haziran 1919.

¹⁵³ BOA, DH. ŞFR. 632/103/1-2, 26 Mayıs 1919.

¹⁵⁴ BOA, BEO 4579/343409/9, 11 Mayıs 1919.

¹⁵⁵ BOA, BEO 4579/343409/9, 5 Haziran 1919.

talebine yönelik birtakım yazıların yayınlanması üzerine, KTC reislerinden Seyyid Abdülkadir ile Bedirhani Emin Ali ve Murâd Remzi resmi olarak çağrılıp kendilerinden bilgi alınmaya çalışılmıştır¹⁵⁶.

Hükümet yetkililerinden İsmail Hakkı, Ali Rıza ve İbrahim Hayri'nin kendileri ile mevzu hakkında görüştüğü KTC üyeleri; Cemiyetin, Kürtlerin yüce hilafet makamından ayrılması için hiçbir teşebbüste bulunmadığını, İstanbul'dan ilgili bölgelere çekilmiş telgrafnameler usulüne uygun olarak gönderildiğinden her vakit hükümetçe tetkik olunabileceğini belirtmişlerdir. Devletin Ermenilere karşı Kürtlerin hukukunu müdafaa ve muhafazasının artık kâbil olamaması beyanıyla kendilerinin bu hukuku temine çalışmalarının gerektiği, hatta bu hususta dayanılabilecek veya güvenilebilecek bir devletin elde edilmesinin zorunlu olduğunu ileri sürmüşlerdir¹⁵⁷.

Adı geçen KTC üyelerince, bölgenin geleceğinin Barış Konferansı'na belirlenmeye çalışıldığı bir zamanda Ermeni devleti ve tehlikesine karşı, Konya ve Ankara taraflarında bulunan 450.000 Kürdün hemen mahallerine iadesi ve bunun için tahsis olduğu anlaşılan paranın ödenmesi gerçekleşmezse, aşair efradından bulunmaları cihetiyle Harbiyye Nezâreti idaresinde bulunan fazla seferberlik hayvanat ve çadırlarının kendilerine tahsis edilip dağıtılması istirham edilmektedir. İçinde bulunulan halden dolayı Kürdistan teşkiline teşebbüs edildiği, bu amaçla konferansa ve Wilson'a başvurulduğu bildirilmektedir¹⁵⁸.

KTC'nin Cemiyetler Kanûnu'nun ilgili hükümlerine tabi olarak teşkil ettiği; ancak kanun hilafına hareketinin takibata uğrayacağı hatırlatılarak, gerek KTC merkezi gerekse taşradaki şubelerinin vilâyât-ı şarkıyyenin Osmanlı Devleti'nden ayrılması için içten ve dıştan ortaya çıkabilecek tahriklerin araştırılması gerektiği ifade edilmiştir. Özellikle İstanbul'da yerleşik Kürt ileri gelenleri ile temasta bulunarak kendilerini irşat ve ikaz eylemek gibi görevleri yerine getirebilecek ve Haydarizâde İbrahim Efendi, Abuk Ahmed ile Bahriyye Nâzırı Avni Paşa'dan oluşacak daimi bir özel encümen teşkili uygun görülmüştür¹⁵⁹.

¹⁵⁶ BOA, 4579/343409/12, 5 Haziran 1919.

¹⁵⁷ BOA, 4579/343409/12, 5 Haziran 1919.

¹⁵⁸ BOA, 4579/343409/12, 5 Haziran 1919.

¹⁵⁹ BOA, MV. 216/39/1, 18 Haziran 1919.

Hükümetin genel kanaati, KTC dışında diğer Kürt şube yapılanmalarına lüzum bulunmadığı, vilâyât-ı şarkıyyenin devlete bağlılığının temini, Orta Anadolu'da muhacir durumda bulunan Kürtlerin memleketlerine dönmelerinin sağlanması, Kürt aşiret reislerine madalya ve unvan verilmek suretiyle teskin edilmeleri, bölgeye liyakat sahibi memurların gönderilmeleri, yöre ahalisini irşat için özel bir encümen teşkili yönündedir. Kapsamlı olmasa da Birinci Dünya Savaşı esnasında aşireti ile ifa eylediği hizmetlerden ve bu yolda bütün memaliki harap vaziyette Konya Vilâyeti'ne iltica etmiş Haydaranlı aşiretinin¹⁶⁰, reisleri Hüseyin Paşa'ya gerekli tahsisat yapıp Kayseri tarikiyle memleketlerine dönmelerinin sağlanması¹⁶¹ ve geçecekleri yollarda gerekli tedbirlerin alınması gerektiği¹⁶² hükümetin alınan bazı kararlara riayet ettiğini göstermektedir. Ancak hükümetin sıklıkla başvurduğu yöntem, Kürt aşiret reisleri ve ileri gelenlerine madalya ve unvan vermektir. Hükümetle teşrik-i mesai etmesi için¹⁶³ Şemdinan eşrafından Seyyid Muslihiddin “*Mirülümeralık*”; Şemdinan eşrafından Oğuzhan, Behram ve Seyyid Emin; Oramar reisi Sito, Dereki reisi Tahir ve Sultan ağalar “*Beşinci Rütbe Mecidi Nişan-ı Zi-şân*”; sadakat ve hizmetlerine binaen Şikak aşiret reisi İsmail Ağa “*Üçüncü Rütbe Mecidi Nişanı*”; aşiret reislerinden Müküs nahiyesi müdürü ve Gevaş kaymakam vekili Mutiullah Bey “*Dördüncü Rütbe Mecidi Nişanı*” ile taltif edilmişlerdir¹⁶⁴.

Osmanlı mülki makamları, şube teşkiline kimi zaman içinde bulunulan şartlar gereği yasal olmasa da izin vermeye mecbur kaldıklarını bildireceklerdir. Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza: “... *Maa-t-teessüf ahvâl-i ictimâımız siyâsetle iştilal etmeyecek cemiyetler teşkiline de müsâade olunduğundan ve olunmadığından, cemiyetlerin merkezi umûmen İstanbul olmasına nazaran gaye ve mâhiyetlerinin merkez-i saltanatça daha ziyâde ma'lûm olacağı teemmül ederek KTC şu'besine ruhsat vermemekle beraber istîzân-ı keyfiyyete mecbûr olmuş idim.*”¹⁶⁵ diyerek şube teşkiline neden rıza gösterdiğine açıklık getirmektedir.

¹⁶⁰ BOA, BEO, 4582/343591/1, 7 Temmuz 1919.

¹⁶¹ BOA, DH. ŞFR. 102/60/1, 7 Ağustos 1919.

¹⁶² BOA, DH. ŞFR. 102/253/1, 25 Ağustos 1919.

¹⁶³ BOA, DH. KMS. 50/3/29/2, 28 Ağustos 1919.

¹⁶⁴ BOA, DH. KMS. 50/3/29/14, 26 Kasım 1919.

¹⁶⁵ BOA, DH. ŞFR. 640/131/1, 7 Ağustos 1919.

Mülki makamlarca, Kürt coğrafyasında KTC ile temas kurma ve birleşme ihtimali bulunan Kürt ileri gelenleri ile yabancı güçlerin faaliyetleri yakından izlenmiştir. Bu hususta yoğun mesai harcayanların başında Vali Haydar Bey gelmiştir. “*Kürdler paraya tapınıyorlar*” yakıştırmasında bulunan Haydar Bey, İngilizlerin Bill gibi siyasi yetkilileri aracılığıyla Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekeceğinden endişe duyduğunu; Bill’in, Simko’yu Osmanlı Devleti’ne saldırtma çabasına karşı, Simko ile müteffiki aşiretler arasına nifak sokmaya çalıştığını; Seyyid Taha ile Simko’nun müzakere için buluşacak olmalarını tahkik ettirdiğini, tüm bu gelişmeler üzerine gerekli tedbirleri almakta kusur etmediğini Dâhiliyye Nezâreti’ne bildirmiştir¹⁶⁶.

KTC üyesi Celadet’in İngiliz temsilcileri ile Şırnak ve çevresindeki aşiretleri kazanma çabasına karşı, hükümet teşebbüsü engelleme uğraşı vermiştir. Siirt Mutasarrıflığı’nın, Bedirhani Celal [Celadet] Bey’in Şırnak kazasındaki aşiret reislerine müzakereler icra etmek için davet gönderdiği yönündeki bildirimi üzerine Harbiyye Nezâreti’nce, 13. Kolordu Kumandanlığı’ndan Zaho siyasi hâkiminin bölgedeki aşiretlerle iletişiminin engellenmesi istenmiştir¹⁶⁷.

Ermenistan mevzusu Osmanlı mülki makamları ile KTC ve şubelerini karşıya karşıya getiren bir sorundu. Diyarbakir’den Mustafa Bey, Barış Konferansı gereği bölgenin Ermenistan olması hakkında bir düşünce var ise, her ihtimale karşı İzmir gibi Diyarbakir’de de “*redd-i ilhâk hey’eti*” teşkiline karar verildiğini bildirmektedir. Diyarbakir şubesi üyelerinin cahil ve serkeş kalabalığı tahrik ve asayiş ihlale cüret edeceklerine, adliyye bırakılan evrakları üzerine haklarında derhal takibat yapılması hakkında Adliyye Nezâreti’nden İstinaf Müdde-i Umûmiliği’ne tebligat yapılmasının uygun olacağına, şehrin asayiş için kolordu ile ortak gerekli tedbirlere başvurulduğuna yer verilmektedir¹⁶⁸.

4.2.5. Anadolu Hareketi’nin Tutumu

KTC’nin amacına ulaşma yolundaki en büyük engellerden biri, hiç şüphesiz Mustafa Kemal liderliğinde Anadolu’da başlayan, Kürt aşiret ve ileri gelenlerinden

¹⁶⁶ BOA, DH. ŞFR. 640/61/1, 5 Ağustos 1919.

¹⁶⁷ BOA, MV. [218/11/1], 12 Aralık 1920.

¹⁶⁸ BOA, DH. ŞFR. 631/128/3-4-5, 25 Mayıs 1919.

de büyük destek alan harekettir. Kürt milliyetçi hareketinin gelişiminde Cemilpaşazâde Ekrem'e göre en büyük engel Anadolu Hareketi olup, KTC ile Anadolu Hareketi arasında büyük mücadele mevzubahis idi¹⁶⁹.

Mustafa Kemal'in Kürtlerle ilk ciddi teması, Mart 1916 tarihinde 16. Kolordu Komutanlığı'na atanmasından itibaren başlamıştır. Mustafa Kemal, Mardin, Diyarbakir, Bitlis, Muş, Siirt, Garzan, Kulp, Silvan, Ergani Madeni gibi yerlerde kalmış ve Kürtlerle yoğun temaslarda bulunmuştur. Karargâhını Silvan'da kurmuş olan Mustafa Kemal bölgede bulunduğu zaman zarfında bazı Kürt ileri gelenleri ile tanışıp, özel dostluklar kurmuş ve güvenlerini kazanmıştır. Yörenin büyük toprak ağaları olan Sadık ve Ali Ağa'nın konağında kalmıştır¹⁷⁰.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra KTC odaklı başlayan bağımsızlık teşebbüsünde Mustafa Kemal'in daha savaş yıllarında Kürdistan'da –başta Diyarbakir olmak üzere- görev yaparken Kürtlerle kurduğu yakın temalar ve ileriye dönük yapmış olduğu gözlemler, KTC karşısında kendisinin başlattığı bağımsızlık teşebbüsünü daha avantajlı hale getirmiştir. Mustafa Kemal'in bağımsızlık yolundaki uğraşlarına Kürt bölgelerinden başlamasında bu ön hazırlıklarının payı vardır. Mustafa Kemal, enerjisinin büyük bir bölümünü Kürt gruplarını kazanmaya ve harekete dâhil etmeye vermiştir.

Anadolu Hareketi, Kürtlerin desteğini elde etmek ve kazanabilme çabasında siyasi olarak akıllıca yol ve yöntemler izlemiştir. Mustafa Kemal, Anadolu Hareketi'ne Kürt halkını katabilmede, halk üzerinde etkin olan bölgenin bey, ağa ve dini liderlerinin nüfuzlarından yararlanmıştır. Kendi komutasında olup Kürtlerle belirli temas ve diyaloglar kuran askeri yetkililer vasıtasıyla da sonuç alıcı bir teşkilatlanma gerçekleştirmiştir.

Anadolu Hareketi'nin icraatlarından biri KTC'nin faaliyetlerine engel olmaktı. Mustafa Kemal bizzat, Bitlis civarında kolordu kumandanı ve Diyarbakir'de ordu kumandanı iken tanıştığı aşiret reislerine ve sözü geçer kimselere mektuplar yazıp adamlar göndermekteydi¹⁷¹. İlk mektubu 10 Ağustos'ta Mutki'de aşiret reisi Musa

¹⁶⁹ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 47.

¹⁷⁰ Tezer, ss. 33-92; Silopî, s. 59.

¹⁷¹ Dursunoğlu, s. 131.

Bey'e yazmıştır. Mektupta: "... Zât-ı âlilerinin min-el-kadîm devlet ve millet ve vatan uğrunda fedakârlığınız, ber-güzîde hidemâtınız, bütün erbâb-ı hamîyyetin taht-ı takdîr ve tahsînindedir... bi-hakkın milletimizin istiklâli ve vatanımızın tamâmîyeti yolunda hâsıl olan ittîfâkı, hâric ve dâhile karşı temsîl maksadıyla kongrece bir Hey'et-i Temsîliyye intihâb ve kabul edildi. Zât-ı âliniz de kongrenin ârâ-yi umûmiyyesiyle müttefikan bu Hey'et-i Temsîliyye a'zâlığına intihâb buyuruldunuz... Vatanımızın hâlâs ve saâdeti için elele vererek çalışılacak bir zemîn ü zeman hâsıl olduğundan dolayı cidden pek büyük memnûniyyet hissetmekteyim... Cenâb-ı Vâhib-ül-âmâl Hazretleri'nden vatan ve milletimiz için hayırlı akîbetler niyâz eder ve sizlerin gözlerinizden öperim."¹⁷² Şarktaki aşiretler tarafından saygı gören Musa Bey, Hey'et-i Temsîliyye'ye katılmayı kabul etmiştir¹⁷³. Karabekir, kongrede bulunmayan Musa Bey'in Hey'et-i Temsîliyye'ye dâhil edilme hikmetini, geçici bir hükümet teşkil edildiği zaman Kürtlerin de millî davadan ayrılmayacaklarını göstermek olarak açıklamaktadır¹⁷⁴.

Bitlis'te Küfrevîzâde Şeyh Abdülbaki Efendi, Şırnaklı Abdurrahman Ağa, Derşevli Ömer Ağa, Muşaslı Resul Ağa, Eski Mebus Sadullah Efendi, Şeyh Mahmûd Efendi, Norşinli meşayih-i izamdan Şeyh Ziyaeddin Efendi, Garzan'da rüesadan Cemil Çeto mektup gönderilenler arasındadır. Mektup gönderdiği Kürt ileri gelenlerine, milletle beraber çalışma gayesiyle askerlik görevinden istifa ettiğini söylemiş ve kendisiyle ortak hareket etmeleri çağrısı yapmıştır¹⁷⁵. Mektuplarla ulaşılmak istenen amaç, henüz derlenip toparlanma çağındaki Anadolu Hareketi'ne karşı yaratılabilecek tehlikeleri savuşturmak¹⁷⁶.

Mustafa Kemal, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti'ne yazdığı şifrede: "... Kürdler ve Kürdistan üzerinde hâiz-i te'sîri olan ve esnâ-yi harbte hukuk ve muhabbetlerini pek ziyâde kazandığım Kürd ümerâsından meşhûr müteaddid zevâta kolordu vâsıtasıyla re'sen şifreli telgraflar yazarak devletin vaz'îyyet-i siyâsîyyesi ve

*Anadolu Hareketi; Diyarbakır ve diğer vilâyât-ı şarkiyedeki Kürt milliyetçi propagandasını, İstanbul'un doğurduğu ve merkezi hükümetin hıyanetkâr elinin beslediği bir girişim olarak değerlendirmekteydi. Bkz. Dursunoğlu, s. 135.

¹⁷² Nutuk [Vesikalar], Cilt: 3, ss. 937-939.

¹⁷³ Translations Of Articles On Kurdish Question Written By Avni Dogan, Situation In Kurdistan, FO 371/140682-0003, 20 January 1959, Collection Middle East Online: Iraq, 1914-1974, s. 9.

¹⁷⁴ Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, Sinan Neşriyat, 1933-1951, s. 92

¹⁷⁵ Nutuk [Vesikalar], Cilt: 3, ss. 939-945.

¹⁷⁶ Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi, s. 123.

kendilerince ittihâzı lâzım gelen vaz'iyet hakkında icâbı gibi beyânât ve vesâyâ-yı müessirede bulundum. Son günlerde muttali olduğum bazı ma'lûmâta nazaran Kürdistan mıntıkasıyla da meşgul ve alâkadar olmak icâb ediyor. Bunun içi müstakill Kürdistan olmak üzere, İngilizlerce tervîc gören hangi mıntikalarda ve âtiyen daha ziyâde tevessü'ünü yine İngilizlerce teşvîk ve işâa edilen mıntikalar hangileridir? Bu bâbda dâire-i celîlelerinde mevcûd olan ma'lûmâtın inbâsına müsâade buyurulmasını ricâ ederim.”¹⁷⁷ diyerek olası Kürt milliyetçiliği cereyanları karşısında temkinli davranma ve bir tür tedbir alma eğilimi içinde olmuştur.

Karabekir, kendisinin ve Diyarbekir kolordusunun Kürt milliyetçi sorununda çok hassas olduklarını belirtirken¹⁷⁸, takip ettiği siyaseti şu sözlerle özetlemiştir: “*Hudûd düzeltilmesi, Kürd istiklâli gibi propagandaların durmayacağı belli idi. Bu zehre karşı daha evvelden ‘Kürdistan’ı Ermenistan yapmak istiyorlar, fakat Kürd kardeşlerimizi çiğnetmeyeceğiz.*’ diye bütün Kürdleri şerbetlemiştim.”¹⁷⁹ Hey’et-i Temsiliyye’nin 23 Kasım 1919 tarihli oturumunda Rauf Bey de; Van ve Bitlis’in Ermenistan’a iltihakının Kürt milliyetçiliği sorununa sebep olacağı, sorunun yayılmak suretiyle Kürdistan sorunu halini alacağı¹⁸⁰ düşüncesini paylaşmaktadır. Anadolu Hareketi’ne yön veren kadronun başlıca simalarının herhangi bir Kürt millî hareketinin ortaya çıkması ihtimaline karşın oldukça hassas davrandıkları görülmektedir.

Bosfor gazetesinin Ekrem Cemil Paşa ile gerçekleştirdiği ve Peyâm-ı Sabah’ta da yer verilen mülakatta Ekrem Cemil Paşa, Birinci Dünya Savaşı sırasında şarkta maiyetinde bulunduğu Mustafa Kemal’e ilişkin şu tespitleri yapmıştır: “*Mustafa Kemal, esnâ-yî harbte 2. Ordu Kumandanı idi ve karargâhını Diyarbekir’de yerleştirmiş idi. Bu sûretle Kiğı’dan İran hudûduna kadar taksîm edip Van, Bitlis, Diyarbekir vilâyetleri, Erzurum Vilâyeti’nin bir kısmını ihtivâ eden arâzî-i vâsia onun demir boyunduruğu altında bulunuyordu. Mustafa Kemal, Osmanlı ordusunun en güzîde zâbitlerinden addolunur.*”¹⁸¹ Böylece Ekrem Cemil Paşa, Mustafa Kemal’in

¹⁷⁷ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, s. 19.

¹⁷⁸ Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, s. 107.

¹⁷⁹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Cilt: 1, s. 318.

¹⁸⁰ Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Uluğ İğdemir [Haz.], Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975, s. 97.

¹⁸¹ *Peyâm-ı Sabah*, “Mustafa Kemal Ne Yapmış”, 18 Ocak 1920.

savaş sırasında Kürt bölgelerinin önemli bir kısmındaki etkin gücüne dikkat çekmiştir.

Mütâreke sonrasında Meclis-i Meb'ûsân'ın feshine giden süreçte, Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemal arasında İstanbul'da yapılan ve ülkenin kurtuluşuna ilişkin gerçekleşen görüşmede birçok karar alınmıştı. Bu kararlardan biri; vilayetlerde fırkacılık adı altında yapılan kardeş mücadelesine engel olmak¹⁸². Öyle anlaşıyor ki, KTC ve onun taşra yapılanmasının da hedef alınarak faaliyetlerinin engelleneceği, Mustafa Kemal'in daha İstanbul'da iken Anadolu Hareketi adına aldığı bir karardı.

KTC'nin faaliyetlerini önleme çabaları, esasında Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişinden önce, özellikle Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum şubesi, benzer düşüncedeki kuruluşlar ve askeri makamlarca başlatılmıştır. Erzurum şubesi bu amaçla bazı tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bir taraftan Erzurum'da basılan Albayrak gazetesi aracılığıyla şark vilayetlerinde Türkle Kürdün ayrı olmadığı, gelecek felaketin her iki kardeş kavim için yok olmak anlamına geldiği yayılmakta, millî birliğin kurulması istenmekteydi. Diğer taraftan bölgede yerleşik olan ve sözü geçer kimseler, aşiret reisleri Ermeni ihtirasları karşısında ortak hareket etmeye çağrılmaktaydı¹⁸³.

Mustafa Kemal, KTC'nin teşebbüsleriyle tehlike arz edeceğini düşündüğü Kürt sorununun önüne geçebilme adına yoğun bir uğraş vermiştir. Samsun'da, Amasya'da

¹⁸² Cebesoy, ss. 36- 37.

¹⁸³ Dursunoğlu, s. 44.

*Albayrak'ta; İstanbul ve diğer yerlerde birkaç zâtın Kürdistan sorununu ortaya atarak tehlikeli ve zararlı girişimlerde bulunduğu, Şark-i Anadolu'nun İslâm hâkimiyetinde kalması Kürt ve Türk'ün birlik olmalarına bağlı olduğu, Kürdistan teşkilinden bahsetmenin esasında Ermeni istilasına davetiye çıkaracağına yer verilmektedir. KTC'ye hitap edildiği ve Cemiyete mensup olanlarının yoğun olarak eleştirildiği anlaşılan gazetede: “ ... Nâmına söz söylediğiniz Kürdlerin sizlerle bir münâsebeti olmadığı gibi sizin de onlara karşı zerre kadar bir râbûta ve muhabbetiniz yoktur; zîrâ Kürd bugün mâddî ve ma'nevî bin türlü ihtiyaç içindedir. Müstakill yaşamak için lâzım gelen bütün varlıklardan âmillerden mahrûmdur. Ve bâ-husûs Kürd ser-güzeştçi bir hayattan münferittir. O dâimâ obasından, köyünden uzak derin hayaller arkasından koşamaz. Bu sebeble o tasavvurlar, Kürdü bugünkü huzurundan da ayıracağı için taraftar bulmaktan uzaktır. Kürd nâmına küllâh yapmak isteyen kimseler eğer Kürdün – saâdetine hâm olmak şöyle dursun- hakikaten onun saâdetine mahbûb iseler, İstanbul'da yaldızlı kanapeleri terk eder, buralara koşar, mektepler, Dâr-üs-sanâ'alar açar ve bu sûretle Kürdü râiyâne hayattan medenî hayata ircâ eder ve Kürdlerin ıslah-ı ahvâline çalışır. Kürd ilimsiz, marifetsiz, san'âtsiz, ticâretsiz bir halde sefâletler içinde yüzerken ve her şeyden evvel refâha bilgiye muhtâc iken ona istiklâlden bahs etmek Kürd için pek müdhîş düşmanlıktır. Bu hakîkati Kürdlerin bütün dîr-bîn ve hamîyyetli evlâdı takdîr etmede o iftirâkçı propagandacılara hakikî bir nefret göstermektedir...” açıklamalarına yer verilmektedir. Bkz. Albayrak, “Şark-i Anadolu Türkü ile Kürdü Tefrik Edilemez”, 30 Ekim 1919.

bulunduğu sıralarda Kürt milliyetçi teşebbüslerinin önlenmesi için çabaladığı, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Riyâseti'ne yazdığı istihbarat raporlarında, kolordu kumandanları ile yaptığı yazışmalardan anlaşılmaktadır. 1. Kolordu Kumandanı'na “*Kürdler Türklerle birleşti*” derken, Kürtlerin İngiliz propaganda ve tahriklerine aldanarak Anadolu Hareketi'ne tehlike teşkil edecek bir tutum takip etmesi ihtimalinin kalmadığı telkinini yapmak istemiştir¹⁸⁴.

Anadolu Hareketi'nin, Kürt milliyetçiliğinin oluşturabileceği tehdit karşısındaki bir teşebbüsü de daha başlangıçta din faktöründen yararlanmasıydı. Mustafa Kemal, Kürtlerin din eksenli halife-padişaha bağlılığının bilincinde, padişaha ve halifeye yakın davranarak Kürtleri kazanabilme yaklaşımı sergilemiştir. Dini şahsiyetler aracılığıyla veya kendisinin verdiği dinsel içerikli vaazlarla Kürtlerin dini hassasiyetlerine dokunulmuştur. Erzurum Kongresi'nde verdiği nutukta: “... *En son olarak niyâzım şudur ki, Cenâb-ı Vahib-ül-âmâl Hazretleri Habîb-i Ekrem'i hürmetine bu mübarek vatanın sâhib ve müdâfi' ve diyânet-i celile-i Ahmediyye'nin ilâ-yevm-il-kıyâme hâris-i astakı olan millet-i necîbemizi ve makam-ı saltanat ve hilâfet-i kübrâyı masûn ve mukaddesâtımızı düşünmekle mükellef olan hey'etimizi muvaffak buyursun.*” diyerek padişahlık ve hilafet kurumu hakkındaki temennisini ifade etmiştir. Böylesi bir dini propagandadan amacı, gerçekte kendisinin belirttiği üzere o an için halkı, vatani ve esir padişahı kurtarmaya inandırmaktı¹⁸⁵.

Kürtlerin desteğini sağlama KTC için de önemli bir mevzu idi. Seyyid Abdülkadir, Mustafa Kemal'in propagandasına yaklaşımı Kürtlerin etki altına alındığı yönünde idi. Hatta Kürtlerin Mustafa Kemal tarafından zehirlenmemelerinin temin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. KTC, propaganda yollu etki altına alınmanın önlenmesi için Kürtlerin yaşadıkları mahallere kendi taraftarlarını göndermiştir. Aralarında Başkaleli Hıfzullah Bey'in oğlu Abdurrahman Bey'in de olduğu üç kişilik bir heyetin Dersim yöresine gönderilmesi bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ancak Seyyid Abdülkadir, heyetlerin arttırılması gerektiğini verdiği nutukta belirtmiştir¹⁸⁶.

¹⁸⁴ Selek, s. 268.

¹⁸⁵ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: 1, s. 85.

¹⁸⁶ TİTE, Kutu No: 310, Gömlek No: 68, Belge No: 68001.

Hindistan Bürosu'ndan Hâriciyye Nezâreti Müsteşarlığı'na gönderilen raporda Anadolu Hareketi kastedilerek, İngiltere yanlısı bir Kürdistan hareketinin, Türkleri yabancı karşıtı ve Pan-İslamik bir propaganda yapmaya sevk ettiğine değinilmektedir¹⁸⁷. Ermenilerin bağımsızlığı iddiaları ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olması gibi gelişmeler, Anadolu Hareketi'nin Kürt aşiretlerini kazanabilmesi için propaganda malzemesi sunmuştur. Böylece Kürtler Anadolu Hareketi etkinliklerine karşı duyarlılık göstermiştir¹⁸⁸.

Karabekir, Kurtuluş Savaşı müddetince din motifinden de yararlanarak Kürtlerin sükûnetini sağlamaya çalıştığını belirtmektedir¹⁸⁹. Şirvan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti reisi Abdurrahman'ın Sadâret'e gönderdiği telgrafta, din temasının etkileyici bir mahiyette kullanıldığı görülmektedir. Telgrafta İslâm'ın devamının, hilafetin bekâsının İslâm ümmetinin ittifakıyla mümkün olduğu, hatta tefrikanın dince yasaklandığı belirtilmekte, Kürdistan için bağımsızlık iddiasında bulunan Şerif Paşa ile KTC protesto edilmektedir¹⁹⁰.

7 Aralık 1920'de aşiret reislerine hitaben Ali Saip Bey imzasıyla bir beyanname yayınlanmıştır. Ali Saip Bey: “... *Dünyada İslâmiyyeti muhâfaza eden hür ve müstakill ancak Türkler ve Kürdlerdir. Bugün İslâmiyyet ve vatan tehlikededir. Siz ki bütün Hristiyanlık âlemine karşı Kudüs'ü müdâfaa eden Selâhaddîn Eyyûbî Hazretleri'nin torunlarısınız; İslâmiyyet, vatan sizden imdât bekliyor...*”¹⁹¹ diyerek aşiret reislerini mücadeleye çağırmaktadır.

Anadolu Hareketi'nce Kürtlerin kazanılmasında başvuru yöntemlerinden biri Ermeni tehdidiydi. İstanbul Hükümeti'nin Kürt istiklâline taraftar bulunduğunu gönderdiği heyetlerden anlayarak hayrete düştüğünü belirten Karabekir, sözlerinin devamında şunları söylemekteydi: “... *Hey'et reîsi İlhamî Bey, bana hey'eti muvâcehesinde dedi ki: 'Şark vilâyetleri Ermenistan olacak, Kürdler de kıyâm ile muhtâriyyet isterlerse Kürdlerle meskûn muntikalar olsun kurtulur.'* İstanbul'un bu

¹⁸⁷ Mesut, s. 92.

¹⁸⁸ Telegram, Admiral Sir H. Calthorpe, HM High Commissioner, Constantinople, to Foreign Office, 10 July 1919, No. 1430, [FO 608/95], A. L. P. Burdett, ss. 421-422.

¹⁸⁹ Karabekir, Kürt Meselesi, Faruk Özerengin [Haz.], Emre Yayınları, İstanbul 1994, s. 16.

¹⁹⁰ *İfham*, “Lâ-yetzelzel Merbûtiyyet”, 12 Ocak 1920.

¹⁹¹ Hulki Saral, Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1970, ss. 218-219.

*câhil-âne ve gafil-âne zihniyyetini düzeltmeye çalıştım. Kendilerine ve bütün Kürdlere şu fikri verdim: 'Düşmanlarımız büyük Ermenistan yapmaya çalışıyor. Buralarda ise en ziyâde Kürd kardeşlerimiz oturmaktadırlar. Kürd istiklâli diye çalışanlar düşmanlarımızdır. Maksudları Kürdleri bizden ayırdıktan sonra Ermenistan yapmaktır. Kürdleri mahvedeceklerdir. Bunun için Türk ve Kürd kardeşler, bu felâkete meydan vermeyiniz.'*¹⁹²

Mütâreke sonrasının çalkantılı ortamında ve Kürt cemiyetlerinin kuruluş aşamasında, Kürt bölgelerindeki halkın tepkisinin ne olacağının kestirilemezliği karşısında, Halit Bey'e göre ilk etapya yapılması gereken şey, bölgede asayiş sağlamak ve Kürt milliyetçiliği propagandalarını önlemektir. Halit Bey her çareye başvurulduğunu şu sözlerle aktarmaktadır: *"XIII. Kolordu Kurmaylığı'nca, Türk câmiasından ayrılık dâvâsı güden teşebbüslere karşı, mukabil propaganda yayılmakta, nüfûzlu ve söz sâhibi başlara Ermenistan korkusu telkîn olunmakta idi. İngilizlerin Kürdistan teşkîli va'dlerine aldanmamak îcâb edeceği, Kürdler için kendi başlarına bir devlet kurarak bunu yaşatmak imkânına sâhib olmadıklarından, memleketlerinin bir gün ve muhakkak Ermenistan'a peşkeş çekileceği tezi üzerinde bi-l-hâssa durulmakta, selâmetlerinin Türklerle birlikte kardeş gibi yaşamakta olacağı söylenerek, vatan ve dîn duyguları harekete gıcıklanmakta idi."*¹⁹³

Anadolu Hareketi'nin aldığı kararların birinde; ecnebinlerin denetimindeki cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin yayınlarına son verilmesi, özellikle subay ve memurların ilgili cemiyetlere katılmalarının kesinlikle yasaklanması istenmektedir¹⁹⁴. Anadolu'ya gelen yabancı devlet temsilcilerine, kimi gelişmelerin delillendirilerek anlatılıp muhatapların ikna edilmeye çalışılması da, KTC'nin dış devletler nezdindeki temaslarına bir bakıma set çekmekteydi. Halit Bey'in Harbord heyetine yaptığı şu izahat durumu teyit etmektedir: *"15 Eylül 1335 [1919] de General Harbord hey'eti, Diyarbakir'e geldiği zaman harita üzerinde İngilizlerin*

¹⁹² Karabekir, Kürt Meselesi, s. 10.

¹⁹³ Göğem, ss. 63-64.

*Göğem: *"... 1335 [1919] senesi ve 1336 [1920] senesi Ağustos'a kadar cem'an bir buçuk senede, on üçüncü kolordu erkân-ı harbiye reisi olarak hizmet ettim... Bu vazifedeki hizmetlerim çok şerefli. Kürdistan'ın Türkiye'de kalmasına, âmâ-li milliyenin o muntıkada tahassülüne, Sivas Kongresi'nin selâmeti inikadına bu vazifede iken mühimmi âmil oldum. Bununla iftihâr ederim."* diyerek bir bakıma Anadolu Hareketi içerisinde, KTC'nin bölgedeki milliyetçi çalışmalarının önlenmesinde kendi payına düşene yer vermektedir. Bkz. Göğem, s. 94.

¹⁹⁴ Baykal, s. 29.

mintikasını irâe ederek, Mütâreke akdinden beri, Mütâreke hilâfına işgal ettikleri yerleri gösterdim ve yaptıkları muzırr propagandaları, Binbaşı Noel'in Malatya'da tertîb ettiği fesâdı... Haleb'deki İngiliz generalinin Viranşehir'deki Milli aşîreti reisi Mahmûd Bey'e bir erkân-ı harb zâbiti vâsıtasıyla hediye göndermesini ve Kürdlere hitâben bir beyân-nâme neşretmesini söyledim. Mütâreke mûcibince mintikamızda âsâyişi muhâfazadan mes'ul tutulduğumuzu ve fakat bu âsâyişi, tahrikleriyle İngilizlerin bozmaya çalıştıklarını ve bu mintika halkının Türklük câmiasına sâdık ve merbût yaşamak istediklerini ilâve ettim... ”¹⁹⁵

Erzurum Kongresi'nde kabul edilen beyannamenin birinci maddesi, Anadolu Hareketi'nin şark vilayetlerine ve bu vilayetlerde yaşayan Kürtlere bakış açlarına, nasıl bir yol izleyeceklerine ilişkin kesin hükümler taşımaktadır. Beyannamenin birinci maddesinde: *“Trabzon Vilâyeti ve Canik sancağı ile vilâyât-ı şarkıyye nâmını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Ma'mûret-ül-azîz, Van, Bitlis vilâyeti ve bu saha dâhilindeki elviyye-i müstakille hiçbir sebep ve bahâne ile yek-dîgerinden ve câmia-i Osmaniyye'den ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir külldür. Saâdet ve felâkette iştirâkı tam-ı kabul ve mukadderâtı hakkında aynı maksadı hedef ittihâz eyler. Bu sahada yaşayan bil-cümle anâsırı İslâmiyye yek-dîgerine karşı müteakıl bir hissî fedâkârî ile meşhûn ve vaz'ıyyet-i ırkıyye ve ictimâiyyelerine riâyetskâr öz kardeşirler.”*¹⁹⁶ denilmek suretiyle bölge Kürtlerinin kazanılması ve Anadolu Hareketi'ne katılımlarını sağlamak adına bir dayanak oluşturulmuştur.

Anadolu Hareketi'ne, padişah ve halifeye bağlılık içeren veya Şerif Paşa'nın Kürt temsiliyetini eleştiren telgraflar karşısında, KTC yayınladığı bir bildirisinde açıklama yapma gereği duymuştur. KTC'nin Kürdistan'da kurulan on dokuz şubesi bulunduğu, bu şubelerin mesaisinin Kürt aydın ve reislerince bölgeden gelen telgraf ve mektuplarla takdir edildiğine yer veren bildirinin devamında: *“Şerif Paşa'nın talebi üzerine re'sen 25 Mart 1919 târihinde konferans riyâsetine takdîm ettiği muhtıranın gerek Fransızca gerek İngilizce metni Kürdistan'a gönderilmiş olduğu gibi Kürdistan mecmûasıyla Serbestî gazetesinde muhtıra aynen tercüme edilerek – bir kelimesi bile tayy veya sansür edilmeksizin- neşredilmiştir. Bu münâsebetle Cemiyetin hey'et-i Murahassa reîsinin metâlibi bütün Kürdistan ve cihanca ma'lûm*

¹⁹⁵ Göğem, s. 89.

¹⁹⁶ Dursunoğlu, ss. 168-169.

olmuştur. Bu son iki ay zarfında Kürdistan'ın bazı mahallerinden kimlere ve ne sûretle ve hangi maksadla yazdırıldığı ma'lûm olan telgraflar müstesnâ olarak tesbât-i vâkıa karşı hiçbir eser-i îtirâz görülmemiştir. Çünkü bu muhtıra serâba Kürdlerin menâfi' dîn ü dünyevilerini müdâfaaya ma'tûftur. Kuvâ-yi Milliyye'nin Kürdistan'a müstevli olduğu târihe kadar bi-l-istisnâ Kürd milleti, Şerif Paşa'yı kendi mümessili tanımıştır...¹⁹⁷ denilmektedir.

Seyyid Abdülkadir, Kürdistan'dan gelen ve muhtariyeti eleştiren telgraflara inanmadığını ifade etmektedir¹⁹⁸. Ancak Said-i Kürdî'nin Tasvir-i Efkâr'a verdiği beyanatında aynı kanaatte olmadığı görülmektedir. Said-i Kürdî, Şerif Paşa-Bogos Nubar itilafına ilişkin düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir: “Bogos Nubar ile Şerif Paşa arasında akdedilen mukavele hakkındaki mütâlaamı soruyorsunuz. Buna en müskit ve belîğ cevap vilâyât-ı şarkıyye Kürd aşâiri rüesâsı tarafından çekilen telgraflardır. Kürdler tarafından çekilen telgraflardır. Kürdler, câmia-i İslâmiyye'den ayrılmaya asla tahammül edemezler. Bunun aksini iddiâ edenler, mutlaka makasîd-i mahsâsa tahtında hareket eden ve Kürdlük nâmına söz söylemeye salâhiyyettar olmayan beş on kişiden ibârettir.”¹⁹⁹

Mustafa Kemal, Diyarbekir şubesinin bağımsızlık yanlısı tutumuna ve bu şubeye ilişkin sert söylemlerine karşın; “... Kürd Kulübü'nün a'zâsıyla bugünkü telgrafnâme-i âcizi dâiresinde müzâkere ederek uzlaşmak muvâfıktır...”²⁰⁰ demek suretiyle kendilerine birleşmeye dönük açık kapı bırakmıştır. Cevdet Bey de vilayet ve icap edenler vasıtasıyla kapatılmış bulunan Diyarbekir şubesi azalarına nasihat edildiğini Mustafa Kemal'e aktarmaktadır²⁰¹. Mustafa Kemal'in uzlaşya yönelik tutumu, 28 Mayıs 1919'da Havza'dan Diyarbekir'deki 13. Kolordu vasıtasıyla Mebus Kâmil Bey'e ve 16 Haziran 1919'da Cemilpaşazâde Kasım Bey'e gönderdiği telgraflarda da görülmektedir. Kâmil Bey'e: “... İn-şâ'-Allah ilk fırsatta Diyarbekir'e gelerek eski dostları ziyâret etmek emelindeyim. Mesmûâta nazaran hârici düşmanlarımıza karşı ihvân-ı dînin el ele vererek sevgili topraklarımızı kurtaracağı bu mühlik anda Diyarbekir'de Kürd Kulübü ile Türkler arasında bazı

¹⁹⁷ Jîn, Sayı: 33, 9 Mart 1920.

¹⁹⁸ Tasvir-i Efkâr, “Kürdler ve Hilâfet”, 2 Mart 1920.

¹⁹⁹ Tasvir-i Efkâr, “Kürdder ve İslâmiyyet”, 29 Şubat 1920.

²⁰⁰ Nutuk [Vesikalar], Cilt: 3, s. 904.

²⁰¹ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, s. 39.

gûnâ muhâlefet varmış. Bunun her iki ırk kardeş için ne elim netâice sebep vereceğini zât-ı âlileri pek güzel takdîr buyurursunuz. Usûl-i idâre, ırkların muhâfaza-i hukuku gibi arada hallolunacak âile mes'elelerinin hârici düşmanın hukuk-i milliyye ve istiklâlimizi ayaklar altına almaya başladığı bugünlerde ortaya atılmış en büyük bir hıyânet olacağına, vatanın tahlîsi için millî birliğin hedef ittihâz kılınması nokta-i nazarından Kürd Kulübü'ne vesâyâ-yı lâzîmede bulunulması selâmet-i memleket nâmına ricâ eder, netîcenin iş'ârını intizâr ederim."²⁰²

Mustafa Kemal, Cemilpaşazâde Kasım Bey'e gönderdiği telgrafta ise önemli hususlara dikkat çekmiştir: *"Devletin tamâmi-i istiklâliyyetle bekası ve saltanat ve hilâfetin indirâsdan masûniyyeti uğrunda ihtiyârına muhâyâ olduğunuz fedâkârlık derecesine ve bana karşı olan muhabbet ve îtimâdına emniyyetim ber-kemâldir.*

Kürdlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himâyesinde müstakill Kürdistan teşkil eylemeleri nazariyyesini tasvîb etmem. Çünkü bu nazariyye muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından müretteb bir plândır...

... Kürdler ve Türkler birbirinden infikâk kabul etmez öz kardeşler, bugün için farîza-i vücûdanemiz Kürdler, Türkler bütün anâsır-ı İslâmiyye yek-vücûd ve yek-dil olarak istiklâlimizi müdâfaa ve vatanın inkisâmına mümânaat etmektir. Türk ve Kürd milletinin bu maksad-ı mübeccelin istikbâline azm eylemeleri sayesinde netîceden tamâmen emin olabiliriz...

Ekrem, Fuad, Cevdet, Kerim, Fikri, Necdet ve Edip Beylere selâmımı ve nokta-i nazarımı iblâğ buyurunuz. Sizlerden ciddi ve samîmî olarak intizâr eylediğim husûs tamâmen benimle hem-fıkr olarak biraz fedâkârî eylemenizdir.

Diyarbakir Vilâyeti ve Müdâfaa-i Hukuk-i Milliyye ve Redd-i İlhâk Cemiyeti'ni takviye ediniz. Mümkünse bi-z-zât benimle görüşmek üzere Sivas'a geliniz ve hareketinizi kolordu veya vilâyet vâsıtasıyla bildiriniz. Kâmil Bey'e ve diğer rüfekâyâ

²⁰² Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, s. 14.

*13. Kolordu Kumandan Vekili Ahmed Cevdet, 3. Ordu Müfettişliği'ne; Mebus Kâmil Bey'in karargâha gelerek Kürd Kulübü ileri gelenlerine Osmanlılığın selameti için işbirliği edilmesi gerektiğini ilettiğini aktarmakta ise de Ahmed Cevdet Bey, Kürd Kulübü azasından olan Kâmil Bey ve Mustafa Bey'in güvenilir olmadıklarını, görüşmeler yoluyla kendilerinin aydınlatıldığını bildirmektedir. Bkz. Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, ss. 50-51.

ve umûm Diyarbekir ahâlîsine selâm ve hürmetlerimi irsâl eder ve sizin gözlerinizden öperim.”²⁰³

Malatya Olayı sırasında Halil Rami ile birlikte hareket eden Hacı Bedir Ağa ile Malatya belediye reisini kazanabilme çabası veren Mustafa Kemal, İngiltere tesirinde kalarak “*maâz-Allah*” din ve devlet aleyhinde bir felakete sürüklenmeden, hakikâti görmelerinden dolayı bir din kardeşi sıfatıyla Sivas Umûmî Kongresi’nin kendilerini kutladığını söylemiş, kendilerinden halkı aydınlatmalarını ve vatana hizmette bulunmalarını istemiştir²⁰⁴.

Diyarbakir’de Anadolu Hareketi yanlısı askeri makamlar, KTC Diyarbakir şubesi üyeleri ve bölge ileri gelenleri ile kurduğu yoğun temaslar sayesinde önce Hoca Hamdi Efendi’nin Cemiyet’ten istifa etmesini sağlamış, nihayetinde Diyarbakir şubesi idare heyetini son toplantısını yapmaya mecbur bırakmıştır. Cemilpaşazade Ekrem’in istifa etmesi kararı alınarak şubenin tamamen pasifize olması sağlanmıştır. Zaten toplantının ertesi günü Cemilpaşazâde Ekrem, Diyarbakir’i terk ederek İstanbul’a gidecektir²⁰⁵.

İstanbul’un işgalinden sonra 19-20 Mart 1920’de Mustafa Kemal’e ulaşan bir malumata göre Seyyid Abdülkadir, İngilizler tarafından bir hafta içinde Kürdistan’a gönderilecektir. Mustafa Kemal, böyle bir ihtimal karşısında ilgililerin dikkatini çekmeye çalışmıştır²⁰⁶.

Anahatlarıyla bakıldığında, KTC’nin benimsediği devlet kurma odaklı milliyetçiliğinin yayılmasının önünde hem kendi içyapısından hem de dış etkenlerden kaynaklı engeller mevcuttur. Örgütlenme geleneğinden yoksunluk, görüş

²⁰³ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Cilt: 4, ss. 33-34.

*Bir hafta sonra Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye reisi Cevad Paşa’ya çektiği telgrafta; Kâmil Bey’in Diyarbakir’de Kürd Kulübü’nün seçkin bir üyesi olduğunu, Diyarbakir ve Ma’mûret-ül-azîz’den aldığı telgrafların İngiliz himayesine girmek suretiyle Kürdistan’ın İstiklâlî fikrinin “*el- hamdüli-llâh*” tahrip edildiğini, Kürdistan’ın refah ve saadetine kâfil bir idare tarzının temini için her zaman hazır olduklarını bildirmektedir. Bkz. *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Cilt: 4, s. 57.

²⁰⁴ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Cilt: 4, s. 108.

*5. Tümen Komutanı Kenan Bey, aralarında Bedir Ağa’nın da olduğu Malatya’daki Kürt aşiret reislerinin Kürt milliyetçi faaliyetlerini tasvip etmediklerini, Bedir Ağa’nın kendisinin fena bir işe alet edilmek istenmesinden dolayı mahcubiyet duyduğunu aktarmaktadır. Bkz. *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Cilt: 4, s. 131.

²⁰⁵ Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım*, ss. 40-41.

²⁰⁶ *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri [1917-1938]*, Cilt: 4, s. 266.

farklılıkları ve halktan beklenen desteğin sağlanamaması temeli üzerinde amacına; İstanbul merkezde Osmanlı Hükümeti'ni, Kürt coğrafyasında Osmanlı hükümet makamlarını ve özellikle bölge kontrolünü elinde tutan Anadolu Hareketi'ni ikna etmesi oldukça zordu. Osmanlı Devleti'ne bağlı muhtar bir Kürt yapılanmasının hükümet kanadında tartışılabilirdiği zemin oluşturulabilmiştir. Ancak Anadolu Hareketi muhtar ya da tam bağımsız bir Kürt yapılanmasına şiddetle karşı çıkmıştır. İngiltere ve diğer dış güçlerin yaklaşımı ise belirsizdi.

SONUÇ

Kürtler, Kürdistan olarak bilinen ve sınırları muğlaklık arz eden coğrafyanın kadim halklarından biridir. Kürtler, Kürdistan coğrafyasının kendine has yapısının sunduğu imkânlardan dolayı, aşirete dayalı geleneksel kimliklerini farklı imparatorluk ve devletlerin bünyesinde koruyabilmişlerdir. Kürtlerin geleneksel kimliklerini korumada diğer bir etken, tarihsel olarak farklı devletlerin ve imparatorlukların egemenliğinde emirlik veya beylik şeklinde muhtar bir statüye sahip olmalarıdır.

Klasik bir imparatorluk olan Osmanlı'da modern ve merkezi devlet inşa etme çabaları; II. Mahmûd'dan başlamak üzere Tanzimat, II. Abdülhamîd ve İTC dönemlerindeki reform hareketlerine dayanmaktadır. Merkezileşmenin bir sonucu, Bedirhan Bey'in ve Şeyh Ubeydullah'ın XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı kalkışmada bulunmalarıdır. Diğer bir sonucu, İmparatorluğun çöküş döneminde modernize edilen Osmanlı eğitim kurumlarında yetişen Kürtlerin doğal olarak Osmanlı bürokrasisine adapte olmalarıdır. Bahse konu dönemdeki Kürt etnik farkındalığı, Osmanlı ve İslam bilinci çerçevesinde gelişmiştir. II. Abdülhamîd iktidarında İTC ile bütünleşen Kürt ileri gelenleri; genelde devletin, özelde Kürtlerin sorunlarının çözümünü milliyetçilikte değil, Osmanlılık kimliğinin uygulanabilmesine imkân sağlayacağı düşünülen meşruti sistemde aramışlardır. II. Abdülhamîd yönetimine karşı Kürt cemiyetsel oluşumları, Kürt kültürel kimlik varlığını merkezde tutarak faaliyet yürütmüşlerdir. Aynı eğilim II. Meşrutiyet'in başlangıcında da devam etmiştir. Kürtler açısından II. Meşrutiyet'in temel yapılanması olan KTTC, daha ziyade İstanbul'da kültürel faaliyetlerle sınırlı kalan çabasıyla merkez ve taşra arasındaki kopukluğa çözüm üretememiştir. Diğer taraftan İTC'nin iktidara giderek hâkim olmasıyla belirginleşen "Türkçülük" siyaseti, dönemin Kürt örgütlenmelerinin bu siyasa karşısında Kürt kimliğine yaklaşımlarını irdelemelerine zemin hazırlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı öncesi Kürt örgütsel yapılanmalarının siyasi milliyetçiliğe evrilmeyen etnik kimlik bilincini Osmanlılık çatısı altında benimseme eğilimi taşıması, Kürt milliyetçiliğinin XX. yüzyılın başlarında gecikmeli olarak ortaya çıkmasındaki önemli etkenlerden biridir. Milliyetçiliğe kayabilecek etnik kimliğin

farkındalığını engelleyen diğer bir etken, Kürtlerin bir bakıma din ve aşiret temelinde kendilerini tanımlamalarıdır. Çünkü Kürtlerde aşiret kimliği ve dini temele dayalı kimlik, millî kimliğe üstün gelmekteydi. Aşiretsel kimlik, Kürt hareketlerinin belirli bölgelerle sınırlı kalmasına yol açmakta iken dini kimlik, Kürtlerin dindaşları Türklerle ortak hareket etmelerini sağlamaktaydı.

Modern siyasal oluşumların aksine Kürt milliyetçiliğinin muhtariyet ya da bağımsızlık üzerinden şekillenmesi Birinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelmiştir. Mezkûr süreçte Kürt aydınları, uluslararası siyasetin değişen dinamiklerinin – Osmanlı Devleti’nin akıbetinin belirsizliği, Şark-i Anadolu’da olası bir Ermeni devleti kurma teşebbüsleri, İngiltere’nin Kürt devleti projesi gibi- farkındalığıyla artık bir kimlik arayışı ve siyasal olarak ayrı olma arzusu taşımışlardır. KTC bu arzusunu, muhtariyet ya da bağımsızlık çizgisindeki mensuplarıyla ayrı bir devlet talebiyle vurgulamıştır.

Kürtlerin taleplerinin Birinci Dünya Savaşı sonrasında modern milliyetçi bir karakter kazanması KTC’nin siyasi icraatlarıyla açıklanabilir. Kuruluş nizamnamesinde çerçevesi çizilen amaç, siyasi mahiyete ilişkin bir çıkarım sunmamaktadır. Bünyesinde önemli Kürt temsilci ve aydınlarını barındıran KTC’nin radikal üyelerinin Kürtlerin kültürel ağırlıklı temel hak ve özgürlüklerini talep etme noktasından çıkıp, dış devletlerle kurulan ilişkilerde siyasi bir mecraya kaymaları Cemiyet nizamnamesine aykırı davrandıklarını göstermektedir. Bu cümleden olarak KTC’nin ayrılıkçı yapısını anlaşılır kılan birçok boyuttan bahsetmek mümkündür. Şöyle ki, Osmanlı hükümetleri nezdinde gerçekleştirdiği görüşmelerde KTC’nin milliyetçi söylemi muhtariyeti ifade etmiştir. Diğer taraftan KTC mensuplarının dönemin basınına verdiği beyanatlarında, kendi yayın organlarındaki açıklamalarında, Wilson Prensipleri ile Barış Konferansı’na yönelik tutumlarında ve başta İngiltere olmak üzere yabancı devletlerle temaslarındaki milliyetçi söylemleri, mandaterlik ya da tam bağımsızlığa karşılık gelmiştir.

Dış ilişkilerde İngiltere ağırlıklı siyasi bir tavır geliştiren KTC’nin yönetici kesimi, İstanbul’da dış güçlerin yetkilileriyle yürüttüğü görüşmelerde, kendilerini bütün Kürtleri temsil ettiği bir konumda görüp hareket etmişlerdir. Muhtariyetini ya da bağımsızlığını sağlamaya çalıştığı coğrafyanın yerel tabanından yöneticilerin uzun

yıllara dayanan bağsal kopuklukları, Mütâreke sonrasının hızla şekillenen şartlarında giderilmesi zor olduğundan onları, dış güçlere dayanarak daha hızlı bir sonuç almaya sevketmiştir.

KTC, Wilson Prensipleri'nden aldığı güçle ve düzenlenen barış konferansları aracılığı ile Kürt siyasi talepleri doğrultusunda uluslararası arenada gündem oluşturma çabası vermiştir. Ancak prensiplerden ve konferanslardan beklentileri aşırılığa kaçmıştır. Kürt siyasi taleplerinin içeriği ve Kürt halkı nezdindeki temsiliyetin boyutu anlamlandırılmadan kimi zaman çelişkilere varan söylemlerde bulunma davranışı sergilemeleri, ulusal ve uluslararası düzeydeki kamuoyu desteğinin oldukça yetersiz kalmasına yol açmıştır. Başkent İstanbul ve özellikle de Kürt coğrafyasından uzun bir süre uzak kalmış bulunan, Kürt halkının önemli bir kısmı tarafından tanınmadığı halde Şerif Paşa'nın Barış Konferansı'nda Kürt temsilcisi sıfatına haiz görülmesi, onun değişkenlik gösteren siyasi misyonuyla bağdaştırılamazdı.

İngiltere'nin Kürtlerin geleceğine veya onların yerleşik olduğu coğrafyaya ilişkin belirgin bir siyasetinin olmayışı, İngiltere adına İstanbul ve Kürt bölgelerinde bulunan yetkililerin soruna ilişkin çok farklı görüşler ileri sürmelerine ve durumun daha da muğlaklaşmasına yol açmıştır. İngilterenin belirsiz siyaseti, ABD'nin geri adım atarak kendi iç siyasasına yönelmesi, Fransa ve Sovyet Rusya'nın Anadolu Hareketi ile kurduğu yakın ilişkilerin getirdiği antlaşmalar, KTC'nin giderek yalnızlaşmasına ve Kürt sorununun Anadolu Hareketi lehinde bir konum almasına imkân sağlamıştır.

KTC, içerik olarak Kürt etnisitesine, demografik yapısına ağırlık verdiği muhtıralarla konferanslardaki teşebbüslerinden sonuç almaya çalışmıştır. Ancak konferansların ürünü Sevr Antlaşması'nda Kürt devleti kurulmasına dönük hüküm-hükümler muhtıralardaki beklentilerin uzağında kalmıştır. Antlaşmanın öngördüğü muhtar ve sonrasında bağımsız bir Kürdistan projesinin gerçekleşmesi, uygulanabilirliği; etnik ve demografik temel kaygıların dikkate alınmaması, KTC'nin temsiliyetinin Kürtlerin ne kadarına tekabül ettiği yönündeki belirsizlik, müdahil güçlerin yaklaşım tarzlarındaki farklılık ve giderek etkin olmaya başlayan Anadolu Hareketi'nin tutumu gibi nedenlerden oldukça zordu.

Sosyo-kültürel ve ekonomik koşullardan yoksun Kürt coğrafyasındaki şubelerin İstanbul KTC ile bütünleşme zemini bulamaması Kürt milliyetçi düşüncesinin gelişimini sekteye uğratmıştır. Esasında şubeler halkın hem bilgiye erişiminde hem de millî bilinç ediniminde rol alarak bütünleşmeyi sağlayabilecek kanallardı. Ancak Kürt coğrafyasında KTC ve yayın organları açısından Kürt milliyetçiliği bilincine haiz bir kitle oluşturabilmesinde katkı sağlayabilecek kentleşme, sanayileşme, yaygın okullaşma gibi yerel ve toplumsal ağların yetersizliğinin yanı sıra şubelerin zamansal olarak erken bir süreçte kapatılmaları da önemli bir engel teşkil etmiştir.

Mütareke sonrası atmosferde şehirli, eğitilmiş ve elit kişiler arasında etkili olabildiğini söyleyebileceğimiz KTC, tabana yayılma fırsatı bulamamıştır. Başta merkez İstanbul olmak üzere Kürt coğrafyasının Diyarbakır, Malatya, Dersim gibi taşra kentlerinde elitlerin desteğini alabilen KTC, merkez ile taşra arasında bağ kurmada kitleselleşmeyi başaramamıştır. İstanbul’da KTC yetkilileri, önemli bir kitleye tekabül eden esnaf, tüccar, hamal gibi Kürt işçi grubu ile yaşadıkları sıkıntıları gündeme getirip çözüm üretme çabası ile sosyal bağlar kurabilmiştir. Ancak KTC, amaca ulaşabilme yolundaki faaliyetlerinde mezkûr grubu siyasi bağlamıyla sürece dâhil edememiştir.

KTC’yi temsil eden şehirlerdeki Kürt aydın tabakasının milliyetçi söylemleri, padişah-halifelik makamının veya Mustafa Kemal’in dini propagandalarının gölgesinde kalmıştır. Din ögesinden, Kürtler için taşıdığı önemin farkındalığıyla hareket eden Mustafa Kemal, Anadolu Hareketi’nin başarısı için büyük bir maharetle yararlanmasını bilmiştir. Mustafa Kemal, mücadelesinin her safhasında İslam dininin bağlayıcılık rolünden istifade etmekten kaçınmamış, devamlı surette konuşmalarını İslami motiflerle süslemiş, Türk-Kürt birlikteliğine vurgu yapmıştır.

KTC, milliyetçi söyleminin başarıya ulaşmasının Kürt halkı ile bütünleşmekten, kitlesel halk desteğinin sağlanmasından geçtiğinin bilincinde olmakla birlikte halkın Anadolu Hareketi’ne yönelen tutumunu çözümleyememiştir. Ayrıca halkla ilişkileri sağlam temellere oturtabilecek yeterli aydın, devlet adamı kadrosuna ve araçlara haiz olamamıştır. Halkın beklentilerine cevap vermede, KTC uygulamada iç ve dış birçok sıkıntı ile karşılaşmış, hedef kitle olan Kürt halkını amaç etrafında bütünleştirmede başarı sağlayamamıştır. Halkın, Kürt aşiret reislerinin KTC’nin milliyetçi

söylemlerinden ziyade Anadolu Hareketi temsilcilerinin din motifinden esinlenen politik çizgisini benimsemesi, Anadolu Hareketi'nin ilgi kesimlerle KTC'den çok daha fazla diyalog zemini ve iyi ilişkiler kurmasıyla da açıklanabilir.

KTC bünyesinde faaliyet gösteren aydınların önemli bir kısmının Kürtler arasında itibar sahibi ailelerden gelmesi, Cemiyete kazanım sağlamış olsa da zamanla bu Kürt aileleri arasında yaşanan çekişmeler, Cemiyetin aslında ne kadar hassas bir dengeye haiz olduğunu da göstermiştir. Güçlü ve nüfuzlu Kürt ailelerinin kendilerine biçtiği rollerden biri Kürtlerin temsiliyeti anlamında liderlikti. Liderlik çekişmesi Kürt aileleri arasında olduğu kadar, aile içindeki fertler arasında da yaşanmıştır. Kürtler arasındaki bireysel veya ailevi çekişmelerin sosyal ve millî düşüncenin zayıflığıyla birleşmesi, hem Osmanlı merkezi ile yerel yöneticileri, hem de sonradan alternatif bir güç olarak ortaya çıkan Anadolu Hareketi temsilcilerince fırsata dönüştürülmüştür.

KTC, Mütâreke sonrası Osmanlı Devleti'nde ve dış güçler nezdinde diplomatik görüşmelerde gündem oluşturmuşsa da, Kürtlerin geleceği siyasi belirsizlikte bulanıklaşan bir seyir izlemiştir. Diğer taraftan KTC ile Anadolu Hareketi'nin siyasi çizgileri arasında belirgin bir farklılık bulunmaktaydı. Anadolu Hareketi'ne yön veren Mustafa Kemal, Samsun, Havza ve Amasya'da somutlaştırmaya çalıştığı programın Kürtlerin ekseriyetini oluşturduğu şarkın desteğini almadığı sürece yarım kalacağını bilincindeydi. İslami değerler, hilafet ve padişaha bağlılıkla Kürtlerin temel hak ve özgürlüklerinin ustaca işlenip sentezlendiği Erzurum Kongresi'nde büyük ölçüde sağlanan Kürt desteği, Anadolu Hareketi açısından önemli bir başarıydı. Anadolu Hareketi'nin başarısı KTC'nin hareket alanını daraltmıştır.

KTC bünyesinde esasında düşünce dünyalarının şekillendirdiği farklı kesimler bulunmaktaydı ki bu husus, Cemiyetin düşünsel bağlamda türdeşlik arzetmediğini göstermektedir. Bedirhanilerin ve Şemdinanların temsil ettiği keskin iki kutup arasında üçüncü bir kesimi Said-i Kürdî'nin din eksenli Kürt kültürel milliyetçiliği yönlendirmekteydi. Emin Ali Bedirhan ve oğulları Celadet, Kamuran ile Süreyya, Cemilpaşazâdelerden Ekrem, Dersim'in Baytar Nuri, Ali Haydar, Alişan, Alişer gibi aydın kesimi Osmanlı hükümetlerinin Kürtlere yaklaşımını sorgulamaktaydı. Kürtlerin geleceğine ilişkin istedikleri seküler bir devlet modeliydi. Şemdinan

ailesinin lideri, özellikle de İstanbul'daki orta ve alt sınıfların hamisi konumunda bulunan KTC reisi Seyyid Abdülkadir, Kürtlerin Osmanlı çatısı altında İslami kimlikle yoğrulmuş bir muhtariyete haiz olmaları gerektiğine inanmaktaydı. Ancak muhtariyetin elde edilebilmesinde muhatap kesim Osmanlı hükümetlerinden çok dönemin dış siyasasını yönlendiren İngiltere ile yoğun temaslarda bulunması, Şerif Paşa'nın temsiliyetinin savunucusu rolünü üstlenmesi, Anadolu Hareketi'ni hedef alan çıkışları kendisinin eleştirilerin odak noktası haline gelmesine yol açmıştır. Din eksenli Kürt kültürel milliyetçiliği misyonu ile Said-i Kürdî ise farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Kürtler için kültürel gelişimi önceleyen Said-i Kürdî, muhtariyete varabilecek bir talebin uygulayıcısının dış güçler değil, dönemin Osmanlı hükümetleri olduğu kanaatindeydi. Bedirhanilerden çok Seyyid Abdülkadir'in düşünce dünyasına daha yakın görünse de, iki kesimin tavır geliştirdiği Anadolu Hareketi'ne tutumu ılımlı bir çizgideydi. Daha alt düzeyde Cemiyette yer alanlar kendilerini bu kesimlerden biri ile –hamalların Seyyid Abdülakdir'i kendi adlarına konuşabilecek tek kişi görmeleri örneğinde olduğu gibi- özdeşleştirebilmekteydi.

Kürtlerin tamamen ayrı ya da muhtar bir devlet olarak ele alınması milliyetçilik olgusu ile birlikte KTC nezdinde tartışmaya açılmıştır. Bu yönüyle KTC, kendisinden önceki Kürt cemiyet, dernek ve örgütlerinin daha sistematik bir yapılanmasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda milliyetçiliğin bir kazanımı olan “kendi kaderini tayin hakkı” hususunun uygulamaya geçirilmesinde bir dönüm noktası olarak ifade edilebilir. KTC, bağlı kuruluşlarından Kürd Kadınları Teali Cemiyeti vasıtasıyla kadınları milliyetçi söyleme dâhil etmek istemiştir. Yine Osmanlı tarihinde Kürt ismini kullanarak kurulan ilk siyasi parti olma özelliğine haiz Kürd Millet Fırkası da, KTC'nin Son Osmanlı Mebuslar Meclisi seçimlerine siyasi bir partiyle katılabilme çabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Bağlı kuruluşlardan ilki tüm geleneksel yapılarına karşın kadın ögesinin önemsenmesi; ikincisi demokrasi bilinci ediniminde bir nüve teşkil etmesi açısından önemli kazanımlardır. KTC'nin yayın organları da işlediği temalarla Kürtlerde kimlik bilinci oluşturabilmede veya Kürtlere milliyet duygusunu kazandırabilmede işlev görmektedir. Geç Osmanlı dönemi Kürt sosyo-kültürel yapısının –en azından uygulama ve çabaları bağlamında- yeni bir boyut kazanmasına katkı sağlasa da, en

nihayetinde KTC'nin Kürt milliyetçiliği, bir ulus-devlet kurmak için başarısız bir teşebbüse karşılık gelmektedir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BOA, BEO 1176/88152/1 [14 Ağustos 1898-2 Ağustos 1314].

BOA, BEO 2796/209652/1 [1 Nisan 1906-18 Mart 1322].

BOA, BEO 3529/2464617/1-2-3-4-5 [5 Nisan 1909-23 Mart 1325].

BOA, BEO 3614/271020/1-2 [10 Ağustos 1909-28 Temmuz 1325].

BOA, BEO 36/22/271632/1 [22 Ağustos 1909-9 Ağustos 1325].

BOA, BEO 4218/316347/1-2-3-4 [2 Ekim 1913-19 Eylül 1329].

BOA, BEO 4404/330238/1-2 [14 Mart 1916-1 Mart 1332].

BOA, BEO 4540/340453/2 [27 Ekim 1918-27 Teşrîn-i evvel 1334].

BOA, BEO 4540/340453/1 [29 Ekim 1918-29 Teşrîn-i evvel 1334].

BOA, BEO 4565/324358/1 [12 Nisan 1919-12 Nisan 1335].

BOA, BEO/4579/343409/9 [11 Mayıs 1919-11 Mayıs 1335].

BOA, BEO. 4579/343409/7 [22 Mayıs 1919-22 Mayıs 1335].

BOA, BEO. 4579/343409/8, [22 Mayıs 1919-22 Mayıs 1335].

BOA, BEO 4579/343409/3, [1 Haziran 1919-1 Haziran 1335].

BOA, BEO 4579/343409/9 [5 Haziran 1919-5 Haziran 1335].

BOA, BEO 4579/343409/12 [5 Haziran 1919-5 Haziran 1335].

BOA, BEO 4579/343409/1 [19 Haziran 1919-19 Haziran 1335].

BOA, BEO 4582/343591/1 [7 Temmuz 1919-7 Temmuz 1335].

BOA, DH. EUM. AYŞ. 64/40 [Tarihsiz].

BOA, DH. EUM. THR. 5/7/1-2-3 [15 Eylül 1909-2 Eylül 1325].

BOA, DH. EUM. THR. 6/8/1 [3 Ekim 1909-20 Eylül 1325].

BOA, DH. EUM. 6. ŞB. 53/78 [Sayfa 8/a].

BOA, DH. EUM. 6. ŞB. 53/78 [Sayfa 8/b].

BOA, DH. EUM. 5.ŞB. 79/30/2 [Sayfa 15].

BOA, DH. EUM. AYŞ 4/83-2 [10 Nisan 1919-10 Nisan 1335].

BOA, DH. EUM. AYŞ 4/83-1 [13 Nisan 1919-13 Nisan 1335].

BOA, DH. EUM. AYŞ 27/136-1 [4 Aralık 1919-4 Aralık 1335].

BOA, DH. EUM. LVZ. 47/95/1 [19 Mayıs 1919-19 Mayıs 1335].

BOA, DH. H. 56/10 [21 Ekim 1913-8 Teşrîn-i evvel 1329].

BOA, DH. İUM. 21/1-22/1 [2 Şubat 1918-2 Şubat 1334].

BOA, DH. KMS. 50-3/25 [25 Mayıs 1919-25 Mayıs 1335].

BOA, DH. KMS. 50-3/25/43 [2 Temmuz 1919-2 Temmuz 1335].

BOA, DH. KMS. 50/3/29/2 [28 Ağustos 1919-28 Ağustos 1335]

BOA, DH. KMS. 50/3/29/14 [26 Kasım 1919-26 Kasım 1335].

BOA, DH. KMS. 50-3/25/24-23 [6 Ocak 1920-6 Ocak 1336].

BOA, DH. MKT. 895/5/2 [1 Ekim 1904-18 Eylül 1320].

BOA, DH. MKT. 1249/52/1-2 [21 Nisan 1908-8 Nisan 1324].

BOA, DH. MKT. 2636/67/1, [21 Ekim 1908-8 Teşrîn-i evvel 1324].

BOA, DH. MKT. 2640/75/1-2 [26 Ekim 1908].

BOA, DH. MKT. 2730/76/1 [5 Şubat 1909-23 Kânûn-ı sâni 1324].

BOA, DH. MUİ. 71/68/17 [21 Mart 1910].

BOA, DH. MUİ. 71/68/19 [18 Nisan 1910].

BOA, DH. MUİ. 60/2/1-2 [31 Ocak 1909-18 Kânûn-ı sâni 1325].

BOA, DH. SAİD. d 4/106.

BOA, DH. ŞFR.. 507/101 [2 Şubat 1916-2 Şubat 1332].

BOA, DH. ŞFR. 516/77/1-1 [6 Nisan 1916-6 Nisan 1332].

BOA, DH. ŞFR. 622/133/1 [27 Mart 1919-27 Mart 1335].

BOA, DH. ŞFR. 624/113/1 [8 Nisan 1919-5 Nisan 1335].

BOA, DH. ŞFR. 624/113/1 [8 Nisan 1919-8 Nisan 1335].

BOA, DH. ŞFR. 98/143/1 [13 Nisan 1919-13 Nisan 1335].

BOA, DH. ŞFR. 626/45/1-2-3 [16 Nisan 1919-16 Nisan 1335].

BOA, DH. ŞFR. 626/105/1 [20 Nisan 1919-20 Nisan 1335].

BOA, DH. ŞFR. 628/34/1-2-3-4 [4 Mayıs 1919-4 Mayıs 1335].

BOA, DH. ŞFR. 629/101/1-2 [12 Mayıs 1919-12 Mayıs 1335].

BOA, DH. ŞFR. 629/125/1-2-3 [13 Mayıs 1919-13 Mayıs 1335].

BOA, DH. ŞFR. 630/66/1 [16 Mayıs 1919-16 Mayıs 1335].

BOA, DH. ŞFR 631/128 [25 Mayıs 1919-25 Mayıs 1335].

BOA, DH. ŞFR. 632/84/1-11 [28 Mayıs 1919-28 Mayıs 1335].

BOA, DH. ŞFR. 632/38/1-2 [28 Mayıs 1919-28 Mayıs 1335].

BOA, DH. ŞFR. 633/53/1-2-3 [4 Haziran 1919-4 Haziran 1335].

BOA, DH. ŞFR. 634/4/1-2 [11 Haziran 1919-11 Haziran 1335].

BOA, DH. ŞFR. 635/18/1 [22 Haziran 1919-22 Haziran 1335].

BOA, DH. ŞFR. 636/80/1-2 [29 Haziran 1919-29 Haziran 1335].

BOA, DH. ŞFR. 637/60/2-3 [13 Temmuz 1919-13 Temmuz 1335].

BOA, DH. ŞFR. 637/60/5 [15 Temmuz 1919-15 Temmuz 1335].

BOA, DH. ŞFR. 638/54/1-2 [21 Temmuz 1919-21 Temmuz 1335].

BOA, DH. ŞFR. 638/54/1 [23 Temmuz 1919-23 Temmuz 1335].

BOA, DH. ŞFR. 640/61/1 [5 Ağustos 1919-5 Ağustos 1335].

BOA, DH. ŞFR. 640/131/1 [7 Ağustos 1919-7 Ağustos 1335].

BOA, DH. ŞFR. 640/141/1 [9 Ağustos 1919-9 Ağustos 1335].

BOA, DH. ŞFR. 102/253/1 [25 Ağustos 1919-25 Ağustos 1335].

BOA, DH. ŞFR. 293/34/53, [8 Eylül 1919-8 Eylül 1919].

BOA, DH. ŞFR. 103/138 [13 Eylül 1919-13 Eylül 1335].

BOA, DH. ŞFR. 648/95/1 [21 Ekim 1919-21 Ekim 1335].

BOA, DH. ŞFR. 655/4 [22 Aralık 1919-22-Aralık-1335].

BOA, DH. ŞFR. 659/130/1 [28 Şubat 1920-28 Şubat 1336].

BOA, HR. İM. 60/3/18 [9 Ocak 1922].

BOA, HR. SYS. 2445/1/1 [15 Aralık 1917-15 Aralık 1333].

BOA, HR. SYS. /2705/16 [9 Mart 1919-9 Mart 1335].

BOA, HR. SYS. 2709/11 [22 Nisan 1919-22 Nisan 1335].

BOA, HR. SYS 2709/ 11 [17 Mayıs 1919-17 Mayıs 1335].

BOA, HR. SYS 2709/ 11 [22 Mayıs 1919-22 Mayıs 1335].

BOA, İ. DH. 1494/48/1 [28 Temmuz 1912-28 Temmuz 1328].

BOA, İ. DH. 1494/48/2 [29 Temmuz 1912-28 Temmuz 1328].

BOA, İ. DUİT. 8/31//1-2 [2 Mart 1911-17 Şubat 1326].

BOA, İ. DUİT. 9/56 [4 Mart 1919-4 Mart 1335].

BOA, İ. DUİT. 48/108/2 [13 Ocak 1920-13 Ocak 1336].

BOA, İ. DUİT. 48/108/1 [17 Ocak 1920-17 Ocak 1336].

BOA, İ. DUİT. 49/57/1 [11 Kasım 1920-10 Teşrîn-i sâni 1336].

BOA, MF. HUS. 4/28/1 [24 Ocak 1909-14 Kânûn-ı sâni 1325].

BOA, MF. HUS. 6/45/1 [16 Nisan 1910-3 Nisan 1326].

BOA, MF. HUS. 5/120/1-2 [21 Nisan 1910-8 Nisan 1326].

BOA, MF. HUS. 6/11/1-2 [26 Nisan 1910-13 Nisan 1326].

BOA, ZB. 393-18 [16 Temmuz 1906-3 Temmuz 1322].

BOA, ZB. 335/97/1 [5 Ağustos 1909].

BOA, MV. 123/13/1 [3 Aralık 1908].

BOA, MV. 216/39/1 [18 Haziran 1919].

BOA, MV. 217/519 [3 Kasım 1919].

BOA, MV. 218/11/1 [12 Aralık 1920].

B. GENELKURMAY ASKERÎ TARİH VE STRATEJİK ETÜT [ATASE]

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 63, Belge No:63 [13 Haziran 1919].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 63, Belge No:63-1 [13 Haziran 1919].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 85, Gömlek No:35, Belge No:35/3-4 [21-22 Haziran 1919].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 56, Belge No: 56 [7 Temmuz 1919].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 136, Belge No:136 [10 Eylül 1919].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 136, Belge No:136-1 [10 Eylül 1919].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 138, Belge No:138-2 [11 Eylül 1919].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 449, Gömlek No: 55, Belge No:55 [22 Eylül 1919].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 106, Gömlek No: 78, Belge No: 78 [16 Ekim 1919].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 633, Gömlek No: 56, Belge No: 56/1 [14 Mart 1921].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 1542, Gömlek No: 16, Belge No: 16 [15 Kasım 1921].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No:7, Gömlek No: 47, Belge No:1-2-3 [17 Kasım 1919].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 329, Gömlek No: 116, Belge No: 116 [4 Şubat 1920].

ATASE İstiklâl Arşivi, Kutu No: 116, Gömlek No: 27, Belge No: 27-2 [4 Mart 1920].

C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ARŞİVİ [AÜ, TİTE]

TİTE, Kutu No: 22, Gömlek No: 19, Belge No: 19001.

TİTE, Kutu No: 24, Gömlek No: 114, Belge No: 114001.

TİTE, Kutu No: 25 Gömlek No: 96, Belge No: 96001.

TİTE, Kutu No: 25, Gömlek No: 112, Belge No:112-1001.

TİTE, Kutu No: 310, Gömlek No: 68, Belge No: 68001.

II. İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ

A. RECORDS OF THE KURDS TERRITORY, REVOLTS AND NATIONALISM 1831-1979, BRITISH DOCUMENTARY SOURCES, VOLUME: 5, 1914-1920, A. L. P. BURDETT [ED.], CAMBRIDGE UNIVERSITY PUBLICATIONS, 2015.

-Report by Captain C.L. Woolley on his recent mission to Viransheir from 11-18 May 1918, [WO 106/64]; "Notes on the claims of the Kurds", Paris, 6 February 1919, [FO 608/95].

-Telegram, Political Officer, Baghdad, to [Foreign Office], 9 April 1919, No. 4121, [FO 608/95].

-Telegram, Political Officer, Baghdad, to [Foreign Office], 15 April 1919, No. 4380, providing details of Kurds involved in anti-British movements in the Kurdish Committee [FO 608/95].

-Telegram, Admiral Sir H. Calthorpe, High Commissioner, Constantinople, to Foreign Office, 22 April 1919, No. 832, [FO 608/95].

-Memo [copy] from the Special Service Officer, Mosul, to General Headquarters, 26 April 1919, No. I.M. 315, [AIR 20/512].

-Extracts from the Peace Conference Handbook on "Armenian and Kurdistan", May 1919, [FO 373/5/1].

-Telegram, Admiral Sir H. Calthorpe, High Commissioner, Constantinople, to Foreign Office, 12 May 1919, No. 1017.

-Telegram, Admiral Webb, Constantinople, to Foreign Office, 21 May 1919, No. 1088, [FO 608/95].

-Letter, Sir Louis Mallet for Mr. Balfour, London, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 27 May 1919, No. 821, [FO 608/95].

-Memorandum [secret], Chief of Staff's Office, General Headquarters, MEF [Mesopotamian Expeditionary Force] to Civil Commissioner, Baghdad, 17 June 1919, No. 1A/2735, [AIR 20/512].

-Telegram, Admiral Sir H. Calthorpe, HM High Commissioner, Constantinople, to Foreign Office, 10 July 1919, No. 1430, [FO 608/95].

-Despatch from Admiral Sir A. Calthorpe, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 23 July 1919, No. 1270/1743, [FO 608/96].

-Note, commenting on Britforce telegrams up to 24 July 1919, General Headquarters, Mesopotamian Expeditionary Force, 25 July 1919, [AIR 20/512].

-Telegram, Colonel French, Cairo, to Foreign Office, 5 August 1919. No. 398, [FO 608/95].

-Despatch from J. M. De Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 18 September 1919, No. 1702/M/2201, [FO 608/95].

-Bulletin issued by General Staff, 'Intelligence', Army of the Black Sea, Constantinople, 8 October 1919, [FO 608/95].

-Despatch, J. M. de Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, Foreign Secretary, London, 19 October 1919, No. 1931/M/2201, [FO 608/95].

-Appeal [in French] from Sureya Bedirhan, Secretary General of the Committee for Kurdish Independence, Cairo, 7 December 1918.

-Military Report on Mesopotamia: Central Kurdistan, by General Staff, Mesopotamian Expeditionary Force, May 1920, [WO 106/921].

B. DOCUMENTS I, MINORITIES OF THE MIDDLE EAST, KURDISH COMMUNITIES 1918-1974.

-British High Commission, Constantinople, No. 11/1289, [January 5th, 1919].

-FO 5967/126007/M.E./44 [September 12th, 1919].

C. COLLECTION MIDDLE EAST ONLINE: IRAQ, 1914-1974.

-Details Of ‘Kurdistan Ou Armenie’ Report; Situtation In Kurdistan Described; Extracts From Major Noel’s Diary; Report On Southern Kurdistan. British Policy On Kurdistan [FO 141/806/2], 27 May 1919,

-Translations Of Articles On Kurdish Question Written By Avni Dogan, Situation In Kurdistan, FO 371/140682-0003, 20 January 1959,

III. GAZETELER

Akşam, “Kürd Mes’elesi ve Teâlî Cemiyeti”, [7 Mayıs 1920].

Akşam, “İsmail Simko’nun Mektûbu”, [25 Mayıs 1922].

Albayrak, [23 Ekim 1919].

Albayrak, “Şark-i Anadolu Türkü ile Kürdü Tefrîk Edilemez”, [30 Ekim 1919].

Albayrak, “Bedirhani Celadet’in Sahte Mazbatası”, [7 Aralık 1919].

Alem-dâr, “Türk-Kürd Birliği”, [23 Aralık 1918].

Alem-dâr, “İngiliz Muhibleri Cemiyeti”, [21 Mayıs 1919].

Alem-dâr, “İngiliz Muhibleri Cemiyeti’nden”, [23 Mayıs 1919].

Alem-dâr, “İngiliz Muhibleri Cemiyeti”, [25 Mayıs 1919].

Alem-dâr, “Kürd Millet Fırkası”, [19 Temmuz 1919].

Alem-dâr, “Kürd Teâlî Cemiyeti”, [5 Kasım 1919].

Alem-dâr, [5 Aralık 1919].

Alem-dâr, “Kürd Mes’elesi”, [1 Mart 1920].

Alem-dâr, “İstanbul’daki Kürdler Ne Diyorlar”, [2 Nisan 1920].

Alem-dâr, “Şerif Paşa’nın İsti’fâsı”, [24 Nisan 1920].

Alem-dâr, “Bir Cemiyetin Lağvı”, [14 Haziran 1920].

Alem-dâr, “Hamallar Münâzarası Etrafında”, [8 Haziran 1921].

Âtî, “Dâhiliyye Nâzırı Fethi Bey’in Beyânâtı”, [5 Kasım 1918].

Bedâhet, “Meclis-i Meb’ûsân’ın Feshi Kararı”, [18 Ocak 1912].

Bedâhet, “Beyân-ı Müfâharet”, [21 Ocak 1912].

Hâdisat, “Kürdler-Ermeniler”, [12 Aralık 1918].

Hâdisât, “Kürdler-Ermeniler”, [13 Aralık 1918].

Hâkimiyyet-i Milliyye, [3 Mart 1920].

Hâkimiyyet-i Milliyye, “Ordunun Arkasındaki Cehd ve Gayret”, [1 Eylül 1921].

Hâkimiyyet-i Milliyye, “Arkamızdaki Kuvvetin Azîmeti”, [5 Eylül 1921].

Hâkimiyyet-i Milliyye, “Anadolu Evlâdının Büyük Kalbi”, [6 Eylül 1921].

Hâkimiyyet-i Milliyye, “Zafer Şenlikleri”, [24 Eylül 1921].

Hâkimiyyet-i Milliyye, [11 Ekim 1921].

Hâkimiyyet-i Milliyye, [21 Ekim 1921].

Harputlu H.B., “Şerâit-i Sıhhiyye 1”, Hetawî Kurd, [11 Ocak 1914].

Rıfat, Mevlanzâde, “Muhterem Hetawî Kurd” Gazetesi Yazarlarına”, Hetawî Kurd, [4 Aralık 1913].

Hetawî Kurd, “Umûm Kürdlerin Nazar-ı Dikkatine”, [3 Temmuz 1914].

Hetawî Kurd, “Hevî ve Gençlik”, [3 Temmuz 1914].

Cevdet, Abdullah, “Kürdler ve Ermeniler”, İctihâd, [27 Şubat 1913].

Cevdet, Abdullah, “Mekâtib”, İctihâd, [20 Mart 1907].

İdrâk, “Fırkaların Millete Beyân-nâmesi”, [22 Temmuz 1919].

İfhâm, “Kürdlerin İntihâbâta Tarz-ı İştirâkleri”, [14 Ekim 1919].

İfhâm, “Kürdler ve Kürd Cemiyeti”, [1 Aralık 1919].

İfhâm, “Hamdi Paşa Hakkında”, [1 Aralık 1919].

İfhâm, “Kürd Kardeşlerimizin Vefâ ve Sadâkatleri”, [3 Aralık 1919].

İfhâm, “Lâ-yetezelzel Merbûtiyyet”, [12 Ocak 1920].

İkdâm, “Şerif Paşa, Konferansta Sulh Murahhasımız”, [21 Ocak 1919].

İkdâm, “Cemiyet-i Müderrisin”, [20 Şubat 1919].

İkdâm, “Şerif Paşa’nın Beyânât-ı Mühimmesi”, [27 Şubat 1919].

İkdâm, “Şerif Paşa’nın Beyânâtı”, [16 Nisan 1919].

İkdâm, “Cemiyet-i Müderrisin Beyân-nâmesi”, [26 Eylül 1919].

İkdâm, “Şerif-Nubar İtilâfı”, [20 Şubat 1920].

İkdâm, “Kürdler ve Osmanlılık, Şerif Paşa’nın Ermeniler ile İtilâfı, Kürtlerin Hiddet ve Galeyanı”, [22 Şubat 1920].

İkdâm, “Kürdler ve Osmanlılık, Â’yândan Seyyid Abdülkadir Efendi’nin Beyânâtı”, [27 Şubat 1920].

İkdâm, “Hürriyyet ve İtilâf Fırkası Merkez-i Umûmisi”, [27 Mayıs 1920].

İkdâm, “Kürd Teâlî Cemiyeti’nin Seddi”, [11 Haziran 1920].

İkdâm, “Wilson’un Çizdiği Ermeni Hudûdları”, [12 Aralık 1920].

İleri, “Vasıf beyle Mülâkat”, [4 Kasım 1919].

İleri, [1 Mart 1920].

İleri, “Kürdler Câmia-yı Osmaniyyeden Ayrılamaz”, [3 Mart 1920].

İleri, “Kürdlerin Metâlibi”, [24 Haziran 1920].

İleri, “Koçgiri Tahkikatı Hakkında Bir Mülakat”, [13 Şubat 1922].

İstiklâl, “Kürd Kadınları Cemiyeti”, [9 Temmuz 1919].

Jîn, Sayı: 1, [7 Kasım 1918-7 Teşrîn-i sâni 1334].

Jîn, Sayı: 2, [14 Kasım 1918-14 Teşrîn-i sâni 1334].

Jîn, Sayı: 3, [20 Kasım 1918-20 Teşrîn-i sâni 1334].

Jîn, Sayı: 5, [12 Aralık 1918-12-Kânûn-ı evvel 1334].

Jîn, Sayı: 6, [25 Aralık 1918-25-Kânûn-ı evvel 1334].

Jîn, Sayı: 7, [2 Ocak 1919-2 Kânûn-ı sâni 1335].

Jîn, Sayı: 8, [9 Ocak 1919-9 Kânûn-ı sâni 1335].

Jîn, Sayı: 9, [16 Ocak 1919-16 Kânûn-ı sâni 1335].

Jîn, Sayı: 10, [2 Şubat 1919-2 Şubat 1335].

Jîn, Sayı: 11, [15 Şubat 1919-15 Şubat 1335].

Jîn, Sayı: 13, [10 Mart 1919-10 Mart 1335].

Jîn, Sayı: 14, [... Mart 1919 Mart 1335].

Jîn, Sayı: 15, [30 Mart 1919-30 Mart 1335].

Jîn, Sayı: 16, [10 Nisan 1919-10 Nisan 1335].

Jîn, Sayı: 17, [26 Nisan 1919-26 Nisan 1335].

Jîn, Sayı: 18, [8 Mayıs 1919-8 Mayıs 1335].

Jîn, Sayı: 19, [22 Mayıs 1919-22 Mayıs 1335].

Jîn, Sayı: 20, [4 Haziran 1919-4 Haziran 1335].

Jîn, Sayı: 21, [18 Haziran 1919-18 Haziran 1335].

Jîn, Sayı: 22 [2 Temmuz 1919-2 Temmuz 1335].

Jîn, Sayı: 23, [28 Ağustos 1919-28 Ağustos 1335].

Jîn, Sayı: 24, [3 Eylöl 1919-3 Eylöl 1335].

Jîn, Sayı: 25, [2 Ekim 1919-2 Teşrîn-i evvel 1335].

Jîn, Sayı: 33, [9 Mart 1920-9 Mart 1336].

Küçük Mecmûa, [5 Haziran 1922].

Küçük Mecmûa, [24 Temmuz 1922].

Kürdistan, Sayı: 1, [30 Ocak 1919].

Kürdistan, Sayı: 3, [25 Şubat 1919].

Kürdistan, Sayı: 4, [15 Mart 1919].

Kürdistan, Sayı: 5, [3 Nisan 1919].

Kürdistan, Sayı: 6, [22 Nisan 1919].

Kürdistan, Sayı: 8, [29 Mayıs 1919].

Kürdistan, Sayı: 9, [11 Haziran 1919].

Kürdistan, Sayı: 13, [31 Ağustos 1919].

Hakkı, Babanzâde İsmail, “Kürdler ve Kürdistan,” Kürd Teâvün ve Terakki Gazetesi, [22 Kasım 1908].

Osmanlı, “Bedirhanpaşazâdeler”, Sayı: 20, [15 Eylöl 1898].

Osmanlı, Sayı: 24, [15 Kasım 1898].

Osmanlı, “Kürdistan Gazetesi”, Sayı: 35, [1 Mayıs 1899].

Osmanlı, Sayı: 49, [1 Aralık 1899].

İshak Sukuti, “Arnavudlar ve Kürdler”, Osmanlı, Sayı: 51, [1 Ocak 1900].

Osmanlı, Sayı: 52, [15 Ocak 1900].

Peyâm, “Doktor Abdullah Cevdet Beyle Mülâkat”, [25 Kasım 1919].

Peyâm-ı Sabah, “Mustafa Kemal Ne Yapmış”, [18 Ocak 1920].

Peyâm-ı Sabah, “Şerif Paşa’nın Bir Telgrafnâmesi”, [24 Nisan 1920].

Abdullah Cevdet, “Bir Hitâb”, Roji Kurd, [19 Haziran 1913]

Roji Kurd, “Gaye, Meslek”, [19 Haziran 1913].

Sabah, “Ahmed Hamdi Paşa’nın Beyânâtı”, [5 Kasım 1919].

Sabah, “Kürd Millet Fırkası’nın Tavzîhi”, [5 Kasım 1919].

Fikri, Lûtfî, “Osmanlılık Karşısında Kürdler”, Sabah, [24 Kasım 1919].

“Târih-i İslâmiyye’den Altın Sahîfeler,” Sebîl’ür-Reşâd, [6 Şubat 1913].

“Vatan-ı İslâm’ın İftirâkına Çalışanlar Meyanında Acaba Seyyid Abdülkadir Efendi de Var mı?”, Sebîl’ür-Reşâd, [4 Mart 1920].

Bedirhan, Kamuran Ali, “Kürdler Hakkında,” Serbestî, [21 Aralık 1918].

Bedirhan, Kamuran Ali, “Kürdistan”, Serbestî, [26 Aralık 1918].

Bedirhan, Kamuran Ali, “Kürdistan”, Serbestî, [27 Aralık 1918].

Bedirhan, Celadet Ali, “Kürdler ve İttihâd Siyâseti”, Serbesti, [22 Şubat 1919].

Serbestî, “Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nden”, [24 Mart 1919].

Bedirhan, Kamuran Ali, “Kürdistan”, Serbestî, [2 Nisan 1919].

Bedirhan, Kamuran Ali, “Kürdistan Hakkında Salâhiyyettar Olmayanlar”, Serbestî, [19 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürd Vatan-dâşları”, [20 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürd Muhacirleri”, [20 Nisan 1919].

Serbestî, “Musâhabe”, [20 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürd Amele Sınıfının Vaz’iyyeti”, [26 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürd Lisânı Hakkında”, [26 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin Beyân-nâmesi”, [28 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürd Âsârı Tetkiki Encümen”, [28 Nisan 1919].

Serbestî, “Tercümesi”, [28 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürdistan Teâlî Cemiyeti”, [28 Nisan 1919].

Serbestî, “Bir Beyân-nâme Münâsebetiyle”, [29 Nisan 1919].

Serbestî, “Diyarbakır’de Kürd Kulüpleri”, [29 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürd Muhacirleri”, [29 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürd Sansürü”, [29 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürd Lisânının Tedvini”, [29 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürd Muhacirlerinin Vaz’iyyeti”, [30 Nisan 1919].

Serbestî, “Kürd Murahhası Olmadan Evvel”, [30 Nisan 1919].

Serbestî, “Dünkü İctimâ”, [1 Mayıs 1919].

Serbestî, “Kürdistan’a Kürd Me’mûrlar”, [1 Mayıs 1919].

Serbestî, “Harput’ta Şu’be Küşâdı”, [1 Mayıs 1919].

Serbestî, “Kürdistan’da Fa’âliyyet”, [1 Mayıs 1919].

Serbestî, “Serbestî”, [1 Mayıs 1919].

Serbestî, “Kürdistan Teâlî Cemiyeti Beyân-nâmesi”, [2 Mayıs 1919].

Serbestî, “Kahire’den Bir Mektûb”, [3 Mayıs 1919].

Bedirhan, Celadet Ali, “Kürdistan’a Doğru 2”, Serbestî, [3 Mayıs 1919].

Bedirhan, Kamuran Ali, “Nazik Bir Vaz’iyyet Karşısında”, Serbestî, [4 Mayıs 1919].

Serbestî,” Lûtfî Fikri Bey Sulh Konferansı’nda Kürdlerin Hukukunu Müdâfaa Edecek”, [4 Mayıs 1919].

Bedirhan, Kamuran Ali, “Kürd Lisânı”, Serbesti [5 Mayıs 1919].

Serbesti, “Kürd Muhacirleri”, [5 Mayıs 1919].

Serbesti, “Sûret-i Mütercemesi”, [5 Mayıs 1919].

Serbesti, “Kürd Hey’et-i Reîsi Murahhası Şerif Paşa Hazretleri Wilson Huzurunda”, [5 Mayıs 1919].

Serbestî, “Yine Muhacirin”, [6 Mayıs 1919].

Bedirhan, Kamuran Ali, “Kürdlerin Ââmâlî”, Serbestî, [7 Mayıs 1919].

Serbestî, “İkinci Bir Kürd Hey’et-i Mahsûsası”, [8 Mayıs 1919].

Serbestî, “Kürd Hamal Esnâfı”, [8 Mayıs 1919].

Serbestî, “Kürd Muhacirleri Hakkında”, [9 Mayıs 1919].

Bedirhan, Celadet Ali, “Kürd Edebiyyâtı”, Serbestî, [10 Mayıs 1919].

Serbestî, “Konferans”, [10 Mayıs 1919].

Serbestî, “Hamal Esnâfı”, [10 Mayıs 1919].

Bedirhan, Kamuran Ali, “Sulh Haberleri ve Kürdler”, Serbestî, [11 Mayıs 1919].

Siverekli Hilmi, “Azîz Kürdistan”, Serbestî, [11 Mayıs 1919].

Rıfat, Mevlanzâde, “Hasbihâle Karşı”, Serbestî [14 Mayıs 1919].

Takvîm-i Vakayi, [14 Nisan 1919].

Takvîm-i Vakayi, [26 Mayıs 1919].

Takvîm-i Vakayi, [24 Eylül 1919].

Takvîm-i Vakayi, [28 Eylül 1919].

Takvîm-i Vakayi, [14 Mart 1920].

Takvîm-i Vakayi, [29 Eylül 1920].

Tanîn, Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti”, [28 Mart 1910].

Cavid Bey, “Felâket Günleri Mütâreke Devri’nin Fecî’ Tarihi,” Tanîn, [27 Aralık 1945].

Cavid Bey, “Felâket Günleri Mütâreke Devri’nin Fecî’ Tarihi”, Tanîn, [29 Aralık 1945].

Cavid Bey, “Felâket Günleri Mütâreke Devri’nin Fecî’ Tarihi”, Tanîn, [30 Aralık 1945].

Cavid Bey, “Felâket Günleri Mütâreke Devri’nin Fecî’ Tarihi”, Tanîn, [2 Şubat 1946].

Cavid Bey, “Felâket Günleri Mütâreke Devri’nin Fecî’ Tarihi”, Tanîn, [4 Ağustos 1946].

Tarîk, “Kürdler, Kürtd Teâlî Cemiyeti Reîsi Mustafa Paşa’nın Beyânâtı”, [6 Kasım 1919].

Tasvir-i Efkâr, “Wilson’un Yeni Şerâit-i Sulhiyyeden Bahsettiği Hitâbesi”, 14 Ocak 1918.

Tasvir-i Efkâr, “Amerika Sefarethânesi’nde İstimâ’ Olunanlar”, [5 Ağustos 1919].

Tasvir-i Efkâr, “Yeni Bir Muhâkeme”, [30 Aralık 1919].

Tasvir-i Efkâr, “Kürdler ve İslâmiyyet”, [29 Şubat 1920].

Tasvir-i Efkâr, “Kürdler ve Hilâfet”, [2 Mart 1920].

Tasvir-i Efkâr, “Kürdlerin Sadâkati”, [5 Mart 1920].

Tasvir-i Efkâr, “Abdülkadir Efendi de Beyânâtını Red ve İnkâr Ediyor”, [16 Mart 1920].

Tevhid-i Efkâr, “Anadolu’da Bir Kürd Meselesi Yoktur”, [10 Kasım 1921].

The Times, “İmperial and Foreign News Items”, 27 January 1919.

The Times, “İmperial and Foreign News Items”, 27 March 1919.

The Times, “Kurdish-Armenian Agreement”, 5 March 1920.

The Times, “Kurdish Independence - To The Editor Of The Times”, 10 March 1920.

Türkçe-İstanbul, “Sulh Konferansı’na Takdîm Olunan Bir Türk Muhtırası”, [29 Nisan 1919].

Türkçe-İstanbul, “Sulh Konferansı’na Takdîm Olunan Bir Türk Muhtırası”, [30 Nisan 1919].

Türkçe-İstanbul, “Amerika Hey’et-i Tahkikiyyesi Nezdinde”, [5 Ağustos 1919].

Vakit, “Amerika Hey’eti’nin Fa’âliyyeti Devâm Ediyor”, [5 Ağustos 1919].

Vakit, “Kürd Efkâr-ı Umûmiyyesi ve Şerif Paşa”, [22 Şubat 1920].

Vakit, “Şerif Paşa Kürd Hey’et-i Murahhası Riyâsetinden İsti’fâ’ Ediyor”, [24 Nisan 1920].

Vakit, “Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti”, [7 Haziran 1920].

Vakit, “Doktor Fuad Kimdir, Ne Yapmak İstiyordu?” [7 Mayıs 1925].

Vakit, “Kürd Cemiyeti’nde Kimler İstiklâl, Kimler Muhtâriyyet Taraftarıymış?” [19 Mayıs 1925].

Vakit, “Kürdistan Teşkili İçin Ne Düşünüyorlardı?” [25 Mayıs 1925].

Vahdet, [1 Nisan 1921].

Yenigün, [3 Aralık 1919].

Yenigün, “Kürdlerin Bir Telgrafı Daha”, [5 Aralık 1919].

Yenigün, “Kürd Millet Fırkası”, [5 Aralık 1919].

Yenigün, “Kürdler”, [4 Şubat 1920].

Yenigün, “Kürdler ve Ermeniler”, [20 Şubat 1920].

Yenigün, “Kürd Teâlî Cemiyeti”, [26 Şubat 1920].

Zaman, “Amerika Hey’eti Nezdinde Kürd Teâlî Cemiyeti”, [5 Ağustos 1919].

IV. TELİF ESERLER

A. Aziz, Mahir, Irak Kürtleri Irak Kürdistanı’nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik, [Çev.] Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Abdulla, Nejat, İmparatorluk Sınır ve Aşiret, [Çev.] Mustafa Aslan, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.

Ahmad, Feroz, Jön Türkler ve Osmanlı’da Milletler, [Çev.] Ayşe Gür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017.

Ahmed, Kemal Mazhar, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan, Berhem Yayınları, [Çev.] Mustafa Düzgün, Ankara 1992.

Akdağ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 14, Ankara 1963, ss.51-61.

Akpınar, Alişan, Rogan, Eugene L., *Aşiret Mektep Devlet*, Aram Yayıncılık, İstanbul 2001.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2010.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2010.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2010.

Akyüz, Y. v.d., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1*, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara 1989.

Alagöz, Mehmet, “*Old Habits Die Hard, A Reaction to the Application of Tanzimat: Bedirhan Bey's Revolt*”, Boğaziçi University Institute of Social Sciences, İstanbul 2003, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Alakom, Rohat “Araştırmalarda Adı Fazla Geçmeyen Bir Kuruluş Kürt Kadınları Teali Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 171, Mart 1998, ss. 36-40.

Alakom, Rohat, “Bir Esrar Perdesinin Aralanması Kürt Şerif Paşa’nın Ölüm Tarihi”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 162, Haziran 1997, ss. 4-8.

Alakom, Rohat, “1900’lerin Başında Kurulan Kürt Örgütleri ve Kürt Örgütlenme Tarihi”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı: 205, Ocak 2001, ss. 17-22.

Alan, Ahmet, *Hetawî Kurd [1913-1914]*, Avesta Yayınları, İstanbul 2017.

Al-Jumally, Qassam Kh., İzzet Öztoprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi [1919-1923]*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

Anderson, Benedict, Hayali Cemaatler, [Çev.] İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul 2015.

Anter, Musa, *Hatıralarım*, Aram Yayınları, İstanbul 2013.

Arai, Masami, Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği, [Çev.] Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Arfa, Hasan, *Kürtlerin Kısa Bir Tarihi*, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul 1998.

Aslan, Taner, “II. Abdülhamîd ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İlişkileri Üzerine Bir Deneme”, *Sultan II. Abdülhamîd Sempozyumu, 20-21 Şubat 2014 Selanik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Atalay, Ömer, *Siirt Tarihi*, Siirt Halkevi Yayınları, İstanbul 1946.

Atamer, Hamdi, “Millî Mücadele Başlangıcında Hürriyet ve İtilâf Partisi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 60, Eylül 1972, ss. 4-9.

Atatürk, Kemal, *Nutuk [1919-1920]*, Cilt: 1, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1982.

Atatürk, Kemal, *Nutuk [Vesikalar]*, Cilt: 3, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1962.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri [1917-1938], Cilt: 4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası [Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge] 1919-1923, Cilt: 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Cilt: 4, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, [Haz.] Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Ateş, Sabri, *The Ottoman-Iranian Borderlands Making a Boundary [1843-1914]*, Cambridge University Press, New York 2013.

Aydın, Suavi, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, Öteki Yayınevi, İstanbul 1998.

Aydın, Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2000.

Aytepe, Oğuz, "Kürt İstiklâl Komitesi", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 173, Mayıs 1998, ss. 45-49.

Aytepe, Oğuz, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâlî Cemiyeti", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 174, Haziran 1998, s. 9-16.

Bajalan, Djene Rhys, Jön Kürtler Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi [1898-1914], [Çev.] Burcu Yalçınkaya, Avesta Yayınları, İstanbul 2010.

Bajalan, Djene Rhys, "Between Conformism and Separatism: A Kurdish Students' Association in Istanbul, 1912 to 1914", *Middle Eastern Studies*, Volume: 49, Issue: 5, Year: 2013, ss. 805-823.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974.

Bedirhan, Sureyya, Kürt Davası ve Hoybun, [Çev.] Dilara Zirek, Med Yayınları İstanbul 1994.

Bedirhan, Celadet Ali, *Günlük Notlar [1922-1925]*, Avesta Yayınları, İstanbul 1997.

Bedirhan, Celadet Ali, *Kürt Sorunu Üzerine*, Avesta Yayınları, İstanbul 1997.

Bedirhan, Mehmet Salih, Defter-i A'malım, [Haz.] Mehmed Uzun, Rewşen Bedirhan, Belge Yayınları, İstanbul 1998.

Beysanoğlu, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi Akkoyunlular'dan Cumhuriyete Kadar*, Cilt: 2, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 1996.

Beysanoğlu, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi Akkoyunlular'dan Cumhuriyete Kadar*, Cilt: 3, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 1996.

Bıyıklıoğlu, Tefik, Atatürk Anadolu'da [1919-1921], Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.

Bilgin, Nuri, *Kollektif Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1995.

Breully, John, *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester 1982.

Bruinessen, van Martin, Ağa, Şeyh, Devlet, [Çev.] Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Bruinessen, van Martin, Kürdistan Üzerine Yazılar, [Çev.] Nevzat Kırac, Bülent Peker, Leyla Keskiner vd, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Buytulluoğlu, Hamdi, "Millî Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 17, Şubat 1969, ss. 10-16.

Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hâtıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.

Celil, Celilê, Kürt Aydınlanması, [Çev.] Arif Karabağ, Avesta Yayınları, İstanbul 2013.

Celil, Celilê, M.S. Lazarev, O.İ. Jagalina, M.A. Gasaratyan, Şakire X. Mıhoyan, Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi, [Çev.] M. Aras, Peri Yayınları, İstanbul 1998.

Cemil Paşa, Ekrem, *Kürdistan Kısa Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul 1998.

Cemil Paşa, Ekrem, *Muhtasar Hayatım*, Beybun, Yayınları, Ankara 1992.

Cemiyetler ve Ta'tıl-i Eşgal Kanûnu, İstanbul 1327.

Clark, Jessie Hanna, Saadet Altay, “Cumhuriyet’in Öncesinde ve Erken Dönemlerinde Kürt Toplumunda Kadınlar”, [Ed.] Bülent Doğan, *Diyarbakır Tebliğleri*, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

Clayer, Nathalie, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, [Çev.] Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Coşar, Ömer Sami, *Millî Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını.

Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Çağlayan, Ercan, *Tek Parti Dönemi'nde Diyarbakır [1923-1950]*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, (Yayınlanmamış Doktora Tezi),

Çağlayan, Ercan, “Kürt Milliyetçiliği'nin Doğuşu ve Diyarbakır'deki Yansımaları [1908-1923]”, *Tarihte Kürtler ve Kürdistan: Osmanlı Dönemi Uluslar arası Sempozyum [16-18 Nisan 2013]*, Mardin Artuklu Üniversitesi&Selahaddin Üniversitesi, Erbil.

Çamsoy, Zeynep, *Millî Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâlî Cemiyeti [1918-1927]*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Davişa, Adid, Arap Milliyetçiliği, [Çev.] Lütfi Yalçın, Literatür Yayınları, İstanbul 2016.

Demir, Ahmet “Kürdistan Teâlî Cemiyeti ve Seyyid Abdülkadir”, *Uluslar arası Seyyid Tâhâ-i Hakkâri Sempozyumu, 24-25-26 Mayıs 2013, Hakkâri*.

Deringil, Selim, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamîd Dönemi [1876-1909], [Çev.] Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Dersimi, M. Nuri, *Hatıratım*, Dam Yayınları, İstanbul 2014.

Dersimi, M. Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, İstanbul 2012.

Develioğlu, Ferit, Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.

Dieckhoff, Alain, Christophe Jaffrelot, Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek, [Çev.] Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Doğan, Avni, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1964.

Doğan, Cabir, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey [1802-1869]*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Dursunoğlu, Cevat, *Millî Mücadele’de Erzurum*, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1946.

Duru, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, 1978.

Edmonds, C. J., Kürtler, Türkler ve Araplar, [Çev.] Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül, Avesta Yayınları, İstanbul 2003.

Eppel, Michael, “The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan during the First Half of the Nineteenth Century”, *Middle Eastern Studies*, Volume: 44, Issue: 2, Year: 2008, ss. 237-258.

Erdeha, Kamil, *Yüzellilikler yahut Millî Mücadele’nin Muhasebesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998.

Eriksen, Thomas Hylland, Etnisite ve Milliyetçilik, [Çev.] Ekin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul 2004.

Esengin, Kenan, *Millî Mücadele’de Hıyanet Yarışı*, Ulusal Basımevi, Ankara 1969.

Eskander, Saad, “Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918–1919”, *Journal British Journal of Middle Eastern Studies*, Volume: 27, Issue: 2, Year: 2000.

From Max Weber: Essays in Sociology, [Der.] H. H. Gerth, C. Wright Mills, Oxford University Press, Newyork 1973.

Gellner, Ernest, Milliyetçiliğe Bakmak, [Çev.] Simten Coşar, Saltuk Özerktürk, Nalan Soyarı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Gellner, Ernest, Uluslar ve Ulusçuluk, [Çev.] Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, Hil Yayınları, İstanbul 2013.

Gencer, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Goloğlu, Mahmut, Millî Mücadele Tarihi-I *Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Goloğlu, Mahmut, *Millî Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Gögem, Ziya, *Kurmay Albay Daday’lı Halit Beğ Akmansü*, Cilt: 1, 1954.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Millî Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Göldaş, İsmail, *Kürdistan Teâlî Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul 1991.

Günay, Selçuk, Devr-i Hamîd, Cilt:4, [Haz.] Mehmet Metin Hülâgu, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011.

Gündoğan, Nilay Ozok “Sınırı Vegilendirmek ‘Gerikalmış’ı Yönetmek Kürdistan’da Modern Osmanlı Devleti’nin İnşası 1840-1860”, [Ed.] Bülent Doğan, *Diyarbakır Tebliğleri*, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

Güner, Zekâî, *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Gürbüzel, S. Aslıhan, *Hamidian Policy in Eastern Anatolia [1878-1890]*, Bilkent University Institute of Social Sciences, Ankara 2008, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Hakan, Sinan, *Türkiye Kurulurken Kürtler [1916-1920]*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük [1889-1902]*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

Hanioğlu, M. Şükrü, “Cemiyet”, Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 7, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 5, Vesika 90 ve 106 [Eylül 1953].

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 6, Vesika 130 [Aralık 1953].

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 9, Vesika 213 [Eylül 1954].

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, [Haz.] Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975.

Hilmi, Refik, *Anılar*, Nûjen Yayıncılık, İstanbul 1995.

Himmetoğlu, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşı’nda İstanbul ve Yardımları*, Cilt: 2, Ülkü Matbaası, İstanbul 1975.

Hobsbawm, E. J., *Milletler ve Milliyetçilik*, [Çev.] Osman Akınbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.

Howard, Harry N., *The King-Crane Commission*, Beyrut 1963.

Howard, Harry N., “Paris-San Remo-Sevr’de Türkiye’yi Yok Etme Planları”, [Çev.] Müge Yılmaz, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 35, Ağustos 1970, ss. 34-45.

Hroch, Miroslav, Avrupa’da Milli Uyanış [Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi], [Çev.] Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Issı, Murat, “Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi [1898-1902]”, *e Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 9, Yıl: Nisan 2013, ss. 127-147.

Işık, Mehmet Kemal, *Ünlü Kürt Bilgin ve Birinci Kuşak Aydınlar*, Sorun Yayınları, İstanbul 2000.

İlmiyye Sâlnâmesi, [Haz.] Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, İşaret Yayınları, İstanbul 1998.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar [30 Ekim 1918-11 Ekim 1922]*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970.

Jwaideh, Wadie, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, [Çev.] İsmail Çekem, Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Kaftan, Kaws, Baban, Botan, Soran 19. Yüzyıl Bölgesel Kısa Kürt Tarihi, Nûjen Yayınları, [Çev.] Alihan Zerşati, Fuat Cemil, İstanbul 1996.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

Kara-Amid, Tarih-Turizm-Edebiyat Dergisi, Sayı: 6-7, Cilt: 2, 1970, ss. 327-330.

Karadiş, Zeynep, *II. Meşrutiyet Dönemi’nden Lozan Barış Antlaşması’na Kadar Kürt Teâlî ve Teâvün Cemiyeti’nin Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2006, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Karabekir, Kazım, İstiklâl Harbimiz, Cilt: 1, [Haz.] Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

Karabekir, Kazım, İstiklâl Harbimiz, Cilt: 2, [Haz.] Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, Sinan Neşriyat, 1933-1951.

Karabekir, Kazım, Kürt Meselesi, [Haz.] Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1994.

Karpat, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kayalı, Hasan, Jön Türkler ve Araplar, [Çev.] Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Kılıç, Avni, *Şeyh Ubeydullah İsyanı*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin 2014, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kıran, Abdullah, “Kürdistan Gazetesi ve 1902 Jön Türk Kongresi”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 221, Mayıs 2002, s. 4-8.

Klein, Janet, Hamidiye Alayları, [Çev.] Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Klein, Janet, “Devlet, Aşiret, Hanedan ve 20. Yüzyıl Başında Diyarbakır Üzerindeki Rekabet”, [Ed.] Bülent Doğan, *Diyarbakır Tebliğleri*, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

Koç, Yener, *Bedirxan Pashazades Power Relations and Nationalism [1876-1914]*, Boğaziçi University Institute of Social Sciences, İstanbul 2012, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kodaman, Bayram, “II. Abdülhamîd Dönemi'nde Şark Meselesi”, *Devr-i Hamid*, Cilt:1, [Haz.], Mehmet Metin Hülagu, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011.

Kuran, *Ahmed Bedevi, Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Kutlay, Naci, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Beybûn Yayınları, Ankara 1992.

Kutschera, Chris, *Kürt Ulusal Hareketi*, [Çev.] Fikret Başkaya, Avesta Yayınları, İstanbul 2013.

Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul 1334.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri [1919-1926]*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978.

Lazarev, M. S., *Emperyalizm ve Kürt Sorunu [1917-1923]*, [Çev.] Mehmet Demir, Özge Yayınları, Moskova 1989.

Lûtfî [Ahmed Ramiz], *Emir Bedirhan*, bgst Yayınları, İstanbul 2007.

Malmîsanij, *Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti*, Avesta Yayınları, İstanbul 2002.

Malmîsanij, *Cızira Botanlı Bedirhaniler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.

Malmîsanij, *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbekir'de Kürt Ulusçuluğu [1900-1920]*, Vate Yayınları, İstanbul 2010.

Meclis-i Meb'ûsân'ın On Dördüncü İnikad Zabıtnâmesi, [26 Şubat 1920-26 Şubat 1336].

Meclis-i Meb'ûsân'ın On Dördüncü İnikad Zabıtnâmesi, [1 Mart 1920-1 Mart 1336].

Meclis-i Meb'ûsân'ın On Altıncı İnikad Zabıtnâmesi, [8 Mart 1920-8 Mart 1336].

Meclis-i Meb'ûsân'ın On Sekizinci İnikad Zabıtnâmesi, [15 Mart 1920-15 Mart 1336].

Mesut, Ahmet, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan [1918-1958]*, Doz Yayınları, İstanbul 1992.

Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, [Çev.] Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, İstanbul 2015.

Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması [1919-1925]*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994.

Nikitin, Bazil, Kürtler, [Çev.] Hüseyin DEMİRHAN, Cemal Süreya, Deng Yayınları, İstanbul 2013.

Nirveyi, Ali Tatar Tefvik, *el Hayatül Siyaseti fi Kürdistan [1908-1927]*, 2007.

Noel, E. W. Charles, Kürdistan 1919, [Çev.] Bülent Birer, Avesta Yayınları, İstanbul 2014.

Nur, Dr. Rıza, *Hayat ve Hatıratım 1*, İşaret-Ferhat Yayınları, İstanbul 1991.

Olçay, Osman, *Sevres Antlaşmasına Doğru*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

Olson, Robert, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı, [Çev.] Bülent Peker, Nevzat Kırac, Özge Yayınları, Ankara 1992.

Olson, Robert, Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri, [Çev.] Hikmet İlhan, Avesta Yayınları, İstanbul 2010.

Özbudun, Ergun “Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, [Haz.] Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997.

Özcoşar, İbrahim, “Kürt Emirlikleri ve Bedirhan Bey”, *Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

Özkırımlı Umut, *Milliyetçilik Kuramları*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999.

Özoğlu, Hakan, Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, [Çev.] Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, Kitapyayınevi, İstanbul, 2009.

Özoğlu, Hakan, “ ‘Nationalism’ And Kurdish Notables In The Late Ottoman-Early Republican Era”, *International Journal of Middle East Studies*, Volume: 33, Issue: 3, Year: August 2001, ss. 383-409.

Özten, Sekine, *Early Awakening of the Kurdish National Sentiments in the Ottoman Empire [1880-1914]*, Middle East Technical University Institute of Social Sciences, Ankara 2009, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Parekh, Bhikhu, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, [Çev.] Bilge Tanrıseven, Phoenix Yayınları, Ankara 2002.

Parlar, Suat, *Türkler ve Kürtler*, Bağdat Yayınları, İstanbul 2005.

Ramsour, Ernest Edmondson, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, [Çev.] Hacasan Yüncü, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2013.

Rıfat, Mevlanzâde, *Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, [Haz.] Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul 1993.

Rogan, Eugene L., “Aşîret Mektebi: Abdülhamîd II’s School For Tribes [1892-1907]”, *International Journal of Middle East Studies*, Volume: 28, Issue: 1, Year 1996, ss. 83-107.

Sakallı, Bayram, *Millî Mücadele’nin Sosyal Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

Saral, Hulki, Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1970.

Sarihan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Sarihan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: 2, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Sasuni, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, [Çev.] Bedros Zartaryan, Memo Yetkin, Med Yayınevi, İstanbul 1992.

Sekban, Şükrü Mehmet, *Kürt Sorunu*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1981.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Cilt: 1, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000.

Semiz, Yaşar, “ İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, Yıl: 2014, ss. 217-244.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

Sevgen, Nazmi, “Kürtler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Menteş Yayın, Sayı: 17, Yıl: Şubat 1969, ss. 50-57.

Smith, D. Anthony, Millî Kimlik, [Çev.] Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Smith, D. Anthony, Milliyetçilik, [Çev.] Ümit Hüsrev Yolsal, Atıf Yayınları, Ankara 2013.

Somel, Selçuk Akşin, “Taşranın Denetimi ve Asimilasyonu, Diyarbakir’de Sivil Devlet Eğitiminin Ortaya Çıkışı 1868-1908”, *Diyarbakır Tebliğleri*, Hrant Dink Yayınları, İstanbul 2013.

Sonyel, Salâhi R., “Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 49, Ekim 1971, ss. 11-19.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Sonyel, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Sonyel, Salâhi R., *Kaygılı Yıllar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

Sözbir, Hacer, *The Nature And Charecteristics Of The Major Kurdish Movements An Analysis Of The Kurdish Movements From The Bedirhan Rebellion [1847] To The Sheikh Said Rebellion [1925]*, Boğaziçi University Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul 2006, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Strohmeier, Martin, Lale Yalçın Heckmann, *Kürtler Tarih Siyaset Kültür*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Şahbazyan, Hagop, Kürt-Ermeni Tarihi, [Çev.] Ferit M. Yüksel, Kalan Yayınları, Ankara 2002.

Taylor, Charles v.d., Çok Kültürcülük, [Haz.] Amy Gutmann, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt: 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

Tepeyran, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982.

Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Timur, Taner, Geçiş Sürecinde Türkiye, [Der.] Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2013.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar [1919-1921], Cilt: 6, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara 1974.

Uğurlu, Nurer, *Kürt Milliyetçiliği, Kürtler ve Şeyh Said İsyanı*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009.

Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982.

Üngör, Uğur Ümit, “Felaketlerle Dolu On Yıl [1915-1925] Ermeniler ve Kürtler”, *Osmanlı Döneminde Diyarbakir'de Toplumsal İlişkiler [1870-1915]*, [Der.] Joost Jongerden, Jelle Verheij, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

Vali, Abbas, *Kürt Tarihi Kimliği ve Siyaseti*, [Çev.] İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul 2013.

Yavuz, M. Hakan, “Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey”, *Journal Natonalism and Ethnics Politics*, Volume: 7, Issue: 3, Year: 2001, ss. 1-24.

Yerasimos, Stefanos, *Türk Sovyet İlişkileri, Ekim Devrimi'nden Millî Mücadele'ye*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979.

Yıldız, Hasan, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005.

Yıldız, Hatip, *Bedirhan Bey Vakası [1842-1848]*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Zinnar, Silopî [Kadri Cemilpaşa], *Doza Kürdistan*, Avesta Yayınları, İstanbul 2014.

“President Wilson’s Fourteen Points”

https://wwi.lib.byu.edu/index.php/President_Wilson's_Fourteen_Points [Erişim: 21 Eylül 2017].

EKLER

Ek:1

Kürdistan Teâlî Cemiyeti ile Şubelerinin Üyeleri ve Üyelere İlişkin Bazı Temel Bilgiler		
Sıra	İsim	Üyelik Vasfı ve Temel Bilgiler
1	Seyyid Abdülkadir	Kurucu üye ve reîs-i evveldir. Şemdinanlı olup, I. Damat Ferit Hükümeti'nde Şûrâ-yı Devlet reisliği ve âyan azalığı yapmıştır.
2	Bedirhani Emin Ali	Kurucu üye ve reîs-i sânidir. Botan ümerasındandır. Edirne Adliyye Müdürlüğü [Müfettişliği] görevini yürütmüştür. Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti reisi ve İngiliz Muhibleri Cemiyeti üyesidir.
3	Babanzâde Şükrü Bey [Hüseyin]	Kurucu üye olup, KTC kâtib-i umumiliği görevinde bulunmuştur.
4	Babanzâde Mustafa Zihni Paşa	Kurucu üye ve reîs-i sânidir..
5	Babanzâde Hikmet	Kurucu üyedir. İttihat ve Terakki içinde önemli bir konuma haizdir. 1902 Kongresi'ne katılmıştır. 5. Meclis'te Mebusluk yapmıştır. 24 Kasım 1918'de kurulan Teceddüd Fırkası üyesidir.
6	Babanzâde Mahmûd Bey	Kurucu üyedir. Çankırı ve Sinop Mutasarrıflığı görevinde bulunmuştur.
7	Bedirhanzâde Bedirhan Bey	Kurucu üyedir.
8	Bedirhanzâde Hasan Remzi Bey	Kurucu üyedir. [Malmîsanij, Bedirhan Bey'in Hasan Remzi adında bir oğlu olmadığından hareketle Hasan Remzi'nin Hasan Fevzi olabileceği kanaatindedir.]
9	Halil Rami Bedirhan	Kurucu üyedir. Malatya Mutasarrıflığı görevini

		yürütmüştür.
10	Bedirhanzâde Mehmed Ali Bey	Kurucu üyedir. Beyrut Jandarma Komutanlığı görevinde bulunmuştur.
11	Bedirhanzâde Murâd Remzi	Kurucu üyedir.
12	Yusuf Ziya Bey	Kurucu üye olup Bitlislidir. Ticaret ve Ziraat Nezareti halifelerindendir. Jîn’de yazmıştır.
13	Yamulkizâde Abdülazîz Bey [Babanzâde Abdülazîz]	Kurucu üye olup, KTC’de kâtiplik yapmıştır. Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti idare heyetindendir. Jîn yazarıdır.
14	Kemahlı Sabit Efendi	Kurucu üyedir. Harput Valiliği yapmıştır.
15	Kemahlı Sağırzâde Halid Bey	Kurucu üyedir.
16	Mevlanzâde Rıfat Bey	Kurucu üyedir. Serbesti gazetesi sahibidir. Radikal Avâm Fırkası ile Hürriyyet ve İtilaf Fırkası aktif üyelerinden olup İskenderun mutasarrıflığı yapmıştır.
17	Haydarizâde İbrahim Efendi	Kurucu üyedir. Şeyhülislamlık görevinde bulunmuş olup Jîn Yazı Kurulu’nda yer almıştır.
18	Molla Said Bedüzzaman	Kurucu üyedir. KTC dışında Kürd Teavün ve Terakki, Cemiyet-i Müderrisin’in de [Teâlî İslâm Cemiyeti] kurucuları arasındadır.
19	Şükrü Mehmed Sekban	Kurucu üyedir. Doktor olup Madenlidir.
20	Erbilli Şeyhzâde Mehmed Cabir Bey	Kurucu üyedir.
21	Mehmed Emin Bey	Kurucu üyedir. 3. Kolordu idare reisliğinden emekli kaymakamdır.
22	Şit Beyzâdelerden Ahmed Efendi	Kurucu üyedir.

23	Şiroli Hacı Ali Efendi	Kurucu üye olup ulemadandır.
24	Şeyh Saffet Efendi	Kurucu üyedir. Meclis-i Meşayih reisliği görevinde bulunmuştur.
25	Mehmed Sadık Bey	Kurucu üyedir. Binbaşılık yapmıştır.
26	İlyas Sami Efendi	Kurucu üyedir. Muş Mebusluğu yapmıştır.
27	Seyyid Abdullah Efendi	Kurucu üye olup KTC'nin muhasipliğini [saymanlık] yapmıştır. Seyyid Abdülkadir'in oğludur.
28	Hizanlı Abdullah Hayri Efendi	Kurucu üyedir.
29	Fethullah Bey	Kurucu üye olup tüccardır.
30	Abdullah Efendi	Kurucu üyedir. Erbil Eski Müftüsüdür.
31	Civelekzâde Mehmed Nuri Bey	Kurucu üyedir. Dersimli olup baytardır. Dersim ve çevresi şube yapılanmasının başını çekmiştir.
32	Mevlüt Efendi	Kurucu üyedir. Yüzbaşı rütbesine haizdir.
33	Emin Paşa	Kurucu üyedir.
34	Seyfullah Bey	Kurucu üyedir.
35	Abdülkadir Nuri Efendi	Kurucu üyedir. Darülfünun müderrislerindendir.
36	Hacı Osman Bey	Kurucu üye olup Ankara'nın Bala kazası eşrafındandır.
37	Ömeroğlu Hakkı Ağa	Kurucu üyedir.
38	Hacı Molla Sait Efendi	Kurucu üyedir. Medine kadılığı görevini yürütmüştür. Muhtemelen Molla Hamza ve Molla Şerif ile birlikte KTC tarafından Kürt bölgelerine görevlendirilen kişidir.
39	Telli İbrahim Ahfadından Ekrem Bey	Kurucu üyedir.

40	Mustafa Bey	Kurucu üye olup da'vâ vekîli görevini icra etmiştir.
41	Salih Reis	Kurucu üyedir. Lonca reisliği yapmıştır.
42	Rıza Bey	Kurucu üyedir. Dersim Çemişkezek kazası Hizoli aşireti eşrafındandır.
43	İsmail Çavuş	Kurucu üye olup Mudırlı aşiretindendir.
44	Mehmed Rüştü Bey	Kurucu üyedir. Güresu aşiretinden olup tüccardır.
45	Beyzâde Osman Bey	Kurucu üyedir.
46	Mollazâde Hıfzı Bey	Kurucu üyedir.
47	Molla Alizâde Mustafa Arif Efendi	Kurucu üye olup süpürge tüccarındır.
48	Hanbeyzâde [Canbekzâde] Süleyman Nuri Bey	Kurucu üyedir. Binbaşılık rütbesine haizdir.
49	Hacı Hasan Mahdumu Ali Rıza Efendi	Kurucu üyedir. Kayseri Jandarma Taburu Mülazımlığı görevini icra etmiştir.
50	Mustafa Paşazâde Ali Haydar	Kurucu üyedir. Sivas Zara kazasından ve Koçgiri aşiret reislerindendir. İmranlı Bucak müdürlüğünde bulunmuş ve KTC İmranlı-Ümraniye şube başkanlığı yapmıştır.
51	Seyit Ali Ağa	Kurucu üye olup arabacı esnafındandır.
52	Ali Efendi	Kurucu olup tüccardandır.
53	Cebrailzâde Hüseyin Hüsnü Efendi	Kurucu üyedir. Kuvvetli aşiretinden ve oduncu esnafıdır.
54	Ali Şamil [Gökal]	Kurucu üye olup kuru kahvecilik işi ile iştigal etmiştir.
55	Osman Ağa	Kurucu üye olup kâhyadır.
56	Şeyh Abdullah Efendi	Kurucu üyedir.

57	Şeyh Abdullahzâde Süleyman Efendi	Kurucu üyedir.
58	Osman Efendioğlu Mehmed Efendi	Kurucu üye olup süpürge tüccarındandır.
59	Emin Rana Bey	Kurucu üyedir. Sina şehbenderliğinden [konsolosluk] emeklidir.
60	Sarioğlu Hüseyin Hüsnü Bey	Kurucu üyedir. Dersim aşiret reislerinden olup aynı zamanda eczacıdır.
61	Emin Beyzâde Mehmed Zeki Bey	Kurucu üyedir. Mülazım-ı sanilikten [teğmenlik] emeklidir.
62	Şeyh Hasan Efendi	Kurucu üye olup Bitlis Ertiş aşiretindendir.
63	Bahri Paşazâde Kemaleddin Bey	Kurucu üye olup Kadıköy Polis Merkezi memurudur.
64	Emin Beyzâde İbrahim Etem Bey	Kurucu üye olup bedestende halı tüccarıdır.
65	Hasan Efendi	Kurucu üye olup Alman Sefarethanesi'nde görev yapmıştır.
66	Siteli Abdülhamîd Efendi	Kurucu üyedir. Romanya Kalas İran Konsoloshanesi'nde görev yapmıştır.
67	Ahmed Vicdani Bey	Kurucu üyedir. Binbaşı rütbesine haiz olup doktordur.
68	Osman Paşazâde Halil Fahri Bey [Görmüş]	Kurucu üye olup Sivereklidir.
69	Şaban Ağa	Kurucu üye olup hamallar kâhyalığı yapmıştır.
70	Mehmed Ali Efendi	Kurucu üye olup ihtiyat zabitidir.
71	Şerafeddin Efendi	Kurucu üye olup Ticaret Mektebi talebesindendir.
72	Ali Bayram Ağa	Kurucu üyedir.
73	Hacı Haliloğlu Mehmed Bey	Kurucu olup bakkal işletmiştir.
74	Hacı Mirza Bey	Kurucu üye olup Kalkandelen aşireti reisidir.

75	Derviş Efendi	Kurucu üye olup kıraathane sahibidir.
76	Zeynel Bey	Kurucu üyedir.
77	Abdülazîz Efendi	Kurucu üyedir. Akre kaymakamlığı yapmıştır.
78	Mehmed Emin Paşa	Faal üye olup emekli mirlivadır.
79	Tevfik Vehbi Bey	Faal üyedir. Erkân-ı Harb yüzbaşısıdır.
80	Şibahzâde Yusuf Kenan Bey	Faal üye olup Mardinlidir. İstanbul Taharri Müfettişliği görevinde bulunmuştur.
81	Abdurrahman Efendi	Faal üye olup muallimdir.
82	Mollazâde Ali Efendi	Faal üye olup ihtiyat mülazım-ı sanisidir.
83	Osmanbeyzâde Mustafa Şevket Bey	Faal üye olup Diyarbekirlidir. Mülazım-ı evvel [üsteğmen] rütbesine haizdir.
84	Sadrettin Bey	Faal üyedir. Siirt ve Üsküdar mutasarrıflığı görevlerinde bulunmuştur.
85	Cemal Bey	Faal üye olup baytardır.
86	Ervaszâde [Arvasizâde] Seyyid Mehmed Şefik Efendi	Faal üyedir. Müderris olup Kürdistan gazetesi sermuharriri ve Jîn yazarıdır. KTC veznedarlığı görevini de icra etmiştir.
87	Hizanlı Osman Efendi	Faal üyedir.
88	Mehmed Halil Efendi	Faal üye olup kömür tüccarıdır.
89	Hasan Efendi	Faal üye olup Kiğılıdır.
90	Şeyh Sadi Efendizâde Şeyh Ali Efendi	Faal üye olup meşayihandır.
91	Osman Şevki Efendi [Çiçekdağ]	Faal üye olup Ankara'nın Mecidiye kazasındandır.
92	Mahmûdoğlu	Faal üye olup madenci çavuşudur.

	Hüseyin Efendi	
93	Reşid Ağaoğlu Tahir	Faal üyedir.
94	Mehmed Ali Bey	Faal üye olup tüccardır.
95	Kadı Tahir Efendizâde İbrahim	Faal üyedir.
96	İsmail Efendi	Faal üyedir.
97	Seyyid Süleymanoğlu Seyyid Abbas Efendi	Faal üye olup Harputludur.
98	Osman Çavuş	Faal üye olup Unkapanı'nda, Tekfurdağı İskeleyi kesedarlığı görevinde bulunmuştur.
99	Ahmed Hamdi Paşa [Cakacı]	Faal üyedir. Babanzâdelerden olup Erkân-ı Harb ferikidir. KTC genel kâtipliği, KTC başkanlığı, Kızıl Hançer Örgütü üyeliği, İngiliz Muhibleri Cemiyeti reis-i saniliği görevlerini icra ettiği belirtilmektedir.
100	Ali Tayyar Bey	Faal üyedir. Urfalı olup İstinaf Müdde-i Umûmiliği'nden emeklidir.
101	Halil Bey	Faal üyedir. Dersimli ve miralay rütbesine haiz olup İstanbul Polis Müdürlüğü görevinde bulunmuştur.
102	Emin Efendi	Tabii üyedir. Yüzbaşı rütbesine haizdir.
103	Kemal Fevzi Efendi	Tabii üyedir. Bitlis Hizanlı olup mülazım-ı evvel rütbesine sahiptir. KTC kâtipliği yapmıştır. Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti idare heyetindendir. Jîn ve Kürdistan yazarıdır.
104	Şeyh Hasan Efendi	Tabii üyedir.
105	Abdullah Efendi	Tabii üyedir.
106	Kasım Çavuş	Tabii üye olup Bitlislidir.
107	Mehmed Zeki Bey	Tabii üye olup yüzbaşı rütbesine haizdir.

108	Mirliva Mehmed Emin Bey Mahdumu	Tabii üyedir.
109	Mehmed Münif Bey	Tabii üyedir.
110	Abdülhamîd Çavuşoğlu Bekir	Tabii üyedir.
111	Ömer Adil Efendi	Tabii üyedir.
112	Abdürrahim Rahmi Efendi	Tabii üyedir. Hakkârili olup Jîn Yazı Kurulu üyesi ve Kürdistan gazetesi yazarıdır.
113	Molla Hamza Efendi	Tabii üyedir. Vanlıdır. Jîn gazetesi müdürü ve imtiyaz sahibidir.
114	Süleymaniyeli Babanzâde Reşid Bey	Tabii üyedir. Muhtemelen Jîn’de yazan Lav [Law] Reşid’dir.
115	Siverekli Hafız Ahmedzâde Haydar Bey	Tabii üyedir.
116	Halil Hayali Bey	Tabii üye olup Bitlis-Mutki-Modan aşiretindendir. Jîn yazarıdır.
117	Osman Nuri Efendi	Tabii üye olup Fatih dersiamlarından.
118	Seyyid Mahmûdoğlu Mehmed Efendi	Tabii üye olup Pötürgelidir.
119	Osman Efendi	Tabii üye olup Pötürgelidir.
120	Abdüllatif Efendi	Tabii üye olup Pötürgelidir. Şoförlük yapmıştır.
121	İhsan Efendi	Tabii üyedir. Yüzbaşı rütbesine haizdir.
122	Hoca Abdüssamed Efendi	Tabii üyedir.
123	Ali Reis	Tabii üyedir.
124	Süleyman Bey	Tabii üye olup Vanlıdır. Komiser rütbesine haizdir.

125	Süleyman Fehmi Efendi	Tabii üye olup Vanlıdır.
126	Osmanoğlu Osman Efendi	Tabii üye olup Pötürgelidir.
127	İsmailoğlu İsa Efendi	Tabii üyedir.
128	Hüseyin Hilmi Efendi	Tabii üyedir.
129	Abdulkahharzâde Hacı Abdullah Sadi Bey [Kör Sadi]	Tabii üyedir. Palulu olup Kamer hanedanındandır.
130	Hacı Hüseyin Hüsnüoğlu Ali Efendi	Tabii üye olup Harputlu Piran ağalarındandır.
131	Tevfik Bey	Tabii üye olup doktordur.
132	İbrahim Efendioğlu Ahmed Harput	Tabii üyedir.
133	Abdülkerim Efendi	Tabii üye olup topçu yüzbaşısıdır.
134	Mevlüt Efendi	Tabii üye olup yüzbaşı rütbesine haizdir.
135	Bedirhanzâde Ahmed Bey	Tabii üye olup Cizrelidir.
136	Bekir Bey	Tabii üye olup Pötürgeli ve bahriye çarkçılarındandır.
137	Azîzzâde Ali Cevdet Bey	Tabii üye olup Süleymaniyeli ve ihtiyat zabitanındandır.
138	Cemilpaşazâde Ekrem Bey	Tabii üye olup Diyarbekirlidir. Sonradan KTC merkez heyeti azalığına seçilmiştir. KTC Diyarbekir şubesi reisliği, reis muavinliği, kâtiplik, muhasiplik görevlerinde bulunmuştur. Diyarbekir şeriyesi azasındandır.
139	Hizanizâde Ziya Vehbi Bey	Tabii üye olup Bitlislidir. Kürd Talebe Hevi Cemiyeti veznedarıdır.

140	Bedirhani Asaf Bey [Çınar]	Tabii üyedir.
141	Abullah Efendi, Hürmüz Bari Hanefizâde	Tabii üyedir.
142	Dervişoğlu Halil Ağa	Tabii üyedir.
143	Kahveci Osman Ağa	Tabii üye olup Pötürgelidir.
144	Hamîd Ağa	Tabii üye olup Vanlıdır.
145	Azîz Efendi	Tabii üye olup Vanlıdır. Mercan Caddesi'nde ticarethane odabaşısıdır.
146	Feyiz Berko Bey	Tabii üye olup Çarsancak doktorudur.
147	Tevfik Bey	Tabii üye olup Süleymaniyelidir. Yalova kaymakamlığı görevinde bulunmuştur. Muhtemelen Jîn'de yazan Mahmut Nejat Tevfik'tir.
148	Şirveli Hüseyin Ağaoğlu Harputlu Ömer	Tabii üye olup Şirvelidir. Kömür ticareti ile uğraşmıştır.
149	Mürsel Ağa Karaosmanoğlu	Tabii üye olup Şirvelidir. Kömür ticareti ile uğraşmıştır.
150	Rüstem Ağaoğlu Osman	Tabii üye olup Şirvelidir. Kömür ticareti ile uğraşmıştır.
151	Ahmed Çavuşoğlu Mustafa	Tabii üye olup Şirvelidir. Kömür ticareti ile uğraşmıştır.
152	Ramazan Ağa	Tabii üye olup Şirvelidir. Kömür ticareti ile uğraşmıştır.
153	Hüseyin Ağa	Tabii üye olup Şirvelidir. Kömür ticareti ile uğraşmıştır.
154	Ali Ağa	Tabii üye olup Şirvelidir. Kömür ticareti ile uğraşmıştır.
155	Ali Baba	Tabii üye olup Şirvelidir. Kömür ticareti ile

		uğraşmıştır.
156	Mustafaoğlu Bekir	Tabii üye olup Şirvelidir. Kömür ticareti ile uğraşmıştır.
157	İsmailoğlu Derviş	Tabii üye olup Şirvelidir. Kömür ticareti ile uğraşmıştır.
158	Ahmed Arif Bey	Tabii üyedir. Muhtemelen Kürdistan gazetesinde yazan kişidir. [Berzencizâde Seyyid Ahmed Arif]
159	Ahmedoğlu Hamza	Tabii üye olup Siirtli ve hamalıdır.
160	Cemiloğlu Yusuf	Tabii üye olup Siirtli ve hamalıdır.
161	Kadiroğlu Yusuf	Tabii üye olup Siirtli ve hamalıdır.
162	Ahmedoğlu Hacı Fettah	Tabii üye olup Siirtli ve hamalıdır.
163	Mehmedoğlu İsa	Tabii üye olup Siirtli ve hamalıdır.
164	İsaoğlu Hüseyin	Tabii üye olup Siirtli ve tüccardır.
165	İsa Mahmûdoğlu Nuri	Tabii üye olup Siirtlidir. Kömür ticareti ile uğraşmıştır.
166	Alioğlu Mahmûd	Tabii üye olup Siirtlidir. Kömür ticareti ile uğraşmıştır.
167	Abdurrahmanoğlu Zeyyad	Tabii üye olup Siirtli ve esnaftır.
168	Yusufoğlu Yasin	Tabii üye olup Siirtli ve esnaftır.
169	Mehmedoğlu Hüseyin	Tabii üye olup Siirtli ve hamalıdır.
170	Yasinoğlu Haşım	Tabii üye olup Siirtli ve hamalıdır.
171	Seyyid Ahmedoğlu Seyyid Mahmûd	Tabii üye olup Siirtli ve marangozdur.
172	İsaoğlu Süleyman	Tabii üye olup Siirtli ve rençberdir.
173	Süleymanoğlu İsa	Tabii üye olup Siirtli ve rençberdir.
174	Kadrioğlu Hacı İsmail	Tabii üye olup Siirtli ve tüccardır.
175	Mahmûdoğlu Hacı	Tabii üye olup Siirtli ve tüccardır.

	İsmail	
176	Abdulkerimoğlu Molla Halil	Tabii üye olup Siirtli ve tüccardır.
177	Molla Haliloğlu Hacı Recep	Tabii üye olup Siirtli ve tüccardır.
178	Mehmedoğlu Hüsnü	Tabii üye olup Siirtli ve hamaldır.
179	Sabri Efendioğlu Hüseyin	Tabii üyedir.
180	Halitoğlu Abdürrahman	Tabii üye olup Bitlisli ve hamaldır.
181	Mehmedoğlu Suphi	Tabii üye olup Siirtli ve hamaldır.
182	Hamzaoğlu Şefik	Tabii üye olup Siirtli ve hamaldır.
183	Seyyid Hasanoğlu Yusuf	Tabii üye olup Siirtli ve hamaldır.
184	Hamza Çavuşoğlu İbrahim	Tabii Üye olup Siirtli ve amele çavuşudur.
185	Elvanoğlu Mustafa	Tabii üye olup Siirtli ve süpürge tüccarındır.
186	İsmail Sadullah	Tabii üye olup Siirtli ve süpürge tüccarındır.
187	Haliloğlu Ahmed	Tabii üye olup Siirtli ve süpürge tüccarındır.
188	Mecid Ağa	Tabii üye olup Siirtli ve süpürge tüccarındır.
189	İsmail Mecid Ağa	Tabii üye olup Siirtli ve esnaftır.
190	İbrahim Mecid Ağa	Tabii üye olup Siirtli ve esnaftır.
191	Abbasoğlu Hamza	Tabii üye olup Siirtli ve hamaldır.
192	Alioğlu Musa	Tabii üye olup Siirtli ve hamaldır.
193	Halitoğlu Hasan	Tabii üye olup Erzincanlı ve yazıcıdır.
194	İsaoğlu Abdullah	Tabii üye olup Siirtli ve esnaftır.
195	İsaoğlu Fethullah	Tabii üye olup Siirtli ve esnaftır.
196	İbrahimioğlu Derviş	Tabii üye olup Siirtli ve hamaldır.
197	Abdülhamîdoğlu Abdullah	Tabii üye olup Siirtli ve esnaftır.
198	Şakiroğlu Ahmed	Tabii üye olup Siirtli ve esnaftır.

199	Şeyh Mahmûdoğlu Şeyh Abdullah	Tabii üye olup Erzincanlı ve hamalıdır.
200	Bilaloğlu Tahir	Tabii üye olup Siirtli ve hamalıdır.
201	Yusufoğlu İsmail	Tabii üye olup Siirtli ve hamalıdır.
202	Abdullah Cevdet Bey	Malatya Arapkirli olup doktordur. KTC üyesi olarak geçmektedir. Kürdistan gazetesi yazarıdır.
203	Kürd Mustafa Paşa [Yamulkizâde, Nemrut, General]	Bursa Valiliği, Divan-ı Harb-i Örf üyesi üyeliği görevlerinde bulunmuş olup KTC reisi olarak da geçmektedir.
204	Abdülvahit Efendi	Kürdistan gazetesi muharriri olup Bitlis Vilâyeti'ne ikinci komiserlikle görevlendirilmiştir.
205	Süreyya Bedirhan	Mısır Kürd İstiklâl Komitesi kurucu üyelerinden ve Emin Ali Bedirhan'ın büyük oğludur.
206	Kurdîyê Bitlîsî	Jîn yazarıdır.
207	Kadızâde Mustafa Şevki	Jîn yazarıdır.
208	Kamuran Ali Bedirhan	Jîn, Kürdistan ve Serbesti gazeteleri yazarıdır.
209	Kadızâde Latif	Jîn yazarıdır.
210	Mustafa Termo	Jîn yazarıdır.
211	Vedat	Süleymaniyeli olup Jîn yazarıdır.
212	Mehmed Sakin	Jîn yazarıdır.
213	Hüzni	Dersimli olup Jîn yazarıdır.
214	Ahmed Vehbi	Harputlu olup Jîn ve Kürdistan yazarıdır.
215	Kazım Vehbi	Jîn yazarıdır.
216	Kurdizâde Sabit	Jîn yazarıdır.
217	Şilanlızâde Yusuf Sabri	Jîn yazarıdır.
218	İhsan Nuri	Jîn yazarıdır.
219	Ardelani Daver	Jîn yazarıdır.
220	Fikri Necdet	Diyarbakirli olup Jîn yazarıdır.

221	Zahoyi	Jîn yazarıdır.
222	İsfehani	Jîn yazarıdır.
223	Niyazi Efendi	Maden Jandarma Bölük Kumandanlığı'nda görev yapmış olup Harput şubesi adına çalışmıştır.
224	Mirzayê Cizîrî	Jîn yazarıdır.
225	Emin Feyzi	Babanlardan olup Jîn yazarıdır.
226	İbrahim Hakkı	Mardinli olup Jîn yazarıdır.
227	İzzet Melih	Kürdistan gazetesi yazarıdır.
228	Bedirhani Mehmed Osman	Kürdistan gazetesi yazarıdır.
229	İbnürreşid	Kürdistan gazetesi yazarıdır.
230	Cano	Erzurumlu olup Kürdistan gazetesi yazarıdır.
231	Hürmüz Yari Azîz Bapir	Kürdistan gazetesi yazarıdır.
232	Kakeh Hama	Kürdistan gazetesi yazarıdır.
233	Çavreş	Kürdistan gazetesi yazarıdır.
234	Abdurrahman Bey	Süleymaniye eşrafından olup Kürdistan gazetesine teveccüh göstermiştir.
235	Hamîd Şakir	Mahabatlı olup doktordur.
236	Seyyid Hüseyin	Kürdistan gazetesinin basıldığı Necm-i İstiklâl Matbaası sorumlu müdürüdür.
237	Reşid Ağa	İstanbul'da Kürt amele reisidir.
238	Şakir Mehmed	KTC istiklâl taraftarlarındandır.
239	Seyyid Mehmed	Seyyid Abdülkadir'in oğludur.
240	Seyyid Muin	Seyyid Abdülkadir'in damadıdır.
241	Seyyid İbrahim	Dersimlidir.
242	Muhiddin Nami Bey	Eski bir kurmay olan Muhiddin Nami Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan 2. ve 3. dönemlerde Bitlis ve 4. dönemde Muş mebusu seçilmiştir.
243	Abdurrahman	Bedirhan Paşa'nın oğludur.

	Bedirhan	
244	Mahmûd Nedim Paşa	Urfalıdır.
245	Hüseyin Paşa	Haydaran aşiret reisidir. KTC'nin bildirilerini dağıtmıştır.
246	Abdurrahim	Revanduzludur.
247	Mehmed Bey	Harput mebusluğu görevinde bulunmuştur.
248	Remzi Bey	Harputludur.
249	Kürd Hakkı	Süleymaniyeli olup KTC'nin Yunanlılarla temaslarında adı geçen kişidir.
250	Adviye Hanım	Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti idare heyetindendir. Bedirhan Paşa'nın kerimesidir.
251	Nazlı Hanım	Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti idare heyetindendir. Bedirhan Paşa'nın kerimesidir.
252	Zarife Hanım	Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti idare heyetindendir. Bedirhan Paşa'nın kerimesidir.
253	Nazire	Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti idare heyetindendir. Ali Şamil Paşa'nın eşidir.
254	Saadet Hanım	Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti idare heyetindendir. Bedirhani Ahmed Bey'in kerimesidir.
255	Belkıs [Ömür] Hanım	Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti idare heyetindendir. Bedirhani Ahmed Bey'in kerimesidir.
256	Emine Hanım	Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti reisi olarak geçmektedir. Şerif Paşa'nın eşidir.
257	Encum Yamulki	Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti üyesidir. Kürd Mustafa Paşa'nın kerimesidir.
258	Dilber Hanım	Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti üyesidir. Kâmil Bedirhan'ın eşidir.
259	Mehmed Mihri Bey	Kürd Talebe Hevi Cemiyeti reisidir. Jîn ve Kürdistan'da yazıları mevcuttur.

260	Cafer Bey	Kürd Talebe Hevi Cemiyeti kâtibidir.
261	Hilmi Bey	Kürd Talebe Hevi Cemiyeti idare memurudur. Muhtemelen Jîn'de yazan Siverekli Hilmi'dir.
262	Sabri Bey	Kürd Talebe Hevi Cemiyeti [Kürt Öğrenciler Birliği] reisi olarak geçmektedir. Muhtemelen Kürdistan gazetesinde yazan Sabri Süleyman'dır.
263	Necmettin Hüseyin [Babanzâde]	Kerküklü olup Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti reisidir. Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti'nin idare heyetinden ve reisi olarak da geçmektedir.
264	Memduh Selim Bey	Vanlı olup Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti kâtibidir. Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti idare heyeti üyesidir. Kürd Demokrat Partisi kâtib-i umumisi olarak da geçmektedir. Jîn yazarıdır.
265	Baki Bey	Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti idare heyetindendir. Başkan olarak da geçmektedir.
266	Celadet Ali	Emin Ali Bedirhan'ın oğlu olup Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti idare heyetindendir.
267	Cerciszâde Fikri	Diyarbakirli olup KTC Diyarbakir şubesi idare heyetindendir.
268	Ganizâde Reşad	KTC Diyarbakir şubesi idare heyetindendir.
269	Cemilpaşazâde Ömer	KTC Diyarbakir şubesi idare heyetindendir.
270	Cemilpaşazâde Kasım	KTC Diyarbakir şubesi reisliği görevini icra etmiş olup kendisinden önce reislik yapan Ekrem'in babasıdır.
271	Hoca Hamdi Efendi	Çermikli olup KTC Diyarbakir şubesi riyaset müşaviridir.
272	Ganizâde Cevdet	Doktor olup KTC Diyarbakir şubesi riyaset müşaviridir.
273	Cerciszâde	KTC Diyarbakir şubesi kasadarıdır.

	Abdülkerim	
274	Hacı Muhammed Efendi	KTC Diyarbekir şubesi üyesi ve arzuhalçisi olup avukattır. Hacı Ahti-Ahdi, Bave Tujo olarak da bilinmektedir.
275	Fuat Bey	Doktor olup KTC Diyarbekir şubesi üyesidir.
276	Şeyh Şerif Bey	Palulu olup KTC Diyarbekir şubesi üyesidir.
277	Pirinccizâde Sıdkı Bey	KTC Diyarbekir şubesi üyesidir.
278	Gülşeni Şeyhi Ahmed Efendi	KTC Diyarbekir şubesi üyesidir.
279	Cemilpaşazâde Cevdet	KTC Diyarbekir şubesi üyesidir.
280	Cerciszâde Ragıp	KTC Diyarbekir şubesi idare heyetindendir.
281	Hacı Hamîdzâde Fikri	KTC Diyarbekir şubesi idare heyetinden ve şube kâtibidir.
282	Hüseyin Sıdkıefendizâde Reşad	KTC Diyarbekir şubesi üyesidir.
283	Şeref Bey	Mebus olup KTC Diyarbekir şubesi üyesidir.
284	Mehmed Efendi	KTC Diyarbekir şubesi üyesi olup da'vâ vekîli müfettişliği görevini icra etmiştir. Muhtemelen 1925 sorgulamalarında müdde-i umûmî olarak ismi geçen Sofî Mehmed'dir.
285	Şeyh İsmail	KTC Diyarbekir şubesi üyesidir.
286	Mehmed Hayri Bey	KTC Dersim şubesi kâtibidir.
287	Alişan	Mustafa Paşazâde Haydar Bey'in kardeşi olup Dersim şube yapılanmasında görev almıştır.
288	Alişir [Alişêr]	KTC Dersim İmranlı-Ümraniye şubesi sekreteridir. Alişan'ın kâtibidir.
289	Battalzâde Ahmed Hulûsî Efendi	Esme aşireti reislerindendir. KTC Arapkir şubesi genel kâtibidir. Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti genel meclis üyesi olup KTC riyasetine Kürt hukukunun

		muhafazasına ilişkin yazılan 8 Mart 1919 tarihli ortak metinde Arapkir namına ismi geçmektedir.
290	Haşim	Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti genel meclis üyesi olup KTC riyasetine Kürt hukukunun muhafazasına ilişkin yazılan 8 Mart 1919 tarihli ortak metinde Malatya namına ismi geçmektedir.
291	Halil	Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti genel meclis üyesi olup KTC riyasetine Kürt hukukunun muhafazasına ilişkin yazılan 8 Mart 1919 tarihli ortak metinde Pötürge namına ismi geçmektedir.
292	Abdülkerim	Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti genel meclis üyesi olup KTC riyasetine Kürt hukukunun muhafazasına ilişkin yazılan 8 Mart 1919 tarihli ortak metinde Harput namına ismi geçmektedir.
293	Arif	Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti genel meclis üyesi olup KTC riyasetine Kürt hukukunun muhafazasına ilişkin yazılan 8 Mart 1919 tarihli ortak metinde Ma'mûret-ül-azîz namına ismi geçmektedir.
294	Recep	Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti genel meclis üyesi olup KTC riyasetine Kürt hukukunun muhafazasına ilişkin yazılan 8 Mart 1919 tarihli ortak metinde Çemişgezek namına ismi geçmektedir.
295	Feyzi	Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti genel meclis üyesi olup KTC riyasetine Kürt hukukunun muhafazasına ilişkin yazılan 8 Mart 1919 tarihli ortak metinde Kiyal namına ismi geçmektedir.
296	Hacı Kaya	Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti genel meclis üyesi olup KTC riyasetine Kürt hukukunun muhafazasına ilişkin yazılan 8 Mart 1919 tarihli ortak metinde Ovacık namına ismi geçmektedir.
297	Feyzi Cemil	Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti genel meclis üyesi olup KTC riyasetine Kürt hukukunun muhafazasına

		ilişkin yazılan 8 Mart 1919 tarihli ortak metinde Dersim namına ismi geçmektedir.
298	Mustafa Kazım	Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti genel meclis üyesi olup KTC riyasetine Kürt hukukunun muhafazasına ilişkin yazılan 8 Mart 1919 tarihli ortak metinde Kâhta namına ismi geçmektedir.
299	Mehmed	Ma'mûret-ül-azîz Vilâyeti genel meclis üyesi olup KTC riyasetine Kürt hukukunun muhafazasına ilişkin yazılan 8 Mart 1919 tarihli ortak metinde Akçadağ namına ismi geçmektedir.
300	Mehmed Cevdet Bey	KTC Ma'mûret-ül-azîz şubesi reisidir. Doktor Abdullah Cevdet Bey'in oğludur.
301	Mustafa Ağa	Dersim eşrafından olup KTC Ma'mûret-ül-azîz şubesi reisliği yapmıştır.
302	İsmail Ağa	KTC Harput şubesi üyesidir.
303	Şeyh Mahmûd	KTC Urfa şubesi üyesidir.
304	Cemil	KTC Urfa şubesi üyesidir.
305	İsmail	KTC Urfa şubesi üyesidir.
306	Mehmed Ali	KTC Urfa şubesi üyesidir.
307	Şükrü Bey	KTC Kiğı şubesinin kurucusu olup Kiğı kaymakamıdır.
308	Avni	Binbaşı rütbesine haiz olup 10 Temmuz 1919'da hükümet yetkilileri ile gerçekleşen toplantıya KTC adına katılanlardandır.
309	Arpacı Mehmed Efendi	Malatya eşrafından olup Malatya belediye reisliği yapmıştır.
310	Hamîd Bey	Emin Ali Bedirhanla birlikte Yunanlılarla temaslarda bulunmuştur.
311	Hamdi Çavuş	Yunanlıların KTC ile temaslarında istifade etmeye çalıştığı kişilerden biridir.
312	Ali	Licelidir.
313	Mardinizâde Arif	Mısır Kürd İstiklâl Komitesi reisi olarak adı

	Bey	geçmektedir.
314	Zeki Efendi	Teğmen olup Mısır Kürd İstiklâl Komitesi üyesidir.
315	Mehmed Emin Bey	Kaymakamlıktan emekli olup Mısır Kürd İstiklâl Komitesi üyesidir.
316	Şeyh Salih Efendi	Mısır Kürd İstiklâl Komitesi üyesidir.
317	Şefik Bey	Yüzbaşı rütbesine haiz olup Mısır Kürd İstiklâl Komitesi üyesidir.
318	Kemal Bey	Teğmen rütbesine haiz olup Mısır Kürd İstiklâl Komitesi üyesidir.
319	Maruf Bey	Binbaşılıktan emeklidir. Mısır Kürd İstiklâl Komitesi üyesidir.
320	Mehmed Sait Efendi	Yafalı olup Mısır Kürd İstiklâl Komitesi üyesidir.
321	Pertev Bey	KTC Diyarbekir şubesince çıkartılan Gazî [Çağrı] gazetesinde yazıları olduğu belirtilmektedir.
322	Kâmil Bey	Mebusluk yapmış olup KTC Diyarbekir şubesi üyesidir.

***Üyelere ilişkin bilgilere tezde geçen kaynakların bir derlemesi yapılarak ulaşılmıştır.**

Ek: 2

Kürdistan Teâlî Cemiyeti Nizâm-nâmesi

Madde 1 – Kürdlerin menâfi-i umûmiyyesinin te'mîn ve teshîli inkişâfı maksadıyla "Kürdistan Teâlî Cemiyeti" nâmı ile bir cemiyet teşekkül etmiştir. Merkezi İstanbul'dadır. Kürdistan'da ve ind-el-hâce sâir yerlerde şu'beler küşâd edecektir. Aynı maksada çalışacak cem'îyyât ve aksâm-ı sâire ile teşrîk-i mesâî eder.

Madde 2 – Cemiyet maksadına vüsûl için, her lisânda yevmî ve mevkût gazete, risâle ve kitaplar neşir ve mütalâahaneler, mektepler ve matbaalar tesîs edecek ve gece dersleri, konferanslar verecek ve münâsib yerlere hey'et-i irşâdiyyeler gönderecek ve her nev'î müessesât-ı hayriyye ve ictimâiyye vücûda getirecektir.

Madde 3 – Su-i ahlâkla müştehir olmayan her Kürd ve Kürd olmayan ve cemiyetin maksadına hizmet etmesi me'mûl bulunan herkes cemiyete a'zâ olabilir.

Madde 4 - Cemiyet a'zâlıkları müessis, âmil ve tabîi nâmı ile üç sınıfa ayrılır.

1 – Esnâ-yi duhûlde asgarî dört lira duhûliyye i'tâ' ve şehri bir lira taahhüd eden zevât a'zâ-yı müessiseden olur.

2 – Hin-i duhûlde asgarî iki lira duhûliyye ve şehri elli kuruş taahhüd eden zevât a'zâ-yı âmiliyyeden olur.

3 – Mebde-i duhûlde asgarî beş kuruş duhûliyye ve şehri iki kuruş taahhüd eden zevât a'zâ-yı tabiyyeden olur.

Madde 5 – Cemiyetin varidâtı a'zâların duhûliyye ve şehriyyelerinden mütehasıl mebâliğ ile teşebbüsât-ı cemiyetten, teberruât vesâireden mütehasıl mebâliğdir.

Hey'et-i idâre

Madde 6 – Hey'et-i idâre bir reîs ve iki reîs vekîli ve on üç a'zâdan ibârettir. Muhâsebeci ile başkâtip ve vezne-dâr ve kâtip a'zâ meyanında intihâb olunur.

Reis mutlaka a'zâ-yı müessise meyanından, diğerleri müessis, âmil ve tabîi a'zâlarından re'y-i hafî ile intihâb olunur. Müddetleri bir senedir. Sene nihâyetinde âtide beyân olunacak hey'et-i umûmiyyenin hîn-i akdinde yeniden hey'et-i idâre intihâb olunur. Evvelki hey'etin tekrar intihâbı câizdir.

Bu hey'etin fevkinde bir hey'et-i istişâre bulunacaktır. Hey'et-i istişâre ind-el-icâb meşâyih ve ulemâ' ve şürefâ' ve ümerâdan hey'et-i umûmiyyenin intihâbıyla teşkîl edilir.

Madde 7 – Hey’et-i idâre riyâsetinin inhilâlî takdirinde riyâsete reîs-i sanî infisâlinde yerine reîs-i mezkûrun ma’dûmunda hâiz-i rey olan zât ikame edilir. İnhilâl edecek a’zâlığa hey’etin ekseriyyet-i ârâsı ile bir zât intihâb olunur.

Madde 8 – Vezne-dârın mükeffil olması şarttır.

Madde 9 – Hey’et-i idâre bir sene-i kâmile zarfında nizâm-nâme-i dâhili mucîbince cemiyetin her nev’î umûr muamelâtını tedvîr eder ve bu müddet zarfındaki teşebbûsât ve icrâattan yegâne mes’ûl bulunur.

Madde 10 – Hey’et-i idâre haftada lâ-akall bir defa ictimâ eder.

Madde 11 – Hey’et-i idâre mukarrerâtı ekseriyyet-i ârâ ile ittihâz edilir. Fazla bir rey ekseriyyeti te’mîn eder.

Madde 12 – İctimâın ruz-nâmesi ictimâdan evvel reîs ve kâtib-i umûmî tarafından ihzâr ve hey’ete tebliğ olunur. İttihâz olunan mukarrerâtı defter-i mahsûsuna kayd ve zîri onu ittihâz eden hey’et tarafından imzâ’ edilir ve karara i’tirâz eden a’zâ mevadd-ı mukarrere zîrine esbâb-ı i’tirâziyeyi kayıt ve imzâ eder. Hey’et-i idâre kendisini terkip eden on altı a’zâdan dokuzu olmadıkça ittihâzı mukarrerât edemez.

Madde 13 – Sene hitâmında hey’et-i idâre, hey’et-i umûmiyyeyi ictimâa da’vet eder. İctimâın ilânı yevm-i ictimâdan lâ-akall on beş gün evvel yapılır.

Hey’et-i Umûmiyye

Madde 14 – Hey’et-i umûmiyye cemiyetin her nev’î a’zâsından teşekkül eder.

Madde 15 – Vâki olacak dâvete vakti muayyeninde îcâbet eden mikdârı a’zânın ictimâ ile hey’et-i umûmiyye teşekkül eder ve her nev’î kararlar ittihâz edebilir.

Madde 16 – Hey’et-i umûmiyye senede bir kere ağustosun otuz birinci günü ale-l-âde ictimâ eder. Hey’et-idârenin kararı ve-yâhûd aynı bir merkezin bir sülûs a’zâsının talebiyle bir def’aya münhasır olmak üzere sûret-i fevk-al âdede ictimâ mümkündür.

Madde 17 – Hey’et-i umûmiyye nisâb husûlünden sonra müessis a’zânın en yaşlısı tarafından mezkûr ictimâ için bir reîs ve kâtib intihâbına dâvet olunur. İntihâb olunan reîs, hey’et-i idârenin muâmele-i intihâbiyyesine yardım etmek üzere a’zâ-yı mevcûde arasından ayrıca yedi zât tâyin eder.

Madde 18 – Hey’et-i umûmiyye bir senelik hûlâsa-i hesâbiyye ve icrââtı gösteren mazbata-yı istimâ’ ve münâkaşa netîcesinde tasdik eder. Ba’dehû intihâbâta şürû’ ile 6. madde mucîbince yeni hey’et-i idâreyi ve kongre a’zâsını intihâb eder.

Madde 19 – Reylerin tasnîf ve netîcesinin ilânı aynı ictimâ ibtidâsında icrâ’ edilir.

Kongre

Madde 20 – Senede bir def’a merkez-i umûmide ictimâ eder. Cemiyetin hal-i malîsini ve bir senelik icrââtını tedkîk ve tasdîk eder. Ertesi seneye ait umûm şuaabâtın bütçelerini tedkîk ve tâyin ve ind-el-lüzûm cemiyet nizâm-nâmelerinde tadilât icrâ’ eder. Kongrenin ictimâ ve sûret-i müzârekesini irâe eden tafsîlât nizâm-nâme-i dâhilide münderictir. Kongreye her şu’beden lâ-akall bir zât intihâb olunur.

Kasa, Tahsîl-i Vâridât, Sarfiyât ve Umûr-i Tahrîriyye

Madde 21 – Bütün a’zânın duhûliyye ve şehriyyeleri yekûnunun yüzde yirmisi kasada hıfz ve mütebakisi bir bankaya tevdi’ olunur.

Madde 22 – Cemiyet vâridât ve masârîfini defâtir-i mahsûsasına müdekkik-âne kaydetmek vezne-dârın ve bu muâmelenin usûlü dâiresinde icrâsını teftiş reîsin vazifeleridir.

Madde 23 – Taahhüdât-ı şehriyye ve her nev’î vâridât-ı cemiyet koçanlı makbuzlarla ahzedilir. Bunların numarası sene dâhilinde ve bilâ-fâsıla teselsül eder. Bu makbuzât cemiyetin mührü resmisi ile reîs ve vezne-dârın imzâsını ihtivâ eder.

Madde 24 – Sarfiyât ve kabziyyât evrâk-ı sübûtiyye ile ve şekl-i kanûniyye muvafık bir sûrette icrâ olunur.

Madde 25 – Makbuz verilmeden hiçbir kimseden bir para alınamayacağı gibi marûlzikr evrâk-ı sübûtiyyesi sandığa konulmaksızın masraf dahi edilemez.

Madde 26 – Kasaya para vaz’ ve ihrâcî be-heme-hâl reîs ve vezne-dâr ve hey’et-i idâre a’zâlarından hazır bulunandan bir zâtın huzuru ile mümkündür. Anahtar dâimâ vezne-dârda bulunur. Sandığı, reîs ve hazır bulunan a’zâ mühürlerler.

Madde 27 – Evrâk-ı muhabereyi imzâ hakkı reîsin veya vekîlinindir ve bu imzâ dâimâ mühr-ü resmi ile beraber bulunur.

Madde 28 – Umûr-i tahrîriyyenin ve cemiyet kütüphanesinin idâresi kâtibe aiddir.

İnzibât

Madde 29 – Cemiyetin programı ile muayyen esâs ve maksat hilâfında harekette bulunanlar hey’et-i idâre kararı ile bir daha girmemek üzere a’zâlıktan çıkarılır.

Madde 30 – Müteahhid olduğu şehriyyeyi bilâ-ma’zeret üç mâh te’diye etmeyenler veya cemiyetçe me’mûr edildiği üç defâ’ vâki’ olacak ihtâra rağmen ifâ etmeyenler müsta’fi addolunur.

Madde 31 – Cemiyete ait mebânî dâhilinde kumar, müskirât isti'mâli memnû' olup muhâlif harekette bulunanlar idâre kararıyla tenbîh ve tekerrürü halinde cemiyetten çıkarılır.

Madde 32 – Cemiyetin mâlik olduğu nukud ve emvâl-i menkule ve gayr-i menkule üzerinde a'zâdan hiçbir fert hiçbir türlü hakkı tassaruf iddia edemez.

Madde 33 – Aynı merkeze merbût a'zâdan bir sülüsün talebiyle hey'et-i idâre hesabâtının her zaman rü'yeti mümkündür.

Madde 34 – Şuubâtın merkeze nazaran vaz'iyeti nizâm-nâme-i dâhili ile tâyin edilir.

***Kürdistan Teâli Cemiyeti Nizâm-nâmesi, Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2010 baskısından alınmıştır.**

Ek: 3

Cemiyetin Nizâm-nâme-i Dâhilisi

Madde 1 – Hey’et-i umûmiyye “Kürdistan Teâlî Cemiyeti” merkez-i umûmisinde nizâm-nâme-i esâsinin 14’üncü maddesi mucîbince teşekkül ve 18’inci maddesinde muharrer vezâifi îfâ eder.

Hey’et-i İstişâre

Madde 2 – “Hey’et-i istişâre” nizâm-nâme-i esâsinin 6’ncı maddesinin fırka-i ahiresinde beyân edildiği vechile hey’et-i umûmiyyenin intihâbı ile zevât-ı ma’lûmeden ve hey’et-i idâre a’zâlığından istifâ’ edip şerâit-i lâzımeyle hâiz olduğu halde hey’et-i idâre tarafından bera-yı intihâb esâmileri hey’et-i umûmiyye arz olunan zevâtın teşekkül eder.

Madde 3 – Hey’et-i istişâreye a’zâ olacak zevâtın mensûb olduğu hanedânın beyn-el-ekrâd ma’lûm ve şâyân-ı hürmet olması veya o vazifeye irşâd telkîni kalben ve kalemen îfâyâ muktedir erbâb-ı fikir ve kalem yahûd irfân ve kemâli ile müştahir fudalâdan olması şarttır.

Hey’et-i İstişârenin Vazifesi

Madde 4 – Hey’et-i istişârenin vazifesi nizâm-nâme-i esâsinin birinci maddesinde muharrer makasıd-ı cemiyetin hıfzile çıkmasına çalışmak ve Kürdistan’ın maddeten ve manen terakki ve teâlîsine ve Kürd kavminin terbiye-i İslâmiyye fikriyye ve ruhiyyesine müteallik husûsâtı tezekkür ile beraber hey’et-i idârenin hal edemediği ve ehemmiyyet itibariyle hey’et-i umûmiyye ictimâna kadar tehirinde mahzur gördüğü mesâil hakkında esbâb-ı mucîbe beyânıyla müştereken o ictimâa mahsûs olmak üzere aralarında intihâb edecekleri bir zâtın taht-ı riâyâsetinde bi-l-ictimâ ittihâz-ı karar ile hey’et-i idâre tarafından ihtisaslarına göre teşkîl edilen encümenler mukerrerrâtını tedkîk ve-yahûd kendileri tarafından herhangi bir madde üzerine kaleme alacakları raporları hey’et-i idâreye tevdi’ eder.

Madde 5 – Hey’et-i istişâre her ictimâda yalnız o müzâkereti idâre etmek üzere içlerinden bir reis ve reis vekîli ile bir kâtib intihâb eyler. Ayda lâ-akall bir defa muntazaman merkez-i umûmide akd-ı ictimâ eder.

Beş ictimâda mütevâliyen bilâ-ma’zeret bulunmayan a’zâ müsta’fî addolunur ve ekseriyyetle yerine diğeri intihâb olunur. Hey’et-i istişârenin a’zâsı mahdûd ve muayyen değildir.

Hey'et-i İdâre

Madde 6 – Sûret-i teşekkül ve ictimâî ve aded-i a'zâsı nizâm-nâme-i esâsinin 6-13. üncü maddelerinde beyân edilen hey'et-i idâre makasidî cemiyetin te'mîn ve teshîl husûlû için mukarrerât-ı lâzıme-yi ittihâz, lüzûm görülen mahallde şubâtın teşkîl ve merkez-i umûmî ile münâsebetlerini tanzîm ve idâre ile beraber icâbında cemiyetin her nev'î a'zâsından irşâdî vesâir hey'etleri intihâb ve konferans, mevize, merâsim günlerini tâyin eder.

Madde 7 – Hey'et-i idâre efkâr-ı fukarâdan olup muhtac-ı muâvenet Kürd efrâdının zükûr ve inâsına muâvenet karşılığı olmak üzere her aybaşında münâsib bir meblağ tâyin ve tefrîk ve yine kendi kararıyla muhtacına tevzî' eder.

Madde 8 – Cemiyetin nizâm-nâme-i esâsisi mündericâtına tatbîk-i kabil olmayan esbâb-ı mübreme husûlünde hey'et-i idâre kendi ictihâdıyla da ittihâz-ı mukarrerât edebilir.

Madde 9 – İdâre hey'eti rüesâsı evvelce tanzîm edilen ruz-nâme-i müzâkerât mucîbince müzâkerâtın hüsn-ü cereyânını te'mîn ve idâre eder. Ruz-nâme-yi bir gün evvel idhâl edilmeyen mevâd takrir sûretinde teklif olunur.

Madde 10 – Kürdistan Teâlî Cemiyeti nâmına gelen evrâkın açılabilmesi hakkı reîs veya reîs vekiline aittir.

Evrâk-ı vâride ehemmiyeti nazar-ı itibare alınmadan bilâ-istisnâ ruz-nâme-yi bi-l-idhâl idâre heyetine tebliğ olunur ve hey'et-i idâre kararıyla istişâre ve-yahûd umûmî hey'ete de arzolanabilir.

Madde 11 – Hey'et-i idâre tarafından müntehâb olup hey'et-i idâre a'zâsından olması meşrût bulunan kâtib cemiyetin kâtib-i umûmisidir. Bütün karar, muhâbere ve tebliğlerin ve müesses, âmilî, tabîî a'zâlara mahsûs bulunan kayıt ve esâs defterlerinin zabt ve tahrîri vazifesi ile mükelleftir.

Madde 12 – Müesses, âmil, tabîî a'zâların evvelen: hüviyetlerini, sâniyen ikamet mahallerini, sâlisen duhûl târihlerini, râbian, taahhüd ettikleri aylıkları, hâmisin: cemiyetin maksatlarından birinin husûlû için der-uhde eyledikleri vazifeleri sırasıyla kaydetmek kâtib-i umûminin cümle-i vezâifindendir.

Madde 13 – Resmî mühür bir kutu içine konularak reîs ve-yahûd reîs vekillerinin biri ile kâtib-i umûmî ve bir a'zâ taraflarından mühürlenecek ve bunlardan ikisi hazır bulunmadıkça açılmayacaktır. Hiçbiri bulunmadığı takdirde hey'et huzurunda da açılabilir.

Madde 14 – İdâre hey'eti; muhâsib, kâtib ve vezne-dâr vesâir me'mûrların muâmelâtını her zaman teftişe salâhiyyettardır. Muhâsebeci ve vezne-dâr tarafından tanzîm olunacak şehriyye, vâridât ve masarîfât cetvelleri mûmâ-ileyhûmün

muvâcehesinde bir reîs vekîli ile iki a'zâ tarafından usûlû cibâyete ve masrafa tevfiķan tedkîk edildikten sonra meclis-i idârenin tasdîkine arz edilir.

Madde 15 – Hey'et-i idâre hitâm müddetinden bir ay evvel umûmî hey'eti ictimâa da'vet eder.

Madde 16 – Hey'et-i idâre her sene zarfındaki icrââtını [muntazaman] rapor ile vuku bulan vâridât ve masârifâtını mübeyyin bilançosunu hey'et-i umûmiyyeye arz eder.

Madde 17 – Reis vekillerinden biri ile kâtib-i umûmî, muhâsib ve vezne-dâr muvazzaf olacak ve her gün cemiyette isbâd-i vücûd ederek mürâcaâtı kabul ve hâricle teması muhâfaza ve idâme edecektir.

Madde 18 – İdâre me'mûru a'zâ-yı cemiyetten muvazzaf olarak tâyin edilecektir. Cemiyet dâhilindeki eşyanın muhâfaza ve yegân yegân tesbit-i defter edilmesi, dâhil-i cemiyette zabt ve rabtın te'mîni, sarfiyâtın makbuzu alınmak ve muhâsebeye tevdi' olunmak üzere icrâsı, devâirdeki takibâtın ifâsı, zevâtın kabulü, eyyâm-ı resmiyyede teşrifâtın yapılması ve râsimelerin idâresi vezâifinden ibârettir. Cemiyete ait eşyanın sûret-i hıfzı tâlîmat-nâme-i mahsûs ile mukayyettir.

Şu'be Teşkilâtı

Madde 19 – Cemiyetin Kürdlerle meskûn her vilâyet, livâ', kazâ ve hâiz-i ehemmiyyet nâhiye merkezlerinde birer şu'besi vücûda getirilecektir.

Şu'be Hey'et-i Umûmiyyesi

Madde 20 – Şu'be muhitinde bulunan her nev'î a'zâdan teşekkül eder. Zaman ve mekân ictimâ bir hafta evvel vesâit-i aleniyye ve mümkün ile ilân edilir. Vakt-i muayyeninde ictimâ eden zevât hey'et-i umûmiyye itibâr olunur.

Vazifesi

Madde 21 – Hey'et-i idârenin teklifâtını bir senelik hulâsa-i hesabiyyeyi tedkîk ve tezekkür ve icrâât mazbatasını istimâ' ve münâkaşa ve tasdîk eyler. Hey'et-i idâre-i cedideyi nizâm-nâme-i esâsinin 18'inci maddesi mucîbince intihâb eyler.

Madde 22 – Hey'et-i umûmiyye esnâ-yı ictimâda içlerinden bir reîs ve bir reîs-i sâni, iki kâtib intihâb eylerler. Kararlar sülûsân-ı ekseriyyetle ittihâz edilir. Reyler hafîdir.

Şu'be Hey'et-i İstişâresi

Madde 23 – Merkez-i umûmide teşkil olunacak vechile her şu'benin bir hey'et-i istişâresi vardır. Aynı şerâit ile intihâb edilen mezkûr a'zâlar nizâm-nâme-i dâhilinin 3'üncü maddesindeki vezâifi ifâ eylemekle mükelleftir.

Şu'be Hey'et-i İdâresi

Madde 24 – Reis, reis vekîli, kâtip, muhâsebeci ve vezne-dâr ve idâre me'mûru ile bunlardan mâ-adâ 3 ila 6 a'zâdan ibârettir. İntihâbâtta nizâm-nâme-i esâsinin 3'üncü maddesi nazarı dikkate alınır. Vazifeleri nizâm-nâme-i esâsinin 6-13'üncü maddelerinde tâyin edilmiştir.

Şu'belerin Vezâifi

Madde 25 – Her şu'benin iki türlü vazifesi vardır, biri vezâif-i esâsiyyedir ki bu da merkezlerinde mütemekkin Kürdlerin ilmen, ahlâken ve rûhân teâlî ve terakkisine mevzeler, konferanslar, müsâmereler tertîbi sûretiyle hizmet etmek ve ta'mîm-i maârif için dinî ve ictimâî risâleler neşrettirmek, muhtac-ı muâvenet olanları himâye etmek, tahakkuk edecek ihtiyaçla şu'benin sene-yi mâliyyesine göre muâvenet-i nakdiyyede bulunmak ve Kürdlerin akvâm ve milel-i sâire ile hüsn-i âmîziş ve münâsebâtını idâre etmektir.

Madde 26 – Vezâif-i umûmiyye ve resmiyyesi ise merkezden tebellüğ edeceği infâz ile efrâd ile merkez beyninde vâsita olmak ve ahvâli umûmiyye ve mahalliyye hakkında her ay muntazaman merkeze bir apor i'tâ-yı ma'lûmât eylemekten ibârettir.

Madde 27 – Şuabât vezâif-i esâsiyyesini îfâ için nizâm-nâme-i esâsinin mevâdd-ı mahsûsasını nazar-ı dikkate alır. Vezâif-i umûmiyyesi için de merkezden irsâl olunacak ta'lîmât ve ta'mîm-nâme ve beyân-nâme ve telgraflara tevfikân icrâ-yı hareket eder.

Madde 28 – Şuabât; müesses ve idâre a'zâsının esâmisini takibi teşekkülünde merkez-i umûmiyye bildirir. Her dört ay nihâyetinde mamûfredât îrâd ve mesârifâtını mübeyyin bir bilanço ile hâsılâtı sâfiyyesinin nısfını merkeze alıkoyarak nısfı diğerini merkez-i umûmiyye irsâl eyler.

Kongre

Madde 29 – Her sene mayısın on beşinde Der-saâdet'te merkez-i umûmide in'ikad eder. Hey'et-i idâre a'zâsı ile o nisbette hey'et-i umûmiyye ve istişâre a'zâlarından ve cemiyete mensûb gazete murahhaslarıyla her şu'beden gönderilecek ikişer murahhasan ibârettir. Kongrelerde a'zâ olacak zevâtın be-heme-hâl 25 yaşını ikmâl etmesi şarttır.

Madde 30 – 15 Mayıs'ta merkez-i umûmide isbâd-ı vücûd eden a'zâ murahhaslar ile kongre teşekkül etmiş addolunur ve ictimâa başlar.

Madde 31 – Kongre ilk ictimâında bir reîs-i evvel, iki reîs-i sânî, iki kâtip intihâb eyler. Hey'et-i idârenin bütün icrââtı ve bir sene evvel umûmî hey'et tarafından karar altına alınan maddelerin icrâ' olup olunmadığını tedkîk eyler. Cemiyetin esâsât-ı milliyeye ve ictimâiyyesini takrîr ve tesbît eyler. Lüzûm görürse program ve nizâm-

nâme-yi ta'dîl eyler. Hey'et-i umûmiyye tarafından teklif edilen mevât ve şûabâtta ırsâl edilen lâhıyalarla a'zâdan herhangi biri tarafından vuku' bulacak tekâlîf hakkında ittihâz-ı karar eyler.

Mevâdd-ı Şita

Madde 32 – Cemiyet milletin vahdet ve teâlîsi esâsı üzerine müesses olup an'anât-ı milliyye ve terbiye-i İslâmiyye ve medeniyye ve milliyyeye hürmet beyn-el-ekrâd ittihâd ve müveddet-i idâme edeceğinden cemiyetin her ferdi te'mîn-i infâkı için bu esbâba karşı kendisini ittibâ'a vazife-dâr addetmelidir.

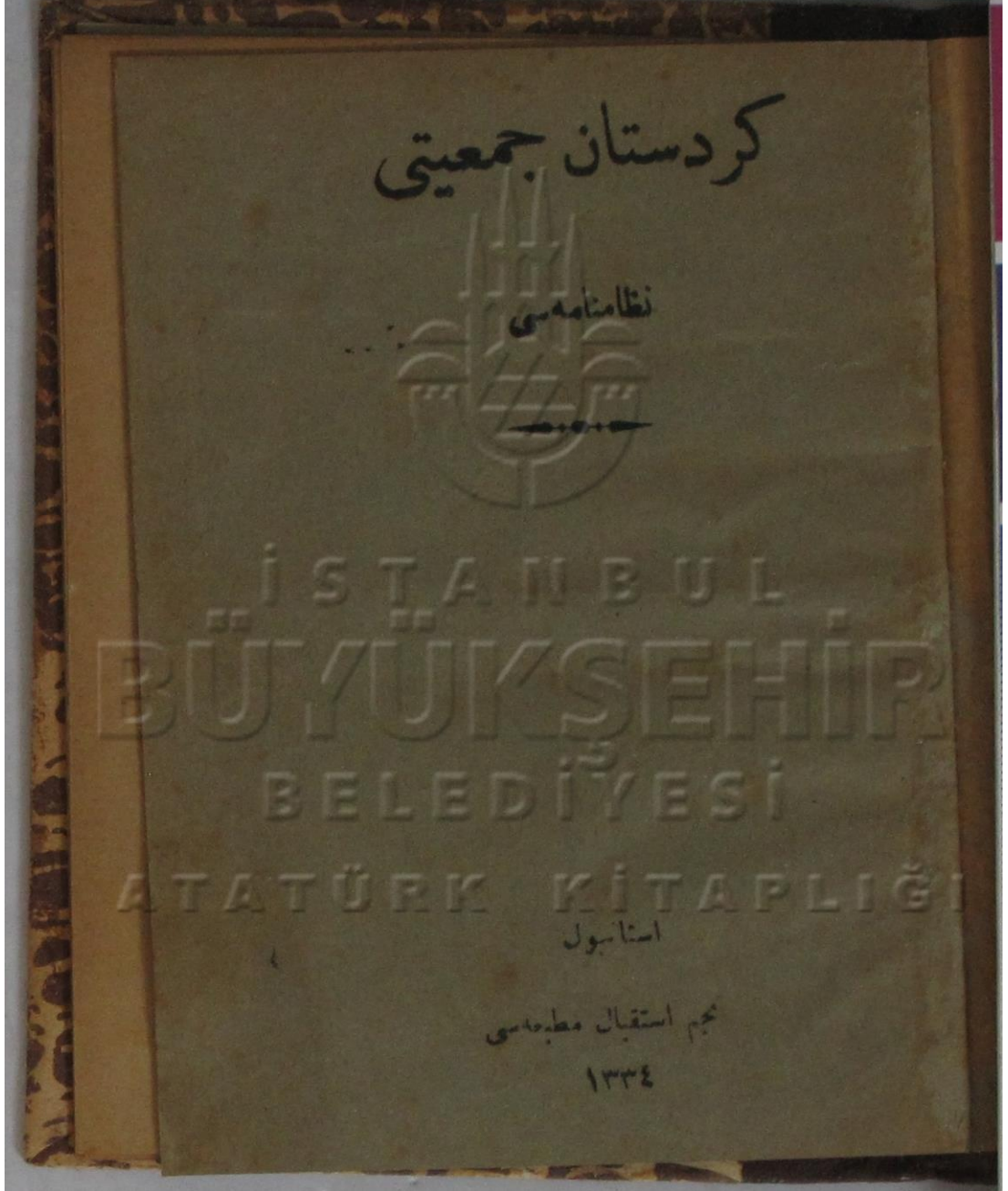
Madde 33 – İşbu nizâm-nâme-i dâhil; cemiyetin târih-i teşekkülü olan 6 Teşrîn-i sânî 333 tarihinden itibaren hey'et-i idâre tarafından ittihâz edilen kaffe-i mukarrerâta da şâmilidir.

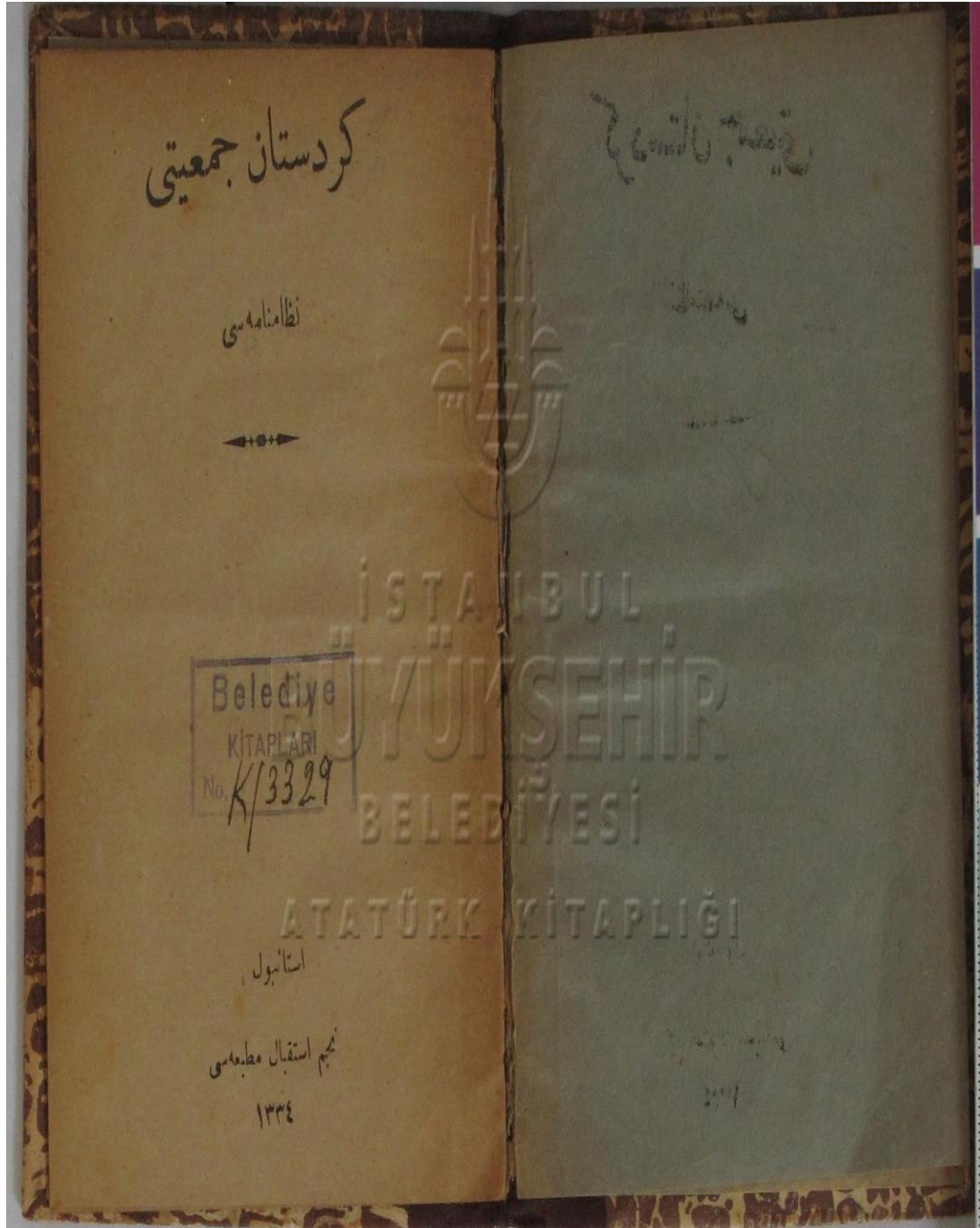
Madde 34 – Şuâbata gönderilen mühürlerin merkez-i umûmide bir tatbîk defteri bulunacak ve dâimâ kontrol altında bulundurulacaktır.

***Kürdistan Teâlî Cemiyeti Nizâm-nâmesi, Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2010 baskısından alınmıştır.**

Ek: 4

Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası 1334
(İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı)

Ek: 4'ün Devamı

[کردستان جمعیتی]

نظامنامه‌ی

ماده ۱ - کرد ملتک منافع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، حقوق تاریخی و عرفی ملتک تأمین و تسهیل انکشافی مقصدیله «کردستان جمعیتی» نامیله بر جمعیت تشکیل ایخش در مرکز استانبوله در کردستانده و عندالحاجه سازیرلرده شعبه‌لر کشار ایده‌جکدر. عین مقصده چالیشوجی جمعیت اقوام سازه‌ایله تشریک مساعی ایدر.

ماده ۲ - جمعیت مقصدینه وصول ایچون، هر اسانده یومی و موقوف غرنه و رساله‌لر و کتابلر نشر و مطبوعه‌خانقلر، مکتبلر و مطبعه‌لر تاسیس ایده‌جک کیچه درساری و فوئفرالنسلر ویره‌جک و مناسب یرلره هیئت ارشادیه‌لر کوندره‌جک و هر نوع مؤسسات خیرییه و اجتماعی وجوده کنیره‌جکدر.

ماده ۳ — سهواً اخلاقه مشهور اولیسان هر کرد،
و کرد اولیایان و جمعیت مقاصدینه خدمت اجتماعی مأمول
بولان هر کس جمعیه اعضا اوله بیلیر .

ماده ۴ — جمعیت اعضا لغاری مؤسس ، عامل و
طبیعی نامیه اوج صنفه آیریلیر .

۱ — انشاء دخوله اصغری درت لیرا دخوله
اعطا و شهری بر لیرا تعهد ایدن ذوات اعضا
مؤسسه دن اولور .

۲ — حین دخوله اصغری ابکی لیرا دخوله
و شهری الی غروش تعهد ایدن ذوات اعضا عامله دن
اولور .

۳ — مبدأ دخوله اصغری بش غروش
دخوله و شهری ابکی غروش تعهد ایدن ذوات
اعضا طبیعه دن اولور .

ماده ۵ — جمعیت وارداتی اعضا لک دخوله و
شهریه لریدن متحصل مبالغ ایه تشبثات جمعیتدن، تبرعات
و سائره دن متحصل مبالغدر .

هیئت اداره

ماده ۶ — بر رئیس بر کاتب عمومی ، بر وزنه دار
طقوز اعضادن مرکب اولقی اوزره اون کشیدر .

رئیس مطلقاً اعضا مؤسسه میانندن دیکراری مؤسس
عامل و طبیعی اعضا لر دن رأی خفی ایه انتخاب اولور . مدتری
بر سنه در . سنه هایتده آئیده بیان اوله حق هیئت عمومی
حین عقدنده بکیدن هیئت اداره انتخاب اولور . اولکی
هیئت نکرار انتخابی جائزدر .

عند الاقضا هیئت اداره کندی آراسندن بر رئیس
وکیل انتخاب ایدر .

بو هیئت فوقده بر هیئت استشاره بوله جقدر هیئت
استشاره عندالاجاب مشایخ و علما و شرفا و امرادن هیئت
عمومیه لک انتخابیه تشکیل ایدیلیر .

ماده ۷ — هیئت اداره بر هیئت حسب الاجاب انفصالده
برینه رئیس مذکورک مادونده حائز رأی اولان ذات
اقامه ایدیلیر . بوقاعده اعضا لر ایچونده جاریدر .

تساوی آرا حصولندہ رئیسک رأی ایکی رأی ہد
اولونور .

مادہ ۸ — وزنہ دارک مکفل اولما بی شرطدر .

مادہ ۹ — ہیئت ادارہ برسنہ کاملہ طرفندہ نظامنامہ
داخلی موجبہ جمعیتک ہر نوع امور ومعاملاتی تدویر
ایدر و بومدیت طرفندہ کی تشبثات و اجرا آئندن یکان یکان
مسئول بولونور .

مادہ ۱۰ — ہیئت ادارہ ہفتہدہ لاقفل بیر دفعہ
اجتماع ایدر .

مادہ ۱۱ — ہیئت ادارہ مقررانی اکثریت آرا

اباہ اتخاذ ایدیلمیر . فضلہ بر رأی اکثریتی ناہن ایدر .

مادہ ۱۲ — اجتماع روزنامہ ہی اجتماعدن اول

رئیس و کاتب عمومی طرفندن احضار و ہیئتہ تبلیغ اولونور .

اتخاذ اولان مقررات دفتر مخصوصہ قید و زبیری لاری

اتخاذ ایدن ہیئت طرفندن امضا ایدیلمیر قرار و اعتراض

ایدن اعضا مواد مقررہ زیرینہ اسباب اعتراضی قید

و امضا ایدر .

هیئت ادارہ کیندیسکی ترکیب ایدن اون ذاتقل آلتیبی
موجود اولما دیقجه اتخاذ مقررات ایده من .

مادہ ۱۳ — سہ ختامندہ ہیئت ادارہ ہیئت عمومی بی

اجتماع دعوت ایدر اجتماعک اعلانی یوم اجتماعدن لاقفل

اون بش کون اول یاییلمیر .

هیئت عمومیہ

مادہ ۱۴ — ہیئت عمومیہ جمعیتک ہر نوع اعضاسندن

ترکیب ایدر .

مادہ ۱۵ — واقع اولہ حق دعوتہ وقت معیندہ

اجبات ایدن مقدار اعضا ک اجتماعیلہ ہیئت عمومیہ شکل

ایدر و ہر نوع قرارک اتخاذ ایده بیلور .

مادہ ۱۶ — ہیئت عمومیہ سہدہ بر کرہ اغستوسک

اوزوز برنجی کونی علی العادہ اجتماع ایدر . ہیئت ادارہ نک

قراری و یا خود عین بر مرکبک برئتک اعضاسنک طلبیلہ

بر دفعہ یہ منحصر اولوق اولوق اوزرہ صورت فوق العادہدہ

اجتماعی ممکندر .

ماده ۱۷ - هیئت عمومی نصاب حصولندن صوکره
مؤسس اعضائک الک باشلیسی طرفندن مذکور اجتماع
ایچون بر رئیس و کاتب انتخابه دعوت اولونور . انتخاب
اولونان رئیس ، هیئت اداره نیک معامله انتخابه یاردم
ایتمک اوزره اعضای موجوده آره سندن آیریمجه بدی ذات
تعیین ایدر .

ماده ۱۸ - هیئت عمومی بر سنک خلاصه حسابیه
واجرا آتی کوسنن مضطربی استماع و مناقشه نتیجه سنده
تصدیق ایدر . بعده انتخابانه شروعله (۶) نخی ماده
موجبجه یکی هیئت اداره بی و قولغره اعضائنی انتخاب
ایدر .

ماده ۱۹ - رأیبرک تصنیف و نتیجه سنک اعلان
هینی اجتماع ابتداسنده اجرا ایدیلیر .

قولغره

(۲۰) سنده بردنعه مرکز عمومیده اجتماع ایدر .
جمعیتک حال مالیه سی و بر سنک اجرا آتی تدقیق و تصدیق

ایدر . ایرتسی سنیه عائد عموم شعباتک بودجه لری تدقیق
وتعیین و عنداللزوم جمعیت نظامنامه لرنده تعدیلات اجرا
ایدر . قولغره نیک اجتماع و صورت مذاکره سی ارايه
ایدن تفصیلات نظامنامه داخلیده مندرجدر قولغره به هر
شعبه دن لاقیل بر ذات انتخاب اولونور .

قاصه ، تحصیل واردات ، صرفیات و امور تحریریه

ماده ۲۱ - بتون اعضائک دخوله و شهریه لری
یکوننک بوزده بکر میسی قاصه ده حفظ و متبایسی بر
باشقیه تودیع اولونور .

ماده ۲۲ - جمعیت واردات و مصارفی دفاتر
مخصوصه سنه مدققانه قید ایتمک وزنه دارک و بومعامله نیک
اصولی داره سنده اجرایی تفتیش رئیسک وظیفه لری در .

ماده ۲۳ - تعهدات شهریه و هر نوع واردات جمعیت
قوجاتلی مقبوضاتله اخذ ایدیلیر . بونلرک نومروسی
سنه داخلنده و بلافاصله تسلسل ایدر بی مقبوضات جمعیتک
مهر رسمیس ایلر رئیس و وزنه دارک امضائنی اخوان ایدر .

ماده ۲۴ - صرفیات و قبضیات اوراقی ثبوتیه ایله
و شکل قانونیه موافق بر صورتده اجرا اولونور .

ماده ۲۵ - مقبوض و برلهدن هیچ بر کسهدن بر
پاره آلهیهجهنی کبی مارالذکر اوراقی ثبوتیهسی صندوقه
قونولماقسنرین مصرفی ایدیللمز .

۲۶ - قاضیه پاره وضع و اخراجی بهمحال رئیس
و وزنه دار و هیئت اداره اعضاءلرندن حاضر بولنلندن بر ذلک
حضوریه ممکندر . اناختار دائماً وزنه دارده بولنور .
صندوقی، رئیس و حاضر بولنان اعضا مهرلرلر .

۲۷ - اوراقی مخبریه ای امضا حق رئیسک و یا
وکیلک در یو امضا دائماً مهر رسمی ایله برابر بولنور .

۲۸ - امور تحریریه نک و جمعیت کتبخانه سنک
اداره سی کاتبه عائددر .

(الضابطه)

۲۹ - جمعیت پروگرامیه معین اساس و مقصد

خلافتده حرکته بولنانلر هیئت اداره قراریه بر دها
کیرمه ملک اوزره اعضالقدن چیقاریلیر .

۳۰ - متعهد اولدینی شهریه بی بالامعذرت اوج ماه
تادیه ایتمسانلر و یا جمعیتجه مأمور ایدیلدیکی وظیفه بی
اوج دفعه واقع اوله حق اخطاره رغماً ایفا ایتمه ینلر مستغنی
عد اولونور .

۳۱ - جمعیه عائد مبانی داخلده قومار، مسکرات
استعمالی ممنوع اولوب مخالف حرکته بولنانلر اداره
قراریه تدبیه و تکرری حالده جمعیتدن اخراج ایدیلیر .

ماده ۳۲ - جمعیتک مالک اولدینی تقود و اموال
منقوله و غیر منقوله اوزرنده اعضاءن هیچ بر فرد هیچ
بر درلو حق و تصرف اده ایدلمز .

ماده ۳۳ - عینی مرکزیه مربوط اعضاءن بر ذلک
طلبیه هیئت اداره حساباتنک هر زمان رؤیتی ممکندر .

ماده ۳۴ - شعباتک مرکزیه نظراً وضعیتی نظامنامه
داخلی ایله تعیین ایدیلر حکمدر .

Ek: 5

Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi

İstanbul Necm-i İstikbâl Matbaası

1334

Madde 1 – Kürd milletinin menâfi-i siyâsîyye, iktisâdiyye, ictimâiyye, hukuk-i târihiyye ve ırkıyyesinin te'mîn ve teshîli inkişâfı [devamı sözkonusu nizamnamedeki birinci maddenin aynısıdır].

Madde 2 – Aynı.

Madde 3 – Aynı.

Madde 4 – Aynı.

Madde 5 – Aynı.

Hey'et-i İdâre

Madde 6 – Bir reîs, bir kâtib-i umûmî, bir vezne-dâr, dokuz a'zâdan mürekkebe olmak üzere on kişidir.

2. fırka aynı.

İnd-el-iktizâ hey'et-i idâre kendi arasından bir reîs vekîli intihâb eder.

4. fırka, diğerindeki 3. fırkadır.

Madde 7 – Hey'et-i idâre reîsinin hasb-el-îcâb infisâlinde yerine reîs-i mezkûrun madûnunda hâiz-i rey olan zât ikame edilir. Bu kaide a'zâlar için de câridir. Tesavi-i âra husûlünde reîsin reyi iki rey addolunur.

Madde 8 – Aynı.

Madde 9 – Aynı.

Madde 10 – Aynı.

Madde 11 – Aynı.

Madde 12 – Aynı.

Madde 13 – Aynı.

Hey'et-i Umûmiyye

Madde 14 – Aynı.

Madde 15 – Aynı.

Madde 16 – Aynı.

Madde 17 – Aynı.

Madde 18 – Aynı.

Madde 19 – Aynı.

Madde 20 – Aynı.

Kasa, Tahsîl-i Vâridât, Sarfiyât ve Umûr-ı Tahrîriyye

Madde 21 – Aynı.

Madde 22 – Aynı.

Madde 23 – Aynı.

Madde 24 – Aynı.

Madde 25 – Aynı.

Madde 26 – Aynı.

Madde 27 – Aynı.

Madde 28 – Aynı.

İnzibât

Madde 29 – Aynı.

Madde 30 – Aynı.

Madde 31 – Aynı.

Madde 32 – Aynı.

Madde 33 – Aynı.

Madde 34 – Aynı.

***Tezimizde de belirtildiği üzere Kürdistan Teâlî Cemiyeti Nizâm-nâmesi ile Kürdistan Cemiyeti Nizâm-nâmesi'nin sadece 1.- 2. ve 6. maddelerinde farklılık bulunmakta iken diğer maddeler aynıdır.**

بیان مفخرت
 مجلس اعیان عثمانی اعضای کرامندن سید عبدالقادر
 افندی حضرتلرینه
 بوکون کردلرک اعتلای قدر و شانندن
 نشانه اولان حقبین نظر سیادت کزک قرار فسخه
 قارشى رأى رد و مخالفی بز کردلرک تا اعماق
 قلبیده مالا مال مفخرت بر غلیان مسرت حاصلی
 ایتدی . باقى تقدیم احترامات ایله عرض تعظیمات
 ایلرز افندم حضرتلری .
 در سعادته بولونان بتون کردلر نامه
 کردی زاده احمد رامز ، منتسبین حقوقدن محمود
 جلال الدین ، کذا حقوقدن جمال فانی ، کذا حقوقدن
 عبدالقادر ، منتسبین طب بدن بشیر فوآد ، وانی طاهر ،
 سعردلی مصطفی ، دارالفنون الهیات شعبه سندن
 نجم الدین ، جواهر بدستانی شیر محمد ، طریقت علیه
 قادری به منسوب شیخ عبده ، کذا طریقت علیه
 قادری به منسوب شیخ عبدالکریم ، طریقت علیه
 مولوی به منسوب شیخ عبدالحمید ، قومیسر ونجی محمد
 کرد علی .

Bedâhet Gazetesi, "Beyân-ı Müfâheret", [21 Ocak 1912]

Der-saâdet'te bulunan Kürdler namına çekilen ve Seyyid Abdülkadir'in seçimlerin yenilenmesine binaen Meclis-i Â'yân'a gelen padişah iradesinin oylanmasında red oyu kullanmasının memnuniyete yol açtığı telgraf metni ve imzası bulunanlar.

*** كوردلر ك تيمثال صداقتى

— اوجه بوشجريف ! او خراب ، سكا كيم ديدى ، بزي باهامزدن آيبرمه
قالقاسك ، دفع اول جهنم !

İfhâm, "Kürdlerin Timsal-i Sadâkati", [12 Ocak 1920]

KURDISH INDEPENDENCE.

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir,—The agreement that I made on November 20, 1919, with Boghos Nubar Pasha and the Delegate of the Armenian Republic of the Caucasus, which is spoken of in the dispatch from Constantinople sent by *The Times* of February 27 last, and which the *Matin* of Paris publishes to-day, demands an explanation because of the publicity given to it.

The day after the Armistice was signed with the Ottoman Empire I saw that the Kurd countries, forming part of this Empire, were the object of covetousness, as much of the Armenian organization as of certain of the Allied Powers, who wished to divide among themselves these nationalities, without regard to their own nationality and homogeneity, which gives them the right to self-determination, according to the principles proclaimed by the Peace Conference. It was then that I considered I ought to take in hand the defence of the legitimate interests of my race, by proclaiming its right to independence, just like the Armenians. The ignorance of the majority of the European circles concerning the Kurd countries caused the Armenian propaganda, with all its traditional ramifications, to succeed in making it believed that Kurdistan was merely a fanciful geographical expression. The absence of organization on our part led me to the idea to make known the existence of a Kurdistan by our competitors themselves, in an Act signed by the representatives of the Armenians to the Peace Conference. On my part, I confined myself to the recognition of the undisputed right of the Armenians to independence, without anything further.

That is the spirit of the agreement in question. On the other hand, it is undeniable that if, as is stated in the third paragraph of the dispatch of *The Times*, there is any question of making Kurdistan a matter of speculation, by dividing it up into artificial zones, there will not be one single Kurd who will not prefer to live under an autonomous Government, in the framework of Turkey, his co-religionist, defending his ethnical frontiers and his own life against all encroachment from any side whatever.

I am, Sir, yours faithfully,
GENERAL SHERIF PASHA, President of the
 Kurd Delegation to the Peace Conference.
 20, Avenue de Messine, Paris, March 5.

The Times, "Kurdish Independence", [10 March 1920].

Şerif Paşa'nın The Times muhabirine Kürt murahhası görevini ifa etme gerekçelerine yer verdiği yazısı.

“İstanbul’da Kurulmuş Dernekler, Spor Kulüpleri, Yardım Cemiyetleri” isim listesinin Kürt Cemiyetlerini de ihtiva eden 8/a ve 8/b sayfaları

[illegible]

Cemiyetler Listesi 8/a Sayfası

Cemiyetler Listesi 8/b Sayfası

Ek: 9

Listenin 8/a ve 8/b sayfaları

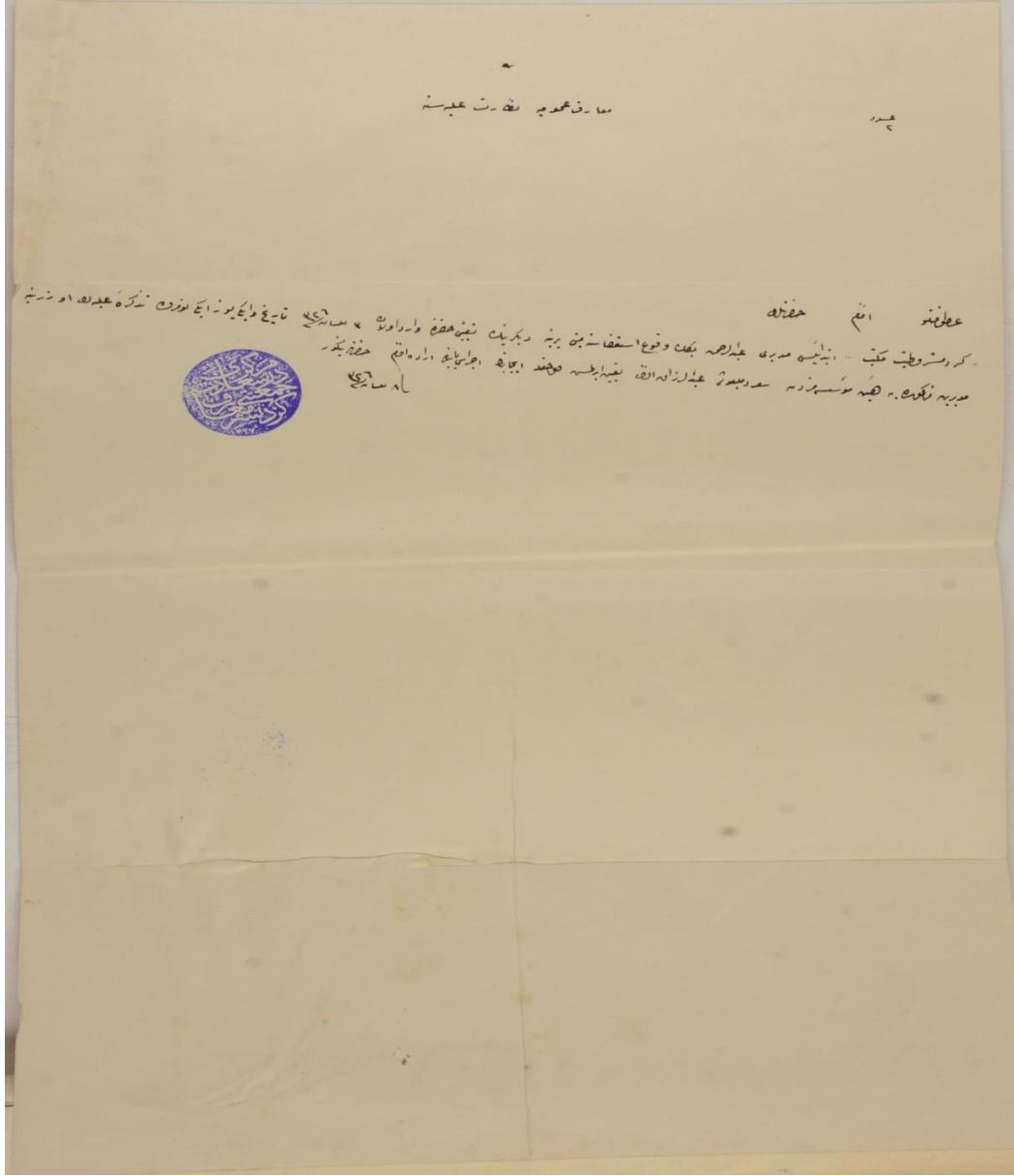
Transkripsiyon

Cemiyetin Unvânı	Maksad-ı Te'sîsi	Merkez İdâresi	Târih-i Te'sîsi	Hey'et İdâresi	Mülâhaza
Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti	Kürd kadınlığının asrî zihniyetle teâlî ve inkişâfını te'mîn etmek, âile hayâtında esâs, ictimâî ıslahâtı istihsâl eylemek vesâireden ibârettir.	Kadıköy'de Yeldeğirmeni Ta'limhâne Meydanı civârında Demirciyan Apartmanında	22 Mayıs sene 1335 [1919]	Bedirhan Paşa kerimesi Advîye, Nazlı ve Zarife hanımlarla Ali Şamil Paşa haremi Nazire ve Bedirhani Ahmed Bey'in kerimesi Saâdet ve Belkıs Ömür hanımlardan mürekkebtir.	
Kürd Talebe Hevi Cemiyeti	Kürd talebesini yek-digerine tanıtarak atalarında revâbıt-ı uhuvvet ve ittihâz te'sîs etmek ve Kürdistan ve edebîyyâtının ıslâh, tedvîn ve tekmîline çalışmak.	Cağaloğlu'nda Mekteb Sokağı'nda kâin 31 numrolu hânede	Temmuz sene 1328 [Temmuz 1912]	Reîsi; Mehmed Mihri, Kâtib; Cafer, Vezne-dâr; Ziyâ Vehbi, İdâre me'mûru; Hilmi beylerden mürekkebtir.	
Kürdistan Teâlî Cemiyeti	Kürdistan sekenesinin hukuk-i meşrûasının muhâfaza ve maârif ve iktisâdiyyât ve ictimâiyyâtının teâlî ve inkişâfına hâdim olmak maksadıyla.	Cağaloğlu'nda Divân-ı Muhâsebât kurbünde Mekteb Sokağı'nda 31 numrolu hânede	17 Kânûn-ı evvel sene 1334 (17 Aralık 1918)	Reîsi; Abdülkadir Efendi, Reîs vekilleri; Mustafa Zihni Paşa ve Bedirhani Emin Ali Bey, Kâtib; Babanzâde Abdülazîz ve Muhâsebeci Abdullah ve Vezne-dâr; Seyyid Şefik beylerden mürekkebtir.	
Kürd Tamim-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti	Kürdistan, târih ve coğrafyasıyla ictimâiyyat ve iktisâdiyyatına dair tedkikât ve	Bâb-ı âlî-Ebussuud Caddesi'nde Necm-i İstikbâl Matbaası'nda	19 Kânûn-ı sâni sene 1335 (19 Ocak 1919)	Reîsi; Babanzâde Necmeddin Bey, Kâtib; Memduh, Aza; Kemâl	

	neşriyyâtta bulunmak ve Kürdler arasındaki ulûm-ı asriyyeyi ta'mîm etmek üzere.	Jîn mecmûası idâresi hânesinde		Fevzi ve Abdülkadir ve Baki beylerden müteşekkildir.	
Kürd Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti	Kürdlerin inkişâf ve terakkisi esâslarına hâdim teşkilât-ı ictimâiyye vücûda getirmek ve ilmî, sînâî ve ictimâî vesâit ile bu maksadını istihsâle sarf-ı mesâî eylemekten ibârettir.	Divanyolu'nda Kadınlar Dünyası Matbaası'nda	4 Mart 1337(1921)	Müessesinden Bedirhani Emin Ali, Memduh Selim, Celadet Ali ve Necmeddin Hüseyin beylerden mürekkebtir.	

Ek: 9-Transkripsiyon Devamı

Ek: 10- BOA MF. HUS. 6/66 [26 Nisan 1910].

İlk Dönem Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti'nin Üzerinde "Kürd Neşr-i Maârif Cemiyeti Der-saâdet Merkezi" yazılı mührü

EK:11

* Despatch from J. M. de Robeck, High Commissioner, Constantinople, to Lord Curzon, [Acting Foreign Secretary], 18 September 1919, No. 1702/M/2201. [FO 608/95]; A. L. P. Burdett, ss. 526-528.

Kurdish Democratic Party. Constantinople
August 31st, 1919.
Sublime Porte, Avenue, Stamboul.

No:-
To:- H.R. Majesty's High Commissioner.
May it please Your Excellency !

The Committee of the National Kurdish Democratic party, most respectfully beg to submit this memorial to Your Excellency's high consideration.

All the educated Kurds belonging to our Party, highly appreciate with thanks the fact that the truly noble English Nation at the head of her Allies and Associates fought and shed the blood of her brave sons for the sacred cause of democracy, and for the protection of the rights and interests of the oppressed nations; and finally believe that the Allied Great Powers will generously apply the accepted principles of President Wilson also in favour of the Kurdish Nation by granting to her liberty and the right of development. For the Kurds also form one of the oppressed peoples and accordingly deserve deliverance and liberation. About four centuries ago the Kurdish Nation, through the endeavours of one of her chiefs was brought under the Ottoman rule by a treaty, the conditions of which unfortunately have never been fulfilled in administering that nation's affairs by Turks. In fact the Turks, have not succeeded to ameliorate the condition of Kurds. And it is owing to this Turkish misrule and their disregard of the Treaty that the Kurds have from time to time and in various ways revolted; but for certain causes they still remain in a state of bondage under the Turks, and have not so far succeeded to recover their independence.

After the great Ottoman revolution of 1908, the enlightened Kurds have been patiently working hard to attain their national aims, and for this purpose they have spared no sacrifice or hardship.

But now, the educated young Kurds, truly applaud with joy the opening era of liberty and democracy under the auspices

Kürd Demokrat Fırkası genel kâtib-i umumisi unvanıyla Memduh Selim Bey'in de Robbeck vasıtasıyla Britanya Yüksek Komiserliği'ne sunduğu yazı.

auspices of Great Britain and her Allies. It is a pity that before the war broke out the Kurdish thinkers did not come to an understanding with England. We were then living under a tyrannical government, and our chiefs received no encouragement from the British representatives and thus were forced into the war which caused our nation endless loss of life and property.

However, we entertain the hopes that the great English Nation will not condescend to deny our national right of existence and independence within our own boundaries.

As we have declared the other day to the American Inquiry Mission, that the educated Kurds only desire the British support and guidance, we repeat here that we request Your Honest and Noble Government, to recognise our independence; to guide and conduct our nation into the path of civilization, and lastly to be willing to assure the permanency of our independence against the intrigues of our external and internal enemies.

Every Kurd - of some understanding - is convinced that a future Kurdistan can not survive and flourish unless it has the good will and support of England. We are all ready to put the destinies of our countries under England's guidance, and in return do all in our power to please and render her service. If England will be content to help us in our object and aims, she will not only overwhelm us with an imperishable gratitude but she will also dominate the grateful and loyal hearts of our descendants.

EXCELLENCY: We may hereafter frequent our appeals to your generous consideration, and entertain the hopes that our applications will be met with a benevolent reception. But for the present, we take the liberty of submitting before Your Excellency our twofold petition.

A. There are thousands of Kurdish families expatriated from their hearths and homes into various parts of Anatoly. These wretched refugees are made victims of the starvation, annihilation and absorption of Turks. The Ottoman Government notwithstanding our/

our repeated appeals and petitions, only replies us with deaf ears. In the name of humanity and in honour of the English "fair play" we pray you to use your great powers in behalf of these helpless starving Kurdish families and repatriate them.

B. The Turkish Government, denies us our very rudimentary rights of forming between ourselves associations or political parties and subjects us to persucution and oppression. We beg your Excellency also to see that an end may put to these meaningless and useless pressures. We have the honour to be Sir, Your Excellency's most obedient Servants.

The Members of the Committee.

The Professeur. The Publicist. The Advocate.

(Signed) X X

X X

X X

The General Secretary of the Committee of
the Kurdish Democratic Party.

(Signed) M. Sélimbégui.

EK: 11'In Devamı

ع
 در تکریم کون بود حجت کرد خلوخ خود العاده اجتماع عقد تحید - بونده
 احسانه سید عبدالقادر ، فتح ۴ مدد طبع مقدر فی بدخان خلیل بیک افغانی
 امیه عالی ، بوندی مقدر مستقر باقی بیکر وری پاشا و سائر برجوم زوان
 حاضر بوند در -
 سید عبدالقادر بیک مدفع خطابه جعفریه [اتحاد جید موقع اقتداره کلور -
 بوققه انیدی آنده کرد اعماله نظایه ویرجلا زمره بیکامی برحقه و
 اتحاد جید موقع اقتداره کوکلون اب بوندان انکیز طرفین اشغالی
 کوکلون اولاد و بریل اولمیه - هیکله انکیز کردستان استقلاله وعد
 ایتمدر - بوند ایمل کردستانه ملی یردیا قاتلایه ویرجلا ده کردان
 مدفع کای پاشا طغتنه زهره ملی تأییه اتمیه -
 مدد طبع مقدر سابقه بدخان خلیل بیک بوندان کوندیلان اوج اقتداره ایل
 [که بریکه قلع قفلاخ بیک طغنی عبدالحمید -] رسیم کتیه کارنی
 توطافه بیدر در - بوندنده بیکر ازل کوندیلا زمره -
 طرندده بیکه ابرار اتمیه - تطفقت ختامنده ترقیه پاشا دن کلان وائی
 [اولمیه که بیکر بیکر بیک بوندانه کردان ایرلسنی تأییه ایتم]
 طرندده اولان مکتوبی اوقوش در - بعده واندی بدیل ارفان سید کاردی
 موقع خطابه جعفریه سید عبدالقادر و کندی سید هم فکر اولانری
 ناییه اتمیه و [اتحاد جید موقع اقتداره کلور دیه مکتوبی انکیز لر قلم
 ایلمنی ایستادری -] سولیم یاسیونه بوند ایتمونه الح
 طرندده سید مقدر اخذ ده بوند -

Seyyid Abdülkadir'in İttihatçıları iktidarda görmektense İngiliz işgalini evlâ
 bulması karşısında Said-i Kürdî'nin açıklamayı kınamasını içeren belge

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Şırnak'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Cizre'de tamamladıktan sonra 2000'de yerleştiği İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden 2005 yılında mezun oldu. 2005-2010 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Cizre'de öğretmenlik ve idarecilik görevlerinde bulundu. 2010 yılında Dicle Üniversitesi'nde başladığı yüksek lisansını 2012'de "Halkevleri Sürecinde Cizre Halkevi Örneği" adlı tezle tamamladı. 2010 Nisan ayından beri Şırnak Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'nde okutman olarak görev yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNTİHAL RAPORU

Tez Başlığı: Kürdistan Teâlî Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler ve sonuç kısımlarında oluşan toplam 366 sayfalık kısmına ilişkin 29/11/2017 tarihinde tarafımdan “iThenticate” adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı alıntılar dahil % 9’dur.

Uygulanan Filtrelemeler:

Kaynakça hariç

Alıntılar dahil

5 Kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç açıklamalar

Açıklamalar:

Şırnak Üniversitesi “iThenticate” adlı intihal tespit programı sonucunda; azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Bilal ALTAN

Öğrenci No:13757004

Tarih ve İmza

Programı: Tarih Anabilim Dalı

Statüsü: Doktora

Danışman Onayı

Doç. Dr. Mehmet AKBAŞ

A.B.D. Başkan V.

Yrd. Doç. Dr. Ziya POLAT